

ЗМІСТ

Орієнтовне календарно-тематичне планування уроків
української літератури у 9 класі 12-річної школи.
Семестр I 6

Вступ. Усна народна творчість

Урок № 1	Вступ. Роль і місце літератури в житті нації. Розвиток літератури	10
Урок № 2	Процес виникнення фольклору. Родинно-побутові пісні. «Місяць на небі, зіроньки сяють», «Цвіте терен, цвіте терен», «Сонце низенько, вечір близенько», «В кінці греблі шумлять верби»	18
Урок № 3	Родинно-побутові пісні. «За городом качки пливуть», «Світи, світи, місяченьку», «Лугом іду, коня веду»	29
Урок № 4	Українське весілля. «До бору, дружечки, до бору», «А брат сестрицю та й розплітає», «Розвий, сосно, сімсот квіток», «Летять галочки у три рядочки», «Ой матінко, та не гай мене» — весільні пісні	37

Давня українська література

Урок № 5	Українські народні балади «Бондарівна», «Ой летіла стріла», «Ой на горі вогонь горить», «Козака несуть». Тематичні особливості, класифікація балад	56
Урок № 6	Українська середньовічна література XI–XV ст. Перекладна література. Біблія. Легенди: про створення світу, про перших людей Адама і Єву, про потоп на землі	67
Урок № 7	Легенди з Біблії «Про Вавилонську вежу», «Про Мойсея». Десять заповідей	82
Урок № 8	«Притча про блудного сина», «Притча про сіяча». Біблія — Святе Письмо і збірки літературних пам'яток	96
Урок № 9	Оригінальна література княжої Русі-України. «Повість минулих літ» — історична книга і збірка епічних творів	113
Урок № 10	Києво-Печерський патерик як пам'ятка життійної літератури. Оповідання про Прохора чорноризця	123
Урок № 11	Українська література Ренесансу і бароко. Роль православних братств, Острозької та Києво-Могилянської академії у розвитку української культури. І. Вишенський — мислитель, богослов, полеміст	135

Урок № 12	Історично-мемуарна проза. Загальні відомості про козацькі літописи. «Історія русів»	149
Урок № 13	І. Величковський. Фігурні (курйозні) вірші (з рукописних книг «Зегар з полузегарком» і «Млеко»). С. Климівський. «Їхав козак за Дунай» .	172
Урок № 14	Драматургія. Шкільна драма «Владимир» Ф. Прокоповича. Вертеп як вид лялькового театрального дійства	185
Урок № 15	Г. Сковорода. Життя і творчість філософа, просвітителя, поета. «Байки харківські». «Бджола та Шершень», «Собака і Вовк»	198
Урок № 16	Г. Сковорода. «Сад божественних пісень», «Всякому городу нрав і права», «De libertate»	215
Урок № 17	Г. Сковорода. Біблійна основа творчості. «Вступні двері до християнської добронравності», афоризми ...	227
Урок № 18	<i>Тематична контрольна робота № 1.</i> Вступ. Усна народна творчість. Давня українська література	239

Нова українська література: І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, література українського романтизму

Урок № 19	Нова українська література. Суспільно-історичні обставини наприкінці XVIII ст. Життя і творчість І. Котляревського	249
Урок № 20	І. Котляревський. «Енеїда». Історія створення. Національний колорит. Проблеми і мотиви твору. Характеристика героїв, що уособлюють самодержавство, панів, чиновників, духовенство	264
Урок № 21	І. Котляревський. «Енеїда». Образи Енея, троянців	285
Урок № 22	І. Котляревський. «Наталка Полтавка» — перший твір нової української драматургії	306
Урок № 23	І. Котляревський. «Наталка Полтавка». Наталка як уособлення кращих рис української жінки. Роль і функція пісень у драмі	329
Урок № 24	Г. Квітка-Основ'яненко. Батько української прози. «Маруся» — перша українська повість нової української літератури	350
Урок № 25	Г. Квітка-Основ'яненко. «Конотопська відьма». Картини життя українського суспільства за часів Великої Руїни	369
Урок № 26	Г. Квітка-Основ'яненко. «Конотопська відьма». Іронія і сатира в повісті	383
Урок № 27	Г. Квітка-Основ'яненко. «Конотопська відьма». Поєднання реалізму і фантастики	403
Урок № 28	Зв'язне мовлення. Контрольний твір-роздум	417

Урок № 29	Література рідного краю. Б. Грінченко. «Сонячний промінь»	421
Урок № 30	Література українського романтизму. П. Гулак-Артемівський «Рибалка», Є. Гребінка «Українська мелодія», М. Костомаров «Соловейко»	439
Урок № 31	Література українського романтизму. В. Забіла «Соловей», М. Петренко «Небо». М. Шашкевич — зачинатель нової української літератури на західних землях. «Веснівка»	460
Урок № 32	<i>Тематична контрольна робота № 2.</i> Нова українська література: І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, література українського романтизму	481
	Література	491
	Відомості про автора	492

ОРІЄНТОВНЕ КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У 9 КЛАСІ 12-РІЧНОЇ ШКОЛИ. СЕМЕСТР I

№ п/п	Зміст уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
	СЕМЕСТР I	32		
	Вступ. Усна народна творчість	4		
1	Вступ. Роль і місце літератури в житті нації. Розвиток літератури	1		Аналіз художнього твору
2	Процес виникнення фольклору. Родинно-побутові пісні. «Місяць на небі, зіроньки сяють», «Цвіте терен, цвіте терен», «Сонце низенько, вечір близенько», «В кінці греблі шумлять верби»	1		Поглиблення знань з поетики народної пісні
3	Родинно-побутові пісні. «За городом качки пливуть», «Світи, світи, місяченьку», «Лугом іду, коня веду»	1		
4	Українське весілля. «До бору, дружечки, до бору», «А брат сестрицю та й розплітає», «Розвий, сосно, сімсот квіток», «Ой матінко, та не гай мене» — весільні пісні	1		
	Давня українська література	14		
5	Українські народні балади. «Бондарівна», «Ой летіла стріла», «Ой на горі вогонь горить», «Козака несуть». Тематичні особливості, класифікація балад	1		Балада
6	Українська середньовічна література XI–XV ст. Перекладна література. Біблія. Легенди: про створення світу, про перших людей Адама і Єву, про потоп на землі	1		
7	Легенди з Біблії. «Про Вавилонську вежу», «Про Мойсея». Десять заповідей	1		

№ п/п	Зміст уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
8	«Притча про блудного сина», «Притча про сіяча». Біблія — Святе Письмо і збірки літературних пам'яток	1		Поглиблення поняття про притчу
9	Оригінальна література княжої Руси-України. «Повість минулих літ» — історична книга і збірка епічних творів	1		
10	Києво-Печерський патерик як пам'ятка житійної літератури. Оповідання про Прохора чорноризця	1		
11	Українська література Ренесансу і бароко. Роль православних братств, Острозької та Києво-Могилянської академії у розвитку української культури. І. Вишенський — мислитель, богослов, полеміст	1		Ренесанс, бароко
12	Історико-мемуарна проза. Загальні відомості про козацькі літописи. «Історія русів»	1		
13	Поетія. І. Величковський. Фігурні (курйозні) вірші (із рукописних книг — «Зегар з полузегарком» і «Млеко»). С. Климовський. «Їхав козак за Дунай»	1		Фігурний (курйозний) вірш
14	Драматургія. Шкільна драма. «Владимир» Ф. Прокоповича. Вертеп як вид лялькового театрального дійства	1		Шкільна драма, вертеп
15	Г. Сковорода. Життя і творчість філософа, просвітителя, поета. «Байки харківські». «Бджола та Шершень», «Собака і Вовк»	1		
16	Г. Сковорода. «Сад божественних пісень», «Всякому городу нрав і права», «De libertate»	1		
17	Г. Сковорода. Біблійна основа творчості. «Вступні двері до християнської добронравності», афоризми	1		Афоризми
18	Тематична контрольна робота № 1	1		

№ п/п	Зміст уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
	Нова українська література: І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, література українського романтизму	14		
19	Нова українська література. Суспільно-історичні обставини наприкінці XVIII ст. Життя і творчість І. Котляревського	1		
20	І. Котляревський. «Енеїда». Історія створення. Національний колорит. Проблеми і мотиви твору. Характеристика героїв, що уособлюють самодержавство, панів, чиновників, духовенство	1		Травестія, пародія, бурлеск, алюзія. Поглиблення знань про
21	І. Котляревський. «Енеїда». Образи Енея, троянців	1		силаботонічне віршування
22	І. Котляревський. «Наталка Полтавка» — перший твір нової української драматургії	1		
23	І. Котляревський. «Наталка Полтавка». Наталка як уособлення кращих рис української жінки. Роль і функції пісень у драмі	1		
24	Г. Квітка-Основ'яненко. Батько української прози. «Маруся» — перша українська повість нової української літератури	1		Літературний напрям, течія, поняття про сентименталізм, реалізм
25	Г. Квітка-Основ'яненко. «Конотопська відьма». Картини життя українського суспільства за часів Великої Руїни	1		
26	Г. Квітка-Основ'яненко. «Конотопська відьма». Іронія і сатира у повісті	1		
27	Г. Квітка-Основ'яненко. «Конотопська відьма». Поєднання реалізму і фантастики	1		
28	РЗМ. Контрольний твір	1		

№ п/п	Зміст уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
29	Література рідного краю. Б. Грінченко. «Сонячний промінь»	1		
30	Література українського романтизму. П. Гулак-Артемівський «Рибалка», Є. Гребінка «Українська мелодія», М. Костомаров «Соловейко»	1		Романтизм, романс
31	Література українського романтизму. В. Забіла «Соловей», М. Петренко «Небо», М. Шашкевич — зачинатель нової української літератури на західних землях. «Веснівка»	1		
32	Тематична контрольна робота № 2	1		

ВСТУП. УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Урок № 1

ВСТУП. РОЛЬ І МІСЦЕ ЛІТЕРАТУРИ В ЖИТТІ НАЦІЇ. РОЗВИТОК ЛІТЕРАТУРИ

Мета: з'ясувати роль і місце літератури в житті нації; дослідити розвиток літератури; визначити особливості аналізу твору як в історичному, так і в естетичному контекстах; розвивати естетичні читацькі смаки, вміння сприймати тексти художньої літератури та аналізувати його, спостерігати, узагальнювати, робити висновки; формувати кругозір, світогляд; виховувати поважне ставлення до національної художньої літератури, її митців; прищеплювати любов до книги як джерела знань.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: виставка книжок художньої, навчальної, довідкової літератури; портретна галерея українських письменників, творчість яких вивчається в 9 класі; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

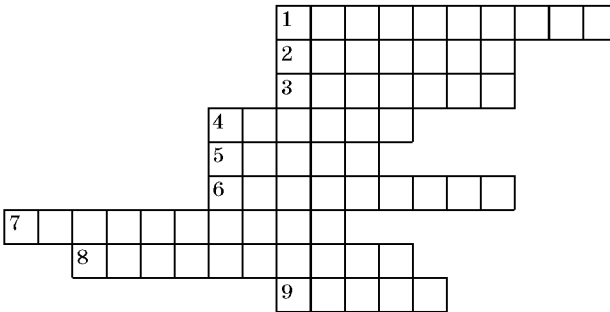
1. Бесіда за питаннями

- Що вам відомо про художню літературу як вид мистецтва?
- Які переваги вона має в порівнянні з іншими видами мистецтва?
- Як за допомогою художніх творів розвивається і виховується людина?
- Чи можемо ми пишатися українськими митцями слова? Назвіть тих, які вам найбільше подобаються.
- Які твори художньої літератури, на ваш погляд, є популярними і актуальними?
- Вмотивуйте, чи складно бути письменником? Що необхідно знати людині-митцю для написання творів?

- Що зображує майстер слова у своїх творах? (*Важливі характерні події, явища, риси вдачі людей, змальовує словами художні образи*)
- Чому художній твір, на ваш погляд,— носій загальнолюдських цінностей?
- Яким чином твори літератури пов'язані з національним вихованням українців?
- Дослідіть, як сучасна література впливає на формування морально-естетичних, ідейно-світоглядних і громадських позицій школярів? Свої думки узагальніть.

2. Конкурс «Обізнаність».

Розгадування кросворду впродовж 5–10 хв

По вертикалі: 1. Навчальний посібник, який містить тексти художніх творів, інформацію про їх письменників, визначення з теорії літератури. (*Підручник*)

По горизонталі: 1. Художній засіб. (*Порівняння*) 2. Жанр лірики. (*Інтимна*) 3. У силабо-тонічному віршуванні трискладова стопа з наголосом на першому складі. (*Дактиль*) 4. Літературний рід. (*Лірика*) 5. Перерви, зупинки між мовними відрізками. (*Паузи*) 6. Протяжне проказування, що наближається і до декламації, і до співу. (*Речитатив*) 7. Вид римування. (*Перехресне*) 8. Початкова вихідна частина художнього твору, в якій описується місце дії, обстановка, дійові особи. (*Експозиція*) 9. Що вчить, як на світі жити? (*Книга*)

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Книга є альфою та омегою будь-якого знання,
початком кожної науки.*

С. Цвейг

*Прочитати десять тисяч книжок — усе одно,
що зробити подорож за десять тисяч верст.*

Китайське прислів'я

1. Вступне слово вчителя

Сьогодні ми вирушаємо в нову цікаву подорож «Шляхами літератури 9 класу». Сподіваюсь, вам вона дуже сподобається.

Ви познайомитеся з новими письменниками, творами усної народної творчості, пізнаєте багато корисного й необхідного.

Книга — це мудрий, розважливий, найвірніший наш друг, який супроводжує нас упродовж усього життя. Вона вселяє в нас любов до рідної України, повагу до інших народів, інтерес до їхньої культури, виховує почуття патріотизму.

Тож пропоную вам зробити нашу мандрівку захоплюючою. Для цього необхідно осмислено читати художні твори, вдосконалювати вміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостереження, виявляти активність, бажання пізнавати нове й цікаве.

Нехай щастить вам!

2. Роль і місце літератури в житті нації

Слово «література» походить від латинського *litera* — буква. Пряме значення цього слова — те, що написано буквами. Пізніше воно набрало трохи іншого змісту: література — це те, що створене письменниками й записане на папері.

До художньої літератури належать різні твори (оповідання, повісті, п'єси, вірші тощо), у яких розповідається про життя, працю, боротьбу людей, їх почуття, внутрішній світ, описується природа.

Українська література на всіх етапах її розвитку була тісно пов'язана з життям нації: відбивала її побут, звичаї, мораль, безпосередньо відгукувалася на болі трудівників та їхнє прагнення до ліпшого життя.

Проте роль художньої літератури ніколи не зводилася до звичайного, хай і найповнішого віддзеркалення життя. Краща частина нашої літератури, пов'язана з національно-визвольною боротьбою, завжди окрилювала наш народ передовими суспільними ідеалами, відкривала йому очі на те, хто його друг, а хто ворог. Провідні українські письменники І. Котляревський, Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський та багато інших були полум'яними трибунами і художнім словом указували народові шлях до сонця правди, щастя й волі, вели його за собою, були для нації провідною зорею в темну ніч безправ'я народу, у часи татаро-монгольського нашестя, сваволі польської шляхти.

3. Розвиток української літератури

Література існувала завжди з того моменту, коли була заснована мова.

Історико-літературний процес поділяється на:

- давню літературу (XI–XV ст.);
- стару літературу (XVI–XVIII ст.);
- нову літературу (XIX — поч. XX ст.):
 - а) перших десятиліть XIX ст.;
 - б) 40–60-х років;
 - в) початку 70–90-х років;
 - г) кінця XIX — початку XX ст.;
- новітню (XX ст.);
- сучасну (теперішній час).

Престиж української мови, віру в її великі можливості утверджувала й поширювала передусім українська література.

Як же вона розвивалася?

Початком нової доби в українській літературі було опублікування «Енеїди» Котляревського в 1798 р.

На світовий рівень підніс українську літературу Т. Шевченко. Як народний подвиг Тарас Григорович оспівував боротьбу за волю, славу, національне самоутвердження.

Чільне місце в українській літературі XIX ст. посідає П. Куліш — поет, прозаїк, журналіст, літературний критик.

Підтверджували нові таланти, що вливалися до української літератури на рубежі 50–60-х рр., зокрема, авторка «Народних оповідань» Марко Вовчок, поети С. Руданський, Л. Глібов.

Помітний внесок у розвиток української поезії зробили П. Грабовський, В. Самійленко.

Найвідоміші здобутки української літератури пов'язані з діяльністю І. Франка, його творчість була основою комплексного вивчення зв'язків української та світової культури.

4. Творча індивідуальність митця

Митець — той, хто пише художні твори. Особа, для якої літературна діяльність є професією.

Кожний письменник уважно вивчає навколишню дійсність, події, людей, стосунки між ними, різні явища природи. Все побачене й почуте він обдумує й визначає, що добре, корисне, що погане, шкідливе, а також, що важливе, характерне, що другорядне, випадкове. У своїх творах письменник зображує важливі, характерні події, явища, риси вдачі людей, змальовує словами художні образи. Проте митець не тільки зображує словами образи людей, подій, явищ, предметів, а й виражає своє ставлення до них.

Письменник — мужня, рішуча людина, яку завжди вирізняють сила волі, цілеспрямованість, наполегливість, бажання перемогти, долаючи будь-які перешкоди.

Багато українських письменників було розстріляно або довічно ув'язнено за правдиве слово, за те, що вони захищали рідний край, культуру, віру, звичаї, обряди, називали Україну рідною матінкою, а себе — її синами.

Читаючи той чи інший твір, ми разом з письменником фантазуємо, подорожуємо в чарівний світ казки, легенди, міфу; знайомимося з видатними історичними подіями та особами; вчимося цінувати дружбу, вірність, красу природи, національне мистецтво і культуру.

Тож давайте пишатися нашими митцями, поважати й шанувати їх, вони того варті!

5. Художній твір — нова естетична дійсність, що «вбирає» свій час і є носієм загальнолюдських цінностей

Естетичне виховання, серцевиною якого є художнє виховання — виховання мистецтвом, — важливий фактор суспільного життя і необхідна умова розвитку творчих сил людини, підготовки її до праці. Це специфічний засіб цілеспрямованого формування духовно багатой, всебічно розвиненої особистості, здатної перетворювати соціальну дійсність, творити красу, гармонію в матеріальній сфері і людських почуттях. Мати всіх мистецтв — художня література.

Сучасна література має великий вплив на формування морально-естетичних, ідейно-світоглядних і громадянських позицій шкільної молоді.

- Чим має збагатитися духовний світ школяра у процесі вивчення літератури?

У літературних творах учні часто знаходять свої життєві ідеали, важливі для них ідеї. Мистецтвом слова досягається:

- виховування у молоді насамперед доброти;
- прищеплювання любові до книги;
- усвідомлення дітьми значення особистості письменника для них;
- боротьба з бездуховністю, міщанством, відсталістю.

Учень ніби усвідомлює ідеали, виражені у творі, високі поривання героїв, розуміє, що автор вважає справді цінним, а що засуджує.

- Які цінності, на ваш погляд, можна вважати загальнолюдськими? Наведіть приклади їх прояву в творах художньої літератури.
- Яким чином художній твір пов'язаний з естетичною дійсністю?

- Про що свідчить відображення в літературі минулого й сьогодення.
- Який твір, на вашу думку, є цікавим? Відповідь вмотивуйте.

6. Аналіз твору в історичному та естетичному контекстах

Аналітико-синтетична робота з творами допомагає учневі поглибіше осягати її художній зміст, виявляти конкретно-історичне та загальнолюдське значення зображеного письменником, формувати морально-естетичні ідеали, освоювати методологічні принципи оцінки явищ словесного мистецтва, підносити на вищий рівень культуру його сприймання. Кожний літературний твір — це своєрідна художня неповторність.

Пристаюючи до аналізу художнього твору, в першу чергу необхідно звернути увагу на історичну обстановку, ситуацію ідейної, естетичної та філософської боротьби у суспільстві в період його створення. Необхідно при цьому розрізнити поняття історичної та історико-літературної обстановки; в останньому випадку маються на увазі:

- боротьба літературних напрямів;
- місце твору в низці інших творів автора;
- місце твору серед творів інших авторів, написаних у цей період;
- творча історія твору;
- оцінка твору в критиці;
- особливості сприйняття твору сучасниками письменника;
- оцінка твору в контексті сучасного прочитання.

Далі слід звернутися до питання про ідейно-художню єдність твору, його зміст та форму (при цьому розглядається план змісту — що хотів сказати автор, і план вираження — як йому вдалося це зробити).

7. Теорія літератури

7.1. *Аналіз художнього твору* — з'ясувати історію його написання, ідейно-тематичне спрямування, особливості жанру, композиції, сюжету, охарактеризувати образи. Розрізняють аналіз прозаїчного і поетичного творів.

7.2. *Контекст* (від лат. *contextus* — сплетення, з'єднання) — система значень та понять, яка виражає незмірно більше, ніж безпосередній сенс слів, які її складають. Контекст визначає єдність смислового змісту та мовленнєвої форми, закінченість смислового забарвлення, виражає ставлення того, хто говорить, до того, про що говориться.

7.3. Естетика — наука про чуттєве емоційне сприйняття дійсності, про діяльність, в основі якої є уявлення про красу та її результати, зокрема мистецтво. Вона заслуговує на увагу людини, адже дає знання, як поводитися у світі (етикет), як одягатися зі смаком, як красиво і зручно організовувати своє робоче місце (дизайн); сприяє розвитку духовного світу особистості і допомагає використовувати на практиці естетичні знання. Наука естетика надає людині знання, формує творчі якості, потребу сприймати красу і отримувати від неї насолоду, бажання спілкуватися з мистецтвом і розуміти його.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

- Краща частина української літератури пов'язана з:
 - оспівуванням краси природи рідного краю;
 - відтворенням проблеми батьків і дітей;
 - національно-визвольною боротьбою;
 - зображенням взаємовідносин людини і тваринного світу.
- Кого вважають засновником нової української літературної мови?
 - І. Котляревського;
 - Т. Шевченка;
 - І. Франка;
 - Леся Українку.
- На думку дослідників, матір'ю всіх мистецтв є:
 - архітектура;
 - художня література;
 - кіно;
 - живопис.
- Контекст — це:
 - система значень та понять, яка виражає незмірно більше, ніж безпосередній сенс слів, що її складають;
 - характерна особливість художнього твору, епохи, мистецтва;
 - зіткнення протилежностей у художньому творі, яке виражається у конкретних подіях;
 - порушення загальноприйнятої граматичної послідовності мови, перестановка частин фрази, яка надає їй особливої виразності.
- Українська література на всіх етапах її розвитку була тісно пов'язана з ... нації:
 - думками;
 - прагненнями;
 - цілеспрямованістю;
 - життям.
- Художня література, що охоплює епоху ХІХ — початку ХХ ст.:
 - новітня;
 - нова;
 - стара;
 - давня.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 2 бали.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чим, на ваш погляд, відрізняється усна словісність від «книжної літератури»? Наведіть переконливі аргументи.
2. Чому художню літературу вважають матір'ю всіх мистецтв?
3. Період, що відтворений у старій українській літературі:
а) VIII–IX ст.; б) XI–XV ст.; в) XVI–XVIII ст.; г) VI–VIII ст.

Картка № 2

1. Прокоментуйте народне прислів'я: «Книга вчить, як на світі жить». Свої міркування обґрунтуйте.
2. Висловіть власну думку стосовно того, що кожен твір — це подих серця й розуму автора.
3. На світовій рівень підніс українську літературу:
а) П. Куліш; б) Марко Вовчок; в) Т. Шевченко;
г) Г. Квітка-Основ'яненко.

Картка № 3

1. Дослідіть, яким чином літературне мистецтво виховує, розвиває, повчає читача. Свої спостереження узагальніть, посилюючись на конкретні факти з життя.
2. Чим, на вашу думку, зумовлене те, що кожний письменник, починаючи працювати над твором, вивчає навколишню дійсність, обмірковує побачене й почуте?
3. «Контекст» з латинської мови — це:
а) будова, структура; б) зміст, логічний зв'язок;
в) *сплетення, з'єднання*; г) укладання, зіткнення.

VI. Підсумок уроку

Міні-дискусія «Що важливіше в житті сучасної людини: книги чи комп'ютер?»

Матеріал для обговорення.

З давніх-давен книги були у великій пошані. У Стародавньому Єгипті неохайного читача жорстоко карали за зіпсовану книгу.

Та пройшов час. З'явився комп'ютер, і, на жаль, усе менше стає дітей, які називають серед своїх захоплень читання книжок: усе більше підлітків віддають перевагу комп'ютеру. Постає питання: що ж із цих двох джерел інформації важливіше в нашому житті?

Деякі люди вважають, що комп'ютер забезпечує значно ширші можливості. Крім цього, в Інтернеті можна знайти будь-яку інформацію з усіх куточків земної кулі.

Проте жодна електронна мережа не замінить цікавої книги. Це найкращий друг і порадник, одвічне джерело мудрості. Звичайно,

читання книжок вимагає більше зусиль, ніж натискування кнопок на клавіатурі комп'ютера. Але це дає значно кращі результати.

Читаючи книгу, ми відкриваємо для себе дивовижний світ знань. Хіба можна порівняти твори світових класиків: Шекспіра, Бальзака, Хемінгуея — з коротким викладом змісту цих книжок в Інтернеті?

На жаль, деякі підлітки проводять за комп'ютером багато годин, граючись та забавляючись. Їх не можна відірвати від цього заняття. Таке марнування часу погано впливає і на здоров'я, і на розвиток розумових здібностей.

Досить низький рівень має україномовний Інтернет. Він містить обмаль матеріалів про видатних письменників, майже відсутні їх твори.

Коли ти читаєш книгу, то поринаєш у чарівний світ її героїв, радієш і сумуєш разом із ними. Прочитані рядки надовго закарбовуються в нашій пам'яті.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Ознайомитися зі змістом родинно-побутових пісень, дослідити процес виникнення фольклору.

Урок № 2

ПРОЦЕС ВИНИКНЕННЯ ФОЛЬКЛОРУ. РОДИННО-ПОБУТОВІ ПІСНІ. «МІСЯЦЬ НА НЕБІ, ЗІРОНЬКИ СЯЮТЬ», «ЦВІТЕ ТЕРЕН, ЦВІТЕ ТЕРЕН», «СОНЦЕ НИЗЕНЬКО, ВЕЧІР БЛИЗЕНЬКО», «В КІНЦІ ГРЕБЛІ ШУМЛЯТЬ ВЕРБИ»

Мета: дослідити процес виникнення фольклору, ознайомити школярів з родинно-побутовими піснями, особливостями їх складання та проаналізувати програмові твори; розвивати культуру зв'язного мовлення, пам'ять, увагу, вміння грамотно висловлювати власні думки, наводячи переконливі аргументи, приклади з життя; виховувати почуття поваги до давньої культурної спадщини свого народу, прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування вмінь.

Обладнання: бібліотечка з творами народних пісень, звукозапис їх виконання (музика М. Лисенка), дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Що вам відомо про пісню як жанр народної творчості?
- Хто були творцями пісень, з якою метою вони склалися?
- У чому полягають особливості написання пісень? Яким чином вони розповсюджувалися?
- Як пісня пов'язана з життям народу? Чому її вважають бездонною душею українського народу, його славою?
- Які пісні ви любляете? Хто є їх виконавцями?
- Хто такі кобзарі? Назвіть з них відомі вам.
- Визначте народні пісні, які найчастіше виконуються по радіо, телебаченню? В чому їх популярність?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*О пісне, засвіти нам наші дні,
Перед тобою всі ми безборонні,
Ми вічні учні. Мудрості навчи,
Як світ оцей від бід оборонити.
О мамо-пісне, ми назавжди діти,
Втішай-бо наші білі і плачі.*

Л. Скірта

*Українські народні пісні будуть покладені
в основу літератури майбутнього.*
Юліуш Словацький

1. Вступне слово вчителя

Українська пісня — одне з найцінніших надбань українського народу. Коли вона звучить, серце не може залишитися байдужим і холодним, бо в ній стільки тремтячої щирості, ніжності, відвертої довіри.

Наша країна надзвичайно багата і щедра на пісні, які виникли в сиву давнину. Вони відображають характер, звичаї, вірування, боротьбу за кращу долю, за визволення від поневолювачів та загарбників. У ній відтворились доброта, щирість, душевність, весела вдача українців, їх мрії, надії, сподівання.

Сьогодні ми докладно познайомимось з особливостями родинно-побутових пісень, тобто пісень про кохання, сімейне життя.

2. Багатство і розмаїття українського фольклору

2.1. *Фольклор* (анг. *folk* — народ, *lore* — знання, мудрість) — сукупність різних видів і форм масової словесної художньої творчості; усні народні твори.

2.2. Художні прийоми фольклору: звертання, діалог порівняння, епітети, слова зі зменшувально-пестливими суфіксами, гіперболи, вислови-порівняння.

2.3. Процес виникнення фольклору.

Це поетичне мистецтво слова твориться за особливими, специфічними законами усної передачі від покоління до покоління. Ми ніколи не дізнаємося, хто був автором першої колядки або весільної пісні, чий гострий розум породив влучне прислів'я, яка мати проспівала першу колискову, кому належать перші варіанти дум...

І пісні, і думи з часом то скорочувалися, то подовжувалися, то перероблялися, то з'єднувалися з іншими такими ж творами. А внаслідок цього з'являються вже нові фольклорні перлини, автором яких можна назвати тільки народ. Ця колективність творення у фольклорні виявляється і в зовнішніх формах творчості, і у внутрішній його суті, і в процесі створення народних шедеврів, і в їх виконанні. Численні творці і виконавці спираються на загальний досвід і традицію і водночас вносять у вже відомий твір нові риси й деталі. При цьому вони намагаються пристосувати раніше відомий сюжет, обряди і стиль до конкретних умов виконання та конкретного часу. Слід зазначити, якщо творчість нового творця або виконавця позначається новизною, то, як правило, це новизна і є розвитком традицій.

2.4. Специфічні ознаки фольклору:

- відображення життя, праці, боротьби трудового народу в різні історичні епохи;
- вираження його світогляду, моралі, інтересів, мрій, оцінки різних суспільних і побутових подій та явищ, вчинків людей;

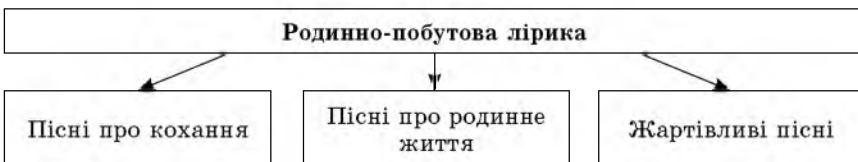
- соціальна значимість творів;
- колективний характер творення;
- усне зберігання й поширення;
- варіантність текстів;
- анонімність;
- порівняно невеликий обсяг;
- ідейно-тематична єдність усіх фольклорних творів;
- простота і ясність стилістики;
- строга послідовність композиції;
- повторюваність;
- переважання дієслівних рим.

2.5. Фольклор та література.

Фольклор	Література
<ol style="list-style-type: none"> 1. Усна форма побутування. 2. Передбачається безпосередній контакт між тим, хто відтворює текст, і тим, хто цей текст сприймає. 3. Колективний автор, що обумовлює варіативність усної народної творчості традиційної поезики. 4. Історична основа всієї світової художньої культури. 5. Джерело національних художніх традицій 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Письмова форма існування. 2. Безпосередній контакт між автором і читачем відсутній (контакт опосередкований через твір). 3. Автор — конкретна особа з властивою йому творчою манерою. 4. Виникає на ґрунті міфології та усної народної творчості. 5. Формує світогляд, збагачує духовно

3. Особливості родинно-побутових пісень

3.1. Види родинно-побутових пісень.

3.2. Ідейно-тематичний зміст родинно-побутового циклу пісень (загальна характеристика).

Вони охоплювали найважливіші події і явища з родинного життя селян, з винятковою повнотою відображали їхню психологію, погляди, мораль. У них немає чітко виражених «трудо-вих сюжетів», розповідей про важку працю, але зображення подій ведеться на фоні трудового життя, що надає їм життєвої правдивості.

Найбільшу частину українських побутових пісень становлять пісні про кохання, в яких відтворено багатогранність людського життя, розкрито світ людських переживань.

Пісні про кохання відбили високі моральні якості трудової молоді. Щирість, довіра, взаємоповага, радість кохання, гіркота вимушеної розлуки, туга за коханою, зрада — ось основні мотиви, що проймають ці пісні.

Головними персонажами пісень про кохання є хлопець і дівчина, а характер стосунків між ними, їхні почуття і переживання визначили зміст творів. Від імені цих героїв і складались пісні.

Найповніші і найпоетичніше в піснях зображено дівчину, її щасливе та нещасливе кохання. Образ її постає з поетично ніжних характеристик: вона «красна», «серденько», «вірная», «чорнобрива», у неї «брови як шнурочок», «личко, як яблучко». Аналогічно змальовано й хлопців.

Вірність у коханні була найвищим ідеалом у стосунках молоді, мірилом чеснот, які народ ставив вище за золото й срібло, вище від багатства.

Характерною рисою пісень про кохання є їх драматизм. Він найчастіше визначався суспільними умовами — перешкодою взяти шлюб через майнову нерівність. Заможні батьки не дозволяли своїй дочці йти за убогого, син багатіїв не міг одружитися з бідною.

Причиною розлуки могли бути і підступні наклепи лихих людей: недобрих сусідів чи подружок.

Часто розлучались пари і через підступність суперниць.

Закохані наполегливо борються за своє щастя, прагнуть перебороти всі перешкоди.

У піснях про кохання охоронцем морально-етичних норм поведінки молоді найчастіше виступає мати. Вона застерігає дочку від помилок, не пускає до козака-гульгтяя, а сина до дівчат, які вміють чарувати.

Серед пісень про кохання часто натрапляємо на такі, в яких розповідається про чарування дівчиною хлопця, щоб привернути до себе чи наслати на суперниць усілякі лиха.

Пісні про родинне життя досить різноманітні за тематикою. Найбільше уваги в них відводилось розкриттю взаємин між чоловіком і жінкою та стосункам з іншими членами родини. Важкі умови життя заміжньої жінки зумовлювались насамперед тим, що її видавали заміж силоміць за нелюбого, до чужої сім'ї. Батьків чоловіка здебільшого цікавило не щастя молодого подружжя, а працьовита невістка. Їй доводилось робити майже всю хатню роботу. Вона готувала їжу, прала на всю сім'ю, доглядала дітей.

Потрапивши в чужу сім'ю, дівчина одразу ж відчувала всю повноту влади над нею свекрухи і свекра, мала коритися їм в усьому. Чоловікова мати не тільки примушує молоду жінку тяжко працювати, а й докоряє їй, ображає, змушує сина ні за що бити свою дружину.

Син здебільшого виконує накази матері, але в деяких піснях говориться, що він виступає проти її волі, заступається за дружину, бо вона слухняна. Помітно, що в українських піснях кривдником рідко виступає свекор.

Здебільшого в піснях показано молоду жінку, яка кориться свекрусі, мовчки зносить її наругу. Але є пісні, де звучить протест, показано рішучий опір невістки.

Особливо тяжкою була доля жінки з чоловіком-п'яницею.

Пияцтво було особливо згубним для бідних селян. Воно призводило до остаточного розорення сім'ї.

Молода жінка, віддана за нелюба чи п'яницю, засліплена горем, сама тягнеться до корчми.

Родинний деспотизм щодо невістки був дуже сильним, і гарна здорова молодиця за два-три роки перетворювалася на стару хвору жінку.

У піснях відображено тему видання дівчини за старого, але багатого. Чоловік їй осоружний, багатство немиле. Тільки одруження з милим може принести щастя — такий лейтмотив багатьох пісень.

Доля матері, особливо матері-вдови, є однією з найпоширеніших тем у родинно-побутових піснях. У них проникливо, з великим співчуттям до вдови змальовувались її життєві незгоди. Нікому зорати ниву, посіяти, зібрати хліб, нічим годувати малих дітей. Нікому допомогти вдові в біді, нікому пораду дати.

Отже, в родинно-побутових піснях народ оспівує головним чином родинне життя — радості й печалі, події й розчарування, взаємовідносини жінки й чоловіка, дівчини й парубка тощо. Впродовж багатьох століть пісня правдиво розповідає про долю українського народу.

4. Теорія літератури

4.1. Поняття про поетику народної пісні.

Пісенне слово в характерних поетичних образах передає і узагальнює людський досвід.

Мові української народної пісні властиві особлива поетичність, м'який ліризм.

Окрім музичного багатства, народна поезія українська має такі художні засоби: народнопоетичні паралелізми, глибокі й точні

порівняння, яскраві епітети, добірні слова живої народної мови, зменшувально-пестливі форми.

Отже, поетика народної пісні — це сукупність художніх засобів, за допомогою яких яскраво відображуються події, явища у творі.

4.2. Поетика (гр. *poietike* — творче мистецтво) — наука про систему засобів і способів вираження думки в літературних творах. Одна з найстаріших галузей літературознавства.

5. Аналізування програмових соціально-побутових пісень

5.1. «Місяць на небі, зіроньки сяють».

5.1.1. Виразне читання твору або прослуховування його виконання у грамзаписі.

5.1.2. *Тема*: оспівування палкого кохання козака до дівчини.

5.1.3. *Ідея*: возвеличення щирого почуття, яке не розлучить героїв за будь-яких обставин.

5.1.4. *Основна думка*: Як ми любились та й розійшлися, / Тепер зійшлися навіки знов.

5.1.5. *Жанр*: пісня, інтимна лірика.

5.1.6. Художні особливості твору.

Метафори: «серденько мре», «очі вкоротили вік», «очі навчилися заводити людей».

Епітет: «пісня любя... мила», «очі дівочі темні... ясні».

Повтори: «...очі, очі, очі...».

Порівняння: «темні, як нічка», «ясні, як день».

Звертання: «Ви ж мені, очі...».

5.1.7. Опрацювання ідейно-художнього змісту пісні. Бесіда за питаннями:

- Хто такі козаки? Яких видатних ватажків доби козаччини ви знаєте?
- Де відбуваються події твору? Яка краса зображена в ньому?
- Про що співала дівчина? Як козак сприймав її спів?
- Чому, на ваш погляд, могли розлучитися закохані?
- Що означає фраза твору: «...зійшлися навіки знов»?
- Чому пісня названа милою і любовою?
- Як у творі зазначено про дівочі очі? Які художні засоби при цьому використані? («*Ой очі, очі, очі дівочі, / Темні, як нічка, ясні, як день*»)
- Через що очі вкоротили вік козакові?

5.1.8. Творче завдання. Словесно відтворіть портрет дівчини, застосовуючи слова з пісні і власну уяву.

5.2. «Цвіте терен, цвіте терен».

5.2.1. Виконання пісні у музичному супроводженні.

5.2.2. Тема: оспівування страждань дівчини через те, що «миленький поїхав іншої шукати».

5.2.3. Ідея: засудження зради у палкому коханні.

5.2.4. Основна думка: Хто з любов'ю не знається, / Той горя не знає.

5.2.5. Жанр: пісня, інтимна лірика.

5.2.6. Художні особливості пісні.

Повтори: «Цвіте терен», «нехай їде», «очі, мої».

Метафори: «Очі не дрімали», «очі наробили», «очі полюбили».

Риторичні запитання: Що ви наробили / Що всі люди обминали, / А ви полюбили?

Звертання: Очі мої, очі мої, / Що ви наробили...

5.2.7. Бесіда за питаннями щодо опрацювання ідейного змісту твору.

- Яке значення у творі має цвіт терну?
- Від чого страждає героїня пісні? Як про це зазначено у творі? (*Візьму я крисельце, / Сяду край віконця, / Іще очі не дрімали... / Десь поїхав мій миленький / Іншої шукати*)
- Чим можна зарадити дівчині?
- Як вона сприйняла зраду коханого? (*Нехай їде, нехай їде, / Нехай не вернеться, / Не дасть йому Господь щастя, / Коли повернеться*)
- Чи вправі дівчина дорікати хлопцю за свої страждання? Відповідь вмотивуйте.
- Чому очі дівчини стали причиною її страждань? (*Очі мої, очі мої, / Що ви наробили, / Що всі люди обминали, / А ви полюбили?*)
- Як довго, на ваш погляд, буде страждати героїня твору?
- Чи можна їй у майбутньому гарантувати щасливу долю?
- Яким уявляла своє життя дівчина?
- Чи здійсняться, на вашу думку, слова героїні пісні, звернені до Господа? Чи не є це жорстоким?

5.2.8. «Мікрофон»: надайте пораду нещасній дівчині.

5.3. «Сонце низенько, вечір близенько».

5.3.1. Ознайомлення школярів з піснею.

5.3.2. Тема: присягання у вірній любові одне до одного двох закоханих.

5.3.3. Ідея: уславлення почуття, яке є смислом життя двох люблячих сердець.

5.3.4. Основна думка: вірність у коханні — основа родинного затишку.

5.3.5. Жанр: пісня, інтимна лірика.

5.3.6. Твір побудовано на діалозі двох закоханих.

5.3.7. Художні особливості пісні.

Повтори: «Ой прийди, прийди».

Метафора: «Спішу до тебе, / Моє серденько».

Звертання: «Серденько моє».

Епітет: «Кохання вірно, чесно, примірно».

5.3.8. *Римування:* паралельне.

5.3.9. Обговорення змісту пісні. Бесіда за питаннями:

- Чому побачення закоханих найчастіше відбуваються ввечері, коли «сонце низенько»?
- Що свідчить про щирість кохання ліричного героя до своєї дівчини? («Спішу до тебе, / Моє серденько»)
- Якою, за словами хлопця, була обіцянка коханої? Чи є вона широю? («Ти ж мені обіцяла / Мене любити...»)
- Про що згадує коханий? («Як ми обоє / Кохались вірно, / Чесно, примірно»)
- Як хлопець ставиться до своєї коханої?
- Якої шкоди обіцяє заподіяти герой твору у разі зради дівчини?
- За якої умови героїня буде вважати себе винною? («Як буде кривда, / Я буду винна»)
- Як кохана зустрічала свого милого? («Ой як впускала, / То й цілувала. / Як випускала, / Тяжко вздыхала»)
- Яким буде життя цих закоханих? Відповідь аргументуйте.

5.4. «В кінці греблі шумлять верби, що я посадила».

5.4.1. Виразне читання або виконання пісні.

5.4.2. *Тема:* відтворення страждань дівчини за коханим козаком.

5.4.3. *Ідея:* возвеличення почуття кохання, що змушує страждати і сумувати.

5.4.4. *Основна думка:* «Не бачу я миленького — і діла не маю!»

5.4.5. *Жанр:* пісня, інтимна лірика.

5.4.6. *Римування:* паралельне.

5.4.7. Художні особливості твору.

Метафори: «шумлять верби», «плачуть карі очки», «серденько поникло».

Епітет: «карі очки».

Повтори: «нема... козаченька», «рости, рости», «ждала, ждала...», «болять, болять», «...миленький», «карі очки».

Звертання: «рости, рости, дівчинонько».

Зменшувально-пестливі форми: «миленький», «дівчинонько», «очки», «козаченька», «зелененькі огірочки», «жовтенькі квіточки», «серденько».

Риторичні оклики: «Нема ж того козаченька, що я полюбила!», «Рости, рости, дівчинонько, на другу весну!», «Полюбила козаченька я, й місяцю стоя!», «Зелененькі огірочки, жовтенькі квіточки!», «Нема мого міленького, плачуть карі очки!».

5.4.8. Обговорення змісту твору за питаннями:

- Хто і для чого посадив верби?
- Що символізує це дерево?
- Яке народне свято, пов'язане з вербою, ви знаєте? Як його відзначають?
- Чим пояснити страждання дівчини?
- Куди виїхав козак? Чому, на ваш погляд, він не повернувся?
- Прокоментуйте рядок пісні: «Росла, росла дівчинонька, да й на порі стала».
- Через що плакала дівчина? Чи допомогло їй це повернути свого коханого?
- Стисло опишіть внутрішній стан героїні у зв'язку із ситуацією, в якій вона опинилася?
- Чи варта героїня твору співчуття? Що ви порадили б їй?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Місяць на небі, зіроньки сяють»

1. Якої пори відбуваються події у творі?
а) Нічної і місячної; б) зимової і зоряної;
в) осінньої і ранньої; г) сонячної і спекотної.
2. Дівчина співала пісню, перебуваючи:
а) у вишневому садочку; б) у човні;
в) на узбережжі моря; г) на житньому полі.
3. Як у творі характеризується пісня коханої? Вона:
а) мелодійна і хвилююча; б) зворушлива; в) мила та любя;
г) сумна і вражаюча.

«Цвіте терен, цвіте терен»

1. Чого зазнала героїня твору?
а) Радості і щастя; б) горя і зради;
в) голоду і страждання; г) гноблення і приниження.
2. Куди поїхав милий дівчини?
а) У місто торгувати; б) на війну з турками;
в) до своїх батьків на відвідини; г) іншої коханої шукати.
3. У своїх стражданнях героїня звинувачує:
а) власні очі; б) Господа; в) батьків козака; г) дружок.

«Сонце низенько, вечір близенько»

1. Звертаючись до коханої, ліричний герой називає її:
 - а) голубонькою; б) *серденьком*; в) пташечкою; г) квіточкою.
2. Що обіцяла дівчина хлопцю?
 - а) *Любити і не з ким не знатись*;
 - б) повсякчас згадувати незлим тихим словом;
 - в) молитися за його здоров'я;
 - г) готуватися до весілля.
3. За яких умов коханий «жити перестане»? Якщо:
 - а) *не застане свою дівчину*;
 - б) потрапить у полон до ворога;
 - в) сонця ранішнього не побаче;
 - г) батьки не дадуть йому згоди на одруження.

«В кінці греблі шумлять верби, що я посадила»

1. Верби, що шумлять в кінці греблі, посаджені:
 - а) *дівчиною*;
 - б) козаком на згадку про свою юність;
 - в) молодятами, які нещодавно одружилися;
 - г) нашими предками.
2. Куди поїхав козак?
 - а) на Січ; б) *за Десну*; в) до Чорного моря;
 - г) до своїх батьків.
3. Коли дівчина плакала, тужила, вона заспокоювала:
 - а) *свої очі*; б) власні думки; в) серце і душу;
 - г) вербу в кінці греблі.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Доведіть на прикладі твору «Місяць на небі, зіроньки сяють», що краса і врода дівчини — це козацька згуба. Наведіть переконливі аргументи.
2. Обґрунтуйте думку з пісні «Цвіте терен, цвіте терен»: Хто з любов'ю не знається, / Той горя не знає.
3. Милого дівчина, героїня пісні «Сонце низенько» назвала:
 - а) соколицом; б) душенькою; в) *голубочком*; г) любчиком.

Картка № 2

1. Визначте основний мотив пісні «Сонце низенько». Чи щирою, на вашу думку, є обіцянка дівчини про свою вірність у коханні? Відповідь вмотивуйте.

2. Чому, на ваш погляд, героїня твору «В кінці греблі шумлять верби, що я посадила» вважає: «Не бачу я миленького — і діло не мило!»? Чи є це щирим виявом палкого кохання? Відповідь обґрунтуйте.
3. Козаківі вік вкоротили («Місяць на небі зіроньки сяють»): а) зорі; б) пісні коханої; в) військові походи на татар; г) *очі дівочі*.

Картка № 3

1. Як ви вважаєте, чи марними є страждання, сльози дівчини («В кінці греблі шумлять верби, що я посадила»)? Свої міркування доведіть.
2. Чим, на ваш погляд, зумовлено те, що пісні родинно-побутового циклу охоплювали найважливіші події і явища з родинного життя селян, з винятковою повнотою відображали їхню психологію, погляди, мораль. Наведіть переконливі приклади з текстів відомих вам авторів.
3. Господь не дасть миленькому коханої («Цвіте терен, цвіте терен»): а) достатку; б) здоров'я; в) *щастя*; г) сили.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Вивчити дві пісні напам'ять (на вибір), підготуватися до аналізу наступних програмових пісень, визначити в них художньо-поетичні засоби.

Урок № 3

РОДИННО-ПОБУТОВІ ПІСНІ. «ЗА ГОРОДОМ КАЧКИ ПЛИВУТЬ», «СВІТИ, СВІТИ, МІСЯЧЕНЬКУ», «ЛУГОМ ІДУ, КОНЯ ВЕДУ»

Мета: поглибити знання про особливості родинно-побутових пісень, проаналізувати тексти програмових творів, визначити їх мотиви, тематику, художньо-поетичні засоби; розвивати культуру зв'язного мовлення, пам'ять, увагу, спостережливість, уміння виразно читати і виконувати пісні, висловлювати судження про їх зміст; виховувати повагу до родини як осередку суспільства, давньої культурної спадщини свого народу.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: міні-виставка «Фольклор слов'янських народів»; тексти програмових пісень, їх грамзапис; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Проведення міні-конкурсу народної творчості «Найкращий виконавець». Учні виконують у музичному супроводженні народні пісні, які вивчили вдома.

Підведення підсумків, виявлення найкращих виконавців.

III. Актуалізація опорних знань

1. Літературно-музична вікторина «Пізнай пісню»

Учні, уважно слухаючи уривки пісень, повинні визначити їх назву:

- Щоб ті трави повсихали, що так рано цвіли, / Щоб ті люди щастя не мали, що нас розлучили. (*«Світи, світи, місяченьку, та й на мій перелаз»*)
- Нема ж того козаченька, що я полюбила! / Ой немає козаченька — поїхав на Десну... (*«В кінці греблі шумлять верби, що я посадила»*)
- Ой як впускала, / Той цілувала. / Як випускала, / Тяжко вздыхала. (*«Сонце низенько»*)
- Не журися, дівчинонько, рута зелененька: / Цей покинув, другий буде, другий буде кращий. (*«Лугом іду, коня веду, розвивайся, луже»*)
- Ой не хоче твоя мати / Мене, бідну знати, / Хоче собі багатую / Невістку шукати! (*«За городом качки пливуть»*)
- «Нехай іде, нехай іде, / Нехай не вернеться, / Не дасть йому Господь щастя, / Куди повернеться. (*«Цвіте терен, цвіте терен»*)
- Ой очі, очі, очі дівочі, / Темні, як нічка, ясні, як день, / Ви ж мені, очі, вік вкоротили, / Де ж ви навчились зводить людей? (*«Місяць на небі, зіроньки сяють»*)
- Вбогі дівки заміж ідуть / З чорними бровами, / А багаті дівки сидять / З кіньми та волами. (*«За городом качки пливуть»*)
- Ой коли б я, козаченько, була багатенька, / Наплювала б я на тебе й на твого батенька. (*«Лугом іду, коня веду, розвивайся, луже»*)

- Очі мої, очі мої, / Що ви наробили, / Що всі люди обминали, / А ви полюбили? («*Цвіте терен, цвіте терен*»)
- «Пісня та мила, пісня та люба — / Все про кохання, все про любов, / Як ми любились та й розійшлися, / Тепер зійшлися навіки знов. («*Місяць на небі, зіроньки сяють*»)
- Ти ж обіцяла / Мене любити, / Ні з ким не знатись / Для мене жити. («*Сонце низенько*»)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Міні-дискусія «Від чого залежить щастя в родині»

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

В пісні те лиш живе, що життя дало...
І. Франко

*Пісня — душа моя, вона і серце звеселяє,
і жалю завдає, і до помсти кличе*
Т. Шевченко

1. Вступне слово вчителя

Серед усіх видів українського фольклору найважливіше і найпочесніше місце належить пісенній творчості.

Народні пісні мають чудову здатність полонити людські серця, підносити настрій, окрилювати, надихати у праці, тамувати душевні болі, множити сили в боротьбі. До пісні звертаються в найрізноманітніших життєвих ситуаціях. У ній повсякчас можна почути рідний серцю голос Батьківщини, вловити відлуння своїх найінтимніших почуттів та затаєних думок, золотий промінь надії, слово мудрої поради і тихої ласки. Тому й любимо свою пісенність, пишаємося нею перед світом.

«Народна творчість — це той ґрунт, на якому виростають і література, і музика, і образотворче мистецтво, без якого вони б засохли», — зазначав М. Рильський у своїй статті «Краса і велич народної творчості».

2. Опрацювання ідейно-художнього змісту програмових соціально-побутових пісень

2.1. «*За городом качки пливуть*».

2.1.1. Виразне читання твору або прослуховування її виконання у грамзаписі.

2.1.2. *Тема:* зображення різної долі під час сватання бідних і багатих дівчат.

2.1.3. Ідея: засудження соціальної нерівності, яка є перешкодою до щасливого подружнього життя, возвеличення справжньої дівочої краси.

2.1.4. Основна думка:

- 1) любов — почуття, на яке не повинні впливати гроші, матеріальний стан закоханих;
- 2) Нащо мені на подвір'ї / Воли та корови, / Як не буде в моїй хаті / Любої розмови!

2.1.5. Жанр: соціальна, родинно-побутова пісня, інтимна лірика.

2.1.6. Композиція.

Експозиція: Вбогі дівки заміж ідуть, / А багаті плачуть.

Зав'язка: Чи чула ти, дівчинонько, / Як я тебе кликав, / Через твоє подвір'ячко / Сивим конем їхав?.

Кульмінація: Нащо мені на подвір'ї / Воли та корови, / Як не буде в моїй хаті / Любої розмови.

Розв'язка: Оце вдова своїй доні / Весілля справляє.

2.1.7. Художні особливості твору.

Протиставлення: «Вбогі дівки заміж ідуть, / А багаті плачуть. / Вбогі дівки заміж ідуть, / А багаті дівки сидять».

Повтори: «Вбогі дівки заміж ідуть», «А багаті...», «Нехай знають...»

Риторичне запитання: «Чи чула ти, дівчинонько?..».

Риторичні оклики: «Темна нічка — петрівочка — / Вийти боялася!», «Бо я хлопець молоденький / Не зрадив нікого!», «Хоче собі багатую / Невістку шукати!», «Як не буде в моїй хаті / Любої розмови!».

Епітет: «люба розмова».

Метафора: «скрипка витинає».

Звертання: «Чи чула ти, дівчинонько?», «Ой не бійся, дівчинонько...».

2.1.8. Обговорення змісту пісні. Бесіда за питаннями:

- Про що свідчить різна майбутня доля вбогих і багатих дівчат?
- З якою метою у пісні, описуючи дівчат, використано прийом контрасту? Наведіть приклад.
- Яким ви уявляєте хлопця? Чому, на ваш погляд, він обрав для одруження вбогу дівчину, а не багату?
- Як у пісні зазначається про порядність молодого? (*Ой не бійся, дівчинонько, / Не бійся нічого, / Бо я хлопець молоденький, / Не зрадив нікого!*)
- Що, на погляд дівчини, було перешкодою для одруження? (*Ой не хоче твоя мати / Мене, бідну, знати, / Хоче собі багатую / Невістку шукати!*)

- Яким було весілля молодих? (*Ой десь гуде, ой десь грає, / Скрипка витинає: / Оце, вдова своїй доні / Весілля справляє*)
- Чим пояснити щасливе закінчення твору? Чи можемо ми сподіватися про подальше гарне подружнє життя молодих? Відповідь вмотивуйте.

2.2. «Світи, світи, місяченьку, та й на мій перелаз».

2.2.1. Виконання пісні у музичному супроводі.

2.2.2. *Тема:* зображення страждань дівчини через те, що її залишив коханий заради іншої, висловлення проклять з приводу цього.

2.2.3. *Ідея:* засудження тієї, яка розлучила коханих.

2.2.4. *Основна думка:* Щоб ті трави повсихали, що так рано цвіли, / Щоб ті люди щастя не мали, що нас розлучили.

2.2.5. *Жанр:* родинно-побутова пісня, інтимна лірика.

2.2.6. *Римування:* паралельне.

2.2.7. Художні особливості твору.

Повтори: «Світи, світи...», «прийди, прийди...», «я бо до тебе», «щоб ті...», «мій миленький».

Звертання: «Світи, світи, місяченьку», «прийди, прийди, мій миленький», «я б з тобою мій миленький».

Контраст: «...сухі дуби цвіли — зелені пов'яли».

2.2.8. Обговорення змісту твору. Бесіда за питаннями:

- З яким проханням звернулася дівчина до місяця і коханого? (*«Світи, світи, місяченьку, та й на мій перелаз, / Прийди, прийди, мій миленький, до мене хоч раз»*)
- Чим зумовлене те, що хлопець відмовився прийти на побачення до дівчини? (*Я до тебе більше не прийду, нехай хтось інший буде, / Єсть у мене друга дівчина, вона на мене жде*)
- За яких умов, ставши птахом, героїня прилетіла б опівночі до хлопця і для чого? (*«Ой коли б я крила мала ще й солов'я очі, / Я б з тобою, мій миленький, розмову повела»*)
- Чому дівчина прагне стати птахом?
- Як розуміти фразу з твору: «...кохалися, як дуби цвіли»?
- Яким чином природа сприймала кохання, а потім розлучення молодят? Чим це зумовлено?
- Про що свідчить закінчення твору? Чи можна його вважати прокляттям? Чи здійсниться воно? Відповідь вмотивуйте.

2.3. «Лугом іду, коня веду, розвивайся, луже».

2.3.1. Виразне читання пісні.

2.3.2. *Тема:* розповідь про примхливого козака, який за велінням батьків хотів обрати для одруження виключно багату дівчину.

2.3.3. Ідея: засудження тих, хто в людині цінує не зовнішню і внутрішню красу, а багатство; висміювання примхливості, жаги до збагачення, жадності.

2.3.4. Основна думка: Не журися, дівчинонько, рута зелененька, / Цей покинув, другий буде — ще ж ти молоденька!

2.3.5. Жанр: родинно-побутова пісня, інтимна лірика.

2.3.6. Римування: паралельне.

2.3.7. Композиція.

Пісня — це діалог між бідною дівчиною і вимогливим козаком.

Експозиція: Сватай мене, козаченьку, люблю тебе дуже.

Зав'язка: Ой коли б ти, дівчинонько, трошки багатенька.

Кульмінація: «Не журися, дівчинонько, рута зелененька... / Цей покинув, другий буде кращий».

Розв'язка: «Молодая дівчинонька та вже й заміж пішла... / Старий козак, як собака, й досі не женився».

2.3.8. Художні особливості.

Звертання: «...розвивайся, луже», «Сватай мене, козаче», «Ой коли б ти, дівчинонько...», «Ой коли б я, козаченьку», «Бодай же ти, козаченьку», «Бодай же ти, дівчинонько», «Не журися, дівчинонько».

Повтори: «Ой коли б...», «Цей покинув, другий буде...», «Старий козак, як собака».

Метафора: «Слава не пропала».

Епітет: «бита доріженька».

Порівняння: «Старий козак, як собака».

Зменшувально-пестливі слова: «козаченьку», «дівчинонько», «багатенька», «зелененька», «молоденька», «доріжечки».

2.3.9. Обговорення змісту пісні. Бесіда за питаннями:

- Чому дівчина першою виявила ініціативу залицятися до козака?
- Що на думку козака, було основною вимогою для його одруження? («Ой коли б ти, дівчинонько, трошки багатенька»)
- Якою була реакція молодої на промову козака щодо одруження? («Ой коли б я, козаченько, була багатенька, / Наплювала б я на тебе й на твого батенька»)
- Чим хлопець не подобався дівчині? («То я б тебе, ледачого, й за харч не схотіла»)
- Яку долю провіщали герої пісні одне одному? («Бодай же ти, дівчинонько, тоді заміж пішла, / Як край битої дороги рутам'ята зійшла. Бодай же ти, козаченьку, тоді оженився, / Як у млині на камені кукіль уродився»)

- Кому з героїв твору надається перевага? Чим це зумовлено? Що про це зазначено у пісні? (*«Не журися, дівчинонько, рута зелененька, / Цей покинув, другий буде,— ще ж ти молоденька! / Цей покинув — другий буде, другий буде кращий, / А цей буде у болоті над чортами старший»*)
- Як склалася подальша доля молодих? (*«Молода дівчинонька та вже й заміж пішла. / Старий козак, як собака, й досі не женився»*)
- Чому козак, який вчасно не одружився, порівнюється із собакою?
- Хто з героїв твору вам імпонує? Чим саме? Надайте розгорнуту відповідь.
- Чому вчить вас ця пісня?

VI. Додатковий матеріал.

Народні прислів'я про парубків і дівчат

- У нас така приповідка: де парубок, там і дівка.
- Поганий на вроду, та гарний на вдачу.
- Ще молоко на губах не обсохло, а він женитися задумав!
- Тоді він буде женитися, коли бики почнуть телитися!
- У дівчини стільки ласки, як на тихім ставу ряски.
- Горобець — молодець, а ластівка краща.
- Співай доню, дома, бо в людях наплачешся.
- Дівка, як верба: її не поливають, а вона росте.
- Є у неї воли та корови, та немає з нею любої розмови!
- Рукавом сльози витирає, а очима на парубків зиркає.
- Як до роботи — дитина, як заміж — дівка.
- Вилилася вода, як дівоча ласка.

VII. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«За городом качки пливуть»

1. Заміж, за змістом пісні, йдуть дівки:
 - а) багаті; б) бідні; в) ті, які мають вищу освіту;
 - г) що вміють господарювати.
2. Що на придане мають багаті дівки?
 - а) Безліч тканого полотна; б) велику суму грошей;
 - в) коней і волів; г) повний двір качок.
3. Чому дівчинонька не вийшла на побачення до хлопця? Бо вона:
 - а) вже була заручена з іншим; б) не кохала його;
 - в) слухалася своїх батьків, які їй забороняли це зробити;
 - г) боялася нічку-петрівочку.

4. Що було перешкодою для одруження молодят?

- а) Кріпацтво; б) соціальний стан дівчини;
- в) непорозуміння із суперницями молоді;
- г) заборона батьків коханої.

«Світи, світи, місяченьку, та й на мій перелаз»

1. З яким проханням дівчина звернулася до хлопця? Щоб він:

- а) не залишав її; б) прийшов до неї;
- в) поцілував і заспокоїв кохану; г) забув іншу.

2. За яких умов любляча героїня прилетіла серед опівночі до свого коханого? Якщо б:

- а) крила мала; б) вітром стала; в) була чарівницею;
- г) він їй дозволив це зробити.

3. Дівчина хотіла мати очі:

- а) іншої коханої; б) солов'я; в) свого коханого; г) добрі і щирі.

4. Цвіт дерева, що символізував кохання тих, що розлучилися:

- а) дуба; б) липи; в) каштана; г) берези.

«Лугом іду, коня веду, розвивайся, луже»

1. Прохання, з яким звернулася дівчина до козака:

- а) «Проведи мене до бору»; б) «Подаруй смарагдове намисто»;
- в) «Святий мене»; г) «Запроси мене на свято».

2. Негативна риса козака, за яку дорікає йому дівчина:

- а) брехливість; б) улесливість; в) ненажерливість; г) ледачість.

3. Козак одружився на дівчині, якщо б вона:

- а) вміла гарно співати і танцювати; б) грати на скрипці;
- в) вишивати хрестиком; г) була багатою.

4. Рослина, що зійшла край битой доріженьки після того, як дівчина заміж пішла:

- а) ковил; б) ромашка; в) рута-м'ята; г) барвінок.

Примітка. За кожную правильну відповідь установлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. З чим, на ваш погляд, пов'язано те, що «миленький» став кохати іншу дівчину («Світи, світи, місяченьку, та й на мій перелаз»)? Наведіть переконливі аргументи з життя.

2. Доведіть, що в народі найбільше цінується не багатство молоді, а її врода, краса, привабливість, працьовитість («За городом качки пливуть»). Відповідаючи, посилайтеся на факти з життя, змісту твору.

3. Неодружений старий козак («Лугом іду, коня веду, розвивайся, луже») по вулицях ходив, наче:

- а) поранений птах; б) собака; в) привід; г) зацькований.

Картка № 2

1. Висловіть свої припущення щодо того, як склалася подальша доля героїв народної пісні «Лугом іду, коня веду, розвивайся, луже». Власну думку вмотивуйте.
2. Як ви вважаєте, хто повинен вирішувати подальшу долю молодят: вони самі чи їх батьки («За городом качки пливуть»)? Відповідь обґрунтуйте.
3. Яке прокляття висловила зраджена коханим дівчина? Щоб повсихали ті:
а) квіти; б) дерева; в) річки; г) *трави*.

Картка № 3

1. На прикладі однієї з пісень доведіть, що вона є твором народним і належить до родинно-побутового циклу. Свої міркування узагальніть.
2. Як ви вважаєте, чому молодий козак («Лугом іду, коня веду, розвивайся, луже») так і не одружився, будучи вже старим? Відповідь обґрунтуйте.
3. Найгучніший музичний інструмент, гру на якому можна було почути на весіллі:
а) гітара; б) арфа; в) флейта; г) *скрипка*.

VIII. Підсумок уроку**IX. Оголошення результатів навчальної діяльності****X. Домашнє завдання**

Вивчити ще дві пісні (на вибір) напам'ять, дібрати цікавий матеріал про весільні обряди.

Урок № 4

УКРАЇНСЬКЕ ВЕСІЛЛЯ. «ДО БОРУ, ДРУЖЕЧКИ, ДО БОРУ», «А БРАТ СЕСТРИЦЮ ТА Й РОЗПЛІТАЄ», «РОЗВИЙ, СОСНО, СІМСОТ КВІТОК», «ЛЕТЯТЬ ГАЛОЧКИ У ТРИ РЯДОЧКИ», «ОЙ МАТІНКО, ТА НЕ ГАЙ МЕНЕ» — ВЕСІЛЬНІ ПІСНІ

Мета: ознайомити школярів з весіллям — українським обрядом та етапами його проведення; проаналізувати весільні програмові пісні, звертаючи увагу на мотиви, настрої, художні засоби; розвивати пам'ять, логічне мислення, допитливість, прагнення пізнати багато корисного і цікавого; вміння спостерігати, робити висновки, формувати естетичні смаки учнів; виховувати

почуття поваги, пошани до обрядів українців, вітчизняної культури; прищеплювати відповідальність за збереження звичаїв і традицій свого народу.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: картини К. Трутовського «Весільний викуп», В. Маковського «Дівич-вечір», І. Соколова «Весілля», музичне супроводження під час весільного обряду; тексти весільних пісень, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Прослуховування виконаних двох пісень учнів класу. Визначення найкращих артистів.

III. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Що таке обряд? (*Обряд — форма поведінки, ритуал, що склався історично, для якого характерні, по-перше, стереотипність, повторюваність без змін, по-друге, символічність*)
- Від чого залежить їх проведення?
- Які обрядові твори вам відомі? Чим саме вони запам'яталися?
- Що ви знаєте про весілля?
- Чому весільному обряду приділяється серйозна увага?
- Хто брав участь у його проведенні? Які були функції у кожного?
- У чому полягає призначення пісень на святі молодих?
- З чим пов'язано те, що весілля вважається складником національної культури?

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

V. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу

*Обов'язково одружіться!
Якщо у вас буде гарна дружина,
ви будете щасливим,
якщо погана — ви станете філософом.*

Б. Шоу

*Кохання варте стільки,
скільки варта сама людина,
яка його відчуває.*

Р. Роллан

1. Вступне слово вчителя

Весілля завжди надавалося серйознішого й важливішого значення, аніж вінчанню в церкві. Воно становило не тільки новий етап у житті молодих, а мало й велике громадське значення як один із заходів продовження життя нації, зростання могутності народу, утвердження його серед інших народів. Водночас весілля було важливим складником національної культури. У ньому відбивалися світогляд, мораль, поетичні уявлення, музичні й артистичні здібності, багатство фантазії трудового народу. У традиційному українському весіллі обряди поєднувалися з драматичними діями, піснями й розмовними партіями, музикою, ігрищами. Справляли його найчастіше восени, по закінченні польових робіт, коли в селянській хаті були найбільші достатки, адже це родинне свято потребувало великих витрат...

У різних регіонах України в особливостях проведення весілля є багато як спільних моментів, так і значних відмінностей.

Тож запрошую вас на весілля!

2. Весілля — один із провідних жанрів родинно-обрядової творчості

Основне завдання весілля — показати, що нова сім'я формується в урочистій і радісній обстановці. На весіллі панувала святкова атмосфера з гіперболізованим виявом почуттів.

Україна багата на розмаїті весільні обряди. У кожному регіоні цей обряд має свої відмінності. Його значення в тому, що він відбиває світогляд і мораль трудового народу, родинні та суспільні стосунки на кожному конкретному історичному етапі. У ньому з великою теплотою оспівана доля жінки до і після одруження. У весільних піснях ідеться і про свах, і про подруг нареченої, світлок, бояр і боярок, старост і дружок. Співають весільні пісні лише жінки. Це переважно хори, діалоги. Весільні пісні супроводжують замішування короваю, розплітанням коси молодої, одягненням їй чіпця. Чоловіки у формі монологів і діалогів беруть участь у найбільш драматичних епізодах обряду — під час нападу бояр, викупу нареченої. У перезві, тобто в погоні за нареченим, беруть участь як чоловіки, так і жінки.

Весільні пісні — промовистий доказ не тільки багатства змісту й форми весільного обряду, а й високої моралі українського народу.

3. Дійові особи обряду

У селах завжди були знавці весільного ритуалу, виконавці певних ролей. Без них не відбувалися жодні весільні урочистості.

Батьки шлюбної пари виявляли увагу й пошану до учасників весілля та гостей, любов і піклування до молодят; мати молоді на весіллі ходила смутна (щоб не подумали, ніби вона рада позбутися дочки), плакала під час виконання деяких узаконених звичаєм обрядів. Молода, поки була вдома, мала сумувати, плакати, чим виявляла любов і повагу до своїх батьків, вдячність їм. У хаті молодого, навпаки, вона повинна виказувати радість, задоволення, щоб не розгнівати свекра і свекруху. Молодий також виявляв повагу до батьків, був привітним до гостей, до всіх учасників дійства. Бояри завжди й у всьому підтримували його, захищали в разі потреби; старший боярин разом зі сватами (від молоді та молодого) розпоряджався на весіллі. Боярами були нежонаті хлопці, а сватами — статечні й поважні літні люди, які вмieli дати всьому лад, розсмішити присутніх дотепним словом, веселою вигадкою. Свахи (свашки) з боку обох родів — заміжні жінки — плели вінки, вили гільце, ліпили коровай, співали. Старша світилка запалювала свічку, обвиту пахучим зіллям, вставляла її у хліб на столі або тримала в руці під час обіду й вечері, аж поки старший дружка гасив свічку. Дружки вбирали молоду до вінця, ходили з нею запрошувати гостей на весілля, знімали з молоді вінок і стрічки під час обряду покриття. Усі учасники з боку молодого, які допомагали виряджати молоду в нову сім'ю, називалися приданками.

Весільних «чинів» було по кілька осіб; старші з них — найближчі родичі шлюбної пари.

На весіллі завжди було три жіночі хори (дружок, світилок, свах), у деяких місцевостях — один парубоцький. У хорових піснях пояснювалися зміст і значення кожного обряду, величалися молодята, їхні батьки та челядники.

Обов'язковими учасниками весілля були також музики — великі оркестри, найчастіше з двох інструментів (скрипка, бубон) чи з трьох (скрипка, бубон, кларнет або цимбала). Музики акомпанували весільному поїзду.

4. Основні етапи весілля

Весільне дійство поділялося на етапи, кількість яких була неоднаковою в різних регіонах України. Розгляньмо коротко основні з них.

Заручини. Вони відбувалися задовго до сватання — звичайно місяців за два-три. Часом батьки, виходячи з господарських розрахунків, заручали дітей ще в ранньому віці. Але найчастіше хлопець, умовившись з дівчиною, сповіщав про це своїх батьків

і з рідним дядьком ішов у її сім'ю домовлятися. Коли батьки дівчини погоджувалися на одруження, то обговорювався про час сватання. У ряді місцевостей заручини відбувалися після весілля. Якщо хлопець був з іншого села, батьки зарученої їхали на оглядини, що є не обов'язковим, але окремим актом весілля.

Сватання. Воно досить докладно описане в повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся», тому учням пропонується знайти цей епізод у творі і прочитати його.

«Прийміть мене, мамо, я ваша невістка» — такими словами, як не дивно, два століття тому дівчина починала сватання. Згідно з існуючими звичаями, вона мала на це таке саме право, як і хлопець.

А раніше хлопці лише подекуди наважувалися свататися до коханої.

Сватання дівчини як відгомін матріархату здавна побутувало у різних народів і не суперечило традиційним шлюбним ритуалам. Але вже за середньовіччя цей звичай почав сприйматися як небажана форма сватання. Певний виняток становили українці. В їхньому середовищі він у цей час призабутий, зажив новим життям. Цьому сприяло, зокрема те, що через постійні війни чоловіки надовго йшли з рідної домівки, а сім'ю очолювали жінки. З огляду на це зростали їхні права в родині, у тому числі пріоритет у сватанні.

Дівчина пропонувала хлопцеві руку, причому їй дуже рідко відмовляли, бо це могло покликати нещастя. Про силу цієї традиції свідчить звичай, що існував у XVIII ст: злочинця, засудженого за страти, могли помилувати, якщо котрась із дівчат висловлювала бажання взяти його за чоловіка.

Проте в міру того як зростала роль чоловіків у суспільній сфері, такі звичаї поступово забувалися.

І вже ініціатива у сватанні цілком перейшла до парубків, а роль дівчини звелася до сором'язливого колупання печі та подавання старостам весільних рушників.

Підготовка до весілля могла тривати від кількох днів до трьох місяців (іноді більше). У цей час у сім'ї зарученої готували віно (придане). Обидві родини купували подарунки, різали бичка або порося, птицю, випікали багато хліба, готували різні страви (їх мало бути до двадцяти), прибирали в хаті, опоряджали садибу.

Запросини. Молода з дружками, молодий з боярами, співаючи пісень відповідного змісту, ходили по селу й запрошували родичів на весілля. Цей обряд полягав у тому, що, зайшовши до хати, заручена або наречений кланялися господарям, цілували їх руку й говорили: «Просили батько, просили й мати, і я прошу на мое

весілля». Ті цілували молодят у голову, бажали щастя й добра, обіцяли прийти. Усіх учасників і гостей бувало 50–60 осіб.

Коровай. Для його випікання запрошувалося від трьох до семи шанованих молодих жінок, які жили із своїми чоловіками в повній злагоді (розведених і вдовиць не брали). Коровай пекли в хаті і молодого, і молоді. Коровайниці приносили борошно. Ячка, горілку, масло. Роботою їхньою керував старший сват: благословляв місити тісто, вливати в нього трохи горілки, брати коровай, садовити в піч, виймати й вносити в комору.

Коли тісто було готове, розкатували корж (підшву) діаметром один аршин (75 см), на який один біля одного наліплювали різні вироби з тіста — шишки, фігури птахів і тварин, квіти, сонце, місяць тощо. Посередині викладалася найбільша шишка, в яку втикали дві або п'ять стулених докупи свічок. Запаливши їх, просили якогось кучерявого (отже, щасливого) хлопця вимести піч віником і посадити коровай дерев'яною лопатою. Разом з короваем і окремо випікали численні вироби з тіста. Всі етапи виготовлення короваю або здоби супроводжувалися піснями, в яких славилася борошно «з семи хат», вода «з семи криниць», «сім курок», піч. Закінчивши роботу, коровайниці частувалися і розходилися.

Гільце. У суботу вранці молода із старшою дружкою скликали дружок і свах вити гільце. Усі сідали за столом і, співаючи узаконених звичаєм пісень, прикрашали заготовленими заздалегідь квітами, пахучим зіллям, стрічками, монетами зрізану гілку плодового або хвойного дерева, а на вершечок прив'язували букетик з колосся. Готове гільце втикали у свіжу хлібину, і воно стояло на столі впродовж усього весілля. Таке ж гільце зивали бояри в хаті молодого. Обряд прикрашування гільця символізував звичання нової сім'ї. Дівчата сплітали також і віночки або букетики квітів, які потім пришивали до шапок молодого та бояр.

Дівчечір — це прощання нареченої з дівочтвом. У суботу ввечері всі подружки молоді сходилися до її хати. Під трієсті музики вони співали пісень, у яких славили дівочу красу, молодість, привільне життя, висловлювали жаль з приводу розлуки з батьками, родом. У звертанні до матері питали, чи не надочула їй дочка своїми примхами. Якщо заміж ішла сиротою, у піснях запрошувалися на весілля її батьки, а вони «відповідали», що не можуть устати, бо «сира земля на груді лягла». На весіллі у сироти були «посажені» (названі) батьки і близькі родичі. Молода передавала молодому згорнену й перев'язану стрічками сорочку, яку вона сама пошила й вишила. Цю сорочку молодий мав одягти на весілля. У деяких місцевостях на дівчечір приходив

і молодий, брав сорочку, а нареченій дарував щось з одяжі. (Огляд картини В. Шаковського «Дівич-вечір».)

Саме весілля. У неділю вранці молоду готували до шлюбу: брат розплітав і мастив медом косу; дружки прикрашали її стрічками, монетами, вкладали часник (як оберег від напасті), одягали віночок і вельйок (рід фати), вбирали в найкращий одяг. При цьому співали про те, що їхня княгиня дуже гарна, а ще буде й щаслива, славили її нареченого. (Учні знайомляться з картиною І. Соколова «Весілля».)

Приходив молодий, ставав з нею на рушник (щоб життєва дорога була довга й гладенька); просили батьків благословити їх. Батько знімав з божниці Спаса, мати — Богородицю; тричі хрестили ними шлюбну пару, приговорюючи: «Бог благословляє і я благословляю на щастя, на здоров'я на довгі роки».

Молодята йшли в церкву вінчатися. Всі учасники весілля, співаючи пісень, рушили за ними. Коли поверталися назад, відбувався обряд зустрічі молодих: батьки виходили напроти них з хлібом і сіллю на рушнику, мати, стоячи на порозі у вивернутому кожусі (щоб посіви були густі, як вовна), обсипала молодих і челядь збіжжям, змішаним з горіхами, цукерками, монетами, насінням (щоб багаті були). Завівши в хату, молодих садовили на посад (місце під божницею) на вивернутий кожух. По праву руку молодого сідав його рід, по ліву молоді — її рід.

Світилки запалювали свічки, починались частування. Хори співали до кожної страви, яку подавали мати й родички, жартівливих пісень: «борщ укипів на льоду», для каші «з помийниці воду брали, курку чи гуску непатранами давали» тощо. Відбувалися й переспіви між хорами: дружки висміювали бояр за ненажерливість («півтора вола з'їли, на столі ні кришечки, під столом ні кісточки») або за крадіжку («їли юшку, вкрали галушку, сховали в кишеню — дівкам на вечерю»). Хор світилок чи бояр запевняв, що цього не було, бо вони «роду королівського», і висміювали дружок («у них зуби з редьки», старша дружка «тлуста, як капуста», інші — «кістками торохтять», бо такі худі). Діставалося й сватам («убогі, безногі, недолугі»), свахам («сороки на лозі», «свахи-нетіпахи»), світилкам («шпильки в стіні»). Пісні поважного змісту співали до молодих та батьків.

По обіді старший сват чи боярин подавав молодим хустку, за крайки якої вони бралися, і виводив у двір, за ними йшли всі присутні. Починалися танці, всілякі жартівливі витівки учасників і гостей. Молодий їхав додому ще сам; його зустрічали батьки з хлібом і сіллю, обводили навколо діжі, поставленої

посеред двору (щоб завжди був хліб у молодят); мати обсипала сина й бояр збіжжям, змішаним з горіхами тощо. Зайшовши до хати, частувалися, а потім їхали до молодої, всю дорогу співаючи.

Стоячи на воротах молодої, парубки, «озброєні палицями, мотыями, голоблями тощо, не пускали поїзжан у двір; починалася боротьба за ворота, але все закінчувалося мирно: молодий частував парубків горілкою або давав гроші, і вони пропускали його у двір. Але на хатньому порозі мусили знову затримуватися. За столом сидів рід молодої, а її, схилену до столу, покривали хусточкою, зверху ставили хлібину з дрібкою солі. Починався обряд викупа молодої, яку «продавав» її брат. Відбувався торг. (Огляд картини К. Трутовського «Весільний викуп».)

Потім починалося частування, далі — обмін родин подарунками; матерям — очіпки або чоботи, батькам — шапки, сестрам — черевики, братам — пояси, родичам — хустки, стічки тощо. Молодятам гості, бояри, свати дарували всілякі предмети, потрібні в господарстві, або гроші; часом — телят, поросят, птицю. Старший боярин виконував обряд роздачі короваю: найбільшу шишку зрізав і давав батькам, вироби з тіста по шматочку — учасникам і гостям, а «підошву» — музикам.

Найдраматичніший момент весілля — прощання молодої з батьками та родом. Вона сама або хор співали пісні-подяки батькові, матері, родичам, а ті бажали їм здоров'я, щастя, достатку. Приданки та бояри в цей час з дозволу старшого старости виносили і вантажили на вози скриню молодої, подушки, перину та всяке починання. А челядь молодого нишпорили по господі й «крала» для молодого на нове господарство все, що траплялося під руку: макітри, миски, ложки, лопати, курей, ягнят, поросят. Челядь молодої ганялась за ними, відбираючи загарбане. Зчинялась метушня, крики й жартівливі лайки лунали на все село.

Виводили у двір молодих, молода ще раз прощалася з родом, усі плакали, бажали добра. Старший боярин або сват брав молоду за руку й співав, що тепер плачі їй не допоможуть — треба їхати, бо вона вже відрізана від свого роду. Садовили молоду на передній віз, укритий поверх соломи килимом. Молодий кидав їй під ноги курку (щоб вона була ретельною господинею); злегка бив її арапником, приговорюючи: «Кидай батькові корови, а бери мої», сідав поруч з молодою. Мати молодої брала коней за повіді і виводила за ворота. Хори співали «од'ізної», за першим возом рушали і поїзжани.

Дорогою весільна челядь співала різних пісень. На шляху та біля воріт молодого вже палали снопи, через які молодята мали

швидко перескочити — відгомін язичницького обряду «очищення вогнем»). У дворі батько й мати молодого зустрічали хлібом-сіллю, вели в хату. Проходячи повз піч, молода кидала туди курку, яку смажитимуть завтра. Знову з піснями, жартами й музикою відбувалося бенкетування, а молодих відсилали відпочивати.

Комора — приміщення, в якому для молодих заздалегідь приготована постіль. Цей звичай був важливим заходом для підтримки в молоді високої моральності, скромності, цнотливості, а для батьків — ніби перевіркою, чи здатні вони виховувати своїх дітей відповідно до норм звичаєвого права. Коли виявлялося, що молода зберегла дівоцтво, її величали в піснях, хвалили батьків, несли в комору печену курку, різні смачні наїдки й наптки.

Коли ж виявлялося, що молода «нечесна», вона мусила терпіти побой і тяжкий глум: суджений та брат били її арапником; хори ганьбили необачну в сороміцьких піснях, замикали до ранку в коморі саму, не давали їсти. Вранці послали до її родини челядників молодого, які висміювали батьків.

Якщо ж молода признавалася в своєму «гріху» ще до комори або її суджений брав провини на себе й обоє просили в усіх присутніх пробачення, то, присоромивши молоду в піснях, прощали, але батьків однак ганьбили.

Покриття — один з найзворушливіших моментів весілля. Воно відбувалося вранці в понеділок. З піснями і примовками дружки знімали з чесної молодої вінок, стрічки й віддавали молодшій сестрі або родичці; горілкою промивали косу; жінки одягали на голову очіпок, пов'язували зверху каміткою або хусточкою. Перед покриттям «нечесної» молодої стрічки рвали, вінок кидали долі й топтали ногами.

Перезва. Пізніше весь рід молодого прямував до нових сватів. Після частування дружки мили руки, молилися богу, за дозволом свата розрізували коровай, привезений від молодого; під спів хорів по шматочку роздавали всім присутнім. Після танців увечері всі розходилися.

В одних місцевостях на цьому весіллі закінчувалося, в інших — продовжувалося до наступної неділі.

Циганщина. У вівторок сходилися до хати молодого. Дехто вбрався циганом і циганкою, ворожками, москалями, старцями; чоловіки вдягали жіночий одяг, жінки — чоловічий. Гуртом обходили всіх родичів. Ті, що йшли попереду, випрошували, а ті, хто за ними, — крали борошно, гречку, гусей, курей тощо. Все здобує таким чином приносили до батьків молодого, продавали

одне одному збіжжя, а птицю смажили; на вторговані гроші купували горілку. Вигадкам і витівкам не було кінця. Робилися виставки окремих ігор-п'єс, найчастіше «Піп і смерть» та «Млин» (виконавці ролей рядилися і гримувалися). У хаті молодого рога-чачами, кочергами, граблями скородили стіни, обдирали піч (щоб завдати молодій роботи, перевірити її вміння опоряджати житло). На тачку або передок воза (з двома колесами) клали соломку, сажали батьків, з піснями, танцями, різними вигадками вивозили їх за село й вивертали в пилюку на дорозі або в найбільшу калюжу. У різних місцевостях, залежно від весільних звичаїв авторського чи артистичного обдаровання учасників і гостей подібні витівки були найрізноманітнішими.

В інші дні весільні гості ходили на частування від одних родичів до інших; при цьому гулянки проходили чинно й мирно, але пісні й музики не вмовкали.

На сучасному етапі народне весілля зазнало великих змін. Зменшилася кількість учасників, сюжет обмежився найчастіше тільки трьома актами — заручини, сватання й саме весілля; старі обряди майже зникли, пісні й музика забулися.

5. Весільна обрядовість у художній літературі

У своїх творах елементи весільної обрядовості використовували українські письменники — І. Квітка-Осноров'яненко, І. Котляревський, Т. Шевченко, Марко Вовчок, П. Куліш, М. Стельмах, У. Самчук та ін.

6. Ідейно-художній аналіз весільних пісень

6.1. «До бору, дружечки до бору».

6.1.1. Виразне читання твору або виконання пісні в музичному супроводженні.

6.1.2. *Тема:* звернення до дружечки з проханням вирубати сосну для «заміту».

6.1.3. *Ідея:* уславлення українського гіллячка на весь світ.

6.1.4. *Основна думка:* «заміт» — фундамент, початок заснування сімейного життя, в якому пануватимуть злагода, радість і щастя.

6.1.5. *Жанр:* весільна пісня.

6.1.6. *Римування:* паралельне.

6.1.7. Художні особливості твору.

Звернення: «До бору, дружечки...».

Повтори: «До бору...», «та рубай же...».

Епітет: «Славне гіллячко».

6.1.8. Обговорення змісту пісні. Бесіда за питаннями:

- Що символізує у весільному обряді сплетіння гільця?
- Хто його робить і яким чином?
- Чому в пісні пропонується для відбудови хати вирубати здорову сосну?
- Які символічні рослини згадуються у творі?
- Для чого люди під час роботи співали?
- З чим асоціюється відбудова нового житла для молодих?
- Що свідчить про набожність і високу культуру нашого народу щодо дотримання цього етапу у весільному обряді?
- В якому значенні у тексті вжито слово «здорова» щодо сосни?
- Якою має бути ваша оселя? Відповідь обґрунтуйте.

6.1.9. «Мікрофон»: що ви побажали б молодят, які житимуть у новій хаті?

Відповідь оформіть за допомогою прийому «Доміно».

6.1.10. Символічне значення сосни-дерева.

Сосна — цар-дерево, яке вічне зелене. У стародавніх колядках розповідається про сосну із золотою корою. Шишки печуть на весілля, вони символізують плодючість. Смола сосни — живиця — гоїть рани.

6.2. «А брат сестрицю та й розплітає».**6.2.1. Виконання пісні в музичному супроводженні.****6.2.2. Тема:** оспівування обряду розплітання коси.**6.2.3. Ідея:** висловлення суму брата за сестрою, яка має залишити батьківську домівку і стати до шлюбу.**6.2.4. Основна думка:** в житті кожної дівчини відбувається така подія, коли вона не матиме права з'являтися серед людей без хустки або очіпка із розплетеними косами, бо вона вже буде шлюбною жінкою.**6.2.5. Жанр:** весільна народна пісня.**6.2.6. Художні особливості твору.**

Звертання: «Не іди, сестрице молода, заміж...», «Вже ж мені, брате, рожі не рвати».

6.2.7. Обговорення змісту твору. Бесіда за питаннями:

- Про що відбулася розмова між братом і сестрою?
- Чим зумовлений сумний настрій пісні?
- Що означає обряд розплітання кіс дівчині?
- Чи мала право сестра дослухатись до прохання брата?
- Яким чином брат сестру порівнює із квітучою трояндою?
- Які квіти мав містити вінок? Про що це свідчить?
- Як, на ваш погляд, чи свідомо обрала дівчина свій майбутній життєвий крок? Відповідь вмотивуйте.

6.3. «Розвий, сосно, сімсот квіток».

6.3.1. Виконання пісні у музичному супроводженні.

6.3.2. *Тема:* звернення дівчини до сосни, щоб та «розвила сімсот квіток» для всіх запрошених на весілля.

6.3.3. *Ідея:* возвеличення краси і ширості Марійки, яка уособлює квітку.

6.3.4. *Основна думка:* для Івана є квіткою його кохана дівчина.

6.3.5. *Жанр:* весільна пісня.

6.3.6. Художні особливості твору.

Звертання: «Розвий, сосно...».

Повтори: «Розвий, сосно, сімсот квіток», «Всім буярам по квіточці», «А Іванові не стало квітки», «У нього квітка — Марійка дівка», «...рано-рано», «...та ранесенько».

6.3.7. Опрацювання змісту пісні. Бесіда за питаннями:

- Хто є героями твору? Якими ви їх уявляєте?
- Що свідчить про те, що це весільна пісня?
- З яким проханням Марійка звертається до сосонки?
- Для чого дівчині потрібно так багато квітів?
- Чим пояснити прагнення героїні наділити всіх квітами?
- Через що Іванові не вистачило квітки?
- Чому в пісні Марійка порівнюється з квіткою?
- Які квіти ви любляєте? За яких умов їх дарують?

6.3.8. Завдання. Важливою атрибутикою кожного весілля є квіти.

Що відчуває молода, коли отримує від коханого букет? Висловіть свою думку за допомогою прийому «Доміно».

6.4. «Летять галочки у три рядочки».

6.4.1. Виразне читання твору.

6.4.2. *Тема:* висловлювання жалю Марічки за русою косою і дівочою красою напередодні одруження.

6.4.3. *Ідея:* у житті кожної молодої людини відбуваються суттєві зміни, коли вона вирішує стати до шлюбу.

6.4.4. *Основна думка:* плач Марічки — це передчуття, що пов'язане із серйозним сімейним життям, в результаті якого героїня буде позбавлена дівочих розваг, дозвілля, а натомість з'явиться відповідальність, клопоти, щоденна праця.

6.4.5. *Жанр:* весільна пісня.

6.4.6. Художні особливості твору.

Риторичні запитання: «Ой чого плачеш, чого жалуєш, молода Марієчка?»

Антитеза (протиставлення): «А всі дружечки на лавах сіли, Марійка попереду»; «А всі дружечки та й заспівали, Марійка заплакала».

6.4.7. Опрацювання ідейного змісту поезії. Бесіда за питаннями:

- З політом яких пташок порівнюється хода дружок і Марійки? (*Летять галочки у три рядочки, / Зозуля попереду*)
- У чому полягає символічне значення зозулі? (*Зозуля — лірична істота. Вона віщує весну і пророкує людині, скільки їй залишилося жити*).
- Про що свідчить відокремлення Марійки від гурту дівчат?
- Що означає сидіння героїні на посаді?
- Чи можна виправдати плач Марійки? Чи потребує вона будь-якої допомоги?
- Питання дружок до героїні твору — це їх співчуття чи байдужість?
- Чи легко Марійці залишати батьківське подвір'я? Чим це викликано?
- Чому, на думку Марійки, після її одруження вона втратить «русу косу та дівочу красу»? Чи свідомо робить героїня твору цей життєвий крок?
- Чим Марійка заздрить своїм подругам? (*Дівки гуляють, кісками махають, / А мене не приймають*)
- Що ви побажали б Марійці в її подальшому шлюбному житті? Відповідь оформіть за допомогою інформаційного грона.

6.5. «Ой матінко, та не гай мене».**6.5.1. Виконання пісні у музичному супроводженні.****6.5.2. Тема:** звернення дівчини до своєї матінки, щоб та виряджала її в дорогу.**6.5.3. Ідея:** кожна молода, вступаючи до шлюбу, обізнана про складність майбутнього життя і заради коханого, свого щастя ладна боротися з труднощами, які її очікують.**6.5.4. Основна думка:** Щоб з доріжки не зблудитися, / Дівчиньки не згубитися.**6.5.5. Жанр:** весільна пісня.**6.5.6. Художні особливості твору.**

Звертання: «Ой матінко, та не гай мене».

Зменшувально-пестливі слова: «матінко», «доріженька», «темненькая», «дівчинька».

Епітети: «Ліс коренистий».

6.5.7. Опрацювання ідейно-художнього змісту твору. Бесіда за питаннями:

- Про що дочка просить свою мати? Чим це викликано?
- Чому героїня твору вирушає в подорож сама вночі?
- Якою може бути доріженька для дівчини?
- З чим, на ваш погляд, пов'язана подорож героїні?

- Чому мандрівка дівчини є небезпечною і складною?
 - Чого боїться героїня, вирушаючи у подорож?
 - Що, на ваш погляд, відчуває мати, вираджаючи дочку в дорогу?
 - Яким ви вбачаєте життєвий шлях цієї героїні? Свої міркування обґрунтуйте.
- 6.5.8. «Мікрофон»: які поради ви надали б дівчині, коли та збиралася б у подорож?

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«До бору, дружечки, до бору»

1. Щоб збудувати нову оселю, потрібно:
 - а) освятити місце, де вона буде зводитися;
 - б) чітко виміряти територію її майбутнього розташування;
 - в) *вирубати здорову деревину*;
 - г) мати на це дозвіл Ради.
2. Гіллячко у творі названо:
 - а) щедрим;
 - б) *славним*;
 - в) щирим;
 - г) багатим.
3. Дерево, яке пропонується використати для «заміту»:
 - а) дуб;
 - б) клен;
 - в) *сосна*;
 - г) осика.
4. Якої рослини немає у гільці?
 - а) *Маку*;
 - б) барвінку;
 - в) волошки;
 - г) калини.
5. Барвінок у пісні названо:
 - а) запашним;
 - б) смугастим;
 - в) лікарським;
 - г) *хрещатим*.

«А брат сестрицю та й розплітає»

1. Розплітаючи коси своїй сестриці, брат згадує:
 - а) історії з її дитинства;
 - б) *квітучу троянду*;

- в) цікаві епізоди їх життя у рідній оселі;
 - г) як вони разом уперше жито жали.
2. Про що просить брат сестру?
- а) *Не поспішати виходити заміж*;
 - б) приготувати йому вареників;
 - в) спекти весільний коровай;
 - г) вибілити хату.
3. Сестра із сумом промовляє, що їй вже не:
- а) стрибати через купальське вогнище;
 - б) торгувати на ярмарку;
 - в) випасати худоби;
 - г) *збирати квітів*.
4. Запашна квітка, що згадується у цій і попередній піснях:
- а) барвінок;
 - б) *волошка*;
 - в) троянда;
 - г) лілея.
5. Пісня побудована у формі:
- а) *діалогу*;
 - б) полілогу;
 - в) монологу;
 - г) довільного віршованого тексту.

«Розвий, сосно, сімсот квіток»

1. З яким проханням Марійка звернулася до сосни? Щоб та:
- а) захистила її від лиха в житті;
 - б) *надала сімсот квіток*;
 - в) усипала двір своїми голками;
 - г) не ховала сонця своїм гіллям пишним.
2. Кого хотіла наділити Марійка квіткою сосною?
- а) Дружок;
 - б) сватів;
 - в) світилок;
 - г) *бояр*.
3. Іванові не вистачило квітки через те, що:
- а) він був відсутній, коли їх роздавала дівчина;
 - б) їх було дуже мало;
 - в) *для нього квітка — це його кохана*;
 - г) вона раптово зів'яла.
4. Художній засіб, який найчастіше вжитий у змісті пісні:
- а) порівняння;
 - б) *тавтологія*;

- в) уособлення;
- г) метонімія.

5. Марійка у творі порівнюється з:

- а) піснею;
- б) сосонкою;
- в) сонячним променем;
- г) *квіточкою*.

«Летять галочки у три рядочки»

1. Поперед галочок летіла:

- а) ворона;
- б) синичка;
- в) *зозуля*;
- г) сова.

2. Де присіла Марійка? На:

- а) лаву біля дружок;
- б) пеньок;
- в) зелену травичку вздовж берега річки;
- г) *посаді*.

3. З яким питанням звернулися друзки до Марійки?

- а) *Ой чого плачеш, чого жалуєш?*
- б) *«Чи їла ти, чи пила, що така сумна?»*
- в) *«Ой чого засмучена така?»*
- г) *«Звідкіль ідеш, подруго?»*

4. З приводу чого висловлює жаль Марійка? Розставання з:

- а) батьківським подвір'ям;
- б) коханим;
- в) рідним краєм;
- г) *русою косою та дівочою красою*.

5. Через що дівчина заплакала? Бо:

- а) не хотіла до шлюбу ставати;
- б) *заспівали друзки засватаній героїні*;
- в) боялася труднощів майбутнього родинного життя;
- г) її образили друзки.

«Ой матінко, та не гай мене»

1. Дівчина просить матінку, щоб та її:

- а) навчила смачно готувати;
- б) не обділила приданим;
- в) *не гаяла*;
- г) захистила від лихого ока та злого слова.

2. Доріжка молоді:

- а) небезпечна;
- б) терниста;

- в) багата на всілякі труднощі;
- г) *далека*.

3. Їхатиме дівчина:

- а) болотяною місцевістю;
- б) *коренистим полем*;
- в) великими містами;
- г) горами і долинами.

4. Героїня боїться під час подорожі:

- а) *заблудитися і згубитися*;
- б) потрапити під дощ;
- в) не зустрітися з коханим;
- г) більше не повернутися додому.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на ваш погляд, майбутній життєвий шлях дівчини («Ой матінко, та не гай мене») далекий і кам'янистий? Наведіть переконливі аргументи.
2. Обґрунтуйте, з якою метою українські письменники у своїх творах використали елементи весільної народної обрядовості. Відповідаючи, посилайтеся на приклади з художньої літератури.
3. Сестриця сумує («А брат сестрицю та й розплітає») з приводу того, що вона не:
 - а) *носитиме віночку*;
 - б) погуляє ввечері з друзками;
 - в) спатиме довго зранку;
 - г) побачить більше свого брата.

Картка № 2

1. Чому обряд розплітання кіс вважається сумним? Чим це зумовлено? Відповідь вмотивуйте, посилаючись на зміст пісні «А брат сестрицю та й розплітає» та власний життєвий досвід.
2. Як на ваш погляд, для чого, сплітаючи гільце, обов'язково використовували гілля з ялини, червоної калини, барвінку, васильку («До бору, дружбонько, до бору»)? Що вони символізували? Наведіть переконливі аргументи.
3. Якої пори мати виряджає свою дочку в доріженьку «Ой матінко, та не гай мене»)?

- а) Сонячної і спекотної;
- б) морозної;
- в) *темної*;
- г) дощової.

Картка № 3

1. Дослідіть, у чому, на ваш погляд, полягає краса Марійки («Розвий, сосно, сімсот квіток, рано-рано»)? Чим зумовлене те, що у творі вона порівнюється з квіткою?
2. Вмотивуйте, через що в Марійки сумний настрій («Летять галочки у три рядочки»). Що очікує героїню у майбутньому шлюбному житті?
3. Народна весільна пісня, в якій героїня жалкує за своєю русою косою та дівочою красою:
 - а) «Ой матінко, та не гай мене»;
 - б) «До бору, дружечки, до бору»;
 - в) «А брат сестрицю та й розплітає»;
 - г) «Летять галочки у три рядочки».

VII. Підсумок уроку

Виникнувши ще в первісному суспільстві, весільні обряди та пісні створювалися колективним автором — народом — упродовж віків. Кожна наступна епоха накладала на них свій відбиток: текст варіювався, вносились доповнення або скорочення в обрядові дії, прозові діалоги й монологи, пісенні тексти. Це зумовлювалося певними змінами в самому житті, психології людей, віруваннях, родинних і суспільних відносинах тощо. Українське весілля близьке до російського та білоруського, оскільки походять вони з одного джерела — давньоруського весілля.

Деякі відомості про давні форми шлюбу слов'ян зафіксовані ще в літописах. Найдавніші записи українського весілля зроблені Г.-Л. де Бопланом, французьким військовим інженером, що в 1630–1648 рр. перебував на службі у польського короля. У книжці «Опис України» він розповів про весільні звичаї та обряди того часу. Один із перших українських фольклористів І. Камишовський, родом із Сумщини, в 1777 році видав окремою книжкою «Описание свадебных украинских простонародных обрядов». Значно докладніші описи весілля другої половини ХІХ ст. зроблені П. Чубинським, І. Франком, М. Лисенком, Б. Грінченком.

Упродовж історії народне весілля зазнало великих змін. Зменшилася кількість учасників, сюжет обмежився найчастіше тільки

трьома актами — заручини, сватання й саме весілля; старі обряди майже зникли, пісні й музика забулися.

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

IX. Домашнє завдання

Скласти питання для опрацювання ідейного змісту народних балад «Бондарівна», «Ой летіла стріла», «Ой на горі вогонь горить», «Козака несуть».

ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Урок № 5

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ БАЛАДИ «БОНДАРІВНА», «ОЙ ЛЕТІЛА СТРИЛА», «ОЙ НА ГОРІ ВОГОНЬ ГОРИТЬ», «КОЗАКА НЕСУТЬ». ТЕМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ, КЛАСИФІКАЦІЯ БАЛАД

Мета: ознайомити школярів з народною баладою як жанром фольклору, з'ясувати її тематичні та стильові особливості, сюжет, героїв та класифікацію; розвинути культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, увагу, пам'ять, вміння висловлювати судження про баладу; узагальнювати, систематизувати, робити висновки, формувати світогляд школярів; виховувати почуття поваги, пошани до народної творчості; культурної спадщини рідного краю; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: виставка творів на тему «Народні балади українців», дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Що вам відомо про фольклор? Як розвивався цей народний жанр?
- Назвіть жанри фольклору. Наведіть приклади.
- Яким чином минушина України пов'язана з її фольклором?
- Визначте ознаки фольклору. (*Усна форма творення й побутування, традиційність, варіативність, анонімність, колективність, повторюваність, простота і якість стилістики, строга послідовність композиції.*) Чим вони зумовлені?
- Чи можна вважати фольклор мистецтвом? Відповідь вмотивуйте.
- Доведіть, що фольклор — мистецтво слова.

- Чому трудовий народ вважається творцем культури?
- Чим фольклор відрізняється від літератури?
- Як усна народна творчість розвиває естетичне почуття в читача?
- Обґрунтуйте, чи дійсно фольклор — невичерпне джерело мудрості й поезії?

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

*Українська народна творчість...
уся закидана букетами поезії,
цілими покосами поетичних квіток,
так що тямущий письменник, не нагинаючись,
може загібати цілі оберемки і обсіпати ними свої твори.*

І. Нечуй-Левицький

*Балада — неповторне явище пісенної культури
українського народу.*

М. Дмитренко

1. Вступне слово вчителя

Балада — жанр усної народної творчості, який є популярним сьогодні. Хто на Україні не знає чи не чув, скажімо, таких балад, як «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Ой чие ж то жито, чиї то покоси», «Виряджала мати сина у солдати», «Ой у полі жито копитами збито», а також інших пісень про отруєння, згубу переважно молодих людей?! Сповнені натхненної поетизації краси і душевної величі простої трудящої людини трагічної долі, уболівань за безневинно страченим життям, ці твори з позиції здорової народної моралі засуджують будь-яке насильство й злочин, зраду й наругу.

2. Теорія літератури. Народна балада як жанр фольклору

Балада (фр. *ballade*, від провансальського *balada* — танцювати) — невеликий за розміром ліро-епічний твір фольклорного походження на легендарну чи історичну тему. У ньому, як правило, розповідається про щось незвичайне, виняткове, героїчне; реальне часто поєднується з фантастичним.

3. Особливості народних балад

- Усне поширення й зберігання.
- Реальне часто поєднується з фантастичним.
- Невелика кількість персонажів.
- Підкреслена узагальненість.

- Відсутність деталізації.
- Стислість у викладі матеріалу.
- «Магічна музичність».
- Композиція (вступ, основна частина, висновок).
- Гостросюжетність.

4. Історія виникнення цього жанру

Балада — один з улюблених видів словесної творчості українського народу. Цей фольклорний жанр став широко вживатись в Україні з початку XIX ст.

Цей жанр виник як пісня до танцю. Слово «балада» походить від грецького «рухатися», від якого утворене і латинське «танцюю». Поступово словесний текст разом з мелодією відділялися від танцю, і балада стала одним із видів народних пісень, в яких зображувались героїчні або незвичайні фантастичні події переважно героїчного характеру, через які відтворились гострі переживання дійових осіб.

5. Тематичне розмаїття балад

- Родинно-побутові (взаємини між батьками і дітьми, братами і сестрами).
- Історичні (змальовується козацьке життя, смерть козака на полі бою).
- Поетичний світогляд народу, його міфологічні уявлення (перетворення людини на рослину, тварину, птаха; розуміння нею природи).
- Про кохання (розкриваються почуття кохання і ненависті, образи й ревності).

6. Класифікація балад

6.1. Народна балада — жанр фольклору.

6.2. Літературна балада — жанр ліро-епічної поезії, який став невід'ємною частиною української літератури, його широко використовували Т. Шевченко («Причинна», «Тополя»), Л. Боровиковський («Маруся»). На основі сюжету народних балад написані такі відомі п'єси, як «Сава Чалий» І. Карпенка-Карого, «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького, «Лимерівна» Панаса Мирного, «Украдене щастя» І. Франка. Балади героїчного змісту писав А. Малишко у роки Другої світової війни.

7. Балада та історична пісня

Народні балади близькі до історичних пісень. Але якщо в історичних піснях на першому місці — правдиве зображення конкретної події чи конкретного героя, то в баладі основним

є висловлення глибоких переживань, що викликані цими подіями. Вони відзначаються виразною драматичною напруженістю, відображають фантастичні і трагічні події з життя.

8. О. Дей про баладу

Дослідник жанру О. Дей визначає баладу як «сукупність епічних пісенних творів розгорненої гостро-драматичної і трагічної сюжетності, що реалістично художньо узагальнюють виняткові, незвичайні до екстремальності та сенсаційності за своєю внутрішньою конфліктністю життєві події, вчинки та фатальні збіги обставин в особистій, сімейній і громадській сферах, освітлюючи все це з позицій традиційної родинно-побутової моралі, переважно від протилежного стверджуючи та відстоюючи її принципи, чим обумовлені психологічна напруженість сприйняття балад і їх виховна та дидактична дійовість».

9. Ідейно-художній аналіз програмових балад

9.1. «Бондарівна».

9.1.1. Виразне читання балади.

9.1.2. *Тема:* оспівування трагедії Бондарівни, яка не скорилася волі пана Каньовського.

9.1.3. *Ідея:* возвеличення волелюбства, мужності, нескореності, засудження жорстокості, підступності.

9.1.4. *Основна думка:* Ой волю ж я, пан Каньовський, в сирій землі гнити, / Ніж з тобою поневоли на цім світі жити.

9.1.5. *Жанр:* балада.

9.1.6. *Композиція.*

Експозиція: У містечку Богуславку Каньовського пана / Там гуляла Бондарівна, як пишная пава.

Зав'язка: Ой тікала Бондарівна з високого мосту.

Кульмінація: Ой вистрілив пан Каньовський — Бондарівна впала...

Розв'язка: Ударили во всі дзвони, музики заграли, / А в же ж дівку Бондарівну навіки сховали!

9.1.7. *Художні особливості твору.*

Порівняння: «Там гуляла Бондарівна, як пишная пава», «Межи ними Бондарівна, як сива голубка!».

Риторичні оклики: «Тікай, тікай, Бондарівно, буде тобі лихо!», «Тільки годен пан Каньовський мене роззувати!», «Ніж з тобою поневоли на цім світі жити!», «Нехай іде свою доньку на смерть наряджати!», «Оце ж тобі, старий Бондар, за личко рум'яне!», «Оце тобі, старий Бондар, за хорошу дочку!», «Бондарівно, моя

донько, пропав я з тобою!», «А вже ж дівку Бондарівну навіки сховати!».

Звернення: «Тікай, тікай, Бондарівно...», «А чи волиш, Бондарівно?...», «Ой волю ж я, пан Каньовський...», «Оце ж тобі, старий Бондар...», «Бондарівно, моя донька...».

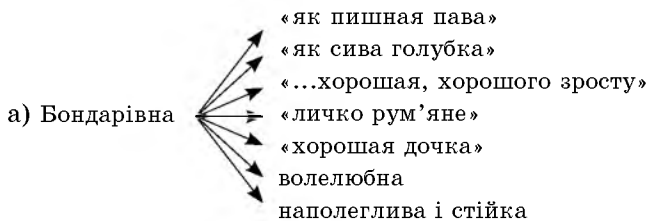
Повтори: «Тікай, тікай...», «...хорошая, хорошего...», «старий Бондар...».

Риторичні запитання: «А чи волиш, Бондарівно, в сирій землі гнити?».

Епітети: «добрі люди», «сира земля».

Гіпербола: «ударили в усі дзвони».

9.1.8. Скласти інформаційне гроно щодо характеристики головних, героїв твору.

9.1.9. Опрацювання змісту твору. Бесіда за питаннями:

- Де і коли відбуваються події у пісні?
- Яка відома вам героїня твору теж була родом з Богуслава?
- Чим Бондарівна відрзнялася від інших дівчат? (*У містечку Богуславку сидить дівок купка, / Межи ними Бондарівна, як сива голубка*)
- Як ставився пан Каньовський до дівчини? (*Обійняв він Бондарівну та й поцілував*)
- За що героїня твору дорікала панові? (*Ой не годен пан Каньовський мене цілувати, / Тільки годен пан Каньовський мене роззувати!*)
- Від чого застерігали Бондарівну люди? (*Ой шепнули люди добрі, буде тобі лихо! Тікай, тікай, Бондарівно, буде тобі лихо!*)

- Чому героїні твору не вдалося втекти від пана?
- Що запропонував Каньовський Бондарівні за свою любов до нього? (*Ой чи хочеш, Бондарівно, ізо мною жити, / А чи волиш, Бондарівно, в сирій землі гнити?*)
- Через що Бондарівна обирає волю, а значить і смерть, ніж погодитися на шлюб із паном?
- В чому виявилася жорстокість і підступність Каньовського в розплаті батьку за смерть його дочки? (*Ой на ж тобі, старий Бондар, таляриків бочку,— / Оце тобі, старий Бондар, за хорошу дочку!*)
- Як сприйняв батько смерть своєї дочки? (*Ударився старий Бондар в стіну головою: / «Бондарівно, моя донько, пропав я з тобою!»*)
- Чим закінчилася балада? (*Ударили в усі дзвони, музики заграли, / А вже ж дівку Бондарівну навіки сховали!*)
- Висловіть своє ставлення до пана.
- Чому вчить вас цей твір?
- Чи змогли б ви помститися за смерть героїні? Як саме?

9.1.10. Міні-дискусія.

Як ви вважаєте, чи могла Бондарівна уникнути смерті? Чи була б вона щасливою?

9.1.11. Творче завдання. Скласти усний міні-твір-продовження про можливу помсту старого Бондаря, простого люду за смерть Бондарівни.

9.2. «Ой летіла стріла».

9.2.1. Виразне читання твору.

9.2.2. *Тема:* оспівування суму за вбитим стрілою вдовином сином.

9.2.3. *Ідея:* висловлення співчуття до загиблого.

9.2.4. *Основна думка:* Ой матінка плаче, / Поки жити буде, / А сестриця плаче, / Поки не забуде; / А миленька плаче, / Поки його бачить...

9.2.5. Композиція.

Експозиція: діалог про причину смерті вдовиного сина.

Зав'язка: приліт трьох рябеньких зозул.

Кульмінація: оплакування матері, сестри, миленької, смерть героя.

Розв'язка: смерть рідної людини — одвічна пам'ять про неї.

9.2.7. Обговорення змісту балади. Бесіда за питаннями:

- Яких страждань зазнав наш народ у боротьбі з ворогом? Наведіть приклади з відомих вам творів.
- Хто випустив стрілу з-за синього моря?

- Ким були три рябенські зозулі? Де вони повсідалися? (*Одна прилетіла, / В головоньках сіла; / Друга прилетіла, / Край серденька сіла; / Третя прилетіла / Та в ніженьках сіла*)
- Чому трагічна смерть вдовиного сина не була байдужою для зозулі?
- Як рідні і мила сприйняли смерть хлопця? (*Де матінка плаче, / Там Дунай розлився; / Де плаче сестриця, / Там слізок криниця; / Де плаче миленька — / Там земля сухенька*)
- Що символізує зозуля?
- Чому від плачу миленької земля сухенька, а від сліз матері загиблого — «Дунай розлився»?
- Які елементи казки є у творі? З якою метою вони використані?
- Чим повчальна ця балада?

9.2. «Ой на горі вогонь горить».

9.3.1. Ознайомлення зі змістом балади.

9.3.2. *Тема*: оспівування трагічної долі козака, який після бою в долині лежав «порубаний, постріляний».

9.3.3. *Ідея*: висловлення співчуття загиблomu козакові.

9.3.4. *Основна думка*: Та вже ж твій син оженився / Та взяв собі паняночку, / В чистім полі земляночку.

9.3.5. *Римування*: паралельне.

9.3.6. Віршовий розмір: ямб.

9.3.7. Композиція.

Експозиція: А в долині козак лежить, / Порубаний, постріляний...

Зав'язка: Ой коню мій вороненький, / Біжи, коню, дорогою, / Та прибжиш під батьків двір.

Кульмінація: Ой коню мій вороненький, / А де ж мій син молоденький?

Розв'язка: Та вже ж твій син оженився, / Та взяв собі паняночку, / В чистім полі земляночку.

9.3.8. Художні особливості твору.

Метафори: «Накрив очі осокою», «коник плаче».

Пестливі слова: «ніженьки», «рученьки», «вороненький», «вірненький», «паняночку», «земляночку».

Звертання: «Не плач, коню, надо мною», «Біжи, коню, дорогою», «Не плач, мати, не журися».

Риторичне запитання: «А де ж мій син молоденький?».

Риторичний оклик: Ой коню мій вороненький, / Товаришу мій вірненький!

Повтори: «Ой коню мій вороненький», «А ніженьки китайкою».

9.3.9. Обговорення змісту твору. Бесіда за питаннями:

- Про що свідчить початок балади?
- Яких страждань зазнав козак у долині? (*А в долині козак лежить, / Порубаний, постріляний...*)
- Що символізує в баладі чорний ворон?
- Чому козак називає свого коня товаришем вірненьким?
- З приводу чого хлопець звернувся до коня? Чи виконав він прохання свого хазяїна?
- Для чого у творі використано елементи казки?
- Як рідні сприйняли сумну звістку від коня?
- Яким чином він намагався заспокоїти мати і сестру козака?

9.4. «Козака несуть».**9.4.1. Виразне читання балади.**

9.4.2. Тема: оплакування дівчиною козака, який загинув.

9.4.3. Ідея: висловлення співчутливого ставлення до тих, хто загинув заради щасливого життя інших.

9.4.4. Основна думка: А де знайдеш ти, / Та дівчинонько, / Над козака коханця!

9.5. Художні особливості твору.

Повтори: «А за ним, а за ним», «...ломи, ломи», «білі рученьки».

Риторичні оклики: Ой ломи, ломи / Білі рученьки / До єдиного пальця! / А де знайдеш ти, / Та дівчинонько, / Над козака коханця!

Звертання: А де знайдеш ти, / Та дівчинонько...

Епітет: «білі рученьки».

Метафора: «кінь головоньку клонить».

Пестливі слова: «головоньку», «рученьки», «дівчинонько».

9.4.6. Опрацювання змісту балади. Бесіда за питаннями:

- Яку епоху, на ваш погляд, відтворено в пісні?
- Чим пояснити страждання дівчини? Як про це зазначено у творі? (*Білі рученьки ломить... / До єдиного пальця!*)
- Про що свідчить очікування дівчиною козака, коли той прийде з походу?
- За допомогою яких художніх засобів автор зображує трагічну подію у творі?
- Опишіть внутрішній стан дівчини, яка побачила свого коханого мертвим.
- Про що зазначено наприкінці балади? Чи зможе дівчина забути коханого?
- Яким ви уявляєте подальше життя героїні?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Бондарівна»

1. Бондарівна гуляла:
 - а) біля річки; б) по високому мосту; в) *по містечку*;
 - г) у дворі власного маєтку.
2. Серед інших дівчат героїня, наче:
 - а) спляча красуня; б) троянда; в) ластівка; г) *сива голубка*.
3. Через що Бондарівна висловила незадоволення пану Каньовському? Бо він її:
 - а) переобтяжував важкою роботою;
 - б) ображав і принижував;
 - в) *обійняв і поцілував*;
 - г) примушував готувати собі смачні страви.
4. Описуючи вродливість Бондарівни, творці балади зазначили, що вона:
 - а) приваблива; б) *хороша*; в) вродлива; г) симпатична.
5. Хто вбив Бондарівну?
 - а) Два жовніри; б) *пан Каньовський*; в) батько героїні;
 - г) старий солдат.
6. Найбільше героїня у своєму житті цінувала:
 - а) доброту; б) порядність; в) *волю*; г) щирість.
7. Раса характеру пана, яка виявилася у нього в кульмінаційний момент:
 - а) хитрість; б) жадність; в) улесливість; г) *жорстокість*.
8. Яким було останнє бажання героїні? Вона:
 - а) прагнула щастя своєму коханому;
 - б) мріяла про скасування кріпацтва;
 - в) хотіла укласти шлюб зі своїм милим;
 - г) *хотіла бачити своє життя вільним*.
9. Що радили люди зробити героїні у зв'язку з пильною увагою до неї пана?
 - а) *Втекти від нього*; б) погодитися на шлюб з ним;
 - в) остерігатися його; г) не зустрічатися з ним.
10. За смерть дочки пан дав її батьку:
 - а) *гроші*; б) стадо худоби;
 - в) дозвіл безкоштовно рибачити у річці; г) нову хату.
11. Що цінував пан Каньовський у Бондарівні? Її:
 - а) *вроду і красу*; б) вміння гарно співати і танцювати;
 - в) доброту і порядність;
 - г) майстерність у вишиванні хрестиком.

«Ой летіла стріла»

- Звідкіль летіла стріла, що влучила у вдовиного сина? З:
а) гори; б) долини; в) дрімучого лісу;
г) *синього моря*.
- Де сіла перша рябенька зозуля?
а) *Біля голови померлого*; б) на старому дубі;
в) на сходинках хати вбитого; г) у криниці під калиною.
- Де матінка за сином плаче, там:
а) сліз криниця; б) земля сухенька; в) *Дунай розлився*;
г) калюж багато.

«Ой на горі вогонь горить»

- Події на початку твору відбуваються:
а) біля гори; б) *в долині*; в) за лісом; г) неподалік села.
- Смерть козака оплакував:
а) *його кінь*; б) вороги; в) голубка; г) вітер.
- Кінь у героя твору був:
а) біленький; б) сіренький; в) сивенький; г) *вороненький*.
- Хто зустрів посланця козака?
а) Батько; б) селянські заробітчани; в) кохана;
г) *сестра з матір'ю*.

«Козака несуть»

- З приводу смерті козака сумує не тільки автор балади, а й:
а) дівчина; б) дружка дівчини; в) *кінь*;
г) всі, хто його знав.
- Дізнавшись про смерть коханого, дівчина:
а) *білі рученьки ламала*;
б) плакала і голосно кричала;
в) вирішила закінчити життя самогубством;
г) виявила байдужість.
- У баладі не використовується:
а) *гіпербола*; б) епітет; в) повтор; г) пестливі слова.

Жанр балади

- Балада як фольклорний жанр став дуже швидко поширюватися в Україні з початку:
а) XVIII ст.; б) *XIX ст.*; в) XVIII ст.; г) XVI ст.
- Слово «балада» походить з мови:
а) латинської; б) англійської; в) німецької; г) *грецької*.
- Балада — один із видів народних:
а) дум; б) легенд; в) казок; г) *пісень*.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, у чому полягає трагічний пафос у баладі «Козака несуть». Чи була подія, зображена у творі, поодиноким явищем? Відповідь обґрунтуйте.
2. Хто з рідних найбільше сприймає смерть козака («Ой летіла стріла»)? Відповідь вмотивуйте.
3. Найдавнішими є балади, в яких:
 - а) розкривається поетичний світогляд нашого народу;
 - б) засуджується кріпацтво;
 - в) змальовуються взаємини між батьками і дітьми;
 - г) описуються видатні історичні особи та події.

Картка № 2

1. Обґрунтуйте, як у баладі «Ой на горі вогонь горить» влучно переплітаються історична правда і художній вимисел. Наведіть переконливий приклад з твору.
2. Чим, на ваш погляд, зумовлено те, що баладні пісні — цінні здобутки духовної культури українця? Відповідаючи, посилайтеся на відомі вам факти і приклади з творів.
3. Характер події, що відтворений у баладах, переважно:
 - а) трагічний; б) оптимістичний; в) романтичний;
 - г) гумористичний.

Картка № 3

1. Чому воля для Бондарівни («Бондарівна») важливіша за багатство, навіть за власне життя? Своє міркування аргументуйте, наводячи приклади з твору.
2. Поміркуйте, яким чином народні балади вплинули на становлення й розвиток нової української літератури.
3. В українській літературі жанр балади використовував:
 - а) Є. Гребінка; б) П. Грабовський; в) Т. Шевченко;
 - г) І. Франко.

VI. Підсумок уроку

Баладні пісні належать до цінних здобутків духовної культури нашого народу. Українські народні історичні та соціально-побутові пісні, пройняті глибоким драматизмом і ліризмом, західноєвропейські вчені ще в ХІХ ст. зарахували до найкращих балад світу. Поетична Україна для зарубіжного дослідника, письменника чи просто читача неодмінно асоціюється з баладою, з думою, ліричною піснею, народженою чи то в Київській Русі чи за доби козацтва, чи в епоху боротьби з царизмом. Балади як

давні невеликі поеми, складені для співу, посідають почесне місце поруч з думами, ліричними піснями і романсами в фольклорі, де народ зумів у поетичному слові виразити найактуальніші проблеми історичного розвитку і розкрити долю людини, красу її душі і серця.

— У чому ж виховне значення балад?

Українські балади характеризуються яскраво виявленим повчальним змістом. Вони вчать, що кожний аморальний учинок обов'язково має обернутися проти його виконавця, що через злочин дороги до щастя нема. Чимало балад утверджують ідею: кохання, гармонійне подружнє життя дужчі за смерть.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Підготувати доповіді про особливості розвитку української середньовічної літератури XI–XV ст., ідейно-художній аналіз біблійних легенд про створення світу, про перших людей Адама і Єву, про потоп на землі.

Урок № 6

УКРАЇНСЬКА СЕРЕДНЬОВІЧНА ЛІТЕРАТУРА XI–XV ст. ПЕРЕКЛАДНА ЛІТЕРАТУРА. БІБЛІЯ. ЛЕГЕНДИ: ПРО СТВОРЕННЯ СВІТУ, ПРО ПЕРШИХ ЛЮДЕЙ АДАМА І ЄВУ, ПРО ПОТОП НА ЗЕМЛІ

Мета: ознайомити школярів з особливостями розвитку української середньовічної літератури XI–XV ст.; охарактеризувати перекладну літературу; пояснити роль християнства (Біблії) в духовному житті українського народу; опрацювати ідейно-художній зміст програмових біблійних легенд; розвивати культуру зв'язного мовлення, синтетичне мислення, вміння уважно сприймати навчальний матеріал, робити висновки, узагальнення; формувати кругозір, світогляд учнів; виховувати зацікавлення і повагу до літератури інших народів, зокрема Стародавнього Сходу як невід'ємної складової української національної культури, прищеплювати любов до ближнього.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: історичний матеріал українського середньовіччя, виставка «Найдавніші книги Київської Русі», Біблія, тексти біблійних легенд, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Яке значення має книга в житті людини?
- Чому книги вважають джерелом знань?
- Пригадайте легенду про хрещення Русі-України. Як народ сприймав християнство?
- Чим християнське вірування відрізняється від язичницького?
- Що таке Біблія? В чому її значення для духовного розвитку людини?
- Як ви ставитеся до релігії?
- Дайте визначення легенді як жанру фольклору. Які легенди ви знаєте? З якою метою вони склалися?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу

*Дім, у якому немає книг,
нагадує тіло без душі.
Цицерон*

*Все минає, а любов після всього зостається.
Все минає, а не Бог і не любов
Г. Сковорода*

1. Вступне слово вчителя

Письменники давньої літератури були активними діячами своєї епохи, більшість із них своєю невтомною працею над словом, своїм високим ідейним горінням створювали міцні передумови для розвитку української літератури ХІХ і ХХ ст. Вони були борцями, просвітителями, проповідниками, мрійниками, любили прекрасне, мріяли про вдосконалення людини, суспільства й світу. Їхні твори донесли до нас подих століть, глибокі патріотичні почуття, героїчну боротьбу за «вольність» і правду, живий інтерес до повсякденного життя, до найпекучіших його проблем. І нам слід їх пам'ятати, знати про їхній великий вклад у наше сьогоденне життя, в нашу літературу.

2. Особливості розвитку давньої української літератури

- Вона була рукописною, її пам'ятки здебільшого не мали стійкого тексту.
- Не розвинулось ще почуття авторської власності, тексти багатьох творів не зберегли ні імені їхніх авторів, ні дат написання.
- Література ця великою мірою була зв'язана з церквою, з історичними подіями, з тими чи іншими історичними особами.

3. Жанри

Основні жанри давньоруської літератури: повісті, повідання, сказання, літописи, житія, слова, повчання, поеми, хождіння...

4. Розвиток писемності після хрещення Русі-України (988)

Щоб зміцнити єдність держави, князь Володимир Святославич у 988 р. запровадив християнство, утвердивши його як державну релігію. Річ у тому, що кожне східнослов'янське плем'я мало своїх язичницьких богів, а це нерідко призводило до незгод на релігійному ґрунті. Спільна релігія усувала цю перепону до об'єднання (єдиний бог — єдина держава — єдиний князь).

Проте об'єктивно введення християнства сприяло зміцненню Київської держави, розширенню її зв'язків з іншими країнами, інтенсивному розвитку освіти, мистецтва, літератури.

Відомо, що вже за князя Володимира почали виникати школи «ученія книжного», у яких дітей тогочасної знаті навчали різних наук та іноземних мов. З цих шкіл виходили освічені люди, здатні вести державні справи, перекладати різні церковні, наукові та художні твори, головним чином з грецької та латинської мов.

Поряд з давньоруською мовою літературною стала й церковнослов'янська (староболгарська), якою були написані релігійні твори — Євангеліє, Псалтир, Часослов та ін.

Книги в той час коштували дуже дорого. Писалися вони на пергаменті — спеціально вичиненій шкурі ягнят, телят, козенят. За п'ятдесят аркушів пергаменту потрібно було заплатити стільки, як за двох коней (папір з'явився лише в другій половині XIV ст.). Процес переписування був дуже складним і повільним, бо кожна буква виписувалася окремо, а початкові букви кожного розділу (ініціали) вимальовувалися у вигляді птахів, звірів, будинків тощо.

На етапі завершення формування Київської Русі серед слов'ян поширюється писемність. Археологічні та інші джерела дають можливість визначити час опанування неупорядкованим

письмом (IX ст.). Так, раннє ознайомлення на Русі з писемністю засвідчує літописне повідомлення про знаходження першовчителем Кирилом у Корсуні (Херсонесі) Євангелія і Псалтиря, написаних «руськими письменами». Також дослідження свідчать, що договір Олега з Візантією написаний болгарською мовою, але складений у Києві, а договір Ігоря — тодішньою праукраїнською мовою.

Особливий інтерес становить так звана софійська абетка, виявлена Є. О. Висоцьким на стіні Михайлівського вівтаря Софійського собору у Києві. На думку вченого, «софійська» азбука відображає один з перехідних етапів східнослов'янської писемності, коли до грецького алфавіту почали додавати букви для передачі фонетичних особливостей слов'янської мови. Не виключено, що це алфавіт, яким користувалися ще за часів Аскольда і Діра.

5. Особливості рукописної книги Київської Русі

Рукописна книга Київської Русі має певні, притаманні тільки їй, особливості. Уже майстрів перших відомих нам книг характеризували високий рівень художньої культури, довершений смак. Перше, що варто зазначити, — це різноманітні формати та обсяги книг залежно від змісту та призначення: або великий фоліант близько тисячі сторінок пергаменту чи паперу, або невеличка книжка кишенькового розміру. Вони виконані й скомпоновані гармонійно, а їх обсяг відповідає формату. Це свідчить про високий рівень майстерності переписувача та художника, які робили книгу.

У рукописній книзі провідне значення має шрифт — устав та напівустав, скоропис використовувався дуже рідко. Устав та напівустав давали можливість зробити красиву, ритмічно насичену сторінку. Як правило, текст писали у два кольори: чорним і червоним. Червоним — перші рядки, звідки вираз «червоний рядок», а також окремі слова або речення, на які читач повинен був звернути особливу увагу. У рукописах великого формату текст komponувався у два стовпчики. У книжках малого розміру на кінцевих сторінках за наявності вільного місця текст закінчувався фігурним трикутником.

Перед писанням сторінки розлінювали писалом з рогу, без барвника, при цьому визначали також поля. Лівий бік завжди ідеально рівний, а рядки праворуч під це правило не підпадали. Порожнє місце заповнювали різними позначками: крапками, рисочками тощо; часто їх виконували кіновар'ю. Допоміжний апарат — колонтитули, колонцифри — також писали червоним кольором: це робило книгу святковою.

В оформленні староруської книги широко використовували декоративний елемент — в'язь. Це специфічний вид написання літер, коли назва або слово відігравали роль орнаменту, їх писали червоною фарбою, а в престижних виданнях і золотом.

Рукописна книга була насичена ініціалами, що виконували декоративні й символічні функції. Вражає їх розмаїтість: геометричні, каліграфічні, рослинні, сюжетні та змішані мотиви. Нерідко зустрічаються зображення сценок повсякденного життя, фігурки рибалок, сіячів, орачів, воїнів тощо. Ініціали-гіганти, що характерні для європейської книги, у руській майже не зустрічаються або трапляються дуже рідко, причому за кольором дуже барвисті: червоні, сині, жовті, зелені та золоті.

Широко і зі смаком на сторінці komponувалися заставки, їх завдання — привернути увагу читача до початку розділу. В одній книзі могло бути від трьох до шести заставок, але відомі рукописи, де їх набагато більше. У композиції окремих заставок уводилися зображення святих. Слід наголосити, що орнаменти будувалися на традиційних елементах та колористичних рішеннях української народної творчості. В окремих випадках використовували кінцівки, ще рідше — рамки і таблиці.

Важливою частиною художнього оформлення рукописної книги були мініатюри. Вони поділяються на вихідні й ті, що, власне, відкривають текст. Зображення займало цілу сторінку. Ілюстрації «розсипані» по всьому тексту: чверть- та півсторінкові, на полях. Характерна особливість цього періоду — велика кількість ілюстрацій, що становили цикли по два-три, а то й більше зображень. Окрім функції оздоблення мініатюри допомагали глибше засвоювати зміст. Рукописи з великою кількістю ілюстрацій прийнято називати лицевими. Це прекрасні, високохудожні твори.

Усі рукописні книги «одягалися» в оправи для захисту та надання охайного вигляду. Для виготовлення оправи використовувалися добре висушені й оброблені дошки, які надійно скріплялися з блоком, їх покривали шкірою, а подекуди й коштовними тканинами, металевими прикрасами, які були багато орнаментовані. Обов'язковим елементом були орнаментовані застіжки, відлиті з металу, найчастіше з бронзи.

За окремим замовленням обріз рукописної книги оброблявся спеціальним інструментом по кольоровому або золотому тлу. Ця техніка називалася басменням. Відтак, книга була схожа на коштовну річ або ювелірний виріб. Більшість майстрів рукописної книги невідома, лише зрідка ми знаходимо згадки про імена, але вони недостовірні. Напевно можна говорити про школу або

спрямування в оформленні книги, характерні лише для певного регіону, де активно використовувалися місцеві особливості декоративного мистецтва та кращі досягнення рукописання в Європі. Рукописні книги стали цінним надбанням нашої культури.

6. Найдавніші рукописні книги Київської Русі

Першою ілюстрованою книгою, яка дійшла до нас, є «Остромирове Євангеліє», виготовлене у 1056–1057 рр. для новгородського посадника Остромира. Чудовою пам'яткою книгомистецтва став «Радзивилівський літопис», оздоблений 618 кольоровими мініатюрами, виготовленими у XV ст. з давньоруських оригіналів.

Природну основу тодішньої літератури становила усна народна творчість: пісні, перекази, легенди, заговори і заклинання. Особливе місце посідали пісні-билини. Відомі билини Київського і Новгородського циклів.

Прикладом високого книжного письма є «Ізборники» (1073, 1076 рр.), створені для великих київських князів Ізяслава та Святослава Ярославичів. У них, крім фрагментів Св. Письма і писань отців Церкви, теж знаходяться деякі історичні відомості і показник «ложних» і «праведних» книг. Книга відкривається розворотом, на лівому аркуші якого зображений князь Святослав із сім'єю, на правому — Спас на престолі. На третьому аркуші — зображення орнаментованого триглавого храму, далі — чотири портретні мініатюри. На берегах книги — знаки зодіаку. Чудовими пам'ятками книжкового мистецтва були вже згадувані нами «Остромирове Євангеліє», «Радзивилівський літопис», «Юрієве Євангеліє» та ін.

Слов'яни мали дві азбуки — глаголицю і кирилицю. Кирилиця була створена грецькими ченцями Кирилом і Мефодієм, які поширювали християнство серед слов'ян. Саме кирилицею написані всі відомі твори XI ст. і наступних століть: «Остромирове Євангеліє», «Ізборники Святослава» 1073, 1076 рр., «Слово про закон і благодать митрополита Іларіона», «Мстиславове євангеліє», «Повість минулих літ» та ін.

7. Перекладна література

Нові впливи й нові обставини життя, зокрема свіже зацікавлення релігійними справами та питаннями, виявилися в ряді перекладів книг Св. Письма мовою, найближеною до народної, чи так званою «посполитою». До найцінніших перекладів належить Пересопницьке Євангеліє з 1556–1561 рр. Назва його походить від монастиря в Пересопниці на Волині. Воно перекладалося «для першого виразування люду християнського посполитого».

Крім перекладної церковної побутувала і світська перекладна література. Це і збірки афоризмів, наприклад «Бджола», і природничо-наукові твори типу «Шестиднев» Іоанна Екзарха або «Фізіолог» і хронографи та історичні повісті.

Збірки афоризмів — це своєрідні антології стислих мудрих висловів, вибраних з Біблії за тематичним принципом: про добро і зло, про чистоту і невинність, мужність, правду, братолюбство, навіть про злих жінок.

«Шестидневів» було декілька. Найкращий із них — Василя Великого. Це коментар до біблійного повідомлення про творення світу за шість днів, про астрономічні дослідження небозводу. Збірник «Фізіолог» — це окремі оповіді про рослини, тварин, каміння. «Християнська топографія» — перший підручник з географії.

Таким чином, перекладна література — це жанр давньої літератури.

8. Біблія

Однією зі священних книг, що зібрали мудрість тисячоліть, є Біблія. Кожне її слово потребує глибокого осмислення, оскільки вона вказує шлях до вершин духу.

Біблія прагне чітко виписати, що є добро, а в чому сутність зла. Заповіді Господні твердять:

- Люби Господа Бога твого всім серцем твоїм, і всією душею твоєю, і всім розумінням твоїм (Матвія, гл. 22:37).
- Люби ближнього свого, як самого себе (Матвія; гл. 22:39).

«На цих двох заповідях Закон і Пророки стоять», — твердить святий Матвій.

Завдання. Знайти афоризми, афористичні вислови з Біблії, пояснити їх зміст. Деякі афоризми починає називати вчитель, а учні продовжують їх:

- Люби ближнього свого, як самого себе.
- Не копай яму іншому, бо сам у неї попадеш.
- Не судить, то й судимі не будете.
- Блаженні вбогі духом.
- Ви — сіль землі.
- Суд Соломона.
- Адамове ребро (за часів Адама).
- У костюмі Єви.
- Цікава, як праматір Єва.
- Втрачений рай.
- Едемський сад.

- Змій-спокусник.
- Каїн і Авель.
- Каїнова печать (тавро братовбивства).
- Хома невіруючий.
- Вавилонське стовпотворіння.
- Вавилонська вежа.
- Вавилонський плач.
- Голгофа (іти на Голгофу).
- Тридцять срібників.
- Терновий вінець.
- Содом і Гоморра.
- Віра без діла мертва.
- Будьте, як діти.
- Тьма кромішня.
- Таємне стане явним (зрозумілим).
- Книга за сіма печатками.
- Піддати анафемі (відлучити від церкви).
- Не від світу цього.
- Зарити талант у землю.
- Не сотворить собі кумира (ідола).
- Хто взяв меча, той від меча і загине.

9. Біблійні легенди

9.1. «Про створення світу».

9.1.1. Вдумливе і виразне читання легенди з відповідним коментарем.

9.1.2. *Тема:* розповідь про послідовність сотворіння Богом світу.

9.1.3. *Ідея:* возвеличення прагнення Бога створити життя на землі.

9.1.4. *Основна думка:* ушлявлення Творця всього живого на землі.

9.1.5. Обговорення змісту легенди. Бесіда за питаннями:

- Чому Бог розпочав свою діяльність з розподілу неба і землі?
- Для чого Господу потрібно було світило? Що воно символізувало?
- Яким чином світло розподілялося на «День» і «Ніч»?
- Вмотивуйте, чи відчув Бог труднощі під час створення світу? Свої міркування обґрунтуйте.
- З якого часу на землі розпочалося життя?
- Як ви вважаєте, на що сподівався Господь, створюючи світ? Відповідь аргументуйте.
- Чому спочатку на землі з'явилися вода, рослини і тваринний світ, а потім люди?

- Чим викликано задоволення творця від своєї діяльності?
- Чи все, на ваш погляд, було вдалим у діях Бога?

9.1.6. «Мікрофон»: якщо вам було запропоновано створити Всесвіт, що ви врахували б, здійснюючи цю відповідальну роботу?

9.2. «Про перших людей Адаму і Єву».

9.2.1. Виразне читання змісту твору, коментування його.

9.2.2. *Тема*: розповідь про створення богом Ягве перших людей на землі і всього живого, покарання перших людей за неслухняність.

9.2.3. *Ідея*: возвеличення прагнення багатьох чого пізнати (Адам і Єва); засудження зла і підступності (Змій).

9.2.4. *Основна думка*: Бог — Адамові: «...повік добуватимеш хліб свій у поті свого лиця — оратимеш землю й сіятимеш зерно, і кожен шматок хліба діставатимеш важкою працею».
Бог — Єві: «...у муках будеш родить дітей своїх».

9.2.5. Композиція.

Експозиція: рішення Ягве створити людей на землі.

Зав'язка: застереження Богом Адама і Єви від вживання плодів яблук із забороненого дерева, яке оберігав Змій.

Кульмінація: за неслухняність Ягве вигнав людей з раю і змусив їх тяжко щодня працювати.

Розв'язка: поширення людського роду на землі від Адама і Єви.

9.2.6. Проблематика твору:

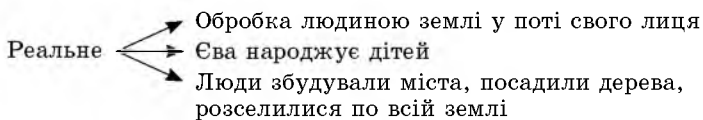
- добро і зло;
- мудрість і дурість;
- дозвілля, відпочинок і щоденна праця.

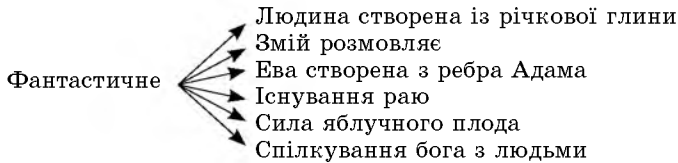
9.2.7. Опрацювання змісту твору. Фронтальне опитування.

- Хто був творцем землі?
- Який куток на землі названо раєм? Чим він приваблював себе? («В Едемі росли яблука, помаранчі, виноград, фініки, банани. І було там ще багато незвичайних дерев і квітів. В Едемі царювала вічна весна. Буяли троянди, ріка дзюрчала в тіні дерев, достиглі плоди падали на землю в густу траву»)
- Чому Ягве вирішив створити людину? («...Але порожньо було у чудеснім саду. Не було кому купатися у річці, зривати квіти, збирати солодкі ягоди та відпочивати в тіні дерев. І вирішив Ягве: “Створю людину, подібну до себе”»)
- Яким чином бог створював на землі все живе? («Узяв Ягве річкову глину, виліпив з неї людину, вдихнув у неї життя і назвав людину Адамом... Тоді виліпив бог з глини звірів і птахів, оживив їх і привів до Адама»)

- Як ви вважаєте, чому перша людина була виліплена із річкової глини.
- Чим, на ваш погляд, зумовлено те, що спочатку на землі з'явився чоловік, а потім жінка?
- Яким було життя Адама з Євою у раю? (*«Разом вони гуляли, разом купались у річці, разом плели вінки з квітів, разом збирали плоди з усіх дерев»*)
- У чому в легенді полягало значення образу Змія?
- Чим зумовлено те, що саме жінці Змія запропонував скуштувати заборонений плід?
- Про що розповів Змія Єві стосовно вживання яблука із забороненого Ягве дерева? (*«...Коли ви з'їсте заборонений плід, ви з Адамом станете такі ж мудрі та всемогуті, як сам Ягве»*)
- Як змінилися погляди людей на навколишній світ після вживання ними забороненого плода? (*«...Подивилися один на одне й уперше побачили, що вони — голі й засоромилися»*)
- Яке покарання отримали від Ягве люди і Змія? (*Ягве — Змію: «За те, що ти намовив Єву з'їсти заборонений плід, плазуватимеш повік на пuzі, й усі люди будуть тебе ненавидіти». Ягве — Адаму: «...за те, що не послухався мене і з'їв заборонений плід, повік добуватимеш хліб свій у поті свого лиця — оратимеш землю і сіятимеш зерно, і кожен шмат хліба діставатимеш важкою працею». Ягве — Єві: «А ти... у муках будеш родити дітей своїх»*)
- Як змінилося життя людей після того, коли їх Ягве вигнав з раю? (*«Адам почав орати землю; він трудився з ранку до вечора, щоб зібрати врожай. У Адама з Євою народилися діти. Коли діти вирости, вони збудували міста, насадили сади й розселилися по всій землі»*)
- Чому Адама і Єву вважають першозасновниками людського роду на землі?
- Як у легенді простежується мотив гріхопадіння? Чим він зумовлений.
- Чи можна Ягве вважати жорстоким? Чому він простив людей за їх неслухняність?

9.2.8. Складання інформаційного грона: «Що є правдоподібним і фантастичним у легенді?»

9.2.9. Примітка до легенди.

За християнським літописанням створення світу датувалося шеститисячним годом до Різдва Христового, від якого ведеться початок нової ери.

Ягве — в іудаїзмі ім'я бога, що не вимовляється; буквально: Господь. Заборона («табу») на вимовлення імені божества вголос була притаманна багатьом релігіям первісних народів і пов'язувалася з повір'ям, що марне виголошування божого імені неодмінно приведе до нещастя. Взагалі ж характерною ознакою Біблії є те, що майже всі імена та географічні назви мають, крім номінативного, ще якесь конкретне додаткове значення, безпосереднє чи переосмислене.

Едем — буквально: приємний, ніжний, делікатний. Мотив райського *саду* як певної поетичної алегорії користувався великою популярністю серед українських поетів другої половини XVII — по частку XVIII ст. Наприклад: «Сад божественних пісень» Григорія Сковороди.

Мотив створення людини з річкової глини має фольклорне походження.

Адам — буквально: людина, чоловік.

Для Біблії характерно пов'язувати акт надання імені з актом безпосереднього створення будь-чого. Наприклад: «І сказав Бог: «Хай станеться світло!» І сталося світло» (Книга Буття, I гл., 3 в.).

Ева — буквально: життя, жива.

Мотив фольклорного походження. Серед міфів багатьох народів побутували перекази про наявність у райському саду «парних» дерев: життя і смерті, добра і зла, правди і кривди тощо.

Заборонений плід спочатку називався не яблуком, а гранатом.

Мотив хитромудрого підступного змія, який підмовляє героя (героїню) до лихих дій, так само фольклорного походження. Звідси ідуть численні повір'я, пов'язані з неоднозначним сприйняттям цієї істоти. З одного боку — «зміїна мудрість», з іншого — «зміїна» підступність, злість.

Порівняйте вирази «пустеля буття», «безлюддя» у розумінні як фізичному, так і моральному.

Мотиви гріхопадіння, вигнання з раю тощо користувалися великою популярністю в новітньому європейському живописі й літературі.

9.3. «Про потоп на землі».

9.3.1. Виразне читання легенди або переказування її змісту.

9.3.2. *Тема:* покарання Ягве людей, які в результаті вживання вина «ставали нерозумними і лихими, кривдили слабких, вихваляли самі себе й брехали одне одному».

9.3.3. *Ідея:* засудження пияцтва, яке змушує людей деградувати, та возвеличення доброти і працьовитості (Ной).

9.3.4. *Основна думка:* «І нехай прославиться усякий труд людський!».

9.3.5. Композиція.

Експозиція: умови, які сприяли рішенню Ягве здійснити все-світній потоп.

Зав'язка: звернення бога до Ноя, щоб той збудував ковчег і розмістився в ньому із своєю сім'єю, а також «привів до ковчега по парі всіх звірів та всього птаства».

Кульмінація: жахливі наслідки від потопу на землі.

Розв'язка: відмова Ягве в подальшому губити будь-що на землі.

9.3.6. Проблематика твору:

- праця і лінь;
- добро і зло;
- пагубний вплив на людину, образ її життя;
- людина і природа.

9.3.7. Опрацювання ідейно-художнього змісту твору. Бесіда за питаннями:

- Чим займалися люди, розселившись на землі? («...Спочатку навчилися сіяти хліб, а потім стали вирощувати виноград і робити з нього вино»)
- Як вживання людьми вина пагубно впливало на них? («Вони... ставали нерозумними і лихими, кривдили слабких, вихваляли самі себе й брехали одне одному»)
- Що змусило Ягве покарати людей? («...Люди ставали все гіршими й лютішими»)
- Чому бог зберіг життя Ною? («Він був добрий і роботящий»)
- Чи обдуманим було рішення Ягве знищити все живе на землі? Свої міркування обґрунтуйте.
- Якою була будова ковчега? («...Було три палуби — три поверхи: верхня палуба, середня й нижня... двері в ковчезі були збоку»)

- Кого мав розмістити Ной у кораблі? («...Ввійдеш до нього зі своєю сім'єю... приведи ... по парі всіх звірів та всього птаства. Усіх, хто є на землі, навіть кажанів та черв'яків земляних... Збери насіння дерев і трав польових») Чим це зумовлено?
- Що відбувалося в природі під час негоди, в результаті якої вся земля потопла у воді дощовій? («...Вдарив грім, пільма накрила землю, нахилилися гори, розверзлися небеса — і хлинув дощ... Не можна було відрізнити, де небо, а де земля, де верх, а де — низ. Усе було — вода! Ніч стала як день, а день — як ніч»)
- Яким були наслідки потопу? («І зникли у вирі верхів'я гір, і потонули слони з левами, і лише величезний Ноїв ковчег кидали хвилі, мов тріску»)
- З якою метою улюбленець бога випустив з ковчега спочатку ворона, а потім голуба?
- Які зміни відбувалися на землі після того як зійшла вода і земля оголилася? («Ной посіяв у землю насіння дерев і розкидав по вітру насіння трав. І знов заколихалася під вітром степова ковила, загомоніли листям берези, в гущавині закувала зозуля»)
- Через що Ягве вирішив більше не губити землю? Як це його характеризує?
- Як ви вважаєте, чому ця легенда набула популярності серед багатьох народів світу?

9.3.8. Примітка до твору.

Ной — буквально: той, що заспокоює, втіха. За легендою, Ной став родоначальником усього післяпотопного людства.

Гора Арарат знаходиться на території сучасної Туреччини.

Мотив повернення білого голуба, що сповіщав про кінець Всесвітнього потопу, використав Григорій Сковорода у діалог «Беседа, нареченія двое, о том, что блаженным быть легко» та «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь мира».

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Про створення світу»

1. Місце зібрання води Бог назвав:
 - а) морем; б) озером; в) річкою; г) ставком.
2. На третій день Господь вчинив:
 - а) небо; б) птахів і риб; в) два великих світла; г) дерева і траву.
3. День, на який було створено «земну звірину за родом її, і худобу за родом її»:
 - а) третій; б) п'ятий; в) шостий; г) четвертий.

4. Добром Бог назвав:
 - а) воду на землі; б) перших людей; в) *світло*; г) сонце і луну.
5. Поруч зі світилами Господь «вчинив»:
 - а) тварин; б) морську рибу; в) людину; г) *зорі*.
6. Бог відділив світило від темряви, бо воно, на його погляд:
 - а) чарівне; б) *добре*; в) яскраве; г) сяюче.

«Про перших людей Адама і Єву»
1. У давнину казали, начебто всю нашу землю створив великий, всемогутній бог:
 - а) Перун; б) Зевс; в) *Ягве*; г) Посейдон.
2. Едем у легенді — це:
 - а) *чудесний, райський сад*; б) місце, де лікувалися люди;
 - в) річка зі свяченою водою; г) земля, де нічого не росло.
3. Бог створив Адама з:
 - а) піску; б) *глини*; в) каменя; г) вапняка.
4. Після Адама на землі було створено:
 - а) дерева; б) гори; в) *звірів і птахів*; г) моря і ріки.
5. Жінку для Адама бог створив з:
 - а) гілки дерева; б) слонової кістки; в) гірського каміння;
 - г) *ребра першого чоловіка*.
6. Побачивши вперше жінку, Адам проголосив:
 - а) *«Яка ти прекрасна!»*; б) *«Я захоплююсь тобою!»*;
 - в) *«Ти мені так потрібна!»*; г) *«Як це чудово!»*.
7. За словами Змія, той, хто з'їсть яблуко із забороненого дерева:
 - а) помре; б) *стане мудрим і всемогутнім*;
 - в) потрапить в інший світ; г) буде сильним і мужнім.
8. Раніше забороненим плодом вважали:
 - а) *гранат*; б) банан; в) грушу; г) яблуко.
9. Де бог створив чудесний райський сад? На:
 - а) заході; б) горі Арарат; в) узбережжі найбільшої річки;
 - г) *сході*.
10. Єва у буквальному перекладі означає:
 - а) прекрасна; б) мудра; в) *жива*; г) працьовита.

«Про потоп на землі»
1. З'явившись на землі, люди спочатку навчилися:
 - а) шити одяг; б) ловити рибу; в) *сіяти хліб*;
 - г) вирощувати виноград.
2. Через що люди ставали нерозумними і лихими? Коли:
 - а) мали багато грошей; б) *пили вино*;
 - в) отримували владу над іншими;
 - г) не виявляли бажання навчатися.

3. Ім'я «Ной» буквально означає:
 - а) веселий; б) сумний; в) *той, хто заспокоює*; г) справедливий.
4. Гора Арарат, що згадується в легенді, знаходиться на території сучасної:
 - а) Німеччини; б) Франції; в) Польщі; г) *Туреччини*.
5. Письменник, який використав у своїх творах мотив повернення білого голуба, що сповіщав про кінець Всесвітнього потопу:
 - а) Т. Шевченко; б) І. Франко; в) *Г. Сковорода*;
 - г) С. Васильченко.
6. На думку Господа, Ной був:
 - а) розумним і винахідливим; б) *праведним*;
 - в) хитрим і підступним; г) ледачим.
- 7) Скільки днів і ночей ішов дощ, затоплюючи землю?
 - а) *Сорок*; б) сім; в) сто; г) п'ятдесят.
8. Перед потопом бог звелів Ноеві збудувати:
 - а) літак; б) *корабель*; в) багатоповерховий дім; г) вежу.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Що мав на увазі Господь, звертаючись до Ноя («Про потоп на землі»): «Я бачив тебе праведним перед лицем своїм»? Наведіть переконливі аргументи.
2. У чому, на ваш погляд, полягає закономірність створення Богом землі і її оживлення. Відповідь обґрунтуйте, посилаючись на легенду «Про створення землі».
3. Едем у буквальному перекладі означає:
 - а) щасливий; б) *приємний*; в) сприятливий; г) земний.

Картка № 2

1. Порівняйте біблійну і народну легенди про створення світу. Чим зумовлено виникнення цих творів?
2. Вмотивуйте, чи можна вважати Змія уособленням зла і підступності («Про перших людей Адама і Єву»)? Відповідаючи, посилайтеся на зміст легенди.
3. Потопом Бог хотів людей («Про потоп на землі»):
 - а) залякати; б) *знищити*; в) перевиховувати;
 - г) перевірити на мужність.

Картка № 3

1. Чим, на ваш погляд, пояснити те, що в легенді «Про потоп на землі» бог наприкінці твору уславлює будь-який труд людський? Свої міркування обґрунтуйте.

2. Чи вважав Ягве, залякуючи людей, що вони, спробувавши заборонений плід, стануть такими мудрими і розумними, як він? Чим це зумовлено?
3. На п'ятий день Бог «вчинив» («Про створення світу»):
 - а) пустелі; б) *худобу*; в) рослини; г) суходіл.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Підготувати розповідь «Моя улюблена легенда з Біблії», вміти тлумачити твори «Про Вавилонську вежу», «Про Мойсея» та десять заповідей зі Святого Писання.

Урок № 7

ЛЕГЕНДИ З БІБЛІЇ «ПРО ВАВИЛОНСЬКУ ВЕЖУ», «ПРО МОЙСЕЯ». ДЕСЯТЬ ЗАПОВІДЕЙ

Мета: продовжити знайомити школярів з біблійними легендами, навчити переказувати і тлумачити їх; опрацювати десять заповідей зі Святого Письма, визначити їх виховне значення для людини; розвивати культуру спілкування, вміння аналізувати, спостерігати, робити висновки; збагачувати словник учнів; формувати їх кругозір, світогляд; виховувати пошану й повагу до духовної спадщини народу, доброту, чуйність, працьовитість, скромність, простоту.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: Біблія, ілюстрований матеріал до програмових легенд, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Учні стисло розповідають свою улюблену легенду з Біблії, звертаючи увагу на її ідейну спрямованість.

III. Актуалізація опорних знань

1. Проведення вікторини знавців давньої літератури

Клас поділяється на дві команди, обираються капітани. Упродовж 10 хв необхідно надати відповіді на запитання. Перемагає та команда, яка у визначений час надасть більше правильних відповідей.

Питання для команди I

- Матеріал для рукописних книг. (*Пергамент*)
- Мова написання Євангелія, Псалтиря, «Часослова». (*Церковнослов'янська, староболгарська*)
- Вартість п'ятдесяти аркушів у давні часи. (*Двоє коней*)
- Два кольори, якими писався текст книг. (*Чорний і червоний*)
- Щоб привернути увагу читача до початку розділу книги, на сторінці компонувалися... (*Заставки*)
- Азбуки, які були у слов'ян. (*Глаголиця і кирилиця*)
- Назва збірки афоризмів, що належала до світської перекладної літератури. («*Бджола*»)
- Закінчіть біблійний афоризм: «Не копай яму іншому, бо... (*Сам в неї попадеш*)
- Науково-популярний твір Іоанна Екзарха. («*Шестиднев*»)
- Зазначте основні жанри давньоруської літератури. (*Літописи, житія, сказання, поеми, хождіння, поучання...*)
- Функції ініціалів у книзі. (*Декоративна і символічна*)
- Що було оправою для книг? (*Дошки*)

Питання для команди II

- Під час правління якого князя виникла школа «ученія книжного». (*Володимир*)
- Мови перекладу церковних, наукових та художніх творів. (*Грецька, латинська*)
- Час, коли з'явився папір. (*Друга половина XIV ст.*)
- Назва початкової букви кожного розділу в книзі. (*Ініціал*)
- Декоративний елемент, що використовувався в оформленні староруської школи. (*В'язь*)
- Важлива частина художнього оформлення рукописної книги. (*Мініатюри*)
- Перша ілюстрована книга Київської Русі. («*Остромирове Євангеліє*»)
- Твір XI ст., написаний кирилицею. («*Повість минулих літ*»)
- Збірник оповідей про рослини, тварин, каміння. («*Фізіолог*»)
- Пергамент — спеціально вичинена шкіра.... (*Ягнят, телят, козенят*)

- У вигляді чого вимальовується початкова буква кожного розділу в книзі? (*Птахів, звірів, будинків тощо*)
- За допомогою чого можна було зробити книжну сторінку красивою, ритмічно насиченою? (*Устава і напівустава*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Підсумки вікторини

IV. Оголошення теми та мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

Труд переростає у красу.

П. Тичина

Біблія — це книга, яка відповідає на запитання дитини і сміється над мудрістю мудреців.

Професор Беттекс

1. Вступне слово вчителя

Сьогодні ми продовжуємо подорожувати сторінками Біблії, знайомлячись з її легендами. Кожна з них містить ґрунт для засвоєння моральних повчань, духовних цінностей, є справжньою скарбницею.

Минуло більше двох тисячоліть з часу написання перших рядків Книги Книг. Але нічого нового немає під Сонцем. Від гріхопадіння Адама і Єви вся історія зводиться до протиставлення Добра і Зла. Проте цей шлях позначений складними і болючими процесами самопізнання і морального вдосконалення людства. Біблія не лише відтворює, а й намагається спрямувати цей шлях.

2. Ідейно-художній аналіз програмових легенд

2.1. «Про Вавилонську вежу»

2.1.1. Виразне читання твору з відповідним коментарем.

2.1.2. Історична основа легенди.

Події, що змальовуються в легенді про зведення Вавилонської вежі, відбуваються «після потопу» й відносяться до «початку людської історії». У межах однієї біблійної оповіді органічно об'єдналися два мотиви: 1) побудова міста Вавилону і змішання мов; 2) зведення вежі й розпорошення людей. Археологічні розкопки підтверджують, що в цій оповіді відбилося будівництво у Вавилоні зіккуратів — величезних будівель ритуально-храмового призначення. Легенда могла виникнути не пізніше II тис. до н. е., причому не в осілого, а в кочового народу, суспільна свідомість якого осідлий спосіб життя сприймала як певне відхилення від норми,

а у фактах зведення величезних ритуальних споруд вбачала ви-яви «гордині» та «зухвальства», гідні страшної божої карі.

Місто Вавилон знаходилося у північній частині Дворіччя (Ме-сопатамії) на березі ріки Євфрат. Вавилонські руїни можна по-бачити недалеко від сучасного міста Вілли (Ірак). Перші згадки про Вавилон датуються III тис. до н. е. На початку II ст. до н. е. місто остаточно зійшло з історичної арени.

2.1.3. Тема: розповідь про спорудження людьми Вавилонської вежі та перешкоду, яку вчинив Ягве щодо будівництва.

2.1.4. Ідея: уславлення миру, праці, взаєморозуміння між людьми на землі; засудження заздрості (Ягве).

2.1.5. Основна думка: спільна мова серед людей сприяє їх дружбі, злагодженій праці.

2.1.6. Композиція.

Експозиція: рішення людей збудувати вежу.

Зав'язка: заздрість Ягве, викликана спільною, злагодженою працею людей.

Кульмінація: буря, яку послав бог на землю, сприяла тому, що розлетілись людські слова, через це народ був позбавлений можливості спілкування між собою.

Розв'язка: припинення будівництва вежі, поява різних на-родностей на землі.

2.1.7. Проблематика:

- взаєморозуміння і заздрість;
- стимул для плідної праці;
- спільна мова — запорука миру на землі між людьми.

2.1.8. Опрацювання ідейно-художнього змісту твору. Бесіда за питаннями:

- Які часи відтворено в легенді? («...В ті часи всі люди гово-рили однією мовою й усі розуміли один одного»)
- Для чого люди вирішили збудувати вежу? («...Залишити пам'ять по собі на віки віків»)
- Яка була організована робота щодо будівництва? («...Й за-кипіла робота! Одні місяць глину, інші ліплять з неї цеглу, треті цю цеглу в печах обпалюють, четверті возять її на гору. А на горі вже люди стоять, приймають цеглу — скла-дають з неї вежу»)
- Про що свідчить виконання пісень під час роботи людей?
- У зв'язку з чим навколо вежі виникло місто із деревами? («Та й для себе довелось хати звести, аби було де перепочити після роботи, а коло хат насадити кущів і дерев, щоб було птахам де співати»)

- Застосовуючи текст твору, опишіть красуню-вежу, зробіть уявний словесний її малюнок. (*«А на горі з кожним днем, усе вище й вище, здіймалося виступами красуня-вежа: низу широка, вгору все вузча й вузча. І кожен виступ цієї вежі фарбували в інший колір: чорний, жовтий, червоний, зелений, білий, жовтогарячий. Верх задумали зробити синім — хай буде, як небо, а покрівлю — золотою: хай сяє, мов сонце!»*)
- Чим будівництво вежі не сподобалося Ягве? Чи, може, це небажання Бога порівнятися з людьми? Відповідь вмотивуйте. (*«Не хотів він, щоб дісталися люди до неба»*)
- Що сприяло швидкій відбудові вежі? (*«Це тому їм вдалося свою вежу звести... що в них спільна мова, й усяка людина розуміє іншу. Ось вони й домовились!»*)
- Яким чином Ягве призупинив будівництво красуні Вавилону? (*«І наслав Ягве на землю велику бурю. Доки буря лютувала, вітер порозносив усі слова, що їх люди звикли говорити одне одному»*)
- Для чого в легенді використаний фразеологізм «мов у воду опущені»? Кого він стосується?
- Що сприяло виникненню різних народностей? (*«І почали люди збиратися купками: хто з ким говорить однаково, той з тим і намагається триматися. Так замість одного народу стало багато різних народів»*)
- Чому вежа почала поступово руйнуватися? (*«І розійшлися люди по різних кінцях землі, кожен у свій бік — будувати свої міста. А вежа почала мало-помалу розвалюватися»*)
- Яке значення мала вежа для різних народів? (*«Втім, говорять, що й досі в кожному місті можна знайти уламки цеглин від Вавилонської вежі. Тому що багато хто брав їх із собою на згадку про ті часи, коли на землі був мир, і люди розуміли одне одного»*)

2.2. «Про Мойсея».

2.2.1. Виразне читання твору або переказ з відповідним коментарем.

2.2.2. *Тема:* розповідь про народження, виховання і змушнення Мойсея, який прагнув захистити свій народ від приниження і рабства, відродити його культуру і релігію.

2.2.3. *Ідея:* возвеличення вільного і щасливого життя, яке необхідно здобути шляхом боротьби з гнобителями.

2.2.4. *Основна думка:* честь, справедливість, відсутність приниження однієї нації іншою, повага, щирість, доброта — ось основні заповіді Бога.

2.2.5. Проблематика:

- воля і рабство;
- цар і раб;
- соціальна несправедливість і борці проти неї;
- добро і зло.

2.2.6. Історія та ідейний зміст легенди.

Мойсей — великий визволитель і законодавець єврейського народу, що жив у XIII–XII ст. до н. е. за часів царювання Рамзеса II. Своє ім'я (по-єврейськи — моше) він одержав від єгипетської принцеси, що врятувала його, воно означає «врятований з води». Ім'я це відповідає біблійному оповіданню, у якому говориться про те, що дитина, яка народилася в Авраама Йохаведи, була захована матір'ю (за наказом фараона всі єврейські діти чоловічої статі топилися в Нілу), а потім був покладена в смолений кошик, а той — опущений в очерети річки. Тут його знайшла дочка фараона, що прийшла купатися. Вона взяла дитину до себе і виховала її, як свою власну. Мойсей одержав блискуче виховання, він був посвячений «у всю мудрість єгипетську», тобто в усі таїнства релігійного і політичного світогляду Єгипту. Будучи жерцем Озириса і займаючи посаду священного переписувача, Мойсей був посланий фараоном у долину Гесем для перевірки робіт, що там велися, з будівництва фортець. Єврейський народ, що жив у ті часи в долині Гесем, був данником Єгипту і піддавався рабському приниженню на важких роботах. Ненависть єгиптян до євреїв збільшувалася непокірливою вдачею цього кочового народу, запереченням єгипетських богів і поклонінням своєму єдиному богові. Одного разу він побачив, як єгипетський воїн б'є мирного єврея. Обурення Мойсея було настільки велике, що, захищаючи одноплемінника, він убив ворога. Після цієї події йому довелося бігти за межі царства фараона. Єдиним місцем, придатним для укриття, була Синайська пустеля. Там Мойсей міг зустріти лише голі камені і рідких кочівників-бедуїнів. Мандруючи Синайською пустелею, Мойсей забрів далеко в гори і опинився в невідомому древньому святилищі. Тут з ним і відбулося те перетворення, що вплинуло на весь хід історії єврейського народу. Мойсей побачив кущ тернику, що горів, але не згоряв, а з надр куща йому був голос Господа Бога. І сказав Яхве Мойсеєві, що він повинен вивести євреїв з рабства єгипетського і привести сюди, до святої гори на Синай. І обіцяв Яхве дати синам Ізраїлевим, які шанують Бога своїх батьків, багату землю. Мойсей, пройнявшись одкровенням, яке він одержав близько 1230 р. до н. е., з'явився серед ізраїльських рабів у Єгипті. Він відчув на собі печатку Божого пророка

й обов'язок урятувати свій народ. Великою була праця Мойсея, оскільки зустрівся він зі страхом і тупістю, лінню і відсталістю. Необхідно було відродити у своїх одноплемінниках колишню релігійність. Мойсей прийшов зі звісткою, що Бог Авраама, Ісаака й Якова знову призиває свій народ і обіцяє дати йому у володіння родючі землі Ханаану. Психологія людини улаштована таким чином, що навіть найважче, нестерпне, але передбачуване сьогодення сприймається краще, ніж благополучне, але невідоме майбутнє. Мойсеєві необхідно було зрушити з насидженого місця цілий народ, розбудити в ньому гордість і енергію, згуртувати його під єдиною вірою. Обстановка в самому Єгипті сприяла виконанню задуманого. В ті роки Єгипет відновлював колишню могутність. Армія фараона знову завойовувала чужі землі, а в долині Нілу вибухнула епідемія.

Вихід з-під ярма рабства було зроблено в день весняного свята. Наспів виконавши необхідний обряд, єврейський народ вирушив на схід. Як говориться у Біблії, їх було всього 70 чоловік, але імовірніше — 70 родин, тобто більше тисячі чоловік, оскільки кожна родина могла нараховувати до тридцяти чоловік.

2.2.7. Композиція.

Експозиція: переховування жінкою народженого єврейського немовляти у кошику біля річки.

Зав'язка: перебування Мойсея при царському дворі, де він був свідком приниження євреїв єгиптянами.

Кульмінація: наказ Бога Мойсею: «Виведи євреїв з Єгипту, захистити їх тим самим від приниження і рабства».

Розв'язка: цар погодився відпустити євреїв після того, коли Янгол наслав смерть на всіх дорослих дітей єгиптян.

2.2.8. «Круглий стіл». Обговорення ідейного змісту легенди за питаннями.

- Кого і за яких обставин було знайдено на узбережжі річки?
- Що відомо про поселення Йосифа в Єгипті? Як до нього ставився народ?
- Яким чином єгипетський цар переслідував євреїв?
- З приводу чого мати вимушена була приховувати сина, коли дитина трохи підросла? Що вона для цього вирішила?
- За яких обставин царівна побачила немовля біля річки? Як вона зреагувала на знахідку?
- Що наказала господиня зробити жінці, коли її дитя підросте? У зв'язку з чим жінка виявила свою вдячність Богу?
- Як Мойсей виховувався і навчався у царя?

- З чим не міг примиритися юнак?
- Що спонукало Мойсея залишити царській двір? Де він знайшов притулок?
- Яка подія здивувала хлопця, коли він випасав худобу?
- З якою промовою звернувся Бог до Мойсея? Чому завдання, надане Богом, виявилось непосильним для юнака?
- Через що цар вимушений був погодитися відпустити євреїв з країни?
- Стисло опишіть, яким ви уявляєте Єгипет як державу.
- Згадайте легенду «Неопалима купина». Для чого у творі використано незвичайне явище: куц палає вогнем і не згорає? Чи є це символічною ознакою?

2.2.9. «Вільний мікрофон»: яким було подальше життя єврейського народу після того, як він залишив Єгипет?

2.3. Десять заповідей.

2.3.1. Виникнення десяти заповідей Божих.

Мойсей сам піднявся на вершину гори до того святилища, де йому раніше з'явилися куц, що не згорає («неопалима купина»), і голос Бога. Повернувшись, він проголосив, що приніс із собою Тору (вчення, закон). Саме Тора є П'ятикнижжям Мойсеєвим, першими п'ятьма книгами Біблії, що є священними для іудаїзму.

З погляду науки, питання авторства Тори завжди залишалося досить спірним. Ортодоксальні іудаїсти всі п'ять книг Тори приписують самому Мойсеєві. Однак сьогодні встановлено, що багато даних говорять про зворотне. Деякі дослідники вважають, що від Мойсея не залишилося ні рядка, а Тора належить перу найрізноманітніших релігійних діячів Ізраїлю.

Тора складається з п'яти книг:

- Буття, де описано історію створення світу, життя Ноя, Авраама, Ісаака, Іакова, перебування в Єгипті.
- Результат, де викладено діяльність Мойсея.
- Власне збірку законів і настанов у трьох книгах: Левіт, Числа та Второзаконня.
- Найбільш імовірно, що Мойсей приніс із Синайської гори декалог, тобто ті десять божественних заповідей, що стали відомі в усьому світові. Якщо окремі частини законодавства Тори можна датувати по-різному, аж до середини першого тисячоліття до н. е., то декалог був відомий за всіх часів історії України після Мойсея. З переказів історії ці заповіді були написані на двох кам'яних дошках (скрижалях), що в принципі відповідає древній традиції.

2.3.2. Зміст заповідей.

У канонічному тексті Біблії ці заповіді записані в наступному виді:

- 1) Я — Господь, Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю, з дому рабства. Хай не буде тобі інших богів передо Мною.
- 2) Не роби собі кумира і ніякого зображення того, що на небі, і що на землі внизу, і що у водах нижче землі. Не поклоняйся їм і не служи їм, тому що Я, Господь, Бог твій, Бог ревнитель, за провину батьків караючий дітей до третього і четвертого роду, що ненавидять Мене, і творящий милість до народу люблячого Мене і що дотримує заповіді Мої.
- 3) Не вимовляй імені Господа Бога твого дарма; тому що не залишить Господь без покарання того, хто вживає ім'я Його дарма.
- 4) Спостерігай день суботній, щоб свято зберігати його, як заповів тобі Господь, Бог твій. Шість днів працюй, і роби всякі справи твої, а сьомий — суботу, віддай Господові, Богові твоєму. Не роби цього дня ніякої справи ні ти, ні син твій, ні дочка твоя, ні раб твій, ні раба твоя, ні віл твій, ні осел твій, ні всяка худоба твоя, ні прибулець твій, котрий у тебе; щоб відпочив раб твій і раба твоя, як і ти. І пам'ятайте, що ти був рабом у землі Єгипетській, але Господь, Бог твій, вивів тебе відтіля рукою міцною і м'язом високим, тому і повелів тобі Господь, Бог твій, дотримувати дня суботнього.
- 5) Поважай батька твого і матір твою, як повелів тобі Господь, Бог твій, щоб тривали дні твої, і щоб добре тобі було на тій землі, що Господь, Бог твій, дає тобі.
- 6) Не убивай.
- 7) Не чини перелюбу.
- 8) Не кради.
- 9) Не вимовляй помилкового свідчення на ближнього твого.
- 10) Не пожадай жони приятеля свого, не пожадай дому ближнього свого, ні поля його, ні слуги, ні вола його, ні осла його, ні всякої скотини його, ні чогось іншого, що є в ближнього твого.
(Учні читають та коментують кожну заповідь.)

2.3.3. Тракткування заповідей.

Сьогодні ці заповіді вважаються етичним кодексом для кожної людини. Однак у часи Мойсея вони з'явилися дійсним одкровенням, що у корені змінювало звичні уявлення.

Перша заповідь є найважливішою в іудаїзмі. Тут затверджується, що Бог Один і Єдиний і саме він є заступником єврейського народу. В часи Мойсея весь космос був одухотворений. Часто відбувалося поклоніння Верховному Владиці, але при цьому не запе-

речувалося буття інших, другорядних богів. Поклоняючись Усевишньому творцеві, сучасники Мойсея в усіх країнах давнього світу шанували багатьох у тім або іншому ступені значимих богів. Весь пантеон богів Сходу і Заходу часто був зв'язаний складними родинними зв'язками. Боги народжувалися і вмирили, одружувалися і народжували дітей, воювали і т. д. Бог Мойсея знаходиться поза цим клубком відносин і навіть над ним. Ягве — це Бог, що стоїть поза всякими причинами і залежностями. Саме ім'я Ягве означає «суцїй», тобто живий, існуючий завжди, безвідносно до часу і простору. В одному епізоді Мойсей запитує в Бога його ім'я для того, щоб передати своєму народові. Мойсеєві здається природним, що для поклоніння необхідне ім'я. Бог же, глянувши до людського нецтва, говорить — «Я суцїй». У цьому ясно видна іронія: «Я суцїй» іншими словами означає — «мені немає імені». Але в той же час Яхве не схожий на абстрактний універсальний Брахман індуїзму. Ягве є Бог живий, що безпосередньо бере участь у земних подіях.

Друга заповідь відгороджує людину від ідолопоклонства, що йде з первісних вірувань. Увесь давній світ не міг пройти до найбільшого одкровення, що Бог не має образу так само, як не може мати імені. Мойсей же в цій заповіді говорить, що Бог не може бути зображений, людська свідомість не може вмістити образ Божий. Тому Бог приходить до людини в різних зрозумілих обличчях, таких, як неопалимий куц, янгол, що віщає від Бога. Друга заповідь є найбільше одкровення, що суперечить усьому древньому, та й сучасному, світосприйманню людини. Проте ізраїльський народ, безперечно, сприйняв цю заповідь і до теперішнього часу археологами не виявлено жодного зображення Яхве.

Серйозним досягненням Мойсеєвого завіту можна вважати те, що в декалогу немає згадування про ритуали, за допомогою яких повинно відбуватися служіння Богові. Немає ні заклинань, ні магічних формул, ні опису обряду жертвоприношення. Тут відкидається сам магічний світогляд, властивий колишнім часам і народам. Бог Мойсея не вимагає не обрядів, ні жертв, ніяких зовнішніх форм шанування Господа. Яким же чином повинна служити людина Богові? Тільки моральним самовдосконаленням, внутрішньою роботою на шляху досягнення праведності може людина заслужити благодать божу. Люби Бога, будь праведний — це все, що потрібно... Просто і разом з тим, як свідчить історія, майже нездійснено.

Третя заповідь вимагає не вживати понапрасну ім'я Бога. Тут важливо не те, що Бог має або не має імені, а те, що необхідно

досягти того ступеня шанування, коли ім'я Бога стає особистим скарбом. Ця заповідь знову веде людину до внутрішнього, схованого служіння Богові.

Четверта заповідь — шануй суботу. Це означає, що один день у тижні людина повинна присвятити думам про Бога. День за днем кожний трудиться на благо своєї родини — це природно. Але для того, щоб у суєті мирських справ не опуститися до насичення лише власного тіла і догоджання почуттям, необхідно один день на тиждень присвячувати себе Богові. У цей день забороняється виконувати будь-яку роботу. Святкування суботи не виключає необхідності щодня молитися і думати про божественні таємниці, але припускає, що людина зможе коли-небудь присвячувати Богові кожну хвилину свого життя. Субота в євреїв вважається останнім, сьомим днем тижня. За переказом, Бог, закінчивши утворення світу за шість днів, на сьомий день відпочивав.

Останні шість заповідей складають моральний кодекс, виконання якого і повинно вести до праведності. Особливо примітна остання, десята заповідь, яка проголошує, що гріхом є не тільки дія зроблена, але і будь-яка неправдива думка також неприйнятна Богові.

2.4. Міні-дискусія з обговорення уривку з «Пісні Мойсея».

Запиши, мій історик, деś, — момент навіть без дати; / Так було, і так є, і цього вже не виправить час, — / Волю можна здобути, та волю безглуздо давати; / Бог нас вибрав, щоб світові це / Показати на нас.

VI. Закріплення тестового опитування

1. Проведення тестового опитування

«Про Вавилонську вежу»

1. Події у творі відбувалися:

- а) перед Всесвітнім потопом;
- б) наприкінці минулого століття;
- в) коли всі люди говорили однією мовою;
- г) незабаром після створення світу.

2. Матеріал, з якого люди будували вежу:

- а) вапняк; б) мармур; в) каміння; г) глина.

3. Поруч із вежею поселенці звели:

- а) храми; б) власні хати; в) бібліотеки; г) школи.

4. Вавилон знаходився на території сучасного:

- а) Ірану; б) Іраку; в) Ізраїлю; г) Афганістану.

5. У який колір було пофарбовано верх вежі:

- а) синім; б) червоним; в) жовтим; г) жовтогарячим.

6. Золота покрівля споруди нагадувала:
 - а) *сяяння сонця*; б) купол храму; в) сховище скарбів;
 - г) царську корону.
7. Як зреагував Ягве на будівництво людьми вежі?
 - а) Виявив байдужість;
 - б) зацікавився цією спорудою;
 - в) намагався їм допомогти у цій нелегкій справі;
 - г) *не сподобався йому їх намір*.
8. Фразеологізм, який використано у творі:
 - а) «як риба об лід»; б) «накрити мокрим рядном»;
 - в) «кури не клюють»; г) *«мов у воду опущений»*.
9. Що сталося з вежею після припинення її будівництва?
 - а) У ній оселився Ягве;
 - б) *почала мало-помалу руйнуватися*;
 - в) люди охороняли її від занепаду;
 - г) вона стала пам'яткою культури давніх часів.
10. В результаті бурі, яку послав Ягве на землю:
 - а) вчинився потоп; б) вежу було знищено;
 - в) *вітер порозносив людські слова*;
 - г) загинуло багато майстрів будівництва веж.
11. Споруду в легенді названо:
 - а) *красуню*; б) могутнім велетнем; в) історичною пам'яткою;
 - г) витвором давнього мистецтва.
12. За сприяння Ягве:
 - а) вежа набула великої цінності; б) *з'явилися різні народності*;
 - в) виникло нове місто; г) збереглася спільна народна мова.
13. Будівництвом вежі люди хотіли:
 - а) *залишити пам'ять про себе майбутньому поколінню*;
 - б) продемонструвати власну майстерність;
 - в) вберегтися від шкідливих звичок;
 - г) захистилися від Ягве.
14. Хто запропонував збудувати Вавилонську вежу?
 - а) Божий слуга; б) Ягве; в) *один чоловік з народної маси*;
 - г) старець.
15. Пропозицію щодо зведення вежі люди сприйняли:
 - а) стримано; б) *з радістю*; в) байдуже; г) примусово.

«Про Мойсея»

1. Події в легенді відбуваються в:
 - а) *Єгипті*; б) Греції; в) Азії; г) Ізраїлі.
2. Мойсей (по-єврейськи — моше), одержав ім'я від:
 - а) Бога; б) Царя; в) знаменитого вченого; г) *принцеси*.

3. Намагаючись зберегти життя немовляти-Мойсея, мати вирішила сховати його:
 - а) в укріпленні гір; б) під корінням старого дуба;
 - в) в кошику біля річки; г) у гущавинах лісу.
4. З яким проханням звернулася царівна до матері немовляти, коли побачила його? Щоб жінка виростила дитину і її:
 - а) привела до царського двору;
 - б) навчила плести кошики;
 - в) віддала навчатися до духовної семінарії;
 - г) відвезла до Греції.
5. Через що Мойсей вимушений був залишити царський дворець? Бо:
 - а) вирішив вирушити у далеку мандрівку;
 - б) прагнув вільного життя;
 - в) вбив єгиптянина, захищаючи приниженого єврея;
 - г) царівна наказала його довічно ув'язнити.
6. Чим займався Мойсей, оселившись у священика Медиамського Йосифа?
 - а) Шив одяг; б) випасав худобу; в) обробляв городину;
 - г) доглядав сад.
7. Яку дивну подію побачив герой, перебуваючи неподалік від гори Хориви?
 - а) Сяючий пісок; б) палаючий куц; в) падіння зірки;
 - г) невідомі птахи гніздилися високо на скелі над морем.
8. Що наказав зробити Бог Мойсею?
 - а) Допомогти йому вибудувати вежу для свого народу;
 - б) засіяти поле добірним зерном;
 - в) вивести євреїв з країни, де вони були рабами;
 - г) сприяти розвитку освіти і культури єврейського народу.
9. Янгол, за велінням Божим, аби допомогти євреям:
 - а) сприяв загибелі старших дітей гнобителів;
 - б) наслав хворобу на царське військо;
 - в) звернувся по допомогу до Мойсея;
 - г) з'явився до царя з проханням відпустити євреїв.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, що свідчить про небайдуже ставлення Мойсея до гноблення єврейського народу. Наведіть переконливі аргументи.
2. Чим, на ваш погляд, було викликано велике бажання людей звести вежу («Вавилонська вежа»). Наведіть власні припущення.

3. Ім'я Мойсея означає:

- а) «той, хто відрізняється мудрістю»; б) «врятований з води»;
- в) «людина Бога»; г) «рабська дитина».

Картка № 2

1. Доведіть, що злагода, взаєморозуміння між людьми сприяли успішному будівництву споруди. Відповідаючи, посилайтеся на факти з легенди «Вавилонська вежа».
2. Як ви вважаєте, чи можна зазначити, що заповіді Бога є сьогодні природним етичним кодексом для кожної людини. Відповідь обґрунтуйте з відповідною мотивацією.
3. У чому суть третьої заповіді Бога?
 - а) «Не вимовляй імені Господа Бога дарма»; б) «Не кради»;
 - в) «Не роби собі ідола або чогось схожого до того...»;
 - г) «Шануй отця свого і матір свою».

Картка № 3

1. Підтвердіть або спростуйте думку: «Біблія утверджує тезу, що щасливе майбутнє в руках кожного з нас, що його запорукою є ідея Спасіння душі, шлях морального вдосконалення людини». Відповідь вмотивуйте.
2. У чому, на ваш погляд, полягає значення мови, спілкування в процесі людської праці? Що про це зазначено в легенді «Вавилонська вежа»?
3. Покрівлю вежі люди задумали зробити («Вавилонська вежа»):
 - а) срібною; б) пофарбованою у синій колір;
 - в) із нержавіючого заліза; г) золотою.

Картка № 4

1. У чому вбачав своє призначення Мойсей у суспільстві? Чи під силу йому була місія визволення народу з рабства?
2. Як ви вважаєте, про що свідчать виявлені в кожному місті уламки цегли від Вавилонської вежі? Чи можна їх зарахувати до історичних пам'яток давньої культури? Відповідь вмотивуйте.
3. Найбільш імовірно, що Мойсей приніс декалог з десятьма божественними заповідями з:
 - а) долини Гесем; б) Італії; в) *Синайських гір*; г) Вавилону.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності

IX. Домашнє завдання

Опрацювати ідейно-художній зміст притч про блудного сина і про сіяча, дібрати матеріал про роль біблійних книг у давній Україні.

Урок № 8**«ПРИТЧА ПРО БЛУДНОГО СИНА», «ПРИТЧА ПРО СІЯЧА».****БІБЛІЯ — СВЯТЕ ПИСЬМО І ЗБІРКИ****ЛІТЕРАТУРНИХ ПАМ'ЯТОК**

Мета: ознайомити школярів з біблійними притчами, поглибити їх знання про поняття «притча»; охарактеризувати Біблію як Святе Письмо, звертаючи увагу на збірки літературних пам'яток, роль біблійних книг у давній Україні; розвивати усне мовлення, логічне мислення, вміння узагальнювати й робити висновки, осмислено сприймати навчальний матеріал; виховувати почуття поваги до Святого Письма, риси чесності, доброти, порядності, скромності, любові до ближнього.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: Біблія, текст програмових притч, виставка «Біблійні книги в давній Україні», портрети перекладачів Біблії українською мовою; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація опорних знань****Літературна вікторина****«Сторінками українського середньовіччя XI–XV ст.**

Завдання: надати відповіді на питання, враховуючи те, що кожна правильна з них — 1 бал.

- Про що зазначається у дев'ятій Божій заповіді? (*«Не свідкуй несправедливо на свого ближнього»*)
- З чого було створено першу людину? (*З річкової глини*)
- Біблійний твір, основна думка якого: «І нехай прославиться всякий труд людський!». (*«Про потоп на землі»*)
- Хто став родоначальником усього післяпотопного людства? (*Ной*)
- Який плід до яблука спочатку вважався забороненим? (*Гранат*)
- Місце знаходження Вавилону. (*Месопотамія*)
- Кількість книг, з яких складається Старий Заповіт. (*50*)
- Жанр Біблії. (*Перекладна література*)

- У який ґрунт потрапляло зерно в притчі про сіяча? (*Кам'янистий, тернистий, добрий*)
- Український письменник, у творчості якого великою популярністю користувався сюжет про блудного сина. (*Т. Шевченко*)
- За правління якого князя почали виникати школи «ученія книжного»? (*Володимира*)
- Перша ілюстрована книга Київської Русі. («*Остромирове Євангеліє*»)

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

Біблія не антична, не сучасна,— вона вічна.
Лютер

*Написана сорока людьми,
перекладена сотнями,
надрукована тисячами.
Прочитана мільйонами.*
Теодор Василіан

1. «Мозкова атака»

- Біблія — це... (*Зібрання книг історико-літературного та релігійного змісту*)
- Мова Святого письма... (*Давньоєврейська, арамейська, грецька*)
- Континенти створення Біблії... (*Азія, Африка, Європа*)
- Кількість авторів, що брали участь у створенні світового шедевра... (*40 авторів із шістдесяти поколінь*)
- Тривалість написання Біблії... (*1600 років*)

2. Теорія літератури. Поняття про притчу

Притча — повчальне алегоричне оповідання філософсько-етичного змісту. Складається, як правило, із сюжетної розповіді про людське життя і повчального висновку.

3. Опрацювання ідейно-художнього змісту програмових притч з Біблії

3.1. «Притча про блудного сина».

3.1.1. Виразне читання твору, стисле коментування його змісту.

3.1.2. *Тема:* розповідь про блукання меншого сина по світу, в результаті якого він зазнав багато поневірянь і бідності.

3.1.3. *Ідея:* засудження марнотратства, хвалькуватості, невміння раціонально користуватися власним майном.

3.1.4. *Основна думка:* сприйми свою помилку, покайся, попроси вибачення — і ти отримаєш прощення («Так, ти винен, але не повернувся, покався»).

3.1.5. Композиція.

Експозиція: рішення молодшого сина отримати частку батьківської спадщини і вирушити у світову подорож.

Зав'язка: в результаті розгульного життя подорожуючий «розтринькав» все своє майно.

Кульмінація: бідкання молодшого сина по наймах, через що він вирішує повернутися додому і покаятися.

Розв'язка: прощення батьком сина і влаштування бенкету.

3.1.6. Проблематика.

- багатство і бідність;
- батьки і діти;
- хто є справжніми друзями;
- праця і лень;
- провинна і покаяння.

3.1.7. Робота над змістом твору. Бесіда за питаннями:

- Що вам нагадує початок притчі?
- Якими були сини в батька? (*«Старший — спокійний, хазяйновитий, працював у полі, батькові допомагав. А молодшому все не сиділося дома, хотілося світ побачити»*)
- Що попросив молодший син у батька? Чи мав він на це право? (*«Ви тут з братом хазяйнують, а мені дайте мою частку спадщини. Я хочу подорожувати»*)
- Які аргументи навів батько синові, відмовляючи йому? (*«Та куди ж ти підеш? Ти ще молодий, людей не знаєш, не вмієш робити ніякої справи. Пропадеш!»*)
- Що придбав собі герой, вирушаючи у подорож? (*«...Купив собі вороного коня, сідло, шапку нову та сорочку шовкову, розкішну, золотом гаптовану»*)
- Від чого у перехожого «загорілися очі», коли той зустрівся з молодшим сином?
- Як мешканці великого міста сприйняли приїзд багатія? (*«А в дворі вже народ юрбиться. Почули, що багач завітав до них у місто, і всі хочуть на нього подивитися»*)
- Про який звичай дізнався молодший син від міського люду? (*«...Найбагатший має усіх поїти-годувати»*)
- Які гроші сприяли тому, що герой був шанованою людиною серед мешканців міста? (*«Усі бенкетують, вихваляють свого нового товариша: він і найкращий, і наймудріший, і співає краще за всіх, і танцює! А той і вуха розвісив — раденький, що дурненький. Кожному слову вірить»*)
- У чому полягало розгульне життя героя? (*«Щодня — бучне свято. Вдень пиячить, уночі в кості грає на гроші»*)

- Яку насолоду отримував він від спілкування з «товариськими і веселими людьми»?
- Як друзяки зреагували на те, що у молодшого сина закінчилися гроші? (*«А друзяки-гуляки, як побачили, що з нього вже нема чого взяти, то усі й розбіглися. Ніби їх і не було ніколи»*)
- Що вимушений був продати герой, аби якось прогодувати себе? (*«...Пішов свою шапку продавати. «Ось, візьми моє сідло. Згодом молодший син віддав хазяїнові шовкову сорочку, гаптований пояс, вуздечку. Все, що міг, віддав, і нарешті, вже не зосталося нічого»*)
- Коли молодший син вперше згадав про рідну домівку? (*«Виїшов молодший син у стайню прощатися з конем. Поцілував його між вух, заплакав. От коли йому рідна домівка згадалася! «Що там,— думає,— з батьком? Як брат? Чи здорові? А чи згадують про мене? І нащо тільки я пішов від них?»*)
- Чого соромився герой, вирішуючи повернутися додому?
- Чому молодший син не міг найнятися на роботу? Як це його характеризує?
- Яким було життя героя, коли він працював підпаском свиней? (*«...Під'їдав він крадькома коло свиней — висівки з ночов»*)
- Над чим розмірковував блудний син, повертаючись додому? (*«А що, як повернутися до нього, покаяться? Пробачити, звичайно, ти не пробачиш мені,— скажу я батькові,— та візьми мене хоч за наймита. Принаймні я не голодуватиму і головне — буду коло тебе»*)
- Чим пояснити те, що він з дому «як вітер мчав на коні, а назад ледве повз»?
- У чому звинувачував себе блудний син? Чи можна вважати це за покаяння? (*«Батьку, батьку! Чом я не послухав тебе? Навіщо кинув рідну домівку та подався на чужину? Гроші твої я розтринькав, а потім блукав і бідував. Пробачити мені ти не зможеш, я знаю, та візьми до себе хоча б за наймита»*)
- Як батько зустрів сина, коли той повернувся додому? (*«Хіба ти забув, що я твій батько, а ти мій син? Як можу я не пробачити тобі? Так, ти винен, але ти повернувся, покався. Ходім же мерщій до хати й забудьмо всі злигодні!»*)
- Якою була реакція старшого брата на повернення молодшого? (*«Прикро стало старшому, що так зустрічають його брата. «Як же так? — міркує.— Я все життя при батькові, пасу його отари, обробляю його поля. Втішаю на старості років. А мій брат вештався по світу та гроші батьківські розтринькував.*

І ось — на його честь бенкет улаштували, гостей скликали, а про мене батько навіть не згадав! Не піду до них!»)

- Чому він теж пробачив блукача? («І старший брат увійшов до хати, побачив молодшого — та не впізнав його: такий він став блідий і виснажений.— Бачу, зазнав ти лиха,— промовив він, обійняв брата і сів поруч»)
- Чому через покаяння людині пробачають її гріхи, негативні вчинки, неадекватну поведінку?

3.1.8. За допомогою «Доміно» визначити риси характеру і поведінку молодшого сина, коли він був «багатієм» і коли став бідним.

3.1.9. «Вільний мікрофон»: якою повинна бути справжня дружба? Чи варто її випробувати часом?

3.1.10. Робота у групах.

Творче завдання: скласти міні-твір, який стосувався б продовження змісту притчі, висловлюючи думку про подальше життя братів.

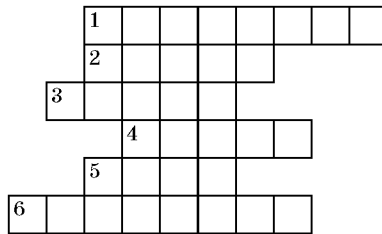
3.1.11. Характеристика образу блудного сина.

Скласти інформаційне гроно, характеризуючи головного героя твору за допомогою цитат.

Блудний син:

- «не сиділося вдома, хотілося світ побачити»;
- батько: «не вмієш робити ніякої справи»;
- «подався світ за очі»;
- «багатий»;
- «...молодий і недосвідчений»;
- «...і найкращий, і наймудріший, і співає краще за всіх, і танцює»;
- «...вдень пиячить, а уночі в кості грає на гроші»;
- «...дурний я, дурний»;
- «...грошей у мене немає»;
- «...все що міг, віддав, і нарешті вже не зосталося нічого»;
- «От коли йому рідна домівка згадалася!»;
- «...пішов... без шапки, босий, шукати якогось заробітку»;
- «Не вміє шити, куховарити, теслярувати»;
- «І залишився... у пана свинопасом»;
- «...під'їдав він крадькома коло свиней висівки з ночов»;
- «А що, як повернутися до батька, покаятися?»;
- «Звідти він як вітер мчав — на коні! А назад ледве повз: немає сил, зголоднів»;
- Син батьку: «Пробачити мене ти не зможеш... та візьми до себе хоча б за наймита»;
- Батько сину: «Так, ти винен, але ж ти повернувся, покався»;
- «Такий він став блідий і виснажливий».

3.1.12. Розв'язування кросворду за змістом притчі.

По вертикалі: 1. Жанр твору про блудного сина. (*Притча*)

По горизонталі: 1. Що вимагав блудний син від батька, прагнучи вирушити в подорож? (*Спадщину*) 2. Про кого у творі зазначено: «...побачили, що з нього вже нема чого взяти, то усі й розбіглися». (*Друзі*) 3. Худоба, яку випасав блудний син. (*Свині*) 4. Професія, яка користувалася попитом під час будівництва. (*Тесля*) 5. Захід, влаштований батьком на честь повернення молодшого сина. (*Учта*) 6. Через що батько простив молодшого сина? (*Покаяння*)

3.1.13. Додатковий матеріал до твору.

Сюжет про блудного сина користувався великою популярністю серед художників голландської школи живопису. Один із яскравих прикладів — картина Рембрандта «Повернення блудного сина»; з італійських художників цей сюжет зустрічається у Сальвадора Роза, з українських — у Тараса Шевченка.

У творах художньої літератури мотив повернення блудного сина нерідко набуває філософського змісту і трактується як повернення людської душі до предковічних істин, до витоків.

3.2. «Притча про сіяча».

3.2.1. Виразне читання твору.

3.2.2. *Тема:* розповідь Ісуса про значимість для людини місця, куди вона посіє зерно.

3.2.3. *Ідея:* возвеличення людської чуйності, доброти, прагнення безкорисливо надати допомогу тому, хто її потребує; ролі слова — зерна, яке потрапляє у різне середовище.

3.2.4. *Основна думка:* зерно, яке впало на кам'янистий ґрунт, — це про людину, що чує Слово і відразу ж з радістю приймає його, але оскільки в цього зерна нема глибоких коренів, воно довго не проживе; зерно, що впало в тернину, — це про людину, яка чує Слово, та турботи цього віку та омана багатства заглушають його, і зерно не приносить плоду; зерно ж, яке впало на добрий ґрунт, — це про людину, яка чує Слово і розуміє його, така людина приносить врожай в сто, в шістдесят або в тридцять раз більше посіяного.

3.2.5. Композиція.

Експозиція: зустріч Ісуса з великою кількістю людей.

Зав'язка: розповідь Бога про значимість ґрунту, куди потрапить зерно, кинуте землеробом.

Кульмінація: «Коли хто-небудь чує вістку про Царство і не розуміє її, то приходить лукавий та викрадає те, що було посіяне в серці».

Розв'язка: зерно — слово, яке повинно потрапити на добрий ґрунт, принесе багатий врожай.

3.2.6. Робота над змістом притчі. Бесіда за питаннями:

- Від чого залежить урожай?
- Яким повинен бути ґрунт для зерна, щоб отримати гарний результат?
- Як ви розумієте фразу Ісуса: «Зерно — Слово»?
- Хто у творі є сіячем? Якими якостями він наділений?
- Про що свідчить прагнення людей поспілкуватися з Ісусом?
- Чому зерна, які потрапили в добрий ґрунт, принесли «плід одні в стократ, другі в шістдесят, інші ж в тридцять»?
- Що мав на увазі Ісус, висловлюючись: «В кого є, тому буде дано ще. У кого ж нема, в того відніметься й те, що є»? Відповідь обґрунтуйте.
- За що Бог нарікає народові? («*Бо затверділо серце народу цього, й вони вухами туго чують, і очі свої заплющили, щоб не бачити очима, і не почути вухами, і не зрозуміти серцем...*»)
- Яке символічне значення має образ зерна?
- Чому люди по-різному сприймають слово Ісуса?
- Через що, на думку Бога, «затверділо серце народу... й вони вухами туго чують, і очі свої заплющили, щоб не бачити очима, і не чути вухами, і не зрозуміти серцем...»?
- Чиї очі Ісус вважає щасливими?
- У чому полягає алегоричний зміст притчі?
- Чого навчає вас цей твір?
- Визначте особливості його стилю, характерні для біблійних текстів.

4. Біблія — Святе Письмо

4.1. Визначення поняття «Біблія».

Біблія (від грецької *biblia* — книга) — це:

- збірка священних книг, що складається з двох частин — Старого Завіту і Нового Завіту;
- Святе Писання, у якому викладено основи християнської віри, філософії та моралі;

- літературно-художня пам'ятка народів Близького Сходу, де відтворено погляди на походження світу та основи світогляду, моралі, права;
- літературна пам'ятка надзвичайно високого художнього рівня та багатства й довершеності образної мови, що збагатила людство вічними ідеалами, мотивами, сюжетами.
- З чим, на ваш погляд, пов'язана така велика кількість визначень Біблії і відсутність єдиного повного і всебічного трактування поняття цього слова?

4.2. Історія створення Біблії.

Свята Книга писалася впродовж 1600 років: Мойсей жив приблизно 1500 років до народження Ісуса Христа. (Старий Завіт був повністю зібраний за 40 років до народження Ісуса Христа), через 100 років після народження Христа були написані всі книги Нового Завіту.

Біблію писали сорок авторів — представники понад шістдесяти поколінь, серед яких були царі і хлібороби, філософи і рибалки — люди різного стану й різних професій.

Дійсно, Мойсей виховувався в сім'ї фараона, Петро був рибалкою, Лука — лікарем, Соломон — царем, Матвій — митником, Даниїл — міністром.

Дія Біблії розгортається на трьох континентах, і відповідно писалася вона теж на трьох континентах: в Азії, в Африці, у Європі — і трьома мовами: Старий Завіт, зібраний за 40 років до народження Ісуса Христа, створений давньоєврейською, тільки невеликі частини деяких книг, зокрема книг Єздри і Даниїла, — арамейською, і тільки після Ісуса Христа листи і книги Нового Завіту були написані грецькою мовою, оскільки це була найрозповсюдженіша і найуживаніша мова того часу.

Перші тексти Біблії записувалися на папірусі, листки якого склеювалися і намотувалися на стрижні — у сувої. Біблія, записана на пергаменті, з'явилася набагато пізніше.

Книга Книг пройшла довгий шлях, поки не отримала тієї форми і того вигляду, який є звичайним для нас.

- Ще в 586 р. до н. е. Старий Завіт було поділено на 154 частини.
- Уже у 250 р. н. е. на частини був поділений перший переклад Біблії грецькою мовою.
- Уперше саме на розділи текст Біблії був поділений у 350 р. н. е.
- На вірші розділи були поділені в 900 році.
- У XIII ст. відбувся найповніший поділ, який ми спостерігаємо і в сучасних виданнях Біблії.

4.3. Композиція Книги Книг.

Біблія складається з двох частин: 39 книг Старого Завіту та 27 книг Нового Завіту.

Необхідно зазначити, що з давньогрецької «завіт» перекладається як угода. Співзвучність слова «завіт» із «заповітом» ввела в оману багатьох дослідників, призвела до спотворення розуміння суті Старого і Нового Завітів: це угода, укладена Богом з людьми, а не заповіт, даний Богом своїм дітям.

Старий Завіт починається П'ятикнижжям Мойсеєвим, відомим ще як Тора: Буття (першопочаток людства), Вихід (вихід євреїв з єгипетського рабства), Числа, Левит, Повторення закону (побут, звичаї, закони народу Ізраїлю).

Подальша історія єврейського народу подана в наступних книгах: Книга Ісуса Навина, Книга Суддів, Книга Рут, по дві Книги Самуїлові, Книги хроніки, а також Книги Ездри, Ніїмі, Естер.

Третій розділ складається з книг навчально-поетичних: Книг Йови, Книги Псалмів, Книги Приповістей Соломонових, Книги Екклезіястової (або Проповідника) та Пісні над піснями. Останній, четвертий, розділ Старого Завіту — це Книги великих (Ісаїя, Еремія, Єзекіїль) та малих (Даниїл, Осія, Йоїл, Амос, Овдій, Йона, Михей, Наум, Авакум, Софоній, Огій, Захарій, Малахій) пророків. Саме в цих творах є пророцтва про появу Спасителя, настання епохи Святого Духа.

Новий Завіт відкривається трагічною історією життя і діяльності Ісуса Христа, викладеного в чотирьох Євангеліях — від Матвія, Марка, Луки, Іоанна (Івана). «Благі звістки» (саме так перекладається з грецької Євангеліє) — це історія приходу до обраного народу правдивого Спасителя, такого довгоочікуваного й розп'ятого своїм народом. Кожен з євангелістів по-своєму відображає історію зародження і становлення вчення Ісуса Христа: Матвій найяскравіше змальовує образ Месії; Марко найбільше уваги приділяє чудесам, створеним Ісусом; Лука подає докладну історію Ісуса — Сина Людського, а Іоанн — Сина Божого.

До історичних книг відносяться Дії святих апостолів та Послання апостолів, більшу частину яких становлять послання св. апостола Павла. Завершує Новий Завіт Книга пророцька — Об'явлення св. Іоанна Богослова, або Апокаліпсис — розповідь про дні Божого Суду над людьми.

Біблія — історія людства від самого народження, створювана багатьма людьми протягом багатьох століть, твір на диво цілісний щодо ідейного спрямування, викладу і стилю.

4.4. Біблія — це Святе Писання.

Біблійні тексти — священні. Старий Завіт визнають за твір від Бога тільки юдеї. Для християн святими є всі книги Біблії.

Для віруючих людей Книга Книг — це:

- хліб — «Я — живий хліб, який зійшов з небес, коли хто буде їсти цей хліб,— буде жити вічно» (*Ів. 6, 51*);
- вогонь — «Хіба слово Моє не таке, як вогонь,— говорить Господь» (*Єр. 23, 29*);
- світло — «Для моєї ноги Твоє слово — світильник, та світло для стежки моєї» (*Пс. 105 — 1118*);
- молоко — «Як повно народжені немовлята прагнуть щирого, словесного молока, щоб ви зростали від нього на спасіння (*1 Петр. 2, 2*);
- золото — «Дорожчі вони понад золото і понад безліч щирого золота» (*Пс. 11, 19*);
- молот — «Слово Моє..., як молот, що скелю розлупує» (*Єр. 23, 29*);
- меч — «...візьміть молот спасіння і меч духовний, яким є Слово Боже» (*Єф. 6, 17*);
- насіння — «...постійно любіть один одного щирим серцем, як народжені не від тлінного насіння, а від нетлінного, від Слова Божого, яке перебуває повік» (*1 Петр. 1, 22, 23*).

4.5. Зв'язок Книги Книг з історією.

У Біблії викладено історію людства, що починається створенням нашого світу. Занепад людської моралі, потоп, історія укладання угоди Бога з Авраамом — це історія Старого Завіту.

Новий Завіт — це історія приходу довгоочікуваного Месії, в якого народ, окрім учнів Христа, не повірив і розіп'яв, це історія воскресіння і вознесення Ісуса, заснування християнської церкви.

4.6. Духовна мудрість у Біблії.

Навіть невіруюча людина може мати користь від звернення до Біблії: морально-етичні закони, викладені в ній, є універсальними. Біблія вчить нас жити в злагоді із собою і навколишнім світом, на її сторінках, як перлини, розсіпані мудрі поради і повчання, що стануть уважному і вдячному читачеві опорою в скрутні часи.

Книга приповістей Соломонових, Книга мудрості Ісуса сина Сираха — найбільш яскраві збірки сентенцій і афоризмів, з яких можна й сьогодні багато навчитись:

- З думки пізнається мудрість, а освіта — з мови язика.
- З суддею не позивайся: його судитимуть так, як він схоче.
- Не відкривай кожному серце, щоб твоє щастя не пограбували.

- Синові й жінці, братові й другові, доки живеш — не давай над собою орудувати, а майна свого не давай іншому, щоб не довелось тобі, розкаявшись, просити його назад.
 - Гостинці і дарунки засліплюють очі мудрих і, як гнuzдечка в роті, відводять набік докори.
 - Не будь при вині хоробрий — вино багатьох погубило.
- 4.7. Святе Писання — джерело тем, мотивів і жанрів світового мистецтва.
- З чим, на вашу думку, пов'язаний такий величезний вплив Біблії на літературу?

Книга Книг — маленький літературний всесвіт: в ній є міфи, легенди й епос, релігійно-ритуальні та юридичні кодекси, хроніки, притчі, перекази, оповіді, народні пісні, релігійні гімни, любовна лірика, афоризми, повчання, проповіді, пророцтва... Більшість із цих жанрів приваблювала письменників, надихала на творчість. Особливо важливими в цьому відношенні є псалми: починаючи від Шевченка, до Псалтиря зверталися П. Куліш і П. Гулак-Артемівський, Богдан-Ігор Антонич і Євген Маланюк, П. Тичина і Л. Костенко (і цей перелік далеко не повний), створюючи літературні переклади чи переспіви.

Зверталися письменники і до інших книг Святого Письма. Можна пригадати поеми І. Франка «Мойсей» і Т. Шевченка «Марія», драму Лесі Українки «Одержима», повість О. Кобилянської «Земля», романи У. Самчука «Марія» і В. Барки «Жовтий князь» та ін.

Біблія є також джерелом крилатих виразів, сентенцій, фразеологізмів: «змокнув від ніг до голови», «спить сном праведника», «дивитись крізь пальці», «не має докорів сумління», «робить із себе посміховисько», «має похвальний звичай», «міряти тією самою мірою», «аж волосся стає дибки».

4.8. Переклади Біблії.

Біблія — книга, що була перекладена першою.

У III–II ст. до н. е. внаслідок безнастанних війн за Палестину, населену євреями, відбувся занепад освіти, моралі і релігійності. У цей же період особливого поширення набула грецька мова, навіть серед інших народів. Саме ці дві причини визначили необхідність перекладу Біблії.

За легендою, для перекладу із Єрусалиму на острів Форос прибули 72 перекладачі — по 6 із 12 колін ізраїльських. Упродовж 72 днів кожен з них перекладав П'ятикнижжя, перебуваючи у повній ізоляції від інших. В результаті сталося диво: всі 72 переклади збіглися слово в слово.

Цей переклад має назву «переклад сімдесятох» (Септуагінта) і розпочався він біля 210 року, завершено — доповнено його

близько 130 року до н. е. текстами інших книг, написаних у різні часи та різними священиками-агіографами.

Кінцем IV ст. н. е. датується інший переказ Біблії — латинською мовою: його зробив Ієронім Блаженний, і називається він Вульгата (з латини — усім доступний). Саме цей переклад є офіційним для католиків.

Українці познайомились зі Святим Письмом у перекладі на церковнослов'янську, здійсненим Кирилом і Мефодієм у IX ст. Давньоукраїнською Євангеліє було перекладено архимандритом Пересопницького монастиря Григорієм у 1561 році (саме на цьому Євангелії складають присягу президенти України). І тільки в 1903 році з'явився перший переклад Біблії власне українською мовою. Це величезна і важлива праця була виконана трьома видатними діячами української літератури і науки: П. Кулішем, І. Нечуєм-Левицьким та І. Пулюєм.

За кордоном такий переклад був здійснений двічі: у 1958 році митрополитом Іларіоном (Іван Огієнко) та в 1963 році Іваном Хоменком.

4.9. Рекомендації тим, хто прагне прочитати Біблію.

- Незважаючи на те що ця книга відкрита і зрозуміла навіть дітям, до кінця вичерпати всього багатства її вмісту не можуть наймудріші книжники. Якщо ви розкриєте Біблію з єдиним бажанням — одержати істинні знання, то ключ до її розуміння у ваших руках.
- По можливості користуйтеся Біблією, яка перекладена з оригіналу. Досить часто перекладачі намагаються подати в перекладі своє бачення текстів.
- Не поспішай! — це основне правило читання Біблії. Читайте вдумливо, спокійно, обдумуючи прочитане: мова Біблії — це мова образів і символів, мова алегорії.
- Читайте так, ніби вона написана виключно для тебе.
- Не треба намагатися прочитати за раз багато: досить часто навіть один вірш дасть тобі матеріал для роздумів на тривалий час.
- Читайте Книгу Книг з олівцем: підкреслені важливі, на твою думку, місця легше буде знайти в разі потреби.
- Прочитай Біблію всю — від початку до кінця, а потім почни спочатку. І кожен раз ти будеш знаходити її прекраснішою і зрозумілішою.

4.10. Висловлювання про Біблію.

- Якщо б мене ув'язнили в тюрму і дозволили б узяти із собою одну книгу, то я б узав Біблію. На землі є тільки одна книга, яку можна назвати Книгою, — це Біблія (*В. Скотт*).

- На сотий раз я знайшов її незрівнянно кращою, ніж у перший раз (*Сперджен*).
- У цій книзі вміщено універсальне послання до всіх людей і до кожного зокрема. Це книга, яку з користю прочитає і дитина, і вчений муж (*Йосип Теодосій Сележан*).
- Збери всі книги, які нехтують Біблією як Словом Божим, і склади їх в одну купу. Ця купа буде вищою за Домський собор в Кьольні. А поряд поклади Біблію. І все ж таки Біблія переважить усі ці книги.

4.11. Словник щодо розуміння основних понять Біблії.

Апокаліпсис (з грецької — одкровення) — «Одкровення Іоанна Богослова» — остання книга Нового Завіту, написана в середині 68 — на початку 69 р., опис останніх часів, днів Божого Суду над людьми.

Агіограф — людина, яка пише за словом Божим.

Євангеліє (з грецької — блага звістка) — структурна частина Нового Завіту, чотири книги про життя і вчення Ісуса Христа.

Завіт (з грецької — угода) — Старий і Новий Завіт — дві частини, з яких складається Біблія.

Проповідь — жанр церковної ораторської прози — повчальний твір, у якому викладаються світоглядні моральні принципи релігійного, зокрема християнського, вчення.

Псалом (з грецької — пісня в музичному супроводі) — жанр старозавітної релігійної лірики, звертання до Бога у формі пісні, що поділяються на благальні, псалми-подяки, псалми-гімни, історико-повчальні псалми.

Псалтир (Книга псалмів) — збірник псалмів, найвідоміша з Книг Старого Завіту.

Сентенція (з латини — думка, судження) — короткий влучний вислів морально-узагальної думки, вираженої в стислій, художньо виразній формі.

5. Біблійні книги в давній Україні

5.1. Псалтир (молитви).

Твори Псалтиря були не лише культовими піснями-молитвами: вони посідали місце й серед книг постійного читання. Псалтир містить 150 псалмів. За Псалтирем довгі століття вчили дітей грамоти; за ним і ворожили — були так звані «гадательні» Псалтирі: у них спеціальними приписками до кожного псалма вказувалось, як і коли його можна використати як пораду й навчання. Мандрівні співці-лірики мали у своєму репертуарі пісні релігійного і повчального змісту, які звалися псалмами.

5.2. Євангеліє (від гр. *evangelion* — добра звістка) — Добра Новина, Благовість, тобто гуманне віровчення.

Новий Завіт відтворює історію Римської імперії також у напівлегендарній формі. Серед цих творів найважливішим було Євангеліє — оповідання про життя, віровчення, страту й воскресіння основоположника християнської релігії Ісуса Христа (Ісус Христос — лат. *Iisus* — Спаситель, *Christus* — Помазаник; староевр. — Месія) — Боголюдини, посланої Господом на землю для врятування людства від загибелі, яка мала неминуче статися внаслідок первородного гріха Адама та Єви, котрі порушили заборону Всевишнього вживати плоди Древа Пізнання, за що були вигнані з Едему (раю) і втратили безсмертя.

Таких книг (Євангелій) чотири, і приписуються вони учням Христа — апостолам Матвію, Марку, Луці, Івану.

Своєю мученицькою смертю, як твердить християнське вчення, Ісус Христос приніс спокутну жертву в ім'я спасіння людства, що погрузло в гріхах і тому мало загинути. Для віруючих Спаситель є ідеалом духовної краси, який виражає прагнення людей до внутрішньої досконалості. Як особистість, мислитель і проповідник Він вважається явищем безприкладним, найвизначнішим гуманістом в історії людства.

О. Гончар: «Ісус Христос, цей тесляр із Лазарету, молодий мислитель, зостається ось уже 2000 літ ідеалом духовної краси».

5.3. Апостол (про учнів Христа).

Під час церковних відправ постійно використовувався Апостол — збірник оповідань про життя і діяння учнів Христа.

Після Вознесіння Христового всі апостоли розійшлися по різних країнах, щоб проповідувати нове віровчення мови тієї нації, куди був направлений, а також дар оздоровлювати й воскрешати людей.

V. Закріплення вивченого матеріалу

«Притча про блудного сина»

1. Ознака характеру старшого сина:
 - а) швидкість; б) роздратованість; в) *врівноваженість*;
 - г) повільність.
2. З якою метою молодший син прагнув вирушити у подорож? Щоб:
 - а) віднайти красуню-молодицю і одружитися з нею;
 - б) здобути квітку щастя; в) багато чому навчитися;
 - г) *побачити світ*.
3. Через що батько відмовляв молодшому синові в мандрівці? Бо той:

- а) не мав грошей; б) повсякчас хворів; в) *не вмів нічого робити*;
г) часто скаржився на погіршення стану здоров'я.
4. Фразеологізм, який використано у змісті легенди:
а) «*подався світ за очі*»; б) «бути чи не бути»;
в) «щоб і комар носа не підточив»;
г) «пійматися на слизькому».
5. Яким видалося подорожуючому місто, куди він приїхав:
а) малолюдним; б) старовинним; в) напівзруйнованим;
г) *веселим*.
6. Навколо молодшого сина з його приїздом до міста зібрався народ, бо:
а) дивувалися новому гостю; б) *хотіли побачити багача*;
в) той намагався їх розвеселити;
г) йому не подобався чужинець, який завітав до них.
7. Про який звичай розповіли мешканці міста подорожуючому?
а) *Найбагатший має усіх поїти-годувати*;
б) хто вперше приїжджає, той відвідує храм;
в) спочатку помолись, а потім починай гостювання;
г) щоб порозумітися з ними, необхідно випити свяченої води і покаятися у гріхах.
8. Молодшому синові було приємно почувати себе серед міського люду, бо вони вважали його:
а) найспритнішим у спортивних змаганнях;
в) найбагатшим, враховуючи його зовнішність і наявність грошей;
б) наймудрішим під час розв'язування важливих справ;
г) найсильнішим, оскільки він зміг подолати хижого звіра.
9. Залишившись без грошей, герой твору вирішив спочатку продати:
а) коня; б) шовкову сорочку; в) *шапку*; г) вуздечку.
10. Не маючи жодної копійки, молодший син улаштувався працювати:
а) кухарем; б) шевцем; в) теслею; г) *свинопасом*.
11. Голодуючи, перебуваючи в скруті, герой вагався в рішенні щодо повернення додому, бо:
а) *соромився*; б) вважав це непристойним;
в) боявся старшого брата, що той його вижене з дому;
г) не хотів чути плітки людей.
12. Батько простив свого молодшого сина, оскільки той:
а) відпрацював гроші, які безразсудливо пропийчав;
б) *покаявся перед ним*; в) допомагав жебракам;
г) був ще надто молодим.

13. За що старший син дорікав батькові? Бо старий:
- а) з неповагою ставився до наймитів;
 - б) був жадним і хитрим; в) *з радістю прийняв блудного сина*;
 - г) не дозволяв йому одружитися на бідній дівчині.
14. Письменник, у творчості якого використано сюжет про блудного сина:
- а) І. Франко; б) С. Васильченко; в) М. Коцюбинський;
 - г) Т. Шевченко.

«Притча про сіяча»

1. Ісус розповідав притчу про сіяча:
- а) біля храму; б) у великій залі чоловічого монастиря;
 - в) *на березі річки*; г) на центральній площі міста.
2. Швидко посходили ті зерна, які потрапили:
- а) на дорогу; б) на камінь; в) у тернину; г) *на добру землю*.
3. Хто з героїв висловився: «В кого є, тому буде дано ще»:
- а) *Ісус*; б) учень Бога; в) сіяч; г) Ісайя.
4. У чому Ісус звинувачував людей? У тому, що вони:
- а) не цікавилися тим, що відбувалося довкола них;
 - б) *стали жорстокими, злими і бездушними*;
 - в) не читають Біблії;
 - г) прагнуть збагатитися за рахунок інших.
5. Ісус звертає увагу на те, що людина має можливість:
- а) вирушити у світову подорож; б) засівати землю;
 - в) влаштувати собі дозвілля; г) *бачити і чути*.

Біблія — Святе Письмо

1. Хто із зазначених осіб не брав участі в перекладі Біблії:
- а) П. Куліш; б) *І. Франко*; в) І. Нечуй-Левицький; г) І. Пулюй.
2. Розповідь про дні Божого Суду над людьми містить:
- а) *Апокаліпсис*; б) Книга Суддів; в) Апостол; г) Псалтир.
3. Який з крилатих виразів вважається біблійним?
- а) «Грати першу скрипку»; б) *«дивитись крізь пальці»*;
 - в) «тягти kota за хвіст»; г) «на ловця і звір біжить».
4. Лікарем з учнів Христа був:
- а) Даниїл; б) Мойсей; в) Петро; г) *Лука*.
5. Книги Нового Завіту після Ісуса Христа були написані мовою, яка вважалася найрозповсюдженішою й найуживанішою того часу:
- а) давньоєврейською; б) арамейською; в) *грецькою*;
 - г) німецькою.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках**Картка № 1**

1. Як на вашу думку, через що Біблію вважають джерелом, за допомогою якого можна дослідити і вивчити власний духовний світ людини.
2. Висловіть власний погляд стосовно того, яке виховне значення має притча про сіяча для кожної сучасної людини. Наведіть приклади з життя, творів художньої літератури.
3. Хто «викрадає те, що було посіяне в серці» («Притча про сіяча»)?
 - а) Пророк; б) праведник; в) *лукавий*; г) полонник.

Картка № 2

1. Доведіть, що покаяння допомогло молодшому синові («Притча про блудного сина») позбавитися сорому, лиха, звинувачень і докорів рідних людей і оточуючих.
2. Чому, на ваш погляд, для Ісуса («Притча про сіяча») важливо, щоб люди не тільки бачили, чули, але й розуміли серцем? Відповідь обґрунтуйте.
3. Перші тексти Біблії записувалися на:
 - а) *папірусі*; б) пергаменті; в) корі дерева; г) шкірі мамонтів.

Картка № 3

1. Дослідіть, з якою метою у творі «Притча про блудного сина» протиставляються двоє братів? Наведіть переконливі аргументи, посилаючись на зміст твору.
2. Про що, на ваш погляд, свідчать тривалий час написання Біблії та велика кількість її авторів різних професій і станів.
3. «Те зерно, що потрапило в тернину, — це про людину, яка» («Притча про сіяча»):
 - а) «віддається гріху»; б) «*прагне до збагачення*»;
 - в) «*приносить врожай*»;
 - г) «*намагається не перейматися труднощами інших*».

Картка № 4

1. Висловіть своє ставлення до блудного сина («Притча про блудного сина») стосовно його прагнення самоствердитися у дорослому житті. Чому це йому не вдалося? Свої міркування обґрунтуйте.
2. Доведіть, що Біблія — історична книга. Відповідь узагальніть.
3. З викладу яких фактів починається Новий Завіт?
 - а) *Розповіді про трагічну історію життя і діяльність Ісуса Христа*;
 - б) зображення образу Месії;

- в) опису чудес, створених Ісусом;
- г) докладної історії про Ісуса — Сина Людського.

VI. Підсумок уроку

Скласти сенкан за темою «Біблія».

1. Біблія.

Святе письмо.

Повчає і лікує світ.

Збагачує розум, душу, серце.

Книга Мудрості.

2. Біблія.

Книга книг.

Захищає і підтримує знедолених.

Дотримання заповідей.

Життєдайне джерело.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Підготувати повідомлення про життя і діяльність Нестора Літописця, скласти питання для дискусії до змісту історичної книги «Повість минулих літ».

Урок № 9

ОРИГІНАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА КНЯЖОЇ РУСИ-УКРАЇНИ. «ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ» — ІСТОРИЧНА КНИГА І ЗБІРКА ЕПІЧНИХ ТВОРІВ

Мета: ознайомити школярів з особливостями оригінальної літератури княжої Русі-України; надати основні відомості про Нестора Літописця і про виникнення Києво-Печерського монастиря; розвивати логічне мислення, пам'ять, зв'язне мовлення учнів, уміння грамотно і послідовно викладати власні думки, почуття, спостереження, робити висновки, надавати відповідний коментар; формувати кругозір; виховувати повагу до історичного минулого України, патріотизм, толерантність.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: книга «Повість минулих літ», ілюстрація Л. Тарасовича «Нестор Літописець», дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

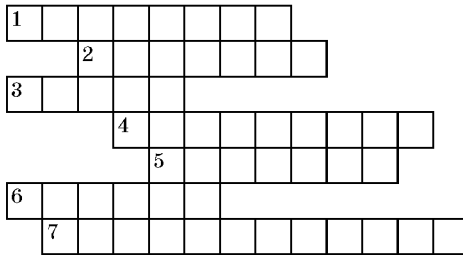
ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

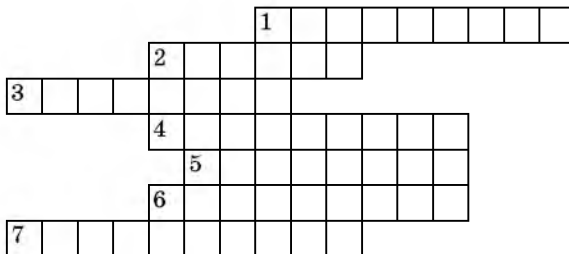
1. Конкурс «Сторінками літературного середньовіччя»

Клас поділяється на дві команди, по п'ять представників з кожної біля дошки розгадують кросворд упродовж 10 хв. Виграє та команда, яка у визначений час упорається із завданням.

Кросворд для команди I

По вертикалі: 1. Жанр давньоруської літератури. (*Літопис*)

По горизонталі: 1. Азбука, за допомогою якої написано «Остромирове Євангеліє». (*Кирилиця*) 2. Початкова буква кожного розділу. (*Ініціал*) 3. Устав, напівустав, скоропис. (*Шрифт*) 4. Назва азбуки, яка відображала один з перехідних етапів східнослов'янської писемності. (*Софійська*) 5. Релігійний твір давньоруської літератури. (*Псалтир*) 6. Колір, яким писався текст книги. (*Чорний*) 7. Державна релігія за часів Володимира Святославовича. (*Християнство*)

Кросворд для команди II

По вертикалі: 1. Жанр давньоруської літератури. (*Повість*)

По горизонталі: 1. Матеріал, на якому писалися книги. (*Пергамент*) 2. Метал, яким прикрашався орнамент у престижних виданнях староруських книг. (*Золото*) 3. Релігійний твір давньоруської літератури. («Часослов») 4. Важлива частина художнього оформлення рукописної книги. (*Мініатюра*) 5. За допомогою чого приверталася увага читача на

сторінці книги до початку розділу? (*Заставки*) 6. Коментар до біблійного повідомлення про творення світу. («*Шестиднев*») 7. Мова укладання договору між князем Олегом і Візантією. (*Болгарська*)

2. Бесіда за питаннями

- Яким чином твори художньої літератури відобразили життя наших предків на різних історичних етапах?
- Що сприяло виникненню нових рукописних творів? Ким були їх автори?
- Чому Біблія вважалася Святим Письмом?
- Як митці слова світової і зарубіжної літератури використовували біблійні теми, сюжети, мотиви, образи під час написання своїх художніх творів?
- Що вам відомо про «Слово про похід Ігорів»? Чи можна вважати цей твір пам'яткою давньоруської літератури? Відповідь умотивуйте.

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

Шануй тих, хто намагається здійснити велике...
Сенека

*Це була геніальна людина,
яку природа приречла бути письменником
на диво століттям віддаленим,
не порадившись ні з якими університетами й академіями.*
А. Кубарев про прп. Нестора

1. Вступне слово вчителя

В історії кожного народу є такі пам'ятні, прив'язані до певних географічних місць події, є такі визначні дати, які навечно вкарбовано в народну душу. Через них, через ті місця, події, дати, як через магічні кристали, висвічується нащадкам сива давнина, пізнається ними власна далека й близька історія. Звідти, з правічних часів із недавніх століть, долинає відгомін життя й боротьби наших предків. Знані й невідомі давні події, що позначили шлях Київської Русі, немов глибинні живлющі джерела, напоїли, наснажили героїчним духом легенди й богатирські поеми — билини.

Спочатку руські автори свої оригінальні твори світського змісту писали за зразками перекладної літератури. Поступово такі твори набували самобутнього змісту й форми. Це обумовлюється

своєрідністю таланту й духовного складу руських письменників, особливостями характеру східних слов'ян, укладу їхнього життя, а також впливом усної народної творчості.

В оригінальній літературі Київської Русі розроблялися майже всі жанри перекладної літератури, однак були створені й нові їх різновиди. Так, жанровим різновидом перекладних хронік були руські літописи.

3. Літописи як історико-художні твори

Літописи — це історичні твори, в яких розповідь велась за роками («літами»). Ця своєрідна форма літературного твору виникла на основі усного історичного епосу. Поштовхом до початку літописання стали бурхливі події патріотичного характеру в Київській Русі, а також бажання знати минуле своєї вітчизни, щоб повніше осмислити і зрозуміти її теперішнє.

Літопис як літературний жанр виник, очевидно, в середині XI ст. У ньому є відомості про діяльність князів, про боротьбу східних слов'ян із зовнішніми ворогами, про народні повстання в Київській Русі.

Літописи містять не тільки лаконічні записи, а й цілі новели, народні перекази, масштабні описи історичних подій.

Отже, літопис — послідовний опис історичних подій їх свідком чи учасником, найдавніший вид оповідної давньоруської літератури.

Наприкінці 30-х — на початку 40-х рр. XI ст. завершено найдавніше літописне зведення. Починалося воно розповіддю про легендарних засновників Києва — братів Кия, Щека, Хорива та їхню сестру Либідь. Однак у цьому зведенні ще не вказувалося, в які роки відбувалися події.

Близько 1073 р. найдавніше літописне зведення переробив монах Києво-Печерського монастиря Никон, який славився своєю вченістю і мудрістю. Він увів до нього багато нових оповідань про давні й новітні події, розмістив їх у хронологічному порядку, зазначивши роки. Після його смерті літописання продовжували інші письменні монахи.

На початку XII ст. за князювання Володимира Мономаха на основі попередніх зведень монах того ж монастиря Нестор створив «Повість минулих літ», довівши записи до 1113 року. У первісному вигляді цей літопис до нас не дійшов — він зберігся в кількох копіях (списках) пізнішого часу. Усіх таких списків «Повісті», зроблених у XIV–XVIII ст., дійшло до нас понад двісті.

У всіх літописах є дуже стислі записи й докладні, у яких ширше розповідається про важливі суспільні події, обставини, характе-

ризуються історичні особи, наводяться їхні висловлювання. Такі оповідання написані образно, емоційно, жвавою мовою, тому літописи є пам'яткою не лише історії, а й художньої літератури.

3. Відомості про легендарного Нестора Літописця — автора «Повісті минулих літ»

Нестор жив у другій половині XI — на початку XII ст. Відомостей про нього дуже мало. Його життя вперше з'являється у виданні патерика 1661 р. Був пострижений у Печерському монастирі за ігуменства прп. Стефана, що, втім, не виключає його приходу до обителі ще за життя прп. Феодосія. Він належав до молодшого покоління монастирської братії.

Нестор — один із найавторитетніших печерських старців свого часу. В «Іконописному подлиннику» його зовнішність описано так: «Сивий, борода на зразок Богослова — не роздвоїлась. На плечах — клобук, у правій руці — перо, а в лівій — книга і чотки...». За антропологічними ознаками святий мав зріст 163–164 см, належав до жителів Подніпров'я. Присвятив своє життя релігійній справі: до кінця своїх днів був ченцем Києво-Печерської лаври.

Помер святий літописець, як вважають дослідники його творів, у 1113–1115 рр., коли мав, на думку антропологів, близько 60–65 рр.

Час канонізації прп. Нестора невідомий, проте є підстави вважати, що його ім'я вписане в зірку, як і імена інших святих, було в центральному нефі Великої церкви Києво-Печерської було лаври з XV ст.

4. «Повість минулих літ» — історична книга і збірка епічних творів

4.1. Історія створення «Повісті минулих літ».

Оригінал цього літопису не зберігся, але до нашого часу він дійшов у списках XIV–XV ст. Найдавнішими вважають список Лаврентіївський (1377) та Іпатіївський (XV ст.). Перший здобув свою назву від імені переписувача чернеця Лаврентія, а інший було знайдено у костромському Іпатіївському монастирі.

Літопис створювався впродовж тривалого часу багатьма митцями, але на початку XII ст. завершив, упорядкував і дав назву літопису київський монах — чернець Нестор. Існують також ще дві редакції «Повісті...»: одну з них зробив ігумен Сильвестр на замовлення Володимира Мономаха, іншу редакцію було здійснено для сина Володимира Мстислава Мономаха. Найвдалішою прийнято вважати саме редакцію Нестора Літописця.

- 4.2. *Тема*: висвітлення історії східних слов'ян і князівської влади, утвердження християнства на Русі, розповідь про виникнення слов'янської писемності.
- 4.3. *Ідея*: возвеличення давності слов'янського роду, уславлення загальноруського патріотизму.
- 4.4. *Основна думка*: проголошення слов'янського роду як рівноправного серед інших народів.
- 4.5. *Жанр*: історіографічний літературний твір, літопис.
- 4.6. Сюжет.

У сюжетній структурі твору значне місце займає серія оповідей про княгиню Ольгу, князя Святослава, сказання про Бориса і Гліба, опис невдалого походу Ігоря Святославовича, розповідь про смерть Феодосія Печерського; закінчується літопис смертю Святополка (1113 р.).

4.7. Композиція.

Єдиної композиції в «Повісті...» немає, до того ж їй властива жанрова неоднорідність. У літописі зібрано богословські трактати, життя святих, фольклорні й топонімичні легенди, історичні сказання, ділову документацію за роками, воїнські повісті, обрядову поезію, повчання й славослов'я, діалоги й монологи персонажів, свідчення очевидців. Тому початок повісті біблійними легендами про «світовий потоп» та синів Ноя продовжується ретельною історично реалістичною розповіддю про східнослов'янські племена, про визначні події з історії Руської землі, зафіксовані приблизно до 1113 року. Починаючи від запису перемоги князя Святослава над хозарами, де зазначена перша дата (852 рік), літописець намагається дотримуватись певної хронологічності подій.

4.8. Мова літопису.

Зважаючи на жанрову та стильову неоднорідність, мова твору являє собою суміш текстів, написаних східнослов'янською або церковнослов'янською (старослов'янською) мовами, відзначається чергуванням середнього і високого стилів. Якщо необхідно прославити князівські подвиги (наприклад, прийняття Ольгою християнства), використовується високий стиль і відповідно старослов'янська. Якщо мова йде про народні вчинки та дії (наприклад, прохання киян до Святослава повернутись з походів і захистити від печенегів), тоді тексти пишуться східнослов'янською, оповідна структура уривку передбачає й використання розмовно-побутового середнього стилю.

4.9. Художні засоби у творі.

У літописі використані метафори, порівняння (як терен в серці, вірні люди), зустрічаються в тексті також приказки і прислів'я

(не похваляться сильні силою своєю). Розповідь у творі ведеться переважно від третьої особи, але використовуються й діалоги, риторичні запитання.

4.10. Обговорення ідейно-тематичної спрямованості «Повісті».

Бесіда за питаннями:

- Чому «Повість минулих літ» — це історична книга і твір, який змушує читача осмислити минуле, пов'язуючи його з теперішнім?
- Чим пояснити тривале укладання літопису?
- Якими джерелами користувалися монахи-літописці, створюючи «Повість...»?
- Чому саме Нестор є автором твору, хоча у написанні «Повісті...» брали участь багато монахів.
- Що свідчить про існування кількох редакцій літопису?
- З чим пов'язано те, що «Повість...» починається біблійними легендами?
- Хто є героями літопису? Чому саме про них ідеться?
- Як літописець намагається відтворити на прикладі «Повісті...» героїчне минуле рідного краю?
- Кого автор вважає мудрими і справедливими керівниками? (*Княгиню Ольгу, князя Святослава*)
- Яким чином літописець у творі намагається визначити морально-культурні й естетичні принципи християнської моралі? (*Феодосій Печерський, біблійні легенди*)
- За що в «Повісті...» різко засуджуються Борис і Гліб? (*Оскільки вони — сіячі смути та міжусобних війн*)
- Що свідчить про об'єктивне відтворення подій у літописі? Наведіть переконливі аргументи.
- Для чого у творі використано прислів'я і приказки?
- Як мова літопису характеризує його героїв?

4.11. «Мікрофон»: чи варто було продовжити написання твору?

Чи долучились би ви до цієї справи?

5. Виникнення Києво-Печерського монастиря

Постання Києво-Печерської лаври виглядає справою досить випадковою. Проте це не так. Поява подібного монастиря була не просто закономірним результатом хрещення України, а необхідністю для подальшого її духовного поступу.

Для найосвіченіших, переважно сільських верств населення, прийняття християнства означало насамперед зміну імен тих чи інших об'єктів культу, загального ідеологічного світосприйняття, яке відбувалося поступово. Для того, аби старі боги остаточно відійшли у небуття, серед русинів та інших народів Київської

Русі мали з'явитися справжні християни — подвижники благочестя, які б тут, на власній землі, продемонстрували перед загалом святість та благодійність християнського вчення.

Києво-Печерська лавра — православний чоловічий монастир, заснований 1051 року видатним церковним діячем Київської Русі Антонієм Печерським у давніх і нововиритих печерах поблизу Києва. Протягом довгих віків зводилися й наземні споруди: церкви, келії для монахів, трапезна, готелі для прочан, різні господарські будівлі.

Печерський монастир самим Богом був покликаний зіткнутися з багатьма віросповідними та моральними проблемами того часу і значною мірою розв'язати їх. Він породив цілу плеяду вітчизняних святих, серед яких було чимало культурних діячів, котрі, по суті, заснували українську літературу, іконописання та історіографію; провадив широку місіонерську діяльність, насамперед у східних землях Київської Русі; з нього вийшли десятки, якщо не сотні єпископів-українців, і, найголовніше, він на власному прикладі дав своїм співвітчизникам справжнє розуміння святості православного вчення.

Монастир, який частіше називали «Домом Пресвятої Богородиці», вважався найсвятішим, найчистішим місцем на землі. І задля того всі: і мирські, і духовні особи мали служити йому, бо це був найкращий спосіб «стати ближче до Бога». Для держави монастир був чимось на зразок «совісті нації», котра, як певна вища сила, мала право оцінювати і критикувати дії можновладців.

Саме це почуття сприяло такому швидкому відродженню монастиря після численних ворожих нападів та періодів духовного занепаду, сміливим виступам на захист православ'я у найскладніших ситуаціях. Адже, наприклад, після прийняття Унії Лавра виявилась єдиним київським монастирем, який під «впливом» польської влади та польських солдатів не зрадив прабатьківської віри!

Лавра відіграла значну роль у розвитку освіти, науки, культури. Тут у 1615 р. закладено першу на землях Східної України друкарню, у якій видавалися книжки переважно церковної літератури, але й шкільні підручники, деякі наукові праці, часом — і твори світської літератури.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Літописи належать насамперед до літератури:

- а) біблійної; б) історичної; в) публіцистичної; г) наукової.

2. Що допомагає сприйняти ідейний зміст «Повісті минулих літ» у зв'язку з відсутністю єдиної композиції?
 - а) Доступна мова;
 - б) доречне використання художніх засобів;
 - в) *хронологічний виклад подій*;
 - г) застосування у творі біблійних легенд.
3. Біблійна легенда, якою починається історична книга Нестора Літописця,— про:
 - а) створення світу; б) *перших людей Адаму і Єву*;
 - в) потоп на землі; г) Вавилонську вежу.
4. Дата, яка першою зазначена у творі:
 - а) 852 р.; б) 998 р.; в) 1113 р.; г) 1377 р.
5. З яким проханням мешканці Києва звернулися до Святослава («Повість минулих літ»)? Щоб він:
 - а) дозволив функціонування духовної семінарії;
 - б) відмінив прибутковий податок;
 - в) *повернувся з походів і захистив їх від печенігів*;
 - г) припинив міжусобні війни.
6. Нестор Літописець, на відміну від інших ченців:
 - а) розташував відомості в літописі у хронологічній послідовності;
 - б) *дав назву «Повісті...»*;
 - в) вилучив зі свого літописного твору окремі біблійні легенди;
 - г) вважав введення християнства на Русі поспішною справою.
7. Монах-чернець у «Повісті...» на прикладі сказання про Бориса і Гліба:
 - а) возвеличив слов'янській рід;
 - б) схвалив християнство;
 - в) пишався історичним минулим Київської Русі;
 - г) *засудив смуту та міжусобні війни*.
8. Для сина якого князя було здійснено одну з редакцій «Повісті...»?
 - а) Ярослава; б) Ігоря; в) *Володимира*; г) Святослава.
9. Літописні події є основою для:
 - а) «Слова про мудрість»;
 - б) *«Слова про похід Ігоря Святославовича»*;
 - в) «Ізборника Святослава»; г) Псалтиря.
10. Подія у «Повісті минулих літ», яка вперше датована:
 - а) похід Олега на Царгород; б) облога Києва печенігами;
 - в) *перемога князя Святослава над хазарами*;
 - г) заснування Києва трьома братами.

11. Літопис Нестора — видатний твір світової літератури, його використовували в XV–XVI ст. історики:
- Польщі і Німеччини*;
 - Болгарії та Угорщини;
 - Туреччини і Франції;
 - Англиї й Іспанії.
12. У літописі відчувається широкий кругозір Нестора, його глибоке знання:
- ораторського мистецтва;
 - культури тих народів, які намагалися завоювати Київську Русь;
 - справжнього виникнення Землі;
 - слов'янської та грецької літератури.*

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

- Дослідіть, що сприяло створенню «Повісті минулих літ». Чим це зумовлено? Свої спостереження узагальніть.
- Яким чином, на ваш погляд, Святе Писання пов'язано з літописом-хронікою? Наведіть переконливі приклади.
- Подія, якою закінчується літопис у 1113 році:
 - невдалий похід Ігоря Святославовича;
 - смерть Святополка*;
 - прийняття Ольгою християнства;
 - повернення Святослава до Києва після військових походів на хозар.

Картка № 2

- Як ви вважаєте, що свідчить про загальнооруський патріотизм, яким пройнятий ідейний зміст твору Нестора Літописця. Відповідь обґрунтуйте, посилаючись на факти з «Повісті...».
- Через що, на ваш погляд, Літописець у творі наголошує на давності слов'янського роду, на його рівноправності серед інших народів. Свою думку аргументуйте.
- Хто з героїв «Повісті...» підлягає різкому осуду:
 - Ігор Святославович;
 - княгиня Ольга;
 - Володимир Мономах;
 - Борис і Гліб.*

Картка № 3

- Доведіть, що «Повість минулих літ» — це не тільки цінна пам'ятка староруського письменства, а й видатний твір світової літератури. Відповідь узагальніть.
- Чому, на вашу думку, «Повість...» — джерело пізнання про життя наших предків? Наведіть переконливі аргументи.

3. Одну з редакцій «Повісті...» зробив:
а) чернець Лаврентій; б) митрополит Іларіон;
в) єпископ Симон; г) *ігумен Сильвестр*.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Мати уявлення про Києво-Печерський патерик, вміти переказувати й тлумачити зміст оповідання про ченця Прохора.

Урок № 10

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК ЯК ПАМ'ЯТКА ЖИТІЙНОЇ ЛІТЕРАТУРИ. ОПОВІДАННЯ ПРО ПРОХОРА ЧОРНОРИЗЦЯ

Мета: ознайомити школярів з пам'яткою житійної літератури Києво-Печерським патериком, з'ясувати місце його укладання; дізнатися про головних героїв шедевра оригінальної літератури; опрацювати зміст оповідання про ченця Прохора; розвивати культуру зв'язного мовлення, увагу, спостережливість, уміння аналізувати текст за змістом, робити висновки; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати прагнення в учнів пізнавати історію і культуру українського народу через мистецтво слова, шанувати праведне життя ченців.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: збірник «Києво-Печерський патерик», текст оповідання про Прохора чорнорижця, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Конкурс «Найкмітливіший»

Клас розподіляється на дві команди. Обираються капітани. Впродовж 5 хв необхідно підтвердити або спростувати запропоновану думку. Результати роботи команд капітани фіксують

на дошці. Перемагає та команда, яка швидше надасть правильні відповіді.

1.1. Завдання до конкурсу.

Команда I

1. Нестор прийшов до Печерського монастиря, коли ігуменом був преподобний Стефан. *(Hi)*
2. Одну з редакцій «Повісті...» зробив ігумен Сильвестр. *(Так)*
3. Літопис починається біблійною легендою про Адама і Єву. *(Hi)*
4. У «Повісті...» не згадується про княгиню Ольгу і Феодосія Печерського. *(Hi)*
5. Літопис містить опис невдалого походу князя Святослава. *(Hi)*
6. Нестор у творі наголошує на давності слов'янського роду, на його рівноправності серед інших народів. *(Так)*
7. Києво-Печерський чоловічий монастир для держави був чимось на зразок «совісті нації». *(Так)*
8. У Лаврі закладено першу на землях Східної України релігійну бібліотеку. *(Hi)*
9. «Повість...» — видатний твір світової літератури. *(Так)*
10. Нестор довів записи в літописі до 1051 р. *(Hi)*
11. Мова літопису являє собою суміш текстів, написаних східно-слов'янською або старослов'янською, мовою. *(Так)*
12. «Повість...» не має у своєму зібранні історичних сказань, фольклорних і топонімічних легенд, обрядової поезії. *(Hi)*

Команда II

1. Нестор навчався у печерських подвижників тілесної й духовної чистоти, глибокого смирення, цілковитого послуху. *(Так)*
2. Упорядкував і дав назву літопису новгородський монах-чернець Нестор. *(Hi)*
3. Першим роком, який зазначено у «Повісті...», вважають 998 р. *(Hi)*
4. Літописний твір закінчується сказанням про Бориса і Гліба. *(Hi)*
5. Одну з редакцій «Повісті...» було створено для Мстислава Мономаха. *(Так)*
6. Первісний варіант літопису зберігається в Києво-Печерській лаврі. *(Hi)*
7. Виклад у «Повісті...» починається легендою про всесвітній потоп. *(Так)*
8. Лавра сприяла розвитку декоративного мистецтва. *(Hi)*
9. Літопис має чітку композицію та сюжетну структуру. *(Hi)*
10. Розповідь у «Повісті...» ведеться переважно від 3-ї особи, але мають місце діалоги, риторичні запитання. *(Так)*

11. У літописі використані метафори, порівняння, приказки, прислів'я. (*Так*)
12. На сторінках «Повісті...» засуджується державна діяльність княгині Ольги. (*Ні*)

Примітка. За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

1.2. Аналіз виконаних завдань (стисло).

Правильні відповіді до завдань обом командам: Так — 5.
Ні — 7.

2. Бесіда за питаннями

- Яку літературу називають оригінальною?
 - Що сприяло виникненню Києво-Печерського монастиря?
 - Чим слов'яни зобов'язані монаху-чернецю Нестору?
 - У чому полягає світове значення «Повісті минулих літ»?
 - Як ви вважаєте, чи є цей твір актуальним у наш час? Відповідь умотивуйте.
3. «Вільний мікрофон»: якщо вам запропонували написати літопис, яку інформацію він містив би? Свої міркування аргументуйте.

**III. Оголошення теми, мети уроку.
Мотивація навчальної діяльності**

IV. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу

*Заздрісність не вміє віддавати перевагу
корисному супроти шкідливого.*

З оповідання про ченця Прохора...

Люби ближнього свого, як самого себе.

Матфій; 22:39

1. Києво-Печерський патерик як пам'ятник життєвої літератури

1.1. Патерик (від гр. *pater* — батько, отець) — назва збірки життєписів пустельників і ченців якогось одного монастиря, краю або певної громади.

1.2. Загальна характеристика збірки.

Серед книжок життєвої літератури найвизначнішим і найулюбленішим у читаючої публіки був «Києво-Печерський патерик». Його укладено в другій половині XI — першій половині XII ст. Довгий час поширювався в рукописах.

Це збірник оповідань про заснування Печерського монастиря та про його перших діячів. Включає в себе відомості про анімістичні уявлення тих часів (анімізм — донаукове, містичне уявлення первісних людей, згідно з яким кожна річ має свого духа,

душу; одухотворення сил і явищ природи), тобто про уявлення, коли своєрідно поєднувалися дохристиянські язичницькі вірування з християнськими, відомості про економічні, соціальні й культурні відносини в Київській Русі. В його основу покладено «Послання» колишнього Києво-Печерського ченця Симона, єпископа Владимирського і сюздальського (помер у 1226 р.), до монаха Печерського монастиря Полікарпа (з додатком житій перших печерських монахів) і «Слово о созданії церкви Печерської», а також «Послання» Полікарпа до архімандрита Акіндіна й оповідання його про печерських ченців. Формування збірника в основному завершилося в XV ст. Існує кілька редакцій «Патерика». Перше друковане видання його побачило світ 1661 р. (ініціатор — Інокентій Гізель).

1.3. Тематика збірки.

- Історія Києво-Печерського монастиря (реальні та легендарні сюжети).
- Розповідь про діяльність засновників Лаври — Антонія і Феодосія.
- Відомості з історії Київської Русі, зокрема Києва.

1.4. Ідейне спрямування патерика: возвеличення православної віри; вшанування наших предків, їх патріотизму і миролюбності; відбиття високого рівня руської культури.

1.5. Міні-дискусія (метод «Прес»). Загальна характеристика Києво-Печерського Патерика.

Аргументуйте чи спростуйте тези:

- «Києво-Печерський патерик», як і «Повість минулих літ», дослідники вважають історичною книгою.
- Біблія і Патерик взаємопов'язані ідейним змістом.
- Анімічні уявлення у збірнику оповідань про заснування Печерського монастиря підлягають науковому обґрунтуванню.
- Герої Патерика є авторами його оповідань.
- «Києво-Печерський патерик» — найвизначніша і найулюбленіша книга житійної літератури у читаючої публіки».

2. Опрацювання ідейно-художнього змісту оповідання про Прохора чорноризця

2.1. Переказ і тлумачення змісту твору.

2.2. *Тема*: розповідь про благодійну діяльність ченця Прохора, його намагання подолати зло — добром у складні для Київської Русі часи.

2.3. *Ідея*: возвеличення ширості, доброти, милосердя (Прохор), засудження підступності, жадібності, заздрості, жаги до збагачення (торговці, князь Святополк).

2.4. Основна думка:

- а) «Бог дбає про рід людський і дарує йому корисне, очікуючи нашого каяття;
- б) «Суд без милості тому, хто сам не творить милості».

2.5. Жанр: оповідання.**2.6. Проблематика:**

- керівник і народ;
- милосердя і користь;
- гріх і покаяння;
- добро і зло;
- вічне і тимчасове.

2.7. Композиція.

Експозиція: роздуми про призначення Бога, його вплив на людей; розповідь про жорстокість Святополка і скромне життя монаха Прохора.

Зав'язка: гуманність Прохора у голодні часи на Руській землі у доброзичливість у ставленні до людей.

Кульмінація: конфлікт між іноком і торговцями, пограбування монаха за наказом князя.

Розв'язка: примирення Святополка з Прохором; поховання ченця князем у печері.

2.8. Анімістичні елементи у творі:

- гірка лобода (хліб) — стає насолодою;
- попіл — сіль;
- покаяння Святополка — його перемога у війні.

2.9. Обговорення ідейно-художнього змісту твору (фронтальне опитування). Питання для роботи:

- За яких обставин людина звертається до Бога?
- Що вона отримує від нього? («...Дбає Він про рід людський і дарує йому корисне, очікуючи нашого каяття. Насилає Він на нас інколи голод, інколи раті за порушення законів Володаря; та цим Владика наш приводить тільки наше недбалство до чесноти, бувають віддані за гріхи своїм злим і немилосердним володарям»)
- В які часи відбуваються події у творі? («Було це в дні князювання Святополка в Києві»)
- Як на початку оповіді характеризується Святополк? («...Багато наруги чинив людям цей князь, без вини викоринив доценту багатьох знатних людей і маєтки у них одняв»)
- Яким чином Господь покарав князя? («І за те попустив Господь, щоб невірні мали силу над ним: чимало тоді воєн було з половцями. Були в ті часи чвари й голод сильний, і в усьому була вбогість на Руській землі»)

- Хто такий Прохір? («У ті дні прийшов хтось із Смоленська до ігумена Іоанна, бажаючи бути іноком. Ігумен постриг його і назвав Прохором. Цей чернець Прохір віддав себе на послух і таку безмірну повстримність, що навіть хліба себе позбавив»)
- Чому інок відмовився від хліба? Що замінило йому харч? («Він збирав лободу, розтирав її своїми руками і робив із неї хліб; ним і харчувався. І заготовляв він собі її на рік, а наступного літа збирав нову лободу. І так усе життя своє вдовольнявся він лободою замість хліба»)
- Через що Прохора назвали Лободником? («...Він харчувався лише лободою, не вживаючи ні хліба, окрім просфори, ні овоча ніякого. І ніколи не нарікав він, але завжди з радістю служив Богові; нічого не боявся, бо жив, наче птиця»)
- Чому чернець прагнув бути схожим на птахів? («Погляньте на птахів небесних: вони не сіють, не жнуть, не збирають у житниці, але Отець ваш небесний живить їх. Птахів наслідуючи, легко долав він шлях до того місця, де росла лобода, і звідти на своїх плечах, мов на крилах, приносив її до монастиря»)
- Що змусило людей теж, як і Прохір, збирати лободу?
- Яке благо чинив інок людям у голодні часи? («...Збирав це зілля (лободу) і, розтираючи його у своїх руках, ліпив із нього хлібини, які роздавав неїмущим, що знемагали від голоду. Багато в цю голодну годину приходило до нього, і він усіх наділяв. І солодким, наче з медом, було для всіх те, що він давав. Нікому так пшеничного хліба не хотілося, як цього хліба, виготовленого руками блаженного з дикого зілля»)
- Що було характерним для хліба, виготовленого Прохором? («І якщо він сам давав із благоговінням, то світлим, і чистим, і солодким був той хліб; якщо ж хтось брав потайки, то був він гірким без міри, мов полин»)
- Чому цей споживчий харч мав такі особливості?
- Через що один із братії вимушений був звернутися до ігумена Іоанна?
- Яким чином ігумен вирішив перевірити смакові якості хліба Прохора? («Одну хлібину візьміть із рук, — сказав він, а другу, виходячи, потайки візьміть». «Коли принесли ігуменові хлібини, украдена змінилася на його очах: зробилася схожою на землю й стала гіркою, як і принесена раніше; а взята з рук блаженного була світлою й солодкою, мов мед»)
- За що люди були вдячні Прохору? («Після такого дива повсюди пішла слава про цього мужа. І багатьох голодних прогодував він і багатьом був корисний»)

- Через що розпочалася війна? («Тоді Святополк із Володарем і з Васильком пішов раттю на Давида Ігоревича (помститися) за Василька, якого осліпив Святополк, послушавши Давида Ігоревича»). Як це характеризує князя?
- Яким чином війна між князями вплинула на рівень життя людей? («Почалися грабежі беззаконні і всіляке свавілля. Й огорнув усіх великий смуток, знеможив усіх голод і війни, ніхто не мав ні жита, ні навіть солі, щоб перебороти нужду свою»)
- У чому полягало диво Прохора, яке він чинив у важкі воєнні роки? («І зібрав він до себе з усіх келій попіл, але так, що ніхто про це не знав. І роздавав він цей попіл тим, хто приходив до нього, а у всіх після молитви його перетворювався він на чисту сіль»)
- Що свідчить про гуманне ставлення інока до людей? («І нічого не брав за це блаженний, а всім задарма давав, скільки кому треба, і не лише монастиреві вистачало, але й миряни приходили до нього й брали багато, скільки кому треба»)
- Яким чином безкорисливість Прохора негативно вплинула на прибутки торговців? («Торжище опустіло, а монастир був повний тими, що приходили по сіль. І викликало це заздрість у торговців сіллю, бо не одержували того, що хотіли. Вони думали нажити в цей час велике багатство завдяки солі, і ось те, що вони продавали за великі гроші, того тепер і за безцінь ніхто не брав. І великий смуток огортав їх»)
- Через що торговці вимушені були звернутися по допомогу до Святополка? («Прохір, чернець Печерського монастиря, відняв у нас велике багатство: дає сіль усім, хто до нього приходить, нікому не відмовляє, і ми від цього зубожіли»)
- Чому князь не залишився байдужим до прохання купців? («Князеві хотілося догодити їм, і задумав він, по-перше, припинити ремствування між них, а по-друге, самому розбагатіти»)
- Чи залишилися торговці задоволеними реакцією Святополка щодо покарання Прохора? («...В душі мріяв, що розбагатіє сам»)
- Як прийняли князь та торговці інока? («І побачили всі перед очима своїми попіл. Довго дивилися всі й не розуміли: що б це означало?»)
- Якою була реакція людей на злочинців, які завдали шкоди не тільки Прохору, а й їм самим? («...Повертаючись із порожніми руками, проклинали того, хто це зробив»)

- Через що здивувався Святополк, коли вночі викинув попіл на землю? («Висипали попіл, а він у ту ж мить перетворився на сіль... Від такого дивного дива князя схопив жах: не міг він приховати від усього міста всього того, що сталося»)
- Як зреагував князь, осмисливши шкоду, яку заподіяв іноку і людям? («...Засоромився Святополк від того, що він зробив, отож пішов він у монастир до ігумена Іоанна й покаявся перед ним»)
- Чому виникло непорозуміння між князем та ігуменом? («Ігумен карав його за невсипну жадобу до багатства, за насильство. Святополк тоді схопив його й ув'язнив у Турові, але повстав супроти нього Володимир Мономах, і він, злякавшись цього, швидко з честю повернув Іоанна до Печерського монастиря»)
- Як змінилося ставлення Святополка до Бога і Прохора? («Тепер же заради такого дива князь дуже полюбив монастир Пресвятої Богородиці і святих отців Антонія й Феодосія. І ченця Прохора він відтоді дуже шанував і ублажав, оскільки розпізнав у ньому істинного раба Божого»)
- Що пообіцяв володар ченцю? («...Не чинитиму більше ніколи насильства. Якщо за волею Божою я раніше від тебе відійду з цього світу, виявиться в цьому твоя незлостивість. Якщо ж ти раніше, ніж я, преставишся і підеш до непідкупного Судії, то я на своїх плечах внесу тебе в печеру, щоб Господь простив мене за великий гріх перед тобою»)
- Чому повчав Прохор князя перед своєю смертю? («...Про милостиню, про грядущий суд, про вічне життя, про майбутню муку...»)
- Чи виконав князь обіцянку, надану Прохору ще за його життя?
- Що, на ваш погляд, допомогло Святополку отримати перемогу на війні?
- Чому князь перед тим, як вирушити на війну, відвідував монастир?
- З якою промовою звертається автор оповідання до його читачів? («Хай і ми з ними одержимо милість од Христа Ісуса, Господа нашого!») Про що воно свідчить?
- Чим повчальний для нас цей твір?

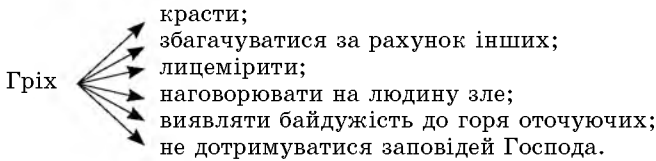
2.10. Рефлексія.

Дослідіть зміни, які відбувалися в поглядах і вчинках князя Святослава. Відповідь оформіть за допомогою прийому «Доміно».

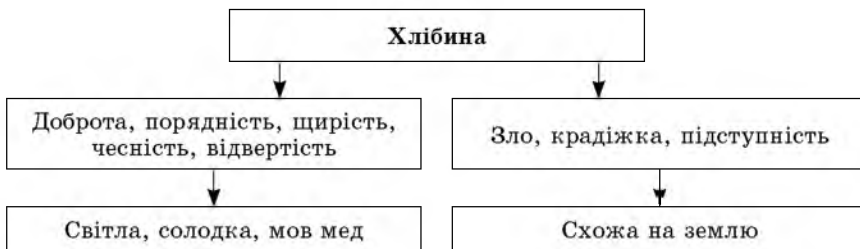
Князь Святополк → «багато наруги чинив людям (без вини викорінив дощенту багатьох знатних людей і маєтки у них од- няв)» → «пішов із Володарем і з Васильком раттю на Давида Ігоревича» → «беззаконня, всіляке свавілля, голод» → «зادумав багатіти» → «грабує інока» → «засоромився князь від того, що зробив» → непорозуміння з Іоанном → полюбив монастир і свя- тих отців → «і дав він слово Богові не чинити більше нікому на- сильства» → «чи йшов на війну, чи на полювання, завжди при- ходив у монастир» → «відкрито сповідав про преславні чудеса й знамення Прохора й інших святих».

2.11. «Мікрофон власної душі»: чи вважаєте ви себе грішними? чи змогли б ви віднайти силу волі покаятися?

2.12. Скласти інформаційне ґроно: «Що є гріхом, на думку автора оповідання?»

2.13. Робота в групах. Побудувати схему «Хліб, який наданий Прохором, і той, що викрадений у нього»:

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

Оповідання про ченця Прохора...

1. Бога у творі названо:
 - а) верховним суддею; б) *єдинолюбцем*; в) могутнім володарем; г) блаженним і справедливим.
2. Події в оповіді відбуваються за часів князювання:
 - а) Ігоря; б) Ярослава; в) *Святополка*; г) Святослава.
3. Князь отримав покарання від бога, бо він:
 - а) підвищив податки для простого люду;
 - б) вів загарбницькі війни; в) морив голодом свій народ;

- г) *винищив багатьох знатних людей і позбавив їх власних маєтків.*
4. Рослина, з якої Прохор виготовляв для себе хліб:
а) кропива; б) *лобода*; в) полин; г) безсмертник.
5. «Бачачи терплячись і велику повстримність Прохора», Бог його:
а) намагався захистити від будь-яких хвороб;
б) оберігав від страждань; в) наділив неабиякою силою;
г) *життя перетворив на солодке.*
6. Окрім рослинної їжі інок уживав:
а) *просфори*; б) рибу; в) молоко; г) перепелині яйця.
7. Те, що Прокіп зі своїх рук давав голодуючим, було:
а) небезпечним і корисним; б) *солодким*;
в) солоним і гірким; г) духмяним.
8. Що змусило одного з братчиків красти хліб у Прохора?
а) Заздрість; б) *голод*; в) власна підступність;
г) прагнення оббрехати порядну людину.
9. Речовина, яку Прохор перетворив на сіль:
а) житнє борошно; б) земля; в) пісок; г) *попіл*.
10. Через що торговці заздрили щедрому монаху? Оскільки він:
а) за свою щедрість отримував багато грошей;
б) *давав людям безкоштовно те, чого вони не мали можливості отримати на торжищі*;
в) міг легко і без будь-яких зусиль отримати прибуток;
г) зцілював людей, не вимагаючи при цьому від них винагороди.
11. Щоб помститися іноку, торговці:
а) вирішили його отруїти; б) сильно побили його;
в) розповсюдили лиху славу про нього;
г) *звернулися до Святополка.*
12. У чому виявилася жадібність князя? Він:
а) примусив Прохора сплачувати великі податки;
б) *вирішив забагатіти, пограбувавши монаха*;
в) пішов війною на свого брата;
г) зобов'язав торговців частину свого краму безкоштовно віддавати йому.
13. Прохор прийшов до монастиря, виявивши бажання стати ченцем, із:
а) Новгорода; б) Путивля; в) *Смоленська*; г) Києва.
14. Святополк пообіцяв Прохору, коли той помре:
а) *особисто поховати його в печері*;
б) не чинити зла торговцям; в) доглядати за могилою інока.
г) присвятити все своє подальше життя служінню Богу;

15. За яких умов війна для князя буде успішною? Якщо він:
- а) вишкатує для бідних хліб;
 - б) дотримуватиметься справедливості;
 - в) побудує новий монастир;
 - г) *перед смертю Прохора навідає його.*
16. Про що довго повчав монах Святополка:
- а) шанобливе ставлення до батьків; б) *надання милостині;*
 - в) повагу до святого храму; г) застерігав від ліні.
17. Хто були ворогами Святополка у війні, під час якої він отримав перемогу?
- а) половці; б) *агаряни;* в) поляки; г) варяги.
18. Ікона, якій завжди вклонявся князь, коли приходив до монастиря:
- а) святого Пантелеймона; б) Ісуса Христа;
 - в) *пресвятої Богородиці;* г) пророка Іллі.

Києво-Печерський патерик

1. «Патерик» з грецької мови перекладається як:
- а) сукупність; б) святий; в) *батько;* г) милосердя.
2. Перше друковане видання «Патерика» з'явилося у:
- а) 1516 р.; б) 1615 р.; в) 1676 р.; г) *1661 р.*
3. В основу збірки покладено:
- а) *«Посланіє» ченця Симона;*
 - б) «Повідання про святих князів Бориса та Гліба»;
 - в) «Синопис»; г) «Повість про Трою».
4. Коли завершилося формування збірника? В:
- а) XI ст.; б) XIII ст.; в) *XV ст.;* г) XVI ст.
5. Патерик містить інформацію про:
- а) князів, які виховувалися при Печерському монастирі;
 - б) митців, що писали ікони святих; в) біблійні легенди;
 - г) *перших діячів святого храму.*
6. Засновниками Києво-Печерської лаври вважають:
- а) Нестора і Никона; б) Кия, Щека, Хорива;
 - в) Іоанна та Іларіона; г) *Антонія і Феодосія.*

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Доведіть або спростуйте думку: «...у всі часи і літа дбає Він (Бог) про рід людський і дарує йому корисне, очікуючи нашого каяття». Наведіть переконливі аргументи, посилаючись на оповідання про ченця Прохора.

2. Чим, на ваш погляд, пояснити те, що Прохор жив, наче птах, з радістю служив Богові? Яким було його буденне життя?
3. Про що повідав один із братії ігумену, сповідуючись йому у своєму гріху?
 - а) Недотримання заповідей Божих;
 - б) байдуже ставлення до жебраків;
 - в) крадіжку хліба, виготовленого з дикого зілля;
 - г) отруєння ченця Прохора.

Картка № 2

1. Як ви вважаєте, чому хліб Прохора, виготовлений із лободи; був смачним і солодким? Свої міркування обґрунтуйте.
2. Прокоментуйте фразу з оповідання про ченця Прохора: «Чим більше він роздавав, тим більше у нього залишалося»? Відповідь узагальніть.
3. Крадений у Прохора хліб був схожим на:
 - а) каміння, поросле мохом;
 - б) землю;
 - в) мармур;
 - г) гнилу деревину.

Картка № 3

1. Чим пояснити безкорисливість інока, коли він допомагав людям вижити у скрутні часи війни і голоду? Чи вимагав Прохор за це винагороду? Відповідь умотивуйте, наводячи відповідні аргументи.
2. Дослідіть, що змінило погляди і ставлення Святополка до Бога, служителів Печерського монастиря та людей. Свої спостереження узагальніть.
3. Кульмінацією оповідання є конфлікт між:
 - а) Святополком і торговцями;
 - б) ігуменом і Володимиром Мономахом;
 - в) Прохором і торговцями;
 - г) торговцями і Святополком.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Підготувати доповіді про роль православних братств, Острозької та Києво-Могилянської академії у розвитку української літератури; І. Вишенського — мислителя, богослова, полеміста (на вибір); написати міні-твір за темою: «Милосердя — це помилка людської душі чи обов'язок кожного?».

Урок № 11**УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА РЕНЕСАНСУ І БАРОКО.
РОЛЬ ПРАВОСЛАВНИХ БРАТСТВ, ОСТРОЗЬКОЇ
ТА КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЙ У РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ. І. ВИШЕНСЬКИЙ —
МИСЛИТЕЛЬ, БОГОСЛОВ, ПОЛЕМІСТ**

Мета: охарактеризувати особливості розвитку української літератури Ренесансу і бароко; з'ясувати роль православних братств, Острозької та Києво-Могилянської академії у розвитку української культури; знати про перші друковані книги; ознайомити школярів з І. Вишенським — мислителем, богословом, полемістом; розвивати культуру зв'язного мовлення, увагу, пам'ять, спостережливість, уміння вести діалог, у полеміці доводити власну думку, аналізувати й узагальнювати історичні факти; виховувати повагу до історичного минулого України, вітчизняної культури, І. Вишенського — видатного митця слова.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет І. Вишенського, П. Могили, Г. Смотрицького, І. Федорова; текст творів І. Вишенського і про нього; підручник; опорні схеми «Ренесанс в українській літературі», «Реформація в українській літературі»; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання**

Заслуховування окремих учнівських творів (за бажанням) за темою: «Милосердя — це помилка людської душі чи обов'язок кожного». Стислий коментар прослуханих творчих робіт.

III. Актуалізація опорних знань**1. Літературний диктант «Твори княжої Русі-України»**

- Засновники Києво-Печерського монастиря. (*Антоній і Феодосій*)
- Один з авторів «Києво-Печерського патерика». (*Полікарп*)

- Мова, з якої «патерик» перекладається як «батько». (Грецька)
- Час закінчення формування збірника «Києво-Печерський патерик». (XV ст.)
- Перші біографічні твори Нестора. («Чтеніє про Бориса і Гліба», «Житіє Феодосія»)
- Питання, на яке передусім дає розгорнуту відповідь «Повість минулих літ». («Походження руської держави»)
- З чим Нестор у літописному творі порівнював книжки? (Ріками)
- Дата, коли православна церква вшановує пам'ять великого літописця як святого угодника. (9 листопада 1121 р.)
- Хреститель Русі. (Володимир Великий)
- Подія, з якої розпочинається історія Русі в «Повісті...». (Розселення слов'ян)
- Хто ввів до свого твору державні акти Русі — тексти договорів князів Олега, Ігоря й Святослава з Візантією? (Нестор Літописець)
- Перша спроба перекладу українською мовою літопису Нестора належить... (Віктору Близницю)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Обговорення питань

- Дайте визначення поняттю «культура». Під впливом яких факторів вона формується і розвивається?
- Яким чином культура пов'язана з літературним мистецтвом?
- Для чого письменники повинні бути обізнаними про культуру того часу, в якому відбуваються події твору?
- Чим пояснити шанобливе ставлення читачів до книги — джерела пізнання?
- Як минушина знаходила своє відображення у творах давньої літератури?

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

V. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу

І. Вишенський — великий майстер полеміки й агітації.

О. І. Білецький

Людиною стати — це мистецтво.

Новаліс

1. Вступне слово вчителя. Історичні обставини, в яких перебувала Україна, починаючи із середини XIII ст.

Монголо-татарська навала і напади із Заходу затримали розвиток культури в південних руських землях. За час від 2-ї пол. XIII до 1-ї пол. XVI ст. нових оригінальних пам'яток збереглося тут дуже мало. Розвиток літератури в цей час сповільнився. Нормальному розвитку Київської Русі заважали роз'єднаність території, відсутність чітко визначених кордонів, постійні утиски і переслідування з боку панівної верхівки країн-окупантів.

Із середини XVI ст. почалось пожвавлення в розвитку культури й літератури на Україні у зв'язку з посиленням боротьби народу проти соціального й культурно-національного гніту. Коли польські пани і католицьке духовенство стали проводити політику ополячення та окатоличення населення України й Білорусії, значна частина феодалної верхівки легко сприйняла і католицьку віру, і польську культуру; народні ж маси вчинили рішучий опір і розгорнули боротьбу як проти полонізації (примусового спольщення), так і проти релігійної унії з римсько-католицькою церквою. Народні маси обстоювали «слов'яно-руську» (власне створену на основі живої розмовної з елементами слов'янської) мову і православну церкву як засоби в боротьбі проти натиску польської шляхти та католицького духовенства. Опір народних мас виявився в заснуванні шкіл, друкарень, в організації наукової і літературної роботи.

2. Православні братства, їх роль у протистоянні пансько-польській та католицькій агресії наприкінці XVI — на початку XVII ст.

У розвитку освіти й літератури на Україні та в Білорусії в XVI–XVIII ст. значну роль відігравали братства. Найважливішими серед них були Львівське (1585) та Київське (1615).

Братства — церковні організації заможного міщанства — в умовах боротьби мас українського і білоруського народів проти соціального й культурно-національного гноблення поширюють свою діяльність, відкриваючи школи, організуючи друкарні. Вони очолювали боротьбу проти колонізації й унії.

До братств входили ремісники, торгівці, селяни, городові козаки, православні шляхтичі й священники; до Київського братства вступив і гетьман П. Конашевич-Сагайдачний з усім Військом Запорозьким.

У братських школах навчання проводилось рідною мовою. Серед викладачів були тогочасні вчені й письменники: у Львівській —

Арсеній Еласонський, Стефан Зизаній, Лаврентій Зизаній, Іов Борецький, у Київській — той же Іов Борецький, Мелентій Смотрицький, Касіян Сакович та ін. Викладання наук здійснювалося на тому ж рівні, що й у західноєвропейських школах. Навколо деяких шкіл та їх друкарень виникали наукові гуртки, члени яких писали книги, готували до друку підручники.

За сприяння братств засновано школи не лише в Києві, Львові, а й у Перемишлі, Луцьку, Немирові, Крем'янці, Кам'янці-Подільському, Вінниці. У цих школах учні вивчали історію, географію, філософію (богослов'я), риторику, музику, поезію (піітику), математику, астрономію й мови: тогочасну книжну українську, грецьку, польську, німецьку, французьку, а згодом — природознавство й медицину.

Внаслідок переслідування польським урядом братські школи поступово почали закриватися і вже в середині XVII ст. перестали існувати, але встигли зробити великий внесок у розвиток національної культури й освіти народу. Разом з тим вони були одним із засобів боротьби проти колонізаторської політики польської шляхти й окатоличення українців.

3. Значення академій у розвитку української культури, книгодрукування

3.1. Острозька.

1576 року в місті Острозі князь Костянтин — (Василь Острозький) заснував греко-слов'яно-латинську колегію, яку сучасники називали «тримовним лицеем», — першу українську школу, що давала середню і вищу освіту. У ній викладалися предмети так званих семи вільних мистецтв: граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, астрономії, музики. Навчання велося староукраїнською мовою. Викладачами в різний час були відомі тоді українські вчені: Герасим Смотрицький, Іван Княгинський, Дем'ян Наливайко (брат Северина Наливайка), Христофор Філарет, Тимофій Михайлович та ін.; були й виписані з Греції вчителі. Вони склали літературно-науковий гурток — першу в Україні організацію такого типу. З Острозької школи вийшло багато видатних учених, письменників, ораторів, державних діячів (Мелентій Смотрицький, Іов Борецький, Петро Конашевич-Сагайдачний та інші). При школі діяла друкарня, у якій видано славнозвісну «Острозьку Біблію», книги релігійного та політичного характеру, а також підручники й художні твори. Острозька школа проіснувала дев'яносто років і відіграла важливу роль у поширенні освіти серед населення та в організації національної школи в Україні.

3.2. Києво-Могилянська колегія (з 1701 року — академія).

Була створена внаслідок злиття братської та Лаврської шкіл у 1632 році. Це перший на східних землях Європи вищий навчальний заклад. Училися в ньому діти й заможних, і вбогих батьків, навіть жебраків. Чимало було студентів і з інших слов'янських країн. Незаможні та малозабезпечені вихованці жили в бурсі (своєрідний гуртожиток), де й харчувалися. На утримання бурси невеликі кошти виділяла академія; гроші й продукти жертвували багаті люди й Запорозька Січ. Але цього було замало, тому бурсаки постійно жили надголодь.

Академія мала вісім класів; одні з них були однорічні, інші — дворічні, загальний курс навчання тривав 12 років. Багато часу в кожному класі відводилося на вивчення різних мов: слов'янської, грецької, латинської, польської, деякий час — староєврейської. Основними методами навчання були: заучування напам'ять підручників релігійних шкіл та праць «отців церкви»; усні й письмові переклади з однієї мови на іншу; диспути. Учні молодших класів та студенти старших дуже багато писали творів різних родів та жанрів: прозових (переважно орації, медитації, проповіді) й віршованих (панегірики, елегії, сатири, діалоги, інтермедії тощо).

Диспути проводилися переважно під час занять, але нерідко влаштовувалися і публічні. Теми диспутів бралися з церковних книг, а тому були далекі від життя. Наприклад, коли в людину вселяється душа, — відразу після народження чи в результаті хрещення? Скільки ангелів може втриматися на кінчику голки? Основним завданням диспутів було навчити молодих людей обстоювати свою точку зору, доводити істинність догм православ'я під час словесного поединку з католиками.

Немало уваги приділялося і предметам естетичного виховання — малюванню, музиці та співу. Великий хор академії славився не тільки в Україні, а й за її межами. З її стін вийшло чимало відомих композиторів (М. Березовський, Д. Бортнянський, А. Ведель) та художників (З. Голубовський, М. Карновський, Г. Левицький, Л. Тарасович та ін.). Академія виховала цілу плеяду письменників (М. Базилевич, П. Величковський, Г. Сковорода, Д. Гулак-Артемівський, В. Капніст, І. Некрашевич та ін.). Багато випускників академії згодом стали видатними вченими, які успішно працювали в різних галузях науки. Києво-Могилянська академія довгі століття була форпостом у боротьбі за самовизначення української нації, захисту православ'я, в опорі агресивній політиці сусідніх країн.

1817 року за наказом царського уряду Києво-Могилянську академію було закрито, а через два роки в її приміщенні відкрито Духовну академію, яка проіснувала до початку 1920 року. Зі здобуттям Україною державної незалежності (1991) Києво-Могилянську академію відновлено і надано їй прав міжнародного університету.

4. Перші друковані книги в Україні

(«Буквар» — 1574, «Апостол» — 1574, Біблія — 1581)

Великим стимулом для розвитку національних літератур у Європі було книгодрукування, яке виникло в Німеччині й швидко перейшло до інших країн. Початком друкування вважається 1455 р., — тоді вийшла перша в Європі велика за обсягом книжка латинською мовою, так звана «42-рядкова Біблія», яка є шедевром друкарського мистецтва.

У другій половині XVI ст. стало розвиватися на Україні друкування книжок, організатором якого був знаменитий російський першодрукар Іван Федоров. Оселившись у Львові, він випустив у 1574 р. «Апостол» за зразком надрукованого в Москві. Закликаний до Острога, Іван Федоров і там заснував друкарню, з якої вийшла в 1581 р. відома «Острозька Біблія». Видання Федорова були значною допомогою в боротьбі проти полонізації.

У наступні десятиліття в різних регіонах України заснуються приватні, а пізніше й державні друкарні. Упродовж 1574–1648 рр. в Україні вже діяло понад двадцять друкарень. Їхня продукція стала зброєю у боротьбі проти економічного і духовного поневолення українців, підносила їхню національну свідомість. Друкарні й школи стали осередками, у яких гуртувалися діячі науки, мистецтва, освіти.

Антидемократичні уряди завжди боялися правдивого друкованого слова і жорстко розправлялися з авторами.

У жовтні 1720 р. Петро I видав указ, за яким заборонялося друкувати будь-які книги староукраїнською літературною мовою. Відкривати нові друкарні не дозволялося. Видавнича справа в Україні почала занепадати; гальмувався і літературний процес, бо художні твори не було де друкувати.

5. Іван Вишенський — мислитель, богослов, полеміст

5.1. Біографія письменника.

Відомості про життя Івана Вишенського, на жаль, надто скупі. Поодинокі факти згадуються у його ж творах. Історія зберегла дуже мало документальних свідчень про Вишенського. Не зали-

шилося ні його портрета, ні дат його народження і смерті. Ми не маємо ніяких відомостей про соціальне походження письменника, про його дитячі та юнацькі роки, умови життя, виховання, навчання тощо.

Народився Вишенський близько 1550 р. в містечку Судова Вишня (нині Львівської області), мабуть, у вбогій міщанській сім'ї.

Початкову освіту здобув у Луцьку, продовжив навчання в Острозі, куди його міг запросити, за припущенням І. Франка, український магнат Василь-Костянтин Острозький, який оточував себе талановитими людьми.

Приблизно в 1580 р. І. Вишенський у розквіті своїх фізичних і духовних сил переселився до Греції на Афон, або так звану Святу гору, і став монахом-аскетом. Йому тоді було 30–35 років (час його народження датують 1545–1550 рр.). Перебуваючи далеко за межами Батьківщини, він жив турботами рідного народу. «Що спонукало покинути світське життя, — писав І. Франко, — чи пересит двірським шумом, чи які родинні гризоти, чи може яка нещаслива любовна історія, чи виключно релігійні причини, сього не знаємо». Іоанн — це чернече ім'я, світське ж ім'я Вишенського — можливо, Ілля.

На Афоні митець розпочав свою літературну діяльність як письменник-полеміст. Його листи, послання (прозовий, частіше віршований літературний твір, написаний у формі листа чи звернення автора до якоїсь іншої особи) набували значного поширення на Україні, пробуджували в народі антифеодальні й антикатолицькі настрої. Львівське братство кликало Вишенського на Батьківщину. І в зв'язку з цим десь на початку XVII ст. (1604) він здійснив подорож на Україну. Прибувши до Львова, Вишенський бере участь у боротьбі з польсько-шляхетським засиллям. Але пробув тут недовго, бо не зійшовся в поглядах з керівниками місцевого братства (зокрема, з Ю. Рогатинцем). Відвідав деякі монастирі.

Залишивши Львів, митець деякий час жив в Унівському монастирі, потім у свого друга Княгиницького у створеному ним Манявському скиті (Прикарпаття). І. Франко вважав, що саме Вишенський порадив Княгиницькому заснувати цей скит, щоб боротися проти католицької та уніатської реакції.

Вишенський не знав компромісу, завжди виступав проти будь-яких поступок ворогові.

Прожив письменник у рідних краях не більше двох років і знову повернувся на Афон.

Про подальше життя І. Вишенського на Афоні майже немає документальних звісток. Голодне аскетичне життя підірвало здоров'я письменника, туга за Батьківщиною не покидала його. У листі до І. Княгиницького (1610) він скаржився на «некия болезни телесныя», через які він не міг побувати ще раз у рідному краї. Вважають, що він помер у 20-х рр. XVII ст. в одній із печер на Афоні.

Основні віхи життєвого шляху Вишенського уявляються і до-мислюються на основі його творів. Можна додати, що він був людиною великого темпераменту, із невичерпною силою та енергією боровся за духовну і соціальну свободу народу, глибоко розумів його тяжкий стан, той гніт і безчестя, що їх несли на Україну польсько-шляхетські поневолювачі.

5.2. Вишенський — письменник, полеміст.

І. Вишенський — представник полемічної літератури.

Полемічна (від гр. *polemikos* — войовничий) — література, яка виникла на ґрунті релігійно-політичної боротьби у зв'язку з агресивним наступом католицизму і насильницьким уведенням Брестської унії 1596 р. У ній точилася дискусія, суперечка, тобто полеміка між католицько-уніатськими і православними публіцистами).

Творчість митця поділяють на два періоди:

- твори, написані до Брестської унії;
- твори, написані після Брестської унії.

Відомо 17 творів, 16 дійшло до нас у рукописних копіях, лише один з них був надрукований. 10 своїх творів письменник об'єднав у збірку «Книжка».

Твори сповнені співчуття до скривджених, твердого переконання в тому, що всі люди рівні від природи і перед Богом, гнівною обурення вчинками тих, хто не хоче жити по правді. Найвизначніші — «Послання до всіх, в Лядській землі живущих», «Послання до князя Острозького», «Послання до єпископів», «Викриття диявола-світодержця».

У своїх творах письменник-полеміст різко засуджував зрадницьку політику уніатів, спрямовану на те, щоб допомогти Речі Посполитій і Ватикану поневолювати трудящі маси. Він був глибоко переконаний, що єзуїтам не вдасться окатоличити український народ, який невтомно бореться проти соціального, національного і релігійного гноблення.

У деяких ранніх творах («Извещение краткое о латинских прелестях» і «Писание до всех обще, в Лядской земли живущих») Вишенський викриває Папу Римського, католицьке духовенство

загалом у морально-етичному плані. Але з часом полемічні твори митця набувають все виразнішого соціального спрямування.

«Писання до князя Василя», «Писание к утеклим от православной веры епископам» (скорочено — «Послание до епископів»), «Краткословный ответ Феодула», «Порада» та інші твори полеміста, написані після Брестської унії, були спрямовані проти реакційних явищ дійсності.

І. Вишенський безстрашно виступав не тільки проти окремих пороків тогочасного життя, а й проти всього суспільного ладу Речі Посполитої. Письменник кидав у вічі властям світським і духовним — православним, уніатським, католицьким: «Я правду смело мовлю и правдою вас постигаю, але за правду и умерти изволяю».

5.3. І. Вишенський-богослов.

З високих гір Афона летіли в Україну моральні послання, в яких гнівно тавруються соціальна несправедливість і гріхи людські.

І. Вишенський категорично вимагав, щоб його послання голосно читалися на зібраннях ченців, яким він часто адресував досить різкі, часом образливі докори в тому, що їхня віра недостатня, що не живуть вони згідно з Божими заповідями.

Полеміст узяв на себе роль святого апостола свого краю, духовного наставника рідного народу. «Господь-то з вами, і я повсякчас з вами», — заявляв І. Вишенський в одному з послань. Це не було нескромністю, бо дуже важкою і важливою бачив він свою місію перед українцями.

5.4. Постать І. Вишенського в оцінці І. Франка.

Було щось таке, що споріднювало, незважаючи на часову відстань у три століття, цих двох світочів людського духу в Україні.

- Франкові подобалися і були близькими патріотизм Вишенського і любов його до знедоленого народу.
- Франкове самозречення від земних благ і матеріальних цінностей в ім'я творчого горіння і невсипущої праці для покращення долі бідних та покритих джених споріднене з подвижництвом І. Вишенського.

Отже, спільним у поглядах І. Вишенського й І. Франка є високе почуття обов'язку перед народом.

5.5. Ідейно-естетичні погляди І. Вишенського щодо:

- церкви — повернення до візантійських традицій, неможливість примирення православ'я з католицизмом;

- людини — сповідання старохристиянського аскетизму, дотримання Божих заповідей, рівність людей перед Богом, захист бідних людей;
- освіти — зменшення ролі логіки, риторики, філософії, заміна їх вивченням релігійних книг;
- культури — не приймав нічого, що приходило із Заходу;
- України — щиро, самозречено любив Україну-Русь, але відкидав усе, що суперечило православ'ю, наприклад, народну мову, фольклор.

5.6. Значення творчості І. Вишенського.

Для нашого часу твори митця є джерелом, з якого черпаємо відомості про життя суспільства в ту далеку епоху. Разом з тим ці писання сприяють прищепленню норм народної моралі, вчать бути вірними своїй єдиній Батьківщині, боронити її свободу й незалежність за будь-яких складних обставин, не пасувати перед сильним ворогом, оберігати дружбу між країнами, виявляти взаємодопомогу та взаємопідтримку.

6. Українська література Ренесансу і бароко

6.1.1. Загальна характеристика доби Відродження у вітчизняній літературі.

Ренесанс (або доба *Відродження*) — напрямок у мистецтві, що виник в Італії в XIV ст. і поширився в Англії, Франції, Німеччині й інших країнах Європи.

Ідеологічною основою Ренесансу стали концепції гуманізму (з лат. *humanus* — людяний) та реформації (рух за оновлення церкви). Гуманізм і реформацію об'єднувала критика середньовіччя та католицької церкви.

Основна риса: у творах відображено інтерес до практичних знань, а також до матеріально-побутового, соціально-економічного життя людини.

Основна проблема: звільнення людини від надмірного церковного контролю.

Розв'язання проблеми: з'являються нові теми, мотиви (побутові, пейзажні, еротичні), ідеалізуються сила, активність людини. Латина поступається місцем національним мовам. Наука і мистецтво поступово починають відокремлюватися від церкви.

Світогляд: змінюється з догматично-церковного на природничо-науковий. Природа стає предметом наукового дослідження. Ідеал бачиться в усебічно розвиненій особистості людини.

6.1.2. Опрацювання таблиці «Доба Відродження в українській літературі».

Риси	Приклади
<ul style="list-style-type: none"> • Наслідування античного мистецтва. • Гуманізм. • Егоцентричний індивідуалізм. • Зацікавленість життям простих людей, його зображення. • Основою ідеалу стала краса форми. • Мовами літератури стали національні мови. • Критика середньовіччя, яке репрезентувала католицька церква 	<p>В українській літературі представлено мало, за винятком латиномовної поезії: Павло Русин, Себастьян Кленович</p>

6.1.3. Робота з таблицею «Реформація у вітчизняній літературі».

<ul style="list-style-type: none"> • Релігійний індивідуалізм (безпосередній зв'язок людини з Богом зі зменшенням посередницької ролі церкви) 	<p>Творчість І. Вишенського, Г. Смотрицького, писання Клирика Острозького</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Життя має бути цілком послідовно збудоване на релігійній основі. • Античності протиставляється первісне християнство. • Критика середньовіччя, католицької церкви 	<p>Підручники Києво-Могилянської академії XVI–XVII ст.</p>

6.2. Бароко в українській літературі.

6.2.1. Загальна характеристика барокової вітчизняної літератури.

Уже в XVI ст. у європейських культурах на зміну Ренесансові приходить бароко — один з реалістичних стилів. Бароко (від італ. *barocco* — вибагливий, химерний) склалося в Європі в умовах перехідної доби від феодального до капіталістичного ладу (XVI–XVII ст.).

Основна риса: у творах мистецтва цієї епохи світ відображається у протиставленні матеріального і духовного, емоційного і раціонального, природного і божественного.

Основна проблема: пошук відповіді на питання: у чому полягає справжня свобода людини — у її гідності, громадських правах чи матеріальній незалежності.

Розв'язання проблеми: повернення до середньовічних традицій. Використання релігійних мотивів. Ускладнення форми творів.

Світогляд: природа — шлях до Бога. Життя людини уявляється залежним від випадку, зовнішніх впливів, від природи.

Теми для своїх творів письменники брали із сучасного їм життя і в основному правдиво відображали його. Для художнього відтворення вони добирали з навколишньої дійсності відповідний матеріал: трагічні події, вияви страждання людей від урядових утисків, чиновницького беззаконня, невлаштованості побуту, різних невдач тощо.

Герої цих творів — вихідці з усіх станів суспільства, але, як правило, позначені психічною неврівноваженістю, хворобливими або низькими пристрастями, пройняті настроями приреченості.

Для композиції творів бароко характерні динамічність, напруженість розвитку подій, ускладненість сюжету і разом з тим слабкість зв'язку між його частинами, несподівані повороти дії, раптові переходи від однієї думки до іншої, часом протилежної за змістом, прагнення сполучати несполучуване: реальне й фантастичне, високе й низьке, прекрасне й потворне, добро і зло.

6.2.2. Риси барокової української літератури.

- Центральне місце відводиться Богові.
- Релігійне забарвлення всієї культури.
- Присилення ролі церкви й держави.
- Спроба з'єднати античність із християнством.
- Культ «сильної та вищої людини» для служби Богу.
- Рухливість, динамізм, потреба в русі, зміні, трагічному напруженні та катастрофі.
- Пристрасть до сміливих комбінацій, до авантюри, чудернацького, незвичайного.
- Не лякається найрішучішого натуралізму, зображення природи в її суворих, часто неестетичних рисах.
- Поруч із зображенням повного життя є й закоханість у тему смерті.
- Стилістичні риси: прагнення перебільшення, гіперболи, антитези, метафоричність мови, переобтяженість формальними елементами.

6.2.3. Жанрова різноманітність бароко.

- Полемічна література (твори І. Вишенського).
- «Низькі» комедійно-гумористичні жанри (шкільна драма, «різдвяні» й «великодні» вірші-травестії).
- «Середні», «вищі» жанри — риторична проза (Клірик Острозький, Мелентій Смотрицький, Кирило Транквіліон-Старовецький).

- Епіграматична поезія (Лазар Баранович, циклізований збірник Климентія Зіновієва, епіграми Івана Величковського).
- Ораторська проза (проповіді Іонакія Галятовського, Дмитра Туптала, Стефана Дворського).
- Емблематична література (Г. Сковорода в прозових діалогах, віршах унаочнював абстрактні поняття та ідеї).
- Історико-мемуарна проза (риси «театральності», риторичність опису в «Літописі» Самійла Величка, «Історія русів»).
- Пісенно-інтимна барочна лірика («етикетна» панегірична поезія на честь титулованих осіб, світська лірика, елегія, пісня).

6.2.4. Значення бароко як творчого методу в українській літературі.

Найцінніші надбання бароко — гуманізм, заглибленість у внутрішній світ людини, нетерпимість до зла в усіх його проявах, яскравість викладу художнього матеріалу, динамізм розвитку сюжету, поширення можливостей зображувально-виражальних засобів, продуктивне словотворення тощо — були засвоєні митцями наступного часу.

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. За сприяння братств:

- а) поширювалося декоративно-прикладне мистецтво;
- б) інтенсивно розвивалася архітектура;
- в) *засновувалися і функціонували школи;*
- г) будувалися бібліотеки і лікарні.

2. Хто із зазначених осіб був викладачем Острозької академії?

- а) Мелентій Смотрицький; б) *Герасим Смотрицький;*
- в) Іов Борецький; г) Касіян Сакович.

3. В Острозькій друкарні було видано:

- а) Псалтир; б) *Біблію;* в) «Апостол»; г) «Буквар».

4. Письменник, який навчався у Києво-Могилянській академії:

- а) І. Вишенський; б) Ф. Прокопович; в) Г. Кониський;
- г) *Г. Сковорода.*

5. Вперше книгодрукування з'явилося в:

- а) Росії; б) Франції; в) *Німеччині;* г) Англії.

6. Через що видавнича справа в Україні почала занепадати?

- а) Брак якісних професіоналів;
- б) обмеження у фінансуванні;
- в) збільшення податків;
- г) *указ царя про заборону друку будь-яких книжок.*

7. «Бароко» з італійської перекладається як:
а) простий, доступний; б) цікавий, захоплюючий;
в) інтригуючий, жвавий; г) *вибагливий, химерний*.
8. Ознака бароко:
а) нахил до ускладненої форми;
б) егоцентричний індивідуалізм;
в) *пишнота, мальовничість*;
г) підвищений інтерес до історичних подій.
9. Характерна риса, притаманна добі Відродження і Реформації:
а) *критика середньовіччя, католицької церкви*;
б) протиставлення античності, первісного християнства;
в) песимістичні судження про життя;
г) гуманізм.
10. Письменник, для творчості якого характерні риси доби Відродження:
а) *С. Кленович*; б) І. Вишенський; в) М. Смотрицький;
г) М. Базилевич.
11. Основні віхи життєвого шляху І. Вишенського уявляються і домислюються на основі:
а) літописів та історичних джерел православної церкви;
б) матеріалів католицько-уніатської публіцистики;
в) *творів митця*; г) листів аскетників Афону.
12. Визначте твір І. Вишенського, написаний ним до Брестської унії:
а) *«Извещение краткое о латинских прелестях»*;
б) *«Послання до єпископів»*;
в) *«Краткословный ответ Феодула»*; г) *«Порада»*.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

- Як, на вашу думку, що сприяло розвитку бароко в українській літературі? Які переваги мала українська література бароко в порівнянні з Ренесансом?
- Дослідіть, як характер і світогляд І. Вишенського вплинули на його творчість? Свої спостереження узагальніть.
- Життя й творчість І. Вишенського — мислителя, богослова, полеміста — досліджував:
а) Нестор Літописець; б) І. Огієнко; в) *І. Франко*;
г) І. Хоменко.

Картка № 2

1. Висловіть власне ставлення до необхідності функціонування братств для їх боротьби проти колонізаторської політики польської шляхти й окатоличення українців.
2. Доведіть, що І. Вишенський — великий майстер полеміки й агітації. Наведіть переконливі аргументи.
3. З'ясуйте твір полемічної літератури, який належить І. Вишенському:
 - а) «Палинодия»;
 - б) «Послання до всіх в Лядській землі живущих»;
 - в) «Ключ царства небесного»;
 - г) «Тренос, альбо Плач східной церкви».

Картка № 3

1. У чому, на ваш погляд, полягав аскетизм І. Вишенського? Це сильна чи слабка людина? Відповідь вмотивуйте.
2. Як ви вважаєте, через що Києво-Могилянська академія довгі століття була форпостом у боротьбі за самовизначення української нації, захисту православ'я? Свої міркування обґрунтуйте.
3. «Часослов» (Псалтир) надрукував у Кракові:
 - а) Франциск Скорина; б) Іван Федоров;
 - в) Семен Сідляр; г) Швайдпольд Фіоль.

VII. Підсумок уроку**VIII. Оголошення результатів
навчальної діяльності школярів****IX. Домашнє завдання**

Підготувати повідомлення до теми «Козацькі літописи», «Історія Русів», знати ідейний зміст програмових творів, вміти їх аналізувати.

Урок № 12**ІСТОРИЧНО-МЕМУАРНА ПРОЗА. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ
ПРО КОЗАЦЬКІ ЛІТОПИСИ. «ІСТОРІЯ РУСІВ»**

Мета: ознайомити школярів з історично-мемуарною прозою, дати їй загальну характеристику, з'ясувати ідейно-тематичне спрямування, художні особливості; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне

мислення, кругозір, уміння розповідати з відповідним коментарем, робити висновки; формувати кругозір, світогляд учнів; виховувати патріотизм, повагу до козаків — оборонців України, історичного минулого рідного краю.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрети Б. Хмельницького, І. Мазепи, книжкова виставка «Козаки — оборонці України», репродукції картин українських художників з теми козаччини, тексти творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Фронтальне опитування

- Хто такі козаки? Які твори художньої літератури вам відомі про цих мужніх захисників рідної землі?
- Охарактеризуйте Б. Хмельницького. Чим він здобув пошану і повагу українців?
- Згадайте про причини Визвольної війни українського народу 1648–1654 рр., її перебіг.
- У чому полягав воєнний союз України з Росією? Якими були його наслідки?
- Що ви знаєте про літопис як літературний жанр?
- Ким, на ваш погляд, були автори козацьких літописів?
- Якою була політична ситуація в Україні після смерті Б. Хмельницького? (*Звернення до репродукції картин, огляд виставки творів*)

2. Вікторина-подорож «Розвиток української літератури, культури в XIV–XVII ст.

- Братства, які були найвпливовішими у протистоянні пансько-польській та католицькій агресії. (*Львівське, Київське*)
- Гетьман — член братства. (*П. Конашевич-Сагайдачний*)
- Майстер ювелірних справ і водночас перший, хто винайшов спосіб виготовлення друкарських форм із застосуванням рухомих літер, створив ручний словометний пристрій, сконструював друкарський прес. (*Йоганн Гутенберг, Німеччина*)
- Навчальний заклад, який закінчили П. Величковський, І. Сковорода, Д. Гулак-Артемівський, І. Некрашевич. (*Києво-Могилянська академія*)

- Шедевр друкарського мистецтва. («42-рядкова Біблія»)
- Перші друковані книги в Україні. («Апостол», «Буквар», Біблія)
- Фундатор постійного книгодрукування в Україні. (І. Федоров)
- Центр українського книгодрукування в XVII ст. (Київська лавра)
- Що, на думку І. Вишенського, могло врятувати Україну від утисків Речі Посполитої, римсько-католицької церкви? (Православне віровчення)
- Автор поеми «Іван Вишенський». (І. Франко)
- Найлюбленіший літературний жанр І. Вишенського. (Послання)
- Ідеологічна основа Ренесансу. (Концепції гуманізму та Реформації)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу

*Розмовляти з письменниками інших віків —
майже те саме, що подорожувати.*

Р. Декарт

«Історія русів» є предтечею «Кобзаря».

М. Драгоманов

1. Вступне слово вчителя про добу козаччини

Ознайомлюючись з літературою Київської Русі, ми з вами відзначили, що надзвичайно високого рівня досягло в ній літописання. Розвивався цей вид творчості й пізніше, в зовсім інших історичних умовах і обставинах. М. Драгоманов підкреслював, що літописи Київської Русі є прямими родоначальниками тих хронік-мемуарів, які було створено за козацьких часів. Водночас козацько-старшинські літописи, які широко розповідають про визвольну боротьбу українського народу 1648–1654 рр., — це явище унікальне, багато в чому відмінне (і за змістом, і за формою) від літописців київських, тобто староукраїнських.

Найповніше про Хмельниччину, життя народу в той період, його боротьбу за волю і незалежність розповідають літописи Самовидця, Григорія Грабянки та Самійла Величка. Вони, власне, і становлять вершину українського літописання XVII–XVIII ст. Авторі їх — люди бувалі й досвідчені, за плечима яких ґрунтовна освіта в Києво-Могилянській академії, участь в описаних ними епохальних подіях. Видатною пам'яткою кінця XVIII ст.

є ще анонімна «Історія русів», в якій знайшли відображення історичні події від часів давніх до 1769 р.

2. Загальна характеристика козацьких літописів

Проза давньої української літератури представлена творами історіографічного характеру, зокрема козацькими літописами XVII–XVIII ст. Писалися вони освіченими людьми, вихідцями зі старшинської верхівки. Основними джерелами були спогади самих авторів, свідчення сучасників подій, давньоруські літописи та хронографи, праці чужоземних історіографів, літературні пам'ятки, народні думи, історичні пісні, перекази. Історичні відомості в козацьких літописах викладені в різних жанрових формах: публіцистичних нарисів, переказів та художніх оповідань, розміщених у хронологічному порядку без зазначених дат або стислих повідомлень за роками.

3. Історично-мемуарна проза. Загальні відомості про козацькі літописи

3.1. «Літопис Самовидця».

3.1.1. Історія авторства і назви твору.

Серед козацьких літописів XVII ст. чільне місце посідає анонімна праця (первинна назва її не збереглася). Видаючи цей рукопис у своїй друкарні, П. Куліш озаглавив його так: «Літопис Самовидця про війни Богдана Хмельницького і про міжусобиці, які були в Малій Росії по його смерті». Досі ще достеменно невідомо справжнє ім'я людини, що ховалася за псевдонімом «Самовидець», є припущення, що це полковник Ф. Кандиба або підскарбій Р. Ракушка-Романовський, писар І. Биховець. Але можна впевнено стверджувати, що автор літопису був козаком зі старшини, близьким до верхівки Війська Запорозького.

3.1.2. Виразне читання уривків з літопису «Року 1663», «Року 1677» з відповідним коментарем.

3.1.3. Тема твору: зображення подій Визвольної війни 1648–1654 рр. під головуванням Б. Хмельницького та післявоєнної доби.

3.1.4. *Ідея*: возвеличення Б. Хмельницького, його мудрості, сміливості, рішучості, винахідливості, людяності і водночас засудження тих, хто намагався підступним, зрадницьким шляхом заволодіти гетьманського булавою після смерті видатного народного ватажка.

3.1.5. *Основна думка*: героїчні сторінки історичного минулого є свідченням того, що народ повинен ушановувати видатних оборонців рідної землі і зневажливо ставитися до ворогів — як внутрішніх, так і зовнішніх.

3.1.6. Ідейний зміст твору.

У центрі розповіді — події війни та післявоєнної доби. Автор описує козацькі бунти (полк І. Золотаренка), вбивство гетьмана Брюховецького, події Переяславської ради; правильну політику, впроваджувану Хмельницьким (союз з кримським ханом проти поляків); зраду викупленого Хмельницьким з неволі І. Виговського і благородного Д. Многогрішного, що відмовився від гетьманства «як стара дівка від хорошого жениха». З жалем розповідає Самовидець про міжусобні чвари старшини козацької після смерті Б. Хмельницького, марні намагання якось вийти з протекторату Росії.

3.1.7. Композиція.

Літопис загалом охоплює події 1648–1702 рр. Цей твір чітко структурований — має дві частини: перша — поєднані в єдине найважливіші епізоди Визвольної війни, друга — з 1677 р. містить записи про найважливіші події за роками.

3.1.8. Особливість твору.

Провідною тематикою «Літопису Самовидця» були політичні внутрішні й зовнішні події, пов'язані з Україною, життям народу, найбільш докладно розповідається про Визвольну війну. Саме тому своєрідною особливістю козацького літопису є незалежність автора і авторської думки від конкретного владного хазяїна.

3.1.9. Художні особливості літопису.

На стиль твору суттєво впливає тогочасна манера барокового викладу в історіографії: мова літопису фольклоризована. Самовидець використовує народні епітети й метафори, вдається для типових для народного епосу гіперболізацій (кров текла рікою), записує влучні прислів'я й приказки.

3.1.10. Робота з текстом (уривками з твору). Бесіда за питаннями:

«Року 1663»

- Які події відбувалися у 1663 році?
- Через що «чорну раду» автор називає лихом?
- До чого вдавався Брюховецький, аби отримати гетьманську булаву? («...*Переймаючи тих посланих од його царського величества, а своїх розсилаєт по всіх посланих польках з письмами, жеби усе посольство стягалося под Ніжин у раду і Ніжин рабувати*»)
- У чому була перевага Брюховецького над Сомком, коли він готувався до ради? («*Але тоє собрання Сомкові нінащо обернулося, поневаж юже Брюховецький ліпшую ласку з запорожцями мів у його царського величества, а то за старанієм*»)

єпископа Мефодія, котрого Брюховецький запобігł подарунками і обітницями розними, яко то люде звикли дарами уводитися»)

- Яку функцію мало виконувати на раді військо московське? (*«При котром наметі і війсьکو московське стало з оружем задля уникання своєволі»*)
- Як відбувалася рада? (*«А далі і межі собою узяли битися, і бунчук Сомков зламали, заледво Сомко видрався през намет царський і допав коня. І інная старшина. А інших позабавано до кількя чоловіка. І так сторона Сомкова мусила уступати до табору свойого, а сторона Брюховецького на столець всадила Брюховецького, зопхнувши князя, і гетьманом окрикнули, давши оному булаву і бунчук в руки»*)
- Через що перевагу в обранні на посаду гетьмана отримав Брюховецький? (*«...Не будучи спротивним задля ненарушення ласки його царського величества, только ж жеби, не йдучи ку намету, где войско стояло московське, але межі своїми войсками тую учинили раду. На що і Брюховецький позволився»*)
- Як поводило себе козацтво, прибічники Сомка, коли Брюховецького було проголошено гетьманом? (*«Бо козаки сторони Сомковой, одступивши своєї старшини, похапавши корогви каждая сотня, до табору Брюховецького прийшли і поклонилися, а одвернувши, зараз напали вози своїх старших жакувати»*)
- Хто ж обирав гетьмана: українське козацтво чи цар московський? (*«А Брюховецький за всім військом прийшов к намету царському. Котрому уже князь здавав з своїх рук булаву і бунчук, подтверджуючи гетьманство, і попровадив в соборную церков святого Николая, где присягу виконав Брюховецький зо всім войськом»*)
- Що сталося із Сомком та його прибічниками? (*«При котром настановливанню полковников много козаков значних чернь позабавала. Которое забойство три дні тривало... Тих зась полковников, котрої у замку ніжинськом заставали у в'язницю, усе пожакували, і в домах мало що зостало...»*)

«Року 1677»

- Яке лихо охопило Стародуб?
- Чим пояснює автор причину пожежі? (*«Так страшний пожар був за скраданням Бузьким. Бо в том місті всчалася ненависть. Першая — полковник против гетьмана, священники межі собою, осьм на двоих немаль цалий рок турбувались, межі козаками і посполитими свари, позви...»*)
- Через що відбулася війна біля Дніпра?

- Як було звільнено Чигирин від загарбників? («І так Чигирин зостав вольним од того обмеження августа 29-го. Где при-тягнувши, войська московській і козацькій направували город Чигирин і замок, що турки попсували, достаючи з гармат і підкопами, і шанці, рови позаровнивали, що турки були по-копали коло города»)

3.2. «Літопис Григорія Граб'янки».

3.2.1. Відомості про автора твору.

Г. Граб'янка походить з козацького роду, вчився у Києво-Могилянській академії. Спочатку був гадяцьким сотником, пізніше — полковником.

3.2.2. Історична довідка щодо написання твору.

Цей літопис присвячений воєнним діям, що відбувалися у 1648–1654 рр. Уперше він був надрукований у Києві 1854 р.

Відомо, що Г. Граб'янка — людина книжна, добре обізнана з літописами польськими й українськими. Головним завданням твору автор вважає докладне висвітлення подій Визвольної війни, зберегти для нащадків опис героїчних справ українського козацтва.

У творі наводяться тексти багатьох державних актів, гетьманських універсалів, грамот, договорів.

3.2.3. *Тема:* зображення подій Визвольної війни 1648–1654 рр., коли під керівництвом Б. Хмельницького українському козацтву вдавалося перемагати польсько-шляхетських та татарських загарбників.

3.2.4. *Ідея:* ушлявлення Богдана Хмельницького — людини розумної, освіченої, обізнаної у військовій справі і прагнень народу; засудження Брюховецького і Тетері, які нечесним шляхом захопили владу, розчленили українські землі, не цікавилися життям народу, були байдужі до його страждань, дбали тільки про особисті інтереси, збагачувалися пограбуванням держави й трудящих.

3.2.5. *Основна думка:* народ підтримує, висловлює свою вдячність, пошану тому вождеві, який уболіває за них і відстоює їх інтереси, а не навпаки, змушує поневірятися, терпіти гноблення і приниження.

3.2.6. *Жанр:* літопис дуже близький до жанру давньоруської повісті, твір сформований «сказаніями». Таке звернення до традиційних жанрів давньоукраїнської літератури викликано бароковими традиціями літератури к. XVII — поч. XVIII ст.

Також Г. Граб'янка з великим бажанням використовує народний героїчний епос козацьких пісень і дум, народних легенд.

3.2.7. Композиція.

У структурі літопису є й вибірки з іноземних літописів, козацьких записів, а також оповідань очевидців конкретних історичних подій. Саме це й стало визначним для жанрової специфіки літопису.

За манерою написання твір умовно можна поділити на дві частини. Перша — це ретроспективний зачин, де військові дії тлумачаться через історію народу. Ця частина є більш близькою для фольклорних творів. Друга частина тяжіє до аналітичного мислення, барокового історизму (історія в її динаміці). З опису подій 1664 р. літопис ведеться строго за хронологією. Автор намагався зафіксувати події, що відбувалися на Україні у другій половині XVII ст., після смерті Хмельницького.

3.2.8. Сюжет.

Особливе місце в сюжетній структурі твору надається сказанням про Б. Хмельницького, які описують його розум, політичну поміркованість, хоробрість і віру в український народ (наприклад, викрадення в Барабаша листів польського короля Джурою Хмельницького). Істинною причиною війни між Україною і Польщею Г. Граб'янка називає загарбницькі наміри польської шляхти щодо України, а ніяк не сварку між Хмельницьким та шляхтичем Чаплинським.

Уміння аналізувати й мудро тлумачити історичні події підвищує ідейну вагому цінність літопису. Важливою сюжетною лінією у літописі є опис одноставної підтримки народом Визвольної війни, розпочатої Хмельницьким.

І все-таки центральне місце в ідейно-тематичній структурі літопису займає війна. Цікаво, що автор охоче описує подвиги безіменних героїв війни. Найважливішим битвам присвячені цілі глави-сказання (битви під Жовтими Водами, Корсунем). Головними героями літопису поруч з Хмельницьким і простими козаками стають хоробрі ватажки козацького війська І. Богун, М. Кривонос та ін. Возз'єднання України з Росією автор оцінює позитивно, зображуючи радість українців.

3.2.9. Художні особливості твору.

Щодо стильового оформлення літопису, то Г. Граб'янкою багато чого використано з народної творчості: влучні традиційні порівняння, сатиричні прийоми, ритміку оповіді.

3.2.10. Ідейно-художній аналіз уривків літопису.

3.2.10.1. «Про другу битву козаків з ляхами та про перемогу під Корсунем».

- Які враження залишилися в керівництва війська після першої битви з козаками? («...Як козаки (кого мечем забивши,

а кого в неволі взявши) над поляками гору взяли і як, замість булави у руки заступ давши, смерть самого генерала Потоцького, сина його, тріумфують»)

- Чому ляхи вирішили піти війною на Корсунь? («...Щоб ближче до Польського краю бути і, при потребі, скоріше допомоги зібрати»)
- В чому виявилися кмітливість, рішучість і винахідливість полоненого козака? («Бранець, будучи від природи кмітливий та хитрий (а може, й самим Хмельницьким підмовлений), сказав, що татар тільки з Тугай-беєм тисяч п'ятдесят і що скоро й сам хан з усією силою прийде, а козаків багато — без ліку. Вислухали все те ляхи і повірили, й напав на них острах незборимий, всі вони посмутніли, руки в них опустилися, і втратили вони голову, бо боялися не лише сили козацької, а й голоду та облоги»)
- Що свідчить про одностайність дій народних мас і козаків у боротьбі з ляхами?
- Чим закінчилася битва під Корсунем?

3.2.10.2. «Про похід Хмельницького у польські землі навесні 1656 року».

- За що татарський хан дорікав Хмельницькому? («Чого це ти поєднався з Москвою? Не бійсь, тоді не шукав її допомоги, коли ярмо шляхетської неволі рабське з своєї шиї скидав! З нами єднався і перемагав силу польську»)
- Як гетьман повів себе у ситуації, коли почув звинувачення на свою адресу від хана про зрадництво? («А ти пригадай, як я прислав із Січі до покійного хана людей і просив допомогу не в самого хана, а тільки виділити охочих! Чи зглянувся він на моє прохання? Ні! Він прислав одного-єдиного мурзу Тугай-бея з нечисленним загоном. І тільки потім, нюхом чуючи здобич та на моє щастя покладаючись, він почав допомагати»)
- Яку вигоду отримали татари, завдячуючи Хмельницькому? («І та поміч ваша вам самим більше з руки, оскільки і на морі, і на Дніпрі тепер можете вільно плавати, а не так, як раніше, коли козаків остерігалися і ноги туди не ставили! Та й, крім того, вдовольняючи прохання ваше, я дозволив вам за кількадесят поприщ (стадій) від Перекопу на нашій же таки українській землі ради безпечності вашої Ослам-місто поставити і задобрив вас добром всяким! Завдяки добру тому орда спромоглася замість шкір зодягтися в злототканії шати, в позолочену збрую коней спорядити та сагайдаки оздоблені зодягти»)

- У чому виявилася підступність татар, коли вони уклали мир з ляхами? (*«А коли і траплялося так, що переможені ляхи прочили миру, то ви, не чекаючи нас, проголошували, що і нині хочете, і перше хотіли з ними у мирі та дружбі жити і що не зважаєте тільки козаків злити, щоб не шкодити вам, і що нам, як християнам з християнами, слід помиритися. Вони цими запобігливими словами себе возвеличували, а нас принижували, виставляли людьми без милосердя»*)
- Як повів себе хан під час битви під Берестечком?
- За що гетьман був вдячним Богові? (*«І ми раді, що Господь, давши нам силу знести часи скорботи, допоміг нам незабаром все те своєю відвагою виправити, допоміг відплатити ляхам та вигнати їх з України»*)
- Чи можна виправдати Б. Хмельницького, який намагався захистити монарха російського? Відповідь вмотивуйте.
- Чому хану не подобалося те, що гетьман підтримує російську владу?
- Чим закінчилася суперечка в дебатах між ханом і Б. Хмельницьким?

3.3. «Літопис Самовидця».

3.3.1. Інформація про автора (Самуїла Васильовича Величка).

Знаємо про С. Величка дуже небагато. Народився він, як гадають учені, близько 1670 р. на Полтавщині в козацькій родині. Закінчив Києво-Могилянську колегію, знав старослов'янську, польську, латинську, німецьку мови. На службу до канцелярії Величко потрапив уже немолодим, майже сорокарічним, і був це, як підкреслює Валерій Шевчук, «не такий вже типовий канцелярист». Чому нетиповий? Бо не дбав про власну вигоду, навряд чи мав маєтки, якесь багатство, зате глибоко вболівав за долю України. А був тоді час дуже складний. У жовтні 1708 року І. Мазепа з частиною козаків переходить на бік шведів, інша частина козацтва залишається на боці російському. Перед цим у липні страчують Величковського патрона — В. Кочубея, а Величко надовго потрапляє до в'язниці. Ярослав Дзира припускає, що вийшов він на волю аж 1715 року завдяки сприянню сина Кочубея. Відтоді літописець жив на Полтавщині і «в селі Жуках повіту Полтавського, року 1720» закінчив свій фундаментальний твір. Певно, була ця робота дуже копітка і виснажлива, бо наприкінці життя свого Величко осліп.

3.3.2. Історія написання твору.

Цей монументальний історичний літопис був опублікований у 1848–1864 рр.

С. Величко заглиблюється в козацькі літописання, студіює віршовану книгу польського автора Самуїла Твардовського «Війна домова», праці німецького автора, історика Самуїла Пуфендорфія і діаріуша Самійла Зорки, писаря та секретаря Хмельницького. Джерелами Величкової праці стали твори не лише «трьох Самійлів», а й інших авторів, документи, акти, універсали, іменні реєстри, топографічні описи і власні спостереження та враження.

Не тільки історичні документи були джерелами літописця, а й народні легенди, перекази, приказки та прислів'я, якими пересипана мова твору. Оповідання Величка про подвиги Сірка, козацькі походи в Крим, татарський напад на Січ, про Хмельницького і Барабаша засвідчують неабиякий літературний хист літописця, як, до речі, і своєрідна, відмінна від канонічної, інтерпретація ним біблійних сюжетів про Каїна та Авеля, Вавилонську вежу, Йосипа та його братів, царя Соломона, Содом та Гоморру й ін.

3.3.3. Тема: зображення і водночас розмірковування автора над подіями національно-визвольної війни українського народу, часами страшної Руїни після смерті Хмельницького, її причинами і наслідками.

3.3.4. Ідея: висловлення любові автора до України і тривога за її долю; вболівання за нерозважливі вчинки її дітей, зокрема незгоду серед самих українців.

3.3.5. Основна думка: не лише на Нужду з Бідую, яку принесли загарбники на Україну, перекладає вину за понівечення рідної землі С. Величко, а й із гіркотою та сумом визнає, що причини трагедії потрібно шукати і в собі — у притаманній українцям легковірності, нерішучості, безпечності, в тому, що народ український «мало роздумує про минулі, теперішні й майбутні речі та події. Він завжди схильний і до внутрішньої негоди по між себе».

3.3.6. Жанр:

- «...Твір тяжіє не до оповідання чи повісті, а до роману, бо ж автор постійно прагне до універсальності і всеохопленості, до характерного для барокових творів комізму» (В. Шевчук).
- «Літопис подібний до енциклопедії, він має характер і літопису, і вченого трактату» (Д. Чижевський).

3.3.7. Композиція: літопис починається з передмови до читальника, в якій розповідається про автора.

Цей твір складається з чотирьох томів. Перший том містить відомості про Визвольну війну 1648–1654 рр., другий і третій розповідають про провідні післявоєнні події й події після смерті Хмельницького, четвертий том містить додатки.

3.3.8. Особливості написання твору.

Перша частина Літопису, вважають дослідники, написана рукою самого Величка. Друга частина рукопису відрізняється від першої, її написано різними почерками, бо автор утратив зір і далі рукопис, на думку вчених, переписували учні літописця. Було їх четверо, в усіх почерки нерозбірливі, трапляється чимало помилок та правок.

3.3.9. Сюжет.

Розповідь починається з переказів про гетьмана Хмельницького, про те, ким він був і звідки, а також про викрадення Хмельницьким, конюхом Потоцького, листів у Барабаша. Автор описує не стільки найважливіші битви, скільки підготовку військ до них (битва при Жовтих Водах, перемога під Батогом). Величко славить міць і військову майстерність козаків під командуванням Хмельницького, саме тут згадуючи про безіменних героїв.

У другому томі міститься розповідь про напад кримського хана на Запорозьку Січ у 1675 р. Уночі вдерлися ханські війська на Хортицю, але були розбиті. З великою повагою й гордістю описано дії кошового І. Сірка.

Третій том містить універсали та епістолярії, опис подій повоєнного періоду XVII — початку XVIII ст., докладно розповідає автор про видатних політичних діячів того часу — І. Кочубея, І. Мазепу, С. Палія. Будучи лояльним громадянином держави, С. Величко негативно ставиться до І. Мазепи, проте вихваляє І. Кочубея та С. Палія.

Остання частина твору містить листи з переписки Мазепи і Палія, Мазепи і російського царя.

3.3.10. Художні особливості літопису.

Автор ретельно й обережно добирає порівняння, метафори, прислів'я та приказки для сатиричного змалювання польської шляхти (Чернецький, Конецпольський): «жадібні як мухи до меду», «виморені голодом і холодом». Інші художні засоби використані для змалювання образів козаків і Хмельницького: «неопалимі серця», «острожний на всі сторони». З гіркотою та осудом коментує літописець чвари між козацькою старшиною, що розпочались після смерті Хмельницького: бідна вітчизна «потопає в крові».

3.3.11. Ідейно-художній аналіз уривків з твору. Бесіда за питаннями.

3.3.11.1. «Сказання про війну козацьку з поляками...»

- Як автор ставиться до вітчизняних літописців? («...Я побачив, що славу нашу сховано під плащем їхніх нікчемних лінощів. Бо коли хто з давніх слов'яно-козацьких письменників і відтворив якусь, варту пам'яті, сучасну йому подію, то

записав це вельми куцим і короткослівним реєстриком, не відзначивши, з яких причин те постало, як відбувалося і як закінчилося, не зазнавши й побічних обставин»)

- Чому Україну поляки проголошували раєм світу? («...Був він перед війною Хмельницького немовби друга обітована земля, що кипіла молоком і медом»)
- З приводу чого С. Величко змушений був звернутися до літописних джерел та творів художньої літератури? («Тільки заглибившись у казкові літописання, спізнав я про деякі причини занепаду нашої вітчизни»)
- Про що свідчать особливості написання твору С. Величком?
- Чому автор звертається до читача з проханням не дорікати йому за стиль і правдивість написання літопису? («Бо нині, через сімдесят років після війни Хмельницького, важко домогатися досконалого знання і спустошення й сьогобічні шкоди. ...Ті письменники, що я їх згадував, не викладають, мабуть, правдиво подій, а з ними і я сам; недаремно ж бо кажуть: кожна людина — лож! Ти ж, ласкавий читальнику й правдолюбцю, все те мені вибач і покрій своєю благостинею»)

Частина I. Рік перший початку

війни Хмельницького проти поляків. Розділ I

- «Вивід про гетьмана Хмельницького, хто він був і звідки...»
- Хто був Б. Хмельницький? («Ходив тоді при Потоцькому тими валами і конюший його Хмельницький»)
- Як автор характеризує конюха польського пана? («А що був від природи старатливий, моторний і вчений»)
- Чому Богдан Хмельницький вимушений був утекти від Потоцького? («Ясновельможний добродію, що рука людська зробить, те й зруйнувати може». «Звісно, що сказав він правду, але бродський фундатор пан Потоцький такою відповіддю був дуже вражений. ...Найближчі панські слуги, з якими він був у добрих і приятельських стосунках, застерегли його, що він має того ж дня згубити від панського меча голову»)
- Як зреагував пан на звістку про те, що Хмельницький зі своєю челяддю втік від нього?
- За що запорозці поважали Богдана? («...Ходив із запорозькими козаками на бусурманські поселення і не затуляв у боях перед ворогом свого обличчя»)
- Яку шану отримав Хмельницький від короля Жигмунда? («...Надані йому і стверджені вічним королівським привілеєм певні ґрунти й землі в Суботіві Чигиринського повіту»)
- Як склалися стосунки Тиміша з мачухою Чаплинською?

- Що відомо про життя молодшого сина Хмельницького Юрія і дочки Єлени?
- Чому чого ляхи почали чинити утиски Русі і козакам? («...*Заздрісники добра і волі людської — поляки, не вподобавши, що козаки живуть вільно й незалежно*»)
- Чому польські королі з великим задоволенням запрошували до себе на службу козаків, заохочували їх?
- Що зумовило ляхів, які оселилися на руських землях, знищити привілеї для малоросіян і чинити над ними гніт? («*Бо хоч і мали в себе на той час (тобто на 1648 рік) козаки й малоросіяни стародавні й нові права та привілеї, дані їм на певні їхні вольності та свободи, одначе високодумна й вельми гонориста шляхта вважала їх за ніщо, не хотіла й слухати про них, не те щоб виконувати*»)
- Хто такий Барабаш? Які привілеї він отримав від польського короля?
- Яким чином Б. Хмельницький намагався захистити простий люд від утисків панів польських?
- Як С. Величко характеризує Барабаша? («...*Через своє себелюбство та владолюбство нітрохи не слухав порад тих ображених людей і не бажав знати їхнього горя — він ховав і втаював ті привілеї без жодної козакам і народові малоросійському користі*»)
- Яких знущань завдав Чаплинський Хмельницькому?
- До яких хитрощів удався Богдан, аби отримати в Барабаша привілеї для народу?
- Коли і за яких обставин козаки проголосили Хмельницького гетьманом?
- Як Барабаш зреагував на відсутність у себе королівського указу про привілеї?

3.3.11.2. «Напад на Січ».

- Чого прагнули турецькі загарбники? («...*Всезлобивий намір вигубити низове Запорозьке Військо*»)
- Яким чином Кримська Орда здійснила свій підступний намір щодо нападу на козаків?
- Через що виникли труднощі у татар, коли вони потрапили до козацького табору через потаємний хід?
- Як дід Шевчик запобіг винищенню ворогом козаків?
- Яким чином запорожці ліквідували загарбників у своєму таборі?
- Що було вирішено на козацькій раді щодо знищення татарських трупів на території Січі?

3.3.11.3. «Про Сірковою війну на Крим».

- За що намагався помститися Сірко татарському ханству, звернувшись із закликом до низового Запорозького Війська? («...За минулорічне своє й низового війська турбування, зневагу та шкоди, коли хан з турецькими яничарами, прийшовши вночі і по-злодійському втиснувшись у Запорізьку Січ, хотів її зруйнувати і вигубити та забрати в полон усе низове військо, що в ній було»)
- Як удалося Сіркові і його прибічникам непоміченими потрапити в середину Криму?
- Яким був бій з татарами, коли запорожці повертали додому?
- Чим збагатилося козацьке військо, здійсниючи зворотний шлях через долини Чорної і Качкарів?
- Чому не всі звільнені від татарської неволі християни погодилися вернутися на Русь? («Вони відповіли, що мають уже в Криму свої осідлиська й господарства і через це краще там бажать жити, ніж у Русі, нічого свого не маючи»)
- Через що Сірко виявив жорстокість, надавши наказ козакам, щоб вони знищили всіх християн, які поверталися до Криму? («Простіть нас, брати, а самі спіте тут до страшного Господнього суду, ніж би мали розмножуватись в Криму поміж бусурманами на наші християнські молодецькі голови, а на свою відвічну без хрещення погибель»)
- Який наказ дав козацький отаман полоненим татарам?
- Що виклав Сірко в листі до кримського хана? Як зреагував на нього татарський вельможа?

3.3.12. Значення літопису Самійла Величка.

Літопис — нова для тогочасного українського письменства літературна форма, в якій поєдналися ознаки твору публіцистичного, історичного, художнього з вишуканими містифікаціями, автентичними документами і вмілою стилізацією під документи. Історію свого народу літописець висвітлює у зв'язках з найголовнішими подіями в навколишніх землях — Польщі, Білорусії, Росії, Угорщині, Молдавії, Туреччині, Криму, а також Швеції, Австрії, Данії і Франції. Він прагне тлумачити її в контексті світової історії.

3.4. «Історія русів».

3.4.1. Історія написання твору.

Історично достовірні факти тут переплітаються з художнім домислюванням, допущено чимало неточностей і помилкових тверджень. Це пояснюється тим, що автор широко використав

розповіді учасників визвольної війни, народні перекази, легенди, історичні пісні, думи, не перевіряючи достовірності викладених фактів.

«Історія русів» уперше опублікована в 1846 р. Створення літопису є спробою всеосяжного огляду історії українського народу у національному і патріотичному ключі від найдавніших часів до подій 1769 р.

3.4.2. Авторство літопису.

Існує багато припущень щодо автора твору. Повна назва його — «Історія Русовъ, или малой Росіи, сочиненіе Георгія Конискаго Архієпископа Белорускаго». Згодом дослідники зійшлися на думці, що книга не належить його перу. Існувала версія, що це написав Григорій Полетика — виходець з української шляхти, палкий патріот, який обіймав значну посаду у правлячих колах тогочасної Росії. Інші дослідники твердять, що це праця Григорія та Василя Полетик, про що свідчить їхні листи, у яких згадується про роботу батька і сина над якоюсь історією. Вірогідно, що автором «Історії» був Олександр Безбородько, адже твір знайдено в його маєтку, та й у листах є згадка про історичну працю, якою він займається, але він був високим сановником Російської держави (канцлером).

У передмові до «Історії Русів» В. Шевчук висловлює думку про авторство Архипа Худорби, адже існують свідчення про те, що в його маєтку була якась історія «супроти уряду написана». Це припущення є одним із найвірогідніших.

Таким чином, автор жив у 2-й пол. XVIII ст., навчався у Київській академії, належав до старшини, жив на Чернігівщині, відзначався вільнодумством, патріотизмом, мав широкий політичний світогляд, негативно ставився до російського самодержавства. О. Пушкін так висловився про автора літопису: «Шляхетне серце у нього в грудях під чернечою рясною».

3.4.3. *Тема:* розповідь про історичний розвиток України від давнини до другої половини XVIII ст., зображення центральної події твору — національно-визвольної війни 1648–1654 рр.

3.4.4. *Ідея:* засудження польської шляхти, що чинила постійні утиски, нещадно грабувала український народ; колонізаторської політики російського самодержавства, сваволі царських чиновників, посилення кріпацтва.

3.4.5. *Основна думка:* історія південно-східних слов'ян починається від часів Яфета (сина біблійного Ноя), родоначальника цих племен, а Київська Русь — першодержава тільки українського народу.

3.4.6. Жанр: твір написаний у традиціях козацьких літописів.

Цей зразок історико-мемуарної прози, який балансує на межі белетристичної оповіді й історичного літопису. Припускають, що «Історія Русів» — політичний памфлет, політичний трактат, промова. Але безперечним є те, що цей історичний твір має могутній художній потенціал, тому вивчається і на уроках історії, і на уроках літератури.

3.4.7. Сюжет твору (оглядово).

Дуже ретельно в літописі розглядається питання походження східних слов'ян, спростовується «норманська теорія», зате стверджується спорідненість слов'ян зі скіфами, варягами, хозарами. Але головним рушієм прогресивного руху і становлення українців як нації є козацтво. Козаки — головні хранителі й захисники політичних, релігійних та культурних прав і свобод українців. Перемоги Визвольної війни 1648–1654 рр. справедливо вважаються найбільшим здобутком і досягненням козацтва. Оспівано в літописі й рішення Б. Хмельницького про об'єднання з Росією на Переяславській Раді. Мудрий полководець і політик розраховує укласти угоду на рівних правах рівних народів. Осуду піддаються дії порушників з обох боків: українських політиків І. Мазепи й І. Виговського та російських воєвод, що з жорстокістю ставилися до українців.

Історія розвитку української нації для автора — це історія боротьби за свободу. Різко засуджено також релігійну нетерпимість уряду Речі Посполитої до православ'я, бо диктат і тиранія завжди породжують народний опір. Із суворим осудом у творі зазначено про порушення людських свобод у Російській імперії. Це цілком відповідає тим побоюванням, що виказувала щодо росіян козацька старшина (листи І. Богуна). Навпаки, у творі з похвалою зображено подвиги видатних козацьких полководців І. Богуна, С. Наливайка, І. Підкови, Т. Трясила, Б. Хмельницького.

Актуальні тогочасні політичні проблеми України уважно обмірковуються: це й утрата незалежності й тиранічна політика Петра I, осуд якої обережно вкладено в уста Павла Полуботка: «Замість вдячності й відплати, повертають нас у негідне рабство, велять платити данини великі і невиносимі, заставляють рити лінії й канали, висушувати непрохідні болота та загачувати їх тілами наших козаків. Повертати народи в рабство є ділом азійського тирана, нехристиянського монарха. Я знаю, що нас чекають кайдани й понура в'язниці, де заморять нас голодом по московському звичаю. Та поки я ще живий, говорю тобі правду, царю, що ти даси відповідь... перед всемогучим Богом за погибель нашу та всього народу».

Ставлення автора твору до Російського імперіалізму і монархії відповідає духу поміркованого просвітництва. Автор схвалює абсолютну монархію, але освічену. Зате ворожо ставиться до тиранії, тому дії Петра I та його помічника О. Меншикова викликають деякий осуд. Усе ж весь тягар вини за катування і вбивства українців лягає на плечі О. Меншикова.

3.4.8. Ідейно-художній аналіз уривку літопису. Бесіда за питаннями:

- Яку була остання порада Б. Хмельницького перед смертю? (*«...Не підупадати на силах при потребі в мужності і подвигах ратних, триматися завжди одностайної згоди і братської дружби, без чого ніяке царство і ніяке суспільство стояти не може»*)
- У чому виявилася «остання ласка» гетьмана? (*«...Виберіть собі гетьмана за мого життя, якому б я міг розкрити необхідні таємниці і дати цінні поради щодо управління»*)
- Через що Б. Хмельницький не дав згоди на обрання народом його сина Георгія гетьманом? (*«...Він ще молодий і до підняття такої великої посади і в такий критичний час ще не надійний»*)
- Яким бачить козацький вождь свого спадкоємця? (*«А на посаду гетьмана обирати слід людину змужнілу і в усіх якостях і здібностях досвідом випробувану»*)
- Що заповідав Б. Хмельницький своєму синові? (*«...Впродовж усього життя служити вітчизні вірно й ревно берегти її, як зіницю ока, і пролити за неї всю кров свою, коли вона буде їй корисна й спасенна»*)
- Як запорожці сприйняли смерть гетьмана? (*«Плач і голосіння розтинали повітря, і туга тривала повсюдна й невимовна. Всі оплакували його, як рідного батька свого...»*)
- Яким чином автор характеризує Б. Хмельницького? (*«Він, маючи видатний розум, був досить добродушний і справедливий, у справах національних абсолютний досконалий політик, а у війні безстрашний і винахідливий вождь. Хоробрість його рівна була з байдужістю. Перемоги не робили його марнославним, а від невдач зовсім не втрачав він бадьорості. Терпіння його і в найтяжчих трудах і подвигах ніколи не зраджувало його. Голод і спрагу, холод і спеку зносив він з цілковитим спокоєм. Вітчизну свою і народ так любив, що спочинком своїм, здоров'ям і самим життям завжди жертвував без найменшого нарікання. Словом, був неперевершений у народі верховний начальник, а в війську досконалий вождь»*)

- У чому, на думку деяких письменників, полягала причина смерті гетьмана? (*«...Довготривале отруєння, завдане йому одним значним поляком, що сватався до його дочки, а потім щез»*)
- Як вороги познущалися над прахом народного ватажка? (*«...Розорили його дощенту, і кості Хмельницького, виривши із могили, спалили разом із церквою й монастирем тамошнім і тим завершили варварську свою й підлу мертвому помсту»*)

* * *

- Яких страждань зазнали роменці?
- У чому виявилось приниження шведським королем царя Москви? Як зреагував на це російський государ?
- Що спонукало шведського короля продовжити військові походи проти Росії, хоча армія його значно ослабла?
- Чому битва під Полтавою для короля Швеції була невдалою?
- Чим пояснити той факт, що цар надав волю колишньому гетьману Семену Палію і доручив йому обороняти кордон Росії?
- У чому полягала заслуга С. Палія в боротьбі зі шведами? (*«Та начальник козацький Палій, з козаками своїми напавши на шведів з тилу і з флангів їхніх фронтів і прорвавшись в інтервали, завдав їм великої поразки, колючи їх списами й стріляючи по них з рушниць, від чого ті, змішавшись, втекли до своїх шанців і втратили генерала свого Шліпенбаха, взятого в полон»*)
- У чому виявилася послуга І. Мазепи до шведів? (*«...Був для шведів єдиним поводитирем, зробивши їм одну лише цю послугу між силою-силенною бід...»*)
- За що шведський монарх дорікав І. Мазепі? (*«Ох, Мазепо! Ти ж бо мене й армію мою занапастив своїми запевняннями»*)

4. Характеристика видатних історичних постатей

4.1. Загальна характеристика героя.

Центральною постаттю козацьких літописів є Богдан Хмельницький — «яко вольний і значний шляхти руської сил», відомий в чину козаків реєстрових, прославлений в okazіях воєнних проти бусурман. Міць козаків посилилася, коли гетьманом було проголошено Хмельницького. С. Величко, наприклад, його порівнює з Мойсеєм, неоднаразово підкреслюючи, що й після «смерті продовжує жити образ «даного від Бога вождя». Цікаво, що пізніше І. Франко теж назве Хмельницького «українським Мойсеєм», який «громить ляхів і визначає широкі границі України;

він оточений плеядою геройських полковників (Богун, Нечай, Кривоніс) та симпатією всього народу; він чоловік глибокомисний і мудрий і Тільки Бог святий знає, / Що Хмельницький думає-гадає, — але лише він один знає, куди й до якої мети вести Україну з її незліченними, розбурханими синами.

У літописних творах гетьман зображений не лише як політик, визначний ватажок, а також як звичайна людина. Таким ми його бачимо в оповіданні про викрадення королівських привілеїв у Барабаша, у переказі про те, як Хмельницький розвіяв міф про «непрístupну фортецю ось такими словами: «...Що рука людська зробить, те й зруйнувати може».

4.1.1. Бесіда за питаннями:

- Що відомо про соціальне походження Богдана Хмельницького?
- Чому народ обрав його гетьманом?
- Як запорозький ватажок ставився до простого люду, України, ворогів?
- Через що гетьман вимушений був укласти угоду з Росією про возз'єднання?
- Чому образ Б. Хмельницького, його життя, політична діяльність приваблювала багатьох письменників?
- Доведіть, посилаючись на козацькі літописи, що Б. Хмельницький — розумна і освічена людина, видатний державний діяч, великий патріот, талановитий полководець.

4.1.2. Відкритий мікрофон.

Висловіть щиру подяку Б. Хмельницькому — захиснику народних мас.

4.2. Іван Мазепа.

4.2.1. Загальна характеристика.

Мазепа, на думку, С. Величка, «хитрий лис», «валечний невістух», «Махієвель».

Звертається увага на лист до Мазепа з Січі Запорозької від 4 жовтня 1686 року, в якому запорозьці порівнюють Мазепу з мудрим та прекрасним Йосифом: як у Єгипті «винагородив біду Бог мудрому та прекрасному Йосифу» (за біблійною легендою, після багатьох випробувань Йосиф волею фараона став зверхником Єгипту), так Бог винагороджує за всі прикрощі Мазепу гетьманською булавою.

Сам І. Мазепа у своєму зверненні до народу змальовує два «провалля», у які може впасти Україна, ставши до союзу або зі Швецією, або з Росією. Але прокламація гетьмана Мазепа покликана не нагнітати жажливі факти, а шукати виходу зі скрути: «Отже,

зостається нам, братіє, з видимих зол, які нас спіткали, вибрати менше, щоб нащадки наші, кинуті в рабство нашого неключимістю, наріканнями своїми та прокляттями нас не обтяжили».

4.2.2. Бесіда за питаннями:

- Хто такий І. Мазепа? Що вам відомо про нього як людину, історичну постать?
- Яким постає герой у козацьких літописах?
- У чому виявилася просвітницька діяльність І. Мазепи?
- Чим пояснити той факт, що у творах російської літератури І. Мазепа — це «зłodійський» образ?
- Про що свідчать різноманітні висловлювання науковців, політиків, митців слова, які стосуються І. Мазепи, його зрадництва або, навпаки, прихильності до України?
- Чому прокламація гетьмана Мазепи — державотворчий план, втіленню якого в життя перешкодила зрада козаків?

4.2.3. Відкритий мікрофон.

Висловіть вмотивовано власну думку щодо тези: «І. Мазепа — національний герой чи зрадник України?».

5. Висловлювання про літопис «Історія русів».

Стисле обґрунтування

- «Історія Русів» є предтечею «Кобзаря» (М. Драгоманов).
- «Ця книга для нас і про нас. Вона приходить до українців у вирішальні часи» (І. Драч).
- «Історія русів» була гострою сокирою, що в темниці українського народу прорубувала вікно до волі, світла (В. Шевчук).
- «Історія русів» — найліпший з усіх інших творів української літератури XVIII ст. (М. Драгоманов).

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

Літопис Самовидця

1. Письменник, що видав у своїй друкарні літопис Самовидця:
 - а) Є. Гребінка; б) Т. Шевченко; в) П. Куліш;
 - г) І. Нечуй-Левицький.
2. Автором літопису вважають:
 - а) В. Кочубея; б) К. Зіновієва; в) І. Биховця;
 - г) невідому особу.
3. Події, які охоплені у змісті твору:
 - а) від давніх часів до 1769 р.;
 - б) від 1648 р. до 1702 р.;

- в) з 1848 р. до 1864 р.;
 г) період кінця XVII — початку XVIII ст.

Літопис І. Грабянки

1. Кого засуджує автор у творі за байдуже ставлення до страждань народу, прагнення пограбувати державу й трудящих:
 - а) В. Кочубея; б) М. Гдешинського; в) Ф. Кандибу;
 - г) П. Тетерю.
2. Де козаки під керівництвом Б. Хмельницького розбили ляхів і «добули силу добра, золота, срібла, міді, олова, пороху та всяких інших військових припасів»? Під:
 - а) Корсунем; б) Пиллявцями; в) Львовом; г) Москвою.
3. Герой, до якого звернувся Б. Хмельницький з промовою: «А нащо говорити там, де треба діяти? Навіщо говорити там, де треба міру знати?»:
 - а) хан татарський; б) монарх російський;
 - в) Д. Виговський; г) король Жигмонт.

Літопис С. Величка

1. Біблійний герой, з образом якого С. Величко порівнює Б. Хмельницького: а) Адам; б) Ной; в) *Мойсей*; г) Каїн.
2. Кошовий, якого козаки обирали вісім разів своїм отаманом:
 - а) І. Богун; б) М. Кривонос; в) С. Наливайко; г) І. Сірко.
3. Другий том літопису С. Величка містить відомості про:
 - а) битву при Жовтих Водах;
 - б) видатних політичних діячів І. Кочубея, І. Мазепу, С. Палія;
 - в) *напад кримського хана на Запорозьку Січ у 1675 році*;
 - г) перемогу під Батогом.

«Історія Русів»

1. «Правдешній Малої Росії син та слуга», — так називає себе:
 - а) С. Величко; б) Б. Хмельницький; в) І. Мазепа;
 - г) Г. Грабянка.
2. О. Пушкін, висловлюючись про «Історію Русів», звернув увагу на:
 - а) жанр твору; б) його автора;
 - в) дискусію навколо образу І. Мазепи;
 - г) час написання літопису.
3. На думку М. Драгоманова, літопис сприяв виникненню:
 - а) «Слова о полку Ігоревім»; б) «Велесової книги»;
 - в) «Кобзаря»; г) «Псалтиря».

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Висловіть своє ставлення до І. Мазепи («Історія русів»). Чи вважаєте ви його, як і С. Величко, зрадником?
2. Охарактеризуйте Б. Хмельницького під час його суперечливого діалогу з ханом («Літопис Г. Граб'янки»). У чому гетьман мав перевагу над татариним?
3. Літопису С. Величка притаманна така барокова риса, як:
 - а) *дивовижне переплетіння язичницьких і християнських образів;*
 - б) культ «сильної та вищої людини» для служби Богу;
 - в) посилення ролі церкви й держави;
 - г) рухливість, «динамізм».

Картка № 2

1. Як ви вважаєте, чи об'єктивно Самовидець відтворив події історичної доби того часу у своєму літописі? Відповідь умотивуйте.
2. Доведіть, що в «Історії русів» невідомий автор широко використав розповіді учасників Визвольної війни, народні перекази, легенди, історичні пісні, думи. Наведіть переконливі аргументи, посилаючись на зміст твору.
3. «За здобутком втрата простує», — таку думку висловив Б. Хмельницький, маючи на увазі (літопис Г. Граб'янки):
 - а) королів Жигмонта та Владислава; б) *Батия і Мамаю;*
 - в) боярина В. Батуріна і гетьмана В. Виговського;
 - г) гетьманів польського війська Потоцького і Калиновського.

Картка № 3

1. Про що свідчать останні слова шведського короля, звернені до свого генерала («Історія русів»): «Робіть те, до чого спільною радою дійдете, а я не знаю сам про себе, що зі мною буде; віддаюся на волю Богу і вас йому доручаю, прохаючи всіх вас простити мене за всі ті нещастя, у які ви мною ввергнуті». Свої міркування обґрунтуйте.
2. Чому, на ваш погляд, С. Величко назвав Б. Хмельницького Мойсеєм («Літопис С. Величка»)? Відповідь аргументуйте.
3. Хто були арбітрами на «чорній раді» у Ніжині («Літопис Самовидця»)?
 - а) Полковник — піп І. Шрам і його прибічники;
 - б) козацька старшина; в) польська шляхта;
 - г) *посланці від російського царя.*

Картка № 4

1. Прокоментуйте рядки з літопису Г. Грабянки: «Хотіли ляхи на козака слави зажити, / Та Господь віддав їй тим, хто вмів терпіти». У чому полягає їх ідейна спрямованість у творі?
2. Висловіть свої міркування щодо висловлювання Б. Хмельницького: «...битва — це немов меч двосічний, яким можна і в один, і в другий бік рубати». Наведіть переконливі аргументи.
3. Основна увага в «Історії русів» приділяється:
 - а) діяльності Б. Хмельницького;
 - б) *сучасним авторові подіям на землях України;*
 - в) посиленню кріпацтва;
 - г) просвітницькій діяльності І. Мазепи.

VI. Підсумок уроку

Козацькі літописи справили певний вплив на творчість письменників ХІХ–ХХ ст. Сюжети, образи, трактування подій брали з них для своїх творів Т. Шевченко, М. Костомаров, Є. Гребінка, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, І. Ле, Марко Вовчок.

Вивченню козацьких літописів приділяють велику увагу й літературознавці, бо ці твори дають можливість простежити розвиток не тільки давнього українського епосу, а й політичних і соціальних ідеалів, на яких він базувався.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів**VIII. Домашнє завдання**

Підготувати доповіді про життєвий і творчий шлях І. Величковського і С. Климовського, повторити схему ідейно-художнього аналізу поетичного твору.

Урок № 13

**І. ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ. ФІГУРНІ (КУРЙОЗНІ) ВІРШІ
(З РУКОПИСНИХ КНИГ «ЗЕГАР З ПОЛУЗЕГАРКОМ»
І «МЛЕКО»). С. КЛИМОВСЬКИЙ. «ЇХАВ КОЗАК ЗА ДУНАЙ»**

Мета: стисло ознайомити школярів з особливостями поетичних творів давньої української літератури, зосереджуючи увагу на опрацюванні життєвого і творчого шляху І. Величковського і С. Климовського; мати уявлення про фігурний (курйозний вірш); розвивати творчу увагу школярів, їх логічне мислення,

пам'ять, увагу, спостережливість; вміння пояснювати ідейно-художні особливості програмових віршів, коментувати їх зміст; формувати естетичні смаки в учнів; виховувати почуття поваги до творчості поетів давньої української літератури, національної гідності; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрети І. Величковського і С. Климовського, книжкова виставка «Митці поетичного слова давньоруської літератури», тексти програмових творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Літературний диктант

- Зазначте ймовірних авторів «Історії Русів». (*Г. Кониський, Георгій та Василь Полетики, О. Безбородько, А. Худорба*)
- Письменник, що у власній друкарні видав літопис Самовидця. (*В. Куліш*)
- Жанрові форми, в яких викладені історичні відомості в козацьких літописах. (*Публіцистичні нариси, перекази та художні оповіді*)
- Твір, що містить відтворення історичних подій від часів давніх до 1769 р. (*«Історія русів»*)
- Мова написання «Історії русів». (*Російська з великим домішком українців*)
- Про події «чорної ради» докладно зазначено у... (*Літописи Самовидця*)
- Заклад, де навчалися П. Грабянка, С. Величко. (*Києво-Могилянська академія*)
- Літопис, джерелами написання якого стали твори «трьох Самійлів». (*С. Величка*)
- Біблійні сюжети, що використав С. Величко під час написання свого літопису. (*Про Каїна та Авеля, Вавилонську вежу, Йосипа та його братів, царя Соломона, Содом та Гоморру*)
- Події, які містить перший том літопису С. Величка. (*Про визвольну війну 1648–1654 рр.*)
- Історична особа, до якої С. Величко ставився негативно. (*І. Мазепа*)

- Хто з героїв розділу «Напад на Січ» («Літопис С. Величка») запобіг винищенню ворогом козаків? (*Дід Шевчик*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Міні-круглий стіл «Я і поезія»

- Дайте визначення поняттю «поезія». (*Поезія — 1. Один із трьох літературних родів поряд з епосом і драмою. 2. Невеликий художній твір у віршах. 3. Інколи цим поняттям означають віршовані твори певного автора, нації чи епохи*)
- Яких поетів вітчизняної та світової класики ви знаєте? Яким надаєте перевагу? Чому?
- Визначте риси характеру людини, її нахили, здібності, які сприяли б написанню поетичних творів. Наведіть переконливі приклади.
- Чи є в класі учні, які мають талант у написанні поезій? (Якщо так, то за їх згоди пропонується надати їм можливість виявити свої творчі здібності.)
- Уявіть собі поетів давньої української літератури. Про що вони могли б писати? Чи можна пов'язати їх поетичну діяльність із сучасною? Відповідь вмотивуйте.
«Мікрофон»: з якими побажаннями, пропозиціями, проханнями ви звернулися б до людей, що мають талант створювати поетичні перлини?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*У душі кожної людини є клапан,
що відкривається тільки поезією.*

М. Некрасов

*С. Климівський знаний не менше, як сім грецьких мудреців,
і шанований в Україні між козаками і селянами,
які здалека приходили послухати
його мудрих розмов і чудових віршів.*

М. Карамзін

*Бо й справді доброчесність має таку природу,
що не дістає честі звідки-небудь, а сама її в собі носить...*

І. Величковський

1. Вступне слово вчителя. Загальна характеристика поезії давньої української літератури

Ще за часів Київської Русі прозові твори нерідко починалися з віршованої передмови або похвали діянням видатних осіб. Цю традицію успадкували письменники наступних століть, особливо

розвинулася вона після виникнення книгодрукування. Протягом XVI — початку XVIII ст. нагромадився чималий досвід складання віршів, зокрема світського характеру.

Особливості ритмічної будови українських книжних віршів склалися під впливом чеської і польської силабіки, а також ритміки уснопоетичних творів, близької до силабіки.

У курсі поезики, яка викладалася в братських і монастирських школах, колегіумах, Київській академії, основна увага приділялася способам складання віршів, що позитивно позначалося на розвитку віршованої літератури.

Давню українську літературу представляло багато талановитих поетів. Герасим Смотрицький, Памва Беринда, Тарасій Земка, Лаврентій Зизаній, Феофан Прокопович, Іван Некрашевич та ін.

2. Ознаки силабічних віршів

Силабіка (від гр. *silaba* — склад).

- Однакова кількість складів у рядках (від 8 до 20).
- Наявність цезури.
- Постійний наголос на передостанньому складі рядка.
- Вільне розміщення наголосів у середині рядка.
- Перевага надається жіночій рими.
- Парне римування.

Найчастіше в поетичних творах давньої літератури застосовувався тринадцятискладник.

3. Теорія літератури. Поняття про фігурний (курйозний) вірш

3.1. *Курйозний* (від фр. *curieux* — цікавий, дивовижний) — курмедне сполучення слів, незвичайна побудова речень.

3.2. Особливості курйозного вірша.

Незвичайність їх була в зовнішньому вигляді, причому про зміст автори не дуже дбали. Так, у тексті фігурного вірша рядки різної довжини розміщувалися у формі чаші, зірки, хреста, меча тощо. У творах виду «рак» добиралися такі слова, щоб під час читання кожного рядка зліва направо й навпаки виходив той самий текст: Анна во дар имя ми обрадованна, / Анна дар и мнє сень мира данна.

В азбучному вірші кожне слово починалося з наступної літератури алфавіту: Ах Благ Всех Глубина / Девственная Єдина...

Великою популярністю користувалися акростиhi, в яких ім'я автора або того, кому твір адресувався, складалося з початкових літер кожного рядка, якщо читати їх згори вниз. Цей різновид

курйозного вірша використовується і тепер, зокрема в загадках.

Написання курйозних віршів було поетичним штукарством, але воно сприяло розвитку кмітливості, винахідливості учнів, допомагало їм оволодіти віршовою майстерністю. Великим успіхом користувалися такі твори в тогочасного невибагливого читача, охоче переписувалися і поширювалися.

З часом курйозні вірші стали посідати все менш значне місце місця в шкільній практиці, а на початку XVIII ст. були вилучені з підручників за штучність, беззмистовність і формалізм.

4. Творча діяльність І. Величковського

4.1. Відомості про письменника.

Іоанн Величковський — маловідомий український віршописець кінця XVII — початку XVIII ст. Біографічні дані про нього дуже обмежені. Народився близько 1630 р. Очевидно, вчився у Київському колегіумі. На початку 1680-х рр. він, треба вважати, належав до працівників чернігівської друкарні Лазаря Барановича, а трохи пізніше, в середині 80-х рр., переселився до Полтави, де одержав посаду пресвітера Успенської церкви. Тут він і помер у 1726 р. (за іншими даними — в 1701 р.).

Відомий письменник XVIII ст. архімандрит Нямицького монастиря в Молдавії Паїсій Величковський доводився йому, здається, онуком.

Літературна спадщина Величковського, що збереглася до нашого часу, обмежується головним чином трьома творами. Це, по-перше, писаний сапфічними строфами латино-польський панегірик, підписаний архієпископові чернігівському Лазареві Барановичу і надрукований в Чернігові, приблизно в 1680–1683 рр. Цей твір зберігся в єдиному дефектному (без заголовкового аркуша) примірнику; на останній сторінці його зазначено: «Lucubratiuncula...». Крім зазначеного панегірику Величковському належать ще два слов'яно-українські збірники, що мають назву «Зегар з полузегарком» і «Млеко от овцы пастыру належное». Обидва вони були «оферовані» (піднесені) київському митрополитові Варламу Ясинському, преший — в 1690 р., другий — в 1691 р.

В усіх названих творах Величковський прагне наблизитись до того своєрідного літературного стилю, який оформився в Європі, зокрема в Польщі, в XVI–XVII ст., в епоху феодально-католицької реакції і який поширювався на Україні в шляхетських колах у 2-й пол. XVII ст. Стиль цей в сучасній науці зветься то «схоластичним стилем», то стилем «бароко». Характерною ознакою його є надзвичайно гіпертрофований розвиток словесно-декоратив-

ного орнаменту: в художньому творі на перше місце висувається форма, змістові надається другорядне значення. Мета мистецтва за часів бароко — вразити, зацікавити читача несподіваними стилістичними ефектами.

Після смерті І. Величковського рукопис «Зегара» і «Млека» переховувався в його потомків і на початку ХХ ст. належав священникові Замкової церкви в м. Ніжині Олександрові Величковському. Від нього в 1908 році рукопис потрапив на виставку XIV Археологічного з'їзду в Чернігові. Невідомі досі в науці вірші Величковського тепер, у зв'язку з виставкою, зацікавили багатьох дослідників старого письменства.

Свої твори І. Величковський писав давньоукраїнською та польською мовами.

4.2. Рукописна книга «Зегар з полузегарком» (1690).

4.2.1. Виразне читання поезій збірки з відповідним коментарем.

4.2.2. *Тема:* розповідь про народження, діяльність, страждання, розп'яття і воскресіння Господа; про плинність життєвого часу кожної людини, його значимість.

4.2.3. *Ідея:* возвеличення Всевишнього, який всіляко прагнув допомогти людям у скрутний для них час; заклик цінувати кожную хвилину часу, раціонально використовувати її впродовж усього життя.

4.2.4. Основна думка.

- Життя, що складається з годин і «минут» — це скарб.
- Все стане нічим по смерті.
- Не прибуде багатство, не зійде слава,— / Сметрь-бо, найшовши, все оце погубить.
- Дотримуйся заповідей Божих, і Всевишній буде всіляко оберегати Тебе від усього потворного і підступного.

4.2.5. Композиція.

Книжка містить початок (звернення І. Величковського до читача), чотири частини «Зегар целий» (поетичні рядки «24 часа»), «Полузегарок» («часи денні і нічні»), «Минуты» (загальні, злі, добрі та дві страшні), «Квадрантес» (години, розділені на чотири частини).

4.2.6. Ідейно-художній аналіз книжки. Бесіда за питаннями:

- З якою метою автор звертається до читача? («*І О смерти пАм'ятай, и На суд будь чуткій. / ВЕЛиИ Час бежит сКОро, В бегу Своєм прудКІЙ*»)
- Кому І. Величковський присвятив свої книжки? Чим саме, на ваш погляд, пояснити шанобливе ставлення автора віршів до В. Ясинського?

- Чому твори віршописця розподілені на час загальний, денний, нічний?
 - На чому акцентує увагу І. Величковський у віршах із загальним часом? Яким чином поєднані рядки твору?
 - Для чого письменник у книжці намагається відтворити епізоди народження, смерті і воскресіння Всевишнього?
 - Як ці віршовані твори пов'язані з Біблією, її героями?
 - Яким чином Ісус допомагав людям? Наведіть цитати.
 - Через що І. Величковський називає Господа Спасителем?
 - Що є покаєнням? Для чого, на думку письменника, потрібен час для покаєння?
 - Які злі «минуты», на ваш погляд, є найсуттєвішими? Проаналізуйте їх. Обґрунтуйте свій вибір.
 - Чому І. Величковський акцентує увагу на тому, що страшніші «минуты» ті, коли «небо і земля мимо ідуть»?
 - Чим пояснити те, що смерть губить всілякі «минуты»?
- 4.2.7. Вільний мікрофон. Найщасливіші «минуты» у моєму житті.

4.3. Рукописна книга «Млеко...».

4.3.1. Виразне читання віршів збірки, пояснення його змісту.

4.3.2. *Тема:* відтворення у віршах різноманітних життєвих «штук», що змушують читача глибоко осмислити їх призначення і спрямованість.

4.3.3. *Ідея:* возвеличення розуму, кмітливості; поважного ставлення до Всевишнього, Богородиці; дівочої краси; висміювання людських вад (ліні, надмірної гордості, пияцтва...).

4.3.4. *Основна думка:* кожний вірш І. Величковського — це його поважне ставлення до читача, в якому він висловлює свою любов і бажає всіляких благ.

4.3.5. І. Величковський про особливості своїх віршів «штук»:

- кожний твір — забава із глибоким підтекстом (сміслом);
- поетичні «штучки» невеликі за обсягом;
- мають місце твори на уважність і кмітливість;
- сатирична спрямованість.

4.3.6. Різновиди поетичних творів письменника.

• «Ехо ест вірш, в котором яко бы некое ехо, то есть одзов, до каждого стихов конца две силлябы з конечных же літер уфорованные отзываются».

Что плачеш Адаме: земнаго ли края?

• «Рак літералный ест вірш, котрого літеры і вспак (справа наліво) читаючися той же текст выражают».

А відай там Я мати а діва.

- «Рак словный ест вірш, которого не літеры, а слова вспак читаються».
Високо діва ест вознесенна, / Глибоко яко бяше смиренна.
- «Рак прекословный ест вірш, котрого слова вспак читаючися противный текст виражают»
Авель Богу пожру жертву тучну, не худую, Многу, не малую,
Каін Бла [гую, не] злую
- Жартовный ест вірш, который гды читается як вірш идет жаргы тылко строит, леч гды в нем каждое словко першой строки з словами другой противко стоячими злучати будеш, зараз інший сенс правдивый укажет».
Остав молитву, дівство растли, злых чти, друже, / Ліность любви, сохраняй злость, лай добрых дуже.
- «Многопреминительный ест вірш, который килка десят разый перемятися может, яко нижей обачиш. У римлян называется тот вірш протеус».
Плоды украшают яко ниву ясно, / Роды ублажают тако діву красно.
«Таковым способом сей вірш и далее можетъся перемяти до килка десят разый, волно кому досвідчити».

5. С. Климовський. «Їхав козак за Дунай»

5.1. Відомості про Семена Климовського: українського козака, поета, політика, філософа.

Про його життєвий шлях відомо дуже мало. Перша друкована згадка про нього з'явилася в 1772 році (ймовірно, ще за життя) в «Опыте исторического словаря о русских писателях», підготовленому М. Новиковим. Там повідомлялося, що малоросійський козак С. Климовський написав віршовану книжку «Про правду і великодушність добродійників» (1724) і що ця рукописна книжка зберігається в Імператорській бібліотеці. Вдруге С. Климовського згадав російський історик І. Голиков у «Діяннях Петра Великого» (1785), але назву твору Климовського вже змінено — «Про правосуддя начальствующих», а прізвище подано як Семен Климов, харківський козак. Зауважується, що він подарував свою книжку Петру І.

М. Карамзін відзначає, що Климовський є автором пісні «Не хочу я нічого, тільки тебе одного», яку «співають наші ласкаві пані». На портреті зображено молодого вусатого козака за столом, на якому лежить книжка.

Російський письменник О. Шаховський створив у 1812 році оперу-водевіль «Козак-стихотворець», героєм якої є С. Климовський.

І. Бецький опублікував в альманасі «Молодик» (1843) ще один портрет козака-піснетворця, а Я. Щоголів присвятив йому вірша. У «Словнику російських світських письменників», виданому митрополитом Євгенієм, називаються ще два твори харківського козака: «Про давні всеросійського монарха діла» та «Про прищестя короля шведського Карла XII у середину України». (Ці твори досі не знайдено.)

Книжку-рукопис, подаровану поетом царю, довгий час не могли знайти в бібліотеці Петра І. Тоді й виник сумнів, що насправді існував цей український козак-віршувальник. Про С. Климівського стали згадувати з епітетом «легендарний».

Однак учений В. Срезневський знайшов рукописну книжку, у яку Климівський власноруч переписав свої твори (нині зберігається в Петербурзі у бібліотеці Російської Академії наук).

Книжка свідчить, що С. Климівський належав до найосвіченіших верств українського суспільства, якому були близькі передові погляди доби Просвітництва. Поет був обізнаний з найновішими філософськими течіями свого часу і водночас з античною культурою. Його віршований філософсько-політичний і соціологічний трактат наслідував тогочасні європейські традиції.

С. Климівський — поет XVIII століття, попередник Г. Скороди.

5.2. Опрацювання твору С. Климівського «Їхав козак за Дунай».

5.2.1. Виразне читання пісні або її виконання під музику.

5.2.2. Історія написання поетичного твору.

С. Климівський став автором надзвичайно популярної пісні «Їхав козак за Дунай», яку дуже любили в Україні ще за його життя. Історію пісні, як і біографію її автора С. Климівського, дослідив видатний український літературознавець Г. Нудьга («Літературна Україна» за 6 серпня 1969 р.).

Оригінал пісні не зберігся. Її текст уперше був опублікований у збірці «Російські народні пісні» (Прага, 1790; друге видання — 1806). Слова з нотами вперше надрукував у Петербурзі гітарист Генглез у 1796 році.

До цих найстаріших друківаних текстів нові покоління додали щось своє, але основа пісні збереглася. Під впливом пісні «Їхав козак за Дунай» написали свої твори українські поети Л. Боровиковський, О. Шпигоцький.

Найповніший текст пісні подав Михайло Максимович у збірці 1827 року з такою приміткою: «Сія відома пісня створена козаком С. Климівським, якому, можливо, належить і багато інших, що однак ж стало невідомим, як і взагалі ми не знаємо авторів народних пісень».

Більше ста років варіант пісні зі збірки Максимовича передруковували в різних етнографічних виданнях та пісенниках без змін.

5.2.3. Тема: зображення зворушливого розлучення козака з дівчиною, через його участь у військових подіях за Дунаєм.

5.2.4. Ідея: возвеличення щирого почуття, яке випробовується часом і життєвими обставинами.

5.2.5. Основна думка: Тебе ж, мила, не забуду, / Поки жив на світі буду. / Коли умру на війні — / Поплач обо мні.

5.2.6. Жанр: літературна пісня, інтимна лірика.

5.2.7. Композиція.

Твір побудований у формі діалогу між козаком та його коханою.

5.2.8. Ідейно-художній аналіз твору. Бесіда за питаннями:

- Що вам відомо про пісню як літературний жанр і твір мистецтва?
- В які часи відбуваються події у творі?
- Чому козак вимушений був залишити кохану і негайно виїхати за Дунай?
- Як дівчина сприйняла розлучення з коханим? Чим це зумовлено?
- Якою у творі зображена дівчина? («Білі ручки», «Ясні очі»)
- До чого вдається героїня пісні, аби втримати коханого від поїздки?
- Яким ви уявляєте козака?
- Чому герой не виявляє чіткої впевненості у щасливому поверненні з війни?
- Чи є щирими почуття козака до своєї коханої? Відповідь умотивуйте.
- Через що плач дівчини милий вважає передчасним?
- Які відчуття проймали козака, коли він вирушав на війну?
- Як могли б далі розгортатися події з героями пісні?
- Яким чином цей твір пов'язаний з народними баладами про епізоди з життя та діяльністю козацтва?

5.2.9. «Міні-мікрофон»: кохання... яким воно буває?

5.2.10. Художні особливості пісні.

Звертання: «Дівчино, прощай», «Ти, конику вороненький...», «Постій, постій, козаче...», «Ти будь здоров, мій миленький», «Тебе ж, мила, не забуду».

Епітети: «конику вороненький», «білі ручки», «ясні очі».

Повтори: «постій, постій...», «мила... миленький».

Метафора: «ручок не ламай», «ясних очей не стирай».

Зменшувально-пестливі форми слів: «миленький», «вороненький», «коник», «ручок».

5.2.11. Світова слава пісні.

У 1808 р. твір «Їхав козак за Дунай» сягнув Західної Європи. Спочатку він став дуже популярним у Німеччині.

Німецький поет-романтик Тігдем та його приятель французький економіст й історик Сімонді, почувши пісню від слуг якогось пана з України, були зачаровані й одразу ж переклали її кожний рідною мовою. У 1809 році Тігдем опублікував свій переклад і ноти в популярному кишеньковому виданні В. Беккера під назвою «Козак та його дівчина».

Фортепіанні варіації за її темою написав видатний німецький композитор Г. Вебер. Геніальний німецький композитор Людвіг Ван Бетховен, який творчо використовував мелодії українських народних пісень, імовірно, почув пісню «Їхав козак за Дунай» у родині дипломатичного посланника Російської імперії у Відні Андрія Розумовського, сина останнього українського гетьмана Кирила Розумовського. Бетховен написав у 1816 році на основі цієї пісні варіацію для фортепіано з флейтою, а потім опрацював для збірки пісень народів Європи, надавши українській мелодії елегантності та урочистості. Поширилася пісня Климівського й у Франції. Її французький текст з нотами вміщено в кількох виданнях на початку XIX ст.

У 40-х рр. XIX ст. перероблена Тігдемом пісня, якій він, зберігши українську мелодію, надав рис сентиментального романсу, стала улюбленою в Німеччині.

З Німеччини пісня потрапила до Австрії та Чехії, де з'явилося два переклади чеською — Ганки і Челаховського (1822). З українського оригіналу також було зроблено і англійський переклад, надрукований у Лондоні в 1816 році. Польською мовою пісню переклав Бродзінський (1817), а на музику її поклав польський скрипаль Кароль Літинський і видав у Львові 1833 року. Італійською мовою пісню з нотами надрукували 1895 року. В Угорщині текст було настільки змінено, що не залишилося ні козака, ні дівчини, але українська мелодія збереглася, за винятком кінцівки, що нагадувала чардаш.

Григорій Нудьга так пояснює привабливість і унікальну популярність української пісні в багатьох країнах Європи: «Насамперед — природне вираження особистих і громадських почуттів героя, його вірність обов'язку і кохання, чистота переживань і настроїв, проста, прозора і в своїй основі оптимістична музика, складена в ля мінорі з відхиленням у середній частині до паралельного

мажору. Виникла вона на ґрунті української пісні й романсової творчості. На початку ХІХ століття такі твори мали успіх».

Отож не диво, що народжена на Україні пісня з гучною славою облетіла майже всю Європу.

5.2.12. Значення поетичного твору С. Климівського.

На основі пісні К. Ковос написав оперу. Пісню Климівського скористалися О. Пушкін («Козак»), О. Дельвіг («Поляк»), за її темою і на основі української мелодії російський поет-пісняр Мерзляков створив популярний російський романс «В час разлуки пастушок». Російський письменник Салтиков-Щедрін у «Пошехонській старині» повідомляв, що у найвіддаленіших куточках Росії кожна баришня, яка не хотіла відставати від моди, виконувала пісню-романс «Їхав козак за Дунай». Дещо переробивши мелодію, російські солдати співали її на похоронах загиблих товаришів.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

I. Величковський «Зегар з полузегарком», «Зегар целый»

1. Дев'ятий час повідомляє про:

- зняття Христа Спаса із хреста;
- Господь на тілі мав п'ять ран;
- страждання сина Богородці;
- зустріч Всевишнього із грішним людом.

I. Величковський «Зегар з полузегарком», «Полузегарик»

2. Кому допоміг Ісус (десята денна година)?

- Адаму і Єві;
- прокаженим;
- голодному люду;
- блукаючій жінці з немовлям.

3. Біблійна легенда, яка згадується у восьмій нічній годині:

- потоп на землі;
- діяння Мойсея;
- Вавилонська вежа;
- сотворіння світу.

4. Книга, на якій акцентує увагу І. Величковський у нічному десятому часі:

- Остромирове Євангеліє;
- «Апостол»;
- Псалтир;
- «Ізборник Святослава».

5. Письменник називає Ісуса не тільки спасителем, але й вважає його:

- філософом;
- вченим;
- гуманістом;
- учителем.

6. До загальних «минут» належить:

- ненависть;
- голод;
- юність;
- тілесна краса.

7. «Квадрантес» не містить такого поняття, як:

- земля;
- смерть;
- ад;
- суд (страшний).

8. І. Величковський свої твори присвятив:
- Л. Барановичу;
 - всім слов'янам;
 - В. Ясинському*;
 - чернігівським друкарям.

С. Климовський «Їхав козак за Дунай»

- Коли обіцяв повернутися козак дівчині, якщо він не загине на війні?
 - Наступної весни;
 - через дві зими;
 - через кілька місяців;
 - через три роки*.
- Від'їжджаючи, милий поросив кохану, щоб вона:
 - щодня очікувала його;
 - молилася за нього;
 - поплакала над мертвим тілом козака*;
 - не забувала і згадувала їх зустрічі біля Дунаю.
- Козак з війни хотів повернутися:
 - здобувши славу*;
 - живим і здоровим;
 - багатим і заможним;
 - швидко, не втративши коня вороного.
- Хто написав у 1816 році на основі твору С. Климовського варіацію для фортепіано з флейтою, а потім опрацював його для збірки пісень народів Європи, надавши українській мелодії елегантності та урочистості?
 - Г. Вебер;
 - Л. Бетховен*;
 - В. Беккер;
 - К. Літинський.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

- Як на вашу думку, чи можна твір С. Климовського «Їхав козак за Дунай» вважати автобіографічним? Наведіть переконливі аргументи.
- Дослідіть, як І. Величковський у своїх творах зображує Ісуса Христа. Чим захопив автора цей образ? Свої спостереження узагальніть.
- І. Величковський власні твори писав мовою давньоруською і:
 - англійською;
 - італійською;
 - грецькою;
 - польською*.

Картка № 2

- Чому, на думку І. Величковського, «минути... не годиться ніяк проминути». Відповідь обґрунтуйте.
- Що, на ваш погляд, свідчить про популярність і світову славу пісні С. Климовського «Їхав козак за Дунай»? Свої міркування аргументуйте.

3. Український поет, який під впливом пісні С. Климовського «Їхав козак за Дунай» написав власний твір:
- а) Є. Гребінка; б) Т. Шевченко; в) І. Величковський;
 - г) Л. Боровиковський.

Картка № 3

1. З приводу чого І. Величковський у своїх творах закликає читача радіти? Відповідь вмотивуйте, наводячи приклади з твору.
2. Прокоментуйте висловлювання С. Климовського: «Життя є благо, але тільки життя добродійне гідне людини». В чому актуальність цієї фрази письменника?
3. Країна Західної Європи, в якій спочатку українська пісня козака з Харкова «Їхав козак за Дунай» набула великої популярності:
 - а) Франція; б) Англія; в) Німеччина; г) Іспанія.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів

VIII. Домашнє завдання

Скласти питання до драми Ф. Прокоповича «Владимир», підготувати міні-повіді про вертеп (автори, виконавці, ідейний зміст).

Урок № 14

ДРАМАТУРГІЯ. ШКІЛЬНА ДРАМА «ВЛАДИМИР»

Ф. ПРОКОПОВИЧА. ВЕРТЕП ЯК ВИД ЛЯЛЬКОВОГО ТЕАТРАЛЬНОГО ДІЙСТВА

Мета: ознайомити учнів з особливостями шкільної драми, зокрема з твором Ф. Прокоповича «Владимир»; дати уявлення про становлення і розвиток драматургії у давній українській літературі; охарактеризувати вертеп як вид лялькового театрального дійства; розвивати вміння аналізувати, співставляти, виділяти головне, суттєве, робити висновки; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати повагу до історичного минулого народних традицій, що уособлюють вселюдські, вічні цінності; пропагувати вертепні традиції у наш час.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: текст твору «Владимир», портрет Ф. Прокоповича, Володимира Святославовича, Петра I; фотографії із зображенням вертепу, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

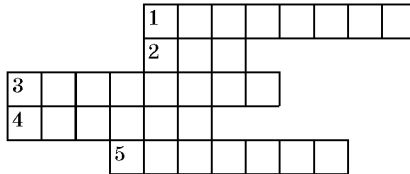
I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Гра «Найкмітливіший»

Клас розподіляється на дві команди, з кожної на чолі з капітаном обирається по п'ять представників, які впродовж п'яти хвилин повинні розгадати кросворд.

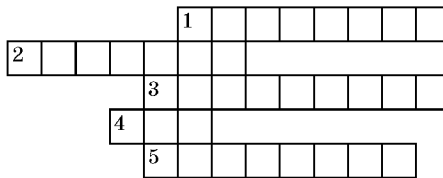
Завдання для команди I

По вертикалі: 1. Ім'я автора твору «Їхав козак за Дунай». (*Семен*)

По горизонталі: 1. Посада I. Величковського. (*Священик*) 2. Різновид курйозного вірша. (*Ехо*) 3. Митець, який назвав С. Климовського «козак-ом-віршотворцем». (*М. Карамзін*) 4. Художній засіб. (*Епітет*) 5. Жанр лірики «Їхав козак за Дунай». (*Інтимна*)

Завдання для команди II

По вертикалі: 1. Назва однієї з рукописних книг I. Величковського. (*«Млеко»*)

По горизонталі: 1. Художній засіб. (*Метафора*) 2. Книга для юного С. Климовського. (*Вчитель*) 3. Поняття, що належить до «злых минут» рукописної збірки «Зегар з полузегарком». (*Ненависть*) 4. Різновид вірша I. Величковського. (*Рак*) 5. Зегар — це... (*Годинник*)

2. Бесіда за питаннями

- Які асоціації у вас викликає театр? Як часто ви його відвідуєте?

- У чому полягає призначення театру? Чи можна його вважати осередком естетичного виховання людини?
- Згадайте жанри народної драми. Що для них характерно?
- Назвіть відомих діячів театрального мистецтва. Чим вони прославилися і заслужили визнання і повагу в народі?
- У чому полягає призначення лялькового театру?
- Що необхідно знати і вміти сучасному театралу? Чим це зумовлено?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу

Учитися доброму во всяком не стидно єсть времени...

Ф. Прокопович

1. Вступне слово вчителя

Ті етапи, які у своєму історичному розвитку пройшла західноєвропейська драма, пережила й українська в шкільних драмах XVII–XVIII ст. Хоч в українській літературі, в народних обрядах і танцях і були елементи драми, вони не стали основою для розвитку драматургії. На відміну від середньовічної драми в Західній Європі, де до початків драматичного мистецтва спричинилася церква з її театральними елементами в богослужіннях, українська православна церква, відкриваючи «театральні видовища», не могла виконати такої функції в розвитку української драми. Отже, в Україні саме шкільній драмі залишилося дати початок українській драматичній літературі.

2. Загальна характеристика шкільної драми

2.1. Історія виникнення та призначення драми у школі на Україні.

Уже в первісному мистецтві були елементи драми. У хороводах, у весільних обрядах теж є певні драматичні дії. Проте розвиток цих зародків драматичного мистецтва стримувала християнська церква, яка завжди виступала проти народних ігрищ, співів і танців.

У XVII ст. православне духовенство на противагу католицькому, яке запровадило з агітаційною метою релігійні сценічні вистави, само взялося писати драматичні твори. Це були так звані шкільні драми.

Створення їх мало на меті дати відсіч намаганням католицького духовенства поширювати на Україні вплив римської (тобто католицької) церкви і польську шляхетську культуру.

Найдавнішу згадку про українські драматичні вистави маємо в посланнях І. Вишенського. У посланні до стариці Домники полеміст нарікав, що православні, замість працювати для церкви, «тільки комедії строять і грають».

Історія української літератури засвідчує, що вже десь у 30–40-х рр. XVII ст. у Києві виставлялися шкільні драми. А один з колишніх учнів Київської колегії, Лазар Баранович, у листі до товариша в 1676 р. згадує, як вони колись, будучи учнями колегії, виступали в трагедії про Йосифа.

2.2. Автори шкільних драм, особливості написання цих творів.

Авторами шкільних драм були учні та викладачі Києво-Могилянської академії. Перші твори виникли наприкінці 30-х рр. XVII ст., останні припадають на 70-ті рр. XVIII ст.

Українські драматурги, зокрема у тих творах, які дійшли до нас, залежно від обдарування, ерудиції, самостійності мислення все ж мали змогу продемонструвати певну винахідливість в організації художнього матеріалу.

Шкільні драми писалися за певними правилами поетики. Викладачі поетики колегіумів, Київської академії зобов'язані були практично показувати, як треба складати вірші, драми, орації тощо. Теорія шкільної драми базувалася на канонах классицизму.

2.3. Виконавці шкільних драм.

Шкільні спектаклі ставилися, звичайно, під час релігійних свят, зокрема Різдва і Великодня, а то й з приводу якоїсь події — на публічних іспитах, на честь приїзду до Києва когось із визначних осіб та в інших випадках.

Характерно, що всі ролі в шкільних драмах виконували хлопці-учні («спудеї») школи (дівчата в школах не вчилися). Глядачами на такі вистави, крім викладачів, студентів, їх родичів, городян та селян, запрошувалися високі особи — іноді митрополит чи інші церковнослужителі. Траплялося, що й гетьман із своїм почтом виявляв бажання подивитись виставу. А деколи бували тут і звичайні купці, ремісники, міщани. Уся ця присутня публіка добре підготовлена до сприймання і розуміння суті того, що відбувалося на сцені.

«Важливою особливістю середньовічної духовної драми є її алегоризм, нахил до символів. Це обумовлювалося характером самої християнської релігії, її символічною образністю. Алегоризм був також дуже зручною формою агітації. Давня українська драма добре засвоїла цю рису європейської драми — більшість її дійових осіб, за латино-польським прикладом, були алегоричними. Алего-

ричні постаті треба було одягнути в такі костюми, щоб глядач здогадався, кого вони уособлюють, — Покору, Ворожнечу, Заздрощі, Віру, Надію, Любов, Ласку, Гнів, Розум, Фортуну, Волю, Жорстокість і т. д. Наприклад, дівчина в білому вбранні зображала Невинність, Злоба у правій руці мала тримати гадюку.

2.4. Жанрове розмаїття шкільних драм.

До нашого часу дійшло понад тридцять шкільних драм, більшість з яких виникла в I половині XVIII ст. Залежно від теми вони поділялися на чотири піджанри:

- 1) містерії — різдвяні та великодні драми (про народження, страту й воскресіння Ісуса Христа). Наприклад, «Образ страстей міра сего»;
 - 2) міраклі — драматизовані легенди про життя святих («Драма про Олексія, чоловіка Божого»);
 - 3) мораліте, в яких християнські догми морального характеру проповідувалися через дію алегоричних образів — Покора, Віра, Любов... (І. Кониський «Воскресеніє мертвих...»).
- Ці алегоричні драми, поширені в Західній Європі у XV–XVI ст., до України прийшли з розвитком театру в кінці XVI — на початку XVII ст. і проіснували до середини XVIII ст.;
- 4) історична драма («Милість Божа» невідомого автора).

Найціннішими були твори останнього піджанру: в них відображено важливі суспільні події, порушувалися пекучі проблеми сучасного авторам життя.

2.5. Інтермедії та інтерлюдії.

- *Інтермедія* — від лат. слів *inter* — між і *media* — середина.
- *Інтерлюдія* — від лат. слів *inter* — між і *ludus* — гра.

До шкільних драм звичайно додавалися інтермедії або інтерлюдії, побутові гумористичні сценки, які виставлялись в антрактах. Сюжетами їх були жартівливі історії, народні анекдоти і т. ін.

Проте шкільна драма не розвивалася в напрямі до реалізму. Значно ближче до життя були інтермедії, де відтворювалися різноманітні суспільні явища, міжкласові й міжнаціональні стосунки, воєнні чвари. Позитивними персонажами цих п'єсок були запорожець, козак, солдат, чесні трудівники. Вони протиставлялися жорстоким, пихатим шляхтичам, торгашам-крамарям, злодійкуватим циганам, недоумкуватим рабинам та ксьондзам. Кожний з персонажів мав одяг, відповідний своєму стану і нації, говорив рідною мовою з великою домішкою слів усно-розмовної української мови. Подія розвивалася динамічно й напружено. Дійові особи виголошували комічні монологи, співали, сварилися, би-

лися, танцювали під гру цимбалів або скрипки. Такі сценки дуже подобалися глядачам.

За своїм змістом та ідейним спрямуванням інтермедії ділилися на побутові й соціальні.

Писалися інтермедії, очевидно, студентами, які добре знали фольклор, важке становище трудящих, співчували їм, самі зазнали утисків та злиднів.

Кращі традиції інтермедії (демократизм, гуманізм, викриття пороків самодержавного ладу, співчуття поневоленим, захист їхніх прав, успадкували письменники-комедіографи нової української літератури.

2.6. Значення української шкільної драми.

Великою популярністю в глядачів користувалися такі талановиті п'єси, як «Комическое действе» (1736) М. Довгалевського, «Воскресеніє мервих» (1747) Г. Кониського, «Трагедія о смерти Уроша Пятого» (1744) М. Козачинського.

Українські шкільні драми справили великий вплив на розвиток цього жанру в Росії. Туди їх перенесли вихованці Київської академії, які ставали викладачами різних наук у Слов'яно-греко-латинській академії в Москві та інших російських навчальних закладах.

Кращі традиції шкільної драми успадкували й розвинули письменники нової літератури — І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко та ін.

3. Ф. Прокопович «Владимир» (1705)

3.1. Відомості про автора твору.

Феофан Прокопович — професор Київської академії, де в 1704 р. розпочав викладати поетику. До свого навчального предмета склав підручник. У творах письменників він хотів бачити більше життєвої правди. Свої теоретичні погляди намагався висвітлити в історичній драмі «Владимир».

Пізніше був церковним і політичним діячем при дворі Петра I.

3.2. Переказ цікавих епізодів з твору з відповідним коментарем.

3.3. *Тема:* зображення прийняття християнства Руссю, прославляючи діяння Володимира Святославовича та відтворення реформ Петра I, які мали значення для політичного та економічного розвитку Росії.

3.4. *Ідея:* висміювання, таврування ганебного протиставлення політики царя-реформатора, серед яких було багато церковнослужителів.

3.5. *Основна думка:* боротьба за прогрес, за передові реформи Петра I проти застою старого ладу.

3.6. Особливості назви твору.

У тодішній літературі було модним (і цього вимагала теорія літератури) давати заголовок твору дуже довгий, щоб у ньому розкривалися певною мірою його зміст і основна ідея тощо. Так, п'єса Ф. Прокоповича має дуже довгу назву, яку, звичайно, не наводимо повністю, а в такій редакції: «Владимир, всіх словенорос-сийских стран князь и повелитель». Свій твір автор присвятив гетьману І. Мазепі.

3.7. Жанр: автор назвав свій твір трагедокомедією, бо в цю п'єсу, що має в основному серйозний, високий зміст, органічно вплетені комедійні сцени, комічні персонажі.

3.8. Особливості твору.

«Владимир» — це барокова драма, автор використовує популярний епізод для створення складного багатопланового твору, у якому конкретні ситуації служать для вираження релігійно-філософських і політичних істин. У п'єсі можна виділити три плани:

- а) власне історичний сюжет;
- б) роздуми Прокоповича про світоглядну кризу епохи;
- в) авторську концепцію її подолання.

3.9. Проблематика п'єси.

Розв'язуючи у «Владимирі» проблему співвідношення віри і знання, релігії і науки, церкви і держави, Прокопович виходить з характерної для нього ідеї синтезу. Він вважає, що світоглядну кризу можна подолати з допомогою своєрідної «християнської філософії», у якій нові форми об'єктивного філософського знання поєднуються з уже традиційною ідеєю божества. У творі історичний князь Володимир приймає віру, яка відповідає світогляду початку XVIII ст. У відповіді філософа на запитання князя, звідки відомо про існування Бога, апелюється не до віри, а до розуму.

Висміюючи неучтво, користолюбство жерців, критикуючи забобони язичників, Ф. Прокопович тим самим критикує і християнство, якому примітивні уявлення про світ були властиві і на початку XVIII ст.

3.10. Головний конфлікт у творі — боротьба релігій, а в мирному плані — старого і нового — втілюється за допомогою принципу контрасту. Протиставлення двох релігій виражається через контрасти змалювання двох груп героїв. Конфлікт кожного героя із самим собою чи груп героїв є відображенням загального конфлікту епохи в долі окремої людини.

Монолог Володимира — внутрішня суперечка князя. Хоча за нього борються добрі і злі сили, він самостійно приймає рішення.

Новаторство Ф. Прокоповича полягає в тому, що образом Володимира він по-новому розв'язує моральний конфлікт. Його герой знаходить ту силу, яка визначає його долю, — це обов'язок.

3.11. Композиція.

У побудові свого твору автор ішов за власним курсом поезики, який вимагав суворого дотримання певних правил: п'єса має складатися з п'яти актів; подія, зображена у творі, має в житті відбуватися не довше двох-трьох днів, у п'єсі обов'язкові повинні бути пролог і епілог (заключний хор).

3.12. Сюжет.

У творі «Владимир» зображується видатна історична подія у житті Київської Русі — прийняття князем Володимиром християнства. Відомо, що навколо цього історичного акту точилася гостра боротьба. Це було сперечання нового, історично прогресивного (християнство) з консервативним старим (язичество). Сюжетно п'єса поділяється на три частини: підготовка до прийняття християнства, прийняття нової віри і перші наслідки цього нововведення. Згідно з таким розподілом розставлено й дійових осіб драми. Перша група їх — жерці Жеривол, Курояд, Пияр, тинь Ярополка (брат Володимира, убитий останнім), демони — захищають поганство. Володимир, його сини Борис і Гліб, Філософ, воєначальники Мечислав і Храбрый — ревні прихильники нової віри — християнства. Найбільш рельєфно у драмі змальовано образ Володимира. Навколо нього, власне, й розгортається вся дія.

3.13. Ідейно-художній зміст.

Представником нового ладу, речником нових ідей у драмі є князь Володимир Великий, що задумує велике діло: ввести християнство. У своїх змаганнях зустрічає він перешкоду з боку представників давнього ладу поганських жерців Пияра, Курояда й Жеривола. Автор із великим гумором характеризує ворогів з їх негативним світоглядом.

У першій дії драми тинь князя Ярополка перестерігає жерців перед задумами Володимира. Жерці Пияр, Курояд, Жеривіл, яких імена вказують на основні прикмети їх вдачі, хвилюються. В другому акті Жеривіл скликає духів і взиває всіх поганських богів на допомогу. У третій і четвертій діях затримується автор при сумнівах і ваганнях Володимира. Він радиться із синами Борисом і Глібом. Вібувається розмова між проповідником грецької віри і грецьким філософом та жерцем Жериволом, у якій жрець виявляється повним неуком. У душі Володимира відбувається боротьба. Але його сумніви й вагання перемагають, він приймає

християнську релігію і велить знищити ідолів. Драму закінчує промова св. апостола Андрія.

3.14. Розмір вірша твору і мова.

П'єсу написано силабічним віршем (в основному тринадцяти-складовим). Мова її — тогочасна українська з багатьма церковнослов'янізмами.

3.15. Робота над змістом драми. Бесіда за питаннями:

- Які події відтворені у п'єсі?
- Через що впровадження християнства Володимиром важко сприймалося на Русі?
- Для чого на землі з'являється Ярополк?
- Хто такі Курояд, Жеривіл, Пияр? Що намагається висміяти письменник на прикладі цих героїв?
- З якою метою Жеривіл у другому акті п'єси звертається по допомогу до духів?
- Як у драмі зображено Володимира? З приводу чого в його душі виникають тривога і сумління?
- З якою порадою князь звертається за порадою до своїх синів?
- Як ставляться жерці до запровадження християнства?
- Яку функцію в ідейному змісті твору виконує Андрій Первозваний?
- Що свідчить про належність «Владимира» до барокові драми?
- Яким чином прийом мораліте використано під час створення образу головного героя?
- У чому виявилися цінність і популярність твору «Владимир» для розвитку нової літератури?

4. Вертеп як вид лялькового театрального дійства

4.1. Поняття про вертепну драму.

Свою назву цей твір одержав від грецького слова «вертеп», що в перекладі нашою мовою означає «печера». У Біблії розповідається, що Богоматір Марія народила Сина Ісуса в печері (біля міста Віфлеєма), в якій пастухи під час негоди тримали худобу.

Вертеп за своїм змістом — це український оригінальний витвір, подібного до якого не знала Західна Європа. Це своєрідна форма давнього українського народного театру, але одночасно — театру лялькового.

4.2. Історія виникнення і розвитку вертепу.

Вертепна драма виникла в Західній Європі як поєднання різдвяної драми зі світським драматичним маріонетковим (ляльковим) театром. На Україні розвинувся вертеп щойно після того,

як інтермедія стала підупадати. Спонуляризували його мандрівні дяки, пиворізи.

З деяких писаних джерел відомо, що вже в часи Київської Русі скоморохи показували «игры, глаголаемыя куклы», проте наукою не встановлено, що це був вертеп. Документально достовірні відомості про його існування в Україні відносяться до середини XVII ст., але тексти вертепних п'єс, що дійшли до нас, написані в 2-й пол. XVIII ст.

4.3. За допомогою чого проводилася вертепна вистава?

Вертепна скринька мала вигляд двоповерхового будиночка без передньої стінки, майстерно зробленого з дерева та твердого картону. Висоту скринька мала приблизно півтора метра, ширину — понад метр, глибину — півметра. У підлозі кожного поверху (ярусу) були довгі розгалужені щілини, замасковані хутром, тому не помітні для глядача. Схований за скринькою вертепник рухав по цих щілинах, вирізьблених з дерева, відповідно ролі вдягнених ляльок на дротах. З дерева були зроблені й розмальовані коза, свиня, шкапа тощо. Стоячи за вертепною скринькою, сам вертепник або його помічники, міняючи голос, промовляли монологи й репліки дійових осіб, співали за них і грали на якомусь інструменті.

4.4. Будова вертепної вистави.

Українська вертепна драма складалася з двох частин:

- релігійної, яка відбувалася в горішньому поверсі вертепу, що являв собою Віфлеєєм, де чергувалися сцени народження Христа, поклону пастухів, вибухів гніву й люті Ірода, його смерті;
- інтермедійної з національно-побутовою закваскою, в ній виступали постаті з народного життя: козак, поляк, жид, циган, литвин з основними, характерними ознаками своєї вдачі.

4.5. Демонстрація вертепу.

На горішньому ярусі відбувалася вистава першої (духовної) частини вертепного твору, за змістом тотожної зі шкільною різдвяною драмою. Спільні в них і дійові особи: Богоматір, Йосип, ангели, царі-волхви, пастухи, цар, Ірод, воїни та ін.

На нижньому ярусі розігрувалися сценки з тогочасного народного побуту, створені за зразком інтермедії. Тут виступають ті ж персонажі: запорожець (або козак), солдат, польські шляхтичі, селяни, євреї, цигани тощо. Дійові особи вертепної вистави були вдягнені в національні костюми. Говорили персонажі своєю рідною мовою, співали пісні й виконували танці свого народу, поводитися відповідно до власного суспільного становища та національного характеру.

4.6. Чим відрізнялася шкільна драма від вертепної?

- Якщо текст шкільної драми, написаний кимось із тогочасних авторів, залишався незмінним, то вертепна драма усталеного тексту не мала: кожний вертепник вносив у запозичену п'єсу різні зміни на свій смак і розсуд. До нас дійшло кілька варіантів, найвідоміші з яких — сокиринський, славутинський, батуринський, хорольський. У першій частині вертепної драми було 13–17 яв, у другій — 28–31. Вся вистава тривала іноді до трьох годин.
- На відміну від шкільної драми, інтермедії якої розігрувалися між діями серйозної п'єси на тому ж театральному кону, побутові сцени вертепу виставлялися після закінчення духовної частини в іншому місці — на першому ярусі скриньки.
- Ролі в шкільній драмі виконувалися людьми, у вертепній — ляльками.

4.7. Значення вертепу.

На основі вертепу, гумористичних інтермедій і комічних народних сенок, сатиричних віршованих діалогів пізніше, вже в XIX ст., розвинулась в українській літературі комедія.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Шкільна драма»

1. Драматичний твір, в якому найбільше збережено структуру мораліте:
 - а) Ф. Прокопович «Владимир»;
 - б) Г. Кониський «Воскресеніє мертвих»;
 - в) «Милість Божа» невідомого автора;
 - г) М. Довголевський «Комическое действе».
2. Жанр драматургії давньої української літератури, у творі якого інсценізувалися народження, смерть і воскресіння Христа:
 - а) історична драма; б) міраклі; в) *містерії*; г) мораліте.
3. Для міракля як жанру шкільної драми характерними є:
 - а) *розповіді про «чуда», здійснені Богородицею, про життя святих*;
 - б) відтворення політичних подій того часу;
 - в) інсценізація про народження, смерть і воскресіння Христа;
 - г) пропагування ідей християнської моралі.
4. Герой мораліте:
 - а) мужній і відчайдушний; б) надто набожний;
 - в) *пасивний і слабкий*;
 - г) здатний заради інших піти на самогубство.

5. Авторами шкільних драм були учні та викладачі:
 - а) духовних семінарій;
 - б) навчальних закладів, які засновані православними братствами;
 - в) Острозької академії; г) *Києво-Могилянської академії*.
6. Найдавніші згадки про українські драматичні вистави є у творах:
 - а) Г. Кониського; б) *І. Вишенського*; в) І. Величковського;
 - г) С. Климовського.
7. До жанру шкільної драматургії не належить:
 - а) *апокриф*; б) містерія; в) історична драма; г) міракля.

Ф. Прокопович «Владимир»

1. Трагікомедію «Владимир» Ф. Прокопович присвятив:
 - а) Б. Хмельницькому; б) Петру I; в) *І. Мазені*;
 - г) всім православним християнам.
2. У чому полягає ідейне спрямування драми професора київської академії?
 - а) Засудженні діяльності Петра I;
 - б) схваленні пропозиції жерців зберегти одночасно як язичництво, так і християнство.
 - в) *уславленні Володимира, який упровадив християнство на Русі*;
 - г) засудженні прагнень Мстислава Хороброго.
3. У другій частині драми:
 - а) *Жеривіл звертається по допомогу до злих духів*;
 - б) Володимир вирішує порадитися із синами Борисом і Глібом;
 - в) тінь князя Ярополка застерігає жерців від зазіхань Володимира;
 - г) відбувається розмова між Жериволом і грецьким філософом.
4. Ф. Прокопович у трагікомедії:
 - а) описав реальні події того часу;
 - б) *намагався відтворити власні теоретичні погляди*;
 - в) уникав застосування елементів бароко;
 - г) поєднав ознаки шкільної драми і вертепу.

Вертеп

1. Вертепну драму спопуляризували:
 - а) викладачі Києво-Могилянської академії;
 - б) кобзарі і бандуристи; в) *мандрівні дяки*;
 - г) священники православ'я.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на ваш погляд, алегоризм був зручною формою агітації у давній українській драмі? Наведіть приклади.
2. Вмотивуйте, чи доречним уважалось під час вистав у шкільних драмах демонстрування інтермедій або інтерлюдій. Відповідаючи, посилайтеся на вагомні аргументи.
3. Сюжети притч (про блудного сина, багача і Лазаря) переспівували автори: а) міраклів; б) *мораліте*; в) історичних драм; г) містерій.

Картка № 2

1. Дослідіть, що, на ваш погляд, сприяло досягненню найвищого розвитку шкільної драми? Свої спостереження узагальніть.
2. У чому полягав зв'язок історичних драм з тогочасною дійсністю? Висловіть особисту думку, переконливо обґрунтуйте її.
3. Основою для показу інтермедій були:
а) народні пісні; б) концерти подорожуючих;
в) *жартівливі історії*; г) сюжети біблійних притч і легенд.

Картка № 3

1. Поміркуйте, що необхідно знати і вміти для створення власної інтермедії? У чому полягатиме її ідейний зміст?
2. Доведіть, що твір Ф. Прокоповича «Владимир» — трагікомедія. Наведіть переконливі аргументи.
3. Значну роль у розвитку давньоукраїнської драматургії і театру відіграють:
а) слов'яно-греко-латинська академія в Москві;
б) діяльність Ф. Прокоповича;
в) *Києво-Могилянська академія*; г) греко-слов'янська академія.

VI. Підсумок уроку

1. Рефлексія

Створіть асоціативні ряди до понять «шкільна драма», «трагікомедія», «інтерлюдія», «автори вертепу» (на вибір).

2. Значення давньої української драматургії

Нова українська література активно використовувала окремі теми, трактовку образів, особливості поетики давньої української драматургії. Аналогічне до інтермедійних і вертепних зображення персонажів помічаємо у п'єсах «Простак» М. Гоголя, «Москаль-чарівник», «Наталка Полтавка» І. Котляревського та в інших творах. Під впливом українського вертепу утворився

російський вертеп, білоруська «бетлейка». Сліди нашого вертепу віднайдено аж у Сибіру. Саме до цього цікавого явища і сьогодні спрямована увага літературознавців, фольклористів, театрознавців, музикознавців, етнографів.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

1. Підготувати малюнки за однією з тем: «Герої твору Ф. Прокоповича “Владимир”»; «Дійові особи вертепів і шкільних драм»; «Мое бачення інтермедії».
2. Написати міні-твір «Театр минулого і сьогодні», скласти хронологічну таблицю «Життя і творчість Г. С. Сковороди».

Урок № 15

Г. СКОВОРОДА. ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ФІЛОСОФА, ПРОСВІТИТЕЛЯ, ПОЕТА. «БАЙКИ ХАРКІВСЬКІ». «БДЖОЛА ТА ШЕРШЕНЬ», «СОБАКА І ВОВК»

Мета: ознайомити школярів з життєвим і творчим шляхом Г. Сковороди — філософа, просвітителя, поета; охарактеризувати його збірку «Басни харьковскія», зосереджуючи увагу на ідейно-тематичному спрямуванні програмових байок; розвивати вміння аналізувати, коментувати зміст творів; навички виразного читання; формувати кругозір, світогляд учнів; виховувати почуття пошани до творчості Г. Сковороди, давньої літератури; любов до книги як скарбниці народної мудрості і пам'яті.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Г. Сковороди, виставка творів митця і про нього, фотоілюстрації до його байок, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Огляд виставки малюнків і заслуховування міні-творів за драмою Ф. Прокоповича «Владимир». Визначення кращих творчих робіт.

III. Актуалізація опорних знань

1. Вікторина «Кращий знавець-драматург»

Завдання: надайте правильну відповідь, закінчуючи подану фразу.

- Православне духовенство сприяло створенню шкільної драми, аби протистояти... (*Католизму і розповсюдженню польської культури на Україні*)
- «Православні, замість працювати для церкви... тільки комедії строять і грають», — так у своєму посланні зазначав... (*І. Вишенський*)
- Авторами шкільних драм були... (*Учні та викладачі Києво-Могилянської академії*)
- Найчастіше шкільні драми ставилися з приводу... (*Релігійних свят*)
- Важливою особливістю середньовічної духовної драми є її... (*Алегоризм, нахил до символічності*)
- Жанр драматургії XVIII ст., в якому християнські догми морального характеру проповідувалися через дію алегоричних образів — Покора, Віра, Любов. Це... (*Мораліте*)
- Прикладом містерії можна вважати твір... (*«Образ страстей міра сего»*)
- Кращими традиціями інтермедії можна вважати... (*Демократизм, гуманізм, викриття пороків самодержавства, співчуття поневоленим, захист їх прав*)
- Позитивні персонажі інтермедії... (*Запорожець, козак, солдат, чесні трудівники*)
- Драму «Владимир» Ф. Прокопович присвятив... (*І. Мазені*)
- Головний конфлікт трагікомедії Ф. Прокоповича. (*Боротьба релігій, старого і нового*)
- Слово «вертеп» з грецької мови перекладається як... (*Печера*)

Примітка. За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. «Мозкова атака». Відповіді на запитання

- Хто такі філософи? Назвіть відомих вам. Чим вони запам'яталися?
- Дайте визначення байці як жанру художньої літератури. Яких видатних вітчизняних і зарубіжних байкарів ви знаєте?
- Чому повчають вас митці слова? Де ви можете реалізувати набуті знання в подальшому?
- Чим актуальні твори минулого для сучасного?

- Яким чином художня література впливає на формування особистості?

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

*Мало можна вказати таких народних постатей,
якою був Сковорода і які б так пам'ятав і поважав народ.*

М. Костомаров

*Його біографія, мабуть, ще краща за його твори,
але які гарні й твори.*

Л. Толстой

1. Вступне слово вчителя

Минуло багато часу, як самобутній письменник Григорій Сковорода ходив по землі. Проте голос його не стихає, а все дужчає. Його заповіді справедливості, добра, людяності, працьовитості знаходять відгук і в наших серцях.

Ще за життя Сковороду називали «українським Сократом», «українським Горацієм», бо він значно розвинув на Україні філософію, літературу, педагогіку. У своїх творах Сковорода оспівував природу України, її працьовитих людей, прагнення до щастя й волі, висміював панів за їх паразитизм, за знуцання з народу. А ще він проголосив людину та її волю найвищою цінністю.

На жаль, за його життя не було надруковано жодного твору. Проте сквородинські поезії швидко поширювалися на Україні вустами народу. Гостре невідкупне слово Сковороди в моторошній темряві кріпосницької сваволі спалахувало чистим вогнем і торувало стежку народному щастю. Митець цілком справедливо вважав, що щасливим може бути тільки той народ, в якого щаслива кожна особа.

2. Григорій Савич Сковорода (03.12.1722–09.11.1794).

Життя і творчість видатного філософа, просвітителя, поета

Повідомлення № 1. Г. Сковорода — звичайна людина

(Звертається увага на портрет митця, фотоілюстрації.)

Про Г. С. Сковороду до наших днів дійшли з тих далеких часів дуже скупі, а часом неточні відомості. Архівних матеріалів залишилось зовсім мало. Майже всі дослідники користуються єдиним документом — короткою біографією Г. Сковороди, написаною найближчою до нього людиною, його улюбленим учнем і найпершим другом Михайлом Ковалинським.

Перед нами постає образ великого просвітителя-гуманіста, мандрівного вчителя, демократа, непримиренного борця з неправдою і несправедливістю в суспільстві. Г. Сковорода — це людина щира і чесна, трудолюбива і гуманна. У життєписі М. Ковалинський наводить дуже багато подробиць, які виразно змальовують просте і скромне життя мудреця: «Одевался пристойно, но просто; пищу имел состоящую из зелий, плодов и молочных приправ, употреблял оную ввечеру, по захождении солнца; мяса и рыбы не вкушал не по суеверию, ни по внутреннему своему расположению, для сна отделял от времени своего не более четырех часов в сутки; вставал до зари и, когда позволяла погода, всегда ходил пешком за город прогуливаться на чистой воздух и в сад, всегда весел, бодр, легок, подвижен, воздержан, целомудр, всем доволен, благодушествующ, словоохотен, где ни принужден говорить — из всего выводящий нравоучение, почтителен ко всякому состоянию людей, посещал больных, утешал печальных, разделял последнее с неимущими, выбирал и любил друзей по сердцу их...».

М. І. Костомаров у статті «Слово про Сковороду» зазначав про митця: «...в багатьох будинках висять його портрети, всякий письменний малоросіянин знає про нього; ім'я його відоме дуже багатьом із неписьменного люду; його мандрівне життя є предметом оповідань і анекдотів; по деяких місцях потомки від батьків і дідів знають про місця, які він відвідував, де любив перебувати, і указують на них з пошаною; приязнь Сковороди до деяких з його сучасників становить родинну гордість онуків; мандрівні співці засвоїли його пісні, на храмовому святі, на торжищі нерідко можна зустріти натовп народу, який оточує групу цих рапсодів і з сльозами зворушення слухає: “Всякому городу нрав і права”».

Деякі свої листи і твори Г. Сковорода підписував так: «Григорій Варшава Сковорода». Що це за «Варшава»? Виявляється, що в 1773 році Михайло Ковалинський, будучи у Швейцарії в час закордонної подорожі, бачив у м. Лозанні відомого в той час філософа Данила Мейнгарда. Цей чоловік дуже вразив Ковалинського своєю дивною схожістю за зовнішнім виглядом зі Сковородою. Це і розповів Ковалинський своєму другові, коли вони зустрілися у 1775 р. З того часу, як свідчить М. Ковалинський, «Сковорода возлюбил его заочно и с того времени начал подписывать на письмах и сочинениях своих имя свое тако: Григорий вар (евр. син) Сава Сковорода, Даниил Мейнгард».

Повідомлення № 2. Дитинство. Роки навчання

Народився Григорій Савич Сковорода 22 листопада (3 грудня за новим стилем) 1722 року в селі Чорнухи (тепер Чорнухинського району) на Полтавщині в бідній козацькій сім'ї.

Про дитячі роки майбутнього письменника і філософа відомо мало. Сковорода зростав серед трудового народу і чудової природи рідного краю. Його дитячу уяву вражали зелені простори і лісова тиша, густо порослі чагарником береги річки Многи, спів птахів, шелестіння трав. Змалку він виявляв нахил до музики і пісні. Від людей праці вчився шанувати труд і трудівника, виховувався на народних переказах, думках, піснях, що їх разносили тоді по Україні кобзарі і лірники. Не випадково письменник у своїх філософських творах не раз посилався на враження дитинства.

Де здобув Сковорода початкову освіту — точно невідомо. Очевидно, за тодішнім звичаєм, батьки віддавали його спочатку в науку до дяка, а потім у Чорнухинську церковно-парафіяльну школу, де він швидко виявив здібності до науки, співу і музики.

Після здобуття початкової освіти в рідному селі Сковорода у 1734 році стає студентом Києво-Могилянської академії, де навчався з перервами близько десяти років.

Г. С. Сковорода охоче навчався в академії і завдяки своїм здібностям робив великі успіхи в науках. Так, він здобув ґрунтовні знання з мов — грецької, латинської, польської, старогрейської, німецької.

У грудні 1741 р. згідно з царським указом Сковорода разом з іншими музично обдарованими студентами взяли до придворної хорової капели цариці Єлизавети, де він близько трьох років був співаком.

У 1744–1745 рр. Сковорода вчиться в класі філософії.

Повідомлення № 3. Останні роки навчання Г. Сковороди в академії, його подальша діяльність.

У серпні 1745 р. непосидючий Сковорода знову вирушив у світ. Як знавець музики та деяких іноземних мов у складі російської місії, котру очолював генерал Ф. Вишневський, Сковорода побував у Відні, Братиславі та деяких інших містах Угорщини, Австрії, Словаччини, познайомився з їхнім життям, побутом, культурою.

Восени 1750 року Сковорода повернувся на Україну. Тоді ж його призначили на посаду викладача піітики в Переяславський колеґіум, де він одразу виявив себе педагогом-новатором. Йому так полюбилася його робота і учні, що він написав для них спеціальний курс під назвою «Разсужденіе о поезіи и руководство

к искусству оной». Застосовані молодим педагогом нові методи викладання викликали заперечення єпископа Никодима Сребницького, якому підлягав колегіум, «По сему Сковорода вигнан был из училища Переяславскаго не с честію».

Після втрати місця викладача в Переяславському колегіумі Сковорода восени 1751 р. повертається до Києва і ще два роки навчається в академії, в богословському класі. Він не хотів іти в ченці, збільшувати ряди церковників, до яких завжди мав велику відразу. Тому митець залишає академію, не закінчивши її повного курсу, і в січні 1754 р. стає в с. Ковраї домашнім учителем у поміщика Степана Томари, навчаючи та виховуючи його сина Василя.

У 1755 р. Сковорода повертається до Переяслава і там деякий час живе у свого приятеля. Прожиті на Переяславщині роки (1755–1759) були важливим періодом у діяльності мислителя. Тут він ближче зійшовся з народом, проїнявся його прагненнями і помислами.

З 1759 р. Григорій Савич викладав спочатку поетику, а потім етику в Харківському колегіумі, дотримуючись свого новаторського способу навчання студентів. І тут церковники та вельможні пани зводили на нього наклепи, доносили єпископові й губернатору, звинувачуючи в протиурядовій та антирелігійній діяльності. Через постійні переслідування і гоніння Сковорода змушений був двічі переривати на один рік викладання в Харківській колегії, а з 1769 року більш не займав жодної офіційної посади.

Повідомлення № 4. Мандрівний спосіб життя

Наступні двадцять п'ять років (аж до смерті) Григорій Савич вів мандрівний спосіб життя, яке збагачувало його новими знаннями про становище трударів, посилювало демократичність світогляду. Особливе значення мали для нього зустрічі й розмови з учасниками гайдамацького руху під керівництвом Гонти й Залізняка, перекази про повстання в селі Турбаях та інших місцевостях України.

Не маючи сім'ї, власного пристанища й постійного прибутку, Григорій Савич перебував у самій гушці народу. Він жив то в одних, то в інших знайомих селян чи дрібних шляхтичів по селах, на пасіках, в лісах, степах. Тут писав він філософські праці та художні твори. Все його майно вміщалося в торбі: найпотрібніші речі, рукописи, книжки, за поясом — сопілка, в руках — посох, на плечах — селянська свита. Він обійшов майже всю Україну, Воронежчину, Курщину, Орловщину, побував під Москвою, в Приазов'ї та інших місцях. Багато разів світські й церковні чиновники, знаючи про його високу освіченість і різноманітні таланти,

пропонували йому вигідні посади, чини, багатство, але Сковорода завжди відмовлявся.

У середині 1794 року, хворий і знесилений, Григорій Савич прибув у село Пан-Іванівка (тепер Сковородинівка) на Харківщині. Якось до господаря зібралися гості послухати повчань філософа. Він був веселий, цікаво розповідав про свої пригоди. А потім вийшов. Знайшли його тільки надвечір — на узвишині біля діброви копав глибоку й довгу яму. Закінчивши роботу, він виклав дно ями дубовим листям з рідних Чорнух. Потім він повернувся до своєї кімнати, умився, одягнув чисту сорочку, поклав у голови книжки та рукописи, ліг і вкрився свитиною. Заснувши, він більше не прокинувся. Сталося це 29 жовтня 1794 року. Згідно з його власним заповітом на надмогильному камені висічено: «Мір ловил мене, но не поймал».

Повідомлення № 5. Творча спадщина митця

Твори Сковороди — одна з визначних сторінок в історії української літератури XVIII ст. Глибоко ліричні, сповнені філософських роздумів, вони служили інтересам трудового народу.

Перебуваючи на Херсонщині, Григорій Савич написав значну частину віршів збірки «Сад божественних пісень», учителюючи в Харкові, латинськими і українським віршами написав «Байки Езопові» (1760)

У 1766 р. філософ написав «Вхідні двері до християнської добродітності», наступного року філософські твори «Наркіс. Розмова про те: взнай себе» і «Симфонія, названа книга Асхань про пізнання самого себе».

Упродовж 1769–1774 рр. Сковорода написав збірку прозових байок «Байки харківські», «Бесіду, названу двоє, про те, що блаженним бути легко», і «Діалог, чи Розмова про стародавній світ», а також твори: «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті» («Розмова дружня про душевний світ»), «Кільце», «Розмова, звана алфавіт, чи Буквар світу».

Збірник «Байки харківські» — перші 15 з них написані в 60-х роках, решта — в 1774 р.

У 1775–1776 рр. були написані твори «Книжечка, названа *Silenus Alcibiadis*, сиріч Ікона Алквіадська» («Ізраїльський зміст») та «Книжечка про читання Святого Письма, названа Дружина Лотова».

Твори «Суперечка архістратига Михайла з сатаною про те: легко бути благим», «Про Біса з Варсавою» були написані в 1783–1784 рр.

У 1785 р. Сковорода об'єднав тридцять віршів, написаних у різний час, у збірку «Сад божественних пісень».

У 1787 р. він написав «Вдячного Еродія» і «Убогого Жайворонка», а в 1791 р. завершив філософський твір «Діалог. Ім'я йому — Потоп зміїний».

Повідомлення № 6. Г. Сковорода — просвітитель

Григорій Савич замислювався над тим, як допомогти своєму народові. Тому він вирішує здійснювати просвітницьку діяльність серед народу: в дохідливій формі пояснював людям різні явища життя суспільства і природи, викладав свої філософські та педагогічні ідеї; у вільний час учив грамоти селянських дітей.

Філософ-просвітитель твердив, що навчання допоможе швидше й точніше виявити природні задатки кожної людини, сприятиме успішному оволодінню знаннями й уміннями, необхідними для продуктивної праці, корисної собі й суспільству.

У педагогічних поглядах Г. Сковорода було багато спільного з тими, які висловлювали інші просвітителі.

Повідомлення № 7. Григорій Савич — філософ

Як і всім просвітителям, філософії Сковорода був властивий пантеїзм (вчення, що отожднює Бога і природу, тобто стверджує, що світ є двоєдиним — органічним злиттям Духа і матерії). Основним предметом філософії, твердив Сковорода, є людина, її внутрішній світ і діяльність, інтереси й прагнення, здоров'я і щастя.

Ідею «пізнай себе самого», висунуту давньогрецькими філософами (Сократом, Платоном та ін.) ще за п'ятсот років до нашої ери, Сковорода підніс і розвинув далі. Пізнати себе людині потрібно для того, щоб виявити здібності, закладені в неї самою природою, усвідомити свої фізичні й розумові можливості та особливості характеру. Це дасть змогу обрати відповідний рід трудової діяльності — «сродну працю». Трудитися слід для того, щоб забезпечити свої духовні й тілесні потреби і приносити користь суспільству. Сам процес виконання «сродної праці» та усвідомлення того, що результати її високоякісні, корисні суспільству й собі, роблять людину щасливою.

Г.Сковорода був співцем праці. Він бачив у ній основу і смисл життя. «Жизнь и дело есть одно и то же», — твердив він.

Свої філософські твори Г. Сковорода писав так, щоб вони були зрозумілі не тільки освіченим людям, а й неосвіченим — будили їхню свідомість, учили думати, змушували замислюватися над різними явищами життя.

Вважаючи, що пробудження народу відбудеться поступово — в міру підвищення рівня освіти й моральної досконалості, Г. Сковорода не дає відповіді на запитання про те, хто керуватиме новим суспільством, якою може бути «його структура».

3. Завдання

За допомогою прийому «Доміно» скласти ряд, який визначив би сутність Г. Сковороди, хто він є. (Г. Сковорода — філософ — просвітитель — поет — педагог — науковець — перекладач — музикант — естет).

4. Г. Сковорода. Збірка «Басни харьковскія»

4.1. Загальна характеристика збірки.

Залишивши педагогічну працю і живучи в селах поблизу Харкова, Г. Сковорода написав знамениту збірку байок «Басни харьковскія». Перша половина її (15 байок), очевидно, створена у 1769 р., бо сам автор повідомляє, що «полтора десятка басен» він написав «в седьмом десятке нынешняго века, отстав от учительской должности». Друга половина збірки написана 1774 р. в селі Бабаях, і тоді ж Г. Сковорода надіслав увесь збірник з 30 байок до свого приятеля П. Ф. Панкова з листом-посвятою, в якому висловив свої погляди на жанр байки.

У цих байках, з одного боку, автор продовжував традиційну тематику байок Антонія Радивиловського, байок з риторик і поетик, а з іншого — виступав як новатор, що розширює ідейно-тематичні обрії байки, виводить її на шлях самостійного розвитку.

Григорій Савич визначав байку як «мудрую играшку, що в собі ховає силу». Ця розумна штука «сверху ничто, но в серіодке чтось, снаружи ложь, но внутрь истина... картинка, сверху смешна, но внутрь благолепна». Він добре розумів, що форма байки дає йому можливість висловлювати і пропагувати свої суспільно-політичні та філософсько-етичні погляди.

Ідейно-тематична спрямованість байок шкільного репертуару була досить обмеженою потребами практичної моралі. Як і його попередники на ниві байкарства, Г. Сковорода підносить у байках дружбу, любов, розум та позитивні людські риси, показує, що справжня цінність людини визначається не одягом, зовнішньою красою, багатством, походженням, титулами, чинами, посадами, тобто не зовнішніми, а внутрішніми якостями. Ці якості — розум, знання, працьовитість, чесність, справедливість — визначають учинки кожної людини.

Найбільший інтерес становлять байки, в яких Г. Сковорода викриває негативні явища тогочасного суспільства. Насамперед байкар таврує згубність честолобства та сластолюбства, нестримного прагнення до багатства і маєтків, показує безглуздість багатства. Серед байок є також такі, які спрямовані проти ненаситного и зажерливого панства, його гонитви за славою і чинами.

Отже, філософ-байкар вважав, що відтворення істини є характерною рисою байки: «Басня тогда бывает скверная и бабья, когда в подлой и смешной своей шелухе не заключает зерно истины, похожа на орех свищ».

4.2. Ознаки байок Г. Сковороди:

- писані прозою;
- здебільшого побудовані на діалогах і контрастах;
- розмова дійових осіб часто носить полемічний характер;
- містить дві частини: фабулу (коротка розповідь, діють переважно алегоричні уособлення — звірі, птахи, комахи, явища природи, предмети, іноді люди) і сентенції;
- стислість і динамічність;
- сатирична спрямованість;
- наявність моралі («сили») — народна приказка, прислів'я, стисла або влучна мораль.

4.3. Ідейно-художній аналіз програмових байок.

4.3.1. «Бджола та Шершень».

4.3.1.1. Виразне читання у ролях.

4.3.1.2. *Тема*: розповідь про призначення праці в житті кожної людини на прикладі діалогу Бджоли і Шершня.

4.3.1.3. *Ідея*: возвеличення праці, яка є смыслом щасливого життя; засудження ліні, ледарства, крадіжки.

4.3.1.4. *Основна думка*:

- а) Шершень — се образ людей, котрі живуть крадіжкою чужого і народжені на те тільки, щоб їсти, пити і т. ін.;
- б) Бджола — це символ мудрої людини, яка у природженому ділі трудиться;
- в) «Подяка блаженній натурі за те, що потрібне зробила неважким, а важке непотрібним».

4.3.1.5. *Жанр*: літературна байка.

4.3.1.6. Особливість байки.

Сюжет цієї байки був поширений у творчості російських байкарів XVIII ст. (наприклад, байка Сумарокова «Жуки и Пчелы»). Написана в дусі ідей прогресивного просвітництва кінця XVIII ст., вона досить повно виражає погляди Сковороди на життєву необхідність трудитися за природним нахилом.

4.3.1.7. Композиція.

Твір складається з двох частин: сюжетної і дидактичної («сили»). Сюжетна частина побудована у формі діалогу між Шершнем, який сміється над працелюбністю Бджоли і над бджолою, яка отримує від праці задоволення. Друга частина («сила») містить тлумачення прихованого змісту першої.

4.3.1.8. Зміст твору.

Паразит Шершень насміхається з Бджоли, що вона працює не так на себе, як на інших: «Скажи мне, Бджоло, чого ти така дурна? Чи знаєш ти, що плоди твоєї праці не стільки тобі самій, як людям користь, а тобі часто і шкодять, приносячи замість нагороди смерть; однак не перестаєш через дурість свою збирати мед. Багато у вас голів, але всі безмозкі».

Називаючи дурнем «пана радника», Бджола засуджує тих, хто «крадіжкою добуває» мед. Для неї праця найсолодша річ: «нам незрівнянно більша радість збирати мед, аніж споживати. До сього ми народжені і будемо такі, доки не помремо».

Мораль байки проста: праця повинна стати для людини природною потребою, «найсолодшою поживою». Тільки тоді життя матиме зміст і красу. У праці людина відчуває радість буття, а в безділлі деградує.

«Сила» у байкаря тут вийшла значно більшою, ніж сама фабула. Вона переросла в цілий трактат, пересипаний багатьма фактами з життя, посиланнями на Цицерона, Епікура, біблійними висловами. Тут наявні й автобіографічні елементи: в особі «студента» не важко впізнати самого Сковороду. «Немає більшої радості, аніж жити за покликанням», — проголошує він.

На підтвердження своєї думки Григорій Савич наводить цілий ряд цікавих прикладів, посилаючись на мисливську собаку, найвеселішу тоді, коли полює на зайця, на домашнього кота, який, зловивши мишу, не їсть її, нарешті, на замкнену в достатку бджолу, яка вмирає з нудьги, бо не може літати по цвітоносних луках. Байкар переконує, що нема гірше, як купатися в достатку і смертельно мучитися без природного діла, і нема більшої радості, як жити за натурою.

4.3.1.9. Проблематики байки: людина і суспільство; смисл життя кожного; людське покликання; праця і безділля.

4.3.1.10. Філософська мудрість у творі.

- «Немає гіршої муки, як хворіти думками, а хворіють думки, позбавляючись природженого діла».
- «І немає більшої радості, аніж жити за покликанням».

- «Душа, володарка людини, втішається природженим ділом».
- «Веселість серця — життя для людини».

4.3.1.11. Мова байки.

Мова твору близька до народної, але якщо у вуста Шершня вкладено більше лайливої лексики, то Бджола говорить афористично й красиво.

4.3.1.12. Обговорення ідейного змісту твору. Беседа за питаннями:

- Чому Шершень, принижуючи гідність Бджоли, називає її дурною? («Чи знаєш ти, що плоди твоєї праці не стільки тобі самій, як людям корисні, а тобі часто і шкодять, приносячи замість нагороди смерть; однак не перестаєш через дурість свою збирати мед»)
- Що мав на увазі Шершень, звертаючись до Бджоли: «Видно, що ви без пуття закохані в мед»?
- У чому вбачає своє призначення Бджола? Чим зумовлено те, що праця для неї — насолода? («...Більша радість збирати мед, аніж його споживати. До сього ми народжені і будемо такі, доки не помremo. А без сього жити... для нас найлютіша мука»)
- Якої думки щодо праці дотримується Шершень? Чому він не розуміє Бджолу?
- Що є мукою для героїні?
- Кого намагався засудити Г. Сковорода на прикладі Шершня?
- Чому Бджола — символ мудрої людини?
- Які життєві приклади наводить байкар у висновку («силі») твору? Про що вони свідчать?
- Чим пояснити те, що людина без діла — карається і страждає?
- Що мав на увазі Епікур, зазначаючи про необхідність жити за натурою?
- Коли праця для людини є насолодою і задоволенням?
- Яке виховне значення має ця байка?

4.3.1.13. Скласти інформаційне гроно щодо розуміння слова «праця» у контексті змісту твору.

4.3.2. «Собака і Вовк».

4.3.2.1. Виразне читання твору в ролях.

4.3.2.2. *Тема:* розповідь про велике прагнення Вовка стати другом для собак.

4.3.2.3. *Ідея:* возвеличення дружби — великої цінності у стосунках людей.

4.3.2.4. *Основна думка:* «І рід, і багатство, і чин, і споріднення, і тілесні принади, й науки не спроможні утвердити дружбу.

Лише серця, думками єдині, й однакова чесність людяних душ, що у двох чи трьох тілах живуть,— ось де справжня любов і єдність...».

4.3.2.5. *Жанр:* літературна байка.

4.3.2.6. Композиція.

Експозиція: «У Тітира, пастуха, жили Левкон та Фірідам, два пси...».

Зав'язка: «Вовк... став набиватися до них (собак) у друзі».

Кульмінація: «В одному лише не криюся, що маю хвіст лисячий, а погляд вовчий».

Розв'язка: «Голосом і волосом ти (Вовк) справді на нас (собак) схожий, але серце твоє далеко стоїть».

4.3.2.7. Обговорення змісту твору. Бесіда за питаннями:

- Що таке дружба? Від чого вона залежить, чим вимірюється?
- Чи завжди дружба є щирою і відвертою? Відповідь обґрунтуйте, наводячи приклад.
- Які прислів'я та приказки про дружбу ви знаєте? (*Чи є що краще, лучче в світі, як укупі жити? Я з тобою, як риба з водою. Ані лопата, ані мотика їх не розлучать. Для милого друга і вола з плуга. Друзі пізнаються в біді. У друга вода солодша, ніж у ворога мед. Вірний приятель — то найбільший скарб.*
Дружба та братство дорожче від багатства)
- Чому Вовк вирішив подружитися із собаками? («Вони прославились і серед диких, і серед домашніх звірів. Вовк, від задрості на їхню славу, вишукав хвилю і став набиватися до них у друзі»)
- Яким чином хижак намагався довести свою цінність до Левкона та Фірідама? («Прошу мене любити та жалувати, панове мої... Ви мене надзвичайно щасливите, коли дозволите мені бути третім вашим товаришем. Вважатиму це собі за велику честь»)

- Чим славився Вовк? («...Понароzkазував їм про славних і багатих предків своїх, про модні науки, в яких стараннями батьків був вихований»)
 - Про які свої кращі гідності зазначив хижак, набиваючись до них у друзі? («Я на обох вас схожий, а голосом і волосом — на пана Фірідама»)
 - У чому, на думку Вовка, полягала різниця між ним і тими, з ким він намагався подружитися? («...Маю хвіст лисячий, а погляд вовчий»)
 - Як зрозуміти те, що пастух, за словами собак, є для них третім другом?
 - Чим Вовк, на думку Левкона та Фірідама, від них відрізнявся? («Голосом і волосом ти справді на нас схожий, але серце твоє далеко стоїть... ви з овець шкуру здираєте і їсте їх замість хліба»)
 - За що собаки дорікали хижаків? («Найбільше ж не подобається нам дзеркало душі твоєї — хитрий погляд твій, що скося на баранця позирає, який онде ходить неподалік»)
 - Що для письменника є справжньою любов'ю і єдністю?
 - Чим вразила вас ця байка?
 - Поясніть, що означає фраза «погляд вовчий»? Наведіть приклад з іншого художнього твору або з життя.
 - У чому полягає алегоричний зміст байки?
 - Вмотивуйте, чи хотіли б ви мати таких друзів, як Вовк?
- 4.3.2.8. Мікрофон. «Якого б ви хотіли мати друга, подругу? Охарактеризуйте поняття «дружба». Відповідь оформіть за допомогою «Доміно». (Дружба — взаєморозуміння — чуйність — злагода — щирість — відвертість...)

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

Бджола та Шершень»

1. Шершень дорікав Бджолі за те, що вона:
 - а) хитра і підступна; б) надто серйозна і ретельна;
 - в) дурна і безглузда; г) ледача і неповоротка.
2. Що, на думку Шершня, люди завдають Бджолі?
 - а) Збитків; б) шкоди; в) зайвих клопотів; г) болі і страждань.
3. Бджола, звертаючись до Шершня, назвала його паном:
 - а) розумником; б) обліковцем; в) писарем; г) радником.
4. Тварина, яка полюбляє їсти мед:
 - а) вовк; б) заєць; в) ведмідь; г) кабан.

5. Що є мукою для Бджоли?
 - а) Рано підводитися; б) *сидіти без діла*;
 - в) працювати щодоби; г) охороняти медові сховища.
6. Бджола — це образ людей, які:
 - а) живуть крадіжкою чужого;
 - б) *бачать смисл свого життя у праці*;
 - в) розповсюджують науку в суспільстві;
 - г) багато говорять, а потім сумлінно працюють.
7. Бджола — це символ:
 - а) кохання; б) добра і радості; в) *мудрості*; г) миру і злагоди.
8. Кому належить питання, зазначене у творі: «Нащо учитися, коли не матимеш достатку»?
 - а) Бджолі; б) науковцю; в) людині-практику; г) *Шершню*.
9. У біблійній «Книзі мудрості Ісуса сина Сіраха» зазначалося:
 - а) «Праця — символ добра»;
 - б) «Люби ближнього і тебе будуть любити»;
 - в) «*Веселість серця — життя для людини*»;
 - г) «Життя прожити — не поле перейти».
10. Хорт тоді веселий, коли:
 - а) ситий; б) *полює*; в) гарно виспитьсся і відпочине;
 - г) відчує до себе увагу і повагу.
11. Найбільша радість, на думку Г. Сковороди, коли людина:
 - а) *живе за покликанням*; б) має багато друзів;
 - в) відчуває свою необхідність у суспільстві; г) створила сім'ю.
12. Володаркою людини є її:
 - а) пам'ять; б) *душа*; в) розум; г) свідомість.

«Собака і Вовк»

 1. Левкон та Фірідам, два пси, жили:
 - а) як кіт із собакою; б) *у великій дружбі*;
 - в) намагаючись поступитися один одному;
 - г) у господаря крамниці.
 2. Вовк хотів псів:
 - а) *обдурити*; б) подратувати; в) перевірити на міцність;
 - г) образити.
 3. Хижак, звертаючись до собак, назвав їх:
 - а) шановним товариством; б) сумлінними працівниками;
 - в) *панамі*; г) розумниками.
 4. Для Вовка, на його думку, бути третім у собачому товаристві — це:
 - а) насолода; б) радість; в) основна мета; г) *щастя в житті*.

5. Про що «третій товариш» розповів псам.
 - а) свої досягнення у спритності і розумі;
 - б) власне важке життя у лісі; в) *модні науки*;
 - г) цікаві пригоди під час подорожі.
6. Велика честь для Вовка:
 - а) бути обізнаним і шанованим;
 - б) *мати таких друзів, як пси*;
 - в) коли люди не будуть його лякати;
 - г) допомагати всім, хто цього потребує.
7. Чесноти, за які Вовк хотів отримати велику оцінку і любов від Левкона і Фірідама:
 - а) спритність і доброта; б) кмітливість і винахідливість;
 - в) *голос і волос*; г) тулуб і шкіра.
8. Хижак виявив свою несхожість із собаками у:
 - а) *поглядах*; б) поведінці; в) розумі;
 - г) ставленні до оточуючих.
9. Третім другом пси вважали для себе:
 - а) совість; б) *Тітира*; в) ягня; г) щирість.
10. Тітир у байці — це...
 - а) бурлака; б) селянин-заробітчанин; в) *пастух*; г) пан.
11. Господар собак не починає жодної справи без:
 - а) Левкона; б) своєї дружини; в) сусіда; г) *Фірідама*.
12. Що найбільше не сподобалося псам у вовкові? Його:
 - а) погляд; б) *душа*; в) голос; г) манера поведінки.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Що, на ваш погляд, сприяло дружнім стосункам псів Тітира («Собака і Вовк»? Наведіть переконливі аргументи.
2. Дослідіть, чому Шершень не розуміє Бджолу («Бджола і Шершень»), смислом життя якої є праця заради інших. Свої спостереження узагальніть.
3. Необхідно жити за натурою, — так вважав:
 - а) Г. Сковорода; б) М. Костюк; в) М. Цицерон; г) *Епікур*.

Картка № 2

1. Прокоментуйте думку Сіраха: «Веселість серця — життя для людини». Відповідь узагальніть.
2. Як ви вважаєте, чи здогадалися собаки про наміри Вовка, який так хотів стати їх другом («Собака і Вовк»? Відповідь обґрунтуйте.

3. У байці Г. Сковороди «Собака і Вовк» возвеличується:
- любов;
 - здатність на самопожертву;
 - дружба*;
 - розум і кмітливість.

Картка № 3

- Висловіть власні припущення щодо того, яким вбачають для себе щастя герої твору Г. Сковороди «Собака і Вовк». Свої міркування вмотивуйте, посилаючись на зміст байки.
- Як на вашу думку, що означає жити за натурою? Наведіть переконливі аргументи на прикладі байки Г. Сковороди «Бджола та Шершень».
- Чим прославились пси Тітира («Собака і Вовк») і серед диких і серед домашніх тварин?
 - Дружбою*;
 - хитрістю;
 - чемністю;
 - жорстокістю.

VII. Підсумок уроку

1. Рефлексія

Створіть асоціативні ряди до понять «мораль», «Сродна праця», «просвітництво» (на вибір).

2. Слово вчителя

Байки Г. Сковороди, безперечно, явище оригінальне і своєрідне в українському письменстві. Вони не тільки завершували давній період у розвитку жанру байки, але й були кроком уперед. У чому ж полягає цей крок? І в тому, що харківськими байками зобов'язане оригінальне сюжетотворення байок на Україні, і в тому, що байкар вивів цей жанр на шлях самостійного розвитку, виділивши її зі складу риторичних творів. Це було явищем прогресивним і відбивало потреби розвитку нових жанрів. Харківські байки становили крок уперед на шляху ствердження і розвитку жанру, несли в собі елементи нового, які могли бути підхоплені наступними байкарями. Одночасно вони відбивали суперечності розвитку Г. Сковороди — письменника і філософа: у 60-х рр. він задумав і написав байки як цикл самостійних творів, а байки 70-х рр. утрачають самостійне значення і перетворюються на додатки моралі, яка фактично стає головною частиною твору.

Байкарська спадщина митця, в якій знайшли яскравий художній вияв основні риси його світогляду, філософські й естетичні принципи, загалом має виразне демократичне спрямування і є однією з важливих сторінок як творчості письменника, так і української літератури минулих віків.

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

IX. Домашнє завдання

Скласти власну байку (за бажанням), підготуватися до ідейно-художнього аналізу творів Г. Сковороди «Всякому місту — звичай і права», «De libertate».

Урок № 16

Г. СКОВОРОДА. «САД БОЖЕСТВЕННИХ ПІСЕНЬ», «ВСЯКОМУ ГОРОДУ НРАВ І ПРАВА, «DE LIBERTATE»

Мета: продовжити знайомити школярів з творчістю Г. Сковороди; охарактеризувати збірку його поетичних творів (пісень); розкрити ідейно-художній зміст програмових віршів митця; розвивати увагу, пам'ять, спостережливість, уміння глибоко мислити, надавати власну оцінку, відповідний коментар; раціонально використовувати навчальний час; виховувати шанобливе ставлення до культурних надбань вітчизняної літератури XVIII ст.; інтерес до історичного минулого рідного краю, до наслідків власної праці.

Тип року: комбінований.

Обладнання: портрет Г. Сковороди, виставка творів митця, ілюстрації про добу Хмельниччини, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Конкурс «Юний байкар». Заслуховування учнів, які за бажанням склали власні байки, стислий їх коментар, рецензування. Визначення найкращих творів, з яких запропонувати укласти відповідну збірку.

III. Актуалізація опорних знань

1. Конкурс «Подорож шляхом життя і творчості Г. Сковороди»

Клас розподіляється на 2 команди, обираються капітани. Впродовж 5–10 хв необхідно підтвердити або спростувати запропоновану думку. Результати правильних відповідей учитель фіксує

на дошці. Перемагають ті, хто у визначений час надасть їх найбільше.

1.1. Завдання до конкурсу.

Команда I

- Г. Сковорода народився на Черкащині. (Hi)
- Митець був звільнений з посади викладача Переяславської колегії через звинувачення у вільнодумстві, за новаторство у педагогічній діяльності. (Так)
- Соціальний стан поета — син коваля. (Hi)
- М. Ковалинський для Г. Сковороди — улюблений учень і найперший друг. (Так)
- Після здобуття початкової освіти майбутній філософ багато подорожує. (Hi)
- Згідно із власним заповітом видатного митця на його надмогильному камені висічено: «Мір ловил мене, но не поймал». (Так)
- Просвітництво Г. Сковороди виявилось в тому, що він написав для селянських дітей «Буквар». (Hi)
- У своїх байках письменник продовжив традиції Л. Глібова. (Hi)
- Григорій Савич визначав байку як «мудрую играшку». (Так)
- Шершень у творі «Бджола та Шершень» — уособлення зрадництва. (Hi)
- Мова Бджоли («Бджола та Шершень») — афористична. (Так)
- На думку Вовка («Собака і Вовк»), він відрізняється від собак голосом і волосом. (Hi)

Команда II

- Митець досконало володів латинською, старогрецькою, німецькою, польською мовами. (Так)
- У Переяславській колегії Григорій Савич викладав філософію. (Hi)
- М. Ковалинський написав роман про життя і творчість Г. Сковороди. (Hi)
- Поет і водночас музикант Григорій Савич близько трьох років був співаком у придворній хоровій капелі цариці Єлизавети. (Так)
- У Харківській колегії митець викладав спочатку поетику, а потім релігієзнавство. (Hi)
- Останні роки життя Г. Сковорода присвятив служінню Богу. (Hi)
- У своїй філософії Григорій Савич розмежовував Бога і природу. (Hi)

- Суть філософії «сродної праці» полягала в тому, щоб людина успадкувала рід діяльності своїх батьків. (Ні)
- Характерною рисою байки Г. Сковороди є відтворення істини. (Так)
- Приказку, прислів'я, влучне висловлювання містить фабульна частина байки письменника. (Ні)
- «Подяка блаженній натурі за те, що потрібне зробила неважким, а важке непотрібним», — так висловилася героїня твору «Бджола та Шершень». (Ні)
- Вовк став набиватися до собак у друзі — ця подія становить зав'язку байки «Собака і Вовк». (Так)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

1.2. Аналіз правильних результатів конкурсу.

Команда 1: «Так» — 5, «Ні» — 7.

Команда 2: «Так» — 4, «Ні» — 8.

2. Мозкова атака

- Який твір художньої літератури називається поетичним?
- Що необхідно враховувати під час ідейно-художнього аналізу будь-якого вірша?
- Для чого необхідно знати основні факти з життя письменника і особливості його поглядів, опрацьовуючи той чи інший його художній твір.

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

*Людське життя, подібно до пісні,
гарне не тривалістю, а чесністю.*

Г. Сковорода

...Труд його мандрівного життя не був зовсім безслідним.

Сучасник Г. Сковороди Ф. Луб'яновський

1. Загальна характеристика збірки «Сад божественних пісень»

1.1. Історія створення «Саду...»

Переяславський період — важлива віха в житті Г. Сковороди. На власні очі він спостерігав свавілля й жорстокість поміщиків, які нещадно визискували кріпаків. Тут він мав можливість тісніше зблизитись з трудовим народом, проїнятися його думками і сподіваннями. Саме в цей період остаточно формується його світогляд як просвітителя, демократа, визначаються основні творчі принципи як передового письменника і філософа. Численні

враження і живі спостереження, нагромаджені в ці роки, митець осмислює й узагальнює в літературній творчості. Він складає вірші, в яких виявив себе талановитим і своєрідним поетом-філософом, поетом-ліриком.

Написані в переяславський період і пізніше (1753–1785), поетичні твори Г. Сковорода об'єднав у збірку «Сад божественных песней, прозябший из зерн священнаго писанія». Зі «священним писаниєм» вірші здебільшого пов'язані тільки формально. Автор брав лише епіграфи до цих творів з Біблії, але за своїм змістом вони далекі від біблійних текстів.

1.2. Особливості назви збірки.

Збірка митця отримала таку назву за давньою поетичною традицією (згадаймо збірник «Сад страданій Христа...» або курс пітики Митрофана Довгалевського «Сад поезії»). У своїх творах поет виступає як лірик, що зв'язав своє життя з життям народу, а тому й по-новому ставив та розв'язував ряд важливих питань сучасної йому дійсності. Не бог, а природа, людина, її думки і почуття стали основним змістом його збірки.

1.3. Характерні ознаки для поетичних творів «Саду...».

Вірші Г. Сковорода, як ті, що ввійшли до збірки, так і ті, що зустрічаються в його філософських трактатах і листуванні, — це передусім поезія особистих переживань автора, його морально-філософських роздумів про смисл життя, про істинне щастя, добро, чесність тощо. Органічне поєднання особистих і громадських мотивів — найхарактерніша ознака поезії Григорія Савича.

2. Опрацювання твору Г. Сковорода

«Всякому городу нрав и права...»

2.1. Виразне читання поезії з відповідним коментарем.

2.2. Що зумовило письменника створити 10-ту пісню збірки «Саду...»?

Твори Г. Сковорода, в яких він виступає з критикою владарів сучасного йому світу, пороків феодально-кріпосницького ладу, насичені викривальним пафосом. Найсильніше цей пафос виявився в знаменитій 10-й пісні «Саду...» — «Всякому городу нрав и права...», що вважається класичним зразком соціальної сатири в давній українській літературі.

Слова «всякому городу нрав і права» наштовхують на думку про адміністративні заходи Катерини II щодо міст у кінці 60–70-х років. Імператриця, як відомо, в цей час посилено запроваджувала дворянсько-бюрократичну систему управління губернських та повітових міст, визначала своє розуміння тези «всякому городу нрав

и права». Ці заходи згодом було зведено в положення «Учреждения для управления губерній» (1775). Отже, вірш спрямований не тільки проти загальних соціальних пороків, а й конкретно — проти запроваджуваних порядків бюрократичної системи.

Десята пісня написана у селі Ковраї десь у 1758–1759 рр., коли автор перебував у панському маєтку в ролі вчителя-слуги і пильно придивлявся до життя селян-кріпаків, гостро реагував на жорстоке поводження з ними.

Говорячи про пісню «Всякому городу нрав и права», слід підкреслити, що вона не була винятковим явищем в українській літературі другої половини XVIII ст. Г. Сковорода йшов у загальному руслі сатиричного віршування, в якому окремі автори іноді підносилися до широких соціальних узагальнень. Для прикладу можна назвати «Сатиричний вірш 1764 года», «Плач київських монахів» (1786), «Доказательства Хама Данилея Куксы потомственны», «Плач дворянина», «Песнь Пасталія» та ін.

2.3. Тема: сатиричне зображення панів, чиновників, купців, дворянсько-бюрократичної системи управління.

2.4. Ідея: нищівне висміювання і засудження моральних вад тогочасного суспільного життя (спосіб життя, інтереси і прагнення поміщиків та купців; тлумачення чиновниками законів з вигодою для себе, їхнє крющоцдерство; чинодралів і віршомазів-панегіристів, які прислужництвом і підлабузництвом прагнули здобути високі посади, що давали добрі прибутки; схоластичну систему освіти, яка завдавали «спудеям» великих мук.)

2.5. Основна думка: Г. Сковорода сатирично викриває і заперечує весь тогочасний лад як антилюдяний і аморальний; підносить примат розуму, контрастно протиставляючи його тогочасному соціальному і побутовому злу: А мне одна только в свете дума, / Как бы умерти мне не без ума.

2.6. Жанр: сатиричний вірш, песнь, де поет представляє й осміює цілу галерею грішників, що не живуть за своїм покликанням і ганьблять інших: це жадібний поміщик, лихвар, брехливі купець і юрист, підлабузник-сластолюбець.

2.7. Віршування: написана пісня десяткискладовим розміром з цезурою після шостого складу. Кожна строфа пісні має шість рядків, з яких перші чотири дактилічні, а останні два — силабічні і звучать як її антитеза, як рефрен.

2.8. Рима: як новатор, поет застосовує виключно чоловічі рими (дума — з ума), «неточні» рими, яких не вживали тогочасні митці; у творі вжито чотиристоппний дактиль.

2.9. Зв'язок з усною народною творчістю.

Для пісні Сковороди характерна простота, народність стилю і мови, які виходять далеко за межі старокнижної поетики. Починається пісня словами, які нагадують старовинні народні прислів'я: «Що не город, то норов», «Що не голова, то розум». Узагалі у творі виразно проступає жива народна мова, особливо в лексиці та фразеології: «трещит голова», «юриста», «манер», «грунта», «Федька-купец», «в свете дума», «наловлю собак», «все жереш», «чистый хрусталь», «всякому горлу», «ты не щадиш», «шумит дом... как кабак» та ін.

Близькість за формою до народної пісні та актуальність поезії зробили її дуже популярною серед українців.

2.10. Композиція.

Створивши окремі художні деталі, які відображали різні соціальні пороки, Г. Сковорода намалював широку картину тогочасних суспільних порядків, дав їм оцінку.

Кожна строфа вірша складається з шести рядків. У чотирьох перших автор відображає ті чи інші риси живої дійсності, а в двох наступних, що звучать як рефрен, протиставляє їм свої роздуми. Спочатку він не повідомляє, яка ж думка «не йдет с ума». Про це дізнаємося з рефрену в передостанній строфі. Ні царів, ні інших владик земних не боявся вільний філософ-правдолюб, не страшною йому була й сама смерть. Його турбує лише одне: «Как бы умереть мні не без ума», тобто не зійти з шляху, який він обрав у житті, не піддатися звабам забезпеченого існування.

2.11. Зміст твору.

Пісня починається в спокійному тоні. Автор передає особисті роздуми про різну вдачу людей, уподобання, які у кожного свої: Всякому городу нрав и права, / Всяка иміет свой ум голова; / Всякому сердцу своя есть любовь, / Всякому горлу свой есть вкус каков, / А мне одна только в свете дума, / А мне одно только не йдет с ума.

- Яка ж думка непокоїть поета, що в нього постійно «не йде с ума»?

Поета як людину чесну, безкорисливу турбує несправедливість світу, потворні явища сучасної йому дійсності. Саме в цьому причина його неспокою, його різко негативного ставлення до кріпосницького ладу. Тому вже в наступній строфі він розгортає яскраві картини тогочасного життя, типові образи шахраїв і злодіїв, панів і підпанків, гостро висміюючи їх. Тут і Петро, який заради чинів витирає панські кутки і Федько-купец, який «при аршині все жлет», і лихвар, що мріє про свої проценти, і пани,

котрі, наслідуючи моду, перебудовують свої палаци за іноземними зразками.

У третій строфі Г. Сковорода нищівно висміює поміщика-кріпосника (заводить англійську худобу) і козацьку старшину, що постійно збільшують свої земельні володіння, грабуючи селян, а також викриває панський побут з п'яними оргіями в маєтках: Тот непрестанно стягаєт ґрунта, / Сей иностранни заводит скота, / Ті формируют на ловлю собак, / Сих шумит дом от гостей, как кабак...

У четвертій строфі бичується і висміюється несправедливе судочинство тих часів («Строит на свой тон юриста права»), схоластичні науки («С диспут студенту тре щит голова»)

Особливу увагу звертаємо на останню строфу, що передає основну ідейну спрямованість сатиричного твору. Потворному життю представників кріпосницького суспільства Г. Сковорода протиставляє свій морально-етичний ідеал, ідеал мудрої людини, яка знає справжню ціну життя і має «совість, как чистый хрусталь».

Отже, у творі сатирично викривається і засуджується весь суспільний лад як безчесний й нерозумний. Кожний рядок вірша Г. Сковороди, кожний його образ несе у собі велике смислове навантаження, відтворюючи живу дійсність у її найхарактерніших проявах.

2.12. Обговорення змісту твору. Бесіда за питаннями:

- Чим для кожного із нас є рідне місто? Чи пишаєтесь ви тим, що живете саме в ньому? Відповідь вмотивуйте.
- Чому, на думку Г. Сковороди, кожне місто повинно мати свої «звичаї і права»?
- Що цінує автор твору в людині? (*Всяка тримає свій ум голова, / Всякому серцю — любов і тепло*)
- Чим стурбований ліричний герой поезії? Що «непокоїть його ум»?
- Хто є мешканцями міста? У чому полягає суть їх життя? Чи можемо ми визначити, до якого соціального прошарку населення вони належать? (*Панські Петро для чинів тре кутки, / Федір-купець обдурити прудкий, / Той зводить дім свій на модний манір, / Інший гендлює, візьми перевірі! / ...Той безперервно стягає поля, / Сей іноземних заводить телят. / Ті на ловецтво готують собак, / В сих дім, як вулик, гуде від гуляк*)
- Що висловлює Г. Сковорода у творі? Які негативні риси приртаманні мешканцям міста? Відповідь оформіть за допомогою прийому «Доміно».
- Яким, на ваш погляд, хотів бачити місто автор поезії?

- Що мав на увазі письменник, висловлюючись: «Всякому голову кружить свій дур»?
- Чим пояснити бажання Г. Сковороди померти з «ясним розумом»?
- У чому полягає призначення цієї поезії? Про що це свідчить?

2.13. Художні особливості пісні.

Повтори: «Всякому...», «Той...», «Я ж у полоні нав'язливих дум; Лише непокоїть мій ум».

Порівняння: «В сих дім, як вулик, гуде від гуляк».

Риторичний оклик: «Інший гендлює, візьми перевірі!»

Метафори: «горло свій смак віднайшло», «дім гуде», з диспутів учню тріщить голова», «всякому голову крутить свій дур».

Епітети: «нав'язливі думи», «ясний розум».

2.14. Популярність і значення твору.

Пісня «Всякому городу нрав і права» цілком відповідала настроям широких мас трудового народу і набула серед них великої популярності. Вона входила до репертуару кобзарів і лірників не тільки у XVIII, але й у XIX ст., була відома широкому загалу в багатьох рукописних списках. Своєрідно переробив і використав цю пісню для викриття вищої моралі возних і виборних, цих народних п'явок, І. Котляревський в одній із перлин української національної драматургії — п'єси «Наталка Полтавка». Відгуки цієї пісні також знаходимо у творчості Т. Шевченка.

3. Робота над твором Г. Сковороди

«De libertate» («Про свободу») (1757)

3.1. Виразне читання поезії.

3.2. Історія написання твору.

Перебування у селі Ковраї (1755–1759) було важливим етапом у розвитку світогляду Г. Сковороди, у формуванні його естетичного ідеалу. Ковалинський пише, що він тоді повністю «предался любу мудрію, то есть исканію истины». Як селянський просвітитель він живе серед народу, проймається його думами і надіями, безповоротно вирішує, що його доля — з народом. Тому антинародний рух 50-х рр. селянські виступи і повстання не могли не відбитися у свідомості вразливого і чутливого до народного життя поета.

У ті часи нерідко траплялося, що вільних людей поміщики самочинно приписували до своїх кріпаків. Ось чому цілком природним були побоювання мандрівного філософа, вихідця із селян, «вольности... лишитись».

Ще живими були в пам'яті народній тяжкі бої за визволення від соціального і національного гноблення польською шляхтою, а вже трудовому селянству царат накинув на ший нове ярмо, ще важче, позбавляючи завойованої вольності. Наказавши зруйнувати Запорозьку Січ, Катерина II розпорядилася навіть саме «наименование Сечи и запорожских казаков отдать на вечное забвение». Так віддячила порфіроносна вовчиця українському козацтву за героїзм, виявлений ним у російсько-турецькій війні, яка закінчилася за рік перед тим. Це, можливо, було однією з причин, що спонукала поета до написання вірша «De libertate».

3.3. Тема: вияв громадянської мужності поета в період посилення кріпацтва, оспівуючи волю як найбільше багатство людини.

3.4. Ідея: уславлення Богдана Хмельницького, народного героя, який присвятив своє життя боротьбі за волю і щастя українського народу; утвердження свободи людини як найвищої суспільної цінності.

3.5. Основна думка: тільки за умови отримання волі людина почуватиме себе щасливою; ніяке золото не замінить «вольності».

3.7. Віршування і рима: силабічний твір, точні жіночі рими.

3.6. Жанр: громадянська лірика, оскільки в ній поет пов'язує волю з боротьбою за національне і соціальне визволення трудящих.

3.8. Зміст твору.

Поезія починається спокійним філософським міркуванням про те, що являє собою воля, яка її цінність: «Что то за вольность? Добро в ней какое? / Ины говорят, будто золотое. / Ах, не златое, если сравнить злато, / Против вольности еще оно блато».

Дуже показовим є прославлення в цьому вірші Богдана Хмельницького як «батька вольності», як вірного сина українського народу. Поет закінчує твір словами: «О, когда б же мні в дурні не пошиться, / Дабы волности не могл как лишиться. / Будь славен вовек, о муже избаранне, / Волности отче, герою Богдане!»

Таким чином, найбільшою радістю, яка повинна належати людині, є її свобода. Подібний лозунг за часів поступового наступу кріпосництва був дуже своєчасним і завбачливим. У протиставленні золота і свободи, на думку Г. Сковороди, безперечно перемагає свобода. І уособленням вільної людини, яка змогла подарувати надію на волю українцям, є Б. Хмельницький, його і славить митець у цій поезії.

3.9. Обговорення змісту поезії. Бесіда за питаннями:

- Яке значення в житті людини має воля?
- Кого з народних ватажків, борців за волю українців ви знаєте? Чим саме вони заслуговують на пам'ять і пошану до себе?

- Чому Г. Сковорода волю намагається порівняти із золотом?
- Через що автор хвилюється, остерігаючись «в дурні не пошитись»?
- Який факт з життя письменника свідчить про те, що він надав перевагу вільному, а не розкішному життю? (*Як свідчить одна з народних легенд, подорожуючи Україною в 1787 р., Катерина II прочула про філософа Сковороду й воліла з ним зустрітись. Надіслані ченці знайшли його в чабанській хижі, де він розмовляє з вівчарами. На запрошення ченців Григорій Сковорода відповів відмовою, сказавши при цьому: Сопілка та вівця / Мені дорожчі царського вінця!*)
- Як цей вибір характеризує письменника?
- Що вам відомо про Б. Хмельницького? Відповідаючи, посилайтеся також на історичні літописи про цього народного ватажка.
- Чим викликано хвилювання Г. Сковороди з приводу того, щоб не втратити волю? (*Імовірно, аби не стати кріпаком поміщика С. Томари*)
- Чому Григорій Савич називає Б. Хмельницького «вольности отче»?
- Як зараз живуть українці, маючи волю і незалежність?

3.10. Художні особливості твору.

Риторичні запитання: Что тут за вольность? / Добро в ней какое?

Риторичний оклик: Будь славен вовек, о муже избрание, / Вольности отче, герою Богдане!

Порівняння: Добро... будто золотое.

Звертання: Будь славен вовек, о муже избрание.

3.11. Значення вірша.

Виголошення слави гетьману України, який боровся за волю свого народу, незалежність рідного краю, у вік жорсткої реакції було вираженням відкритого протесту проти царсько-поміщицької сваволі, виявом високої політичної свідомості й громадської мужності.

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Всякому городу нрав і права»

1. На думку Г. Сковороди, кожне місто має свої:
 - а) досягнення у розвитку промисловості та освіти;
 - б) архітектурні пам'ятки і музеї;

- в) звичаї і права;
г) статистичні показники.
2. Венерин син, який згадується у творі, за римською міфологією, — це бог:
а) добробуту; б) кохання; в) родючості; г) води.
3. Письменника полонили (за змістом вірша):
а) нав'язливі думи; б) неприємні відчуття;
в) марення від побаченого під час подорожі;
г) приємні враження.
4. До чого здатний Федір:
а) порядності і честі; б) брехні і підступності;
в) жорстокості і злочинності;
г) вміння швидко обробляти землю.
5. Будинок мешканців, який «гуде від гуляк», порівнюється з:
а) трактиром; б) базаром; в) багатолюдною крамницею;
г) вулицею.
6. Від чого в учня «тріщить голова»?
а) розуму; б) складної лекції; в) диспутів;
г) бесід на морально-етичну тему.
7. Г. Сковорода бажав, щоб серце кожного мешканця міста було сповнено:
а) любов'ю і теплом; б) порядністю і честю;
в) відповідальністю і сумлінністю; г) радістю і гармонією.
8. Федір у творі:
а) купець; б) панський прислужник; в) юрист;
г) простий селянин.
9. Ліричний герой поезії хоче вмерти:
а) у шані; б) і бути похованим на рідній землі;
в) коли мешканці міста шануватимуть одне одного;
г) з ясним розумом.
10. Чого не роблять мешканці міста:
а) іноземних завозять телят; б) розводять бджіл;
в) готують собак для мисливства; г) бенкетують.
11. Хто «для ченців тре кутки»?
а) Ліричний герой твору; б) Федір; в) Петро;
г) той, хто обробляє землю.
12. Кого засуджує і висміює автор наприкінці твору:
а) юристів; б) купців;
в) тих, хто готує собак до полювання;
г) гуляк.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках**Картка № 1**

1. Дослідіть, чому Г. Сковорода вважає волю добром («De libertate»). Наведіть переконливі аргументи.
2. Поясніть висловлювання видатного митця: «Світ ловив мене, та не спіймав». Відповідаючи, посилайтеся на факти з життя письменника.
3. Воля у творі «De libertate» порівнюється зі:
 - а) смарагдами; б) перлами; в) сонячним сяйвом; г) *золотом*.

Картка № 2

1. Що, на ваш погляд, непокоїть розум автора твору «Всякому городу нрав і права»? Чим це викликано? Власний погляд обґрунтуйте, посилаючись на зміст твору.
2. Як ви вважаєте, чи можна волю ототожнити із золотом? Висловіть особисту думку і думку автора «De libertate».
3. За допомогою якого прийому Г. Сковорода описує мешканців міста («Всякому городу нарв и права»)?
 - а) Іронії; б) *сатири*; в) гротеска; г) гумору.

Картка № 3

1. Дослідіть, якими зображені мешканці міста у вірші Г. Сковороди «Всякому городу нрав і права». Свої спостереження узагальніть.
Що свідчить про намагання письменника уславити героїзм Б. Хмельницького, борця за волю українців («De libertate»)? Відповідаючи, посилайтеся на зміст твору і власні знання про народного ватажка.
3. Хто з українських письменників використав у своїй творчості пісню Г. Сковороди «Всякому городу прав і права», дещо переробивши її зміст:
 - а) Г. Квітка-Основ'яненко; б) Ф. Прокопович;
 - в) Леся Українка; г) *І. Котляревський*.

VII. Підсумок уроку**VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів****IX. Домашнє завдання**

Скласти усний твір-мініатюру «Місто очима Г. Сковороди»; вивчити поезію «Всякому городу нрав и права» напам'ять; знати ідейний зміст філософського трактату «Вступні двері до християнської добронравності».

УРОК № 17**Г. СКОВОРОДА. БІБЛІЙНА ОСНОВА ТВОРЧОСТІ.
«ВСТУПНІ ДВЕРІ ДО ХРИСТИЯНСЬКОЇ
ДОБРОНРАВНОСТІ», АФОРИЗМИ**

Мета: дослідити й осмислити основи Біблії у творчості Г. Сковороди; опрацювати зміст програмового філософського трактату; вміти коментувати смисл афоризмів письменника; розвивати логічне та образне мислення, навички осмисленого сприйняття філософських понять і афоризмів, уміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостереження; формувати світогляд школярів; виховувати пошану до народної моралі, прагнення дотримуватися її норм; прищеплювати відповідальність за доручену справу.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Г. Сковороди, Біблія, міні-виставка філософських творів митця, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання**

1. Заслуховуються усні твори-мініатюри школярів «Місто очима Г. Сковороди». Стисле обговорення їх змісту. Підведення підсумків.
2. Міні-конкурс на кращого виконавця напам'ять поезії Г. Сковороди «*Всякому городу — нрав і права*». Визначення переможців заходу.

III. Актуалізація опорних знань**1. Літературознавчий конкурс «Мандрівники»**

Завдання: подорожуючи сторінками книг Г. С. Сковороди, пізнай його твір за поданим уривком.

- Той безперервно стягає поля, / Сей іноземних заводить телят. (*«Всякому городу — нрав і права»*)
- Веселість серця — життя для людини. (*«Бджола та Шершень»*)
- О, когда бы же мне в дурні не пошитись... (*«De Libertate»*)

- «Подяка блаженній натурі за те, що потрібне зробила неважким, а важке непотрібним». («Бджола та Шершень»)
- «...Тело человеческое видно, но прощающей і содержащей оно у м не виден». («Начальная дверь...»)
- «І рід, і багатство, і чин, і споріднення, і тілесні принади, й науки не спроможні утвердити дружбу». («Собака і Вовк»)
- «Прежде всех отца і мать почитай і служи им. Они суть видимое портреты того невидимого существа, которое тебе столько одолжает». («Начальная дверь...»)
- «Роби те, до чого народжений, будь справедливий і миролюбний громадянин, і досить з тебе». (Афоризм)
- Ах, не златое, если сравнить злато, / Против вольности еще оно блато. («De Libertate»)
- Я ж у полоні нав'язливих дум: / Лише одне непокоїть мій ум. («Всякому городу нрав і права»)
- «Найбільше ж не подобається нам дзеркало душі твоєї — хитрий погляд твій...» («Собака і Вовк»)
- «Коли є червінець, навіщо бажати, щоб і гаманець був золотий». (Афоризм)

Примітка. За кожную правильну відповідь устанавлюється 1 бал.

2. Фронтальне опитування

- Що кожний розуміє під словом «Біблія»? У чому її призначення.
- Для чого у творах художньої літератури використовуються біблійні легенди та притчі?
- У чому вбачив смисл життя Г. Сковорода і що з цього приводу зазначено в Біблії?
- Чи спроможний кожний із вас пізнати себе, виявити свої задатки і в результаті цього обрати в майбутньому вид практичної діяльності? Відповідь стисло вмотивуйте.
- Чим твори Г. Сковорода є актуальними зараз?

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

*Залиш, о дух мій,
Скоро всі земляній міста!
Зійди, мій душе, в гори,
Де правда живе свята...*

Г. Сковорода

*Г. Сковорода, мов та Діва Божа — істина,
хто в убогості творив промисел Божий —
продовжував рід людський,
примножував для власної вигоди чесною працею добро.*
М. Жулинський

1. Біблія і Г. Сковорода

Своїм життям, своїми повчаннями, своїми мандрівками по Україні митець наче заново відкривав людям прості істини, які народ український формував протягом тисячолітнього буття і які вписані органічно в «найдосконаліший й наймудріший орган — в Біблію. Для Григорія Савича Біблія була своєрідною аптекою, призначеною «для лікування душевного стану, не виликовного жодними земними ліками», бо «людина є всієї Біблії і кінець, і центр, і гавань».

Він не замірявся духовно переформувати все суспільство: треба зцілювати конкретну людину, відкрити їй сенс буття, шляхи досягнення людського щастя, а вже тоді вільна людина, яка пізнала саму себе, зможе змінити довколишній світ і віднайти шляхи та засоби оздоровлення суспільства.

«Якщо хочеш виміряти небо, землю і моря, — повинен спочатку виміряти себе», — писав Г. Сковорода у філософському трактаті.

В. Шинкарук так пояснює ставлення філософа до Біблії:

«Сковорода дав інтерпретацію Біблії, і ця його «Біблія» так відноситься до церковної Біблії, як «Енеїда» Котляревського до «Енеїди» Вергілія. Істинний смисл, за Сковородою, полягає в прихованій за символічною формою ідеї рівності всіх людей, любові і спільності всього... Як і багато інших митців слова, Г. Сковорода намагався своєю теоретизацією Біблії відродити бунтарський дух раннього християнства. І навчав він не Біблії, а ідей рівності, братства, свободи, ідей неприйняття ганебної соціальної дійсності.

Філософ визнавав лише алегоричний смисл Біблії, за допомогою якої він прагнув намалювати утопічну картину ідеального, з погляду моральності, світу, в якому стверджується істинно людський спосіб життя.

2. Опрацювання філософського трактату Г. Сковороди «Вступні двері до християнської добронравності»

2.1. Виразне читання, коментар, переказ окремих епізодів філософського твору.

2.2. *Тема:* надання порад, рекомендацій і роз'яснень молоді щодо особливостей побудови світу і ролі кожної «натури» в ньому.

2.3. Ідея: возвеличення норм християнського добронравія, які сприятимуть вихованню людей, впливатимуть на їх кругозір, світогляд.

2.4. Основна думка: трактат — твір, який пробуджує свідомість людей, вчить їх думати, змушує замислюватися над різними явищами життя.

2.5. Особливості назви твору.

«Начальная дверь...» — так Г. Сковорода називає курс лекцій з «християнського добронравія», тобто стиль.

2.6. Композиція.

Твір містить «Предверіє» тобто передмову, бесіди з десяти глав, п'ята з яких — «Десятисловіє», так звані «Десять божих заповідей», що були записані Мойсеєм на десяти кам'яних дошках (згідно з біблійними легендами).

У філософському трактаті використано риторичну фігуру витікання. Це така побудова тексту, коли зміст одного речення обумовлює зміст другого, зміст другого — третього і т. д.

2.7. Обговорення змісту твору. Бесіди за питаннями:

- З якою метою Г. Сковорода звертається у творі «Начальная дверь...» до молодого шляхетства?
- Що він розуміє під словом «добронравіє»?
- За що Григорій Савич вдячний Богові? («...Нужное сделал нетрудным, а трудное ненужным»)
- У чому він вбачає призначення щастя для людини? («Нет слаже для человека и нет нужнее, как щастія»)
- Як у творі пояснюється сутність царствія божого? («Царствіє божіє внутр нас. Щастіє в сердце, сердце в любви, любовь же в законе вечнаго»)
- Які припущення висловив Г. Сковорода стосовно того, від чого могло б залежати щастя людей? («Что было бы тогда, если бы щастя, пренужнейшее и любезнейшее для всех, зависемо от места, от времени, от плоти и крови? Тога бы и щастія наше и мы с ним были бедные. Кто б мог добратся к тем местам? Как можно родится всем в одном коем-то времени? Как же и поместится в одном чин? И статья? Кое же то и щастіє, утвержденное на песке плоти, на ограниченном месте и времени, на мертвом человеке?»)
- Чому щастя, на думку Григорія Савича, необхідність? («Не ищи щастія за морем, не проси его у человека, не странствуй по планетам, не волочись по дворам, не ползай по шаре земном, не броди по Иерусалимам... Златом можеш купить деревню, вещь трудную, яко обходимую, а щастія, яко необходимая

- необходимость, туне везде и всегда даруется». «Тем-то оно и трудное. Никогда бы не разлучилось от тебе, если бы было необходимое». «Щастіе ни от небес, ни от земли не зависит»)*
- *Що є легким і потрібним для людини? («Нужное есть только одно: «Едино есть на потребу». «Одно только для тебе нужное, одно же только и благое и легкое, а прочее все труд и болезнь»)*
 - *Як зрозуміти трактування Г. Сковороди, що Бог «есть оное едино»?*
 - *За що люди повинні бути вдячні Богові? («...Что все нас оставляет и все для нас трудное, кроме того, что потребное, любезное и единое»)*
 - *Чому щастя, на думку філософа, перебуває в серці і душі людини?*
 - *З яких двох «натур» складається світ? Чим це пояснить? («...одна — видимая, другая — невидимая. Видимая натура называется тварь, а невидимая — бог. Сія невидимая натура, или бог, всю тварь пронизает и содержит. ...Тело человеческое видно, но пронизающий и содержащий оное ум не виден»)*
 - *Як називали Бога у давнину? Прокоментуйте ці «імена». («...У древних бог назывался ум всемирный. Ему ж у них были разные имена, например: натура, бытіе вещей, вечность, время, судьба, необходимость, фортуна и проч...»)*
 - *Хто є Бог для християн? («А у християн знатнейшія ему имена следующие: дух, господь, цар, отец, ум, истина»)*
 - *Через що у давнину Бога порівнювали з математиком? («...Потому что непрестанно в препорциях или размерах упражняется, вылепывая по разным фигурам, например: травы, дерева, зверей и все прочее, а еврейские мудрецы уподобили его горшечнику»)*
 - *Як Г. Сковорода характеризує особливості кожної людини? Чому кожна — неповторна? («И как в теле человеческом один ум, однако разное по рассужденію разных частей действует, так и в помянутых сожительствах, сею премудростію связанных, бог чрез различные члены в пользу общую производит действия»)*
 - *Чим «Десятисловія» Г. Сковороди нагадують заповіді Бога?*
 - *Через що щастя людини може бути «подібно воровской монете»?*
 - *Прокоментуйте фразу: «Все то идол, что видимое».*
 - *Від чого застерігає письменник читача в III частині «Десятисловія»? («...Не впади в ров безумія, будто в свете ничего нет,*

кроне видимостей, и будто имя (бог) пустое есть. В сей-то бездне живут клятвы ложныя, лицемерія, обманы, лукавства и все тайных и явных мерзостей страшилища»)

- Чому кожному необхідно пам'ятати про день суботній? (*«Сія ты повсюду и внутрь тебе кроющееся величество божія с верою и страхом в день цей прославлять не забывай, а покланяйся не пустыми только церемоніалами, но самым делом, сердечно ему подражая»*)
- Чим ви повинні бути зобов'язаними своїм батькам? Як про це зазначав Г. Сковорода? (*«Прежде всех отца и мать почитай и служи им. Они судо видимые портреты того невидимого существа, которое тебя столько одолжает»*)
- Доведіть, що любов — «вся десятословія сила... в одном сем імені».
- Для чого людині потрібні віра, надія, любов? (*Віра — «закрытое всем советом блаженство, будто издали в зрительную просматривает трубку, в которой и представляется». Надія — «слепо и насильно удерживает сердце человеческое при однородно сей истине, не попуская волноватись подлыми посторонних мнений ветрами». Любов — «Сии добродетели сердца человеческое, будто надежный ветер корабль, приводит, наконец, в гавань любви и ей поручает»*)
- Що є законом Божим?
 - а) *«Райское древо»*;
 - б) *«плод жизни»*,
 - в) *«божіе в человеке сердце»*;
 - г) *«дверь храма божія»*.
- Як у творі Г. Сковорода характеризує заздрість? (*«Главнешая всех есть зависть, мать протчих страстей и беззаконній. Она есть главным центром оныя пропасти, где душа мучится. Ничто ее не красит и не пользует. Не мил ей свет, не любя благочинность, а вред столь сладок, что сама себе десятью снedaет»*)
- Що для людини є «чистосердечіе»? У чому полягають його плоди? (*«Оно подобно прекрасному саду, тихих ветров, сладкодышущих цветов и утехы исполненному, в которой процветает древо нетленных жизни. А вот плоды его: доброжелательство, незлобие, склонность, кротость, неліцемеріе, благонадежность, безопасность, удовольствие, кураж и протчія неотъемлемыя забавы»*)
- Чому вчить цей твір Г. Сковорода? До чого прагне філософ?

- Чи є вірогідність змінити людиною свій негативний образ життя, незадовільну поведінку, неприємні риси характеру під впливом законів Бога, його повчань? Відповідь вмотивуйте.
- Визначте свої позитивні і негативні риси характеру, особливості поведінки. Зробіть самовисновок, який оформить письмово за допомогою прийому «Доміно» (*позитивне* ↔ «я» ↔ *негативне*).
- «Вільний мікрофон». Стисло вмотивуйте, чи може людина пізнати і виховати себе за допомогою «Начальних дверей...».

2.8. Філософські висловлювання, їх коментар.

- «Щастя в серці, серце в любви, любовь же в законе вечного».
- «Благодарения ж блаженному богу, что трудное сделал ненужным».
- «...Тело человеческое видно, но проникающий и содержащий оно ум не виден».
- «Поступай и здесь так, как на опере, и довольствуйся тем, что глазам твоим представляется».
- Важнее дело божіе есть: одну безпутную душу оживотворить духом своїх заповедей, нежели из небытия произвесть новый земный шар, населенный беззаконниками».
- «Не тот верен государю, кто в точности его вникнуть старается, но кто волю его усердно исполняет».
- «Правда твоя, правда вовек, и закон твой — истина».
- «Любовь есть вечным союзом между богом и человеком».

2.9. Висновок.

Духовність людської особистості стає основним об'єктом уваги Г. Сковороди; він вважав, що людське щастя залежить від пізнання духовного світу людини та вироблення морально-етичних засад — добра, правди, честі, справедливості та інших чеснот, які є основоположними для життя і діяльності «істинного человека». Щасливою людина може стати тільки тоді, коли пізнає сама себе, «свого бога», тобто свою «невидиму натуру», і обере той чи інший вид праці, відповідний своїй природі.

3. Афоризми Г. Сковороди

3.1. Теорія літератури.

Афоризм (від гр. *aphorismos* — відокремлюю, визначаю) — коротке лаконічне судження, яке за стислої, зручної для запам'ятовування форми містить глибоку думку. Афоризми виникли з народних приказок, що втілювали в собі багатотисялітній досвід, народну мудрість, філософську думку. Афоризмами також називають крилаті слова — стислі влучні оригінальні вислови відомих

письменників, що набули поширення в народі через дотепність чи широту філософських узагальнень.

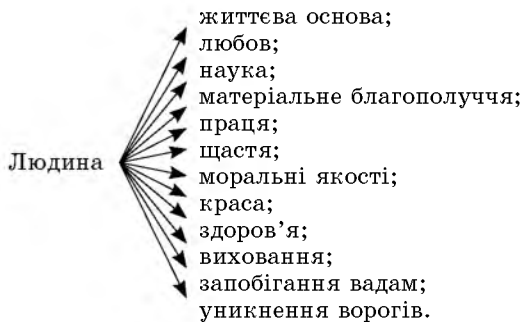
3.2. Виразне і осмислене читання афоризмів, обговорення їх змісту.

3.3. Ідейно-художній аналіз висловлювань. Бесіда за питаннями:

- З якою метою Г. Сковорода складав свої афоризми? Що було підґрунтям їх створення?
- Як умовно за тематикою можна розподілити крилаті висловлювання митця? (*Наприклад, про науки, дружбу, любов, життя, істину, раціональність використання часу, честь і порядність тощо*)
- Над чим змушують нас задуматися афоризми?
- Чи пов'язані крилаті висловлювання Г. Сковороди з його філософією? Відповідь вмотивуйте, наводячи переконливі обґрунтування.

• У чому полягає практичне застосування афоризмів митця?

3.4. Скласти інформаційне гроно щодо впливу афоризмів Г. Сковороди на людину.

3.5. Робота в малих групах. Аналіз афоризмів, опрацювання питань.

- Вислів, що вразив вас своїм змістом і оригінальністю.
- У чому актуальність цього висловлювання?
- Практичне застосування афоризму у власному житті.

3.6. Міні-дискусія.

Учні поділяються на групи, дотримуючись власних переконань і вміння аргументовано довести власну думку.

Група I — ті, хто вважає афористичні висловлювання Г. Сковороди доречними, потрібними, життєво необхідними.

Група II — частково поділяють думки попередньої групи.

Група III — учні, які не погоджуються зі змістом і призначенням жодного з афоризмів філософа.

Група IV — байдужі до цих крилатих фраз Григорія Савича.

Підсумок дискусії.

3.7. Рубрика «Мої улюблені афоризми Г. Сковороди».

3.7.1. Любов.

- Любов виникає з любові, коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.
- Що може бути солодше за те, коли любить і прагне до тебе добра душа?
- Хіба не любов усе єднає, будує, творить, подібно до того, як ворожість руйнує?
- Все минає, а любов після всього застається.

3.7.2. Щастя.

- Коли ти твердо йдеш шляхом, яким почав іти, то, на мою думку, ти щасливий.
- Шукаємо щастя по країнах, століттях, а воно скрізь й завжди з нами; як риба в воді, так і ми в ньому, і воно біля нас шукає нас самих. Нема його ніде від того, що воно скрізь. Воно схоже до сонячного саява — відхили лише вхід у душу свою.
- Щасливий, хто мав змогу знайти щасливе життя. Але щасливіший той, хто вміє ним користуватись.

3.7.3. Наука, освіта, пізнання.

- Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним.
- Добрий розум робить легким будь-який спосіб життя.
- Пізнаєш істину — ввійде тоді у кров твою сонце.
- Світло відкриває нам те, про що ми у темряві лише здогадувалися.
- Істина спалює і нищить усі стихії, показуючи, що вони лише її тіло.
- Більше думай і тоді вирішуй.
- Розум завжди любить до чого братися, і коли він не матиме доброго, тоді звертатиметься до поганого.
- Одне мені тільки близьке, вигукну я: о школо, о книги!
- З видимого пізнавай невидиме.
- Як ліки не завжди приємні, так і істина буває сувора.

3.7.4. Здоровий спосіб життя.

- Надмір породжує пересит, пересит — нудьгу, нудьга ж — душевну тугу, а хто хворіє на се, того не назвеш здоровим.
- Хіба розумно чинить той, хто, починаючи довгий шлях, в ході не дотримує міри?

3.7.5. Дружба.

- Як купці вживають застережних заходів, аби у вигляді добрих товарів не придбати поганих і зіпсованих, так і нам слід

якнайретельніше пильнувати, щоб, обираючи друзів, цю найліпшу окрасу життя, більше того — неоціненний скарб, через недбалство не потратити на щось підроблене.

- Ти не можеш віднайти жодного друга, не нашукавши разом з ним і двох-трьох ворогів.
- Похибки друзів ми повинні вміти виправляти або зносити, коли вони несерйозні.

3.7.6. Праця.

- Ні про що не турбуватись, ні за чим не турбуватись — значить, не жити, а бути мертвим, адже турбота — рух душі, а життя — се рух.
- Хто добре запалився, той добре почав, а добре почати — це наполовину завершити.
- Збери всередині себе свої думки і в собі самому шукай справжніх благ. Комай всередині себе криницю для тої води, яка зросить і твою оселю, і сусідську.

3.7.7. Краса.

- Не любить серце, не бачачи краси.
- Природа прекрасного така, що чим більш на шляху до нього трапляється перешкод, тим більше воно вабить, на зразок того найшляхетнішого і найтвердішого металу, який чим більше треться, тим прекрасніше виблискує.

3.7.8. Час.

- З усіх утрат утрата часу найтяжча.
- Тоді лише пізнається цінність часу, коли він утрачений.
- Наступний, весело освітлений день — плід учорашнього, так само, як добра старість — нагорода гарної юності.
- Вода без риби, повітря без пташок, час без людей бути не можуть.

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Начальная дверь ко християнському добронравію»

1. «Начальная дверь...» — це твір-поучення для:
 - а) панів, що знущалися над бідним людом;
 - б) тих, хто намагався нав'язати католицьку віру;
 - в) паломників і аскетів; г) *молодого шляхетства*.
2. Г. Сковорода висловлює подяку Богові за те, що той:
 - а) захистив обездолених;
 - б) наділив людину розумом і кмітливостю;
 - в) *важке зробив непотрібним*; г) карає злочинців.

3. Найважливішим, на думку філософа, для людини є:
 - а) отримання насолоди під час відпочинку на лоні природи;
 - б) дотримуватися законів божих;
 - в) мати багато друзів;
 - г) *відчувати себе щасливою*.
4. Найлегшим для людини є те, що їй:
 - а) дозволено не робити; б) *потрібно і необхідно*;
 - в) подаровано без будь-яких зусиль; г) надано Богом.
5. Як вважає Г. Сковорода, «видима натура» — це:
 - а) повітря; б) Бог; в) *твар*; г) гори і долини.
6. У давнину Бога називали:
 - а) *розумом всесвітнім*; б) святим духом; в) царем неба;
 - г) батьком усього людства.
7. Що дозволяє не називати людину дикою або страшним монстром?
 - а) *Премудрість*; б) самопожертва; в) ввічливість; г) влада.
8. Свято, про яке згадує поет у главі 4 трактату:
 - а) Вербна неділя; б) Благовіщення; в) *Пасха*; г) Стрітення.
9. Все, що видиме, на думку філософа, — це:
 - а) примара; б) недруг; в) *ідол*; г) Бог.
10. Г. Сковорода у главі III «Десятисловія» застерігає людину, щоб вона не:
 - а) стала на шлях злочину; б) *потрапила у рів безумства*;
 - в) принизила гідність іншої; г) забувала шанувати Бога.
11. День, про який нагадує поет людині (ч. IV «Десятисловія»):
 - а) святковий; б) суду Божого; в) *суботній*;
 - г) свого народження.
12. Кожний повинен бути вдячним (ч. V Десятисловія):
 - а) государю; б) священику; в) вчителям; г) *батькам своїм*.
13. Сьомою Божою заповіддю, про яку зазначає Г. Сковорода, є:
 - а) «*Не прелюбодійствуй!*»; б) «*Не убій!*»; в) «*Не воруй!*»;
 - г) «*Чти отця твого!*»
14. Страшною злобою називає філософ:
 - а) лукавство; б) *коли звинувачують невинного*;
 - в) лицемірство; г) жадність.
15. Що є «закрите всім советам блаженство»?
 - а) надія; б) любов; в) щирість; г) *віра*.
16. В якому слові «вся десятисловія сила вміщається»:
 - а) повага; б) віра; в) *любов*; г) істина.
17. Божий закон порівнюється із:
 - а) сонячним сяйвом; б) співом пташок; в) *райським деревом*;
 - г) людським життям.

18. Заздрість — це:

- а) «*мать протчи страстей и беззаконній*»;
- б) «все то идол»; в) «есть источник худых наміреній»;
- г) «портрет существа, которое тебе столько одолжает».

19. Що не є плодом «чистосердечія»?

- а) «Нелицеміріє»; б) «незлобіє»; в) «*спокойствие*»;
- г) «удовольствие».

«Афоризми»

1. До якої тематичної групи належить крилате висловлювання: «Більше думай і тоді вирішуй»?

- а) наука; б) дружба; в) діяльність; г) моральні якості.

2. Афоризм, який не належить до теми «Наука»:

- а) «Добрый разум робить легким будь-який спосіб життя»;
- б) «Одне мені тільки близьке, вигукнув я: о школо, о книго!»
- в) «З видимого пізнавай невидиме»;
- г) «*Краще голий та правдивий, ніж багатий та беззаконний*».

3. Закінчіть висловлювання: «Не за обличчя судить, а за...»:

- а) розум; б) манеру поведінки; в) *серце*; г) погляд людини.

4. Віднайдіть початок висловлювання за поданим закінченням: «...ти перестанеш належати сам собі»:

- а) «*Звірившись на море*»;
- б) «Коли не озброїшся проти нудьги...»;
- в) «Більше думай...»; г) «Коли затулені зіниці...»

5. У чому полягає основна думка афоризму: «Всяка їжа і життя смачні й корисні, але треба знати час, місце і міру»?

- а) засудження надмірного вживання їжі;
- б) *доцільність використання часу*;
- в) несвоечасне харчування людини;
- г) регулярне вживання їжі і пиття дозволяють людині уникнути нервових стресів.

Примітка. За кожен правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Обґрунтуйте думку Г. Сковороди стосовно того, що Богу необхідно бути вдячним, оскільки він «нужное зделал нетрудним, а трудное ненужным». Наведіть приклад з власного життя.

2. Доведіть, що «щастя в серце, серце в любові, любов же в законі вчного». Свої міркування узагальніть.

3. Зображення якого птаха містив герб премудрості?

- а) Ворона; б) орла; в) *голуба*; г) солов'я.

Картка № 2

1. Чому, на ваш погляд, Г. Сковорода вважав, що щастя людина не може купити за будь-які гроші, скарб? Як же його тоді здобути? Висловіть свої пропозиції щодо цього.
2. Про що, на ваш погляд, свідчить афоризм Г. Сковороди «З невидимого пізнавай невидиме». Відповідаючи, посилайтесь на приклади з життя, творів художньої літератури.
3. Хто із зазначених осіб висловився: «Положись на мене сліпо»? а) Юда; б) Бог; в) цар; г) янгол-охоронець.

Картка № 3

1. Що мав на увазі філософ, висловлюючи думку афоризмом: «Тоді лише пізнається цінність часу, коли він втрачений». Свої міркування вмотивуйте.
2. Поясніть трактування фрази Г. Сковороди від імені Бога до людини: «Я глава твого благополуччя и світ розума». Зробіть висновок.
3. У разі якщо людина зрадить Бога («Начальная дверь...»), то її щастя буде схожим на:
а) *фальшиву монету*; б) гумову кулю; в) зів'ялу квітку;
г) темну хмару.

VII. Підсумок уроку**VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів****IX. Домашнє завдання**

Вивчити напам'ять кілька афоризмів (на вибір); підготуватися до тематичної контрольної роботи.

Урок № 18**ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 1.****ВСТУП. УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ.****ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА**

Мета: за допомогою запропонованих завдань виявити в учнів рівень знань, умінь та навичок із вивченої теми, закріпити їх; розвивати увагу, пам'ять, спритність, рішучість, уміння акумулювати отриманні знання і застосовувати їх під час виконання завдань; виховувати працьовитість, наполегливість, старанність; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: контролю, корекції знань та вмінь.

Обладнання: тестові завдання і питання для самоконтролю за темою у трьох варіантах із різними рівнями навчальних досягнень школярів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

III. Пояснення вчителем питань, які стосуються проведення тематичної контрольної роботи

IV. Завдання до виконання роботи

Варіант I

Початковий рівень (3 б.)

Виберіть одну правильну відповідь:

- Герой якого твору з лободи робив хліб, а з попелу сіль?
 - Шершень (Г. Сковорода «Бджола і Шершень»);
 - Нестор Літописець («Повість минулих літ»);
 - Мойсей (біблійна легенда про Мойсея);
 - Прохор чорноризець (оповідання про Прохора чорноризця).*
- Укажіть, кого з нижчезазначених митців слова вважають мислителем, богословом, полемістом:
 - Г. Сковороду;
 - І. Величковського;
 - Ф. Прокоповича;
 - І. Вишенського.*
- Укажіть афоризм Г. Сковороди, який за своїм значенням не є спорідненим з іншими:
 - краще голий та правдивий, ніж багатий та беззаконний;
 - визначай смак не по шкарлупі, а по ядру;*
 - чи не дивина, що один у багатстві бідний, а інший у бідності багатий.
 - коли є червінець, навіщо бажати, щоб і гаманець був золотий.

Середній рівень (3 б.)

Укажіть одну, дві і більше правильних відповідей.

- Визначте, хто з нижчезазначених осіб здійснив переклад Біблії:

- а) Леся Українка; б) П. Куліш; в) І. Хоменко;
г) Нечуй-Левицький; д) Пулюй; е) Винниченко.
5. Визначте пісні, які належать до весільних:
а) «До бору дружечки, до бору»;
б) «А брат сестрицю та й розплітає»;
в) «Лугом іду, коня веду»; г) «Світи, світи, місяченьку»;
д) «Ой матінко, та не гай мене»;
е) «Розвий, сосно, сімсот квіток».
6. Укажіть ознаки мораліте як західноєвропейської середньовічної релігійної драми:
а) розповідь про «чуда», здійснені Богородицею;
б) епізоди були пов'язані між собою лише сюжетно і довільно розміщувалися;
в) пропагування ідеї християнської моралі;
г) співвіднесеність біблійної історії з мирськими справами;
д) крізь призму звичайних подій зображувалася вся історія людства;
е) перевага опосередкованого відображення.

Достатній рівень (3 б.)

Завдання на встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник, позначений буквою.

7. Установіть відповідність між уривком фольклорного твору і його назвою.
- 1) А Іванові не стало квітки, рано-рано, / А Іванові не стало квітки, та ранесенько. / У нього квітка — Марійка-дівка, рано-рано. У нього квітка — Марійка-дівка, та ранесенько.
- 2) Нехай іде, нехай іде, / Нехай не вернеться, / На дасть йому Господь щастя, / Куди повернеться.
- 3) Ой матінко плаче, / Поки жити буде; / А сестриця плаче, / Поки не забуде; / А миленька плаче, / Поки його бачить...
- 4) Не плач, мати, не журися, / Та вже ж твій син оженився, / Та взяв собі паняночку, / В чистім полі земляночку.
- а) «...Козака несуть»
б) «Ой на горі вогонь горить»
в) «Ой летіла стріла»
г) «Цвіте терен, цвіте терен»
д) «Розвий, сосно, сімсот квіток»

Ключ: 1 — д, 2 — г, 3 — в, 4 — б.

8. Установіть відповідність між героєм твору і його характеристикою.

- 1) Молодший син («Притча про блудного сина»);
 - 2) Святополк (оповідання про Прохора чорнириця);
 - 3) Сірко («Літопис С. Величка»);
 - 4) І. Мазепа («Історія русів»);
- а) «...Був для шведів єдиним поводитирем, зробивши їм одну лише цю послугу між силою-силенною бід, що від прожектору його на шведів звалилися»
 - б) «Він ховав і втаював ті привілеї без жодної козакам і народові малоросійському користі»
 - в) «Поміркував так і подався в рідні краї. Звідти він як вітер мчав — на коні! А назад ледве повз...»
 - г) «Багато наруги чинив людям... без вини викорінив доценту багатьох знатних людей і маєтки у них одняв»
 - д) «Намагався помститися за минулорічне своє й низового війська турбування, зневагу та шкоди, коли хан з турецькими яничарами хотів зруйнувати Запорозьку Січ і вигубити та забрати в полон усе низове військо, що в ній було»

Ключ: 1 — в, 2 — г, 3 — д, 4 — а.

9. Установіть відповідність між літературними творами та їхніми героями:

- 1) «De libertate» Г. Сковороди;
 - 2) оповідання про Прохора чорнориця;
 - 3) літопис С. Величка;
 - 4) «Владимир» Ф. Прокоповича.
- а) І. Сірко;
 - б) Федько;
 - в) Ігумен Іоанн;
 - г) Б. Хмельницький;
 - д) Ярополк.

Ключ: 1 — г, 2 — в, 3 — а, 4 — д.

Високий рівень (3 б.)

10. Напишіть міні-твір на одну із запропонованих тем:

- а) «Хвилини» І. Величковського — людський світ у всій його багатоманітності, складності, тлінності й неповторності».
- б) «Люби Господа Бога твого всім серцем твоїм...»
- в) «Літописці — справжні патріоти рідного краю».
- г) «Вірний приятель — то найбільший скарб» (за байкою Г. Сковороди «Собака і Вовк»).

Варіант II**Початковий рівень (3 б.)**

Виберіть одну правильну відповідь:

1. Про другу битву козаків з ляхами та перемогу під Корсунем розповідається в козацькому літописі:
 - а) С. Величка;
 - б) Г. Грабянки;
 - в) Самовидця;
 - г) у всіх зазначених вище осіб.
2. Укажіть видатного драматурга XVIII ст.:
 - а) С. Климівський;
 - б) Ф. Прокопович;
 - в) Нестор Літописець;
 - г) І. Вишенський.
3. Укажіть поняття, яке належить до «минут» загальних (І. Величковський «Зегар з полузегарком»):
 - а) розкіш;
 - б) ненависть;
 - в) *покаяння*;
 - г) гордість.

Середній рівень (3 б.)

Укажіть одну, дві і більше правильних відповідей.

4. Визначте пісні, які належать до родинно-побутових:
 - а) «Летять галочки у три рядочки»;
 - б) «Ой матінко, та й не гай мене»;
 - в) «За городом качки пливуть»;
 - г) «В кінці греблі шумлять верби»;
 - д) «Сонце низенько, вечір близенько»;
 - е) «Цвіте терен, цвіте терен».
5. Укажіть героїв твору «Історія Русів»:
 - а) Сомко;
 - б) Брюховецький;
 - в) Палій;
 - г) Мазепа;
 - д) Пушкар;
 - е) Петро I.
6. Укажіть ознаки бароко як реалістичного стилю:
 - а) *гуманізм, заглибленість у внутрішній світ людини*;
 - б) *нетерпимість до зла в усіх його проявах*;
 - в) *яскравість викладу художнього матеріалу*;

- г) ускладненість сюжету і разом з тим слабкість зв'язку між його частинами;
- д) наслідування зразків греко-римського мистецтва;
- е) зображення героя тільки під час виконання державного обов'язку.

Достатній рівень (3 б.)

Завдання на встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник, позначений буквою.

7. Установіть відповідність між уривком фольклорного твору і його назвою.

- 1) Ой очі, очі, очі дівочі, / Темні, як нічка, ясні, як день. / Ви ж мені, очі, вік вкоротили, / Де ж ви навчилися зводить людей?
- 2) Ой не хоче твоя мати / Мене, бідну, знати, / Хочє собі багатую / Невістку шукати
- 3) Їхать лісом, та все коренистим, / Їхать шляхом, та все кам'янистим, / Щоб з доріжки не зблудитися / Дівчиноньки не згубитися.
- 4) Тільки жаль мені русої коси / Та дівочої краси. / Дівки гуляють, кісками мають, / А мене не приймають
 - а) «Розвий, сосно, сімсот квіток»
 - б) «За городом качки пливуть»
 - в) «Летять галочки у три рядочки»
 - г) «Місяць на небі, зіроньки сяють»
 - д) «Ой матінко, та не гай мене»

Ключ: 1 — г, 2 — б, 3 — д, 4 — в.

8. Установіть відповідність між героями художніх творів і їхніми висловлюваннями.

- 1) Батько («Притча про блудного сина»)
- 2) Ягве («Легенда про всесвітній потоп»)
- 3) Ісус («Притча про сіяча»)
- 4) Б. Хмельницький («Літопис Г. Грабянки»)
 - а) «В одному лише не криюся, що маю хвіст лисячий, а погляд вовчий»
 - б) «Битва — це немов меч двосічний, яким можна і в один, і в другий бік рубати»
 - в) «Так, ти винен, але ти повернувся, покаюся. Ходім же мерщій до хати й забудьмо всі у злигодні!»
 - г) «Ні, не буду більше губити землю, ще мало люди пожили на ній... І нехай прославиться усякий труд людський»

д) «В кого є, тому буде дано ще. У кого ж нема, в того відніметься й те, що є»

Ключ: 1 — в, 2 — г, 3 — д, 4 — б.

9. Знайдіть відповідність між літературними творами та їхніми героями:

1) «Собака і Вовк» Г. Сковороди

2) «Всесвітній потоп»

3) Літопис Самовидця

4) «Владимир» Ф. Прокоповича

а) Тітир

б) І. Мазепа

в) І. Брюховецький

г) Ной

д) Жеривіл

Ключ: 1 — а; 2 — г; 3 — в; 4 — д.

Високий рівень

10. Напишіть міні-твір на одну із запропонованих тем:

а) «Життя таке коротке, поспішай робити добрі справи» (за творчістю І. Величковського);

б) «Куди козака доля не закине, — все буде козак» (за вивченими козацькими літописами);

в) «Християнство в духовному житті українського народу»;

г) «Сродна праця» — це найсолодша в світі річ...» (за творчістю Г. Сковороди).

Варіант III

Початковий рівень (3 б.)

Виберіть правильну відповідь.

1. Митець слова, мандрівний філософ, який з повним правом заповідав написати на своїй могилі: «Світ ловив мене, та не спіймав»:

а) Ф. Прокопович;

б) І. Вишенський;

в) Г. Сковорода;

г) С. Величко.

2. Про походження гетьмана Хмельницького, «хто він був і звідки», розповідається у:

а) літописі С. Величка;

б) «Повісті минулих літ»;

в) притчі про блудного сина;

г) літописі Самовидця.

3. Щоб дати відпочинок глядачеві, стомленому серйозною дією, у шкільному театрі демонструвалися:
- а) містерії;
 - б) мораліте;
 - в) *інтермедії*;
 - г) міраклі.

Середній рівень (3 б.)

Укажіть одну, дві і більше правильних відповідей.

4. Визначте назви творів, що за жанровою специфікою є народними баладами:
- а) «Бондарівна»;
 - б) «Владимир»;
 - в) «Ой летіла стріла»;
 - г) «Собака і Вовк»;
 - д) «Ой на горі вогонь горить»;
 - е) «Козака несуть».
5. Укажіть твори, які мають історичну спрямованість:
- а) «Повість минулих літ»; б) притча про блудного сина;
 - в) «Владимир» Ф. Прокоповича; г) літопис С. Величка;
 - д) «Вступні двері до християнської добронравності»;
 - е) «Історія русів».
6. Укажіть ознаки балади як жанру народної творчості:
- а) невелика кількість персонажів;
 - б) підкреслена узагальненість, відсутність деталізації;
 - в) наявність ліричних відступів;
 - г) стислість у викладі матеріалу;
 - д) детальне зображення подій і персонажів;
 - е) мелодійність.

Достатній рівень (3 б.)

Завдання на встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник, позначений буквою.

7. Установіть відповідність між уривком фольклорного твору і його назвою:
- 1) Як з тобою кохалися — сухі дуби цвіли, / А як стали розлучатись — зелені пов'яли, / Щоб ті трави повсихали, що так рано цвіли, / Щоб ті люди щастя не мали, що нас розлучили
 - 2) Зелененькі огірочки, жовтенькі квіточки! / Нема мого миленького, плачуть карі очки! / Болять, болять очки, серденько понило, / Не бачу я миленького — і діло не мило!

- 3) Ой як впускала, / То й цілувала. / Як випускала, / Тяжко
вздихала.
- 4) Гільце — деревце з ялини, / Із червоної калини, / Із хре-
щатого барвінку / Із запашного васильку
- а) «А брат сестрицю та й розплітає»
б) «Сонце низенько, вечір близенько»
в) «Світи, світи, місяченьку»
г) «До бору, дружечки, до бору»
д) «В кінці греблі шумлять верби»

Ключ: 1 — в, 2 — д, 3 — б, 4 — г.

8. Установіть відповідність між героями художніх творів та їх-
німи висловлюваннями:

- 1) Змії (легенда про перших людей Адама і Єву)
2) Б. Хмельницький («Літопис Г. Граб'янки»)
3) Бджола (Г. Сковорода «Бджола та Шершень»)
4) Фірідам (Г. Сковорода «Собака і Вовк»)
- а) «Голосом і волосом ти справді на нас схожий, але серце
твое далеко стоїть»
я) «До сього ми народжені і будемо такі, доки не помremo.
А без сього жити... для нас найлютіша мука»
в) «Коли ви з'їсте заборонений плід, ви... станете такі ж му-
дрі та всемогутні, як сам Бог»
г) «І ми раді, що Господь, давши нам силу знести часи скор-
боти, допоміг незабаром все те своєю відвагою виправити,
допоміг відплатити ляхам та вигнати їх з України»
д) «Не підупадати на силах при потребі в мужності і подви-
гах ратних, триматися завжди одностайної згоди і братської
дружби, без чого ніяке царство і ніяке суспільство стояти
не може»

Ключ: 1 — в, 2 — г, 3 — б, 4 — а.

9. Установіть відповідність між літературними творами та їх-
німи героями:

- 1) Курояд
2) Ісус
3) Святополк
4) І. Мазепа
- а) «Історія русів»
б) Притча про сіяча
в) Легенда про Вавилонську вежу
г) «Оповідання про Прохора чорноризця»
д) Ф. Прокопович «Владимир»

Ключ: 1 — д; 2 — б; 3 — г; 4 — а.

Високий рівень (3 б.)

10. Напишіть міні-твір на одну із запропонованих тем:

- а) «Життя є благо, але тільки життя добродійне, гідне людини» (за творчістю С. Климовського);
- б) «Суд без милості тому, хто сам не творить милості» (за оповіданням про Прохора чорнорижця);
- в) «Біблія — священна книга мудрості тисячоліть»;
- г) «Веселість серця — життя для людини» (за творчістю Г. Сковороди).

V. Підсумок уроку**VI. Домашнє завдання**

Скласти план про життя і творчість І. Котляревського, підготувати міні-діалог «Вітаю Вас, Іване Петровичу...».

НОВА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА: І. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ, Г. КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО, ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

Урок № 19

НОВА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА.

**СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ОБСТАВИНИ НАПРИКІНЦІ XVIII ст.
ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО**

Мета: охарактеризувати суспільно-історичний контекст становлення нової української літератури; з'ясувати причини духовного поневолення нації, особливості розвитку фольклористики; визначити основні художні напрями літератури цього періоду, найвищих письменників того часу; ознайомити школярів з життям і творчістю І. Котляревського; розвивати діалогічне та монологічне мовлення, вміння аналізувати й узагальнювати історичні факти, робити висновки, грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостереження; раціонально використовувати час; виховувати почуття любові, пошани до творчості І. Котляревського; гордості за український народ, його історію, культуру, мову; прищеплювати почуття відповідальності за доручену справу.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування вмінь.

Обладнання: карта «Україна наприкінці XVII ст.», портрети найвидатніших митців нової української літератури: І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Шашкевича, Т. Шевченка, Л. Глібова, Марка Вовчка, Ю. Федьковича; репродукції до життя і творчості І. Котляревського; дидактичний матеріал.

ХУД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Яким чином історичні події на Україні і за її межами впливали на розвиток вітчизняної літератури?

- Визначте основні постаті давньої літератури, що суттєво вплинули на її розвиток. У чому це виявилось?
- Дослідіть, яких змін зазнала мова, починаючи з написання Біблії і закінчуючи творами Г. Сковороди.
- Які проблеми порушували митці слова давньої української літератури?
- Як розвиток художньої літератури середньовіччя вплинув на культуру країни того часу?
- Чи можна вважати надбання давньої вітчизняної літератури важливим підґрунтям для подальшого розвитку нової української літератури.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

*Наука й письменство мусять служити цілому народові,
усім тим, «кто имеетъ право сказать:
и я человекъ, и мне что человеческое, то не чуждо».*

Г. Сковорода

*Твори І. Котляревського зробились фактором громадянської ваги,
стали тим зерном, з якого однаково росте і письменство українське,
і громадянський рух на Україні.*

С. Єфремов

1. Суспільно-історичні обставини наприкінці XVIII ст.

(До розповіді залучається карта «Україна наприкінці XVII ст.».) Це був час великих соціально-економічних зрушень та історичних подій. Капіталізм, який зародився в надрах феодалізму, розвивається інтенсивніше, що вплинуло й на поміщицькі господарства. Почали відкривати власні підприємства й поміщики (гуральні, цукроварні, ткацькі мануфактури, невеликі металургійні заводи тощо), на яких працювали кріпаки. Зростає вивіз пшениці та іншого збіжжя за кордон. Усе це викликало посилення експлуатації селян і піднесення антикріпосницького руху.

Що вам відомо про селянські повстання наприкінці XVIII ст. — в перші десятиріччя XIX ст., вторгнення Наполеона до Росії?

Протягом чотирьох років (1789–1793 рр.) тривало повстання в с. Турбаях. Відомі великі селянські заворушення на початку XIX ст. на Катеринославщині, Полтавщині. На Правобережній Україні через кілька десятиліть після Коліївщини (1768 р.) діє оспіваний у народних піснях і переказах Устим Кармалюк (1787–1835 рр.), який організовує виступи проти панів.

Завойовницьке вторгнення Наполеона в Росію в 1812 році підняло народні маси на вітчизняну війну проти окупантів. Український народ, охоплений загальною хвилею гніву проти іноземних загарбників, узяв участь у цій війні.

Надії народу на скасування кріпацтва виявилися марними; навпаки — панщинний тягар став ще важчим. Представники передової інтелігенції заснували таємні політичні організації, які пізніше були названі декабристськими: «Північне товариство» (в Петербурзі), «Південне товариство» (в Україні).

2. Духовне поневолення нації

- Царський уряд, відкриваючи школи, намагався зробити їх опорою реакції і русифікувати за їх допомогою населення України.
- Видавати газети й журнали українською мовою уряд не дозволяв.
- Російський історик і письменник М. Погодін трактував українську мову як говірку російської, не визнавав її мистецьких якостей.
- У рецензіях на альманах «Ластівка» В. Белінський твердив, що нація, яка втратила свою культурну верхівку і державність, не може мати власного письменства.
- 1863 р. — валуєвський циркуляр, за яким заборонялося друкувати книги й журнали українською мовою.
- 1876 р. — емський акт: заборона ввозити з-за кордону українські книжки будь-якого змісту, видавати оригінальні твори та переклади з інших літератур. У результаті цього більшість художніх творів та наукових праць залишалися в рукописах і нерідко губилися.
- Українською мовою заборонялося:
 - а) викладання в Києво-Могилянській академії;
 - б) використання «Букваря»;
 - в) читання молитов і ведення церковної служби;
 - г) проведення навчання у школах;
 - д) демонстрування театральних вистав;
 - е) здійснення перекладів з російської мови;
 - ж) видання дитячої літератури.

3. Життя народу — предмет художнього зображення

- Досить виразно відбилась незадоволення мас кріпосницьким ладом у творах І. Котляревського, хоч він і не закликав до боротьби проти цього ладу. Показово, що після Вітчизняної війни 1812 року його творчість зв'язана була певною мірою з декабристським рухом.

- Гулак-Артемівський у ранніх творах, Квітка-Основ'яненко, Гребінка (хто більшою, хто меншою мірою) критикують окремі риси кріпосницького ладу, підносять ідеї гуманності, але їх критика не спрямована проти основ феодально-кріпосницької системи.
- Т. Шевченко, співець покріпачених мас, гостро критикує й викриває всю систему самодержавства та кріпосницького ладу і закликає до їх знищення.
- Визначне місце боротьба проти кріпосницького ладу займає і в творчості Марка Вовчка, Л. Глібова.
- Отже, із самого початку існування нової української літератури розгортається в ній боротьба за народність. Але саму народність різні письменники, залежно від свого світогляду, розуміли по-різному. Одні вбачали народність лише в насиченні своїх творів фольклорними образними висловами, у відтворенні народних звичаїв, у змалюванні побуту. Інші намагалися відбити погляди й прагнення народних мас. Найбільш передові митці слова того часу розкрили у своїх творах незадоволення мас самодержавно-кріпосницьким ладом, змалювали народні повстання проти гнобителів. Таким був насамперед Т. Шевченко.

4. Розвиток фольклористики

Як уже зазначалося, нова українська література багато чого успадкувала від давньої. Разом з тим, як і в попередні епохи, на її становлення й розвиток постійний вплив мав і фольклор.

Посилилася увага вчених, письменників, освічених людей до збирання народних творів та видання їх у періодиці й збірках. Найважливіші з цих збірок — М. Цертелєва «Опыт собрания малороссийских песней» (1819), М. Максимовича «Малороссийские песни» (1827), «Украинские народные песни» (1834). З цих збірок і безпосередньо з уст народу письменники черпали сюжети, образи, зображувально-виражальні засоби для своїх творів.

5. Основні художні напрями

5.1. Класицизм (від лат. *classicus* — взірцевий) — літературний напрям, що означає наслідування зразків античності.

Особливості класицизму:

- будова художніх творів на засадах розуму з ігноруванням особистих почуттів людини;
- наслідування греко-римського мистецтва;
- теми до творів добиралися лише з античної або вітчизняної історії;

- позитивні персонажі — герої греко-римської або національної історії, представники панівної верхівки; негативні — вихідці із соціальних «низів»;
- зображення героя тільки під час виконання державного обов'язку; підпорядкування особистих інтересів державним;
- наділення своїх героїв тільки однією-двома рисами вдачі — чесністю, доблестю, розумом, талантом або зрадливістю, підступництвом, недоумкуватістю тощо;
- суворі пропорційність усіх частин твору;
- чіткість, ясність, простота викладу;
- пейзажі переважно урбаністичні: фортеця, палац, міська вулиця або площа; інтер'єри — тронний зал, парадний покій тощо;
- мова: вживання архаїзмів, слів-символів; пишномовність;
- літературний рід: драма, менше — лірика; епос майже не представлений.

5.2. Романтизм виник у літературі, мистецтві та в гуманітарних науках європейських країн в кінці XVIII — на початку XIX ст.

Романтики, зокрема прогресивні, широко звернулись до поетичного освоєння народних переказів, легенд, повір'їв і збагатили нашу літературу відомими баладами, поемами, піснями в народному дусі (чимало пісенних поезій, написаних романтиками, увійшло у фольклор, наприклад: «Дивлюсь я на небо» М. Петренка, «Не щечечи, соловейку» В. Забіли, «Де ти бродиш, моя доле» С. Писаревського, ряд поезій молодого Шевченка та ін.).

Цінними в художній спадщині прогресивних романтиків є також твори, в яких оспівано славне минуле нашого народу і виведено героїчні образи борців за волю (найвидатнішими з них є, звичайно, твори молодого Шевченка — «Гайдамаки», «Гамалія» та ін.).

Романтики створюють в основному ліричні і ліро-епічні твори.

5.3. Реалізм — літературний напрям, який правдиво відображує дійсність; звертається увага на взаємини людини і навколишнього середовища.

Вже у творах І. Котляревського правдиво змальовано картини побуту України і разом з тим порушено деякі важливі питання суспільного життя. В його творчості досить виразно виявились критичні елементи в зображенні життя панів та чиновників. Письменник вивів також позитивні образи представників народних мас і протиставив їх образам панівної верхівки тодішнього суспільства. Політичний внесок у розвиток реалізму в українській літературі зробили також Гулак-Артемівський (у ранніх творах), Квітка-Основ'яненко, Гребінка.

Повне утвердження реалізму в українській літературі здійснено було Шевченком. Він підніс у своїй творчості найважливіше питання свого часу, змалював народне життя в усій його глибині. Його реалізм — критичний.

У сатирично змальованих образах царів і їхніх вельмож, поміщиків, чиновників, духовенства поет гнівно викриває самодержавно-кріпосницький лад у самих його основах, у його хижачькій суті і закликає до боротьби з цим ладом, до його знищення.

Водночас у позитивних образах борців проти царизму та поміщиків Т. Шевченко показав великі сили народу, виразив свою віру в краще майбутнє, в перемогу мас над гнобителями. Позитивні герої його творів є носіями волелюбності, ненависті до неправди і насильства, готовності віддати своє життя в боротьбі за визволення з-під гніту поміщиків.

6. Бурлескна стильова течія

Бурлеск (від іт. *vurla* — жарт) — жартівливе трактування в знижувальному тоні тем і образів, про які звичайно прийнято говорити поважно.

Бурлескна течія вносила в літературу елементи народного гумору й сатири. В цьому полягало її позитивне значення.

Основна ознака бурлеску — контраст між темою і сюжетом твору та його словесною формою: про поважні події розповідається розмовно-побутовою мовою зі значною домішкою грубих слів і висловів, жартівливим тоном.

7. Життєвий і творчий шлях І. Котляревського (звертається увага на портрет митця)

ІВАН ПЕТРОВИЧ КОТЛЯРЕВСЬКИЙ
(09.09.1769–10.11.1838)

Повідомлення № 1. Дитинство письменника. Родина

На високій горі біля церкви Успіння Богоматері стояв невеликий дерев'яний будинок — чи не найстаріший у місті. На сволоці однієї з трьох кімнат, за старовинним звичаєм, було вирізано: Со-здаси дом сей во имя Отца и Сына и Святого Духа. Аминь. Року 1705, місяця Августа 1-го». Тут, на Полтавщині, здавна жив рід Котляревських, що походив з українського старшинства й від російського уряду одержав дворянське звання. В цьому будинку 29 серпня (9 вересня за новим ст.) 1769 року народився майбутній письменник.

Маєтність П. Котляревського була невелика: крім садиби мав за Ворсклою до шістдесяти десятин поля і луків та ділянку лісу.

Кріпаків усього восьмеро — дві родини. Через невеликі статки батько змушений був служити канцеляристом у міському магістраті.

З вікон старовинного будинку відкривався чудовий краєвид: поросле садами місто плавно спускалося пологим схилом до річки, що грайливо звивалася зеленими луками, за якими темніли віковічні ліси. Вразливий і чуйний до краси змалку, Івась подовгу милувався чарівними пейзажами, влітку бігав з друзями купатися і печерувати раків.

Повідомлення № 2. Роки навчання

З осені хлопець сидів за столом у церковноприходській школі, в якій був чи не найкращим учнем. Ґрунтовна початкова освіта стала доброю основою для здобуття знань у духовній семінарії.

У 1780 р. І. Котляревський вступив до духовної семінарії, яка тоді була єдиним середнім учбовим закладом у Полтаві. Умови життя семінаристів, що мешкали в гуртожитку при школі (бурсі), були надзвичайно важкими; наука була схоластична, відірвана від життя, незрозуміла учням. Пізніше сам письменник згадував ці роки так: «Худо у нас было и, не приведи Господи, как худо! Бурса просто похожа была на семьи, на артели, вечно враждовавшие между собой. Учили нас бог знает чему и учили как-нибудь».

В семінарії І. Котляревський ґрунтовно ознайомився із творами римського поета Вергілія, яким приділялася особлива увага на уроках латинської граматики і пітики. Тут Іван добре оволодів латинською, французькою та російською мовами, слабше польською.

Знання мов дало йому змогу читати в оригіналі «Енеїду» Вергілія, а також її бурлескно-травестійні переробки француза Скаррона й росіянина Осипова.

Влітку 1788 р. за наказом із Петербурга Полтавська семінарія повинна була надіслати чотирьох кращих учнів до Олександрівської семінарії (російське самодержавство продовжувало грабувати українські таланти). У число цих учнів увійшов також І. Котляревський, але його на той час не було в Полтаві. Він, мабуть, перебував у якомусь із сіл на підробітках, бо після смерті батька сім'я опинилася в скрутному становищі.

Останнього (богословського) класу юнак не закінчив. Може, через нестатки (навчання було платним) або тому, що не хотів стати священиком.

Повідомлення № 3. Трудова діяльність Івана Петровича

Кілька років працював канцеляристом у новоросійській губернській канцелярії. Серед тодішніх чиновників, для яких здирання хабарів з кожного клієнта було звичайною, мало не

узакононою справою, Іван Петрович виділявся своєю непідкупністю і готовністю безкорисливо допомогти бідним.

Невідомо з яких причин І. Котляревський залишив канцелярію і став домашнім учителем у поміщицьких маєтках Золото-нівського повіту — в самому центрі України. Становище вчителя в панській родині було важким і малооплачуваним. Крім занять з дітьми він мусив виконувати різні роботи в господарстві, прислужувати на банкетах, розважати гостей у ролі блазня. Платили ж по 10–12 крб. на рік чи справляли якусь одежину.

У 1896 р. Іван Петрович покинув учителювання. Причину цього вчинку точно не встановлено. Можливо, його ображало зверхнє ставлення панів до вчителя, який був у становищі слуги. Один із сучасників письменника у своїх спогадах свідчить, що вельможний поміщик не дозволив бідному дворянинові одружитися з його племінницею.

Повідомлення № 4. Світогляд І. Котляревського

Світогляд митця складався найперше під впливом оточення, в якому він ріс. У другій половині XVIII ст. в Україні певною мірою збереглися демократичні порядки республіканської Гетьманщини. За складом характеру Іван Петрович був людиною доброю, співчутливою, ненавидів зло й неправду. Обидві ці обставини виявилися благодатним ґрунтом для сприйняття ним ідей Просвітництва. За своїм переконанням І. Котляревський був просвітителем, демократом, гуманістом. З'явившись у юнацькі роки, ці переконання не змінилися до кінця життя.

Повідомлення № 5. І. Котляревський на військовій службі

Відразу ж І. Котляревський вступив кадетом до Сіверського карабінерного полку, який розташувався на Полтавщині.

Під час війни з Туреччиною (1807–1808) він брав безпосередню участь у багатьох боях, зокрема відзначився винятковою хоробрістю і винахідливістю при взятті Бендер та Ізмаїла. За бойові заслуги двічі був «удостоен монаршеского благоволення», тобто письмової подяки від самого царя. І. Котляревський володів і талантом дипломата, що допомагало йому за дорученням військового уряду вмовити бунтівливих буджацьких татар добровільно піддатися під владу Росії. За це він був нагороджений орденом Анни 4-го класу. Про ретельність виконання службових обов'язків та різних доручень свідчить і те, що І. Котляревський за час служби у війську від кадета дійшов до штабс-капітана. Серед офіцерів він відзначався освіченістю і добрим стилем, а тому командир полку доручив йому вести корпусний «Журнал воєнних дійствий».

У 1808 р. Іван Петрович вийшов у відставку в чині «капітана з мундиром». Чому він залишив військову службу, також невідомо. Можливо, тривалі походи й важкі бої підірвали здоров'я. Однак є свідчення, що його відраховано за наказом високого начальника-самодура за те, що він заступився за ошуканих солдат, які збунтувалися. При наборі їм обіцяли звільнення від кріпацтва і наділення землею, а після перемоги категорично відмовлено в цих пільгах.

Повідомлення № 6. Злиденне життя митця після відставки з військової служби

Втративши службу, яка була єдиним джерелом прибутку, Іван Петрович опинився в скрутному становищі. З «худеньким» гаманцем він подався до Петербурга шукати якої-небудь посади. Довго штовхався у передпокоях «власителів судеб», писав прошення, але все марно. На нього дивилися як на злидаря без протекції. Не раз доводилося сидіти голодному в холодній і вогкій підвальній кімнаті, яку він знімав у одної вдови. У довгі осінні петербурзькі ночі мусив економити й на світлі, бо свічки для нього були задорогі. Засвітить свічку, щоб почитати якусь книжку або дописати нові строфи до четвертої частини «Енеїди», і через дві години мусить гасити. Фризова шинель служила йому і за одяг, і за постіль. Набідувавшись у царській столиці, Котляревський повернувся до Полтави.

Повідомлення № 7. І. П. Котляревський — директор Полтавського будинку виховання дітей бідних дворян

У 1810 р. генерал-губернатор краю князь Бібіков запросив І. Котляревського на посаду директора Полтавського будинку виховання дітей бідних дворян. Це була своєрідна бурса при міській гімназії. У будинку жило щороку 200–250 хлопчиків, на утримання яких виділялися невеликі кошти. І. Котляревський умів по-хозяйському розпорядитися ними. Діти мали білизну, «губернські мундири», добре харчувалися. На заощаджені гроші побудовано для них лікарню й лазню, а також льодовник для зберігання продуктів; щороку в банк вкладали до п'яти тисяч карбованців. Ці гроші призначалися тим, хто закінчував гімназію і влаштувався на службу у військо або канцелярію.

Для позбавлених сім'ї хлопчиків Іван Петрович був батьком — суворим, вимогливим і водночас добрим, уважним, справедливим. Він відмінив фізичну кару, на бешкетників і лінькуватих впливав поясненнями, умовляннями. Організовував для дітей різні розваги: виїзди на природу, різдвяні ялинки, колядування, а також

вистави невеликих п'єс, в яких і сам грав разом з вихованцями, зокрема комічні ролі. Клопотався і тим, щоб вони одержали достатні знання з різних предметів, були добре вихованими, людяними, вміли поводитися в товаристві. Вихованці його дуже любили й шанували.

Повідомлення № 8. І. Котляревський знову у вирі військових подій. Шана від царя

Коли в 1812 р. наполеонівські полчища сунули на Росію, І. Котляревський за дорученням генерал-губернатора іде на Харківщину організувати новий полк. Козачий полк він сформував не за місяць, як вимагалось, а за 17 днів, за що одержав монаршу подяку. Сам Іван Петрович у боях безпосередньої участі не брав, але виконував різні воєнні доручення. По закінченні війни повернувся до Полтави і продовжував служити у Будинку.

Перебуваючи в 1817 році в Полтаві, цар Олександр I відвідав Будинок. За добре ведення справ він нагородив І. Котляревського чином майора, пенсією по 500 крб. щорічно та діамантовим перснем.

Повідомлення № 9. Іван Петрович — наглядач богоугодних закладів; людина і особистість

З 1827 р. І. Котляревський займає ще одну посаду — наглядача богоугодних закладів. Їх було шість: міська лікарня, богадільня для бідних і самотніх людей, будинок психічно хворих, шпиталь для породіль, будинок інвалідів, контора. Фінансувалися ці заклади також дуже скупо, однак пацієнти мали все необхідне.

До Котляревського нерідко зверталися за допомогою скривджені чиновниками та поміщиками люди. Принциповий, правдивий і прямий, він часто мав гострі сутички з поліцією, судовими чиновниками й жорстокими поміщиками. Це давало змогу ще глибше пізнати їхні крутість, здирицтво, загребушість, злочинні дії, що теж стали одним із джерел життєвого матеріалу для його творчості.

Як людина Іван Петрович був дуже симпатичним і з першого знайомства приваблював серця, з усіма тримав себе як рівний з рівними, був душею кожної компанії. Умів розумно розповісти про серйозні речі, дотепно пожартувати, доречно навести цитату з якогось твору. Розмовляв завжди українською мовою, проте легко міг перейти на російську чи французьку.

Перший біограф Котляревського С. Стеблін-Каліновський так описує його зовнішність: це був «...справжній тип малороса: обличчя, яке зберегло помітні сліди натуральної віспи, проте було

приємно енергійне, волосся чорне, як смола, зуби білі, ніс римський (довгастий з невеличкою горбинкою; вважається однією з найбездоганніших форм носа), моложавість довго зберігалася в ньому, майже до похилих років, ріст мав високий, стан стрункий, погляд живий, посмішка не сходила з його уст».

Повідомлення № 10. Скарбниця І. Котляревського, його культурна діяльність

Іван Петрович жив скромно, по-старосвітському, вдягався небагато, але охайно, зі смаком. Єдиною розкішню в будинку була невелика бібліотека, що складалася з латинських, французьких і російських книжок, збірок фольклору, рукописних творів Г. Сковороди та Біблії. Усе життя він постійно поповнював свої знання, тому був дуже освіченою людиною. Особливо глибоко І. Котляревський знав минуле й сучасне рідного краю. Навіть П. Бантиш-Каменський, працюючи над «Историей Малой Руси», консультувався з Котляревським.

Незважаючи на завантаженість по службі, Іван Петрович брав активну участь у культурному житті міста. У 1816 р. він став директором полтавського театру і приділяв багато уваги поліпшенню побутових умов артистів, підвищенню їхньої майстерності, обладнанню сцени.

У 1818 р. І. Котляревського обрано членом харківського «Товариства аматорів красного письменства», а в 1821 — почесним членом петербурзького «Вільного товариства аматорів» в російській словесності. Він жваво листувався з кількома митцями слова (Г. Квіткою-Основ'яненком та М. Гоголем).

Повідомлення № 11. Творча спадщина, останні роки життя І. Котляревського

Творча спадщина митця — поема «Енеїда», п'єси «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник», послання-ода «Пісня на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну», переклад російською мовою уривків з праці Дюкела «Євангельські роздуми, розподілені на всі дні року...», переспів вірша давньогрецької поетеси Саффо «Ода Сафо».

На початку 30-х р. письменник почав хворіти і в 1835 р. мусив залишити службу. Чуючи близький кінець, він відпустив на волю кріпаків, майно роздав родичам і знайомим, а садибу призначив своїй економіці.

Дедалі хвороба загострювалася, люті болі не стихали й на чаїнку, але він переносив їх мужньо, нерідко навіть жартівливо. А 10 липня 1838 р. тихо згас.

В останню путь його проводжали всі мешканці Полтави та навколишніх сіл. Коштом близьких друзів на його могилі встановлено скромний надгробок у вигляді колони з хрестом. Тільки 1901 року в Полтаві споруджено пам'ятник: бронзове погруддя на високому постаменті: 1952 року відкрито літературно-меморіальний музей І. Котляревського в реставрованому будинку письменника в Полтаві. Т. Шевченко написав поезію, присвячену народному митцеві «На вічну пам'ять Котляревському».

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Історична подія, яка не відбувалася під час становлення і розвитку нової літератури:
 - а) народне повстання під керівництвом У. Кармалюка;
 - б) селянські заворушення на Катеринославщині, Полтавщині;
 - в) війна 1812 року;
 - г) обирання *гетьмана після смерті Б. Хмельницького*.
2. Документ, що забороняв друкування будь-яких книг українською мовою:
 - а) доповідь В. Белінського;
 - б) Статут про початкову школу;
 - в) наказ Київського митрополита Мисливського;
 - г) *валуєвський циркуляр 1863 року*.
3. Письменник, у творах якого досить виразно відбилась незадоволення мас кріпосницьким ладом, хоч він і не закликав до боротьби проти самодержавства:
 - а) Г. Квітка-Основ'яненко;
 - б) П. Гулак-Артемівський;
 - в) *І. Котляревський*;
 - г) Є. Гребінка.
4. М. Максимович — видатний український фольклорист XVIII — початку XX ст., що уклав збірки у 1827, 1834 рр., з народних:
 - а) казок;
 - б) *пісень*;
 - в) прислів'їв і приказок;
 - г) міфів і легенд.
5. «Класицизм» з латинської мови — літературний напрям:
 - а) прогресивний;
 - б) актуальний;
 - в) *взірцевий*;
 - г) правдивий.
6. Ознака, не притаманна класицизму:
 - а) *показ особистості у рухах душі, думках, почуттях, прагненнях*;
 - б) сувора пропорційність всіх частин твору;
 - в) чіткість, чесність, простота викладу;
 - г) добірка тем виключно з античної або вітчизняної історії.

7. Літературний напрям, представники якого широко звертались до поетичного освоєння народних переказів, легенд, повір'їв і збагатили українську літературу відомими баладами, поемами, піснями в народному дусі:
 - а) бароко; б) Відродження; в) *романтизм*; г) класицизм.
8. Найціннішим у художній спадщині прогресивних романтиків було:
 - а) наслідування греко-римського мистецтва;
 - б) *оспізування славного минулого українського народу*;
 - в) уникнення вживання ними архаїзмів, слів-символів;
 - г) яскрава контрастність, емоційність образів.
9. Повне утвердження реалізму в українській літературі було здійснено:
 - а) Г. Сковородою; б) І. Котляревським; в) *Т. Шевченком*;
 - г) Л. Глібовим.
10. «Бурлеск» — означає «жарт» з мови:
 - а) німецької; б) французької; в) англійської;
 - г) *італійської*.
11. Позитивне значення бурлескної течії в українській літературі полягає в тому, що вона:
 - а) *містила елементи народного гумору й сатири*;
 - б) приділяла значну увагу авантюризму, пригодам героя;
 - в) демонструвала бачення ідеального у всебічно розвиненій особистості людини, героя;
 - г) утверджувала віру в соціальний і науковий прогрес.
12. Укажіть основну ознаку бурлеску:
 - а) раціоналізм; б) *контраст між темою і сюжетом твору*;
 - в) присутність мотиву «втечі від реальності»;
 - г) зображення типових характерів людей у типових обставинах.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, яким чином суспільно-історичні обставини кінця XVIII ст. вплинули на особливості становлення і розвитку нової української літератури. Власні спостереження узагальніть.
2. Чому, на ваш погляд, тема життя народу була предметом художнього зображення у творах нової української літератури. Наведіть переконливі приклади.

3. Олександр І нагородив І. Котляревського чином майора, пенсією 500 крб. щорічно, діамантовим перснем за:
- а) його героїзм під час війни 1812 р.;
 - б) те, що сумлінно виконував обов'язки директора Будинку виховання дітей бідних дворян;
 - в) цікавий зміст першого, написаного ним, твору «Енеїда»;
 - г) досягнення у перекладацькій діяльності.

Картка № 2

1. Чому саме, на вашу думку, І. Котляревський користувався великим авторитетом у земляків? Які риси характеру митця вам імпонують? Відповідь вмотивуйте.
2. Яких страждань і утисків зазнала українська мова наприкінці XVIII ст. і в подальшому? Чим це було викликано? Свої міркування обґрунтуйте.
3. Укажіть рід діяльності І. Котляревського, який є «зайвим» у логічному ряді:
 - а) вчитель;
 - б) військовослужбовець;
 - в) композитор;
 - г) чиновник-канцелярист.

Картка № 3

1. Що, на ваш погляд, надало можливості Івану Петровичу пережити скрутне становище, пригнічення після того, як його начальник-самодур відправив у відставку, і письменник вимушений був шукати з «худеньким» гаманцем нове місце роботи? Чи можна вважати митця вольовою, мужньою людиною?
2. Доведіть, що І. Котляревський — основоположник нової української літератури. Власні аргументи вмотивуйте.
3. Митець поетичного слова, що написав твір «На вічну пам'ять Котляревському»:
 - а) Є. Гребінка;
 - б) М. Шашкевич;
 - в) М. Костомаров;
 - г) Т. Шевченко.

VI. Підсумок уроку

1. Рефлексія

Створіть асоціативний ряд:

Варіант I — «Діяльність І. Котляревського».

(Наприклад, І. Котляревський: письменник — просвітитель — демократ — гуманіст — чиновник-канцелярист — учитель — військовослужбовець (майор) — директор Полтавського будинку виховання дітей бідних дворян — наглядач богоугодних закладів — директор полтавського театру — перекладач).

Варіант II — «Риси характеру митця».

(Наприклад, І. Котляревський: принциповий — прямий — правдивий — добрий — щедрий — душа кожної компанії — жартівливий — з усіма тримав себе як рівний з рівними — охайний — вимогливий — справедливий — уважний — відповідальний — безкорисливий...)

2. Слово вчителя

НЕВИЧЕРПНЕ ДЖЕРЕЛО ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Працюючи учителем у поміщицьких маєтках, багато подорожуючи, Іван Петрович цікавився життям і побутом простого народу. Він мав можливість бувати на весіллях, хрестинах, різних ігрищах, забавах молоді. Переодягнений у парубоцький одяг, брав у них участь, пильно придивляючись до старожитнього способу життя українців, прислухаючись до розмов, вивчаючи звичаї, повір'я, обряди. Записував пісні, прислів'я, приказки, влучні слівця, жартівливі вислови, перекази — особливо про козацьку старовину. Добре пізнав письменник і побут, інтереси, звичаї поміщиків, чиновників, духовенства. У його пам'яті відклалися величезні запаси знань про побутове й громадське життя своїх співвітчизників, що стало тим невичерпним джерелом літературної творчості І. П. Котляревського. Тому його твори цікаві, повчальні, мають велике виховне значення.

3. Складання сенкану «І. Котляревський»

3.1. Митець.

Правдивий, жартівливий.

Спостерігав, бачив, змальовував.

Засновник нової української літератури.

Енеїдець-полтавчанин.

3.2. Котляревський.

Щирий, відвертий, гуманний.

Порушив, створив, розповсюдив.

Син України.

Новатор.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Опрацювати частини I–III «Енеїди» І. Котляревського; дібрати цитати для характеристики образів поміщиків-кріпосників.

Урок № 20

**І. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ. «ЕНЕЇДА». ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ.
НАЦІОНАЛЬНИЙ КОЛОРИТ. ПРОБЛЕМИ І МОТИВИ ТВОРУ.
ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕРОЇВ, ЩО УСОБЛЮЮТЬ
САМОДЕРЖАВСТВО, ПАНІВ, ЧИНОВНИКІВ, ДУХОВЕНСТВО**

Мета: розкрити історію написання поеми І. Котляревського «Енеїда», її ідейно-тематичну спрямованість, проблематику; охарактеризувати героїв твору, що уособлюють самодержавство, панів, чиновників, духовенство; розвивати креативність, логічне мислення, вміння учнів аналізувати прочитане, розмірковувати над змістом твору, характеризувати його героїв, виділяти головне, суттєве, грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостереження; виховувати високі патріотичні почуття, інтерес до історичного минулого рідного краю, родинних звичаїв і обрядів, прищеплювати любов до рідної мови.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет І. Котляревського, виставка творів митця, ілюстрація до поеми, дидактичний матеріал.

ХІД УРОКУ

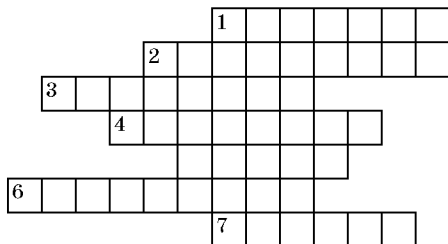
I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Розгадування кросворду «Всезнайка»

Клас поділяється на дві команди, по п'ять представників з кожної біля дошки розгадують кросворд упродовж 10 хв. Виграє та команда, яка впорається із завданням у визначений час.

Для команди I

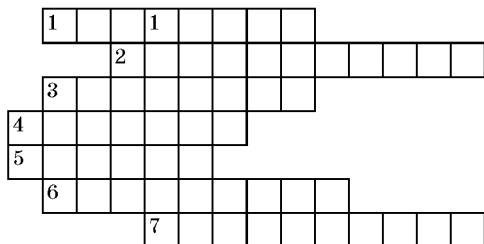

По вертикалі: 1. Місто, де народився І. Котляревський. (*Полтава*)

По горизонталі: 1. Жанр, яким активно користувалися у своїй творчості романтики. (*Переказ*) **2.** Видатний філософ-просвітник. (*Сковорода*)

3. Річка, що протікає біля садиби Котляревських. (*Ворскла*) 4. Ознака бурлеску, художній засіб. (*Контраст*) 5. Військове звання Івана Петровича — нагорода царя. (*Майор*) 6. Переклад з латинської поняття «класицизм». (*Взірцевий*) 7. Трискладова стопа з наголосом на першому складі. (*Дактиль*)

Для команди II

По вертикалі: 1. Жартівливе трактування в знижувальному тоні тем і образів, про які звичайно прийнято говорити поважно. (*Бурлеск*)

По горизонталі: 1. Письменник, у ранніх творах якого критика не спрямовувалась проти основ феодально-кріпосницької системи. (*Гребінка*) 2. Момент найвищого напруження у розвитку змальованих у творі подій. (*Кульмінація*) 3. Соціальний стан І. Котляревського. (*Дворянин*) 4. Романтичний твір Т. Шевченка. («*Гамалія*») 5. Художній засіб. (*Епітет*) 6. Літературний напрям, що означає наслідування зразків античності. (*Класицизм*) 7. Будова твору. (*Композиція*)

2. Міні-дискусія

- Як ви вважаєте, під впливом яких факторів формувався світогляд І. Котляревського? Чим це зумовлено?
- Що свідчить про новаторство письменника в українській літературі? Наведіть приклади.
- У чому, на ваш погляд, полягають актуальність і популярність його творів?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

«Енеїда» — знаменита пародія.
Т. Шевченко

Мужича правда є колюча,
А панська — на всі боки гнуча.
І. Котляревський

1. Вступне слово вчителя

В епоху Відродження, коли з'явилося багато бурлескно-трагедійних переробок найвидатніших творів часів середньовіччя,

найбільшою увагою користувалася «Енеїда» Вергілія (славнозвісний римський поет). Кілька переробок її здійснено письменниками різних країн, зокрема французом П. Скарроном. У 1794 році вийшли друком чотири частини «Вергілевої «Енеїди», вивороченної наизнанку» російського поета М. Осипова. Після його смерті ще дві частини дописав інший автор — О. Котляницький, який у 1808 році видав цей твір повністю.

Навчаючись у семінарії, І. Котляревський, можливо, замислив і свою переробку. Що із цього вийшло, ми дізнаємося зараз на уроці. Тож починаємо гортати сторінки «Енеїди», у якій, на думку І. Франка, «скільки сердечного тепла, тонкого гумору і живих барв своєї батьківщини».

2. Теорія літератури

Травестія (від італ. «*перевдягати*») — різновид жартівливої поезії, коли твір із серйозним або героїчним змістом і відповідною формою переробляється у твір комічного характеру.

Пародія — сатиричний або гумористичний твір, що імітує творчу манеру письменника (або літературного напрямку) з метою його висміяти. Зберігаючи манеру письма, пародист вкладає в неї інший, гротескний зміст.

Бурлеск — це жанр гумористичної поезії. Комічний ефект досягається або тим, що героїчний зміст зображується в пародійному тоні, або тим, що про буденне говориться піднесено.

Алюзія — художньо-стилістичний прийом, натяк на певний художній твір, сюжет чи образ.

Силабо-тонічна система (від гр. *sillabe* — склад, *tonos* — наголос) — система віршування, яка визначається кількістю складів, числом наголосів та їх розміщенням у віршованому рядку.

3. Опрацювання твору

3.1. Історія та джерела написання «Енеїди» І. Котляревського.

Над «Енеїдою» І. Котляревський працював близько 30 років (з перервами). Три перші частини вийшли друком у 1798 р., четверта — в 1809 р., п'ята — в 1822 р.; повністю твір завершено в 1825–1826 рр., а видано в 1842 р. після смерті письменника.

1798 р. перше видання «Енеїди» з'явилося завдяки ініціативі конотопського поміщика Максима Пурпури, який тоді служив у Петербурзі в медичній колегії і належав до гурту прихильників української мови та літератури. До його рук потрапив список перших трьох частин поеми І. Котляревського, і Пурпура своїм коштом видає її з характерною присвятою: «Любителям малоросійського слова». Автор був незадоволений вчинком видавця (друк

здійснено без його згоди), проте патріотична ініціатива М. Пурпури заслуговує на схвалення.

Вихід у світ «Енеїди» став епохальною подією в культурному житті України. Це була перша друкована українська книга, написана живою народною мовою, що своєю появою стверджувала початок етапу у розвитку нашої літератури.

Для написання твору автор скористався:

- досвідом своїх попередників;
- різдвяними, великодніми віршами мандрівних дяків;
- реальною дійсністю того часу;
- усною народною творчістю;
- творчістю Г. Сковороди та бурлескно-сатиричною літературою XVIII ст.;
- матеріалом з епізодами про життя українських козаків, старшин, селянства, міщан, священиків, учнів;
- жаргівливими ліричними віршами, інтермедіями до шкільних драм.

3.2. Тема: змалювання життя українського суспільства к. XVIII — поч. XIX ст. різних верств населення.

3.3. Ідея: висміювання українських панів і чиновників, козацьких старшин, їх паразитичного життя, обжерливості, пицтва, нікчемних сварок і водночас уславлення патріотизму, вірності обов'язку, мужності, товариської солідарності (Еней, троянці, Низ та Евріал).

3.4. Основна думка: засобом сміху викрити і засудити негативні соціальні явища суспільства к. XVIII ст. — поч. XIX ст.

3.5. Жанр:

- а) епічна поема — великий віршований твір, у якому розповідається про значні події і видатних осіб;
- б) травестійний (з франц. *переодягання*) твір. І. Котляревський переодягає своїх героїв в український одяг, згадує про українські страви, напої, народні ігри, пісні, зображуються риси життя різних соціальних верств часів автора;
- в) бурлескний твір вимагав, щоб про буденне говорилося піднесено, а героїчний зміст викладався вульгарно.

Таким чином, «Енеїда» — травестійна, бурлескна поема, оскільки створюється різкий контраст між першоджерелом, міфологічною темою й прийомами їх розкриття.

3.6. Проблематика:

- соціальна нерівність;
- патріотизм народних мас;
- виховання майбутнього покоління;

- дружба і ворожість;
- любов і ненависть;
- людяність і моральна нікчемність.

3.7. Особливості твору:

«Енеїда» — енциклопедія життя українського народу. Легко і невимушено вплітаються у сюжет поеми описи різних аспектів життя українця. У поемі зібрано велику й цінну етнографічну, етнологічну і фольклорну інформацію. У структурі поеми описано народні вірування, звичаї, ігри, обряди, справи, побут, кухню й одяг. І. Котляревський з гумором описує порядки в судах, війську, канцеляріях. Місце у поемі знайдено й розповіді про влаштування українських шкіл. У поемі відбито народну мову періоду Гетьманщини, у ній наводяться зразки не тільки мови суто народної, але й мови, притаманної козацькій верхівці, фактично новоутвореному українському дворянству. Українське присутнє у поемі в усьому. Етнічна картина Європи й Азії у поемі також проходить через «українізацію». Еней-козак зустрічає в античному світі знайомі йому сучасні народи: гішпанців, прусів, татарву, ляхів, турчинів.

У поемі минуле стало сучасним, сучасне — минулим, героїчне — побутовим, а побутове — піднесено-урочистим.

3.8. Дійові особи «Енеїди».

3.8.1. Олімпійські боги:

- Зевс (Зевес або Юпітер) — верховний бог, бог блискавки і грому.
- Юнона (Гера) — богиня шлюбу, його дружина.
- Венера (Афродита) — богиня кохання, побічна дочка Зевса, мати Енея.
- Еол — бог вітрів, брат Зевса.
- Нептун — бог моря, брат Зевса.
- Вулкан — бог вогню, покровитель ковалів, чоловік Венери.
- Меркурій — бог торгівлі, посланець богів, син Зевса.

3.8.2. Земні герої:

Еней — троянський цар, син Венери й Анхіза.

Анхіз — цар Трої, батько Енея.

Низ та Евріал — троянські воїни.

Дідона — цариця Карфагена.

Латин — цар Латинської землі.

Амата — його дружина.

Лавінія (Лавісія) — їх дочка.

Турн — цар рутульський.

Еванд — цар аркадський.

Палант — його син.

Сівілла — жриця бога сонця Феба.

3.9. Зміст твору.

Частина I. Початок подорожі Енея. Гостювання в Дідони. Бура на морі. Відвідини Енея із Сівіллою.

Частина I. У Сіцилії. Поминки по батькові Енея Анхізу. Пожежа (горить троянський флот).

Частина III. На землі Кумській. Зустріч Енея із Сівіллою, вони подорожують на той світ (опис пекла, раю). Зустріч із батьком Анхізом.

Частина IV. У Латинській землі. Вивчення троянцями латинської граматики. Обмін подарунками Енея із царем Латином. Підготовка до війни, її початок.

Частина V. Війна між троянцями і рутульцями. Героїчний подвиг Низа та Евріала.

Частина VI. Продовження війни. Поєдинок Турна з Енеєм. Перемога Енея.

3.10. Композиція. Твір містить шість частин, які змістовно пов'язані з подорожжю Енея і тими пригодами, що трапилися з ним.

Експозиція: знайомство з Енеєм і його ватагою троянців, які нагадують козаків-запорозьців, з їх завзяттям, хоробрістю, веселими звичаями і войовничим настроєм.

Зав'язка: подорож Енея з троянцями у пошуках Італії.

Кульмінація: битва Енея з Турном, в результаті якої боги також розділились на два загони.

Розв'язка: перемога Енея над Турном, бо Зевс зглянувся на героя і став на його бік: Живе хто в світі необачно, / Тому нігде не буде смачно, / А більш, коли і совість жметь.

3.11. Сюжет.

У творі накладаються дві сюжетні лінії:

- основна — реальні мандри запорозьких козаків після зруйнування Січі;
- канва сюжету поеми Вергілія.

Перша сюжетна лінія домінує над другою через образну систему твору. Звідси — історично обґрунтовані висновки про характери героїв як національних типів, а конкретно — як запорозьких козаків.

Сюжет «Енеїди» майже відтворює сюжет Вергілієвої «Енеїди». Після зруйнування Трої Еней разом з уцілілими троянцями шукає Італію. Сім років злостиві боги водили їх морем. Коли троянці прибувають до Італії, їх зустрічають гостинно. Еней хоче одружитися з дочкою місцевого царя Латина Лавінією, але того ж

прагне Турн, цар рутульців. Турнові допомагають цариця Амата, дружина Латина, і цар Евандор. Боги також розділились на два загони: одні — на боці Енея, інші — Турна. Однак Еней перемагає Турна в бою і стає чоловіком Лавінії.

3.12. Національний колорит твору.

3.12.1. Обряди. Еней поминає свого батька Анхіза («сороковини»).

Загиблого Паланта жінки обмили, вдягли в нове вбрання, «запхнули за щоку п'ятак». Мимохідь сказано й про один з моментів весільного обряду: у Латина все було приготовлено до прийому сватів — рушники і «всяка всячина», «що на сватання давали».

3.12.2. Звичаї. Так, ідучи в гостину, люди підносили господарям хліб і сіль. (Юнона — Еолові, посла Енея — Латину). Еней гостинному Ацесту «за хліб подякував, за сіль». При зустрічі герої, навіть незнайомі, «віддають поклон», Лавінія після смерті матері вбралася в чорний одяг.

3.12.3. Ворожіння. Ворожили на теплих нутрощах забитого бика, на бобах і воді, підслухуванням під вікном тощо. Докладно розповідається, як у пеклі моторне дівча ворожить Енееві на парі з киплячого горщика, в який закладено всілякі трави та гніздо ремеза.

3.12.4. Народна медицина. І. Котляревський вибирає сміховинні способи. Наляканого морською бурею Енея, за словами Венери, «насилу баби одшептали». Сівілла вміє «трясцю відганяти», «завушниці пошептати», «волос ізігнати», «переполохи вилити». Пораненого Енея «Япид, цирульник лазаретний» лікує у свій спосіб: прикладає «припарки к тілу... і шевську смолу», щоб із сідниці героя вийшла стріла.

3.12.5. Повір'я. У пеклі мучилися жінки, які «в комин літали», «іздили на упирах», «дощ продавали». За народним повір'ям, нечиста сила, з'явившись уночі, зникає на світанку. Картина пекла цілком побудована на народних повір'ях.

3.12.6. Фольклор — важлива частина духовного життя нації. Крім численних прислів'їв і приказок у поемі названо пісні різних жанрів (історичні, козацькі, побутові, до танцю), а також фольклорні образи — персонажі та предмети (кобиляча голова, мавки, упирі, зцілюща вода, скатерть-самобранка, чоботи-скороходи тощо). Сівілла своїм зовнішнім виглядом, поведінкою, ворожбитськими вміннями близька до казкової Баби-Яги; автор часом так її і називає.

3.12.7. Імена героїв, географічні назви. Українські імена змішуються з античними, деякі з останніх «українізуються». Еней —

Енеечко, Анхизович, Анхизенко; Лавінія — Лавіса, Лавісонька; Евріал — Еврусь тощо. Поряд з назвами місцевостей і поселень Стародавніх Греції та Риму згадуються й українські.

3.12.8. Українська кухня здобула доброї слави в усьому світі.

В «Енеїді» названо близько ста страв і напоїв — більше, ніж у спеціальній праці П. Маркевича «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян» (1860).

3.12.9. Предмети побуту. Чоловіче, жіноче й дівоче вбрання, речі хатнього вжитку, господарський реманент.

3.12.10. Розваги. У різних місцях тексту названо двадцять народних ігор («у свинки», «у Панаса», «в тісної баби», «в горидуба» тощо) і майже стільки ж танців (горлиця, дуб, санжарівка, го-пак, трепак, гайдук та ін.).

Для сучасного читача «Енеїда» може стати добрим посібником з народознавства.

3.13. Історичний колорит твору.

У поемі описуються не події римської історії, а минуле і сучасна авторові дійсність. Найперше історичний колорит виявляється в зображенні мандрівок запорожців-троянців після зруйнування Січі, структури козацького війська, його озброєння. Згадуються часи Сагайдачного, Дорошенка, Залізняка, епізоди з історії козацтва. Автор зі щирим захопленням і сердечним щемом описує могутність і красу колишнього козацького війська («Так вічній пам'яті бувало...»). Відчуття старожитності в читача викликає і розповідь про різні події, що відбувалися в минулому: війна зі шведами, землетрус у першій половині XVIII ст., страшні напади сарани, набори пікінерів тощо.

Писати правду про одну з найхарактерніших ознак того часу — кріпацтво — було суворо заборонено, а тому в «Енеїді» знаходимо лише окремі натяки на це соціальне зло. Пророкуючи Енеєві великі багатства і владу, Зевс зазначає, що троянський герой «на панщину весь світ погонить». Пани в пеклі терпіли муки за те, що «людям льюти не давали і ставили їх за скотів». Юнона обіцяла Еолові подарувати «дівку чорнобриву», тобто кріпачку. На випадки закріпачення поміщиками вільних людей натякає автор, малюючи злих чарівниць з острова Цірцеї, які обертали людей на тварин. З позицій просвітителя-гуманіста І. Котляревський засуджує будь-яке пригнічення людини людиною.

3.14. Поетика твору.

І. Котляревський уперше в Україні написав епічний твір сило-лабо-тонічним віршем (ямбом), найбільш відповідним для української мови розміром.

3.16. Мова поеми.

Долаючи рамки запозиченого сюжету, переборюючи традиції травестійного, бурлескного жанру та штучної книжної мови, її «високий» стиль, І. Котляревський силою таланту й знанням життя народу та фольклору створив оригінальний реалістичний твір — і в цьому найбільше, епохальне, неперехідне значення поеми — праматері нової української літератури.

3.17. «Енеїда» І. Котляревського і музичне мистецтво.

Друге життя поемі дали опери «Енеїда» (музика М. Лисенка, лібрето М. Садовського), «Еней на мандрівці» (музика і лібрето Я. Лопатинського), оперета Г. Ашкаренка (лібрето М. Кропивницького) та інші ліричні твори.

Було зроблено й спроби екранізувати «Енеїду» методом мультиплікації.

3.18. «Енеїда» — показ соціального життя тогочасного українського суспільства.

- Як у творі І. Котляревський зображує кріпацтво? Кого і яким чином він критикує у злочинних діях проти простого люду?

Найважливішою рисою епохи І. Котляревського було кріпацтво, але в поемі не дано розгорнутих картин кріпосницької дійсності, тільки в окремих місцях автор виступає проти неподобств цієї системи. Найгостріший, хоч і непрямий виступ знаходимо в описі пекла: Панів за те там мордували / І жарили зо всіх боків, / Що людям льготи не давали / І ставили їх за скотів.

Багатство поміщиків зростало за рахунок важкої підневільної праці кріпаків, тому, чим більше кріпаків мав дворянин, тим більшим паном він вважався. Це явище І. Котляревський висміює в монолозі Зевса, який, пророкуючи майбутнє Енеєві, говорить: Не малий буде він панок. / На панщину весь світ погонить...

Досить прозоро натякає письменник на тодішні порядки, при яких вільні, але бідні люди часто потрапляли в кріпацтво через крутість і загарбництво поміщиків. Коли троянці проїздили повз островів Цирцеї, паромщик застерігає Енея від злих зазіхань чарівниць, які обертали людей на тварин.

Поміщики за тодішніми законами мали право робити з кріпаками, що хотіли: міняти, продавати, купувати! Це явище теж знайшло своє відтворення в «Енеїді»: Юнона обіцяє дати Еолові «дівку чорнобриву», тобто невольницю-кріпачку. У пеклі бачимо панів, які були «дівок охочі бити», зустрічаються тут також кріпаки «і панські, і казенні».

Разом з тим І. Котляревський відзначив появу і нового експлуататора: бог вогню, бог-коваль Вулкан поводитьсь зі своїми підлеглими як дрібний буржуа-жмикрут. Він сам ...потіє і трудиться, / Всіх лає, б'є, гука, яриться / К роботі приганя майстрів.

Дослідіть, як митець викрив і піддав гострій критиці хабарництво і кріпацтво — пороки феодально-кріпосницького чиновництва. Відповідаючи, наведіть переконливі приклади з поеми.

Все чиновне панство, яке в поемі виведено в образах богів-олімпійців, за всяку найдрібнішу послугу вимагає нагороди. Без хабара нікуди не можна поткнутися.

Сама Юнона, дружина верховного бога, не наважується без хабара просити бога вітрів Еола, щоб той зробив бурю на морі, і Еол за «подарунок» згодний на злочин — потопити в морі сотні невинних людей, які ніякого зла йому не зробили.

Харон, перевізши Енея та Сівіллу через Стікс, «взяв півалтина за труди» (алтин — сім копійок).

Еней, добре знаючи «божеські звичаї, під час бурі поспішає пообіцяти богові моря «півкопи грошей» (копа — 50 копійок), і хоч Нептун і раніше знав, що вітри не мають ніякого права на його «вотчину» — море, та лише тепер виганяє їх. Якби Еней не дав хабара, Нептун і пальцем не ворухнув би, щоб допомогти йому.

Навіть до рідного батька Зевса Венера не може з'явиться з порожніми руками, коли їй потрібно умовити його стати на захист Енея: вона «пішла к Зевсу на ралець» — тобто з якимсь подарунком. Такий же «ралець» обіцяє богам і Еней, коли троянські жінки підпалили човни. У відповідь на таку обіцянку зразу ж ...із неба дощ полився / В годину весь пожар залив, / Бахнуло з неба, мов із бочки...

Богині Прозерпині, дружині підземного царя Плутона, Еней приносить золоту гілку, щоб задобрити її чоловіка.

Сівілла теж не відстає від всевладних «богів» тодішнього суспільства. Вона просить в Енея телицю для Феба, бога сонця і покровителя всіх страждаючих, а для себе безцеремонно вимагає: «Мені дай зараз за роботу». Сівілла, яка знала все на світі, свідчить, що для того часу хабарництво мало силу неписаного закону й було дуже поширене: «Ти знаєш, — дурень не бере: / У нас хоть трохи хто тямущий, / Уміє жить по правді суцїй, / То той хоть з батька, то здере».

Гострий осуд І. Котляревським цього потворного явища найяскравіше проявився в тому, що дряпчочок-чиновників письменник поміщає в пекло. Тут бачимо суддів, які «по правді не судили та тільки грошики лупили і одбирали хабарі»; крючкодера-жмикрута,

який чиєсь «діло», тобто судову справу, так «переіначив», що навіть за тогочасними законами, за якими рідко карали хабарників, він міг потрапити у Сибір; у пеклі дуже багато різних чиновників-крутиїв, бо все тодішнє чиновництво, за мізерним винятком, грабувало народ, беручи хабарі.

Яке значення мала протекція у стосунках між людьми? Чи підлягало це засудженню в тогочасному суспільстві?

Щоб досягти чогось, потрібно було мати якогось покровителя, чийсь протекцію. Неписані закони протекції І. Котляревський гостро висміяв. Так, Анхіз, який був страшний п'яниця і вмер, запалившись від сивухи, потрапив до раю за протекцією Венери, бо був у родинних зв'язках з богами: Він божої,— сказала,— крові / І по Венериній любові, / Де схоче — буде там і жить.

- Чому письменник негативно ставиться до «духовного чиновництва» — служителів церкви?

Жодного разу в поемі ці «пастирі духовні» не згадані прихильно — вони завжди подані в сатиричному плані. Представники різних рангів духовництва — чорного і білого (ченці і попи) — мучаться в пеклі нарівні з іншими грішниками за те, що не пильнували своєї «пастви», тобто не навчали людей добра, а прагнули до збагачення, не гребуючи ніякими засобами наживи.

Щоб підкреслити облудність духовництва — цього «халтурного роду», І. Котляревський іноді навмисно плутає слова, називаючи попів жерцями, жерців попами, або прирівнює останніх до ворожбитів і чаклунів.

Висміює письменник і показну набожність різних ханжів. У пеклі знаходяться також ...святі понури... / Що не дивились і на світ... / На чотках мир пересуждали / І вдень ніколи не гуляли, / Вночі ж було не без гостей.

Слід зазначити, що співставлення друкованого і чорнового текстів «Енеїди» свідчить, що І. Котляревський для друку значно пом'якшує свої виступи проти духовництва.

- У чому на прикладі твору виявилися антимілітаристичні погляди автора «Енеїди»?

Царський уряд, прагнучи загарбати все нові й нові землі, безперервно вів війни із сусідніми державами. І. Котляревський сам брав участь у воєнних походах і бачив, скільки горя і сліз несла війна трудовому народові. Гостро сатирично зображує він війну в описі храму бога війни дволикого Януса: Війна в кривавих ризах тут, / За нею рани смерть, увіччя, / Безбожність і безчоловіччя / Хвіст мантиї її несуть.

У такому ж плані зображено і картини бою, коли озвірілі люди калічать та знищують один одного: / Тріщали кості, ребра, боки, / Летіли зуби, пухли щоки, / З носів і уст юшила кров: / Хто рачки ліз, а хто простягся, / Хто був шкереберть, хто качався, / Хто бив, хто різав, хто колов.

Чимало батальних епізодів зображено карикатурно. Відверте глузування над войовничістю латинських правителів бачимо в сцені воєнних приготувань. Тут письменник звертається до відомого в народній творчості прийому, — так би мовити, навмисної мілітаризації речей хатнього вжитку, господарчого реманенту і навіть страв: / Квачі, помело, макогони / В пушкарське відомство пішли; / Колеса, бендюги і кари / І самії церковні мари / В депо пушкарське тягли. / Для куль — то галушки сушили, / А бомб — то з глини наліпили, / А слив солоних — для картеч.

І. Котляревський відверто проявляє свої симпатії до миролюбивої політики Латина і гостро засуджує войовничі настрої Амати. Але коли під тиском дружини Латин дає згоду на війну, автор змінює своє ставлення до цього персонажа.

З угодливим глузуванням і неприхованим презирством зображує письменник і «причину» війни: під час полювання хорти Енея розірвали улюбленого цуцика старої Аматиної няньки, що жила самотньо в лісі. Із-за цього цуцика ллється кров, гинуть люди, знищуються матеріальні цінності.

І. Котляревський гостро засуджує війну за інтереси панівної купки, але до війни за «общее добро», за інтереси народу він ставиться з повагою.

Яким чином письменник у поемі відтворив життя панівних класів у пеклі?

У його пеклі виведено цілу галерею повнокровних соціальних типів, які досить рельєфно відтворюють риси тогочасної дійсності. Тут бачимо жорстоких і несправедливих панів, хабарників і крутіїв-чиновників, жадібних і скупих попів, представників військової і цивільної влади та інших «п'явок людських». Але, засуджуючи пороки тогочасного суспільства не стільки із соціальних, скільки з моральних позицій, І. Котляревський посадив до пекла немало й людей з народу.

Тут мучаться злодії, вбивці, самогубці, брехуни, звідниці, ледарі, сутяги і т. д. Зокрема слід відмітити, що митець, який був педагогом, гостро засуджував і погане виховання дітей. Але всім цим грішникам письменник приділяє менш уваги — найчастіше він її тільки перелічує, в той час як на описі правил соціального порядку зупиняється докладніше і звертається до них неодноразово.

3.19. Опрацювання ідейного змісту поеми. Бесіда за питаннями:

Частина I

- Як І. Котляревський характеризує Енея на початку твору? Про що свідчить ставлення автора до свого героя? (*«Еней був парубок моторний / І хлопець, хоть куди козак, / Удавсь на всеє зло проворний, / Завзятіший од всіх бурлак»*)
- Що змусило Енея залишити Трою? Чим викликане негативне ставлення Юони до героя поеми? (*«Здавався гірчіший їй від перцю, / Ні в чім Юони не просив; / Но гірш за те їй не любився, / Що, бачиш, в Трої народився / І мамою Венеру звав»*)
- Для чого богиня вирушила до Еола з «хлібом з сіллю»? Що означає цей ритуал? (*Гостинність, щирість у своїх почуттях*)
- З яким проханням звернулася Юона до Еола? (*«Ізбий Енея з пантелику, / Тепер пливе на морі він... / Пошли на його лихо злеє, / Щоб люди всі, що при Еней, / Послизли, і щоб він і сам...»*)
- Як зреагував Еней на бурю в морі? (*«Еней тут крикнув, як на пуп; / Заплакався і заридався, / Пошарпався, увесь подрався, / На тім'ї начесав аж струп»*)
- Якої шкоди завдав Еол Енею і його прибічникам на морі? (*«Всі човники їх розчухрало, / Багацько війська тут пропало; / Тоді набрались всі сто лих!»*)
- Чому герой вимушений був звернутися за допомогою до Нептуна? Яким чином мусив козак віддячити морському володарю? (*Еней кричить, що «я Нептуну / Півкопи грошей в руку суну, / Аби на морі шторм утих»*)
- Яку страву вживали троянці на обід після закінчення бурі? (*«Тут з салом галушки лигали, / Лемішку і куліш глitalи / І брагу кухликом тягли; / Та і горілочку хлистали»*)
- Як автор характеризує Венеру? Чому вона не була байдужою до долі Енея і його ватаги? (*«Венера, не послідня шльоха, / Проворна, враг їй не взяв, / Побачила, що так полоха, / Еол синка, що аж захляв; / Умилася, причепурилась / ...Пішла к Зевсу на ралець»*)
- Що висміює Іван Петрович на прикладі Зевса? У чому це виявилось? (*«Зевес тоді кружав сивуху / І оселедцем заїдав; / Він, сьому випивши восьмуху, / Послідки з кварти виливав»*)
- З яким проханням звернулася Венера до Зевса щодо Юони? (*«Коли б вона та не бісилась, / Замовкла і не комизилась, / Щоб ти се сам їй ізвелів»*)

- Яку майбутню долю передрікав Юпітер Енею? («Еней збудує сильне царство / І заведе своє там панство; / Не малий буде він панок / На панщину весь світ погонить, / Багацько хлопців там наплодить / І всім їм буде ватажок»)
- Що свідчить про критичне ставлення козака до свого дозвілля? («Коли б,— каже,— умер я в Трої, / Уже б не пив сеї гіркої / І марно так не волочивсь»)
- Як Дідона зустріла троянців, коли ті ходили містами? Що вони повідомили про своє теперішнє становище? («Ми всі, як бач, народ хрещений, / Волочимся без талану / Ми в Трої, знаєш, породжені, / ...Дали нам греки прочухана / І самого Енея-пана / В три вирви вигнали відтіль. / ...Тепер ти знаєш, ми відкіль»)
- У чому виявилось жалюгідне становище троянців в очах Дідони після бурі? («Чи бачиш, як ми обідрались! / Убрання, постолы порвались, / Охляли, ніби в дощ щеня! / Кожухи, свити погубили / І з голоду в кулак трубили...»)
- Укажіть елементи українського побуту того часу в описі бенкету в Дідони — посуд, страви, вбрання, танці. Про що вони свідчать? («Тут їли рознії potravи... / З нових кленових тарілок: / Свинячу голову до хрину / І локшину на перемину / Потім з підливою індик, / На закуску куліш і кашу, / Лемішку, зубці, пупрю, квашу / І з маком медовий шулик... / Бандура горлиці бриньчала, / Сопілка зуба затинала... / Кругом дівчата танцювали / В дрібушках, в чоботах, в свитках... / Під дудку біла третяка. / ...Вистрибувавши гопака... / Взяла кораблик бархатовий, / Спідницю і карсет шовковий / І начепила ланцюжок; / Червоні чоботи обула... / А в руки з вибійки платок»)
- Що подарувала Дідона Енею? («Штани і пару чобіток, / Сорочку і каптан з китайки, / І шапку, пояс з каламайки / І чорний шовковий платок»)
- Яким чином цариця Карфагена намагалася зробити так, щоб козак «вертівся з нею ближче»? («Собі очиці зав'язала / І у панаса грати стала»)
- Зазначте ігрища, якими були захоплені козаки в гостях у Дідони. («Тут інші журавля скакали, / А хто од дудочки потів, / І в хрещика, і в горюдуба, / ...Як загулялися в жгута, / В хлюста, в пари, в візка іграли / І дамки по столу совали»)
- Як змінилося становище троянців у гостях? («Були троянці п'яні, ситі, / Кругом обуті і обшиті, / Хоть голі прибрели, як пень»)

- Чим Еней захопив Дідону? («*Бо страх вона його любила, / Аж розум ввесь свій погубила, / А бачся, не була плоха*»)
- Що змусило припинити гуляння, ігрища троянців у гостях? Як сприйняв Еней наказ Зевса від Меркурія про негайне вирушення у дорогу? («*Еней піджав хвіст, мов собака; / Мов Кайн, затрусивсь увесь*»)
- Чому Дідона перешкоджала подорожі коханого? За що вона йому дорікала? («*Згадай, який прийшов до мене, / Що ні сорочки не було... / В кишені ж пусто, аж гуло... / Мав без матні одні холоші, / І тільки слава, що в штанах... / Свитина вся була в латках*»)
- Яке прокляття висловила Дідона Енею та його прибічникам, коли той вирішив від неї втекти? («*Щоб враг побрав вас всіх гульвіс, / Щоб ні горіли, ні боліли, / На чистому щоб покоїли... / Щоб доброї не знали долі... / Щоб ви шаталися повік*»)
- Як страждала цариця від самотності і горя? («*Ввесь день не їла, не пила; / Все тосковала, все нудилась, / Кричала, плакала, ревла... / Кусала ногті на руках... / Аж запудило їй, небозі*»)
- Чи можна виправдати самогубство Дідони, що залишилася покинутою Енеєм? Відповідь вмотивуйте.

Частина II

- Як Еней сприйняв розлучення з Дідоною і її смерть? Про що це свідчить? («*Боровсь з своїм, сердега, горем, / Слізьми, бідняжка, обливавсь... / Сказав: «Нехай їй вічне царство, / Мені же довголітнє панство, / І щоб друга вдова найшлась!»*»)
- Про що нагадав Палінур Нептуну, коли розхвилювалося море? («*Що, хочеш нас звести нінащо? / Хіба півкопи і забув?*»)
- Чому троянці вимушені були зупинитися на Сіцилії? Як подорожуючі охарактеризували гостинність Ацеста? («*Там дорий цар живе Ацест / Ми там як дома очунаєм / І, як у себе, загуляєм, / Всього у нього вдоволь єсть*»)
- Про що свідчить зустріч троянців із сицилійцями? Чим пригощав прибулих Ацест? («*Їх сицилійці як уздріли, / То з города, мов подуріли, / До моря бігли всі зустрічать / Тут між собою розпитались, / Чоломкались і обнімались, / Пішли до короля гулять... / Гарячую, м'яку бухинку / Зразову до рижків печінку, / Гречаних з часником пампух*»)
- Через що помер батько Енея? Як троянці допомагали своєму ватажку організувати поминки? («*І зараз миттю всі пустились / Горілку, м'ясо купувать, / Хліб, бублики, книші вродились, / Пішли посуду добувать... / Договорили і попа, / Хазяїнів своїх зивали, / Старців по улицах шукали*»)

- Яким чином І. Котляревський критикував панство? («Пили, як брагу поросята, / Горілку так вони тягли...»)
- Чому всі боялися Дареса? («Я бебехів вам надсаджу; / На очі вставлю окуляри, / Сюди, поганці-бакаляри! / Я всякому лоб розміжжу»)
- Хто і як протистояв силачеві? («Ентелл був тяжко смілий, дужий, / Мученик плечистий і невключий»)
- Чим найчастіше займалися боги? («Пили там, їли, забавлялись, / Забули наших людських бід, / Там лакомини різні їли...»)
- Про що просила Венера Зевса, побачивши з небес бійку між Доресом і Ентеллом? Яким було його рішення? («Дай моєму Даресу сили, / Йому хвоста щоб не вкрутили, / Щоб він Ентелла поборов. / Ніхто в кулачки не мішайтесь, / Кінця од самих дожидайтесь,— / Побачим,— візьметь-то чия?»)
- Яку шкоду вмовляла вчинити сіцилійським жінкам Ірися за наказом Юнони? («Прийміть, човни попалім, / Тоді і мусять тут остаться / І нехотя до нас прижаться, / Ось так на лід їх посадім»)
- Як зреагувало жіноцтво на пораду Ірисі? («І прийнялися за роботу: / Огонь кресати і нести / Скіпки, тріски, солому, клоччя; / Була тут всяка з них охота, / Пожар щоб швидше розвести»)
- За що Еней дорікав богам? Чим Охрім відрізнявся від інших троянців? Яким чином він заспокоїв Енея? («Він так здавався і нікчемний, / Та був розумний, як письменний, / Слова так сипав, як горох... / Пошлють тобі щасливу долю, / Щоб учинив ти божу волю / І швидше в Рим пересиливсь»)
- Що наснилося троянському ватажку? Який наказ дав батько Енею під час сну? Куди він запросив сина? («Збери всі човни, що остались, / І гарно зараз їх оправ, / Придерж своїх, щоб не впивались, / І сю Сіцилію остав»)
- З якою метою прибула Венера з укліном до Нептуна? («Моєму поможи Енею, / Щоб він з ватагою своєю / Щасливо їздив по воді...»)
- Що свідчить про походження троянців з козацького роду? («Козацьких, гарних запорозьких, / А які знали, то московських / Вигадовали бріденьок. / Про Сагайдачного співали, / Либонь, співали і про Січ... / Як мандрував козак всю ніч, / Полтавську славили шведчину... / Як під Бендер'ю воювали... / Колись як був голодний год»)

- Як І. Котляревський характеризує троянців, коли ті прибули на Кумську земельку? («І тут вони не шанувались, / А зараз всі і потаскались, / Чого хотілося шукать: / Якому — меду та горілки, / Якому — молодиці, дівки, / Оскому щоб з зубів зигнать»)
- Чим був подивований Еней, зустрівшись із Ягою? («Крива, горбатая, сухая, / Запліснявіла, вся в шрамах; / Сіда, ряба, беззуба, коса, / Розхристана, простоволоса / І, як в намисті, вся в жовнах»)
- Як представилася Сівілла троянському ватажку? («Давно живу на світі я! / При Шведчині я дівовала, / А татарва як набігала, / То вже я замужем була»)
- У чому виявилися особливості ворожіння Сівілли? («Кому чи трясю одігнати, / Од завушниць чи пошептати, / Або і волос ізигнать; / Шепчу — уроки проганяю, / Переполохи виливаю, / Гадюк умію замовлять»)
- Яке пророкування про свою долю дізнався Еней від Сівілли за наказом Феба? («Що ти і вся твоя громада / Не буде по смерть в Риму; / На що тебе там будуть знати... / Но ти не радуйся сьому... / І долю гірку, невгомонну / Готовсь свою не раз клясти»)
- Яким Сівілла охарактеризувала Енею життя в пеклі? («Не люблять в пеклі жартувать, / Повік тобі дадуться знати, / От тільки ніс туди посунь»)
- Чому хабар для Яги, то є смислом життя? Від чого застерігає Сівілла Енея під час подорожі до пекла? («Гляди, не озираєсь, біжи. / Вони, щоб тільки погубити, / То будуть все тебе манти; / От тут себе ти покажи»)
- Що відчув герой, крокуючи на зустріч з батьком у потойбічному світі? Якого хабара потрібно було дати тим, від кого залежала згода на те, аби Еней потрапив у пекло? («Звелів з бичні волів пригнати / Цапів з вівцями припасати, / Плутону в жертву принести / І всім богам, що пеклом правлять / І грішних тормошать і давлять, / Щоб гніву їм не навести»)
- Чому в І. Котляревського виникли труднощі під час опису пекла? («Піду я до людей старих, / Щоб їх о пеклі розпитати, / І попрошу їх розказати, / Що чули од дідів своїх»)
- Хто був прислугою у Смерті? («Чума, війна, харцизство, холод, / Короста, трясця, парші, голод... / Холера, шолуді, белиха / І всі мірянські, знаєш, лиха, / Що нас без милості морять»)

- Зазначте представників пекла з простого люду. (*«Жінок, свекрух і мачух злих. / Вітчими йшла, тесті-скуп'яги, / Зяті і свояки-мотяги, / Сердиті шурини, брати, / Зовиці, невістки, ятрівки, / Що все гризуться без умовки / І всякі тут були кати»*)
- Як сприймав Еней побачення у пеклі? (*«Які там дива плазовали, / Кругом, куди не поглядиш, / Злякавсь, к Сівіллі прихилився, / Хватавсь за дергу і тулився, / Мов до kota в корі миш»*)
- Чим був незадоволений Харон, побачивши Сівіллу та Енея, які прагнули переправитися на інший бік річки? (*«Живі сюди примандровали, / Бач, хиряві, чого хочуть! / Не дуже я на вас поквалюсь / Тут з мертвими ось не управлюсь, / Що так над шиєю стоять»*)
- Яким побачив пекло син Анхіза? (*«Не можна і в казках сказати, / Яких було багацько див! / Якії муки тут терпіли, / Якая пара всім була»*)
- Як і за що були покарані пани у пеклі? (*«Панів за те там мордували / І жарили зо всіх боків, / Що людям льготи не давали / І ставили їх за скотів»*)
- Для чого письменник так докладно описує тих, хто потрапив до пекла? Кого побачив Еней, потрапивши з пекла у другі двері? (*«Тут розні душі походжали, / Все думали та все гадали, / Кудато за гріхи їх впруть. / Чи в рай їх пустять веселитись, / Чи, може, в пекло посмалитись, / І за гріхи їх носа втруть»*)
- Як зреагував син Анхіза на зустріч у потойбічному світі з Дідоною? У чому виявлялася діяльність судді Еака? (*«Хоть він на смерть не осуджає, / Та мучити повеліває, / І як звелить — і мучать так»*)
- Яким побачив герой життя у раю? (*«От тут-то душі ликовали, / Що праведно в миру живали... / Сиділи, руки поскладавши, / Для них все празники були»*)
- Як бачення раю Г. Сковороди перекликається із розумінням раю І. Котляревського? (*«У раю знаходяться душі праведників і страдників: бідні, хворі, вдови, безправні, бідняки, а також герої-козаки, що віддали своє життя за волю України. У раю також оселилися патріоти українські, хоробрі воїни, козаки, які за життя відстоювали честь і славу Батьківщини. Розподіл тогочасного суспільства на грішників і праведників дає уявлення про розуміння автором поняття «правильне життя»*)
- Хто ж, на думку Сівіллі потрапив до раю? (*«Тут люди всякого завіту, / По білому єсть кілька світу, / Которі праведно жили»*)

- Де перебував батько Енея: у пеклі чи раю? («Він божої, — сказала, — крові, / І по Венериній любові, / Де схоче, буде там і жить»)
- Якою була зустріч батька із сином у потойбічному світі? Для чого Анхіз привів Енея до ворожки? («Що стрінеться з його синком, / Чи він хоть трохи вродливий, / К тому і як Еней щасливий»)
- Що проклекотав горщик про майбутнє Енея? Обґрунтуйте це пророкування. («Од його має розплодитись / Великий і завзятий рід; / Всім світом буде управляти, / По всіх усюдах воювати, / Підверне всіх собі під спід... / Так буде жить та поживати, / Покіль не будуть ціловати / Ноги чиєїсь पोстола...»)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

Частина I

1. Еней був завзятішим за всіх:
 - а) рутульців; б) бурлаків; в) бурсаків; г) заробітчани.
2. Через що головний герой твору вимушений залишити Трою? Бо:
 - а) прагнув вирушити в подорож;
 - б) його переслідувала інквізиція;
 - в) країна була винищена греками;
 - г) виявив бажання якомога швидше потрапити додому.
3. Фраза, яку використав І. Котляревський у поемі, зазначаючи про втечу Енея з Трої:
 - а) «терпець урвався»; б) «п'ятами наживати»;
 - в) «ні в сих, ні в тих»; г) «на два фронти».
4. Юнона не любила троянського ватажка, оскільки:
 - а) той був спритним і «моторним»;
 - б) надто вихвалявся своєю мужністю;
 - в) не звертався до неї по допомогу;
 - г) він зі своїм військом розгромив Трою.
5. Гостинець, з яким Юнона «мчалася до Еола»:
 - а) новий одяг; б) смачна страва; в) вино; г) хліб-сіль.
6. Еола богиня називала паном:
 - а) братом; б) сватом; в) світлістю; г) государем.
7. За те, що Еол допоможе Юноні покарати Енея і його прибічників, богиня віддячить йому:
 - а) грошима; б) чорнобривою дівчиною; в) конем вороним;
 - г) половиною власної спадщини.

8. Чому богиня не отримала миттєвої допомоги від старого? Бо він:
 - а) занедужав; б) не виявив зацікавленості до її прохання;
 - в) хотів за це отримати великого хабара;
 - г) *не мав при собі помічників, виконавців його волі.*
9. За те, щоб Нептун утихомирив бурю на морі, Еней:
 - а) пообіцяв більше не плавати його водами;
 - б) вимушений був ніколи не ловити рибу;
 - в) сприятиме очищенню водних просторів;
 - г) *дав хабара підводному владиці.*
10. Чому І. Котляревський співчуває Дідоні? Бо вона була:
 - а) *вдовою*; б) слабкою і беззахисною;
 - в) бідною і хворобливою; г) маленькою на зріст і худюю.
11. Троянці, характеризуючи Енея, назвали його:
 - а) гувльвісою; б) гольтіпакою; в) бурлакою; г) *паном.*
12. Після веселощів богиня Карфагена подарувала троянському ватажку:
 - а) «півкопи золота»; б) діжку горілки; в) *одяг і взуття*;
 - г) новий корабель.
13. Через що припинились гуляння козаків у Дідони, які тривали майже впродовж двох років?
 - а) Відсутність їжі та горілки;
 - б) «гостям» набридло безпутне життя;
 - в) рішення господарки припинити оргії;
 - г) *незадоволення Зевса.*
14. Яке завдання визначив верховний бог для Енея? Ватажок повинен був:
 - а) знищити греків; б) відвоювати Трою; в) *збудувати Рим*;
 - г) відремонтувати після бурі човни.

Частина II

1. Через що троянці не мали можливості потрапити морем до Італії?
 - а) *Негодю на морі*;
 - б) необхідність негайного ремонту човнів;
 - в) прагнення відвідати царя Ацеста;
 - г) закінчувалася провізія і вода.
2. Територія, до якої вирішили пристати троянці, аби «збути горесті своєї», де земля багата:
 - а) Німеччина; б) Ісландія; в) Італія; г) *Сіцилія.*
3. Обряд, що проводили Еней і троянці, перебуваючи в гостях в Ацеста:
 - а) сватання; б) хрещення; в) *поминки*; г) поховання.

4. Братом під час перебування у царя для Енея був той, хто:
 - а) дотримувався його поглядів; б) *багато пиячив*;
 - в) веселив гостей;
 - г) міг виявити спритність і кмітливість в ігрищах.
5. Тарас, що повсякчас їздив з Енеєм, був:
 - а) хорунжим; б) лікарем; в) писарем; г) *паромщиком*.

Частина III

1. Гетьман, якого згадували троянці у своїх піснях:
 - а) *П. Сагайдачний*; б) І. Мазепа; в) П. Полуботок;
 - г) Б. Хмельницький.
2. Бабу-Ягу І. Котляревський у поемі іменує:
 - а) Дідоною; б) Венерою; в) *Сівіллою*; г) Юною.
3. Щоб потрапити до пекла, Енею необхідно було:
 - а) отримати благословення від Плутона;
 - б) тиждень не пиячити; в) знати молитви;
 - г) *мати гілку яблуні*.
4. Кого в пеклі примушували лизати гарячі сковороди?
 - а) Багатих і скупих; б) *брехунів*;
 - в) тих, хто ізроду не женились; г) суддів і підсудків.
5. Венера є богинею:
 - а) шлюбу; б) *кохання*; в) вогню; г) вітрів.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на ваш погляд, Еней, тривалий час подорожуючи ... моря так уже боявся, / Що на богів не полагався / І батькові не довіряв? Своє міркування обґрунтуйте.
2. Дослідіть, як І. Котляревський на прикладі повсякденного бездіяльного життя богів викриває панство, чиновників, суддів? Відповідь узагальніть, посилаючись на зміст твору.
3. Хто з героїв поеми «...в правді твердий так, як зуб»?
 - а) *Юпітер*; б) Еол; в) Нептун; г) Еней.

Картка № 2

1. Доведіть, що Еней і його вояки — це українські козаки, яких письменник у поемі переодягнув у троянців. Наведіть переконливі аргументи.
2. Прокоментуйте думку Сівілли щодо хабарництва: Уміє жить по правді суцїй / Той, хто хоть з батька, та здере. Відповідь вмотивуйте.

3. За наказом Юнони Ірися звернулася до сіцилійських жінок, щоб ті:

- а) допомогли їй спіймати Енея; б) не готували їм їжу;
- в) поховали від чоловіків горілку; г) *попалили троянські човни.*

Картка № 3

1. Про що, на вашу думку, свідчить розмаїття представників роду людського, які потрапили до пекла? Як до них ставиться сам автор «Енеїди»?
2. Висловіть власні припущення щодо необхідності застосування у творі Іваном Петровичем казкових героїв, елементів фантастики? Наведіть переконливі приклади з твору.
3. Кому з героїв належить характеристика: Умів і трястю одшептати, / І кров християнську замовляти, / І добре знав греблі гатить?
а) *Охриму*; б) Анхізу; в) Плутону; г) Нептуну.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів

VIII. Домашнє завдання

Опрацювати ідейно-художній зміст частин 4, 5, 6 поеми «Енеїда» І. Котляревського; вивчити уривок з твору (на вибір); скласти питання, дібрати цитати щодо характеристики образів Енея, троянців.

Урок № 21

І. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ. «ЕНЕЇДА».

ОБРАЗИ ЕНЕЯ, ТРОЯНЦІВ

Мета: продовжити розкривати ідейно-художній зміст поеми «Енеїда»; зосередити увагу на характеристиці образів Енея, троянців, з'ясувати їх вчинки, поведінку, наводячи переконливі обґрунтування, приклади з твору; розвивати образне і логічне мислення, пам'ять, увагу, спостережливість, уміння мотивувати власні думки, почуття, грамотно надавати ґрунтовні висновки, узагальнення; формувати світогляд школярів; виховувати почуття поваги до творчості І. Котляревського, високі патріотичні почуття, любов до рідного краю, народу, його традицій.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет І. Котляревського, виставка творів митця, ілюстрації до поеми, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Читання учнями напам'ять уривка з поеми «Енеїда». Визначення найкращих виконавців-ораторів.

III. Актуалізація опорних знань

1. Літературна вікторина «Подорожуючи сторінками “Енеїди”

I. Котляревського»

Завдання: визначити героя за цитатою з твору:

- «Розкудкудакалась, як квочка, — / Енея не любила — страх; / Давно вона уже хотіла, / Його щоб душка полетіла / К чортам і щоб і духне пах». (*Юнона*)
- «Проворна, враг її не взяв, / Побачила, що так полоха ... / Умилася, причепурилась / І, як в неділю, нарядилася, / Хоть би до дудки на танець! / Взяла очіпок грезетовий / І кунтуш з усами мостровий». (*Венера*)
- «Розумна пані і моторна, / Для неї трохи син імен: / Трудяця, дуже працювита, / Весела, гарна, сановита. / Бідняжка — що була вдова». (*Дідона*)
- «Весь ремінцями обв'язавшись, / На голову бриль наложив; / На грудях з бляхою ладунка, / А ззаду з сухарями сумка, / В руках нагайський малахай». (*Меркурій*)
- «Пекельний, гаспидський коханець, / Іще себе там не нагрів? / Завів братерство з дияволами / І в світі нашими бідами / Не погорює ні на час». (*Плутон*)
- «...Підтикавшись десь поли, / Фуруєє добре, навісна. / Коли сама з ким не ночує, / То для когось уже свашкує, / Для сього тяжко поспіша». (*Венера*)
- «Се був пройдисвіт і непевний, / І всім відьмам був родич кривний — / Упир і знахар ворожить. / Умів і трясцю одшпелтати, / І кров християнську замовляти, / І добре знав греблі гатить». (*Охрім*)
- «Він моря так уже боявся, / Що на богів не полагався / І батькові не довіряв». (*Еней*)

- «Оп'ять забули горювать; / Буває щастя скрізь поганцям, / А добрий мусить пропадать. / І тут вони не шанувались, / А зараз всі і потаскались...» (*Троянці*)
- «Як вийшла бабище старая, / Крива, горбатая, сухая, / Запліснявіла, вся в шрамах; / Сіда, ряба, беззуба, коса, / Розхристана, простоволоса. / І, як в намисті, вся в жовнах». (*Сівілла*)
- «...Люта чарівниця / І дуже злая до людей; / Які лиш не остережуться, / А їй на острів попадуться, / Тих переверне на звірей». (*Цірцея*)
- «Не в шутку молодець був жвавий, / Товстий, високий, кучерявий, / Обточений, як огірок; / І війська мав свого чимало, / І грошків таки бряжчало...» (*Турн*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Міні-дискусія

Завдання: доведіть або спростуйте тезу.

- «Енеїда» — енциклопедія українського життя кінця XVIII — початку XIX ст.».
- «У поемі І. Котляревський лояльно відтворив життя різних прошарків населення».
- «Троянці — це ті самі люди, сильні, відважні, невтомні в походах, яким не потрібне багатство, а потрібні перш за все воля, без неї і життя для них немає. Це люди, здатні великими руками взяти розпечене ядро, вони з презирством ставляться до фізичного болю. Вони умруть, але не стануть рабами».

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

*Еней був парубок моторний
І хлопець хоть куди козак,
Удавсь на всеє зле проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.*

І. Котляревський

Головний герой поеми не окрема людина, а люди. І які люди!

О. Білецький

1. Вступна промова вчителя, який цитує О. Білецького

«Це люди неймовірної сили, з залізними мускулами, вродливими голосами. Коли вони починають битися — а в бій вони йдуть з великим бажанням,— тільки й чути хруст вибиваних зубів, тріск розколюваних черепів, крик і лайку, невичерпну в каскадах своїх комбінацій... Люблять вони!.. Люблять вони...

міцне слівце... Ним володіли легендарні українські козаки, які буцімто писали лист турецькому султану...» — такими бачив науковець троянців. Так, дійсно, троянці — це козаки. І. Котляревський одягнув у маски героїв Вергілія. Цим письменник намагався протистояти імперській політиці стирання Запорозької Січі з пам'яті народу. А ватажком воїнів був Еней, який постає перед нами як жива людина.

Овіяні вітрами далеких морських походів, засмагли на сонці, міцні як дуби, сильні й ставні, вони нагадують нам козаків-запорожців, з їх завзяттям, хоробрістю, веселими звичаями і воїновничими настроями.

І хоч їх життя і побут подані через призму гумористичного видіння в жартівливому тоні, ми захоплюємось їхньою силою, відвагою, хоробрістю, дотепністю, товариською щирістю, і особливо їхнім ватажком Енеєм, який є типовим представником запорозького козацтва.

2. Характеристика образів Енея і троянців

2.1. Еней — «хлопець хоть куди козак».

2.1.1. Орієнтовний план образу героя поеми.

I. Еней — троянський царевич, утікач з Трої, головний герой твору «Енеїда» І. Котляревського.

II. Портрет, зовнішність.

III. Риси характеру Енея:

1. Позитивні:

- а) сміливість і відчайдушність;
- б) завзятість і розсудливість;
- в) відвага і хоробрість;
- г) близькість до народу;
- д) простота і щирість;
- е) уміння швидко орієнтуватися в обстановці;
- є) критичне ставлення до самодержавства, панства.

2. Негативні:

- а) легковажність і безжурність;
- б) нестійкість і непослідовність;
- в) пристрасть до хмільних напоїв;
- г) боягузливість і безпорадність.

IV. Еней — троянський ватажок.

1. Знання воєнного ремесла.

2. Вміння організувати троянців у бою і праці.

3. Вірність союзникам.

4. Вимогливість і доброта до підлеглих.

5. Популярність серед війська і народу.

V. Дипломат і державний діяч.

VI. Троянський полководець — образ запорозького кошового отамана.

3. Опрацювання образу троянського ватажка

- Особливості імені героя. (*«Енеїда» — хвалебна пісня, ода про Енея. За римською міфологією, це — напівбог, троянський цар і полководець*)
- Як І. Котляревський характеризує свого героя на початку твору? (*Цей відчайдушний пройдисвіт і бездомний волоцюга Еней не молодий: його син від першого шлюбу Іул — юнак, «військо-ватажок начальний». Проте Еней перебуває в самому розквіті сил, бо в південних країнах одружуються дуже рано: дівчата — в 12–14 років, хлопці — в 14–15, нерідко і раніше*)
- Що негативного в зображенні цього героя? (*Автор характеризує Енея за допомогою не дуже шанобливих епітетів та порівнянь: «парубок моторний... на всеє зле проворний, завзятіший од всіх бурлак», ланець, поганець, «мутив, як на селі москаль» тощо. Він — призвідця і заводіяка всіляких витівок та бешкетів. У мирний час Еней любить добряче почастуватися хмільними напоями, всмак попоїсти, до втоми погуляти, досхочу виспатись. За розвагами та пиятикою він забуває навіть про мету свого життя, начертану на скрижалях небесних, — побудувати нове царство, і Зевс мусить не дуже чемно нагадувати йому про це. Побратимів собі він вибирав не по силі розуму чи відвазі, а по тому, хто міг більше випити. Не раз автор говорив, що Еней був «п'яний до втрати людської подоби, а потім мучився на похмілля, але, легковажний і безпечний, він і не подумав змінити спосіб життя. З похмілля у Енея «опухли очі, як в сови, і весь обдувся, як барило»*)
- Які стосунки складаються у Енея з богами? (*Юнона, яка за всяку ціну хотіла, щоб «душа» Енея полетіла «к чортам» і щоб його «дух не пах», намовляючи Еола втопити в морі все троянське військо, так характеризує Енея: Ти знаєш, він який суцїга, / Паливода і горлоріз, / По світу як іще побїгла, / Чїїх багацько вилле сліз. Еней Котляревського на противагу Енеєві Вергілія не виявляє ніякої побожності і поваги до небожителів, бо прекрасно знає, що вони не заслуговують на пошану. Розлючений несправедливістю богів, богорівний троянський цар ...Олімпських шпетив на всю губу, / Свою і неню лаяв любу / Добувсь і в рот, і в ніс Зевес*)

- Як ставляться троянці до свого ватажка? (Як обманщика і паливоду характеризують Еней і троянці, жаліючись Дідоні, що він на них «пустив ману» — Звелів покинути нам Трою, / Підмовив плавати з собою... До свого ватажка троянці ставляться по-панібратському, гірко кепкуючи з себе і з нього, вони говорять Дідоні: Дали нам греки прочухана, / І самого Енея-пана / В три вирви вигнали відтіль)
- Що свідчить про боязку натуру троянського героя? (Побачивши Сівілли вперше, Еней так злякався, що «не знав із ляку, де стояв». У пеклі він всього жахається, ховається за Сівілли. Його лякають безконечні людські мандрівки, буря і висока хвиля. Наляканий гнівом Зевса, «божественний троянець» ...піджав хвіст, мов собака, / Мов Каїн, затрусивсь увесь; / Із носа потекла кабака. Потрапивши в скрутне становище, троянський полководець іноді навіть плаче. Так, злякавшись бурі, яку підняли на морі Еолові вітри, «Еней тут крикнув, як на пуп / Заплакався і заридався, / Пошарпався, увесь подрався, / На тім'ї начесав аж струп»)
- Якими позитивними рисами наділив І. Котляревський Енея? (Парубок моторний і хлопець, хоч куди козак, герой не розгубився, коли побачив, що захищати зруйновану греками Трою — марна справа: Він, швидко поробивши човни, / На синє море попускав, / Троянців насаджавши повні, / І куди очі почухрав. Під час бурі на морі, яка потопила немало троянських човнів, Еней, хоч і плаче, але швидко знаходить вихід. Добре знаючи звичаї небожителів, Еней, «зав'язтіший од всіх бурлак», звертається до найбільш ефективних заходів: Еней кричить, що я Нептуну / Півкопи грошей в руку суну, / Аби на морі шторм утих. Коли Еней приїздить із своїм військом, він швидко і легко сходиться з населенням, водить з ним компанію, щиро приятелює. На ворожнечу і роздори нема й натяку. Ця риса характеру героя — доброзичливе ставлення до людей — робить цей образ дуже симпатичним. Еней близький до народу: якщо сам не може розв'язати якогось питання, то звертається до троянської громади. Так, коли в Сіцилії погоріла значна частина човнів, він у тяжкому горі «...миттю кинувсь до громади / Просить собі у ней поради, / Чого собою не збагне. Зустрівшись у пеклі із загиблими в різний час троянцями, Еней радо привітався з ними: Тут всі з Енеєм обнімались, / Чоломкались і цілувались, / Побачивши князька свого». Він охоче висловлює раду Невтеса-Охріма покласти на долю і в сновидінні шукати поради. З троянцями

радиться він і в інших випадках. Коли збирається до пекла, троянці б'ють худобу, приносять жертву богам, попи-жерці ворожать на нутроцах тварин. Еней вимогливий, але добрий і справедливий до своїх підлеглих. Під час вивчення латинської мови він нікому не дає спуску, — «трійчаткою всіх приганяв», — але коли троянці «латину пойняли», він їх хвалить і частує сивухою. Простота і щирість у ставленні до інших людей сполучаються в Енеєві зі скромністю і навіть трохи іронічним ставленням до себе, що зумовлено бурлескним стилем поеми. Аркадському цареві Евандрові Еней рекомендує себе так: «Я — кошовий, Еней Троянець, / Скитаюсь по миру, мов ланець, / По всім товчуся берегам». Вміння швидко сходитися з людьми, встановлювати щирі приятельські стосунки розвинулося в неабиякі дипломатичні здібності. Припливши в латинську землю, яку йому належало завоювати, Еней спочатку далекий від намірів шляхом війни підкорити тубільне населення. Він посилає до Латина послів з подарунками, чим викликає в нього прихильність до себе і свого війська. Особисте знайомство зміцнило дружбу між обома царями. Коли ж через підступництво Юнони виникає загроза війни між латинським і троянським племенами, Еней легко укладає союз із Евандром, аркадським царем, який дає йому військо під командою свого сина Палланта. Надісланих Латинком послів Еней уміло схиляє на свій бік і цим значно полегшує становище свого війська й пришвидшує кінець війни)

- Яким постає Еней — досвідчений полководець — перед очима читача? (Уміло організовує підготовку до бою, будує фортецю, в бою винахідливий і розважливий. Разом з тим він людина хоробра, сильна і спритна: Махне мечем — врагів десятки / Лежать, повиставлявши п'ятки. Зображуючи силу прояву почуттів у Енея, автор звертається до широких порівнянь, взятих з усної народної творчості: «Як вихри на пісках бушують, / В порогах води як лютують, / Коли прорватися хочуть; / Еней так в лютім гніві рветься...»)
- Дослідіть поведінку, риси характеру, погляди Енея у взаємостосунках зі своїм ворогом Турном. (Еней «к добру з натури склонний», не хоче проливати кров простих людей, — він наполегливо пропонує Турнові вирішити їх спір за Лавінію поєдинком і дуже радіє, коли Турн після довгих вагань нарешті згодився. В єдиноборстві з Турном Еней виступає сміливо і гордо: «Прямий, як сосна, величавий, / Бувалий, здатний, / Тертий, жвавий, / Такий, як був Нечеса князь! Не тільки

у друзів, а й у ворогів він викликає щире захоплення: *На нього всі баньки п'ялили, / І самі вороги хвалили, / Його любив всяк — не боявсь*». Під час поєдинку з Турном у характері Енея ще яскравіше проявляються людяність, великодушність, благородство. Поваливши свого залятого ворога на землю спритно кинутим списом, Еней не тільки погоджується відправити тіло Турна його батькові, як перед смертю просить про це сам Турн, а й ладний навіть відпустити свого ворога живим: *«Еней од речі сей зм'якшився / І меч піднятий опустив; / Трохи-трохи не прослезився / І Турна ряст топтатъ пустив*». Та коли він побачив на плечі у Турна Паллантову зброю і герб, лютя охопила його. Вірний і щирий в дружбі, Еней жорстоко помстився Турнові за смерть Палланта, чим і поклав край спору між латинцями і троянцями)

- У чому виявилось еволюційне зображення героя І. Котляревським? (Позитивні риси в характері Енея, намічені в перших частинах поеми, ширше і сильніше розкриваються в останніх. Це певною мірою переосмислення образу головного героя пояснюється в літературознавстві тим, що поема писалася довгий час; у зв'язку з цим відбулися зміни в світогляді автора, що й відбилося на творі. Оборонцєві свого народу, Енеєві, тепер надано цілком позитивного трактування)
- Кого ж відтворив письменник в образі Енея? (У поемі автор по-різному визначає соціальний стан свого героя, називаючи його то царем, то князем, то кошовим. Але характер Енея свідчить про належність його до запорожців. Троянський ватажок виступає таким, яким зображували в народних переказах, піснях, думках запорозьку старшину — гуляка, бешкетник у приватному житті, він стає хоробрим воїном, мудрим полководцем на полі бою. На думку літературознавців, в образі Енея І. Котляревський вивів запорозького кошового, тобто начальника коша (кіш — велика військова одиниця))

2.2. Троянці.

2.2.1. Орієнтовний план до характеристики збірного образу.

I. Троянці-козаки очима І. Котляревського.

II. Зовнішність героїв.

III. Риси характеру.

1. Позитивні:

- а) «міцні, як дуби»;
- б) відвага і хоробрість;
- в) дотепність і товариська щирість;

- г) відчайдушність і завзяття;
- д) винахідливість і рішучість.

2. Негативні:

- а) ледачість і розважливість;
- б) пристрасність до спиртного.

IV. Воїни Енея — алегоричне зображення запорозького козацтва.

2.2.2. Характеристика героїв твору.

Виникнення задуму І. Котляревського щодо створення образу троянців.

Запорозька Січ завжди мала тісні зв'язки з Полтавою. У дитинстві письменник бачив запорожців, спостерігав їхню поведінку, взаємини між собою та городянами. Любив слухати думи, пісні, перекази про завзятих січовиків. В юнацькі роки поповнив свої знання з книжок. Отже, І. Котляревський мав достатні відомості для створення образу троянського війська.

Вергілієві троянці були завойовниками, які підкорили собі інші племена й захопили їхні землі. Після зруйнування Січі більша частина запорожців подалася в Туреччину, де одержала від султана в гирлі Дунаю землі, на яких заснувала Задунайську Січ. Тому завойовниками вони не були. Дотримуючись сюжетної канви Вергілієвої поеми, І. Котляревський змушений був відступити від історичної правди.

- Які враження охоплюють читача від першої зустрічі з троянцями на сторінках поеми? (*Троянське військо зображено в зниженому плані, як того вимагав бурлескно-трагедійний стиль. Герої «осмалені, як гиря, ланці», обідрані, виснажені, «охлялі, ніби у дощ щеня». Це — пройдисвіти, волоцюги, розбишаки, п'яниці тощо. Вони не їдять, а «лигають», не п'ють, а «хлищуть», не йдуть, а «пруться»*)
- У чому виявилось іронічне ставлення письменника до своїх героїв? (*І. Котляревський більшість померлих троянців помістив у пекло. Чим це викликано? Відповідь обґрунтуйте*)
- Як троянці ставляться до свого ватажка? (*Без особливої поваги, за нагоди кепкують з нього, але все ж проявляють до нього глибоку симпатію і слухняно виконують його накази*)
- Що свідчить про безжурність, веселість героїв? (*У всіх незгодах і випробуваннях долі троянці проявляють велику витримку і стійкість; але іноді, коли становище змінюється на краще для них, вони забувають про всі нещастя і з безпосередністю простих натур віддаються радощам та насолодам життя. За кожної нагоди троянці п'ють, улаштовують різні ігри*)

й розваги. У Дідони вони «Весь день весело прогуляли / І п'яні спати полягали...»)

- Як троянці ставляться до різних народів під час подорожі? (*Герої завжди зав'язують мирні, приятельські відносини, навіть родичаються*)
- Яких змін зазнав характер героїв, їх ставлення до оточуючих у ході розшуків нової землі? (*Мандруючи світом, троянці загартувалися і змужніли. В останніх двох частинах — це хоробре військо, віддане своєму ватажкові, вони за короткий час побудували міцну фортецю. В бою вони проявляють мужність, хоробрість і виходять переможцями з жорстокої боротьби із сильним і підступним ворогом. Наприкінці поеми троянці виступають як захисники свого народу*)
- Кого уособлює образ троянців? (*Пісні, які вони співали, вбрання, розваги, побут свідчать про те, що перед нами рядове запорозьке козацтво. В образах троянців проявилися глибокі симпатії автора до простого народу*)

2.3. Низ та Евріал.

2.3.1. Слово вчителя.

З троянської маси І. Котляревський вряди-годи на короткий час виділяє ту чи іншу особу, яка в певній ситуації чимось особливим відзначилася. При цьому автор дає часто досить ґрунтовну характеристику, наприклад, Невтесові, Охріну і Тарасові. Але найбільшу увагу Котляревський приділяє описові подвигу Низа та Евріала й розкриттю характерів цих юних героїв.

2.3.2. Орієнтовний план до характеристики образів Низа та Евріала.

- I. Низ та Евріал — рядові воїни війська Енея.
- II. Портрет і зовнішність героїв.
- III. Риси характеру, притаманні військовим:
 - а) нехтування багатством;
 - б) чуйність і доброта;
 - в) дружність, повага одне до одного;
 - г) презирство до фізичного болю і до самої смерті;
 - д) сміливість і мужність.
- IV. Героїзм Низа та Евріала у ворожому стані.
- V. Позитивні герої поеми.

2.3.3. Характеристика образів.

Низ та Евріал — позитивні герої твору.

У своїй «Енеїді» І. Котляревський сміється над усім — над вчинками і поведінкою різних людей, над її успіхами і невдачами, муками і радощами, багатством і бідністю, навіть над са-

мою смертю. Тільки над одним не сміється письменник — над патріотизмом.

Низ та Евріал — рядові воїни, прості люди, але їм властиві високі почуття, глибокі переживання.

- У чому виявляється патріотизм героїв? (*Низу та Евріалу властиві почуття відповідальності за спільну справу, за «общее добро». Вони проявляють високий героїзм, мудрість, самовідданість у боротьбі. Ці герої без роздуму і сумнівів відважуються на дуже небезпечний вчинок,— пробіраються у ворожий табір, коли там сплять,— і нищать ворогів. У наполегливому прагненні принести якомога більше користі своєму народові Низ та Евріал не думають про смертельну небезпеку, що загрожуватиме їм під час здійснення задуманої справи, Евріала не зупиняє навіть те, що він осиротить свою стару матір, у якої, крім нього, нікого немає. Юнак дуже любить її, слізно просить Гула не залишати її в біді, не дати вмерти з голоду, але від подвигу не відмовляється. Інтереси народу юні сміливці ставлять значно вище за особисті, навіть вище за власне життя: «Де общее добро в упадку, / Забудь отця, забудь і матку, / Лети повинність ісправлять»,— переконливо заявляє Евріал, «козак лицаркуватий»; його девіз — «Умри на полі, як герой»)*)
- Яким чином дружба — найцінніша ознака для козаків-побратимів? (*Герої завжди разом, завжди допомагають один одному. Коли у Низа виникла думка пробратися в рутульський стан, Евріал нізащо не хоче відстати від нього: «Від тебе не одстану зроду, / З тобою рад в огонь і воду, / На сто смертей піду з тобою». Ставлячись з любов'ю і ніжністю до свого юного друга, Низ робить спробу відмовити його йти в пащу противника, нагадуючи про те, що він, Евріал, повинен жити для своєї матері. Але узи дружби козаків сильніше за родинні. Тільки за умови вірної, щирої дружби можливим був такий подвиг молодих побратимів. Для справжньої дружби характерним є взаємоповага і взаємопідкорення людей. Низ, як старший і більш досвідчений, у дружбі веде перед. Йому належить ініціатива нічної вилазки, і Евріал зараз же його підтримує, висловлюючи бажання «йти... в огонь і воду» за своїм другом; у стані ворога Низ, оберігаючи свого друга, наказує йому вартувати, поки він різатиме сонних рутульців, але Евріал не хоче відставати від свого товариша. Помста за загиблого товариша — один з непорушних законів козацького побратимства. Коли Евріал загинув від руки рутульця*)

Волсента, Низ, який заховався на дереві і міг би врятуватися, сміливо кидається на ворога. Його не зупиняє численність противника, бо він і не думає залишитися живим. Одне почуття опановує ним — жаждоба помсти: Як блискавка проходить тучу, / Він так пробіг врагів між кучу / І до Волсента докотивсь: / Схватив його за чуб рукою, / Меч в серце засадив другою, / Волсентів дух тут існує

- У чому виявилось позитивне ставлення І. Котляревського до Низа та Евріала? (*Якщо старший за свого друга круглий сирота Низ викликає у нас глибоку повагу своєю сміливістю і винахідливістю, то Евріал глибоко розчулює своєю юністю, любов'ю до матері і разом з тим готовністю віддати все це за благополуччя інших. Автор сам милується своїми героями; для змалювання його портрета він підбирає найсвітліші, найніжніші фарби; але разом з тим відмічає і сміливість і мужність як основні риси вдачі цих юнаків. Описуючи героїчні подвиги, коли Низ та Евріал обережно пробираються між сонними рутульцями, несучи їм смерть, автор підкреслює непереможність дерзання, безстрашність і силу мужності, проявлених в ім'я народу: Любов к отчизні де героїть, / Там сила вража не устоїть, / Там груди сильніша од гармат. Завершуючи опис цього подвигу, І. Котляревський підкреслює, що загибель за інтереси народу робить імена героїв безсмертними: Так кончили жизнь козарлюги, / Зробивши славнії услуги / На вічність пам'яті своєї*)
3. Опрацювання ідейно-художнього змісту поеми.

Частина IV

- Яким чином Сівілла прагнула з Енея «грошей більше улупити»? (*«Енеєві пророкувала, / Йому де поступатись як; / Хотіла мізок закрутити, / Щоб грошей більше улупити, / Хоть бідний був Еней і так»*)
- Через що троянський ватажок намагався в подальшому уникати справ із відьмами? (*«Як прийде умом до чогось; / А з відьмою не торгуватися, / Щоб хлипати не довелось»*)
- Як характеризує Сівілла прагнення отримати грошову подяку від Енея? Від чого застерігав поромник троянців, пропливаючи біля острова цариці Цірцеї? (*«І дуже злая до людей; / Які лиш не остережуться, / А їй на острів попадуться, / Тих переверне на звірей»*)
- На кого могла перетворити вояків володарка острова, якої вони злякалися? (*«По нашому хохлацькому строю / Не будеш цапом, ні козою, / А вже напевне що волом»*)

- Як І. Котляревський характеризує французів, яких Цірцея перетворила на собак? («У них хто хитрий, то і старий, / І знай всім наминає парші, / Чуприну всякому скубе»)
- Яким чином жорстока цариця завдала шкоди народам світу? («Повзуть швейцарці черв'яками, / Голландці квакають в багні, / Чухонці лазять мурав'ями, / Пізнаєш жида там в свині, / Індіком ходить там гішпанець, / Кротом же лазить португалець, / Звіркують шведи вовком там, / Датчанин добре жеребцує, / Ведмедем турчин там танцює; / Побачите, що буде нам»)
- Що хотів зробити Еней з військом, висадившись на латинській землі? («...Моя тут воля, / І кілька оком скинеш поля, / Скрізь геть настрою городів»)
- Чим до вподоби була дочка Латина троянцям? («Таке дівча — кусочок ласий, / Заслинишся, як глянеш раз; / Що ваші грецькі ковбаси!»)
- Опишіть, яке святкування організувало військо Енея по прибуттю на латинську землю? Про що це свідчить? Чим відрізнялася мова латинців? («Слова свої на ус кончають, / Як ми що кажем їм — не знають, / Між ними ми пропадемо»)
- Яким чином відбувалося вивчення латини троянцями? Чи було воно результативним? Якщо так, то за яких умов? («Троянське плем'я все засіло / Коло книжок, що аж потіло, / І полатинському гуло... / Еней від них не одступався... / І хто хоть трохи лінувався, / Тому субітки і давав / За тиждень так латину взнали»)
- У чому виявилася гостинність Латина? Як він готувався до прийому троянців? («...Я хліба не цураюсь / І з добримися людьми братаюсь»)
- Якими подарунками привітали троянці царя? («Килим-самольот чудесний», «скатерть шльонська нешпетна», «сап'янці-самоходи»)
- Як родина Латина сприйняла щирість гостей? («Цариця, цар, дочка Латина / Заглядалися проміж себе, / Із рота покотилася слина, / До себе всякий і гребе, / Які достались їм, подарки, / Насилу обійшлося без сварки»)
- Чим пригощав цар троянців? («Пили горілку до ізволу / І їли бублики, кав'яр; / Був борщ до шпундрів з буряками...»)
- Яку неприємність готувала Юнона Енею, позаздривши йому в порозумінні з Латином? («І перцю дам йому, і маку... / Проллю троянську кров, латинську, / Вмішаю Турна скурвасинську, / Я наварю їм киселя»)

- Чим Тезіфона викликала до себе неприємне ставлення? («*Прибігла фурія із пекла, / Яхиднійша од всіх відьом, / Зла, хитра, злобная, запекла, / Робила з себе скрізь содом*»)
- Через що Амата не підтримувала сватання Енея? («*Що Турн — князьок не буде зять...*»)
- Яким чином Тезіфона «отруювала серця, душі Амати, Турна»? («*В отравлену її утробу / Наклала злості, мовби бобу; / Амата стала не своя... / Яга тихенько підступила / І люте снице підпустила, / Що Турн о тім не помишляв*»)
- Як Латин ставився до Аматиної няньки? Чим це пояснити?
- Якої шкоди скоїли мисливські пси царському муцику? Що характерно для троянського народу? («*Но у троянському народу / За шаг алтина не проси; / Хто москаля об'їхав зроду? / А займеш — ноги уноси. / Завзятого троянці кшталту, / Не струсять нічийого гвалту / І носа хоть кому утруть*»)
- У чому Турн дорікав Латину у своєму листі до нього? («*От Турна шмат той однімаєш / І в рот Енеєві соваєш*»)
- Як Латин сприйняв виклик Турна на війну? За що дорікав цар своїм панам вельможним, чиновникам? («*Не дуже хочете ви битись, / А тільки хочете напитись*»)
- Чому панство всуперч Латину прагнуть війни з троянцями? З яким наказом звернулися бояре до населення стосовно готовності воювати? («*Щоб голови всі обголяли, / Чуприни довгі оставляли*»)
- Що свідчить про міць армії латинців? Хто підбурював латинців до війни? («*Жінки з Аматою з'єднались... / І підмовляли воювать*»)
- Яка ж сила протистояла Енею з троянцями? («*Бо всі сусідні корольки / По просьбі, мовби по приказі, / Позапаляючи люльки, / Пішли в поход з своїм народом...*»)

Частина V

- Як троянський ватажок сприймав неминучу погибель — війну, що наближалася час від часу? («*Скажіть, тоді чи дуже спитьсья, / Як доля против нас яриться / І як для нас фортуна зла?*»)
- Чому сон Енея перед війною був віщим? Що йому порадив Тібр? («*Однаково ж сам не плошайся, / З аркадцями побратайся*»)
- Який обід приготував троянський ватажок Юноні?
- Як аркадяни зустріли Енея? Чи погодився Евандр допомогти троянцям? Чому? З яким проханням про допомогу звернулася Венера до Вулкана? («*Енеєві зробив би збрую / Із сталі, міді, золотую — / Такую, щоб ніхто не зміг*»)

- Чи можна виправдати її надмірні лестощі? («Венера, як правдива мати, / Для сина рада все оддати, / З Вулканом рада в кузні жити»)
- Яким було напутне слово перед військовим походом Евандра синові Палланту, аркадянам? («Паллант мій ваш єсть отаман, / За його бийтесь, умирайте, / Енеєвих врагів карайте, / Еней мій сват — а ваш гетьман»)
- Як Еней сприйняв подарунок матері Венери? Що робили військові, коли сумували за коханими на війні? («Так в армії колись велось: / Коли влюбився чи програвся / То пуншту хлись — судьба, поправся! / Веселіє в душу і влилось»)
- До чого закликала Ірися Турна? («...Швидше охмеляйся, / Збирать союзних поспішайся, / На повну Трою напади»)
- Яким чином намагалися захищатися від ворога? («На вал колоддя накопили / І різний приправляли вар: / Олію, дьоготь кип'ятили, / Живицю, оливо топили, / Хто лізтиме, щоб лить на твар»)
- Як пожежа війни вплинула на загальне становище богів? («Дим очі їв, лилися сльози / З нудьги скакали так, як кози; / Зевес сам був, мов винокур»)
- Про що просила Венера Цібеллу? («Щоб тільки Зевса умилила, / Вступиться за троян просила, / Щоб флота не лишився син»)
- Заради чого та погодилася допомогти Енею? («Цібелла же була ласуха, / Для збитню рада хоть на все»)
- У чому виявилася хитрість старої богині під час умовляння Зевса, аби той допоміг їй зберегти троянський флот? («Спусти їм — то таке закоять: / І власть твою собі присвоять, / І всім дадуть нам киселя»)
- Хто були Евріал і Низ? Що свідчить про їх дружбу, вірність, самовідданість? («З тобою рад в огонь і в воду, / На сто смертей піду з тобою, / Умру на полі, як герой»)
- Яким чином Низ уболівав за долю товариша?
- «Вільний мікрофон»: чи хотіли б ви мати таких друзів, як Низ та Евріал? Відповідь вмотивуйте.
- Чому військові товариші вирішили потрапити до ругульського стану? («Де общее добро в упадку, / Забудь отця, забудь і матку, / Лети повинність ісправлять»)
- Яку винагороду мали отримати Низ та Евріал за свою мужність, перебуваючи у ворога? («І посулив за їх услугу / Землі, овець і дать по плугу, / В чиновні вивесть обіщав»)

- Що свідчить про любов і чуйність Евріала до матері? («*Їй будьте сином, помогайте / І заступайте від вражди, / Од бід, напраслини, нападку*»)
- Як на прохання Іул поклявся пілкуватися про неню героя на випадок його смерті? («*І неню заступать кленуся, / Тебе собою заплачу: / Пайок, одежу і квартиру, / Пшона, муки, яєць і сиру / По смерть в довольстві назначу*»)
- У чому виявилися мужність, спритність, кмітливість Низа та Евріала у ворожому стані? («*Любов к отчизні де героїть, / Там сила вража не устоїть, / Там грудь сильніша од гармат, / Там жизнь — алтин, а смерть — копійка, / Там лицар — всякий парубійка, / Козак там чортові не брат*»)
- Як поводити себе друзі під час того, коли їх оточили і схопили? («*Так кончили жизнь козарлюги, / Зробивши славнії услуги / На вічність пам'яті своєї*»)
- Для чого Турн вирішив познущатися над мертвими головами Низа та Евріала? («*На щогли голови наткнуть... / Перед самим троянським валом, / Щоб сим врагів своїх кольнуть*»)
- Як ви сприймаєте страждання матері над загиблим сином? Чи можна виправдати її прагнення щодо помсти рутульцям? («*Щоб мні рутульців розідрати, / Щоб серце вирвать з требухою, / Умазати морду їм мазкою, / Щоб маслаки їх посмоктать*»)
- Опишіть картину битви троянців і рутульців. Чим вона вас вразила? Дослідіть, яким чином письменник звернув увагу на психологічні аспекти героїв під час кривавої битви. («*Завзятість всіх опановала, / Тут всякий пинив і яривсь, / Тут лютость всіми управляла... / Всі роз'ярились через міру... / Піднявся писк, стогнання, охи*»)
- За яких обставин Турн у боротьбі з Пандаром залишився живим? («*Нирнує би Турн навіки в ад! / Но де Юнона не взялася — / І перед Турном розп'ялася: / Попав богиню камнем влад*»)
- Чому І. Котляревський назвав Турна героєм, що розносить смерть?

Частина VI

- Як зреагував Зевс на той безлад, що відбувся на землі за сприяння богів? («*Поступки ваші всі небожі, / Ви на сутяжників похожі / І раді мордовать людей, / Я вас із неба поспихаю...*»)
- Про яке ставлення до жінок на Січі зазначив головний Олімпієць? («*Пошлю вас в Запорозьку Січ, / Там ваших каверз не вважають, / Жінок там на тютюн міняють / Вдень п'яні сплять, а крадуть вніч*»)

- Які аргументи навела Венера Зевсу на захист Енея? (*«Коли б олімпські не мішались / І не справляли би людей... / Бо, бач, Венерин син Еней»*)
- Що висміює І. Котляревський під час сварки Венери і Юнони у присутності Юпітера? (*«І, як перекупки, горляють, / Одна другу безчестять, ганяють / І рід весь з потрухом кленуть»*)
- Якої погрози Зевса боялися сварливі богині? (*Заставлю чесно в світі жити»*)
- До якого засобу вдається І. Котляревський, описуючи воїнів-троянців? Наведіть приклад. Чому, на думку русалок, відповідальність за звільнення міста і закінчення війни покладалася на Енея? (*«Спіши свій городок спасати, / Ти мусиш ворогам тьху дати, / Ти сам — повір моїм словам»*)
- Як аркадці, Еней сприйняли смерть Палланта? Чим пояснити те, що троянський ватажок пишався своїм сином? (*«Енея серце трепетало, / Воно о сині віщувало, / Що він надежда не пуста»*)
- У чому виявилася підступність Зевса?
- Для чого Юнона перетворилася на Енея і предстала в цьому образі перед Турном? Як троянський ватажок ставився до тих, хто загинув? (*«Для мертвих треба потрудитись, / Зробіть їх душам упокой, / Імення лицарів прославить, / Палланта к батькові одправить, / Що наложив тут головою»*)
- Для чого жінки покійному Палланту за щоку запхнули п'ятак?
- Що сприяло примиренню ворожнечі між народами? Яким чином ховали померлих, прибирали їх речі, зброю? Про що це свідчить? (*«Кладуть із мертвих тіл костри, / Соломою їх обволікають»*)
- Як у творі засуджується війна?
- Через що цар Латин змінив своє ставлення до Енея і надіслав йому подарунки?
- Чим промова Дрансеса не сподобалася Турну?
- Чому смерть Турна — небезпека для Амати?
- Що було перешкодою для Енея у битві з ворогом?
- Яким чином Венера сприяла одужанню свого улюбленця?
- За що Еней докоряв Латину? (*Латина в зрадї укорявши, / Кричить: «Латин вина злих діл»*)
- Що спонукало Амату закінчити життя самогубством? Як її смерть сприйняв Турн?
- Чому, на думку Зевса, все горе на землі від Юнони?

- Про що свідчить фраза Турна: «Без богів людська моч пуста»?
- Яким було останнє прохання Турна до Енея перед смертю? (*«Одправ до батька труп дублений / Ти будеш за сіє спасений, / На викуп же, що хоч, проси»*)
- Через що троянський ватажок остаточно вирішив знищити Турна? (*«Так ти троянцям нам для сміха / Глумиш з Паллантова доспіха / І думку маєш бути живим?»*)
- Чим вразив вас цей твір І. Котляревського?

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

Частина IV

1. Кому з героїв поеми належить думка: *То радости заденежать / Коли удало сп'ятакуєш?*
 - а) Юноні; б) Енею; в) Сівіллі; г) Анхізу.
2. Розпрощавшись із Сівіллою, Еней був їй щиро вдячним за:
 - а) пораду; б) науку; в) надання оберегу;
 - г) те, що вона захистила його від Юнони.
3. Троянці остерігалися Цірцеї, бо вона:
 - а) накликала на людей хвороби;
 - б) псувала зір тим, хто потрапить до неї на острів;
 - в) морила всіх голодом;
 - г) могла їх перетворити на тварин.
4. Що було перешкодою для троянців, аби вони змогли потрапити на острів Цірцеї?
 - а) Сприятливі погодні умови; б) розумні поради Сівіллі;
 - в) їх звернення по допомогу до Еола;
 - г) небажання самої господарки.
5. Риса, притаманна Латину:
 - а) хитрість; б) жадібність; в) підступність; г) щирість.
6. Прислів'я, що не використав І. Котляревський, зазнаючи про очікування родини Латина старостів від Турна:
 - а) «У нас така приповідка: де парубок, там і дівка»;
 - б) «Коли чого в руках не маєш, то не хвалися, що твоє»;
 - в) «Не розглядивши, кажуть, броду, не лізь прожогом перший у воду»;
 - г) «І перше в волок подивися, тоді і рибою хвалися».
7. Через що виникли непорозуміння між троянцями і латинцями?
 - а) Релігію і вірування; б) менталітет;
 - в) спілкування між собою;
 - г) прагнення довести верхність однієї нації над іншою.

8. Для розуміння мови латинців Еней наказував своїм воюкам придбати:
 - а) «Буквар»; б) Псалтир; в) Біблію; г) «*Піярську граматику*».
9. Біблійний герой, з яким І. Котляревський порівнює Латина:
 - а) *Каїн*; б) Ной; в) Йосип; г) Мойсей.
10. Упродовж якого терміну троянці під пильним наглядом Енея вивчали латину:
 - а) півроку; б) місяця; в) *тижня*; г) трьох місяців.
11. Прислів'я, що використав цар Латин, прагнучи зустрітися з послами Енея:
 - а) «Чим багатий, тим і радий»;
 - б) «*На ловця і звір біжить*»;
 - в) «Який гість, така йому і честь»;
 - г) «Сідайте, хай ноги для дороги».
12. Готуючись до зустрічі з троянцями, Латин придбав картини, на одній із яких був зображений історичний національний герой:
 - а) І. Сірко; б) *М. Залізняк*; в) Б. Хмельницький;
 - г) С. Наливайко.
13. Подарунок троянців латинському царю, про який не зазначено у творі:
 - а) килим-самольот; б) *гуслі самограючі*;
 - в) скатерть шльонська; г) сап'янці-самоходи.
14. Через що Тезіфона вирішила завдати шкоди родині Латина та троянцям? Бо:
 - а) *про це її намовила Юнона*;
 - б) вона повсякчас прагнула будь-кому зробити зло;
 - в) виконувала волю Зевса;
 - г) виявила особисте бажання допомогти Турну.
15. Латинці збиралися воювати, аби:
 - а) *знищити троянців*;
 - б) завоювати нові землі;
 - в) протистояти зовнішнім загарбникам;
 - г) в результаті цього збагатити власні кишені.
16. Кому з героїв поеми притаманне прагнення «людей давить як мух»?
 - а) Латину; б) Амати; в) Юноні; г) *Турну*.

Частина V

1. Що необхідно було зробити задля подолання троянцями воюга?
 - а) Поплакатися Венері; б) *об'єднатися з аркадянами*;
 - в) придбати якісну зброю; г) знищити Юнону.

2. З яким проханням звернулася Венера по допомогу до Вулкана?
 - а) *Зробити зброю для Енея;*
 - б) перешкодити руху війська Турна проти троянців;
 - в) наслати негоду на ворогів її улюбленця;
 - г) знищити Аматау та її прибічників.
3. Що вирішили зробити вночі Низ та Евріал?
 - а) Зрадити троянців і надати можливість рутульцям з'явитися у троянській фортеці;
 - б) почистити зброю — приготуватися до нової битви;
 - в) зробити човен і втекти на ньому від місця військових подій;
 - г) *потрапити до ворожого табору і порізати зlodіїв.*
4. Яку пораду надав покійний батько сину Евріалу?
 - а) «Не залишати товариша в біді»;
 - б) *«Якщо помирати, то героєм»;*
 - в) «Під час бою сміло дивитися в очі ворогу»;
 - г) «Не бути зрадником».
5. Через що у битві з Пандаром Турн залишився живий?
 - а) Зевс позбавив сил троянця;
 - б) рутулець скористався беззброністю ворога;
 - в) *Юнона допомогла улюбленцю Амати;*
 - г) зненацька виникла злива.

Частина VI

1. За що розгнівався Зевс на мешканців Олімпу?
 - а) Недотримання божих законів;
 - б) *сприяння ворожнечі між людьми;*
 - в) бездіяльність і лінощі;
 - г) прагнення збагатитися за рахунок інших.
2. Юнона дорікала Венері за те, що та:
 - а) не поважала Зевса; б) дозволила Енею потрапити у пекло;
 - в) сприяла війні між троянцями і рутульцями;
 - г) *розорила Трою і погубила Дідону.*
3. Чим погрожував Зевс сварливим Венері та Юноні?
 - а) Позбавленням волі; б) *чесним життям;*
 - в) засланням до Сибіру; г) довічним прокляттям.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, як Еней та його військо сприймали те чи інше лихо, що з ними траплялося. Наведіть переконливі аргументи.

2. Що, на ваш погляд, свідчить про ретельну підготовку Латина до зустрічі з троянцями? Свої міркування обґрунтуйте.
3. На собак цариця Цірцея перетворила:
а) англійців; б) німців; в) *французів*; г) прусів.

Картка № 2

1. Прокоментуйте фразу Юнони, яка прагнула помститися Енею, завдати йому шкоди, звертаючись до Тезіфони: *Зроби ти похорон з весілля, / Задай ти добре всім похмілля*. Відповідь аргументуйте.
2. Обґрунтуйте військове правило: *В війні з врагами не плошай, / Хоть утіка — не все женися, / Хоть мов і трусить — стережися, / Скисуєш раз — тоді тримай!* Наведіть приклад з твору.
3. Массика І. Котляревський характеризує як такого, який був:
а) «страшніший од сержанта»; б) «*ледащо неробоче*»;
в) «лежнем в винницях»; г) «цехмістр картъожний».

Картка № 3

1. Через що рід троянський І. Котляревський називає славним? Свої міркування вмотивуйте, наводячи приклади з твору.
2. Чим викликане співчутливе ставлення автора «Енеїди» до Енея і троянців напередодні війни? Власні думки узагальніть.
3. У поемі І. Котляревський висловлює читачеві той факт, що він:
а) *намагається не журитися і не любить сліз*;
б) із жахом описує потойбічний світ; в) співчуває Турну;
г) не досить досконало знає латину.

VII. Підсумок уроку

«Енеїда» з'явилася в епоху, коли історичні умови поставили під знак питання існування не лише української мови, а й усієї української культури та й України загалом. На питання «Бути чи не бути українському народові?», який на той час утратив рештки автономії й перетворився на «малоросійське дворянство» і кріпаків, «Енеїда» Котляревського відповіла: «Бути!».

Цей твір актуальний і для нас, українців ХХІ ст., які здобули свободу й незалежність.

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності

ІХ. Домашнє завдання

Знати зміст твору І. Котляревського «Наталка Полтавка», підготувати інсценування улюбленого уривку з п'єси; скласти план, дібрати цитати до характеристики образів возного, виборного, Терпилихи.

Урок № 22**І. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ. «НАТАЛКА ПОЛТАВКА» —
ПЕРШИЙ ТВІР НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДРАМАТУРГІЇ**

Мета: виявити основні особливості першого драматургічного твору нової української літератури, його ідейно-тематичну спрямованість, композицію, конфлікт; охарактеризувати образ возного, виборного, Терпилихи; опрацювати дію І драми; розвивати культуру зв'язного мовлення, пам'ять, уміння грамотно робити висновки, належним чином їх обґрунтовуючи; аналізувати художній твір; виховувати почуття поваги до І. Котляревського, історичного минулого рідного краю, любов до рідного слова, вітчизняної культури.

Обладнання: портрет І. Котляревського, картина пам'ятника митцю в Полтаві, підручник, текст твору, аудіозапис пісень Наталки; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація опорних знань****1. Літературний тест за поемою****І. Котляревського «Енеїда» «Пізнай героя»**

Завдання: відповідно до цитатної характеристики з твору учням упродовж 12 хв необхідно визначити героя «Енеїди», виконавши тестові завдання.

1. Вмер від горілки, а потрапив до раю, бо був у родинних зв'язках із богами:
а) Паллант; б) Турн; в) Латин; г) *Анхіз*.
2. ...Рутульської породи, / Троюрідний був Турну сват, / Хвастун і дурень од природи, / Що не робив, то все не в лад:
а) Еол; б) Зевс; в) *Ремул*; г) Геленор.
3. Кому належать слова: От я так чисто сиротина, / Росту, як при шляху горох: / Без нені, без отця дитина, / Еней — отець, а неня — бог?
а) *Низу*; б) Евріалу; в) Іулу; г) Ремулу.
4. Про кого йдеться: ...був молоденький, / Так годів з дев'ятнадцять мав, / Де усу будуть, пушок м'якенький / Біленьку шкуру

- пробивав, / Та був одвага і завзятий, / Силач, козак лицар-куватий?
а) Евандра; б) Низа; в) *Евриала*; г) Палланта.
5. Що матір'ю була богів, / Измолоду була не промах, / Коли ж як стала без зубів, / То тільки на печі сиділа, / З кулешиком лемішку їла / І не мішалася в діла:
а) Сівілла; б) Юнона; в) Амата; г) *Цібелла*.
6. Воно хоть паруб'я, неспорно, / Уміє і склади читать, / Та дурень, молоде, одважне, / В бою як буде необачне, / То може згинуть неборак:
а) *Турн*; б) Геленор; в) Паллант; г) Іул.
7. ...Білолика, красна, / Курносенька, очима ясна. / І вся, як з кров'ю молоко, / Духи од себе випускала / І збрую чудную держала, / Явилась так перед синком:
а) Юнона; б) *Венера*; в) Сівілла; г) Дідона.
8. ...Старий дідище, / Обмитий ввесь очеретом, / Він був собі ковтуноватий, / Сідий, в космах і пелехатий, / Зігнувсь, підпершися ціпком:
а) *Тібр*; б) Латин; в) Анхіз; г) Евандр.
9. Не звір я — людську кров пролити, / І не харциз, людей щоб бити, / Для мене гидкий всякий бой:
а) *Латин*; б) Турн; в) Еней; г) Зевс.
10. Без того ж завжди був тихенький / Як всякий дід старий, слабенький, / В чужее діло не мішавсь:
а) Тібр; б) Нептун; в) *Латин*; г) Ретус.
11. Прибігла фурія із пекла, / Яхиднійша од всіх відьом, / Зла, хитра, злобная, запекла, / Робила з себе скрізь содом:
а) *Тезіфона*; б) Сівілла; в) Цібелла; г) Амата.
12. Люта чарівниця / І дуже злая до людей; / Які лиш не остережуться, / А їй на острів попадуться, / Тих переверне на звірей:
а) *Цірцея*; б) Дідона; в) Сівілла; г) Юнона.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Мозкова атака. Опрацювання питань

- Що вам відомо про драму — літературний жанр?
- Яким був театр у XVIII ст.?
- Як розподілялася тематика шкільних драм відповідно до її піджанрів?
- Зазначте п'єси давньої літератури, які користувалися великою популярністю в глядачів. («*Комическое действие*» (1736)

М. Довголевського, «Воскресеніє мертвих» (1747) І. Кониського, «Трагедія о смерті Уроша Пятого» (1744) М. Козачинського»

- У чому полягає актуальність вертепу сьогодні?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

«Наталка Полтавка» —
праматір українського народного театру.
І. Карпенко-Карий
Драматичний витвір І. Котляревського —
найкраща оздоба української сцени
Анджело де Губернатіс, італійський учений

1. Вступне слово вчителя

Лунає пісня в аудіозаписі Наталки «Ой я дівчина Полтавка». «Під розлогою вербою, що наполовину закриває селянську хату, стоїть струнка кароока чорнобрива дівчина з відрами через плече. Біля неї у шанобливій позі чоловік в одязі чиновника, а з-за дерева виглядає якийсь дідуган. Удалині — вишневі садки, луки, в'ється річка...»

Це опис одного з барельєфів на пам'ятнику Котляревському в Полтаві. Скульптор М. Позен цією картиною відобразив факт з історії українського театру (вчитель демонструє картину, звертаючи увагу учнів), бо саме такий живопис побачила в 1819 р. публіка на виставці «Наталка Полтавка».

Глядачі були вражені: замість давно обридлих палаців та альтанок вони побачили милі їхньому серцю краєвиди рідної Надворсклянщини, а замість фальшивої мелодрами чи пустого фарсу — глибоку драму серця простої дівчини-селянки.

Тож і ми сьогодні будемо насолоджуватися цим твором мистецтва слова.

2. Інсценізація учнями улюбленого уривку

з твору І. Котляревського «Наталка Полтавка»

3. Робота над твором І. Котляревського «Наталка Полтавка».

3.1. Історія написання, джерела.

Написана п'єса І. Котляревським до 1819 року, точної дати її створення не залишилось.

- Що ж спонукало митця створити цей театральний шедевр?

Ставши директором полтавського театру, І. Котляревський був невдоволений репертуаром. Тому, на відміну від «високої» класицистичної трагедії, яка за допомогою абстрактно-логічного

узагальнення показувала подвиги й страждання великих людей, та комедії, де об'єктом смішного виступав народ, у п'єсах І. Котляревського представники простого народу виходять на сцену як герої, гідні поваги й наслідування.

- Якими джерелами скористався письменник для написання твору?
- Справжні життєві факти українського суспільства того часу. (*Авторові, напевно, були відомі й інші подібні історії, коли дівчат силоміць видавали заміж, і він узагальнив їх*)
- Українські лірично-побутові, обрядові, купальські та баладні пісні: «Ой оддала мене мати за нелюба заміж», «Брала дівка льон...», «Розлилися води на чотири броди», «Чорна хмаронька наступає», «Лимерівна».
- Українські, вертепні, шкільні драми-інтермедії XVIII ст.
- Досвід російських драматургів XVIII ст. (Фонвізін, Капніст, Княжнін, Плавальщиков).

3.2. Тема: показ життя сільської бідноти в епоху розкладу феодално-кріпосницького ладу (XIX ст.).

3.3. Ідея: втілення народного ідеалу української жінки, її моральної краси; засудження лицемірства, крутіїства, хижацтва сільської верхівки в образах виборного і возного.

3.4. Основна думка: офіційна мораль тогочасного суспільства суперечить гуманістичним принципам.

3.5. Жанр: сам автор визначав свій твір як «малоросійську оперу». Насправді, «Наталка...» має ознаки одразу декількох жанрів драматургії: є театральна-драматична й музична форми. Музику до цієї п'єси написав М. Лисенко. Тому вважають комічну оперу І. Котляревського синтетичною (змішаність елементів) п'єсою (драматично-музичним твором, близьким до драми).

3.6. Особливості твору.

- Якщо тогочасні політичні опери мали переважно розважальний характер, то п'єса І. Котляревського — серйозний твір про прекрасну душу народу і його щедre серце, світлий розум і гірке безталання.
- Письменник реалістично зобразив життя «простолюду», критично засудив тодішнє суспільство (хабарництво, обдурювання, зверхність багатих над бідними та ін.).
- Автор змалював взаємини між простими людьми, використав невичерпні скарби народної розмовної мови і пісенної творчості.

3.7. Композиція.

Весь текст п'єси поділяється на великі частини — дії (їх у творі дві), кожна з яких поділяється на картини, а ті у свою чергу

на яви, пов'язані з входом чи виходом дійових осіб. Усі яви написані у формі діалогів між двома або більше дійовими особами, зрідка трапляються монологи.

Дія твору відбувається в одному полтавському селі.

Композиція: початок першої дії, де читач знайомиться з місцем подій (село над Ворсклою, хата Терпелихи), з головним героєм твору (Наталка). Тут ми дізнаємося, що Наталка дуже любить Петра і чекає його з далеких мандрів.

Зав'язка: подальші сцени, з яких довідуємося про намір возного одружитися з Наталкою, в цьому йому має допомогти виборний Макогоненко (ява 3 дії I).

Розвиток дії: старшина села вмовляє Наталку погодитися на шлюб з паном возним і діє через матір, а другий посередник, Микола, влаштовує побачення Наталки з Петром, який оце повертається із заробітків, куди погнали його лиха доля і Наталчин батько, що не погодився віддати дочку за наймита. Та й стара Терпилиха мріє про багатого зятя. Отже, на шляху до щастя закоханих — майнова нерівність.

Кульмінація: категорична відмова Наталки стати дружиною возного (ява 9 дії II).

Розв'язка: благословення матері Наталки і Петра на одруження, оскільки возний зазначив: «Я отказуюсь од Наталки і уступаю Петру во вічне і потомственное владеніє з тим, щоб зробив її благополучною».

Таким чином, композиція п'єси «Наталка Полтавка» досить майстерна, напруженість розвитку дії весь час тримає читачів у пильній увазі, в неослабленому інтересі до кожної сцени, до кожної дійової особи і її поведінки, хвилює її.

Певну композиційну роль відіграють у цій п'єсі ремарки (весь авторський текст у творі), вони здебільшого короткі, стислі, але влучні, виразні, ясні. Наприклад, автор хоче, щоб на сцені було так: «Село над річкою Ворсклою. Упродовж сцени вулиця, що веде до річки; тут між хатами і Терпилихина хата». Ось і все. А вже режисер-постановник, художник і оформлювачі сцени мають додумати все інше, різні деталі, щоб сцена відповідала реальній картині українського села початку ХІХ ст.

3.8. Дійові особи твору.

У п'єсі діє всього шість осіб, і кожна з них займає певне місце в розвитку дії. Всі вони належать до двох протилежних таборів: перший — Наталка, Петро і Микола, другий — решта персонажів. Щоправда, мати в ході розвитку подій потрапляє то в один табір, то в другий, що обумовлюється її великою материнською

любов'ю до дочки, бажанням їй щастя в житті, а ще — боязню сільського начальства, взагалі «сильних світу цього».

3.9. Вплив класицизму та сентименталізму на розвиток дії у п'єсі.

- Слід звернути увагу на те, що дія у творі починається вранці (Наталка йде по воду), а завершується, коли вже «сонце низенько, вечір близенько». У цьому виявляється вплив класицизму («єдність часу»). Однак існує інша думка: возний прагнув чимшвидше одержати Наталку у своє «вічне і потомственне владеніє», а тому сватання й заручини було об'єднано, для цього вистачило й одного дня.
- Деякі літературознавці стверджують, що п'єса — твір сентиментальний, що почуттєвість дійових осіб перебільшено. Почуттєвість, деяка сентиментальність в образах Наталки й Терпилихи, що проявляються у висловлюваннях, вчинках і поведінці, стосунках між героями, впливає з особливостей психології українців. Ця особливість є органічною частиною цільних, життєво правдивих образів-персонажів п'єси. Деякий надмір почуттєвості, навряд чи властивий наймитові-бурлаці, можна відмітити лиш в характері Петра.

3.10. Обряди у творі.

У п'єсі яскраво відтворено народні обряди, пов'язані зі сватанням, весіллям.

Згідно з обрядом сватання в ньому повинні брати участь жених і два свати. Проте, щоб не вводити ще одного персонажа, І. Котляревський «залишив» другого свата (Бориса) в хаті Терпилихи. Той так набрався «окаянної варенухи», що й не тримався на ногах. Цим сюжетним ходом автор дотримав правдивого зображення народного обряду й уникнув ускладненості тексту п'єси, бо для Бориса (по суті зайвої дійової особи) потрібно було розробляти окрему роль.

3.11. Мова «Наталки Полтавки».

Мова дійових осіб п'єси виразно індивідуалізована відповідно до їх соціального становища і характерів. Говорять ці персонажі в основному побутовою мовою, але в Наталки, Петра і частково Терпилихи вона позначена ліризмом, а у виборного і Миколи — гумором. Крім того, Петро і Микола, що побували в світах, вживають слова, взяті з міської лексики. В мові дійових осіб нерідко зустрічаються народні приказки і прислів'я («Знайся кінь з конем, а віл з волом», «Живемо, як горох при дорозі: хто не схоче, той не скубне», «На похиле дерево і кози скачуть» тощо), а також народні вирази («Шануючи бога і вас», «Од твого розуму цього не ждав», «Взятись за розум», «Буцім і не знаєш» та ін.), а також

близькі до пісенних («З кінця світа прилинув би», «Трудно, мамо, викинути Петра з голови, а ще трудніше з серця», «І для того тільки побачились, щоб навіки розлучитися» тощо).

Народна мова у п'есі «Наталка Полтавка» використана значно ширше, ніж в «Енеїді».

Мова виборного, то мова селянської верхівки, вона наказує, лає, повчає.

**Тлумачний словник до п'еси І. Котляревського
«Наталка Полтавка» (фрагмент)**

- *Аз* (церковнослов'янське) — я.
- *Ангел* — у релігійній міфології посланець бога, що зображується у вигляді юнака з крилами.
- *Артикул* — стаття, параграф у документі.
- *Баталія* — битва.
- *Блаженний* — який несе добро, щастя.
- *Бурлака* — наймит, бездомна людина.
- *Вашице просхе* (застаріле) — прошу вашої милості (форма шанобливого звертання до поважної особи).
- *Вашець* — ваша милость.
- *Ветхая деньми* — дуже стара віком.
- *Виборний* — особа, обрана для керівництва громадою, помічник старости.
- *Вишечеченний* — названий вище.
- *Возний* — дрібний судовий чиновник на Україні в старі часи.
- *Гусарин* — воїн кавалерійської частини, одягнений у форму особливого зразка.
- *Засідатель* — обраний від населення учасник судового процесу.
- *Земство* — тут: чиновництво.
- *Ім'ярек* (церковнослов'янське, канцеляризм) — назване ім'я, добродій.
- *Кварта* — трохи більша за літр міра рідини.
- *Колода* — дерев'яні кайдани, що надівали в старі часи арештанту на руки, ноги й шию.
- *Комісар* — поліцейський чиновник, пристав.
- *Контроверсія* — скарга, що опротестовує судові рішення.
- *Копи* — тут: судові засідання.

3.12. Характеристика образів твору.

3.12.1. Возний Тетерваковський.

3.12.1.1. Орієнтовний план щодо характеристики героя.

I. Тетерваковський — тип дрібного чиновника часів кріпосництва.

II. Портрет, зовнішність персонажа.

III. Риса характеру возного.

1. Позитивні:

- а) почуття гумору;
- б) сила волі;
- в) освіченість.

2. Негативні:

- а) хижацтво і насильство;
- б) хабарництво і жорстокість;
- в) пихатість і самодурство;
- г) зловживання службовим становищем;
- д) зневага до простого люду;
- е) пристрасть до пияцтва.

IV. Життєва філософія героя.

V. Ставлення возного до Наталки.

VI. Значення образу Тетерваковського — «юриста і хапуна».

3.12.1.2. Опрацювання характеристики образу возного Тетерваковського.

- Хто такий возний Тетерваковський у п'єсі? (*Тетерваковський — дворянин, але займає найнижчу посаду, яку могла одержати людина його середовища: він — возний, розвозив різні папери до повітових судів, виставляв майно на продаж тих, хто заборгувався. Складав також різним людям позови, скарги й ін. Ця служба відкривала йому можливість обдирати клієнтів, багатіти за їхній рахунок*)
- Що вплинуло на формування рис характеру героя, його поглядів? (*Возний виховувався у середовищі чиновників, хабарників, сприйняв погляди та переконання цього середовища і керувався ними все життя*)
- Яким у творі зображено Тетерваковського? Як його характеризує Микола? (*У п'єсі він поставлений поза сферою своєї службової діяльності: ми його бачимо не в канцелярії, за розв'язанням різних службових справ, а в селі, заклопотаного уладнанням свого «сердечного діла». Найповнішу службову характеристику дає йому Микола: «Юриста завзятий і хапун такий, що із рідного батька злупить!». У народі слово «юриста» (юрист) сприймалося як синонім слів «шахрай», «крючкодер». Звички крючкодера-хапуги проявилися у возного і в приватному житті*)
- У чому, на думку возного, полягав основний закон співжиття людей? (*Тетерваковський упевнений, що основний закон співжиття людей — панування сильного над слабим, багатого над бідним; що весь світ побудований на брехні і люди «один*

одного обманють так, як того і треба». В пісні-монологі «Всякому городу нрав і права...», що є перекрученим віршем Г. Сковороди, возний прагне обґрунтувати «законність» здирства і хабарництва, бо, мовляв, немає людей «без гріха»)

- Як герой розповідає про складність своєї професійної діяльності виборному? («Юриста і хапун» завзятий, він не соромиться одверто говорити про свої нечисті діла, нечесні способи збагачення. Заходи уряду проти хабарництва і бюрократії приводять його в «униніє», і він гірко скаржиться виборному, що «трудно становиться жить на світі», бо «малійшая проволочка ілі прижимочка просителю, як водилось перше, починається за уголовноє преступленіє, а взяточок, сиріч — винужденний подарочок, весьма — очень іскусно у істця ілі ответчика треба виканючити»)
- З яким проханням возний звертається до виборного? Чим він намагається йому віддячити? (Натура крючкодера і шахрая проявилася і тоді, коли возний підмовляє виборного «хожде-ніє іметь» по його «сердечному ділу», тобто бути сватом. Тетерваковський обіцяє виборному своєрідний хабар: «Єжелі виграєш... любов ко мні Наталки», то «без дані, без пошлени (тобто без хабара) кому хочеш позов заложу і контроверсії (оскарження) починю». Його аніскільки не бентежило те, що ці «позови» і «контроверсії» можуть бути незаконними, більше того — він передбачає це і згодний заздальєгідь»)
- Який факт свідчить про те, що возний не оминав можливості збагатитися і за казенні гроші? (Не тільки хабарництво, а й казнокрадство сприймає возний як належне. Коли Петро, переказуючи зміст п'єси Шаховського «Козак-стихотворец», зауважує, що тисяцький Прудивус і його писар Грицько «царську казну затаїли», Тетерваковський поблажливо говорить: «О, се діло возможне і за се сердитися не треба. В сім'ї не без виродка — тее-то як його. Хіба єсть яка земля, праведними Іовами населена? Два плута в селі і селу безчестя не роблять, а тільки цілому краєві»)
- Що свідчить про надмірне вихваляння Тетерваковського своїм чином, коли він захищав таких, як він сам? (Зауваження Миколи про те, що возний: «...бундючиться, що паном помазався», теж виправдовується в поведінці і вчинках Тетерваковського. Він величається своїм «чином преважним», «письменством», самовдоволено заявляє, що в нього «копійка волочиться і про чорний день іміється». Недаремно возний виправдовує всіх шахраїв, хабарників і казнокрадів — сам він теж розбагатів

за рахунок “вимуждених подарочків”, які, очевидно “весьма очень іскусно у істиця ілі отвітчика виканючував”»)

- Як освіченість, мова возного відповідають його соціальному становищу? («Письменство» возного, тобто освіченість, обмежене, примітивне, межує з неучтвом. Співає він низькопробні романи, вимоги його до театру грубі і низькі: він вважає, що якби на сцені «справді вбивалися, то було б за що гроші платити». Про намагання возного відмежуватися від простого народу, підкреслити свою вищість, свідчить і склад його мови. Він говорить майже такою мовою, якою писалися акти й інші ділові папери у XVII–XVIII ст.: це суміш церковнослов'янізмів, канцеляризмів і слів розмовно-побутової мови народу. До того ж мова цього судейського крючкодера дуже спотворена недоречним вживанням позбавленого змісту виразу «теє-то як його», який виник, мабуть, внаслідок того, що возний частенько говорив неправду і йому доводилося під час розмови підбирати правдоподібні слова для прикриття брехні, а перерву у висловлюванні мусив прикрити якимсь словом, хоч би й безглуздим. Канцеляризми і церковнослов'янізми так міцно ввійшли в мову Тетерваковського, що він не може обійтися без них навіть під час освідчення Наталці в коханні. Щоб передати силу свого кохання, він вживає такі вирази: «безмірно, ах! Люблю тя, дівицю», Наталчин «вид ясний» його «утробу всю потряс», він відчув «возженіє в крові», від чого йому все на світі стало противне, навіть «синкліт весь бу-мажний», «статут і розділи, позви і копи»)
- Що намагається висміяти І. Котляревський, описуючи залицяння свого героя до Наталки? (Почуття Тетерваковського, як і його характер та погляди, низькі, грубі, вульгарні. Наталку він любить, «как жадний волк младую ягніцу», одруження з Наталкою для нього солодке, «как з медом мак». Любів Наталки він збирається «виграти», наче судову справу. Одруження для нього немов би складання якогось ділового паперу; він просить Наталку: «...до формального опрєдєленія о моєй участі, открой мні, хотя в терміні, партикулярно, резолюцію, могу лі теє-то як його — без отсрочок, волокити, проторов і убитков получитьи во вічноє і потомственное владініє тебе — движимое і недвижимое імініє для душі моєй — з правом владіти тобою спокійно, безпрекословно і по своєй волі — теї-то як його — розпоряжать?». Жаргон возного введений для індивідуалізації мови, а також з метою сатиричного окреслення цього образу)

- Як вік героя є невідповідним для його кохання? (*На не першу молодість коханого іронічно натякає виборний, кажучи, що возному «здається, вже пора» женитися, і тут же співає пісню «Ой під вишнею». Про це свідчить і намагання Тетерваковського переконати Наталку, що кохання не зважає «ні на породу, ні на літа, ні на состояннє». Незграбне залицяння возного до Наталки, невідповідність віку його для закоханості, вживання канцеляризмів для вираження ніжних почуттів викликають у глядача і читача сміх. Кохання возного подано в зниженому плані*)
- Яким чином письменник висміює пристрасть возного до горілки, критикує самодурство героя? (*Як і більшість чиновників, Тетерваковський був п'яничкою. На заручинах він так «смикнув окаянної варенухи», що ледве вибрався з Терпилихиної хати. Влада над людьми обумовила розвиток в характері возного такої риси, як самодурство. Коли Наталка рішуче відмовляє йому, хоч уже й подала рушники, розгніваний Тетерваковський загрожує їй і Терпелісі: «В такому випадку станеш пред суд, заплатиш пеню і посидиш на вежі». Петра він збирається «запроторити туди, де козам роги правлять»*)
- Що позитивного притаманно возному, герою цілком нереалістичному? (*Йому властивий гумор, він добре знає козацькі літописи, не дурний. У кінці п'єси Тетерваковський під впливом доброго вчинку Петра і сльозливо-розчуленого настрою оточуючих його людей знаходить у собі силу відмовитись від Наталки. Таке завершення образу в творі є штучним. Своєю рішучою відмовою від одруження будь з ким («...знайте, що я вічно одрікаюсь од Петра і за возним ніколи не буду») Наталка позбавила Тетерваковського всякої надії. Добре розуміючи це, хитрий «юриста» вирішив нажити «моральний капітал» — показною добротою викликати повагу і вдячність в інших людей. Своє рішення відступитися від Наталки возний виголошує з комічним пафосом — це надає його «каяттю» гумористичного забарвлення і пом'якшує штучність переосмислення образу. З останніх висловлювань дійових осіб виходить, немовби всі полтавці — люди дуже добрі. І сам Тетерваковський заявляє, що ніби «от рождєнія мого расположен к добрим ділам», но, за недосужністю по должности і за другими клопатами, доселі ні одного не зділал. Поступок Петра, тільки усердний і без примісу ухищєнія, подвигаєть мене на нижєслідующєе...»*)

- Чи змінилося ставлення читача до цього героя наприкінці твору? Відповідь вмотивуйте.
- 3.12.2. Виборний Макогоненко.
- 3.12.2.1. Орієнтовний план характеристики дійової особи п'єси.
- I. Виборний Макогоненко — тип заможного українського селянина, який вибився на дрібного сільського урядовця.
- II. Портрет, зовнішність героя.
- III. Риси характеру.
- 1) Позитивні:
- а) почуття гумору, дотепність;
 - б) врівноваженість і благодущність.
- 2) Негативні:
- а) хитрість і підступність;
 - б) лицемірство і самовдоволення;
 - в) крутість і корисливість;
 - г) підлабузництво і бездушність;
 - д) показна доброта.
- IV. Моє ставлення до героя поеми.
- 3.12.2.2. Опрацювання характеристики образу виборного Макогоненка.
- Чим образ Макогоненка близький до трактування героя Терваковського? *(Возний характеризує виборного як хитру і вертку людину. «Ти умієш увернутися — тес-то як його — хитро, мудро, недорогим коштом,— говорить він виборному, вмовляючи його згодитися висватати Наталку. На ці ж риси вдачі «старшого в селі» вказує і Микола: «...чоловік і добрий був би, так біда — хитрий, як лисиця... і на всі сторони мотається: де не посій, там і уродиться, і уже де і чорт не зможе, то пошли Макогоненка, зараз докаже»)*
 - У чому виявляється показна доброта виборного? *(Герой п'єси і справді немов би гарна людина. Він добре відгукується про Наталку, вихваляє її розум і працьовитість, любов до матері і повагу до «старших себе», виправдовує відмови її «весьма пристойним» (за визначенням возного) женихам. Як селянин, він вважає, що «Наталці треба не письменного, а хазяїна, щоб умів «хліб робити, щоб жінку свою з матір'ю годував і зодягав». Добродушно посміюючись над залицянням возного до Наталки, він співчуває йому в його «сердечному ділі, береться висватати Наталку немовби з одної поваги до возного. Виборний наділений почуттям гумору і дотепністю, настрої у нього завжди рівний, благодущний, як у людини, задоволеної*

життям і собою. Коли возний, просячи його бути сватом, каже: «коли ж що, то можна й брехнути для обману приятні ради», Макогоненко обурюється і рішуче відмовляється брехати: «Для обману? Спасибі за се! Брехать і обманювать других — од бога гріх, а од людей сором». Коли возний добродушно сміється над простотою виборного («О простота, простота! Хто тепер — тее-то як його — не брешеть і хто не обманюєть?») і починає доводити, підтверджуючи доказами, що брехня і обман є немовби норми життя людського суспільства, виборний впізнає в ньому однодумця і дає згоду)

- Як поводить себе виборний у хаті Терпилихи, виконуючи прохання возного? Що свідчить про його хитрість і підступність? (Цю справу він повів дуже обережно і хитро. Прийшовши в хату Терпилихи, возний не зразу оголошує причину свого приходу. Він заводить мову здалеку. Немовби не знав риніше про їх бідування, лицемірно співчуває їм, обвинувачує Терпилиху, що не хоче доньки віддавати, дивується, як це Наталка, така розумна дівчина, відмовляє заможним женихам. Макогоненко добре знає справжню причину відмов Наталки, але обвинувачує її в перебірливості, в надмірній вимогливості, у вередуванні. Вдавано бідкається, що «трудненько тепер бідній убогій дівці заміж вийти, без приданого, хоть будь вона мудріша од царя Соломона, а краща од прекрасного Йосифа, то може умерти сідою панною». Цим він ще більше підбурює Терпилиху проти непокірливості дочки. Виборний не зупиняється навіть перед тим, щоб очорнити Петра перед Наталкою, малюючи його справу безнадійною; називає його «ланцем», «розбишакою», хоч і не знає цієї людини. Тільки тоді, коли бачить, що Наталка приборкана, а Терпилиха настроєна дуже войовничо, возний оголошує їм мету свого приходу. Хитрий і підступний, Макогоненко добре зрозумів слабе місце Наталки і по ньому б'є: «І Наталка, кажеш ти, добра дитина, коли бачить рідну свою при старості, в убожестві, всякий час з заплаканими очима і туж-туж умираючу од голодної смерті — не зжалиться над матір'ю?». Отак «хитро-мудро», «недорогим коштом» виборний обплутує Наталку, і вона примушує себе згодитись на одруження з возним. Тільки значно пізніше Наталка усвідомила підлу роль виборного в її нещасті: «А, здається, Макогоненко до всей біди привідця», обурено говорить вона. Отже, зовнішня, показна добродушність і доброзичливість виборного була машкарою, під якою ховалася лицемірна лисиця)

- У чому виявляється крутість Макогоненка у стосунках з іншими панами і чиновниками? (*Виборний тягнеться за панами: із засідателем Щипавкою він у приятельських стосунках, випиває з ним; у возного береться бути сватом, немовби тільки «приятні ради». Але глядач і читач добре розуміють, що Макогоненко задарма нічого не робитиме, що його спокусила обіцянка возного виграти йому в суді будь-яку справу. Це свідчить про те, що виборний — сам неабиякий крутість*)
- За яких обставин І. Котляревський зображує героя таким, яким він є насправді? (*Без маски Макогоненко виступає тоді, коли бачить, що справа одруження возного з Наталкою безнадійно рухнула. Він кричить на Петра, виганяє його з села, в один голос з возним обіцяє «запроторити» його туди, «де козам роги правлять», а Наталці і Терпелісі на догоду возному загрожує: «Зараз до волосного правління та і в колоду». В цій сцені, підлещуючись перед начальством, з погордою ставлячись до бурлак, гримаючи на Наталку і Терпилиху, виборний Макогоненко виступає як типовий представник тогочасної сільської влади*)
- Чим добрий вчинок Петра до сліз розчулив підпилого Макогоненка? (*Виборний дуже вражений безкорисливістю бідного парубка і визначає, що «такого чоловіка, як Петро, зроду не бачив». Людські почуття у виборного беруть верх над низьким, корисливим. Переосмислення образу виборного в п'єсі більше переконливе, ніж возного. На виборного і возного великий вплив зробив не стільки сам вчинок, скільки наявність у Петра грошей: значить цей бурлака не такий уже і бідний, а раз так, то його можна поважати*)
- Як ви вважаєте, чи є виборний щирою, доброю людиною? Чому для нього першооснова — гроші, а не почуття?
- Що у його розумінні щастя? Свої міркування доведіть, посилаючись на факти з твору.

3.12.3. Горпина Терпилиха.

3.12.3.1. Орієнтовний план характеристики матері Наталки.

I. Терпилиха — типовий образ селянки-біднячки.

II. Портрет, зовнішність героїні.

III. Риси характеру:

- а) доброта і справедливість;
- б) неосвіченість і пригніченість;
- в) любляча мати;

- г) двоїстість натури;
- д) немилосердність і жорстокість під час непокори дочки;
- е) працьовитість і душевність.

IV. Значення образу героїні.

3.12.3.2. Опрацювання характеристики образу Горпина Терпилихи.

- Яким вбачає щастя для своєї дочки Терпилиха? *(Усі вчинки і поведінка героїні визначаються перш за все глибокою материнською любов'ю. Вона якнайгарячіше хоче своїй дочці-одиначці щастя, бореться за нього. Але її розуміння щастя зовсім протилежне Наталчиному: для неї воно — в достатках. У минулому багата, а тепер дуже бідна, вона добре знає перевагу багатства над бідністю. Терпилиха бачить, як її дочка б'ється над чужою роботою, щоб забезпечити матір, і цінує це. Але, добре знаючи сучасні їй умови життя, вона прекрасно розуміє, що чесною працею злиднів не позбутися)*
- У чому вбачає свій материнський обов'язок Горпина для Наталки? *(Терпилиха не зловживає своєю материнською владою над дочкою, співчуває настроям Наталки, її палкому кохання до Петра. Але стара селянка вважає, що прагнення Наталки одружитися з Петром — результат легковажності і життєвої недосвідченості молодій дівчини. Терпелісі не властива жадоба багатства, вона прагне тільки одного — щоб її єдина кохана дитина не зазнала горя від бідності. Свій материнський обов'язок Терпилиха бачить у тому, щоб видати свою дочку за заможного чоловіка. «Убожество моє, старість силують мене швидше замуж тебе оддати,— каже вона Наталці.— ...Я тобі не ворог»)*
- Як мати реагує на намір дочки вийти заміж за возного? *(Прагнувши добитись для дочки щастя, Терпилиха гнівається на впертість Наталки, стає немилосердною, навіть жорстокою. Вона ладна видати її за возного силоміць: «...Наталку, про мене, зв'яжіть і до вінця ведіте»)*
- Що свідчить про лякливість Терпилихи? *(Прибита життям, замучена злиднями, темна і принижена, Горпина боїться всякого начальства і дуже лякається погроз возного і виборного віддати її під суд за непокірність. Усі звичаї для неї — закон, який вона ніколи не наважилася б преступити. Більш за все вона боїться «поговору людського», «погані слави». Возного, який на заручинах, за словами виборного, «через край смикнув окаяної варенухи», вона не хоче випустити на повір'я, бо в хаті «ніхто не бачить і ніхто не осудить»)*

- Чим пояснити двоїсте ставлення Терпилихи до Петра? (Вона його поважає за добрість, працьовитість, сумирний характер. «Правда, Петро добрий парубок...— говорить вона Наталці,— ...він не ледар, трудящий, з ним обідніти до злиднів не можна». Виборний свідчить, що «Терпилиха без сліз Петра не згадує». Але Петро, на її думку, є перешкодою до щастя її доньки, тобто до одруження із заможним. Любов і повага до Петра замінюються незадоволенням, яке переростає мало не в ненависть. По-своєму добра і справедлива, Терпилиха, бачачи безприкладну непокірність Петра, його безмежну добрість, відчуває, що була неправа, виступаючи проти нього,— її серце «проти волі за нього заступається»)
- Як ви вважаєте, Терпилиха — позитивна чи негативна героїня твору? Відповідь обґрунтуйте.

3.13. Ідейно-художній аналіз дії І п'єси. Бесіда за питаннями:

Ява 1

- Де відбуватимуться події у творі?
- Про що співала Наталка? Чим викликаний її сум? («Де ти, милий, чорнобривий? Де ти? Озовися! / Як я бідна, тут чорню, прийди подивися»)
- У чому звинувачує себе героїня, згадуючи Петра? («Ти був бідним, любив мене і за те потерпів і мусив мене оставити; я тебе любила і тепер люблю. Ми тепер рівня з тобою; і я стала така бідна, як і ти. Вернися до мого серця! Нехай глянуть очі мої на тебе іще раз і навіки закрийються...»)

Ява 2

- Якою була думка возного, коли він зустрів самотню Наталку? («Удобная okazія предстала зділати о собі предложение на самоті»)
- Через що возний висловив незадоволення своєю професійною діяльністю? («Противні мні Статут і розділи, / Позви і копи страх надоїли, / Незносен мні синкліт весь бумажний, / Противен тож і чин мой преважний»)
- Як зреагувала Наталка на пропозицію Тетерваковського одружитися з нею? («Ви пан, а я сирота, ви багатий, а я бідна, ви возний, а я простого роду; та й по всьому я вам не під пару»)
- Чим вмотивував закоханий правочинець на дорікання дівчини про їх соціальну нерівність? («Уязвленное частореченною любовію серце, по всім божеським і чоловічеським законам, не взираєть ні на його породу, ні на літа, ні на состояніє. Оная любов все — тее-то як його — ровняєть»)

- У чому виявилась мудрість Наталки відмовити возному в його щирих почуттях до неї? («У нас єсть пословиця: «Знайся кінь з конем, а віл з волом», шукайте собі, добродію, в городі паночки, чи там трохи єсть суддівен, писарівен і гарних попівен. Любую вибирайте... Ось підіть лиш в неділю або в празник по Полтаві, то побачите таких гарних, що і розказати не можна»)
- Яким чином краса Полтавки вразила Тетерваковського? («Ти одна заложила єму (серцю) позов на вічні роки, і душа моя єжечасно волаєть тебе і послі нишпорної даже години»)
- Що свідчить про намагання возного заволодіти дівчиною, наче річчю? («...Тепер же, читая — тее-то як його — благость в очах твоїх, до формального определенія о моеї участі, открой мні, хотя в терміні, партикулярно, резолюцію: могу лі — тее-то як його — без отсрочок, волокити, проторов і убитків получитьи во вічноє і потомственное владеніє тебе — движи-мое і недвижимоє імініє для души моеї — з правом владіти тобою спокійно, безпрекословно і по своєї волі — тее-то як його — розпоряжать? Скажи, говори, отвічай, отвітствуй, могу лі бить — тее-то як його — мужем пристойним і угодним души твоєї і тілу?»)
- Як Наталка характеризує сама себе? («Не багата я і проста, но чесного роду, / Не стиджуся прясти, шити і носити воду»)
- Чому залицання возного героїня вважає за глум?

Ява 3

- Як Тетерваковський назвав те, що наслідував? Чим він це пояснив? («...Не пісня, а нісенітниця. Я співаю іногді, що в голову лізе»)
- У чому виявилася гостинність виборного, воли він приймав у себе вдома засідателя Щипавку? («...Уже, знаєте, не без того,— випили по одній, по другій, по третій, холодцем та ковбасою закусили, та вишнівки з квартиру укутали, та й, як то кажуть і підкріпилися»)
- Про які труднощі у службі розповів засідатель виборному? («...Що всьому земству увалася тепер нитка, та так, що не тільки засідателем, но самому комісарові уже не те, як давно було... Така, каже, халепа, що притьмом накладно служити. Бо, каже що перше дурницею достовалося, то тепер або випросити треба або купити»)
- Як возний охарактеризував останні зміни, які відбулися в повітовому суді? Про що це свідчить? («...Малійшая проволочка

ілі прижимочка просителю, як водилось перше, почитається за уголовне преступлення, а взяточок, сиріч — винуждений подарочок, весьма — очень іскусно у істця ілі отвітчика треба виканючити... Трудно становиться жить на світі»)

- Яким чином І. Котляревський намагається висміяти судочинство?
- На що звернув увагу виборний, характеризуючи головну героїню п'єси? («Золото — не дівка! Наградив бог Терпилиху дочкою. Крім того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна, — яке в неї добре серце, як вона поважає матір свою; шанує всіх старших себе, яка трудяща, яка рукодільниця; себе і матір свою на світі держить»)
- Про яких женихів Наталки розповів возний виборному? Для чого він це зробив? («...Весьма пристойній, наприклад, тахтаулевський дячок, чоловік знаменитий басом своїм... другий волосний... писар Восьмачок, молодець не убогий і продовжуючий службу свою безпорочно скоро год; третій — підканцелярист із суда по імені Скоробреха і многіі другії»)
- Якого, на думку Тетерваковського, потрібно мати жениха Наталці? («...Треба не письменного, а хазяїна доброго, щоб умів хліб робити і щоб жінку свою з матір'ю годував і зодігав»)
- Як себе характеризує возний? Про що це свідчить? («...Живу хоть не так, як люди, а хоть побіля людей; копійка волочиться і про чорний день іміється»)
- Яку пісню і у зв'язку з чим заспівав виборний возному?
- Про що свідчить обряд, коли після закінчення сватання дівчина підносила печеного кабака?
- Як возний зізнався виборному про своє кохання до Наталки?
- Поясніть фрази: «кирпу гне», «надогад буряків»?
- Що розповів Макогоненко Тетерваковському про коханого Наталки Петра? («...Покійний Терпило жив був, то прийняв було до себе якогось сироту Петра за годованця. Хлопець виріс славний, гарний, добрий, проворний і роботящий; він од Наталки старший був годів три або чотири; з нею вигодувався і зріс вкупі. Терпило і Терпилиха любили годованця свого, як рідного сина, та було й за що! Наталка любила з Петром, як брат з сестрою»)
- За яких обставин Терпилиха з дочкою залишилися бідними? («Но Терпило, понадіявшись на своє багатство, зачав знакомитись не з рівнею: зачав, бач, заводити бенкети з повитчиками, з канцеляристами, купцями і цехмістрами — пив, гуляв

і шахрував гроші; покинув свій промисел і помалу розточив своє добро, розпився, зачав гримати за Наталку на доброго Петра і вигнав його із свого дому; послі, як не стало і послід нього сього робітника, Терпило зовсім ізвівся, в бідності умер і без куска хліба оставив жінку і дочку»)

- Чому Наталка з матір'ю після смерті старого Терпила вимушені були переїхати жити з Полтави в село? (*«У Терпила в городі на Мазурівці був двір — гарний, з рубленою хатою, коморою, льохом і садком. Терпилиха по смерті свого старого все те продала, перейшла в наше село, купила собі хатку і тепер живе»*)
- Як виборний умотивував необхідність вийти заміж Наталці? (*«...Коли б чоловік добрий найшовся, то б Наталка вийшла замуж, бо убожество їх таке велике, що невмогучу становить»*)
- З яким проханням Тетерваковський звернувся до Макогоненка? (*«Візьмися у Наталки і матері ходеніє іміти по моему сердечному ділу. Єжелі виграєш — тее-то як його — любов ко мні Наталки і убідиш її доводами сильними довести її до брачного мого ложа на законном основанії»*)
- Чим намагався віддячити возний виборному за умови успіху у доведенні цієї справи? (*«Вір — без дані, без пошлени, кому хочеш, позов заложу і контроверсії починю, — божусь в том — єже-єй! єй!»*)
- До чого пропонує вдатися Тетерваковський Макогоненку? (*«Увернутись тее-то як його — хитро, мудро, недорогогим коштом; коли ж що, то можна і брехнути для обману, приятні ради»*)
- Якої думки дотримувався возний щодо брехні? (*«Блаженна лож, когда биваєть в пользу ближних, а то біда — тее-то як його — що часто лжем її ради своєї вигоди, ілі на упад других»*)
- Як, на ваш погляд, Макогоненко вирішує допомогти Тетерваковському у справі його одруження на Наталці виключно із благородства? Відповідь умотивуйте.

Ява 4

- Якої характеристики надала Терпилиха тим, хто залицявся до Наталки? (*«Скільки хороших людей сватались за тебе — розумних, зажиточних і чесних»*)
- Чим мотивує мати вибір дочки вигідно вийти заміж? (*«Дяк тахтауловський чом не чоловік? Він і письменний, розумний і не без копійки. А волосний писар і підканцелярист Скоробрешенко — чому не люди?.. Якби вийшла за дяка, — мала б вічний хліб, була б перше дячихою, а послі і попадею»*)

- Що ж для Наталки є цінним у шлюбі? (*«Нехай вони будуть розумні, багаті і письменніші од нашого возного, та коли серце моє не лежить до їх і коли мені вони осоружні!..»*)
- Чому Терпилиха намагається якнайшвидше віддати заміж свою дочку? (*«Убожество моє, старість силують мене швидше замуж тебе оддати»*)
- Що допомагає Наталці в очікуванні на повернення Петра? (*«...Серце моє за його ручається, і воно мені віщує, що він до нас вернеться»*)
- У чому виявилася покірність героїні своїй матері проти своїх прагнень? (*«Не плачте, мамо! Я покораюсь вашій волі і для вас за першого жениха, вам угодного, піду замуж; перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи плакати»*)
- Через що Терпилиха з недовірою ставиться до Петра, на прихід якого очікує Наталка? (*«Не дуже довіряй своєму серцю: сей віщун часто обманює. Придивися, як тепер робиться у світі, та і о Петрі так думай. А лучче, якби ти була мені покорна і мене слухала»*)

Ява 6

- Як Горпина охарактеризувала своє бідне життя? (*«На нас, бідних і безпомощних, як на те похиле дерево, і кози скачуть»*)
- Яку, на думку виборного, «примху принесла з собою» Наталка з міста? (*«О! там панночки дуже чваняться собою і вередують женихами: той не гарний, той не багатий, той не меткий; другий дуже смирний, інший дуже бистрий, той кирпатий, той носатий, та чом не воєнний, та коли і воєнний, то щоб гусари. А од такого перебору досидяться до того, що послі і на їх ніхто не гляне»*)
- Як Наталка ставиться до праці і чесного життя? (*«Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому і кусок черствого хліба смачніший од м'якої булки, неправдою нажитої»*)
- У зв'язку з чим Терпилиха хоче якомога швидше видати свою дочку заміж?
- Для чого, на думку Наталки, одружуються люди? (*«...Щоб завести хазяйство і сімейство, жити люб'язно і дружно; бути вірними до смерті і помагати одно другому»*)
- Чому героїня висловлює сумнів щодо щирості у коханні до неї возного? (*«А пан, котрий жениться на простій дівці, чи буде її вірно любити? Чи буде їй щирим другом до смерті? Йому в голові і буде все роїтися, що він її виручив із бідності, вивів*

в люди і що вона йому не рівня; буде на неї дивитися з презирством і обходитися з неповагою, і у пана така жінка буде гірше наймички... буде кріпачкою»)

- Через що Терпилиха звинувачує дочку у примхливості? («...Якби не годованець наш Петро, то й Наталка була б як шовкова»)
- Від чого застерігав виборний Наталку, коли до неї прийдуть старости? («...Не згедзайся, як старости прийдуть! Пам'ятай, що ти обіщала матері»)
- З яким проханням Полтавка звертається до добрих людей, Бога? Чим це пояснити? («Добрі люди, допоміть мені, пожалуйте мене! А я од всього серця жалію об дівках, які в такій біді, як я тепер. ...Боже! коли уже воля твоя єсть, щоб я була за возним, то вижени любов до Петра із мого серця і наверни душу мою до возного, а без сього чуда я пропаду навіки...»)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Дія у творі починається:
 - а) у Полтаві; б) на Сорочинському ярмарку;
 - в) біля млина на узбережжі Дніпра;
 - г) на селі, що розташоване неподалік від Ворскли.
2. Пісня, яку виконує Наталка, йдучи до річки по воду:
 - а) «Віють вітри, віють буйні»; б) «Вітер віє горою»;
 - в) «Ой я дівчина Полтавка»; г) «Видно шляхи полтавські».
3. У чому звинувачувала себе героїня, закінчивши спів? Бо:
 - а) образила Петра;
 - б) через неї коханий вимушений був вирушити на заробітки;
 - в) посварилася з Миколою;
 - г) не вийшла ввечері на прогулянку до дівчат.
4. На селі возного поважали за його:
 - а) чуйність і доброту; б) розум і освіченість;
 - в) щирість і відвертість;
 - г) працелюбність і обдарованість у мистецтві.
5. Залицяючись до Наталки, Тетерваковський її вважає для себе:
 - а) раєм; б) цілющою джерельною водою;
 - в) чарівною квіткою; г) сонячним променем.
6. На що звертала увагу Полтавка, відмовляючи возному на його пропозицію одружитися з нею?
 - а) Свою неосвіченість;
 - б) невміння вести домашнє господарство;
 - в) соціальну нерівність; г) заборону матері.

7. Прислів'я, яке використала героїня твору, надаючи відповідь на залицяння до неї Тетерваковського:
 - а) «Коли хочеш бути в честі, то не дуже до людей части»;
 - б) «Знайся кінь з конем, а віл з волом»;
 - в) «На похиле дерево і кози скачуть»;
 - г) «Живемо, як горох при дорозі, хто не схоче, той не скубне».
8. Багатством для Наталки є її:
 - а) зовнішня і внутрішня краса; б) *добре ім'я*;
 - в) мати; г) вміння виконувати будь-яку роботу.
9. Якої роботи не цурається героїня п'єси:
 - а) прибирання в хаті; б) *прядіння і шиття*;
 - в) обробки городини; г) догляду за худобою.
10. Про що співав виборний, з'явившись уперше на сцені?
 - а) красу природи рідного краю;
 - б) велич Полтави;
 - в) *мужність козаків у боротьбі з ворогом*;
 - г) дружбу, яка перевіряється життєвими випробуваннями.
11. Пан Щипавка — це:
 - а) волосний суддя; б) *засідатель*; в) підканцелярист із суда;
 - г) уїзний писар.
12. Макогоненко, характеризуючи Наталку, порівнює її з:
 - а) трояндою; б) неабияким смарагдом;
 - в) важливою цінністю в житті; г) *золотом*.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, у чому виявилися, на думку возного, труднощі життя на світі. Чи можливо їх подолати? Відповідь вмотивуйте.
2. Як ви вважаєте, чи мала б щастя Наталка у шлюбі з Тетерваковським? Через що герої не можуть порозумітися між собою?
3. Життя і здоров'я Терпилихи залежать від:
 - а) повернення Петра; б) *покірності дочки*;
 - в) звільнення її від щорічного податку на землю;
 - г) якісного харчування.

Картка № 2

1. Чому, на ваш погляд, виборний погоджується допомагати возному в його прагненні одружитися на Наталці і вдатися, якщо потрібно, навіть до брехні? Свої міркування аргументуйте.

2. Прокоментуйте рядки з пісні Полтавки, де вона висловлює власну думку щодо пропозиції матері вийти заміж за нелюба: Лучче умерти, як з немилим жити, / Сохнуть з печалі, щодень сльози лити.
3. Кого у творі Терпилиха називає годованцем?
 - а) Миколу; б) *Петра*; в) виборного; г) возного.

Картка № 3

1. Порівняйте ставлення до Петра Терпилихи і Наталки. Чим воно зумовлено? Особисту думку обґрунтуйте.
2. Як, на ваш погляд, чому Наталку «всі матері приміром ставлять своїм дочкам? Відповідь узагальніть.
3. На думку виборного, «найважливіше для дівчини, яка собралася заміж виходити», її:
 - а) мудрість; б) краса і привабливість; в) *придане*;
 - г) вміння господарювати.

VI. Підсумок уроку

Складання сенкану до образів виборного, возного, матері Наталки.

1. Тетерваковський.
Хитрий, підступний.
Вимагав, хапав, «крючоктворив».
«Юриста завзятий».
Чиновник.
2. Макогоненко.
Скритий, улесливий.
Оббріхував, догоджав начальству, підлабузничав.
Сільський начальник.
«Хитрий, як лисиця».
3. Терпилиха.
Ляклива, неосвічена.
Співчуває, уболіває за долю дочки, страждає.
Селянка-біднячка.
Любляча мати.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів

VIII. Домашнє завдання

Виписати цитати, скласти план, питання до характеристики образів Наталки, Петра, Миколи, підготувати міні-доповідь: «Роль і функція пісень у п'єсі І. Котляревського «Наталка Полтавка».

Урок № 23**І. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ. «НАТАЛКА ПОЛТАВКА».****НАТАЛКА ЯК УСОБЛЕННЯ КРАЩИХ РИС****УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ. РОЛЬ І ФУНКЦІЯ ПІСЕНЬ У ДРАМІ**

Мета: охарактеризувати образи п'єси Наталки, Петра, Миколи; з'ясувати роль і функцію пісень у творі; розвивати вміння відстоювати людську гідність, власні принципи; грамотно висловлювати свої думки, почуття; робити висновки, узагальнення; виховувати почуття гордості за національну культуру; прищеплювати любов до театру, інтерес до наслідків особистої праці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет І. Котляревського, аудіозаписи пісень героїв п'єси, фотоілюстрації до змісту твору, підручник, текст твору, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація опорних знань****1. Цитатний диктант**

Завдання: за наведеними рядками визначте, про кого йдеться:

- «Ти був бідним, любив мене — і за те потерпів і мусив мене оставити; я тебе любила і тепер люблю». (*Петра*)
- Хто про себе говорить: «Противні мні статут і розділи, / Позви і копи страх надоїли, / Несносен мні синкліт весь бумажний, / Противен тож і чин мой преважний?» (*Возний Тетерваковський*)
- «Не багата я і проста, но чесного роду, / Не стижуся прясти, шити і носити воду?» (*Наталка*)
- Хто з героїв характеризує виборного: «Чоловік і добрий був би, так біда — хитрий, як лисиця, і на всі сторони мотається, де не посій, там і уродиться...»? (*Микола*)
- «...Живуть хоть не так, як люди, а хоть побіля людей, копійка водиться і про чорний день іміється». (*Возний Тетерваковський*)
- Дійова особа, яка так висловлює думку про Наталку: «Золото не дівка! Наградив бог Терпилиху дочкою». (*Виборний Макогоненко*)

- Він, понадівавшись на своє багатство, зачав знакомитись не з рівнею; зачав, бач, заводити бенкет з повитчиками, з канцеляристами, купцями і цехмістрами — пив, гуляв і шахровав гроші, покинув свій промисел і мало-помалу розточив своє добро...» (Терпило)
- Хто з героїв висловив думку: «Бідність і багатство — єсть то божа воля,/ З милим їх ділити — єсть щаслива доля?» (Наталка)
- До кого звернулась Наталка з промовою: «Я покорюсь вашій волі і для вас за першого жениха, вам угодного, піду заміж, перенесу своє горе... не буду ніколи плакати?» (Терпилихи)
- Кого мав на увазі виборний, зазначаючи: «Ради пройдисвіта, ланця, що, може, де в острозі сидить, може, умер або в москалі завербувався!...?» (Петра)
- «Один собі живу на світі, як билинка на полі; сирота — без роду, без племені, без талану і без приюту». (Микола)
- «Так і я з чорноморцями буду тетерю їсти, горілку пити, люльку курити і черкес бити. Тільки там треба утаїти, що я письменний: у них, кажуть, із розумом не треба висоватись, та се невелика штука». (Микола)

Примітка. За кожну правильну відповідь устанавлюється 1 бал.

2. Мозкова атака. Закінчіть фразу

- Пісня — це...
- За жанрами пісні розподіляються...
- Герої п'єси, що не виконують пісень...
- Національний характер персонажів твору розкривається у їх...
- У 1890 році на текст «Наталки Полтавки» написав оперу славетний український композитор...

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

Таємниця живучості «Наталки Полтавки» — в глибокій сердечності, у немеркнучім і чистім, як день, сяйві життєвої правди.

М. Рильський

З цієї народної першоп'єси кожне нове покоління черпає науку почуттів, моральні взірці кохання, людської краси, благородства.

О. Гончар

1. Вступне слово вчителя

Сьогодні ми продовжуємо характеризувати образи п'єси «Наталка Полтавка» І. Котляревського, зосереджуючи увагу на позитивних героях. На прикладі них письменник високо підніс глибокий розум, працьовитість, оптимізм, почуття гідності, наполегливість та інші моральні якості простих людей. Таке зображення трудящих було прогресивним, бо вселяло віру в краще майбутнє. Тим більша честь авторові, що ніхто в літературі того часу не наважився так високо підняти звичайну людину з народу.

2. Характеристика образів — представників з народу

2.1. Наталка Полтавка.

2.1.1. Орієнтовний план до характеристики образу.

I. Наталка — народний ідеал української жінки.

II. Портрет і зовнішність героїні.

III. Риси характеру:

- чесність і сердечна чистота;
- духовна збагаченість;
- працьовитість і кмітливість;
- рішучість і винахідливість;
- любов до матері і шанобливе ставлення до старших;
- освіченість і чемність.

IV. Значення образу, його привабливість.

2.1.2. Цитатна характеристика героїні.

- «Ви пан, а я проста, ви багатий, а я бідна, ви возний, а я простого роду»
- Возний: «Ти одна заложила єму (серцю) позов на вічні роки, і душа моя ежечасно волаєть тебе і послі нишпорной даже години».
- «Не багата я і проста, но чесного роду, / Не стиджуся прясти, шити і носити воду».
- «Мое все багатство есть мое добре ім'я».
- Виборний: «Золото — не дівка! Наградив бог Терпилиху дочкою. Крім того, що красива, розумна, моторна і для всякого діла дотепна, — яке у неї добре серце, як вона поважає матір свою, шанує всіх старших себе; яка трудяща, яка рукодільниця; себе і матір свою на світі держить».
- «Лучче умерти, як з немилим жити, / Сохнуть з печалі, щодень сльози лити».
- «Відність і багатство — есть то божа воля; / З милим їх ділити — есть щаслива доля».

- Наталка — матері: «Я покоряюся вашій волі і для вас за першого жениха, вам угодного, піду заміж; перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи плакати».
- «...Живемо і маємося, як горох при дорозі: хто не схоче, той не вскубне».
- «Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому і кусок черствого хліба смачніший од м'якої булки, неправдою нажитої».
- Терпилиха про дочку: «...вона добра у мене дитина, вона обіщала для мого покою за першого жениха, аби б добрий, вийти заміж».
- Виборний про Наталку: «...всі матері приміром ставлять її своїм дочкам».
- «Страшно і подумать, як з немилим чоловіком весь вік жити, як нелюба миловати, як осоружного любити».
- Микола: «Ай Наталка! Ай Полтавка! От дівка, що і на краю пропасті не тільки не здригнулась, но і другого піддержує».
- «...Я сама не хочу за пана возного: до сього силою ніхто мене не принудить. І коли на те іде, так знайте, що я вічно одрікаюсь од Петра і за возним ніколи не буду».
- Наталка про себе: «Дівка проста, не красива, / З добрим серцем, не спесива... / Коло мене хлопці в'ються / І за мене часто б'ються».

2.1.3. Опрацювання образу Наталки.

- Хто така Наталка?
- Через що страждає героїня твору? *(Наталка особисто вільна, але матеріальна незабезпеченість стає причиною її трагічного становища. Через свою бідність вона не має права на вибір, змушена відмовитися від коханого Петра і дати згоду на одруження за розрахунком з нелюбою їй людиною. Ще більших мук завдає їй внутрішній конфлікт: глибоке і вірне почуття до Петра спонукає її за всіх умов залишитися вірною коханому; любов до матері, почуття обов'язку перед нею вимагають зрадити Петра. Становище ускладнюється ще й тим, що Петро відсутній, а бідність матері і дочки зростає. Не втрачаючи надії на повернення Петра, Наталка невтомно працює, щоб забезпечити старість матері. Наталку їх теперішня бідність не тільки не гнітить, а навіть піддає надії: дівчина радіє, що стала рівня з Петром, що давня перепона до їх щастя зникла)*
- Яким вбачає для себе Полтавка майбутнє родинне життя? *(Наталка створила свій ідеал родинного щастя: «жити люб'язно*

- і дружно, бути вірним до смерті і помагати одне одному». Її не страшать ні важка праця, ні бідність. Вона згодна весь вік не знати ніяких розкошів, аби вік звікувати з коханим)*
- *Що свідчить про чесність і порядність коханої Петра? (Чесність, безкорисливість Наталки з найбільшою силою проявляються і тоді, коли Петро віддає їй свої, зароблені тяжкою працею, гроші. Вона відмовляється від них, бо їй потрібно щастя, а не багатство: «Петре! — вигукує вона у відчай. — Нещастя моє не таке, щоб грішми можна від нього одкупитися. Вони мені не допоможуть». Благородна і співчутлива сама, вона вміє оцінити благородство Петра: «Мамо! Кого ми теряємо?» — виривається в неї. Вона розуміє, що, відмовляючись від неї, Петро страждає, що для нього віднині життя втрачає всю свою привабливість, і мужньо встає на захист дорогої їй людини)*
 - *Які риси характеру Наталки допомагають їй у боротьбі за своє щастя? (У боротьбі за своє щастя вона не вдається до якихось витівок, змов, підстроювань, обдурювань. Методи її боротьби цілком витікають з її характеру: рішуча, щира, мужня, вона прямо і відверто заявляє про своє небажання зв'язати долю з нелюбом, висловлює свої погляди, захищає і відстоює їх, відкидаючи все, що стоїть на її шляху. Захоплюючись сміливістю і послідовністю Наталки, Микола вигукує: «От дівка, що і на краю пропасті не тільки не здригнулась, но і другого піддержує». Образ Наталки змальовано реалістично)*
 - *Через що, на думку Полтавки, соціальна нерівність є суттєвою перешкодою для подружнього життя? (Наталку не тільки не приваблює «чин преважний» і багатство возного, вони її лякають. Розумна, вольнолюбива, з твердими поглядами на життя, вона добре усвідомлює, що багатий пан не може бути їй, простій людині, справжнім, щирим другом, що він не шануватиме її, буде на неї дивитися з презирством і обходитися з неповагою, перетворить її на кріпачку. Одруження з возним для Наталки означає поневолення, а одруження з Петром — вільність)*
 - *Яким чином Наталка протистоїть Тетерваковському? (Не тільки морально, а й розумово Наталка стоїть значно вище за возного. Це особливо яскраво проявилось в сцені першої зустрічі цих персонажів. Героїня обережно, але вміло і вправно відхиляє всі «поползновенія» возного, його замаху на її волю. Обмежений і бундючний, пан не розуміє глибоких сентенцій простої дівчини, неспроможний вдуматись у них. Почуття*

власної гідності, моральної вищості над возним і йому подібними у Наталки досить сильно розвинене. Тому їй, бідній дівчині, наймищці, зовсім не робить честі сватання до неї пана возного)

- Чому в боротьбі проти звичаїв свого середовища героїня виявилася переможницею? *(Під тиском матері й обставин Наталка змушена була відступити від своїх позицій, але поява Петра знову надихає її на боротьбу. Навіть тоді, коли не тільки мати проти неї, а й сам Петро відступається, Наталка не складає зброї. Рішуча і смілива, вона не побоялася зламати «узаконений порядок»)*
- Дослідіть, що свідчить про створення І. Котляревським образу Наталки під впливом усної народної творчості. *(У цьому образі є всі ті якості, які притаманні для молоді дівчини в народних піснях, казках... Наталка вродлива, трудівниця, невсипуща хазяйка, розумна, чемна, привітна, ласкава, любить і шанує свою матір, але, поважаючи інших, вона вимагає поваги і до себе. Глибоке, вірне, самовіддане кохання Наталки до Петра відтворено таким, яким це почуття зображено в народних піснях. Наталчин ідеал сімейного щастя співпадає з народним)*
- Чим же чарує цей образ простої дівчини не одне покоління? *(Наталка завжди чарує великою пошаною до матері, до старших, своєю працелюбністю, дівочою чистотою, скромністю і відданістю великому коханню. Полтавка — це гімн великому коханню, цей образ буде приваблювати ще не одне покоління людей. Нехай же молодь наслідує це велике, чисте кохання...)*

2.2. Петро.

2.2.1. Орієнтовний план до характеристики образу.

- I. Петро — представник трудового народу.
- II. Портрет і зовнішність героя.
- III. Риси характеру:
 - вірність у коханні, сумлінність;
 - працьовитість і чесність;
 - щирість і великодушність;
 - чуйність і м'якохарактерність;
 - нерішучість і слабовільність;
 - доброта і співчутливість;
 - природна освіченість;
 - здатність до самопожертви.
- IV. Петро — ідеальний образ бідняка.

2.2.2. Цитатна характеристика.

- Наталка: «Де ти, милий, чорнобривий? Де ти? Озовися!»
«Ти був бідним, любив мене і за те потерпів і мусив мене оставити, я тебе любила і тепер люблю».
- Виборний: «...Покійний Терпило жив-був, то прийняв було до себе якогось сироту Петра за годованця. Хлопець виріс славний, гарний, добрий, проворний і роботящий; він од Наталки старший був годів три або чотири; з нею вигодувався і зріс вкупі».
- Наталка: «Петро не такий, серце моє за його ручається, і воно мені віщує, що він до нас вернеться».
- Виборний про Петра: «Ради пройдисвіта, ланця, що, може, де в острозі сидить, може, умер або в москалі завербовався!».
- «Як бачиш: бурлака на світі; тиняюся од села до села, а тепер іду в Полтаву».
- «Нема у мене ні родичів, ні знакомих. Які будуть знакомі або родичі у сироти?»
- «Нема у мене ні кола, ні двора: весь тут».
- «Чотири годи уже, як розлучили мене з Наталкою. Я бідний був тогді і любив Наталку без всякої надїжди. Тепер, наживши кровавим потом копійку, спішив, щоб багатому Терпилові показатись годним його дочки, но вмісто багатого батька найшов матір і дочку в бідності і без допоміжі».
- «Наталку, котру я любив більше всього на світі, для котрої одважовав жизнь свою на всі біди, для котрої стогнав під тяжкою роботою, для котрої скитався на чужині і зароблену копійку збирав до купи, щоб розбагатіть і назвать Наталку своєю вічно!»
- «Возний-пан, чиновний і багатий, а я не маю нічого. Вам з матір'ю треба подпори і зашити, а я через себе ворогів вам прибавлю, а не помощ подам».
- «Щоб пан возний ніколи не попрікнув тебе, що взяв бідну і на тебе іздержався. Прощай! Шануй матір нашу, люби свого судженого, а за мене одправ панахиду».

2.2.3. Аналіз образу героя.

- У чому виявилася спорідненість образів Петра і Наталки? *(Як і Наталка, Петро вірний у коханні. Щоб мати право назвати її своєю дружиною, він «в далеких странах трудився чотири роки, тобто поневірявся в наймах, відмовляв собі у всьому, складаючи гроші копійка до копійки. Ідеал щастя у Петра такий, як і в Наталки,— дружне трудове життя з коханою людиною. Споріднюють ці образи і такі риси, як*

чесність, працьовитість, співчуття до інших, готовність до самопожертви)

- Яким чином І. Котляревський відтворив на прикладі Петра ідеальний образ бідняка? (Поставлений автором у типові умови тогочасної дійсності, сирота Петро виховується у чужій родині, з якої був вигнаний за те, що покохав доньку свого багатого покровителя (Наталка говорить, що Петро був бідний, любив її і за те потерпів і мусив її оставити), і блукає по заробітках. Але сам образ не є цілком типовим. Як на бурлаку-заробітчанина, Петро надто чутливий, м'якохарактерний, нерішучий, слабовільний. Разом з тим у н'єсі ці риси характеру Петра мають і соціальну та психологічну вмотивованість: вони є результатом залежного, підневільного становища сироти-бурлаки)
- Що свідчить про нерішучість, м'якохарактерність героя? (Петро не здатний до впертої боротьби за своє щастя. Нерішучий і навіть пасивний, він не наважується йти проти «узаконого порядку», проти побутових і станових умовностей, не насмілюється виступити проти старших (Терпилихи) і владних (возного і виборного). Коли Наталка докоряє йому, що він, напевно, розлюбив її, якщо згоден поступитися возному, Петро немов би збирається з духом, обіцяє їй: «Не попущу свою милу другому достатися». Але під тиском суперника він швидко відступає. Правда, така поведінка молодого хлопця пояснюється ще й тим, що бідний, він не хоче заважати Наталці, яку щиро кохає і для якої готовий на все, одружитися з багатим, бо, за переконанням її матері, щастя — в достатках: «...мати твоя не согласиться проміняти багатого зятя на бідного». Діями Петра керує також співчуття до Терпилихи, розуміння її прагнень за всяку ціну вибитися зі злиднів. І це примушує його відмовитися від особистого щастя в ім'я благополуччя інших, дорогих йому людей — Наталки і Терпилихи)
- Чи здатний бідняк заради свого кохання на самопожертву? (Так. Щоб не образити Терпилиху, він відмовляється від найдорожчого йому — від Наталки; щоб возний не докоряв Наталці її бідність, віддає їй гроші, зароблені потім-кривавицею)
- Як І. Котляревський на прикладі образу Петра відтворив погляд народу до знань, до культури? (Перебуваючи в Харкові, Петро, який беріг кожну копійку, відвідує театр, захоплюється ним, загалом дає правильну оцінку театральним виставам. Для нього театр — «таке диво — як побачиш раз,

то і вдруге схочеться». В культурному відношенні Петро стоїть вище виборного і возного, на думку яких, театр існує тільки для того, щоб «гроші видурювати»)

- Які риси характеру Петра, на думку автора п'єси, заслуговують на повагу? Вірність у коханні, великодушність, доброта, співчуття до інших.

2.3. Микола.

2.3.1. Орієнтовний план до характеристики образу.

I. Микола — сирота без роду, без племені, без таланту і без приюту».

II. Портрет, зовнішність персонажа.

III. Риси характеру, поведінка:

- безталанність і здатність до співчуття;
- доброзичливість і прихильність;
- волелюбність і оптимістичність;
- патріотизм і мужність;
- відвертість і життєрадісність;
- працьовитість і чесність;
- здатність протистояти труднощам.

IV. Герой-резонер.

V. Микола — втілення патріотизму українського народу.

2.3.3. Цитатна характеристика.

- «Один собі живу на світі, як билинка на полі, сирота — без роду, без племені, без таланту і без приюту».
- «Хоть із мене і непоказний козак буде, та єсть же і негідніші од мене. Люблю я козаків за їх обичай!»
- «Так і я з чорноморцями буду тетерю їсти, горілку пити, люльку курити і черкес бити. Тільки там треба утаїти, що я письменний; та се невелика штука. І дурнем не трудно прикинутись».
- «Знаю я добре, як тяжко бути сиротою і не мати містечка, де б голову приклонити».
- «Правда, хороша і розумна, а до того і добре, тільки не багата».
- «От такі наші полтавці! Коли діло піде, щоб добро зробити, то один перед другим хвастаються».

2.3.3. Опрацювання образу.

- Хто такий Микола?
- Чим цей герой відрізняється від Петра? *(Вдачею. Бідний і безправний, Микола зазнав уже панської неправди, але це сприяло розвитку одної з основних рис його вдачі — гумору. Микола вмів підмітити в людях і явищах потворне, викривлене і показати його в смішному освітленні)*

- Через що Микола у творі резонерствує? (*Резонер — такий персонаж п'єси, який висловлює думки автора з приводу зображуваних у творі подій, дає моральні оцінки іншим персонажам. Микола дає влучні і правильні соціальні характеристики возному і виборному, що свідчить також і про гостро розвинену в Миколі ненависть до «п'явок людських». Ці оцінки збігалися з поглядами народу на сільську старшину і чиновництво; в образі Миколи автор виразив протест народу проти несправедливого соціального устрою*)
- Як сміх «сироти без роду» допомагає сприймати сутність інших героїв? (*Дотепи і жарти Миколи на адресу «начальства» колочі і в'їдливі. Але коли вони стосуються симпатичних йому людей, то стають доброзичливими, співчутливими, прихильними. Теплий гумор Миколи пом'якшує трагічність становища, коли Наталка і Петро, зустрівшись після довголітньої розлуки, виявляють, що не можуть з'єднати свої долі, що мусять назавжди розійтися. Але нотки глибокого і щирого суму скривдженої «сильними світу» трудової людини тужно звучать у голосі Миколи тоді, коли він, поділяючи тяжкі почуття і переживання Петра, каже: «О братику! (бере Петра за руку). Знаю я, як тяжко бути сиротою і не мати містечка, де б голову приклонити». Та природжена життєрадісність і оптимізм швидко беруть гору над сумними настроями*)
- У чому виявляється співчутливе ставлення Миколи до горя інших? (*Безталанний бідолаха, Микола здатний розуміти горе інших, він швидко проймається співчуттям до страждаючих і готовий завжди допомагати їм. Він близько бере до серця горе Петра і прикладає всіх зусиль, щоб допомогти Наталці і Петрові з'єднатися*)
- До чого прагне герой п'єси? Які почуття його охоплюють найбільше? (*Найсильніше почуття в Миколі — прагнення до особистої волі, прагнення позбутися залежності від багатіїв. Його мрії не обмежуються бажанням мати сім'ю, власну хату, господарство. Він прагне волі, хоче незалежного життя. Єдиним місцем, де бідна людина могла почувати себе хоч відносно вільною, в той час були причорноморські степи, куди й направляє Микола. Але він любить свій поневолений край, пишається тим, що його рідна Полтава благоустроюється: «...вулиці застроюють новими домами, то кришки красять, то якісь пішоходи роблять... — аж дивитися мило»*)
- Чим Миколу приваблює історичне минуле рідного краю? (*Волелюбний герой захоплюється героїчною боротьбою предків*

за незалежність, у своїх піснях прославляє боротьбу проти турків і татар, оспівує перемогу над шведами. В його піснях «Гомін, гомін...» та «Ворскло, річка невеличка» виразно звучать мотив єдності у боротьбі проти зовнішнього ворога)

- У чому значення образу героя? (У цьому образі І. Котляревський відтворив патріотизм українського трудового народу)
- Для чого Микола підтримує Наталку в її боротьбі за особисту волю і щастя? (Оскільки герой, що прагне втекти від залежності, і в інших поважає волелюбність і мужність, яка притаманна Полтавці)

2.4. Робота в парах.

Зробити порівняльну характеристику Миколи і Петра, їхніх життєвих позицій.

3. Роль і функція пісень у драмі

3.1. Вступне слово.

У «Наталці Полтавці» пісня є суттю твору, формою його існування. Народна пісня, музика були невід'ємною частиною духовного життя народу.

Кожен герой у п'єсі має свою пісню, яка допомагає нам глибше пізнати цей образ. У піснях персонажі виливають свої почуття, висловлюють свої погляди, самохарактеризуються.

3.2. Види пісень, використані у п'єсі, за походженням:

а) пісні, написані самим автором:

- «Ой мати, мати! Серце не вважає»;
- «Віють вітри, віють буйні»;
- «Ой я дівчина Полтавка»;
- «Видно шляхи полтавські і славному Полтаву»;
- «Чого вода каламутна, чи не хвиля збила?»;
- «Де згода в сімействі»;
- «Підем, Петре, до тієї»;
- «Начинаймо веселиться».

б) фольклорного походження, але оброблені І. Котляревським відповідно до змісту своєї п'єси, тобто нові варіанти відомих народних пісень:

- «Сонце низенько, вечір близенько»;
- «Ворскло, річка невеличка» та ін.

в) літературного походження, але перероблені автором:

- «Всякому городу нрав і права» Г. Сковороди;
- «От юних літ...»;
- «Ой доля людська — доля єсть сліпая!»;

г) народні пісні, введені у п'єсу майже без змін:

- «Ой під вишнею, під черешнею»;
- «Гомін, гомін по діброві»;
- «Та йшов козак з Дону, та з Дону додому»;
- «У сусіда хата біла»;
- «Дід рудий, баба руда».

Деякі дослідники авторство пісень «Віють вітри, віють буйні», «Чого вода каламутна» приписують напівлегендарній поетесі Марусі Чурай.

3.3. Композиційна роль пісень у п'єсі.

- Якщо пісня входить як складова частина в монолог, її співає одна особа, то в опері чи опереті таку пісню називають соло («Віють вітри», «Всякому городу нрав і права « і т. д.).
- Якщо пісня виконується двома особами (*нерідко як діалог*), то це — дует («Ой доля людська», «Підеш, Петре, до тієї»).
- Якщо трьома — тріо («Ей, Наталко, не дровичся»).

3.4. Види пісень за характером змісту і художніх засобів:

- ліричні;
- сатиричні;
- гумористичні.

Найбільше у творі ліричних пісень. Змінюючи прозаїчну мову, ці пісні надають усій п'єсі глибокої задушевності, теплоти і щирості.

3.5. Пісенні портрети героїв п'єси. Робота в малих групах.

Лірична прелюдія до кожного з них — звучить пісня в аудіо-записі.

3.5.1. Наталка Полтавка.

Головна героїня п'єси не тільки словами, а й піснями розкриває свою вдачу, вроду, долю. Пісня «Ой я дівчина Полтавка» — це ліричний автопортрет героїні, простої української дівчини, що подобається своєю красою, веселою та жартівливою вдачею і вірністю, всією душею Петрові. Доповнює портрет пісня «Видно шляхи полтавські і славу Полтаву», з якої ми дізнаємося, що Наталка небагата, проста, але чесного роду, не соромиться прясти, шити і носити воду.

Образ Наталки романтизований. Серце дівчини сповнене суму і тривоги за коханого. Саме цей стан душі героїні яскраво передає пісня «Віють вітри, віють буйні». Вона про те, як «тяжко жити без милого і в своїй сторонці. Однак у нашій героїні болить серце, а сльози не «ллються», бо «хто щасливим був часок, по смерть не забуде».

Рішучість дівчини в боротьбі за щастя звучить у пісні «Ой мати, мати! Серце не вважає». Нею звертається вона до матері.

Наталка вважає, що «лучче умерти, як з немилим жити, сохнути з печалі, щодень сльози лити».

З початку ХІХ ст. долітають до нас Наталчині пісні, буйні і ніжні, зігривають зворушливою дівочою вірністю наші серця.

Як хочеться вірити сьогодні в те, що давні та вічно молоді пісні Наталки знатимуть наші хлопці й дівчата!

3.5.2. Петро.

Сирота без роду, герой сумує, що немає «ні хатинки, нема щастя, ані жінки», «не орано і нічого не сіяно», бо він «один в світі». У той час, як «у сусіда і хата біла... жінка мила», і «всі сусіда виглядають, всі сусіда поважають» («У сусіда хата біла»).

Однаке бідний сирота багатий душею — своєю наполегливістю, добротою та вірністю в коханні до Наталки. Нарікаючи на свою злу долю, він словами пісні «Та йшов козак з Дону» каже: «Не спасибі долі, коли козак в полі, бо коли він в полі, тоді він на волі». Широкою, розлогою виливається в пісні волелюбна душа героя, його козацька вдача.

Образ Петра оповитий мінорною гамою почуттів у його різноманітніших виявах — вірності, стражданні та самопожертві. У пісні «Сонце низенько» парубок всьому світові зізнається у своєму щирому й вірному коханні. Пісня передає не лише настрої Петра, а й його прагнення скоріше побачитися з Наталкою, з якою ось уже чотири роки, як він розлучився. Отже, у піснях Петра розкриваються його характер і погляди на життя.

3.5.3. Микола.

Побратим Петра, Микола, що теж «без роду, без племені, без талану і без приюту», — весела та добра душа. Слова його пісні «Гомін, гомін по діброві», де бувалого хлопця знають і орда, і ляхи, і турчин, свідчать про мандрівний, незалежний, безкорисливий характер героя. Пісні, сповнені почуття національної гордості за славних прадідів великих, які вміли хоробро відстоювати рідну землю і обороняти її від ворога, як видно, імпонують настроям і почуттям бурлаки Миколи. Він збирається разом з козаками-чорноморцями «тетерю їсти, горілку пити, люльку курити і черкес бити».

То який же Микола? Волелюбний, розумний, дотепний, добрий. Про це розповідає нам пісня.

3.5.4. Возний Тетерваковський.

Пісні возного — дзеркало його душі. У сатиричній пісні «Всякому городу нрав і права» втілено художньо-образне виявлення «філософії» возного — крутія і хабарника. Філософії, що

виправдовує соціальну нерівність («всякий, хто вище, той нижчого гне»), підлеглість бідного багатому («бідний багатого певний слуга»); хабарництво («всяк, хто не маже, то дуже скрипить»); хижацтво («всякого манить к наживі свій біс») і т. ін.

Найвдалішим і найдійовішим засобом розкриття образу вожного є його мова. Це суміш канцеляризмів, старослов'янізмів, казенно-судової лексики. Прості та ясні думки він так закручує, що важко й зрозуміти їх простому народу.

3.6. Додаткова інформація до теми «Пісні “Наталки Полтавки”».

- Феноменальність твору — 22 пісні.
- Фольклорні збірники, які містять пісні «Наталки Полтавки»: М. Максимович «Малороссийские песни», А. Метлинський «Народные южнорусские песни».
- Автори музики до п'єси-опери: О. Барсицький, А. Єдлічка, О. Маркович, М. Васильєва, М. Лисенко.
- Автор опери «Наталка Полтавка»: М. Лисенко.
- Співаки світової слави, що дуетом виконували одну з пісень п'єси. Цій події присвячено художню картину. Хто її автор та яку назву вона має? (*Співаки І. Козловський і Поль Робсон дуетом виконували пісню «Сонце низенько»*)
- Художник О.Хмельницький присвятив цій події картину «Дует І. Козловського і П. Робсона виконують пісню «Сонце низенько» з опери “Наталка Полтавка”».
- Видатні артистки, які виконували пісні Наталки Полтавки: Марія Заньковецька, Оксана Петрусенко, М. Литвиненко-Вольгемут, Зоя Гайдай, Бела Руденко.
- Твір письменника, у якому І. Котляревського порівняно із соловейком України. Хто його автор? (*Т. Шевченко «На вічну пам'ять Котляревському»*)

4. Ліричні присвяти І. Котляревському

- Т. Шевченко: «Все сумує, — тільки слава / Сонцем засіяла; / Не вмре кобзар, бо навіки / Його привітала... / Будеш, батьку, панувати. / Поки живуть люде; / Поки сонце з неба сяє, / Тебе не забудуть».
- Леся Українка: «Ті вічні пісні, ті єдинії спадки / Взяли собі други поети-нащадки / І батьківським шляхом пішли».
- Панас Мирний: «Таки-то, мисливий, земляче наш милий, / Таке з нами диво робив: / До простого слова та рідної мови / Ти перший своїх прихилив. / Із того почину на всю Слав'янщину / Пішло наше слово гулять; / А твої нащадки своїм рідним батьком / Тебе почали величать».

5. Ідейно-художній аналіз дії II п'єси.**Питання для обговорення****Ява 1**

- Як Микола характеризує власний життєвий стан? (*«Один собі живу на світі, як билинка на полі, сирота — без роду, без племені, без талану і без приюту»*)
- Куди герой вирішує податися? За що він поважає козаків? (*«Піду на Тамань, пристану до чорноморців. Хоть із мене і непоказний козак буде, та єсть же і негідніші од мене. Люблю я козаків за їх обичай. Вони коли не п'ють, то людей не б'ють, а все гуляють»*)
- Яким вбачає своє життя Микола у чорноморців? (*«...Я з чорноморцями буду тетерю їсти, горілку пити, люльку курити і черкес бити»*)
- Що про себе розповів Петро Миколі? (*«Як бачиш: бурлака на світі, тиняючись од села до села, а тепер їду в Полтаву... Нема у мене ні родичів, не знакомих. Які будь знакоми або родичи у сироти?.. Нема у мене ні кола ні двора: весь тут»*)
- Чому Петро вирішив побрататися з Миколою? (*«Не знаю, чи моя однакова доля з тобою, чи од того, що і ти чесний парубок, серце моє до тебе склоняється, як до рідного брата. Будь моїм приятелем...»*)
- Про які новини у місті розповів Микола возному і виборному? (*«...Там такі старі дома ламають та улиці застроюють новими домами та кришки красяць, та якісь пішоходи роблять, щоб в грязь добре, бач, ходити було пішки, що аж дивитись мило»*)
- Як за словами бурлаки багатії сприйняли нововведення у місті? (*«...Хто більше гримає на всю перестройку, то одні тузи, багачі. А середнього розбору мовча строять. Да уже ж і город буде, мов мак цвіте!»*)
- Що розповів Микола Петрові про возного і виборного? (*«...Бач возний — так і бундючиться, що помазався паном. Юриста завзятий і хапун такий, що із рідного батька злупить!»* «*То виборний Макогоненко, чоловік і добрий був би, так біда — хитрий, як лисиця, і на всі сторони мотається, де не посій, так і уродиться»*)
- Як бурлака охарактеризував Петрові становище Наталки? (*«Правда, хороша і розумна, і до того і добра; тільки не багата. Вони недавно тут поселились і дуже бідно живуть»*)

- З яким проханням звернувся Петро до Миколи, дізнавшись про місцезнаходження своєї коханої? (*«Братику Миколо, ти говорив мені, що ти їх родич, чи не можна тобі довідатися о сватанні Наталки? Нехай буду знати свою долю»*)
- Що зазначив Микола побратимові про порядність своєї родички? (*«Скільки я знаю її, то вона не од того іде за возного, що тебе забула»*)
- Чому сумує Петро, згадуючи своє минуле? (*«Чотири годи уже, як розлучили мене з Наталкою. Я бідний був тоді і любив Наталку без всякої надії. Тепер, наживши кровавим потом копійку, спішив, щоб багатому Терпилові показатись годним його дочки; но вмісто багатого батька найшов мати і дочку в бідності і без допомоги. Все здається, близило мене до щастя, но, як на те, треба ж опізнитись одним днем, щоб горювати во всю жизнь! Кого безталання нападе, тому нема ні в чім удачі»*)
- Як Петро охарактеризував Харків? (*«Гарний город, там всього доброго єсть...»*)
- Що герой розповів виборному про театр? (*«Ні, се не город і не містечко, а в городі вистроєний великий будинок. Туда ввечері з'їжджаються пани і сходяться всякі люди, хто заплатити може, і дивляться на комедію»*)
- Чим зацікавила виборного новина, почута від Петра, про комедію? (*«На комедії одні виходять — поговорять, поговорять та й підуть, другі вийдуть — те ж роблять, деколи під музику співають, сміються, плачуть, лаються, б'ються, стріляються, колються і умирають»*)
- Заради чого Петро вимушений був подорожувати по світу? (*«Наталка, котру я любив більш всього на світі, для котрої одважовав жизнь свою на всі біди, для котрої стогнав під тяжкою роботою, для котрої скитався на чужині і зароблену копійку збивав до купи, щоб розбагатіть і назвать Наталку своєю вічно!»*)
- Якою була зустріч Петра і Наталки після тривалого розлучення?
- Через що, на думку Петра, він не мав права на одруження з коханою? (*«Возний — пан чиновний і багатий, а я не маю нічого. Вам з матір'ю треба подпори і зашити, а я через себе ворогів вам прибавлю, а не помощ подам... мати твоя не согласиться промінати багатого зятя на бідного»*)
- Що зазначив Микола про вірність Наталки? (*«От дівка, що і на краю пропасті не тільки не здригнулась, но і другого подержує»*)

- Який закон, як вважає возний, порушує Полтавка? («...Нарушаєть узаконений порядок. А понеже рушники і шовковая хустка суть доказательства добровольного і неприпущеного согласія битъ моєю сожительницею, то в такомъ припадкі станете пред суд, заплатите пеню і посидите на вежі»)
- У чому виявилася рішучість Наталки щодо звинувачення її возним у порушенні закону? («...Я сама не хочу за пана возного: до сього силою ніхто мене не принудить. І коли на те іде, так знайте, що я вічно одрікаюсь од Петра і за возним ніколи не буду»)
- Якою була реакція Полтавки на грошову допомогу Петра? («Не треба мені грошей твоїх. Вони мені не допоможуть. Но бідю нашою не потішають вороги наші... І моїй жиzni конець недалеко...»)
- Як возний сприйняв щедрість Петра у наданні зароблених грошей уже засватаній коханій? («Я — возний і признаюсь, что от рождения моего расположен к добрим ділам, но за недосужностію по должности і за другими клопатами, доселі ні одного не зділал. Поступок Петра, толіко усердний і без примісу ухищрення...» «Я одказуюсь од Наталки і уступаю Петру во вічноє і потомственное владініє з тим, щоб зробив її благополучною»)
- З приводу чого возний зазначив: «Где два б'ються — третій не мішайсь!»?
- Яку пісню Наталки найбільше полюбив її коханий? («Ой я дівчина Полтавка»)
- Чому закінчення твору І. Котляревського, як і будь-якої казки, є щасливим? Що цим самим намагався підкреслити письменник?
- Які ж проблеми порушує Іван Петрович у п'єсі «Наталка Полтавка»? (Вірність і зрада, соціальна нерівність, батьки і діти, нове і старе, правда і брехня, працьовитість і лінь)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового матеріалу

1. Що, на думку возного, не є «потіхою по вступленію в законний брак»?
а) Старість; б) бідність; в) освіченість; г) пияцтво.
2. Хто із «женихів» Наталки був підканцеляристом у суді?
а) Восьмачок; б) Скоробреха; в) тахтауловський дячок;
г) пан Щипавка.

3. Кому з героїв твору належить думка, що Наталці потрібно чоловіка, який «умів би хліб робити і щоб жінку свою з матір'ю годував і зодігав»:
 - а) Миколі; б) Петру; в) *возному*; г) виборному.
4. Пісня, яку виконав виборний, звертаючи увагу на те, що *возному* необхідно вже одружуватися?
 - а) «*Ой під вишнею, під черешнею*»; б) «*У сусіда хата біла*»; в) «*Всякому городу нрав і права*»; г) «*Дід рудий, баба руда*».
5. Відмовляючи у залицянні «многим женихам», Наталка підносила їм:
 - а) обгорілого глека; б) обтріпану хустку; в) солоного хліба; г) *печеної кабаки*.
6. Прислів'я, яке використав *возний* у власній мові стосовно вірності Полтавки в очікуванні Петра?
 - а) «*Лучче синиця в жмені, як журавель в небі*»;
 - б) «*Лучче живий хорунжий, як мертвий сотник*»;
 - в) «*Куди серце летить, туди й око глядить*»;
 - г) «*Силою не будь милюю*».
7. Що, на думку виборного, є од бога гріх, а од людей сором?
 - а) Пияцтво; б) крадіжка; в) *брехня*; г) знуцання з бідних.
8. Пісня Г. Сковороди, яку І. Котляревський переробив і використав у творі:
 - а) «*Кто сердцем чист и душею*»; б) «*Ой ты, птичко жолтобоко*»; в) «*Голова всяка свой имеет смысл*»; г) «*Всякому городу нрав и права*».
9. Горпина Терпилиха повсякчас дорікає своїй дочці за:
 - а) лінь; б) невміння вести домашнє господарство; в) *непокірність*; г) її прагнення вирушити на пошуки Петра.
10. Як Наталка охарактеризувала своє бідне життя, висловлюючись виборному?
 - а) «*Як горох при дорозі: хто не схоче, той не вскубне*»;
 - б) «*Ніхто не віда, як хто обіда*»; в) «*Щи миле, то і те запостиле*»; г) «*Багатство дме, а нещастя гне*».
11. Хто з героїв є виконавцем пісні «Гомін, гомін по діброві»?
 - а) Микола; б) Петро; в) Наталка; г) виборний.
12. Виборний постійно застерігає Наталку від:
 - а) лихої слави про неї на селі;
 - б) *того, що вона може умерти сідою панною*;
 - в) необдуманого рішення щодо служби її в церкві;
 - г) її прагнення зустрітися з Петром.

Примітка. За кожную правильну відповідь установлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, яким чином І. Котляревський висміює і критикує у п'єсі «Наталка Полтавка» брехню як негативне соціальне явище. Наведіть переконливі приклади з твору.
2. Як на ваш погляд, чому Наталку «всі матері приміром ставлять своїм дочкам»?
3. Красу Полтавки Макогоненко порівнює з:
 - а) лебедями, що повільно плавають на озері;
 - б) вербою біля річки; в) царівною Соломона;
 - г) прекрасним Йосифом.

Картка № 2

1. Через що Петро вирішує віддати зароблені гроші засватаній Наталці? Як це його характеризує? Висловіть особисте ставлення до цього вчинку героя.
2. Вмотивуйте, чи правдоподібним є закінчення твору. Чим це зумовлено? Наведіть переконливі аргументи.
3. За яких обставин Наталка у п'єсі виконує пісню «Чого ж вода каламутна»?
 - а) Посварившись з матір'ю; б) зустрівшись уперше з возним;
 - в) наповнюючи відра водою біля річки;
 - г) *звернувшись до Бога по допомогу стосовно свого подальшого заміжнього життя.*

Картка № 3

1. Чим, на ваш погляд, пояснити рішення возного не перешкоджати коханню Петра і Наталки? Відповідь аргументуйте.
2. Чи згодні ви з думкою, що розлука вбиває кохання. Висловіть власні припущення, посилаючись на факти з твору.
3. Чиї звичаї поважав Микола, навіть готовий був заспівати їм?
 - а) *Чорноморців*; б) чумаків; в) рекрутів; г) бурлаків.

VI. Підсумок уроку

1. Світове значення п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка».

Особливим успіхом ця чудова перлина українського театру користувалася у чехів, словаків, болгар — і в перекладах, і в оригіналі вона йшла сотні разів. Згодом «Наталку Полтавку» бачили й вітали Париж, Лондон, Загреб, Нью-Йорк, Відень, Сідней, Торонто, Буенос-Айрес та інші столиці світу. Кілька пісень із п'єси включив до своїх концертів відомий негритянський співак Поль Робсон; у його виконанні «Сонце низенько» та інші українські пісні І. Котляревського постійно звучали в найбільших театрах

світу. У наш час «Наталка Полтавка» з незмінним успіхом іде на сценах Італії, Німеччини, США, Румунії, Англії, Угорщини, не кажучи вже про слов'янські країни.

Отже, праматір українського театру й драматургії стала міцним надбанням світової театральної культури.

2. Значення творчості І. Котляревського

Засновник нової української літературної мови.

Увів і утвердив в українській поезії звучний та мелодійний силабо-тонічний вірш.

Його твори мають велике пізнавальне і виховне значення.

Порушив у творах нові теми, звернувся до невичерпних скарбів фольклору.

3. Висловлювання про І. Котляревського та його твори

- Є. Кирилюк: «І. Котляревський перший проорав глибоку борозну на цілині нової української національної культури... Те, що зробив автор “Енеїди” і “Наталки Полтавки”, лишиться жити у віках. Простота, правда, любов до народу роблять немирущими, безсмертними творіння І. Котляревського, слава якого справді “сонцем засіяла”».
- Є. Кирилюк: «“Наталка Полтавка” була цілком новим, оригінальним явищем в українській літературі, вона поклала початок національній українській драматургії і національному українському театрові».
- О. Гончар: «“Енеїда” — поема народна, істинно класичне творіння».
- І. Карпенко-Карий: «...сила п'єси “Наталка Полтавка” в надзвичайній простоті, правді і, найголовніше, в любові автора до свого народу, в любові, котра з серця І. Котляревського перейшла на його твір».
- В. Короленко: «И. Котляревский первый стал писать на языке, на котором говорило население целого края, но у которого не было письменности. Он сделал этот легкий, выразительный, сильный, богатый язык языком литературным, и украинская речь, которую считали лишь местным наречием, с его легкой руки зазвучала так громко, что звуки ее разнеслись по всей России. На ней впоследствии пел свои песни Кобзарь Шевченко».
- М. Коцюбинський: «З появою “Енеїди” забуте і закинене під сільську покрівлю слово, наче фенікс з попелу, воскресло знову».
- М. Рильський: «І. Котляревський — Коперник українського слова».

- М. Коцюбинський: «І. Котляревський показав, що і під грубою світою б'ється людське серце».
- М. Вороний: «Він між нами тепер! Він зібрав нас усіх! / Хто ж на поклик його озветься? / З-поза довгих ста літ чи ви чуєте сміх? / То Іван Котляревський сміється».
- І. Франко: «...від часу появи Котляревського наше письменство стає щораз ближче до реального життя, щораз відповідніше до його потреб, входить щораз глибше в душу народну».
- О. Гончар: «“Енеїда” — твір, наіскрений сонцем, розпашілий од земних пристрастей».
- С. Стеблін-Каменський: «Списуючи з природи, автор “Енеїди” не погрішив проти істини, народність відображається в поемі, як у дзеркалі».
- В. Сосюра: «Над книжкою твоєї “Енеїди” / Нащадок схилить радісне чоло».

4. Твори про І. Котляревського та його шедеври

Б. Грінченко в оповіданні «Іван Котляревський» правдиво змалював зовнішність та характер письменника.

Хвилюючі вірші, присвячені творцю «Енеїди», написали І. Франко, Леся Українка, М. Вороний, Панас Мирний, М. Старицький, М. Рильський, В. Сосюра, П. Воронько, В. Коломієць, Р. Лубківський та багато інших письменників.

У повістях «Грозвий ранок» І. Пільгука, «Над Дунаєм, над рікою» В. Стрепета, «Веселий мудрець» і «Видно шляхи полтавські» Б. Левіна створено правдивий образ Котляревського.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Підготувати повідомлення про життя і творчість Г. Квітки-Основ'яненка, опрацювати ідейно-художній зміст його твору «Маруся», написати домашній твір за творчістю І. Котляревського на одну із запропонованих тем:

1. За поемою «Енеїда»:
 - «Еней був парубок моторний...»;
 - «Патріотизм Низа та Евріала»;
 - «Сатиричне висміювання панівного середовища України кінця XVIII — початку XIX ст.»;
 - «Енеїда» — енциклопедія народного життя».
2. За п'єсою «Наталка Полтавка»:
 - «Наталка — ідеал української жінки»;
 - «Пісенність п'єси»;
 - «Щасливими не народжуються, ними стають».

Урок № 24**Г. КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО. БАТЬКО УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ.
«МАРУСЯ» — ПЕРША УКРАЇНСЬКА ПОВІСТЬ
НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Мета: ознайомити школярів з життям і творчістю батька української прози; визначити ідейно-тематичну спрямованість твору, ознаки сентименталізму; стисло охарактеризувати головних героїв твору; розвинути вміння виразно читати художню літературу і осмислено сприймати її зміст, грамотно висловлювати власні думки, спостереження, робити висновки; виховувати повагу до творчості митця рідного краю, високі почуття любові до людей, природи, бажання допомогти ближньому.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Г. Квітки-Основ'яненка, книжкова виставка його творів, фотоілюстрації про життя і творчість митця, підручник, текст повісті, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання**

Заслуховування уривків з домашнього твору учнів, які є, на їх думку, найбільш суттєвими, виразними.

III. Актуалізація опорних знань**1. Комбінований диктант «Наш славетний І. Котляревський»**

- Хто з митців слова так висловився про видатну постать Котляревського: Він світ новий словами відкрив, / Світ правди і добра, любові й волі? (*Леся Українка*)
- Орлом могутим І. Котляревського називав... (*І. Франко*)
- Образ автора «Енеїди» в художній літературі започаткував... (*Т. Шевченко*)
- Автор повісті «Грозвий ранок», який правдиво створив образ Івана Петровича. (*І. Пільгук*)
- «Слово І. Котляревського, немов фенікс із попелу, воскресло знову і голосно залунало по широких світах», — так висловився про митця... (*М. Коцюбинський*)

- Коперніком українського слова І. Котляревського назвав... (М. Рильський)
- Кого вважають творцями сценічної слави «Наталки Полтавки»? (Корифеїв українського театру — Садовського, Саксаганського, Кропивницького, Старицького)
- Російський актор, який своєю грою привернув увагу критики того часу до п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка». (М. Щепкін)
- Перший біограф І. Котляревського. (М. Стеблін-Камєнський)
- Композитор, який написав музику для обох програмових творів Івана Петровича — «Енеїда», «Наталка Полтавка». (М. Лисенко)
- Письменник, поезію якого було перероблено І. Котляревським для виконання пісні возним у п'єсі «Наталка Полтавка». (Г. Сковорода)
- Кількість творів, що складають літературний доробок І. Котляревського. (П'ять: 1 поема, 2 оди, 1 драма, 1 водевіль)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Фронтальне опитування. Відповіді на питання

- Хто такі патріоти? Відповідаючи, згадайте поезію В. Самійленка «Патріоти».
- Яких героїв твору «Енеїда» І. Котляревського можна віднести до тих, хто мав отримати шанобливе ставлення за мужність і героїзм?
- За що українці поважають творців вітчизняної класики, культури?
- Для чого письменники намагаються у своїх творах зобразити життєві реалії і водночас вдаються до художнього вимислу?
- Як епоха, в яку жили письменники, впливала на їх творчість? Про що це свідчить?

IV. Оголошення теми, мети, епіграфів.

Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

Г. Квітка-Основ'яненко — один із перших творців народної повісті в усій європейській літературі.

І. Франко

Я написав «Марусю» и доказал, что от малороссийского языка можно растрогаться.

Г. Квітка-Основ'яненко

1. Вступне слово вчителя

Серед багатьох видатних митців українського слова є той, чия спадщина заслужено користується широкою популярністю в народі. Його твори із захопленням читають і добре знають. Він — Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко — перший український прозаїк, славетний син Харківщини. (Учитель звертає увагу школярів на портрет письменника.)

2. Основні віхи життя і творчості письменника

ГРИГОРІЙ ФЕДОРОВИЧ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

(18(29).11.1778–20.08.1843)

Повідомлення 1. Дитинство Г. Квітки

Народився 18 листопада 1778 року в слободі Основа (тепер вона злилася з Харковом) в сім'ї знатного поміщика-дворянина, відставного прапорщика Федора Івановича Квітки. Був другим сином.

Родина Квіток була дуже набожна, і хлопчаків з перших років життя наполегливо вселяли віру в усемогутнього Бога. Коли він був зовсім малим, годувальниця необачно зірвала на його оці ячмінь; прикинулася жовтуха, і дитина осліпла. Завдяки наполегливому лікуванню і розвитку юного організму захворювання поступово відступало, і через чотири роки раптом зір повернувся. Це сталося в церкві, а тому прозріння було сприйнято як чудо, як милість Бога. Вчився Григорій у монастирській школі, де велика увага приділялася релігійному вихованню.

Він чудово грав на фортепіано і флейті, а краса народної пісні, захоплення майстерною грою кобзарів кликали його до творення власних музичних творів. Наприклад, Григорій є автором жартівливої пісні «Грицю, Грицю, до роботи».

Повідомлення № 2. Юнацтво майбутнього письменника

Виростав Григорій в атмосфері глибокої шани до рідної мови, історії, фольклору, мистецтва, що панувала в сім'ї Квіток. Звичай в родині відзначалися простотою, тут багато читали, постійними були вистави самодіяльного театру, натхненником яких був Григорій, він же виконував головні ролі. Усе це формувало мистецькі смаки юного Квітки, його суспільні погляди, прищеплювало любов до народної поезії, виховувало повагу до простого люду.

У родині Квіток часто бував Г. Сковорода, а відомо, що він відвідував лише однодумців. Може, тому Григорій Квітка вивчає напам'ять вірші видатного філософа і мислителя, байки Гулака-Артемовського, цілі уривки з «Енеїди», читає Ломоносова і Мо-

льєра, Жуковського і Сервантеса — все, що потрапляло йому на очі, любив слухати легенди, повір'я та розповіді про героїчні битви козаків супроти нападників.

Повідомлення № 3. Служба в армії і перебування в монастирі

Ще п'ятнадцятирічним хлопцем батько записав Григорія в лейб-гвардію вахмістром. За тогочасними звичаями, молоді дворяни могли не служити у війську, але чини їм ішли. Наступного року вже в чині капітана Квітка вийшов у відставку. Через два роки, за його власним бажанням, був прийнятий у військо, та вже через рік знову подав у відставку, не бувши на службі жодного дня.

В юнацькі роки він закохався в багату шляхтянку, але вона знехтувала його почуттям, що викликало важкі переживання, прагнення сховатися десь від цього безжального світу зі своїм горем.

Пробувши в монастирі десять місяців, Григорій переконався, що далеко не всі ченці вели богобоязливий спосіб життя. Чимало було й таких, що пиячили, любили всмак попоїсти, писали один на одного доноси, займалися гендлярством. До того ж, веселий і жвавий Григорій важко переносив монастирську нудьгу. У нього поволі визрівав намір залишити монастир.

Повідомлення № 4. Культурна діяльність

Повернувшись з монастиря, Григорій Федорович з головою увійшов у культурне життя Харкова. На вечорах у дворянському клубі читав напам'ять вірші Сковороди, уривки з «Енеїди» Котляревського, співав романси. Грав на флейті й піаніно, гарно танцював, дотепно розповідав про різні смішні пригоди, талановито виконував комічні ролі в аматорських виставах, писав експромтом вірші дамам в альбом. Незабаром його обрали директором танцювального клубу і розпорядником вечірок.

Енергійний, ініціативний, сумлінний, Григорій Федорович брав активну участь у кожному культурному починанні. Як режисер аматорського театру ставив водевілі, сам писав інтермедії, був актором і музикантом. Пізніше став одним із засновників і директором професійного театру.

Повідомлення № 5. Громадська діяльність

Григорій Федорович сприяв організації «Товариства добродіяння», яке, збираючи між заможними людьми пожертвування, допомагало сиротам, удовам, а також людям, що попали в скрутне матеріальне становище. На кошти цього товариства та додаткові збори Квітка заснував першу на Слобожанщині жіночу школу — Інститут шляхетних дівчат — і став у ньому керуючим справами.

Був також організатором і попечителем першої в місті бібліотеки, членом «Товариства наук» при університеті.

Займав і службові посади. Чотири рази обирався повітовим предводителем дворянства (1815–1828), пізніше — суддею (1832–1840) та головою Харківської палати кримінального суду (1840–1843).

За яку б справу не брався, Григорій Федорович виконував її сумлінно, захоплювався до самозабуття, не шкодував ні сил, ні часу. Нерідко, коли не вистачало коштів для придбання чогось важливого, докладав потрібні суми із своїх скромних достатків.

Обіймаючи офіційні посади, Григорій Федорович прагнув виконувати такі суспільні пороки, як казнокрадство, хабарництво, різне порушення законів поміщиками та чиновниками, захищав інтереси простих людей.

Повідомлення № 6. Літературна обдарованість

Близько 80 прозових і драматичних творів українською та російською мовами написав Квітка.

Свою літературну діяльність Григорій Федорович почав з написання віршів російською мовою.

Письменницький талант Квітки-Основ'яненка розвивався під впливом трьох мистецьких факторів:

- досягнень українського письменства (Г. Сковороди, І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського);
- усної народної творчості;
- російської літератури XVIII — початку XIX ст. (В. Наріжного, О. Пушкіна, М. Гоголя).

За свідченням самого письменника, він дотримувався принципу «списування з натури». Однак це не означало простого копіювання окремих подій, явищ, людей. Григорій Федорович мав прекрасну пам'ять, яка тривалий час зберігала все побачене, почуте, пережите. Щоб створити образ якоїсь події або героя, йому достатньо було пригадати спостережені в житті подібні між собою випадки чи людей, відібрати найхарактерніше, спільне для багатьох, домислити те, чого «не вистачало», осмислити весь цей матеріал і об'єднати в одне ціле. Після такої роботи пам'яті, уяви, фантазії Квітка записував готову вже сценку майбутньої п'єси або епізод епічного твору. Коли таких «шматків» набиралося багато, він сполучав їх у яви та події п'єси чи розділи прозових творів. Над рукописом кожного твору Григорій Федорович ще довго працював: одні місця заміняв на інші, будував «містки» між окремими епізодами, вносив уточнення, кінець узгоджував з початком, відшліфовував мовний стиль.

До 1883 року Квітка-Основ'яненко писав лише російською мовою; у подальші роки до кінця життя він писав двома мовами, причому українські твори в авторизованих перекладах виходили як у журналах, так і окремими книжками.

У 20–30 рр. ХІХ ст. продовжувалася полеміка про зображувально-виражальні можливості української мови. Це спонукало Квітку, як і Котляревського, до написання художніх творів рідною мовою.

Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко залишив по собі значну літературну спадщину, написану російською та українською мовами: це комедії «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик», «Шельменко-волостной писарь»; літературно-публіцистичні статі «Супліка до пана іздателя», «Лист до видавців «Русского вестника»; історико-художній нарис «Головатый»; фейлетон «Письма Фалалея Повинухина»; жартівливі вірші «Шпигачки»; романи «Пан Халявський», «Жизнь и похождения Петра Степановича, сына Столбикова»; повісті «Ганнуся», «Панна сотниковна», «Конотопська відьма», «Маруся», оповідання «Солдацький патрет», «Купований розум», «Пархімове снідання», «Перекотиполе», «Малоросійська биль» та ін.

Повідомлення № 7. Останні роки життя митця

Довгі роки напруженої праці, важкі розчарування й переживання поволи, проте неухильно підточували здоров'я письменника. У середині липня 1843 року він тяжко захворів. Перші дні ще писав листи і деякі давно задумані твори, читав, потроху гуляв. Але дедалі все більше слабшав. Думкою перебігав свій життєвий шлях: чи не схибив, не збився на манівці? Ні, не було того! Усе життя він жив і працював для людей, віддавав їм увесь запас тепла й доброти, щедро засівав щирим словом рідну ниву українського красного письменства.

20 серпня 1843 року визначного сина України не стало. Помер Г. Квітка-Основ'яненко в Харкові. Похований на Холодній горі. Але його думи, його мрії, втілені в художні твори, продовжували жити з людьми. Їх з великою насолодою читають і в наш час. Мало не щороку виходять у світ окремі з них; кілька разів з'являлися повні зібрання творів.

3. Теорія літератури

3.1. Літературний напрям — це конкретно-історичне втілення художнього методу, що проявляє себе в ідейно-естетичній спільності групи письменників у певний період часу. Літературний напрям є своєрідним синтезом художнього методу та індивідуального стилю письменника.

3.2. Течія (літературна) — різновид літературного напрямку, який характеризує спільність духовно-естетичного змісту в національній літературі й об'єднує велику групу письменників (наприклад, бурлескне бароко в українській літературі XVI–XVIII ст.).

3.3. Сентименталізм (фр. *sentimentalisme*, від *sentiment* — чуття) — напрям у європейській літературі другої половини XVIII — початку XIX ст., що характеризується прагненням відтворити світ почуттів простої людини й викликати у читача співчуття до героїв.

Напрямок походить від назви роману першого англійського сентименталіста Л. Стерна «Сентиментальна подорож Францією та Італією».

Жанри: елегія, медитація, послання, щоденник, епістолярний роман, роман-подорож.

Для сентименталізму характерно:

- намагання показати особистість в рухах, думках, почуттях, прагненнях;
- культ почуття, культ природи;
- утвердження багатства духовного світу представників нижчих станів;
- домінування чіткої ієрархії морально-етичних цінностей;
- збереження класицистичної тенденції поділу героїв на позитивних і негативних.

Теми бралися з тогочасної дійсності, велика увага приділялася побуту, взаєминам у родині, стосункам між знайомими і незнайомими людьми.

Героями творів стали вихідці з народу, переважно громадяни середньої заможності: торговці, міщани, багаті селяни. Ці персонажі внутрішньо благородні, здатні на самозречення, схильні до сильних переживань, скромні, вродливі.

Конфлікти переважно психологічного та побутового характеру: між інтересами панівних і середніх верств суспільства.

Посилюється роль пейзажу: тепер він стає важливим засобом відтворення душевного стану героя, поглиблення відповідного настрою у творі.

В українській літературі сентименталізм найяскравіше виявився в повістях Г. Квітки-Основ'яненка. Послідовників сентименталізму було дуже мало, тому в самостійний напрям він не розвинувся.

3.4. Реалізм (від лат. *realis* — речовий) — один із творчих методів у літературі та мистецтві, що полягає в правдивому об'єктивному

і всебічному відображенні дійсності. Основна властивість — за допомогою типізації відображувати життя в образах, які відповідають суті явищ самого життя. Прагнення до широкого охопту дійсності в її протиріччях, глибинних закономірностях і розвитку. Тяжіння до зображення людини в її взаємодії із середовищем: внутрішній світ персонажів, їх поведінка несуть на собі прикмети часу; велика увага приділяється соціально-побутовому фонові часу.

Провідний критерій художності — вірність дійсності, прагнення до безпосередньої достовірності зображення, «відтворення життя» у формах самого життя».

4. Робота над твором Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся»

4.1. Переказ цікавих епізодів твору, виразне зачитування уривків повісті з відповідним коментарем.

4.2. Джерела для написання твору.

- Дійсність українського села XVIII — початку XIX ст.
- Народна творчість: українські балади, ліричні, весільні пісні, фольклорні мотиви (*любові, розлуки, смерті закоханих*). Від народної поезії — образність повісті, від казки й переказу — її розповідний стиль.
- Герої твору «писані з натури без будь-якої прикраси і відтушовування».
- Майстерність у виписуванні українських краєвидів у повісті.

4.3. Історія створення.

Повість надрукована повністю у 1834 році у книжці «Малоросійських повістей...». Вона стала першим і найпопулярнішим твором серед сентиментальних повістей Квітки. «Маруся» була написана як аргумент того, що українською мовою можна описати глибокий і складний світ людських почуттів і філософських переконань.

Над текстом повісті письменник працював багато — як ні над одним зі своїх творів. Переробляв окремі місця, додавав чи змінював епізоди, портрети й пейзажі, шліфував мову. Дуже згодилися давні й нові записи прислів'їв, приказок, весільних пісень, похоронних голосінь.

Надто хвилювався Григорій Федорович за долю своєї «Марусі», як її сприйме читач? Чи не знайдуться хулители й недоброзичливці, які почнуть кепкування з нашої мови? Адже багато хто з «учених» та «освічених» вважав, що українською мовою крім лайки й жартів, нічого не можна створити. Та побоювання

автора були марні: повість справила велике враження на читача з народу і передової інтелігенції. Перекладена самим автором російською мовою і надрукована в журналі «Современник», вона і в Росії користувалася великою популярністю.

4.4. Тема: зображення життя і побуту українського народу к. XVIII — поч. XIX ст., відтворення його душевної краси і високої моральної чистоти.

4.5. Ідея: засудження соціальної нерівності, що перешкоджала щасливому життю героїв, уславлення гуманізму, щирості, чесності, доброти, палкого почуття кохання.

4.6. Основна думка: закохані не можуть одружитися через загрозу солдатчини та бідність нареченого.

4.7. Жанр: сентиментально-реалістична повість.

Повість — епічний прозовий твір, який характеризується однопілляним сюжетом, а за широтою охоплення життєвих явищ і глибиною їх розкриття посідає проміжне місце між романом та оповіданням.

Ознаки сентименталізму: письменник наділяє Марусю й Василя надмірною чутливістю й душевною вразливістю, вводить у повість мотиви віщування серця, смерті з туги за коханим; у зображенні Марусиного батька виявилось прагнення Квітки показати життя селянина в прикрашеному вигляді. Василь, як і Маруся, зображений ідеально як зовні, так і внутрішньо; герої закохуються з першого погляду, не можуть жити одне без одного.

Ознаки реалізму: змалювання картини народного побуту, обрядів і звичаїв; відтворення тяжкого лиха того часу — солдатчини. Устами Наума Квітка-Основ'яненко перший в українській літературі сказав правдиве слово про гірку долю жінки-солдатки, беззахисність сиріт у тогочасному суспільстві.

4.8. Сюжет твору.

В основі повісті — розповідь про нещасливе кохання дівчини-селянки, дочки заможних батьків, і бідного хлопця-сироти, який є наймитом у купця. На початку твору дається опис ідеального кохання. Василь і Маруся закохані з першого погляду, мріють про одруження. Але Василь є самотнім сиротою і за тогочасними законами має йти у солдати. І батько Марусі не погоджується на такий шлюб, бо доля незахищеної солдатки на селі важка. За допомогою купця, у якого Василь працював, вдається залагодити справу з рекрутчиною.

Але автор справжні випробування героям своїм залишає надалі. Сподіванням на щасливий шлюб, здається, більш нічого

не загрожує. Василь перед весіллям повинен був покинути Марусю. Дівчина сумувала за нареченим, ходила в гай, де вони зустрічались. Там застудилась, захворіла і померла. Такий удар долі батьки Марусі, Наум і Настя, перенесли, рятуючись у вірі, у молитвах. А от Василь, «письменний», так і не зміг пережити втрати коханої. Він постригся в ченці в Києво-Печерському монастирі й невдовзі помер з туги за Марусею.

4.9. Композиція.

Будова твору своєрідна, відповідає різким змінам сюжетної лінії. Немає у «Марусі» розподілу повісті на частини, тільки спираючись на зміст, можна виділити три частини: позасюжетний вступ, сюжет, моралізаторські висновки.

У першій частині розміщені філософські роздуми автора про сенс життя людини, декларується одна з провідних ідей традиційного народного світогляду — фатальність долі. Тобто життя людини залежить від божої волі (а далі — від бажань начальства), їй треба скорятись, не намагатись щось змінити. Г. Квітка-Основ'яненко пропонує простому селянину спосіб життя раба: багато працєю і не про що не думай. Так живуть Наум і Настя.

У другій частині розгортаються дії. Деякі сюжетні зміни повісті виглядають штучно, надумано, зате наслідують ідеї, задекларовані у вступі. Вагомими й важливими елементами сюжету стають талановито написані картини природи, описи народних свят і обрядів, колоритні репліки й коментарі.

Трагічна розв'язка передує епілогу — третій частині повісті. По суті, епілог є повчанням, моралізаторською настановою. Наум і Настя після смерті Марусі ідуть до Василя вже в Києво-Печерський монастир. Василь служить там дияконом. Але вони спізналися, бо коханий Марусі помер, страждання потроху знищували його душу, а тіло він заморив сам нескінченними постами. Саме третя частина повісті нагадує змістом давньоруський жанр — житійний (опис життя й мук святих). Такі аналогії у повісті цілком виправдані. Жанр релігійної літератури, її морально-дидактичні настанови були дуже близькі авторіві.

Експозиція: знайомство з героями твору — родиною Дротів, які жили, віруючи в Бога.

Зав'язка: зустріч Марусі з Василем, їх кохання з першого погляду.

Кульмінація: смерть Марусі, її поховання.

Розв'язка: страждання Василя — ченця в монастирі, його смерть через тугу за милюю.

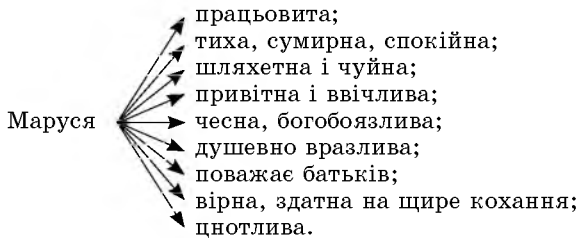
4.10. Проблематика:

- батьки і діти;
- соціальна нерівність;
- життя і смерть;
- пошуки щастя.

4.11. Характеристика образів твору.

4.11.1. Маруся.

4.11.1.1. Інформаційне ґроно щодо характеру та якостей героїні.

4.11.1.2. Матеріал для опрацювання образу.

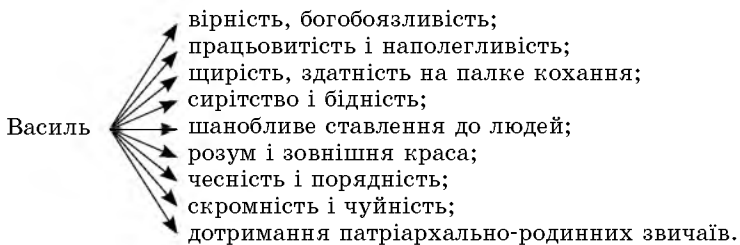
- Чому Маруся — народний ідеал дівочої краси? (*Головна героїня повісті наділена найкращими людськими якостями простого трудового народу. Про красу Марусі свідчить її портрет: «Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці — як тернові ягідки, брівоньки — як на шнурочку, личком червона, як панська рожка, що у саду цвіте, носочок так собі прямесенький, з горбочком, а губоньки — як цвіточки розцвітають, і меж ними зубоньки — неначе жорнівки, як одна, на ниточці нанизані». Особливо наголошено на тому, що Маруся «до усякого діла невсипуща»*)
- Як Квітка-Оснoв'яненко зображує внутрішній світ героїні? (*Письменник розкриває поетичність і ліризм її душі, яка так щиро й довірливо розкрилася в коханні до Василя. Зовнішня і духовна краса Марусі ідеалізовані письменником*)
- Якими фольклорними рисами наділений художній образ Марусі? (*Вона слухняна, покірна, працьовита і релігійна, поважає своїх батьків, старанно працює. Не ходила Наумова донька гуляти з дівчатами ні на вулицю, ні на вечорниці й іншим не радила цього робити. У характері героїні втілюється ідеал скромності*)
- Про що свідчить виявлення ніжності і любові до Василя? (*Їх внутрішній світ сповнений великих почуттів, душевної краси. Дівчина прагне щастя. Сільська дівчина Маруся «вкручується» перед матір'ю, соромливо приховуючи перші по-*

бачення з коханим, «як ясочка» милується своїм Василечком, червоніє, «як калина», тріпочеться, «як тая рибонька», коли б її крила, «полетіла на край світу». Слухняна і покірна, Маруся зважилась благати батька зглянутись на неї, не губити її щастя і видати заміж за Василя. Вона вибухає незборимою силою кохання: «Таточку, голубчику, соколику, лебединку! Матінко моя ріднесенька! Утінко моя, перепілочко, голубочко! Не погубляйте свого дитяти; дайте мені, бідненькій, ще на світі пожити! Не розлучайте мене з моїм Василечком». Але майнова нерівність насамперед стала непереборною перешкодою до її одруження. Сумне життя настало для Марусі без Василя, який пішов на заробітки, щоб звільнитися від солдатчини. Вона журилась, ночей не досипає, уболіває за долю свого коханого. Маруся ніжно і палко закохана, проте знаходить в собі силу волі, щоб не зустрічатись з Василем до сватання без відома батьків. Прощаючись із Василем, який їхав на заробітки, Маруся пророчить собі смерть: «Василю! На кладовищі мене покидаєш, на кладовищі мене й знайдеш! Поминай мене, не удавайся в тугу... прощай на віки вічні!.. Там побачимось!»)

- Яких страждань зазнала Маруся, журачись за милим? (Героїня стала безвільною, занепала духом, втратила працездатність, нудьгує. Одного разу вона пішла у бір по гриби, змокла під холодним дощем, застудилась і незабаром померла. В останні хвилини, перед смертю, Маруся не скражитьсь на свою долю і не шкодує за втраченим життям, а батькам радить не вболівати, щоб не розгнівати Бога)

4.11.2. Василь.

4.11.2.1. Інформаційне гроно щодо рис характеру та якостей героя.

4.11.2.2. Матеріал для опрацювання образу.

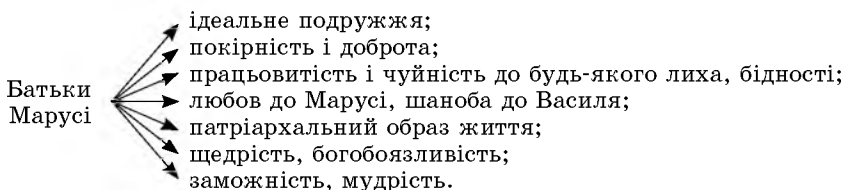
- Яким ви уявляєте Василя? («Світлими тонами змальовано і коханого Марусі Василя. Цей образ цілком гармоніє з образом Марусі. Василь бідний селянський парубок, сирота, працює

світником у місті. Він розумний, гарний, працьовитий і релігійний. Портрет його змальований у фольклорному дусі: «хлопець гарний, русявий, чисто підголений; чуб чепурний, уси козацькі, очі веселенькі, як зірочки: на виду рум'яний, моторний, звичайний...»)

- За яких обставин герой познайомився з Марусею і закохався в неї? (Гнучкий стан Василя Г. Квітка порівнює з молодим ясенком і підкреслює його парубоцьку красу. Василь з першого погляду закохується в Марусю на одному з весіль. Він відчув себе щасливим, коли дізнався, що Маруся його теж любить. Автор користується фольклорними зворотами, словами з народної пісні для висловлювання Василем своїх почуттів. «Марусенько, моя лебідочко, зірочка моя, перпілочко!.. Я мов у раю!»)
- Через що Наум Дрот не погоджується на одруження Василя з дочкою? (Сирота працьовитий і чесний, тому родина Дрота шанобливо ставилася до Василя, але перешкодою до одруження була лиха солдатчина. Василь благає Наума змилюватись над сиротою і віддати свою дочку за нього. Але батько Марусі непохитний у своєму рішенні. Тоді Василь кориться долі. Щоб заробити на найомщика, він змушений іти в найми до купця)
- Як герой сприймає сум коханої через перешкоду до їх одруження? (Коли Василь повертається з торговельних справ, то бачить свою Марусю на лаві під церковним сукном, хоч і вбрану, але не до вінця з ним, а у яму. Угледівши таку картину, Василь зблід, «закричав жалібно, застогнав, зблід як смерть, та тут же і впав, мов неживий...»)
- Що вирішує робити Василь після смерті Марусі? (Велика чутливість і переживання властиві Василеві. Він тяжко сприйняв смерть коханої, навіть хотів покінчити життя самогубством, але знайшов інший вихід зі становища: постригся в ченці печерського монастиря, де незабаром помер під іменем отця Венедикта)
- Які риси характеру сироти Г. Квітка найбільше возвеличує? (Василя показано як скромну, щиру, палаючу й нелукаву людину, що шанобливо ставиться до старших і кориться патріархально-родинним звичаям)
- У чому значення образу героя? (В образі парубка втілено глибокi переживання від втраченого щастя. О. Гончар, виходячи з «народних критеріїв», писав: «В образі Василя письменник намагався втілити найхарактерніші риси кращого парубка, такого хлопця, який був би гідним Марусі»)

4.11.3. Наум Дрот та його дружина Настя.

4.11.3.1. Інформаційне гроно щодо рис характеру та якостей героїв.

4.11.3.2. Матеріал для опрацювання образів.

- Як Г. Квітка характеризує ідеальність наума Дрота? (*Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові і матері слухняний, страшим себе покірний, меж товариством друзяка, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь, п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь, а що до церкви — так хоч би і маленький празник, тільки піп у дзвін, він вже й там... Коли прочує яку бідність, наділить по своїй силі і совіт добрий дасть*)
- В яких умовах він живе зі своєю дружиною? (*«Щасливе і заможне життя було в нього з Настею. Їх турбувало лише те, що не було дітей, і не знали вони, кому дістанеться їх добро після смерті. А в них було й воликів пар з п'ять, була і шкапа, були й батраки, було чим і панщину відбувати, і у дорогому ходити, була і нивка одна і друга, ще дідівська, а третю він сам вже купив, так було йому чим орудувати»*)
- Чим пояснити неоднозначне ставлення Наума до коханого Василя? (*Наум шанував Василя, але дочку не віддавав за нього — бідняка, бо той мав іти в рекрути. Дрот не хотів, щоб його єдина дочка залишилася «не жінка, ні удова, звісно, як солдаток шанують: як саму послідню паплюгу, і ніхто і не вірить, що була солдатка й чесна». Не хотів він і допомогти найняти найомщика: «Як знатимуть, що в тебе жінка багата, то так тягнутимуть, що тільки держись, і усе до кінця не доведуть, усе заставлятимуть, щоб було за що вчепитись»*)
- Що свідчить про взаємоповагу в родині Дротів? (*«Життя в сім'ї Наума Дрота проходило в повній згоді, ніколи не було сімейних чвар. Він любив свою дочку, шанував дружину Настю. Наум був вольовий, непохитний у своїх намірах, дотримувався патріархального образу життя. Всі складні питання він вирішував на свій погляд. Дочка і дружина безперечно слухали його. Дружина говорить: «Він мені закон, а не*

я йому». Маруся каже: «Чи здужала, чи не здужала, а коли батько каже без жартів та трохи чи й не сердитий, то треба устати». Батько Марусі дуже релігійний, тому він і сподівається на «волю божу»)

- Як Дроти сприйняли смерть своєї дочки? (Смерть Марусі була тяжкою втратою для батьків. Наум оплакує свою дочку: «На кого ж ти нас покинула? Узяла всі наші радощі з собою...»)
- Якою у творі зображена дружина Наума? (Настя — працююча, релігійна, любляча мати, добра і покійна. Вона бажала щастя для Марусі, хотіла видати її заміж за Василя, але залежність від рішень чоловіка змусила покоритись його волі)

4.12. Ідейно-художній аналіз твору. Бесіда за питаннями:

- Над чим розмірковує Г. Квітка на початку твору? («...Немає на світі нічого вічного: сьогодні живеш, а завтра — помер»)
- Чому необхідно покорятися Отцю Небесному? («...Коли вже й пошле за гріхи яку біду, то він же і помилує! Тільки покоряйся йому!»)
- За що Бог був милосердним до Наума? («Хоч маленьке свято, а він свічечку у церкві поставить, гроші старцям роздасть»)
- Як письменник вперше характеризує Марусю? («Ходить на вулицю не любила, а ось із задоволенням допомогала батькам, варила їжу, прjala»)
- Де познайомилися Маруся та Василь? Яке враження справила на хлопця дочка Наума Дрота? («Став наш Василь і сам не свій, і, як там кажуть, як опарений. То був шутливий, жартівливий, на вигадки, на приклади — поперед усіх: тільки його і чули, від нього весь регіт іде; тепер же тобі хоч би півслова промовив: голову посупив, руки поклав під стіл і ні до кого нічирк; усе тільки погляне на Марусю, тяжко здихне і пустить очі під лоб»)
- Що розповів Левко Цьомкало сироті про Марусю? («Ця дівчина багата, вона байдужа до розваг і гуляти на свята не ходить, роботяца: добре шие, пряде, варить і пече»)
- Які почуття охопили героїню, коли вона взяла від Василя горішки? («Їй часом ставало то весело, то сумно, і вона сама не знала, що з нею діється»)
- Як Олена Кубраківна охарактеризувала Марусі Василя? («Він свитник, хлопець дуже гарний, має гнучкий стан та на сільських дівчат і не дивиться. Нібито його хазяїн хоче взяти хлопця в прийми, віддати за нього свою доньку-красуню»)
- Чим був викликаний сум героїні, коли вона повернулася до дому з весілля? (Думала, що Василь її не любить)

- Як це вплинуло на її діяльність по господарству? (*«Треба було йти по зілля на город, а вона з кошиком пішла по воду. Прийшла додому, затопила піч і почала ставити в неї порожні горшки, замість пшона стала терти сіль — усе в цей день робила не так як слід»*)
- Про що вигадав Василь дівчатам, аби разом з ними піти до міста? (*«Нібито по дорозі бігав якийсь собака і кидався на людей. Парубок пообіцяв провести їх і оборонити від злодія»*)
- З якою промовою про щире почуття звернувся Василь до Марусі, коли вони залишилися на самоті? (*«Люблю я тебе, Марусенько, усім серцем моїм, люблю я тебе більш усього на світі. Не сердься на мене, не відворожуйся, не затуляй очиць твоїх білою рученькою, дай її мені сюди, нехай пригорну її до свого серденька, та тоді хоч і вмру, коли тобі невгодна щирая моя любов!»*)
- Коли героїня остаточно повірила в те, що хлопець її палко кохає? (*«Та я ж тобі, моя Марусенько, тим же Богом божуся, що нема у сьому ніякого гріха. Він повелів бути мужу й жоні; заповідав, щоб вони любили один одного і щоб до смерті не розлучалися. Тепер ми любимося: дасть Бог»*)
- Чим дочка здивувала батька після повернення з базару? (*«Ніколи Маруся не варила такого самачного борщу»*)
- Через що дівчина вимушена була приховати від батьків своє побачення з коханим?
- За яких обставин Василь познайомився з Наумом Дротом?
- Чим викликане добродушне ставлення Дротів до хлопця?
- Прочитайте виразно опис обряду сватання. Для чого Г. Квітка використав його у творі?
- Чому Наум не дав згоду на одруження Василя з дочкою? (*Його могли забрати в солдати. «Принеси бумагу, що «найомщик» принят за самого себе і за твої гроші — от тобі зараз, обома руками, віддам Марусю»*)
- Що свідчить про те, що Маруся, опікуючи Василя, відмовляла всім, хто до неї сватався?
- Як героїня готувала паску? (*«Учинила паску, поклала в неї яєчок, імбиру, шафрану, і паска спеклася висока, жовта і ще у печі добре зарум'янилась»*)
- За яких обставин Наум раптово зустрів Василя на Великдень у церкві?
- Чим пояснити те, що родина Дротів за столом харчувалася разом із батраками?
- Як сталося, що Маруся захворіла?

- Яким чином Наум з Настею лікували дочку від застуди? (*«От він зараз дістав йорданської води та й звелів Насті, щоб нею натерла Марусі бік, де болить, і дав тієї води трошки напитись, а сам підкурював її херувимським великоднім ладаном...»*)
- До кого найнявся Василь на роботу, аби здобути гроші, щоб відкупитися від рекрутчини? (*«Хлопець найнявся до купця-залізняка, для цього Василь навчився читати, писати, рахувати; співав у церковному хорі»*)
- Через що розлучення Василя і Марусі було надто сумним? (*«Як ти вернешся, Василечку, то, може, мене на сім кладовищі будеш так поминати»*)
- Що робив Дрот для спасіння Марусі від недуга? (*«Запрошував цирюльника, приводив німця-лікаря»*)
- З якою промовою звернулася героїня до батьків?
- Як Василь сприйняв смерть коханої? (*«Василь скрикнув, жалібно застогнав, зблід як смерть та тут і впав мов неживий до мертвої, припав до неї і, ридаючи, цілував її руки. Він так плакав і вбивався, що всі люди, навіть малі діти, почали голосити, дивлячись на Василя і на Марусиних батьків»*)
- Що було незвичним для поховання Марусі? (*«Запросили, як на весілля, бояр, дружок, старостів, свашок та світилку, а молодого не знадобилось вибирати — це був Василь, посватаний наречений Марусі»*)
- Куди зник Василь, коли залишився самотнім? (*«Пішов у ченці і став уже дияконом Печерського монастиря в Києві»*)
- Через що батьки Марусі не змогли побачити Василя, приїхавши до нього в Київ? (*Чернець сказав їм, що той помер: «Він і прийшов немощний та таки себе не оберігав: не слухав нікого, ськав усякої болісті і заморив себе зовсім. Далі чах-чах та от неділь зо дві як і помер»*)
- З яким останнім проханням перед смертю звернувся коханий Марусі до служителів монастиря? (*«Якоїсь землі, що у нього у платку була зав'язана, покласти з ним, а платок шовковий, червоний, просив покласти під голову»*)
- Чого побажав Наум Василеві, відслуживши по ньому панихиду? (*«Дай Господи милосердний, щоб ти там знайшов свою Марусю!»*)
- Що зумовило трагічне закінчення твору? Хто є винним у нещасті двох молодят?
- Які знання про життя і побут селян у першій половині XIX ст. ви почерпнули з твору?
- Що вас особливо вразило в повісті? Чому?

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Вперше Василь познайомився з Марусею:
 - а) під час збирання у лісі грибів і ягід;
 - б) перебуваючи на ярмарку; в) *на одному з весіль*;
 - г) коли вона прийшла по воду до річки.
2. Коханий героїні — сирота, бідний парубок, який працював у місті:
 - а) шевцем; б) *свитником*; в) кравцем; г) ковалем.
3. Найбільше Маруся полюбляла:
 - а) читати книжки; б) відвідувати церкву;
 - в) *господарювати по хаті*; г) перебувати на вечорницях.
4. На загадку про себе сирота подарував коханий:
 - а) *горішки*; б) намисто; в) хустку; г) черевики.
5. Через що Наум Дрот спочатку не дав дозволу на одруження Василя з Марусею? Оскільки хлопець був:
 - а) сиротою і дуже бідним; б) *вимушений їти в солдати*;
 - в) вже засватаний на іншій дівчині; г) кріпаком.
6. Церковне свято, яке згадується у повісті:
 - а) *Вербна неділя*; б) Великдень; в) Пречиста; г) Спас.
7. Кульмінацією твору «Маруся» є:
 - а) служба Василя в монастирі; б) хвороба Марусі;
 - в) *смерть героїні*; г) страждання Василя через втрату коханої.
8. Кого автор «Марусі» так характеризує: «...на вигадки, на прикладки — поперед усіх: тільки його й чути, від нього весь регіт іде»?
 - а) *Василя*; б) Наума Дрота; в) Левка Цьомкала;
 - г) купця-залізняка.
9. Основний конфлікт твору має характер:
 - а) психологічний; б) національний; в) побутовий;
 - г) *соціальний*.
10. Хто з письменників звернувся до Г. Квітки, написавши: «Ваша «Маруся» так мені про вас розказала, що я вас навиліт знаю»?
 - а) І. Котляревський; б) М. Гоголь; в) Є. Гребінка; г) *Т. Шевченко*.
11. Укажіть хибне твердження:
 - а) Опис поведінки Марусі має фольклорну основу.
 - б) *Устами Наума Дрота Г. Квітка-Основ'яненко першим в українській літературі правдиво висловився про гірку долю кріпаків*.
 - в) Процес праці у повісті «Маруся» не описаний, а лише названі різні її види.

г) На образах Марусі й Василя позначився вплив сентименталізму.

12. Свою героїню повісті «Маруся» Г. Квітка порівнював з:

а) Лаурою; б) Джульєттою; в) *Афродитою*; г) Венерою.

Примітка. За кожну правильну відповідь устанавлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Як ви вважаєте, хто є винним у трагедії Василя і Марусі? Чи можна було їй запобігти? Відповідь умотивуйте.
2. Доведіть, що «Маруся» — сентиментально-реалістичний твір. Наведіть переконливі аргументи.
3. Народний обряд, про який не зазначається у повісті «Маруся» Г. Квітки:
 - а) панахида; б) *хрестини*; в) весілля; г) поховання.

Картка № 2

1. Дослідіть, які світоглядні переконання Г. Квітки під впливом Г. Сковороди, виявилися у творі «Маруся». Свої спостереження обґрунтуйте.
2. Чому, на ваш погляд, багатий, добрий і набожний селянин Дрот не допоміг убогому сироті Василеві заплатити найманщикові? Чи виваженим було його рішення? Висловіть власне припущення.
3. «Сентименталізм» з французької перекладається як:
 - а) *чутливість*; б) традиційність; в) обґрунтованість; г) пишномовність.

Картка № 3

1. Яким чином виявився вплив усної народної творчості на повість Г. Квітки «Маруся»? Свою думку підтвердіть фактами з твору.
2. На думку критика Д. Чалого, побудова повісті, її основна фабула багато в чому нагадують житійну літературу. Чи погоджуєтесь ви із цим трактуванням? Власні міркування обґрунтуйте.
3. З нижчезазначених ознак виберіть ту, яка характерна для сентименталізму:
 - а) підвищений інтерес до історичних подій;
 - б) наслідування античного мистецтва;
 - в) *утвердження багатства духовного світу представників нижчих станів*;
 - г) нахил до ускладненої форми.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності

IX. Домашнє завдання

Опрацювати ідейно-художній зміст частин I–V твору Г. Квітки-Основ'яненка «Контопська відьма», скласти питання до них; підготувати інформацію «Зображення козацтва в українському суспільстві за часів Великої Руїни».

Урок № 25

Г. КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО. «КОНОТОПСЬКА ВІДЬМА». КАРТИНИ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА ЧАСІВ ВЕЛИКОЇ РУЇНИ

Мета: ознайомити школярів з наступним програмовим твором Г. Квітки-Основ'яненка, розкрити його ідейно-тематичне спрямування, особливості зображення життя українців за часів Великої Руїни в «Конотопській відьмі»; розвивати пам'ять, увагу, спостережливість, культуру зв'язного мовлення, творчу уяву, логічне мислення; вміння грамотно висловлювати власну думку, робити висновки; виховувати почуття поваги до творчості Г. Квітки, інтерес до читання художньої літератури, історичного минулого рідного краю, наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Г. Квітки-Основ'яненка, підручник, текст твору та фотоілюстрації до нього, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки), історична карта «Україна в добу Великої Руїни».

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Конкурс «Найуважніший читач повісті Г. Квітки “Маруся”»

Завдання. Правильно відповівши на запитання, за першими літерами відповіді прочитайте прізвище автора цих рядків: «Читаючи повісті й оповідання Г. Квітки-Основ'яненка, я не раз плакав від щирого серця або реготав як той козак, до знемоги».

1. Подарунок Василя Марусі. (*Горішки*) 2. Творчий метод у літературі та мистецтві, що полягає в об'єктивному і всебічному відображенні дійсності. (*Реалізм*) 3. Літературний рід, до якого належить жанр повісті. (*Епос*) 4. Милосердним у творі «Маруся» письменник називає... (*Бога*) 5. Думка Г. Квітки, що виражена у творі, його ставлення до подій, явищ і людей — це... (*Ідея*) 6. Риса, яка притаманна всій родині Дротів. (*Набожність*) 7. Прізвисько подруги головної героїні повісті. (*Кубраківна*) 8. Назва книги, яку читав Василь у церкві на Великдень. (*Апостол*)

Відповідь:

г	р	е	б	і	н	к	а
---	---	---	---	---	---	---	---

2. Мозкова атака. Відповідь на запитання

- Як ви розумієте поняття «нечиста сила»?
- З якою метою у творах художньої літератури письменники застосовують елементи фантастики, казки?
- Що вам відомо про бурлеск як гумористичний жанр? Наведіть приклад.
- У чому, на ваш погляд, полягає спорідненість творів І. Котляревського «Енеїда» і Г. Квітки «Конотопська відьма»?
- Згадайте козацькі літописи, в яких розповідалося про події, що відбувалися після смерті Б. Хмельницького. Яким чином вони вплинули на художню літературу кінця XVII — початку XIX ст.?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

«Конотопська відьма» — майстерний малюнок старих козацьких порядків... у новочаснім сатиричнім освітленні.

І. Франко

Якщо вчуєш жарт, шукай в ньому приховану правду.

О. Довженко

1. Вступне слово вчителя про життя українського суспільства за часів Великої Руїни (історична довідка із застосуванням карти України цієї доби)

Після смерті Б. Хмельницького, коли гетьманом вдруге було обрано Юрася Хмельниченка, на Україні настала лиха година. Було безладдя, внаслідок чого кожний робив, що хотів. Із заходу чинили утиски на Україну польські війська; з півночі й від сходу московські, а з півдня турки й татари. До того ще Україна розділилася на дві частини: Лівобережну й Правобережну (від ріки

Дніпро). На Лівобережній вибрали одного гетьмана, на Правобережній другого. Доходило до того що гетьмани воювали між собою. І так брати билися з братами, Україна спливала кров'ю і щораз більше занепадала. Недарма народ та історія назвали ті часи «Руїною».

2. Робота над твором Г. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма»

2.1. Джерела для написання твору.

- Реальна дійсність життя українського народу, історична епоха кінця XVIII ст.
- Автор точно і детально описує життя в Конотопі, стосунки між людьми, правдиво змальовує психологічні мотиви їх учинків.
- Широко використано приказки, народні повір'я, перекази, яскраво зображено побут, змальовано реалістичні картини селянського життя.
- Зв'язок з творчістю М. Гоголя.
- Розправа над відьмами — дійсна подія, яка свідчить про неймовірну темряву, забобонність і дикість деяких представників дворянства.

Поміщиця одного повіту, щоб позбутися посухи, викликати дощ, звеліла топити в ставку старих жінок, маючи надію виявити відьму (вона не тоне), яка нібито «вкрала дощ». У такому разі керувалися переконанням, що вода як елемент, освячений актом Божого хрещення, не приймає до себе нечистого, грішного.

2.2. *Тема:* письменник правдиво показав суспільні взаємини, сатирично висміяв життя і побут українського панства і козацької старшини кінця XVIII ст.

2.3. *Ідея:* гостра сатира на адміністративний апарат гетьманського ладу (некультурність, самодурство, здирство, взаємні інтриги й обдурювання...).

2.4. *Основна думка:* «Ішов, ішов дорогою, та і в яму впав, любив, любив хорошую, та й плюгаву взяв».

2.5. *Жанр:* гумористично-сатирична повість (бурлескний твір).

2.6. Сюжет твору.

Сюжет повісті становить складне поєднання побутових епізодів з фантастичними. Конотопський сотник Забрюха сватається до хорунжівни Олени, але дістає «гарбуза». Писар Пістряк намагається хитрощами скинути Забрюху із сотнества і зайняти його посаду: він намовляє свого керівника водою перевірити відьом. І тут у повість вплітається фантастика: відьма Явдоха Зубиха наводить ману на людей коло ставка, викликає чаклуванням

переліт сотника з Конотопа на Безверхий хутір, потім одружує його з гунявою Солохою, писаря Пістряка — з наймичкою Пазькою, а хорунжівну Олену — із судденком Халявським. Закінчення знову реалістичне. Забрюху скидають із сотництва, а Пістряка — з писарства, і вони знову стають приятелями. Зубиха зачахла і вмерла. Як відьму зарили її в яму, прибивши осиковим кілком, «щоб ще не скочила».

Сюжетні лінії:

- відомості про предків Забрюхи;
- намагання пана сотника одружитися з Оленою за допомогою ворожінь Явдохи;
- М. Забрюха і П. Пістряк — «керівники козацької сотні»;
- Олена і пан Халявський;
- містична діяльність Явдохи Зубихи;

2.7. Композиція.

Повість містить 14 частин і «закінчення».

Експозиція: знайомство читача з паном сотником Микитою Уласовичем Забрюхою.

Зав'язка: рішення Забрюхи будь-яким шляхом домогтися любові від Олени Йосипівни; намагання Пістряка помститися пану сотнику за те, що той принизив писаря перед військом козацьким.

Кульмінація: усунення зі своїх посад Забрюхи і Пістряка, їх деградація.

Розв'язка: «заключення», кожний герой твору отримує покарання; страшна смерть конотопської відьми.

2.8. Проблематика.

- Керівник і влада.
- Розум і безглуздя.
- Щирість у взаємостосунках між людьми.
- Прагнення будь-яким шляхом збагатитися, отримуючи посаду.
- Обов'язок перед суспільством.
- Деградація особистості.
- Ворожіння і свята віра в Бога.

2.9. Ідейно-художній аналіз твору. Бесіда за питаннями:

Частина I

- Хто був Микита Уласович Забрюха?
- Як Г. Квітка характеризує свого героя? Чи можете ви за цим з'ясувати ставлення автора до конотопського пана сотника? («...У неділеньку свту не брав білої сорочки, та й прощайте

у сім слові — китаєвих синіх штанів на ніч не знімав, так, сердека, у них і ночував... Зараз схопивсь, випозіхався, вичухався, помоливсь богу, нюхнув разів тричі кріпкої роменської кабаки. ...Голова йому нечесана, чуб не підголений, пика немита, очі заспані, уси розкуйовджені, сорочка розхристана»
Про що свідчить мова, яку дібрав письменник, описуючи свого героя?

- Чому прізвище Забрьощенко було замінено народом на Забрьоху?
- Через що Микита вчасно не одружився? (*«Батько-бо його старий Улас був собі скупенький, і коли, було, Микита як озьме його за серце, стане батька прохати, щоб його оженив, то старий насупить брови, зиркне на нього сторч та й скаже: “Нехай лишень виясниться, бач, нахмарило. Який тепер сякий-такий син жениться. Бач, хліб дорогий, по п’яти алтин мішок, та й тісно нам буде, як тобі жінку озьмемо: де мені вас містити з дітворою, що вже знаю, що так і обсипле. Нехай лишень опісля подумаємо”»*)
- Що дізнався Забрьоха від людей про Олену? (*«...У неї нема ні батька, ні матері, а тільки самий брат; що вона хазяйка невсипуща, сама й около коров, сама й у полі при косарях і при женцях, а зимою у винниці сама догляда і се борошно скупує»*)
- Чим дівчина сподобалася пану сотнику? (*«...Дівка здорова, молода, оглядна, чорнобрива, повновидна, а худоби-худоби — так батечки! Свій хутір, лісок, винничка, млинок, вітрячок, а скотини та овечок — так нічого й казати!»*)
- Чому Забрьоха вимушений був набрехати про причину приїзду до Олени її брату? (*«...Старі люди кажуть: тільки що ще задумаєш свататись, то й станеш зараз брехати, і що без брехні ні жоден чоловік не сватався»*)
- Як він пояснив мету свого візиту до хорунжого? (*«...Буцімто йому треба брагу для волів найняти на зиму (а ще де та зима? Ще тільки Петрівка йде), так він почув, що у пана хорунженка у винниці барда добра і добре скотини доглядають, приїхав найнятися і сторожитись»*)
- Що пояснив брат гостю про відсутність своєї сестри? (*«Сестра у полі, поїхали там трошки просця посіяти, так вона догляда, бо вже без неї ніхто нічого не тямить зробити»*)
- Чи можна вважати хорунжого ледачим? (*«Не знаю я сього діла і ні в віщо не мішаюсь, про те сестра зна»*)

- Як Олена зустрічала гостей? («*Бачить, що чужий чоловік, зараз мотнулась, звеліла із ставка потягти карасів і загадала ввечерю варити; сюди-туди шатнулась і увесь порядок дала, що й на завтра робити, і кому, куди і зачим їхати, а далі одяглась таки любенько, як звичайно панночці та ще у хорунжівні: до старенької плахти та почепила люстринову запаску, одягла тож шовкову юпку, та на шию дукат на бархатці, та червоні черевички узула, а на голову хорошу стрічку поклала, та й вийшла і поклонилась пану Уласовичу низенько*»)
- Чим господиня вразила Забрюху? («*Як побачив таку панночку, що не тільки що зроду не бачив такої, та вона йому й не снилась така, та аж задрижав, і не тямить вже, що йому й казати... та знай слинку ковта, дивлячись на таку кралю*»)
- Кого намагався висміяти Г. Квітка-Основ'яненко на прикладі брата Олени?
- Чому Забрюха зізнався Йосиповичу про причину приїзду до нього? Як той зреагував на прохання пана сотника віддати за нього Олену? («*Побачу, цят, сестра скаже, нехай до завтра, лягайте лишень спати,— та й пішов від нього*»)
- З чим повертася Забрюха від Йосипівців? Через що його проймав сором? («*Ввійшла з кімнати паньмичка, поклонилась та й поставила на столі перед паном Уласовичем на сковороді... печений гарбуз! ...Він мерщій на коня та навіткіача побіля хат; тільки й чує, що люди з нього регочуться, йому ще більше соромно, ще більш коня поганя... Одно те, що сором, а тут і такої дівки жалко, та ще ж ні ївши, ні пивши! От вже нам Уласович і додому з гарбузом так і біжить, як і біг до дівки, думаючи рушники брати*»)

Частина II

- Як Г. Квітка описує П. Пістряка? Про що свідчить ставлення автора до свого героя? («*А хто ж то лізе? Що ж се він так там мордується? То піткнеться у двері, та й назад наші... Лізе то не хто як сотенник конотопський писар і щирий приятель пана сотника Микити Забрюхи*»)
- Яку залежність мав Микита Уласович від сотенного конотопського писаря? («*...Він без нього ні чарки горілки, ні ложки борщу до рта не піднесе, а вже на пораді, як Пістряк Григорович сказав, так воно так і є, так і буде, і вже і до сто баб не ходи, так ніхто не переможе*»)
- Де і за яких обставин П. Пістряк здобув освіту? Про що це свідчить? («*...Дванадцять год учився у дяка в школі: у год вчистив граматику, два годи вчив часословець, півчварта*»)

года сидів над Псалтирем і з молитвами зовсім вивчив, та півп'ята года вчився писати, а цілісінський год вчився на щотах; а промеж тим, ходячи на крилас, поняв гласи, і ермолойні догматики, і Сквородині херувимські, туди ж за дяком і піддячим окселентує і Павла чтеніє, коли не багацько закладок, утне на усю церкву голосно; а вже на річах так і бойкий, що як розговориться-розговориться, та усе не попросту, усе з писання...»)

- У чому було призначення довгої хворостини, з якою пан писар намагався потрапити у приміщення до Забрьохи? («...Но она не суть уже хворостина, понесе убо суть на ній змістилице душ козацьких прехваброї сотні Конотопської, за ненахожденієм писательського существа...»)
- Яке предписаніє отримав пан сотник? («...Іти в Чернігов за всею сотнею і зібратись зо всім прибором і узяти провійонту для себе і коней на дві неділі»)
- Як він зреагував на нього?
- Через що П. Пістряк не міг остаточно порахувати козаків?
- Яким чином писар намагався бути хитрішим за пана сотника? («Се на біду вже йде, коли пан сотник та буде розумніший мене. Нащо ж йому і писар, коли сам буде і видумувати і підписувати? Отже тільки не видно, що сам буде й писати та, може, й на щотах викидати. Та не дамся-бо... Я йому хука усучу»)
- Що висміює Г. Квітка на прикладі пана Забрьохи, коли той з'явився перед військом для з'ясування кількості козаків? («...А він більш тридцяти ліку не знав, а козака ні однісінького у твар не знав і не тямив, хто з них Демко, а хто Процько»)
- На яку помилку зазначив пан сотник своєму писарю, коли той не міг дорахуватися одного козака? («Адже і козаки усі, і з хворостини ні жоден не втікав. Се ти як переломив хворостину, так вона якраз на козакові хруснула. От ти, держачи її на дві половини, тим одного і не долічувавсь»)
- Як сприйняв Пістряк образу від пана Забрьохи за невміння вести облік козаків? («Подавишся, як я тобі галушку піднесу... Підведу тебе під монастир... Буде у Конотопі сотник, та не Забрьоха... кланятимуться і Пістряку»)
- Що свідчить про безлад серед козацької сотні, якою керував М. Забрьоха? («Війтесь собі, куди хочете, хоч на шибеницю. Який я порядок дам, коли писар сказився? На те дивлячись, і козацтво рушило: хто у шинок, хто у солому після такої муштри спочивати, а інші мотнулись на вгороди дівчат полахати...»)

Частина III

- З приводу чого жалкував Забр'юха, сидячи на лавці вдома? (*«Що йому учора Йосиповна Олена, панна харунжівка, піднесла, мов тертої під ніс кабаки, печеного гарбузця; що він після учорашнього дня ще не пив, не їв, а тут ще не виспався; що треба йому збиратися з своєю сотнею у поход аж у самісінький Чернігов; та я ж кажу, після такої біди ще й нове лихо зіклалося йому, що розсердив свого сотенного пана писаря Пістряка, а розсердившись, вже він не буде ніякої поради давати, як начальство пришло об чім лепорт чи як там його; тоді що чинити?»*)
- Чого не міг простити писар пану сотнику? (*«...Да не розсміються надо мною наші козаки і рекуть нині: «Писар наш суть дурень, не вмів розібрати, що хворостина суть удобосокрушаємая». ...Того для подобало вам, пане сотнику, всп'ять зря покинути прогрішення брата вашого; скріч устами ко вуху повідати йому, а не все козацькоє услышаніє»*)
- З якою метою Микита Забр'юха намагався налагодити стосунки з писарем після того, коли він його висміяв серед козацтва? (*«Здолай же дружбу, не сердься на мене, та з серця не говори мені з письма, а кажи просто. Тут і так, не тобі кажучи, лихо та ще з лихом, а тут ще у похід іти. Ось давай про се толкуватись, що нам по тому лепорту робити... Адже сотня уся, то й добре; ну, дальш каже, що робити?»*)
- Як Пістряк пояснив пану сотнику причину посухи на землі. (*«Є на світі нечистиві баби... поселяють вражду і роздор проміж супружнього пребиванія; возбуждають любовное преклоненіє уноші к діві і от Онаія к оному, і прочее зло неудоборекомое, а паче усього, затворяють хляби небесні і воспрецають дождеві орошати землю, де погібнеть род чоловічеський»*)
- Які відчуття охопили Забр'юху, коли він почув від писаря розповідь про відьом? (*«Та цур їм, не споминай їх мені, пане писарю! Хоч до вечора і далеко, а як налякаєш мене, то усю ніч буду жахатись і не спатиму, усе відьом буду боятись... вона перекинеться клубком, кинеться тобі під ноги, зів'є тебе та й щезне. ...Чи мало старі люди такого розказують, так що, наслуховавшись, цілу ніч дрижаки спати не дадуть»*)
- Що робить батько Уласа Забр'юхи з представниками нечистої сили? (*«...Їх возищає і у річці топляє. Аще кая суть відьма, та не погрязнет на дно річне, аще, і камень жертівний на виї єя причепляють, аще же непричасна єсть злу силу, абиє погрязнет у воді»*)

- Яку користь мав П. Пістряк від того, що пан сотенний вирішив не йти у військовий похід, а зайнятися боротьбою з тими, хто перешкоджає дощу? («На руку ковінька нашому пану Пістряку. Зробив з паном сотником, що йому треба було і чого йому давно хотілось. Пошив у дурні. Підвів, щоб не слухав предписанія начальства, не йшов у Чернігов, може, від татар або від ляхів відбиватись; а поки кривий Хверлуценко з одною ногою дошкандиба і начальство прочита лепорт, що пан конотопський сотник замість діла прийняєсь відьом топити, подума, що він нерозумний, а то вже й зовсім одурів... «Певно, його замінять, а сотником поставлять... вже ж нікого більше, як мене.

І ураговим бабам і молодицям, хто мені якусь капость робив, або... те-то... не сотвориша послуханія... знаю такієвських... усім віддячу, позаполіськую їх добре! Спасибі, що мій дурень гне шю і лізе у біду, як віл у ярмо»»)

Частина IV

- Що відбувалося з худобою, коли біля неї не було господарів?
- Яке видовище зібралися подивитися мешканці Конотопа?
- Через що пан Симеон розігнав різкою школярів, які прибігли подивитися на подію біля річки? («...Сконпоновали смішного вірша на свого дяка»)
- Як у творі характеризується діяльність ворожок? (Пріська Чирячка — «...змолоду давила зінське щеня; зніма остуду, переполох вилива, злизує від уроків, соняшниці заварює...»). «Раз пан Пістряк та попросив її, щоб дала йому любоців, щоб його усяка чи дівка, чи молодиця, на яку оком накинув, щоб його полюбила, отже ж то випив тих любоців та й пішов на вечорниці, та тільки було що розходивсь... як же йому завадить! Так і додому не добіг».

Химка Рябокобилица — «...вже коли в кого що пропаде, то й не думай іти до ворожки, вона самій умілій брехню задасть, а скаже на того, на кого хоче та на кого сердита». Оттак було сказала раз і на пана Пістряка — що то! І старшини не минула! — що буцімто він у чоловіка бджоли підрізає».

Явдоха Зубиха — «...вона як удень то і стара, а як сонце заходить, так вона і молодіє, а у саму глупу північ стане молоденькою дівчинкою, а там і стане стариться і до сход сонця вп'ять стане стара, як була учора». «Раз пан писар Ригорович читав перед громадою якесь-то предписаніє від начальства... як ось і йде Зубиха та й глянула на нього і тільки і всього,

що всміхнулась, так що ж? Він зараз бумагу об землю, підтикався та й давай скакати перед громадою. Сміху було такого, що не то що!»

Пазька Псучиха — «...нишком, не хвалячись, чаклує... То куди махнула, туди і хмари підуть».

Домаха Карлючківна — «...коли роззявить рот, так і лопата улізе, нісочок, як у рябця, а як дивиться з Конотопа очицями, так одним у Київ, а другим у Білагород».

«Шоста була Векла, старого Штирі невістка, а сьома Устя Жолобиха...»)

- Чому, на ваш погляд, саме цих жінок було звинувачено в зносінах із нечистою силою і в тому, що, нібито, саме вони перешкоджали дощовій погоді?

Частина V

- Чим пояснити ретельність контролю з боку Пістряка за ув'язненими відьмами? («...Щоб котра з них, перекинувшись або сорокою, або свинею, та не дала б дьору»)
- Про що свідчить невміння пана сотника вести промову серед людей?
- Як народ, а потім і Забрьоха поставились до втоплення Векли Штирихи?
- За що Пістряк намагався її знищити? («Просих — і не дала, позичах — і не повірила; стражі предах — і не відкупалася, якоже другії проції»)
- З якою промовою звернувся Талимін Левурда до Забрьохи щодо зв'язку його жінки з нечистою силою? («...Дивлюсь... аж в неї в гостях чорт, та от, як бачите, словнісенько як пан писар Прокіп Ригорович, нехай здоров буде, така йому і пика, і одежа, і усе таке. Я до чорта, а він від мене, я за ним, а проклятий чортяка та у сіни, він бачить, що непереливки, та у трубу, я як злякаюсь, як вернусь у хату, та на піл, та що то: й кожухом уквивсь, а сам дриву з переляку, що бачив чорта і що моя жінка з ним дружить»)
- Чому Ригорович всіляко намагався перешкодити покаранню дружини Левурди?
- Чим пояснити думку чоловіка про те, що Пістряк — чорт який відвідував його Стеху?
- Як помстився Левурді за своє звинувачення пан писар? («Пойміте його і водворіте у ратушу і присовокупіте нозі його до клади, бо сам сознание учинив, що видів і осязав живого чорта, убо він є колдун, чаклун; воутріє ізбию киями сього грішника»)

- Що було характерним у поведінці Забрюхи під час суду над відьмами? (*«Микита Уласович вже й дримати став, по його так вже б пора і додому: чи будуть дощі йти, чи ні, йому нужди мало; не стане свого хліба, йому принесуть; Конотоп не мале село; без сварки, без позивання не обійдеться. Усе знай позіха та... пальцем знай штрика то у лоб, то у ніс»*)
- Які труднощі виникли під час покарання Явдохи Зубихи?
- У чому виявилася байдужість Забрюхи до суду, який чинив Пістряк над відьмами? (*«...Робіть, що знаєте, тільки швидше, бо вже обідня пора. Я б вже давно дав дьору, так хочеться дивитись на сюю кумедію, що на собі цілісінький віз каміння, а вона не тоне, а плава поверх води. Робіть собі що знаєте, а я буду на готове дивитись, я на те у Конотопі сотник»*)
- За що народ звинувачував Явдоху Зубиху? (*«Нехай не краде з неба хмар, не хова дощу у себе на миснику...»*)
- Як відьма сприйняла друге покарання над собою? (*«...По два парубка сіло на руки і на ноги, а два узяло здоровенні пучки різок та й почали чистити... аж засапались б'ючи, б'ють — б'ють, і вже цурпалки летять... А що Явдоха? Лежачи під різками, казку каже»*)
- У чому виявилася витримка Явдохи під час її катування різками? (*«...Б'ють-б'ють бісівську бабу, скільки хлопців перемінилося, скільки різок перебрали: і вербових, і березових, і тернових, а їй не позначилось нічого, неначе тільки що лягла і не трішечки і не бита...»*)
- На що Швандюра «відкрив очі» тим, хто намагався чинити суд над відьмою? (*«Тоді усі побачили, що лежить товста вербова колода, поперепутована вірвовками, і сидять на ній чотири хлопця здоровенних і держуть її якомога, щоб не пручалась, а чотири б'ють тую колоду зо всієї сили добрими різками, неначе кого путнього. А біля тієї колоди лежить сама по собі Явдоха Зубиха, і не зв'язана, і регочеться, дивлячись, як працюються люди замість її та над колодою»*)
- Якої шкоди вчинила Зубиха Пістряку? (*«Се вона мені зробила, що я після перепою химери погнав»*)
- У чому вбачав для себе користь пан писар від відьми? (*«Такої мені і треба!.. Піддобрюсь до неї, воно pomoже його (Забрюху) втопити, а мені винирнути з писарства та на панство...»*)
- Що намагався висміяти Г. Квітка-Основ'яненко у сцені суду над відьмами? Який вид гумору він при цьому застосував?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

Частина I

- Микита Забрьоха — конотопський пан:
 - хорунжий; б) писар; в) гетьман; г) *сотник*.
- Батько Микити не виявляв великого бажання:
 - навчати сина військової справи;
 - одружувати його*;
 - балувати дитинчатко дорогими подарунками;
 - виховувати і привчати спадкоємця до етикету.
- Уподобавши собі хорунжівну Олену, Забрьоха найбільше цінував її:
 - вміння гарно співати; б) доброту і веселу вдачу;
 - придане*; г) вправність у господарюванні.
- До якої брехні вдався Микита Уласович, приїхавши сватати Олену? Буцімто він:
 - бажав порадитися з приводу обробки землі;
 - розшукував породистих коней;
 - скуповував мисливських собак;
 - придбав би браги для волів на зиму*.
- Напередодні якого народного свята приїхав залицятися герой твору?
 - Водохреща; б) Івана Купала; в) *Петрівки*; г) Різдва.
- Якщо дівчина не згодна на шлюб, то вона виносила хлопцю:
 - хліб-сіль; б) *печеного гарбуза*; в) рушники; г) кухлик води.

Частина II

- Герой твору, про якого Г. Квітка-Основ'яненко зазначив: «Як він сказав, так воно і є, так і буде, і вже й до сто баб не ходи, так ніхто не переможе»?
 - М. Забрьоха; б) *П. Пістряк*; в) брат Олени;
 - сільський дяк.
- Предмет, що його П. Пістряк називав «лепортом»:
 - книга; б) *хворостина*; в) рушниця; г) прапор.
- Пан писар аж дванадцять років навчався у:
 - дяка в школі*; б) Бобринецькому повітовому училищі;
 - Полтавській духовній семінарії;
 - чоловічому монастирі.
- Зміст «предписанія», яке отримав У. Забрьоха:
 - «Негайно вирушити у військовий похід проти шведів»;
 - «Здійснити облік козаків, їх зброї, про що незамедлительно повідомити»;

- в) «Вирушити з сотнею до Чернігова на два тижні»;
- г) «Провести військові збори в Конотопі».

5. Пан М. Забрьоха не вмів як слід:

- а) читати; б) писати; в) *рахувати*; г) скласти лепорта.

Частина III

1. Микита Уласович вважав для себе Пістряка за:

- а) родича; б) *брата*; в) радника;
- г) доброго знавця військової справи.

2. «...Що писар не здума, що не скаже, то вже М. Забрьоха мерщій і каже»:

- а) «Не розумію тебе, повтори...»;
- б) «Дай осмислити про що речеш ти...»;
- в) «*Так, так воно є*»; г) «Зачекай. А якщо...».

3. Аби не вирушати у військовий похід, Пістряк запропонував Забрьосі таку причину:

- а) тяжка хвороба у козацькому середовищі;
- б) *оборона світу, який загибає від посухи*;
- в) обмаль провіанту; г) необхідність оновлення зброї.

4. На думку пана писаря, щоб викликати дощ, необхідно:

- а) молитися Богу; б) знайти земляну жабу;
- в) *звернутися до відьом*; г) дати милостиню жебракам.

5. Про кого у творі зазначено: «дурень гне шию і лізе у біду, як віл у ярмо»:

- а) П. Пістряка; б) *М. Забрьоху*; в) кривого Хверлуценка;
- г) одного з козаків.

6. Виконання якого документу проігнорував М. Забрьоха?

- а) *Предписанія*; б) наказу; в) постанови; г) розпорядження.

7. П. Пістряк намагався помститися керівникові козацького війська за те, що він:

- а) *його принизив під час обліку сотні*;
- б) оббрехав грамотія;
- в) зменшив йому платню;
- г) не дозволив одружитися писарю на Олені.

8. З яким ворогом мав битися У. Забрьоха, вирушивши у військовий похід?

- а) Німцями або шведами; б) москалями; в) французами;
- г) *татарами або ляхами*.

9. Пан писар мріяв про те, що:

- а) матиме багато родючої землі; б) *його призначать сотником*;
- в) отримає велику винагороду за свою службу;
- г) буде служити самому царю.

Частина IV

1. Якого вірша склали школярі, очікуючи видовисько біля річки? Про:
 - а) сміливе військо козацьке; б) *дяків-п'яничок*;
 - в) ворожок та нечисту силу; г) пана сотника та писаря.
2. Через що Пістряк звернувся по допомогу до Пріськи Чирячки? Бо:
 - а) захворів на лихоманку; б) прагнув забагатіти;
 - в) *хотів, щоб його кожна дівка любила*;
 - г) не вмів складати віршів про кохання.
3. Чим відьма Пріська не задовольнила сподівань пана писаря?
 - а) *Не спрацювало їй зілля для любовців*;
 - б) звинуватила його у крадіжці бджіл;
 - в) своїм поглядом змусила Пістряка танцювати перед громадою, коли той читав предписаніє;
 - г) бо через неї він хворів майже місяць.

Частина V

1. Риса характеру Микити Уласовича, яка виявилася під час суду над відьмами:
 - а) *байдужість*; б) доброта; в) жадібність; г) жорстокість.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках**Картка № 1**

1. Дослідіть, яким чином прізвище Забрюха характеризує його зовнішність, учинки, поведінку, манеру спілкування тощо. Наведіть переконливі аргументи, посилаючись на факти з твору.
2. Вмотивуйте звинувачення П. Пістряком жінок у їх зв'язку з нечистою силою та розправу над ними. Це особисті амбіції писаря чи вболівання за громадські інтереси.
3. Хто з жінок, звинувачених у зв'язку з нечистою силою, «...самій умілій брехню задасть, а скаже на того, на кого хоче та на кого сердиться»?
 - а) *Химка Рябокобилиха*; б) Явдоха Зубиха;
 - в) Пріська Чирячка; г) Пазька Псючиха.

Картка № 2

1. Як Г. Квітка-Основ'яненко ставиться до М. Забрюхи, П. Пістряка? Що він намагається висміяти, зображуючи їх образ життя, поведінку, мову. Відповідаючи, посилайтеся на зміст твору.

2. Доведіть, що повість «Конотопська відьма» — це бурлескний твір. Свої міркування обґрунтуйте.
3. Кого з героїв твору стосується приказка: «Коли не піп, то й не микайся в ризи»?
 - а) *Забрьохи*; б) П. Пістряка; в) пана Симеона; г) Усті Жолобихи.

Картка № 3

1. Охарактеризуйте діяльність М. Забрьохи — судді. Яким чином він дотримується законодавства?
2. Порівняйте головних героїв твору — М. Забрьоху і П. Пістряка. Що їх єднає і водночас різнить? Надайте вичерпну відповідь на прикладах з твору.
3. Чим пояснити рішення П. Пістряка «піддобритися» до Явдохи Зубихи? Щоб та:
 - а) посприяла його одруженню на Олені Йосипівні;
 - б) наслала на Конотоп рясні дощі;
 - в) ошчасливила кожного козака війська грошима;
 - г) *допомогла отримати писарю посаду сотенного.*

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Опрацювати ідейний зміст частин VI–XI повісті, дібрати факти з твору, які містять елементи іронії та сатири; скласти інформаційне ґроно щодо характеристики образів М. Забрьохи, П. Пістряка, поміщика Д. Халявського.

Урок № 26

Г. КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО. «КОНОТОПСЬКА ВІДЬМА». ІРОНІЯ І САТИРА В ПОВІСТІ

Мета: продовжити опрацьовувати ідейно-художній зміст повісті, виокремлюючи і пояснюючи художні засоби сатиричного зображення персонажів на конкретних фактах твору; охарактеризувати образи героїв твору — М. Забрьохи, П. Пістряка, Д. Халявського; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, навички порівняльного аналізу, уміння характеризувати героїв твору, грамотно висловлювати власні думки, робити висновки; виховувати зневажливе ставлення до тих, хто не дотримується народної моралі, живе за рахунок праці інших.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Г. Квітки-Основ'яненка, підручник, текст твору, фотоілюстрації до змісту повісті; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

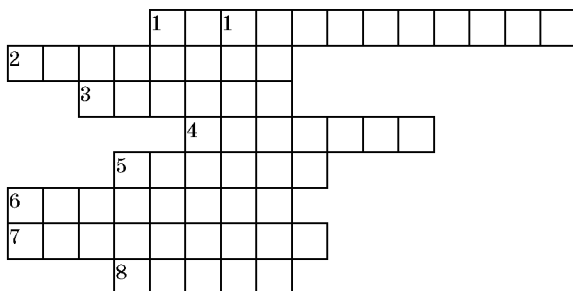
1. Літературна вікторина «Серйозне і смішне у повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма»

Клас поділяється на дві команди, по п'ять представників з кожної біля дошки розгадують кросворд упродовж 10 хв. Виграє та команда, яка у визначений час впорається із завданням.

Кросворд для команди I

По вертикалі: 1. Прізвище однієї з жінок, яку звинувачували у зв'язку з нечистою силою. (*Жолобиха*)

По горизонталі: 1. Риса характеру, притаманна пану сотнику і його писарю. (*Зажерливість*) **2.** Місто, до якого повинен був вирушити М. Забрюха зі своїм військом відповідно до «предписанія». (*Чернігов*) **3.** Письменник, творчість якого споріднена з творчістю Г. Квітки, особливо в зображенні реального життя з елементами фантастики. (*Гоголь*) **4.** Жанр твору «Конотопська відьма». (*Повість*) **5.** Залицяння М. Забрюхи до Олени закінчилося тим, що він отримав від неї... (*Гарбуз*) **6.** Козацьке звання брата Олени Йосипівни. (*Хорунжий*) **7.** Хутір, де проживала кохана пана сотника. (*Безверхий*) **8.** Посада П. Пістряка. (*Писар*)

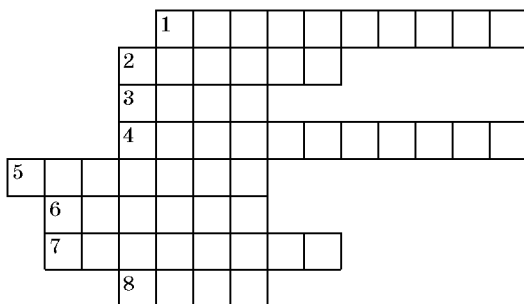

По вертикалі: 1. *Тебе люди поважать / Добрий голос маєш; / Співай же їм, мій голубе.* З цієї промовою до Г. Квітки звернувся... (*Шевченко*)

По горизонталі: 1. Риса характеру П. Пістряка. (*Шахрайство*) **2.** Хворостина для Прокіпа Григоровича — ... (*Лепорт*) **3.** За допомогою чого випробувалася справжність відьом? (*Води*) **4.** Церковна книга, що була підручником у П. Пістряка, коли він учився в дяка в школі. (*Часословець*) **5.** Сатиричний прийом, що використав Г. Квітка у творі для

зображення ряду картин і персонажів. (*Гротеск*) **6.** Посада М. Забрьохи у козацькому війську. (*Сотник*) **7.** Жанр усної народної творчості, використаний у творі. (*Приказка*) **8.** За крадіжку чого звинувачувалися жінки, яких топили як відьом? (*Дощу*)

Кросворд для команди II

Підведення підсумків заходу.

2. Бесіда за питаннями

- Дайте визначення поняттям «іронія», «сатира», «гротеск». Чим суттєво відрізняються ці засоби гумору? (*Іронія — художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення. Сатира — різке осміяння суспільних вад за допомогою сатиричних засобів. Гротеск — це вид художнього перекичування дійсності, що приводить до поєднання непоєднуваного*)
- З якою метою Г. Квітка їх використовує у творі?
- Чи можна виправдати героїв повісті, які деградують під впливом епохи, що негативно позначилася на їх поведінці, характері, вчинках? Відповідь вмотивуйте.
- Які вади й пороки людей та суспільного ладу висміюються у повісті?
- Як ви вважаєте, чи втратив твір «Контопська відьма» актуальність сьогодні? Свої міркування обґрунтуйте.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*У кожній моралі немає ліків дійовіших,
сильніших, ніж виставлення на людське око смішного*

Г.-Е. Лессінг

Гумор веселить, а сатира витверезує.

В. Белінський

1. «Конотопська відьма» Г. Квітки — бурлескний твір

(Фронтальне опитування: учні добирають факти з повісті, цитати, що мають іронічну і сатиричну спрямованість.)

- Гумор, сатира, сміх «Енеїди» відчутно вплинули на стиль повісті Г. Квітки та на мову його героїв.
- Комічним є прийом єдинопочатку, який ужитий автором з певною метою: він дає читачеві зрозуміти мертвотне, позбавлене всякої думки, існування конотопської верхівки.
- У гумористичному плані повість описує ряд епізодів, зокрема, коли писар пропонує Забрюсі перелічити сотню козаків, на що останній відповів: «Еге, пане писарю! Я б, пожалуй, соблаговолив, так ліків більш тридцяти не знаю. Лічи сам і роби, як знаєш, ти на те писар; а я усе опісля підпишу, бо я на те сотник, щоб не лічити, а тільки підписувати». А коли писар не міг написати «лепорт», то вирішив зробити його з хворостини, на якій зробив сто зарубок (це означало, що в сотні сто козаків). Писар ніяк не міг пройти з цією хворостою в сотникову світлицю і пропонує «або стіну протягти, або стелю підняти». Щоб внести в хату хворостину, писар переламав її і тоді ніяк не міг дорахуватись одного козака. «Се ти як переламав хворостину, так вона якраз на козакові хруснула. От ти, держачи її на дві половини, тим одного і не долічувавсь». У цьому епізоді письменник висміяв некмітливого писаря, який хотів помститися сотникові.
- Смішними є і самі прізвища героїв (Забрюха, Пістряк, Халевський).
- У гумористичному світі письменник подає в повісті епізод про чаклування відьми Явдохи, коли пан сотник М. Забрюха летів на днищі до Олени хорунжівни. Забрюха з Конотопу під хмарами «полетів, мов ворона» на Безверхий хутір свататись до хорунжівни.
- Смішним у повісті є епізод, коли відьму Явдоху катували, вона напустила ману на людей, і виявилось, що вони били не відьму, а колоду.
- За допомогою сміху Г. Квітка намагався висміяти бездарність адміністративного апарату, у своїй повісті письменник далі пішов шляхом зображення комічного, висміявши свавілля і самодурство козацької старшини.

2. Характеристика образів твору

2.1. Асоціативне малювання. Робота в групах.

Намалюйте, з чим (ким) асоціюються у вас герої, що сатирично зображені у повісті.

2.2. Опрацювання образу сотника Микити Уласовича Забрюхи.

2.2.1. Інформаційне гроно щодо характеристики образу героя твору.

Образ сотника — їдка сатира на козацьку старшину, способи її керування козацтвом і селянством.

2.1.2 Робота над образом сотника козацького війська.

- Які враження складаються у читача, коли він уперше знайомиться з Микитою Забрюхою?
- Що свідчить про спадкоємність сотенства для головного героя? (*Сотенство він успадкував, а не заслужив. «Таки хто скільки не зазна, то сотенною старшиною усе були Забрюхи; а діди і прадіди Микитові усе були у славному містечкові Конотопі сотниками, так від отця до сина сотенство і переходило». Він має велику владу, керує цілою конотопською сотнею, але сам дурний, неосвічений, ледачий. «Ти знаєш,— говорив він писарю,— що я нічого письменного не розжую, хоч у школі вчився і «вірую» почав було вчити, та на «же за ки» як затявсь, та й покинув письмо»*)
- Яким чином М. Забрюха виконує обов'язки сотника? Як на це керування впливає неосвіченість героя? (*Не більш Забрюха знає й арифметику, не краще й сотнею керує, бо вміє лиш до тридцяти рахувати. Він зовсім безпорадний, коли йому писар запропонував порахувати сотню. «Лічи сам і роби як знаєш, ти на те писар; а я усе опісля підпишу, бо я на то сотник, щоб не лічити, а тільки підписувати»*)
- У чому виявляється безпорадність пана сотника? (*Не дивно, що без писаря він зовсім безпорадний. У тому, коли писар розсердився і пішов, М. Забрюха нічого не може сказати козакам на запитання, що їм робити й для чого їх зібрали, а тільки кричить і лається. У керуванні сотнею М. Забрюха у всьому радиться з пройдисвітом писарем, не розуміючи найпростіших речей. Але в поводженні з козаками він чванливий і пихатий*)
- Як у стосунках з людьми виявляються неучтво і надзвичайна обмеженість сотника? (*Сватаючись, Микита виголошує закручену промову, яку для нього склав Пістряк, але сам не розуміє,*

«що воно й для чого». Одного разу, не читаючи, М. Забрюха підписав рапорт не там, де слід. У відповідь йому полковник написав: «Конотопський сотник, пане Микито, ти еси дурень!». Сліпо сприймає сотник підступну пораду писаря не виконувати наказу полковника про військовий похід, а топити відьом, за що і був звільнений із сотенства)

- *Що характерно для М. Забрюхи як експлуататора? (Після муштри він наказує козакам прийти до нього «завтра чим світ з косами косити». Грубо, з погордою ставиться сотник до козаків і до населення, боїться, щоб вони не запанібратились з ним)*
- *Яке коло інтересів сотника? (Обмежене. Він тільки думає про те, щоб добре випити, смачно поїсти та вволю поспати)*
- *Яким чином мова характеризує цього героя? (Мова самого сотника брутальна й лайлива. Ось його слова: «висмоктав карватку дулівки», «допхався додому», «маячиш, як той цуцик на вірвовці», «Забрюха поплямкав, викашлявся, поцмокав, потер уси та й став рацею казати...», «берлиць у ноги», «вчистили», «карлючки гнути», «дав дьору». Широко використовуються народні фразеологізми: сотник «не мав дев'ятої клепки», «не піп, то й не микайся в ризи», «пошив у дурні», «за живіт взяло» та ін.)*
- *Чи є образ М. Забрюхи типовим? (Так. Це їдка сатира на козацьку старшину, на способи її керування козацтвом і селянством)*

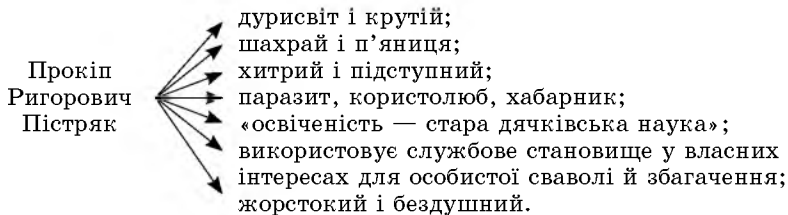
2.3. Цитатна характеристика.

- *«...Голова йому нечесана, чуб не підголений, пика невмита, очі заспані, уси розкуйовджені, сорочка розхристана».*
- *«...Ліків більш тридцяти не знаю. Лічи сам і роби як знаєш, ти на те писар, а я опісля підпишу, бо я на те сотник, щоб не лічити, а тільки підписувати».*
- *«...Зараз кинувся до карватки з дулівкою та, не віддихаючи, журби ради, та й висмоктав її дочиста».*
- *«...Він більш тридцяти ліку не знав, а козака ні однісінького у твар (лице) не знав і не тямив, хто з них Демко, а хто Прощко».*
- *«Війтесь собі, куди хочете, хоч на шибеницю. Який я порядок дам, коли писар сказився?»*
- *«Хоч до вечора і далеко, а як налякаєш мене, то усю ніч буду жахатись і не спатиму: усе буду боятись».*
- *П. Пістряк про Забрюху: «...гне шию і лізе у біду, як віл у ярмо».*

- «...Не мав дев'ятої клепки, та ще такі стільки глузду стало, щоб розібрати, що коли, каже, не піп, то й не микайся в ризи».
- «... Чи будуть дощі йти, чи ні, йому нужди мало; не стане свого хліба, йому принесуть; Конотоп не мале село, без сварки і без позивання не обійдеться».
- «...Робіть, що знаєте, тільки швидше, бо вже обідня пора. Я б вже давно дав дьору...»
- «Я тут є сотник, голодувати не буду: той прийде з хлібом, той з паляницею, той з буханцем, а інший і мішечок борошна привезе; аби б тільки позивались, то нам, старшині, і дощі не під час».
- «...Улюбив Олену усім тілом і душею, і серцем, і усім живото́м, і бачу сам, що коли її не достану, то або утоплюсь, або удавлюсь, або світ за очима піду...»
- «...Я нічого письмального не розжую, хоч і у школі вчився і «вірую» почав було вчити, та на «же за ним» як затявсь, та й покинув письмо».

2.3. Образ писаря Прокіпа Ригоровича Пістряка.

2.3.1. Інформаційне ґроно щодо хараткеристики образу героя твору.

Образ П. Пістряка — втілення найогидніших рис козацької старшини.

2.3.2. Робота над образом писаря козацького війська.

- Яким ви уявляєте П. Пістряка? Чи є у нашому суспільстві такі люди, як він?
- У чому полягає призначення героя на військовій службі? *(Це дурисвіт і крутій, що тримає у своїх руках дурного сотника й використовує своє службове становище у власних інтересах для особистого збагачення. Службові справи в нього є засобом для шахрайства. Він на кожному кроці обдурює сотника і радіє, що це легко вдається. У своїх діях і вчинках Пістряк хитріший і підступніший, ніж сотник)*
- Що намагається висміяти Г. Квітка у своєму героєві? *(Цей крутій, проте, дурний у простих практичних речах. Так, вирізавши «лепорт» на хворостині і зламавши потім її на*

зарубці, він не може збагнути, що на одну зарубку стало менше. І ніяк не може долічитися одного козака; не може ввійти з довгою хворостиною в хату, пропонує «або стінку протягти, або стелю підняти». Пістряк — п'яниця, у нього аж руки трясуться)

- Яку освіту здобув пан писар, на відміну від сотника? (Писар пишається своєю вченістю. Але вченість його надзвичайно обмежена: він і читати в церкві може тільки тоді, коли «небагато закладок», а говорить хоч і «не попростому, усе з писання», але все не до пуття)
- Через що Пістряк намагається захистити свою гідність, понижену М. Забр'юхою? (Козацтво висміяло свого безтолкового писаря, який вирішив помститись сотникові за зневажання його і різними хитрощами домагається скинути М. Забр'юху з сотенства і сам стати на його місце)
- Що свідчить про жорстокість П. Пістряка до селян? (Писар чинить різні свавілля: глумиться над селянами, вимагаючи від них хабарів, зловживає своїм становищем, веде розпутне життя. Жінок, які відвернулися від нього або не давали хабарів, Пістряк вважає за відьом. Так було втоплено кілька ні в чому не повинних жінок)
- Як мова писаря його характеризує? (Мова героя колоритна, насичена старослов'янізмами й канцеляризмами)
- Чому цей образ можна вважати художньо правдивим? Наведіть переконливі аргументи.

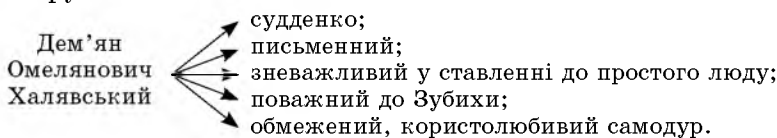
2.3.3. Цитатна характеристика.

- «...Як Пістряк Григорович сказав, так воно так і є, так і буде, вже і до сто баб не ходи, так ніхто не переможе».
- «...Дванадцять год учився у дяка в школі: у год вичистив граматику, два годи вчив часловець, півчварта года сидів над Псалтирем і з молитвами зовсім вивчив, та півп'ята года вчився писати, а цілісінький год вчився на щотах».
- М. Забр'юха про писаря: «...він у нас чоловік з ученою головою, говоре так, що і з десятима простими головами не розжуєш».
- М. Забр'юха про П. Пістряка: «...Бо вже на вигадки завзятий був...».
- «Я йому хука усучу».
- «Подавишся, як я тобі галушку піднесу. ...Підведу тебе під монастир... Буде у Конотопі сотник, та не Забр'юха...»
- «...Усяк чоловік і мають главу, глава і мають розум, розум і мають волю, а сія рекома вона повеліваєть і десницею, і шуйцею, і усяким членом».

- «На руку ковінька нашому пану Пістряку. Зробив з паном сотником, що йому треба було і чого йому давно хотілось. Пошив у дурні, підвів, щоб не слухав предписанія начальства, не йшов у Чернігов, може, від татар або від ляхів відбиватись... замість діла, прийнявсь відьом топити... «Певно, його замінять, а сотником поставлять... вже ж нікого більш, як мене».
- Талимін Левурда: «...я ввійшов, дивлюсь... аж в неї в гостях чорт, та от, як бачите, славнісінько, як пан писар Прокіп Григорович... така йому і пика, і одежа, і усе таке.
- «Пойміте його і відворіте у ратушу і присовокупіте подалі його доклади, бо сам сознание учинив, що видів і осязав живого чорта; убо він є колдун, чаклун; воутріє ізбию киями сього грішника».
- «Піддобрюсь до неї (Зубихи), вона поможе його (Забрюху) втопити, а мені винирнути з писарства та на панство».
- «...І став її (Зубиху) пильно прохати, щоб як би того пана Микиту зовсім у дурні пошити... а він як піддається у чаклування, так тут його і зробити дурнем, щоб і сотенства віддурався; а намість його та настановити сотником його — Пістряка, і обіцавсь, що тоді Явдосі своя воля буде чаклувати, як і стільки хоче».
- «Дарма! Підіб'юсь під нового та й буду над ним орудувати. Не довго буде панувати. Пошию і сього у дурні, його і замінять, тоді вже, певно, я буду. ...Той подарунок, що лагодив тобі на весілля, понесу йому на ралець».
- «Усім же їм се сталося ось за що Пістряку Григоровичу — щоб не обдурював усю правду. Щоб, розсердившись на людей, не робив їм біди, як тут з жінками: на кого сердився, а скільки душ занапастив, у воді потопив, і сиріт зоставив? А що найпуще, щоб не пив так цупко горілки».

2.4. Образ поміщика Дем'яна Омеляновича Халявського.

2.4.1. Інформаційне гроно щодо характеристики образу героя твору.

2.4.2. Робота над образом судденка.

- Яким ви уявляєте Дем'яна Халявського у порівнянні з Микитою Забрюхою? Чи можна ототожнити ці два образи? (У негативному плані зображено Халявського, що став сотником

після Забр'юхи. Дем'ян Халявський — теж не простий козак, а судденко. Спочатку він видається трохи кращим за Забр'юху: і письменний, і Пістряка відразу ж розкусив, «та в потилицю і вигнав його з хати, і змінив його з писарства», але згодом дуже швидко «щось процвиндрив, і його з сотнества змінили»)

- Чи було щасливим життя Олени із судденком? Відповідь вмотивуйте. (Новий сотник одружується з Оленою Хорунжівною. Халявський з жінкою не зазнали щастя, бо здобули його «через чаклування та ворожіння», прийнявши шлюб «не через божу волю, а через Явдоху». Адже Халявський і Олена щиро любилися ще до втручання Явдохи, яка використала їх тільки для помсти над сотником і писарем. Здавалось би, одруження їх після всіх пригод теж мало сприйматися законним і природним торжеством справедливості. Але причетність «відьми», нехай і мимовільна, призвела до того, що все «пало прахом»)
- Що свідчить про ворожість Халявського до простого люду? Чим зумовлена його прихильність до Явдохи Зубихи? (Саме старшина — ворожий народові стан — удається у своїх нелюдських замислах по допомозу «до відьми», яка в народній свідомості завжди уособлювала темну й ворожу силу. Недарма, коли Халявського змінили, «увесь мир плюнує» на ту, до кого люди змушені були «на ралець ходити» та ще й величати «її по іменню: Семеновна або пані Зубиха»)
- Для чого автор вводить у твір цей образ? Чи зміниться життя народу, на ваш погляд, після усунення з посади пана Халявського? Своє міркування доведіть.

2.4.3. Цитатна характеристика.

- «...Та у Чернигові аж п'ять кіп протряс, щоб його не держали та відпустили отелитись... що він, вирвавшись з Чернігова, біг як скажений до свого хутора, біг і ніч, і день, і коня загнастив...»
- «...Воззрів на нього (Пістряка) гордим оком і нечистим серцем, аки на пса смердяща».
- Привілеї, надані Д. Халявським — Зубисі: «...приставив до її раба і даде коня і м'ясника, і далі теля, щоб і дрова рубав, і воду возив, і kota годував. І дана їй власть на усьому лиці земному і чаклувати, і обаяти, і глумитися ціле врем'я і полвремені».
- «І пану Халявському з його жінкою не минулося; не пожили до ладу. Зачим кинулися до відьми? Зачим через чаклування та ворожіння покинувши закон святий, собі побралися? Еге!

Хоч і прийняли шлюб, та як не через божу волю, а через Явдоху та через її реп'яхи та кісточки сушеної жаби, так воно усе і пало прахом».

3. Подальше опрацювання ідейно-художнього змісту твору. Бесіда за питаннями

Частина VI

- Чим була схвильована і заклопотана Явдоха Зубиха після «прочуханки» біля ставка?
- Які ознаки відьомства виявилися у героїні? («...Вона є природжена відьма, що і у воді з каменяками не тоне, і дощі з неба краде, і мару на людей насила»)
- Для чого П. Пістряк з гостинцями і подарунками з'явився до відьми? («...І став її пильно прохати, щоб як би того пана Микиту зовсім у дурні пошити: що він отсе увечері прийде її прохати, щоб Явдоха так зробила, що Йосиповна його любила і за нього заміж пішла; а він як піддається на чаклування, так тут його і начинити дурнем, щоб і сотенства відцурався, а намість його настановити сотником його — Пістряка, і обіщавсь, що тоді Явдосі своя воля буде чаклувати, як і скільки хоче...»)
- Яких страждань зазнала Явдоха після суду над нею біля річки? («...Вже б то їй і сісти хочеться, так не зможе притулитись... так-то щиро її повчили! Вона лежала і на печі, і на лаві, так не влечить довго, бо тільки і можна животом лежати. А горічерева або боком і не думай: так її усюди списали»)
- Чим користувалася відьма для свого ворожіння? («...Де з усякого звіра і з усякої гадини є молоко, що вона з них поподоювала, перевертаючись... до кожної матки усе різко, щоб не жахались і давались доїтись». «Під полом лежали усякі трави і коріння: мнята, любисток, терлич, папороть, собаче мило, дурман, усякі реп'яхи, куряча сліпота та й багато дечого»)
- За що Зубиха прагнула помститися Пістряку і Забр'осі? («...Що мене так занастили, що і сісти не можу, і знущались надо мною, що при парубках порвали на мені і плахту, і сорочку, і пазуху розірвали, і очіпок збили, що я волосом освітила, били мене... о, та й били ж мене! Ох, били ж мене: били, били, били! Що не сісти, ні лягти не можна, а усе оттой Швандюра, що зняв з них мару»)
- Чим пояснив свою байдужість пан сотник на прагнення відьми випустити дощові хмари? Як це його характеризує? («Я тут є сотник, голодувати не буду: той прийде з хлібом, той з палиницею, той з буханцем, а інший і мішечок борошна привезе,

аби б тільки позивались, то нам, старшині, і дощі не під час, хоч би ти їх, тітусю, і повік держала у себе під покутем»)

- У чому виявилася улесливість Забрьохи, коли він звертався по допомогу до Явдохи? (*«От моїй біді поможи! Нате лишень, пожалуйте: от пляшка дулівки, от півсотні тарані, ще свіжа була по весні; осьде ж і серпаночок.... тільки зделайте милость, пособіть моїй біді, ось що я вам розкажу...»*)
- Яким чином Забрьоха висловився Зубисі про своє нестерпне кохання до Олени? (*«...Улюбив Олену усім тілом і душею, і серцем, і усім животом, і бачу сам, що коли її не достану, то або утоплюсь, або удавлюсь, або світ за очима піду...»*)
- Чому М. Забрьоха вдається навіть до приниження своєї гідності, аби відьма посприяла тому, щоб його полюбила хорунживна?
- На що здатний пан сотник заради задоволення особистих потреб? (*«Що звелиш, паноматусю, усе зроблю. Чи звелиш Конопот спалити, та разом з чотирьох кінців і запалю; чи звелиш усю контопську дітвору — що ви, відьми, не любите, — так за один день усіх до єдиного і потрошу...»*)
- За яких умов Зубиха вирішила погодитися допомогти Забрьосі у його амурній справі? (*«Возьми ти оттого сучого та пресучого сина Швандюру, що зняв мару з людей, що я було наслала, як мені сікуцію давали, та й возьми його під арешт, буцім він або прокравсь, або тебе лаяв, або що хоч на нього набреши зведи пекло, та одбери у нього всю худобу,— бо він собі заможненький,— та щоб тебе родичі його не гримали, так ти віддай тее усеє пану писарю Григоровичу». «Швандюру озьми і вижени із села, щоб його і дух не пах». «Домашня ятрівка Хвенна Зозулиха... не можна мені біля її хати йти, так і доклада мені про те полотно, що в неї з огорода пропало та якось-то опинилось у мене у скрині, так вона мене злодійкою узива і усякі доклади доклада; так чи можна її, підризавши, теж з села вигнати?» «Демко Сіроштан просвітку мені не дає: позавчора хваливсь, що мого kota вб'є, як його не берегтиму, а він таки вб'є. Так його-то, пане сотнику, провчи та провчи...»*)
- У чому полягає особливість ритуалу ворожіння над паном сотником? (*«А іди, пане Уласович, зо мною з хати та й уступи з порога лівою ногою на пісок, щоб твій слід обізначивсь на піску...»* Слід його збрала у хусточку і зав'язала... узявши пана Забрьоху за лівий ус, і стала волосся відділяти. Заколупне нігтем волос та й лічить: *«Раз, два, три...»* — так як

відбере дев'ять волосів, та дев'ятий і рвоне зовсім... Явдоха Зубиха щось шепче та спльовує, а кіт курличе на усю хату... відьма виривала дев'яте волосся з лівого уса і нарвала їх усіх аж восьмеро, достала шматочок паперу і завернула туди теє волосся...»)

- Опишіть, застосовуючи текст твору, як Явдоха готувалася до ворожіння. Про що це свідчить? («...Зняла з голови очіпок, сіду як молоко косу розпустила, узяла білу сорочку, та й наділа на себе, та ні пояса, ні плаhti не підв'язала, так і стала по хаті ходити та шептати усяке колдовство, а у всякім углі тричі спльовувала; далі узяла жлукто та й положила його серед хати і стала знов щось по-відьомськи бормотати; далі узяла кухлика якоїсь води та усе бормочучи, побризкала тою водою і себе, і жлукто усередині... Тут Явдоха мерщій у жлукто і полізла... а як вилізла, так стала дівкою! Та й дівка ж немудра. І молода, і хороша, і чорнява, і ще, мабуть, красивіша від чернігівської протипопівни!»)
- З яким проханням молодиця звернулася до відьми? («Зде-лайте милость, тітусю, робіть, що знаєте, тільки поміжіть, щоб я сьогодні виспіла до панянки нашої хорунжівни Олени...»)
- Як відбувався обряд ворожіння? («Зубиха зараз і кинулась, положила долі ніж і звеліла молодиці стати на ньому босою ногою проти тієї щоки, де самий дужчий опух, а сама дістала у покришку жару і положила туди кусок страсної свічки та ладану, та клаптик тієї хустки, на чім становлять паску під свячення, а молодицю закутала-закутала, щоб увесь дим нікуди більш не йшов, тільки на неї, а сама знай шепче та спльовує, та дме на жар, а кіт нявчить на всю хату»)
- Яким чином молодиця пояснила причину своєї хвороби? («Се ж наш панич... Таки як мене не вздрить, так у вічі і загляда, а на тій неділі узяв та рукою погладив мене по щоці та й сказав: "Що за з чорта гарна молодичка! Я так і згоріла, та від того часу так мене і узяло..."»)

Частина VII

- З приводу чого сумувала Олена Йосипівна, коли до неї прийшла стара баба? («...Сидячи на призьбі, журиться об Дем'янові, що пішов з козаками; я таки і того не знаю, хто біля колодязя всю ніченьку з ним просиділа і на прощання зняла з руки срібний перстень і віддала з хусточкою, що сама усякими шовками вишивала...»)

- Як дівчина пояснила ворожці недомагання свого брата? (*«І був здоровий, та як глянула на нього ота чорнява молодиця, що коло корови ходить, та глянула, та й усміхнулась, я сама бачила, та після того так його за живіт і узяло: чи соняшниці, нехай бог боронить! чи що?»*)
- Що свідчить про палке кохання Йосипівни до Дем'яна? (*«Аж жижки трусяться, щоб хоч би його побачити. Здемай милость, нехай прилетить до мене... та чи не буде йому якої від того надсади?»*)
- Опишіть обряд ворожіння відьми для Олені. (*«...Йшла по воду, не прямо до криниці, а вулицями обходила навпаки сонця; прийшла до криниці, набрала відро води та й вилила на схід сонця; друге набрала і вилила на захід сонця, а третє набравши,— що є духу, не оглядаючись і вп'ять не прямо, а вулицею за сонцем. От як принесла, та й настановила кошик з водою, а бабуся достала з-за пазухи зілля: любистку, материнки, чорнобривцю, цвіту папороті, терличу та усього по пучечці всипала в кашник та й пристановила до вогню, а сама узяла муки пшеничної, замісила водою, та й вийняла з калитки у папірці кошачого мозку, відколупала пальцем та й положила у те тісто; далі достала у себе з хустки, що була зав'язала слід пана Забр'юхи та й розділила пополам і одну часточку всипала в піч спектись, і усе з приговорами та спльовуванням, а хорунжівні звеліла сидіти на полу... і усе думати про свого милодана. От як коржик спікся, вона й дала його з'їсти Олені за три рази, запиваючи з водяника водою, що нашептала бабуся»*)
- Чому люди вірили у чаклування, магію, ворожіння?
- Що необхідно було зробити Олені, аби її бажання здійснилися?
- Як ворожіння Зубихи вплинуло на Йосипівну? Чим це пояснити?

Частина VIII

- Про що було надіслано Забр'юсі другого «лепорту» з Чернігова? (*«...Розписують предписаніє і лають вас, пане сотнику, і мене... дурнями, занесе ми возгнуцалися їх повеліванієм і не направихом стопи наша до Чернігова»*)
- Як зреагував на його зміст пан сотник? (*«Та, зложивши дулі, і став крутити. Крутив-крутив та на Чернігов і посла, та усе прищмокує. А далі як крикне: — Не піду, я їм послав через кривого лепорт, що нам ніколи»*)

- Що сталося з паном М. Забр'юхою після обговорення другого «лепорту», якого він отримав з Чернігова? («...*Став пан Уласович не своїм голосом пробі кричати та за боки хвататись... Пан Пістряк і козацтво кинулось до нього, що йому там сталося? Аж він... шелесть... піднявся догори і полетів, як птиця, усе-таки кричачи що є голосу...*»)
- Чим було здивовано козацтво, дивлячись на те, як Забр'юха піднімався догори, наче птах? («*Та й козацтво усе, таки усе до одного, дивувалися на сюю комедію... Та як і не дивуватись, бачачи, що чоловік о своїм умі ні з того ні з сього полетів, як птах. І коли б се опівночі, як усяка нечисть товчеться, а то ще й сонечко тільки-тільки що зайшло...*»)
- Через що стара Льозниха не виявляла будь-якого бажання стати козаком? («*Слава тобі, господи, що я не козак! Не здужаю і через хату перейти, а то б треба бігати та боротись, та муштруватись!*»)
- Яким чином Забр'юха потрапив до хати Олени, де ворожила стара Зубиха?
- Як Явдоха зробила так, що хорунжівна почала зізнаватися пану сотнику в коханні до нього?
- За яких умов Олена любитиме Забр'юху? («...*Отсії жаб'ячої кісточки, щоб носила при собі, поки будеш носити, доти буде тебе любити*»)
- З приводу чого пан сотник виявив незадоволення, повернувшись додому після відвідин Олени?

Частина ІХ

- Як ворожіння Зубихи вплинуло на загальний стан хорунжівни? («*Сидить, позіха, очиці протира і сама себе не розбере, де вона, що з нею робилось, що їй таке снилось і від чого їй так тяжко та нудно*»)
- Яким після чаклування Явдохи уявлявся Олені пан сотник? («*Умру, коли через тиждень не піду за пана Забр'юху! Я його сьогодні бачила уві сні: що за хороший! Як намальований, а багатий! Так і міри нема: так і пересипа з кишені у кишеню і гроші усякі, і срібні, і золоті, і жемчуг, і усяке дороге каміння...*»)
- Як зреагував брат Олени на її рішення вийти заміж за Уласа Микитовича? («*Пан Халаявський і у рот нічого не бере, а пан Забр'юха — не пролива; ще щоб і мене не перепив. Ну, дарма! Віддам сестру за нього та з год з молодими поживу*»)
- Яким чином хорунжівна готувалася до прийому сватів від Забр'юхи? («*Тут наша панночка і заходилась поратись і к сватанню прибиратись: хату миє, столи, лавки, мисники змива,*

птицю патра, локшину крише, горілки наставля, рушники налагоджує... так, що всі наньмички аж позасапувались від такого порання»)

Частина X

- З приводу чого сумував пан Халявський, сидячи у пустій хаті власного хутора?
- Що зробив Дем'ян Омелянович задля того, щоб його відпустили з Чернігова, аби одружитися на Олені? (*«...П'ять кіп протряс, щоб його не держали та відпустили оженитись... що він, вирвавшись з Чернігова, біг як скажений до свого хутора, біг і ніч, і день, і коня занастив...»*)
- Яких страждань зазнав пан судденко через зраду хорунжівни?
- Чому прихід Зубихи спочатку роздратував Халявського?
- Що пообіцяв зробити пан судденко для відьми, аби та допомогла йому повернути кохану Олену? (*«...Цілісінький год буду вас рідною матір'ю звати і куплю плахту, очіпок, серпанок, чого забажа душа ваша і вашого kota...»*)
- До яких клопотів запропонувала збиратися Зубиха пану Халявському? (*«Приньмайся ж хутко, кажи, щоб у господі і пекли, і варили, і чого треба наточили, а ти біжи збирай бояр, свашку, світилку, старостів та якого-небудь батька знайди, щоб порядок давав»*)
- Як змінився настрій Дем'яна Омеляновича після відвідування відьми? Чим це пояснити?

Частина XI

- Що змусило Олену згадати про Халявського, коли вона готувалась до весілля із Забрьюхою? (*«...Зирк! що ні найлучча скиндяка, що їй подарував пан судденко... Її так і узяло із-за плечей; згадавши його, засумувала і трошки сплакнула»*)
- Який обряд необхідно було виконати хорунжівні напередодні весілля? (*«...Звеліла їй тричі поклонитись у ноги батькові і матері, що для такого случаю знайшли, а далі і братикові рідному. Старшій дружці дала пару свічечок п'ятакових до вінця, хустку руки зв'язати, рушник під ноги і шага під рушник паламареві за ставник»*)
- Хто була Солоха? Як у творі її описано? (*«Там годів сорок дівка, а звали її Солоха. Бідна та пребідна: ні одежі у неї не було і нічого. Так ще на одне око сліпа, від паршів волосся повилазило, і голова голісінька, як долоня; уся шия в чиряках та в пістряках, аж тече; на щоці огник; зубів недолік, горбатенька і правої скарлюченої руки до рота не піднесе»*)

- Для чого Явдоха вбрала Солоху у весільне вбрання?
- Через що Олена, йдучи до церкви на вінчання із паном Забр'юхою, поступово змінювала до нього своє ставлення? («...*То вже не так його похваляє, то в нього нема таких очиць, як в пана Халявського, далі вже він і сякий, і такий, і стидкий, і бридкий, і поганий, і мерзенний... капшучок (жаб'яча задня права лапка, та за неї ж пересушене серце та лобова кісточка, та Микитового сліду трохи)* і спав, так що Олена і незчулася, от вона зараз і крикнула: «Цур же йому, пек йому, тому Забр'юсі, не хочу та й не хочу за нього заміж»)
- Чим пояснити прагнення хорунжівни принизити гідність Микити Уласовича у церкві?
- Як сталося, що Олена вийшла заміж за коханого? Яка роль у цій події належить Зубисі?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

Частина VI

1. Після тривалих «експериментів та ексекцій» було визначено, що конотопською відьмою слід вважати:
 - а) Химку Рябокобилиху; б) Домаху Карючківну;
 - в) Пріську Чирячку; г) Явдоху Зубиху.
2. Річ, яка є обов'язковою для обряду ворожіння:
 - а) *молоко*; б) листя з дерев; в) солома; г) дощова вода.
3. Прохання, з яким звернувся М. Забр'юха до Я. Зубихи, щоб вона:
 - а) допомогла порахувати козаків;
 - б) *посприяла його одруженню на Олені*;
 - в) випустила дощові хмари на небо; г) навчила ворожити.
4. Звідкіль знала Явдоха про повернення пана сотника від Олени з печеним гарбузом?
 - а) Чула і бачила це під час ворожіння; б) їй повідав кіт;
 - в) *розповів Пістряк*;
 - г) напередодні зустрічалася із самою хорунжівною.
5. За якої умови Зубиха вирішила допомогти пану сотнику в його справі щодо одруження з Оленою? Коли той:
 - а) запалить Конотоп з чотирьох кінців;
 - б) потрощить усю конотопську дітвору;
 - в) *забере всю худобу в Швандюри і звинуватить його у крадіжці*;
 - г) нагородить пана писаря за сумлінну службу.

6. Що потрібно було Явдосі від М. Забрюхи для ворожіння?
 - а) Чоботи і сорочка; б) трава, по якій він ходив до схід сонця;
 - в) його волосся з вусів і слід на піску;
 - г) печений гарбуз і взуття.
7. Переродившись у молоду дівку, Явдоха вирушила вночі з хати, щоб:
 - а) принести жаб'ячої сметани; б) знайти кобилячого сиру;
 - в) придбати сухої тарані; г) *подоїти, кого їй треба було.*
8. Зубиха обернулася з молодої дівки на стару жінку, коли:
 - а) на небі з'явилася перша зірка; б) *заспівали перші півні;*
 - в) опівночі; г) подув сильний вітер.

Частина VII

1. Через що сумувала Олена, коли до неї завітала стара баба? Бо:
 - а) її *коханий — Дем'ян — пішов у похід з козаками;*
 - б) тривалий час не було дощу;
 - в) повсякчас згадувала про М.Забрюху; г) її образив брат.
2. Згідно з «лепортом» пан сотник повинен був вирушити з військом до:
 - а) Ужгорода; б) Києва; в) Харкова; г) *Чернігова.*

Частина VIII

1. Діяльність, до якої залучалося козацтво за наказом М. Забрюхи:
 - а) *покіс;* б) чистка зброї; в) військові збори;
 - г) спортивні змагання.
2. Чаклунство, що сталося з паном сотником, коли той після обговорення змісту другого «лепорту» зібрався вечеряти. Він:
 - а) почав голосно кричати і по-вовчому вити;
 - б) став різко худнути; в) стрибав, наче коник;
 - г) *піднявся догори і полетів, як птах.*
3. Ким не хотіла бути стара Льозниха?
 - а) кухарем; б) писарем; в) *козаком;* г) сотником.
4. За Зубихиним чаклуванням, Олена буде любити пана сотника до тих пір, доки:
 - а) він їй буде догоджати;
 - б) сонячна погода не зміниться на дощову;
 - в) Пістряк не помститься Уласу Микитовичу;
 - г) *вона носитиме при собі жаб'ячі кістки.*

Частина IX

1. Якщо Явдоха посприє одруженню Олени із Забрюхою, хорунживна пообіцяла дати відьмі:
 - а) вишиту сорочку з рушником; б) смарагдове намисто;
 - в) *хустку і весільну шишку;* г) багато грошей.

2. Художній засіб, який використано Г. Квіткою у фразі: «Коли ж він мене відцурається, піду світ за очима, сама собі смерть заподію»:
 - а) *фразеологізм*; б) гіпербола; в) метафора; г) епітет.
3. Весільний обряд, який згадується у творі:
 - а) *перезва*; б) *сватання*; в) *плетіння вінка*; г) *запросини*.
4. Якщо Олена вийде заміж, то її брат піде:
 - а) у похід з козаками; б) шукати і собі дружину;
 - в) *у ченці*; г) у подорож на пошуки щастя-долі.

Частина X

1. Як звістка про сватання Забрюхи до Олени вразила пана Халявського? Він:
 - а) вирішив обом помститися; б) виявив байдужість;
 - в) *страждав і сумував*;
 - г) звернувся по допомогу до Явдохи.
2. На знак вірності свого палкого кохання Олена і Дем'ян Омелянович:
 - а) поклялися один одному біля старого дуба;
 - б) *обмінялися перснями*; в) присяглися на Біблії;
 - г) побожилися перед іконою в храмі.
3. Допомога, яку надавала Зубиха пану судденку шляхом ворожіння:
 - а) захищала від уроків; б) позбавляла знервованості;
 - в) *зашіптувала на вдачу*; г) *знімала остуду*.
4. У хаті Халявського Явдоха співала:
 - а) *козацької*; б) *чумацької*; в) *весільної*; г) *жнивварської*.

Частина XI

1. Збираючись на весілля з М. Забрюхою, Олена побачила річ, що нагадала їй про коханого Дем'яна Омеляновича:
 - а) *золотий годинник*;
 - б) *намисто з бурштину*;
 - в) *срібний гребінь*;
 - г) *красиву скиндячку*.
2. Кому з героїв належить фраза: «Він і сякий, і такий, і стидкий, і бридкий, і поганий, і мерзенний»?
 - а) *Олені Йосипівні*;
 - б) *Явдосі Зубисі*;
 - в) *Прокіпу Пістряку*;
 - г) *Микиті Забрюсі*.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках**Картка № 1**

1. Що, на ваш погляд, свідчить про самокритичність М. Забрюхи, який висловився: «...я і стидкий, і бридкий, і усякий...»? Як це характеризує героя?
2. Дослідіть, якою була мета життя у П. Пістряка? До чого він вдавався, аби її досягти? Чим це зумовлено? Відповідь обґрунтуйте.
3. На кого могла «перекинутись» Явдоха?
 - а) Птаха; б) кішку; в) змію; г) собаку.

Картка № 2

1. Чим, на вашу думку, викликане прагнення Зубихи допомогти пану Халявському повернути до нього кохання Олені? Відповідь вмотивуйте.
2. Як ви вважаєте, з якою метою відьма наворожила Олені, внаслідок чого хорунживна через неї вимушена була змінювати своє ставлення то до Забрюхи, то до Халявського? Наведіть переконливі аргументи з твору.
3. За допомогою чого Йосипівна возненавиділа М. Забрюху і ще більше полюбила Д. Халявського?
 - а) Гілочки; б) засушеного метелика; в) сухої квітки; г) *rep'яха*.

Картка № 3

1. Що мав на увазі Г. Квітка, характеризуючи П. Пістряка: «...він у нас чоловік з ученою головою, говоре так, що і з десятима простими головами не розжуєш».
2. Охарактеризуйте М. Забрюху як військового керівника і особу, яка обізнана у справах козацтва.
3. Про кого з героїв твору так зазначено: «...Бідна та пребідна, ні одежі у неї не було і нічого. Та ще на одне око сліпа, від паршів волосся повилазило і голова голісенька, як долоня»?
 - а) Служницю М. Забрюхи; б) Пріську Чирячку; в) *Солоху*; г) Домаху Карлючківну.

VI. Підсумок уроку. Складання сенкану до сатиричних образів твору

1. Забрюха.
Дурний, ледачий.
Їв, пиячив, «керував».

Сатира на козацького старшину.

Сотник.

2. Пістряк.

Хитрий, підступний.

Зневажав, свавільничав, мстився.

«Освічений» шахрай.

Писар.

3. Халявський.

Письменний, обмежений.

«Процвиндрив», насолодився, хабарничав.

Користолюбивий самодур.

Судденко.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Опрацювати ідейний зміст частин XII–XIV твору і «закінчення»; дібрати факти про застосування фантастики в «Конотопській відьмі», охарактеризувати головну героїню твору.

Урок № 27

Г. КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО.

«КОНОТОПСЬКА ВІДЬМА».

ПОЄДНАННЯ РЕАЛІЗМУ І ФАНТАСТИКИ

Мета: продовжити опрацювати ідейний зміст «Конотопської відьми», зосереджуючи увагу на поєднанні у творі елементів реалізму і фантастики; охарактеризувати образ Явдохи Зубихи; розвивати в учнів допитливість, зв'язне усне мовлення, вміння робити логічні висновки, орієнтуватись у складних ситуаціях; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати порядність, самостійність у визначенні власної думки, доброту, чуйність, прагнення протистояти злу, жорстокості, брехні.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Г. Квітки-Основ'яненка, виставка експонатів, оберегів, підручник, текст твору, ілюстрації до повісті, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Цитатний диктант

Завдання: пізнай героя повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Котопська відьма» за наведеним уривком з твору.

- «...Як скочить із-за стола, як вибіжить з хати! Аж тут батрак вже держить його коня, і вже осідланого: він мерщій на коня та навіткача побіля хат; тільки й чує, що люди з нього регочуться, йому ще й більш соромно ще й більш коня поганя...» (*Микита Забрюха*)
- «...Хто у шинок, хто у соломі після такої муштри спочивати, а інші потнулись на вгороді дівчат полохати...» (*Козаки*)
- «...А як сонце заходить, так вона і молодіє, а у саму глупу північ стане молоденькою дівчиною, а там і стане стариться і до сход сонця вп'ять стане стара, як була учора...» (*Явдоха Зубиха*)
- «Вона хазяйка невсипуща, сама й около коров, сама й у полі при косарях і при женцях, а зимою у винниці сама догляда і се борошно скупує». (*Олена Йосипівна*)
- «...Дванадцять год учився у дяка в школі: у год вчистив граматику, два годи вчив часловець, півчварта года сидів над Псалтирем і з молитвами зовсім вивчив, та пів'ята года вчився писати, а цілісінький год вчився на щотах». (*Прокіп Пістряк*)
- «...Він у нас чоловік з ученою головою, говоре так, що і з десятима простими головами не розшукаєш». (*Прокіп Пістряк*)
- «...А він більше тридцяти ліку не знав, а козака ні однісінького у твар не знав і не тямив, хто з них Демко, а хто Прощько». (*Микита Забрюха*)
- «Од горілки нічого не баче, / Й на криласі не вмє співати, / І Псалтиря забув читати, / Тільки й вмє школярам субітки давати». (*Симеон*)
- «...Вона змолоду давила зіньське щеня; зніма остуду, переполох вилива, злизує від уроків, соняшниці заварює... і чого-то вона не знала?» (*Пріська Чирячка*)
- «То куди махнула, туди й хмари підуть. ...Усе нишком, не хвалячись, чаклує». (*Пазька Псючиха*)
- «Вона дівка-козир, чи одежею, чи, на виду собі, так зовсім дівка, а худоби і грошей до ката...» (*Олена Йосипівна*)

- «...Та у Чернігові аж п'ять кіп протряс, щоб його не держали та відпустили оженитись... що він, вирвавшись з Чернігова, біг як скажений до свого хутора, біг і ніч, і день, і коня за-напастив, і сам, аж засапавшись, ускочив у хату...» (*Дем'ян Халевський*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Бесіда за питаннями

- Що характерно для казки як жанру усної народної творчості? Чим вона повчальна?
- Які чудодійні предмети, наприклад, ви пам'ятаєте з твору І. Котляревського «Енеїда»?
- Для чого, на ваш погляд, Г. Квітка використав у повісті казкові елементи? Чи допомагають вони розкриттю ідейного змісту твору, охарактеризувати його героїв? Відповідь вмотивуйте.
- Чому наші предки на прикладі героїв казок втілювали свої мрії про захисників рідної землі, борців зі злом, носіїв найкращих рис українців? Наведіть переконливі аргументи.
- На які власні міркування наводить вас цей твір?
«Мікрофон»: яким був би сюжет повісті Г. Квітки «Конотопська відьма» у разі вилучення з нього елементів фантастики?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Найпряміше, найблагодініше моє прагнення —
показати від чого у нас зло.*

Г. Квітка-Основ'яненко

Прекрасна річ потребує прекрасної оправы.

Народна мудрість

1. Реалістичне і фантастичне у повісті

Г. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма».

Оформлення таблиці. Робота в малих групах

Г. Квітка-Основ'яненко «Конотопська відьма»	
Реалістичне	Фантастичне
(1)	(2)

(1)

- Широко використано приказки, народні повір'я, перекази, яскраво подано побут, змальовано реальні картини селянського життя.

- Повість написана на життєвому матеріалі, має майже документальну точність опису, але події осмислені, вони відзначаються сатиричною спрямованістю.
- Реалістично змальовано систему урядування і побут козацької старшини, її темноту, безкультурність, а разом з тим і самодурство.
- Показано чесність і працьовитість простих людей.

(2)

- Автор вдається до фантастичного прийому — причарування (щоб Олена хорунживна стала нареченою Микити Забрюхи, він здатний на все, аби тільки Зубиха причарувала до нього Йосипівну).
- Розповідь оповідного підкреслюється окремими деталями, навмисне неточними («...від хутора до села буде верстов з п'ять або дві»).
- Певна фантастика окремих сюжетних ліній має також неоднозначний характер.
- Більшість «відьом» потрапили в халепу випадково, переважно за намовою, як уже згадувалося, ображеного ними колись Пістряка, їхні здібності насправді далекі від чаклунських.
- Стара Явдоха, що характерно для відьми, в саму глуху північ стає молоденькою дівчиною, доїть для чаклувань не тільки корів та іншу домашню живність, а навіть жаб і гадюк, перетворюється під час езекуції у вербову колоду, не тільки сама «літає» на чім попало, а й поважного сотника піднімає в повітря, як гусака чи ворону, має помічника — kota з палаючими очима.
- Саме дії Зубихи призводять до краху плани і Забрюхи, й Пістряка, що й визначило назву твору.
- Поведінка Явдохи під час топлення — цілковита фантазія письменника. Цей момент вжито Г. Квіткою саме з метою виховання простого люду, звільнення від забобонних уявлень.
- Кінець відьми у повісті, пов'язаний з нестерпними муками, був лютий: тіло Зубихи «виволокли за село, зарили ниць у яму, прибили осиковим кілком та зверху і залишили, щоб не скочила». Тому доречно звучить народна приказка: «Собаці собака смерть!».

2. Робота з текстом. Елементи фантастики в цитатах з повісті

- Зубиха: «Ось де я була: отсе достала горщик з хмарами, де було заховала їх на тридев'ять рік, так отсе пан коногоський сотник присилував мене повипускати хмари і дощ пустити».

- «От вона зараз шатнулась, достала каганець, піднесла до kota, тернула його проти шерсті, так іскри з нього і посипали...»
- «А кіт що є духу нявчить, а далі аж на ноги устав та потягнувсь і засвітив очима ще дужче, чим каганець у хаті палав... Туп Явдоха мерщій у жлукти і полізла... а як вилізла, так стала дівкою! Та й дівка ж немудра? І молода, і хороша, і чорнява, і ще, мабуть, красивіша від чернігівської протопопівни!»
- «...Поки вражу шуку зопинила, поки її замовила, щоб даласи здоїти, аж і крикнув перший півень, та хоч він нам не страшний, та усе-таки треба було поспішати, щоб не заспівав другий, тоді б так на вулиці простяглась...»
- «Ой, лишенько! Ой, рятуйте! Ой, біда! — став пан Уласович не своїм голосом пробі кричати та за боки хвататись... Пан Пістряк і козацтво кинулось до нього, що йому так сталося? Аж він шелесть... піднявся догори і полетів, як птиця, усе-таки, кричачи що є голосу...»
- «Пан Забрюха притулив тую виделочку до серця панни хорунжівни... вона зараз спросоння і заговорила і каже: “І вже мені пан Халявський... плюю на нього. Микиточку, мій голубчику! Де ти? Прибудь до мене: хоч би я на тебе подивилась...”»
- «Тільки таки що Уласович заніс ногу, Явдоха як свисне, як цмокне!.. днище піднялося угору, на ньому пан сотник верхи, а ззаду підсіла Явдоха, та знай веретенем поганя та цмока, та приговорює, мов на кобилу, і піднялися під самі небеса!»

3. Опрацювання образу Явдохи Зубихи

3.1. Орієнтовний план щодо характеристики образу героїні.

I. Явдоха Зубиха — престарезна мешканка Конотопу.

II. Портрет і зовнішність образу.

III. Риси характеру:

- рішучість і винахідливість;
- підступність і хитрість;
- розумність і обізнаність у справі ворожіння;
- вміння «ощасливити» людей;
- здатність до помсти і покарання;
- улесливість і користолюбство.

IV. Уособлення «нечистої сили» в образі героїні.

3.2. Цитатна характеристика відьми.

- «...Вона вже і тоді така стара була, як і теперечки, так, що, коли б не забрехати, було їй літ п'ятдесят зроду. І кажуть про неї люди, що вона як удень то і стара, а як сонце заходить, так вона і молодіє; а у саму глуху північ стане молоденькою

дівчинкою, а там і стане стариться і до сход сонця вп'ять стане стара, як була учора. Так вона як помолодіє, то їй надіне білу сорочку і коси розпустить, як дівка, та їй піде дойти по селу коров, овечат, кіз, кобил, собак, кішок, а по болотам жаб, ящериць, гадюк. Уже пак така не здоїть, кого задумала! Хоч і ні за що і нічого нема, то вона таки візьме своє».

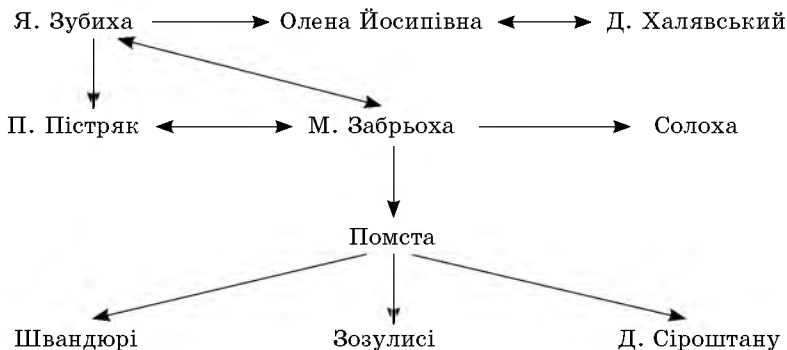
- «Приперли їй ту, відопхали човном до паль, підв'язали вірвовками, підняли догори... плюсь! Як об дошку, так наша Явдоха об воду і не порина, а як рибонька поверх води, так і лежить, і бовтається зв'язаними руками та ногами, вихиля червом і попереком і приговорює: «Купочки-купучі, купочки-купоньки!». Увесь народ так і жажнувся... «От відьма, так, так!».
- «Нав'язали їй на руки і ноги каменюччя, ще пудів двадцять нав'язали їй на шию, на руки і на ноги та, відчепивши від вірвовок, так її й пустили у воду... Так що ж бо будем з сучою-пресучою бабою робити? Так і плава поверх води, і руками, і ногами бовтається та зна приговорює: «Купочки-купусі!».
- Пістряк: «Несумнітельно сія баба суть от баб єгипетських. Вона єхидна прелюта, похитила дождевіє каплі і скри у себе у чванці або у іному місцеві».
- «...Так прудко плава, як тая щука, тільки попереду і позаду хвиля устає, бо звісно, як відьма плава: вже так не по-нашому».
- «Усі кричать, гомонять, біжать до неї, проти неї, усяк хоче тусана або запотилічника їй дати... та їй є за що! Нехай не краде з неба хмар, не хова дощу у себе на миснику».
- «...Вона є природжена відьма, що і у воді з каменюками не тоне, і дощі з неба краде, і мару на людей насила».
- «А що Зубисі досталося, так нехай бог боронить! Поки пан Халявський був конотопським сотником, так пожила у розкоші. Був їй і батрак, була їй наймичка, від сотника панщиною приставлена, і на ралець ходили до неї люди зараз після сотнички, і ніхто не смів її по йменню: Семеновна або пані Зубиха. ...Як же пана Халявського змінили, так і на неї увесь мир плюнув. Та вона таки швидко зачахла, зачорніла і скоро дуба дала. Та ще не зараз і вмерла. Що вже страждала! Умира і не вмира, і руками, і ногами не двига, а стогне на всю хату, так що і на вулиці чути було... Нікуди її по-людськи поховати; виволокли за село, зарили низь у яму, прибили осиковим кілком та зверху і заплішили, щоб ще не скочила. Собаці собака смерть!»

3.3. Робота над образом Явдохи Семенівни Зубихи. Бесіда за питаннями:

- Хто така Явдоха Зубиха? Через що вона потрапила на суд біля річки?
- Чим здивувала народ своєю поведінкою героїня твору під час її покарання?
- Яким чином М. Забр'юха і П. Пістряк вирішили використати відьму для задоволення власних потреб?
- Чому Явдоха, незважаючи на своє приниження владою Конотопу, вирішує «допомогти» пану сотнику і писарю?
- Що свідчить про належність Зубихи до «нечистої» сили?
- Як помстилася Явдоха всім тим, хто її ображав і принижував?
- Якої поваги здобула героїня у часи, коли сотником у Конотопі був пан Д. Халявський?
- Що сталося із Зубихою наприкінці твору?
- Висловіть власне ставлення до героїні твору і порівняйте його з авторським.

«Мікрофон»: чи можна виправдати або засудити поведінку та вчинки Явдохи Зубихи?

3.4. Коментар схеми «Роль Явдохи Зубихи у вирішенні долі героїв твору».

4. Подальший аналіз змісту повісті. Бесіда за питаннями

Частина XII

- Як М. Забр'юха готувався до весілля? («...Урядившись як можна гарніш, і виголившись чистенько, і чуб підстригши любесенько»)
- Через що пан сотник і писар не змогли вийти з хати, щоб їхати до церкви на вінчання?

- Яке ворожіння заплотіяла Я. Зубиха над М. Забрьюхою і Пістряком напередодні вінчання? («...Їх приятелька, конотопська відьма, що сама таку мару на них напустила і двері від них сховала»)
- На що поскаржився пан сотник Явдосі, коли та з'явилася у його хаті? («Тут таки було... Хтось було двері в нас вкрав! Вже ми їх лапали-лапали, обмацували-обмацували; пришлось було пробі кричати, а ти тут і вийшла»)
- Як Зубиха веліла поводити себе Забрьюсі в церкві? («Іди лише з боярином швидше до церкви та й бери свою дівку. Не розглядай, чи вона Олена, чи не Олена, а тільки бери ту, що стоїть на рундуку, біля купи, та у руках червону маківку держить. Гляди ж, не дуже вередуй, і на Олену, хоч її і побачиш де, не квапся, то буде не вона, а з маківкою твоя»)
- Кого звинуватила відьма у бідах пана сотника?
- Над чим розмірковував М. Забрьюха, з'явившись у церкві?
- Як сталося так, що Микита Уласович обвінчався із Солохою?

Частина XIII

- Який вигляд мала Солоха після вінчання? («Солоха! Дівка гарна, чепурна, одягна... бо що було на ній до вінця позичено, чи плахта, чи свита, чи намисто, чи скиндячки, то усе люди своє пізнімали, а вона й зосталась голомоза, боса, сорочка чорна, дірява, розхристана, і тільки що шматком старої плахти зап'ялась та й годі»)
- Чим пана П. Пістряка приваблювало весілля Олени з Д. Халевським? («...Бо бачив, що тут і страва усяка мудра, і горілки багацько, і поштують напоряд усіх, не розбираючи, хто першу п'є, а хто вже і п'яту»)
- Як М. Забрьюха святкував своє весілля? («Поїхали, поїхали, сяк-так дали порядок, достали дечого у пана Уласовича з материзни, прикрили грішне Солошине тіло, стала хоч трохи не так бридка; посадили молодих за стіл, страви ж було усякої наварено, була ж і горілка, була й варена. Таки нічого сказати: було діло з порядком»)
- Про який обряд після весілля згадується у творі? Для чого він виконувався?
- Що намагалися подарувати М. Забрьюсі у зв'язку з його одруженням? («...Той хоче баранця, той поросю, той теплушку, і вже пан П. Пістряк, звичайно, як писар, узявши вуголь у руки, хоче записувати на стіні, хто що подарує, а дружка збирається викрикувати такими голосами, яку хто скотину подарує...»)

- Якого змісту пану сотнику надійшов «лепорт» з Чернігова вдруге? («Там було таке писано, що пана Забрюху, зачим не послухав пана полковника чернігівського та не прийшов з хваброю Конопотською сотнею у Чернігов, як йому було писано, а замість того заполіскував у ставку конопотських молодіць та старих баб, мов плаття, та з півдесятка їх на смерть утопив; а далі, як вишукав проміж них відьму та їй і піддався, і чортяці душу закріпостив, та й літав у вирій, мов той птах заморський, що усі люди бачили, і дивувались, і полякались, а деяким малим дітям і переполох виливали, так-то добре командував пан сотник над своєю сотнею; так за те його з сотничества і змінити...»)
- Як Забрюха сприйняв звістку про свою відставку з посади сотника? («...Сидить, мов гарячим борщем похлинувся... і казати б то, і у горлі застрягло, і поблід, і посинів, і зупинився, і сльози пустив»)
- Про що сподівався прочитати П. Пістряк у «лепорті», перегорнувши другу його сторінку? («Як же почитав, що конопотським сотником настановили не його, як він бажав і щиро надіявся, і з тим і Забрюху скрутив з сотничества, а з другої сотні узяли судденка, Дем'яна Омеляновича пана Халявського, та й письмо упустив і голову похилив...»)
- Як зреагував писар на призначення нового сотника у Конопоті? («Дарма! Підіб'юсь під нового та й буду ним орудувати... Недовго буде панувати. Пошлю і сього у дурні, його і замінять, тоді вже, певно, я буду. Оставайся ж, пане сот... чи то пан, пане Микито, з своєю Солохою, а я піду до нового пана сотника, Дем'яна Омеляновича, і той подарунок, що лагодив тобі на весілля, однесу йому на ралець. А хто, хлопці за мною?»)
- Чому люди раптово залишили весілля М. Забрюхи, дізнавшись, що він вже не сотник?
«Мікрофон»: чи співчуваєте ви Забрюсі у зв'язку з усуненням його з посади? Як ставитеся до зрадницької і підступної поведінки П. Пістряка?

Частина XIV

- Як Микита Уласович зреагував на зраду писаря, коли той прочитав про усунення його, пана Забрюхи, з посади сотника Конопоту? («А мені що за нужда?»)
- Чим зумовлено звільнення П. Пістряка з посади писаря?
- Кого звинуватили М. Забрюха і П. Пістряк у своїх бідах? («Враг рода человеческого; Явдоха Зубиха, великоіменитая

відьма преславної слободи Конотопа. Вона і до убитку тебе препроведе; вона і глумленіє над ними вчинила, похитивши в нас двері; вона превратила гнусообразную твою Паню Солоху — нехай здорова буде! — замість ліпообразної панни Олени і одружила тебе з нею; вона, вона, всьому злу суть і вина, і причина, і предмет»)

- Яким чином Я. Зубиха стала у пошані Олени і нового пана сотника? (*«Не мають нині власті над нею ніхто. Пані сотничка учинила їй парчеве возглавіє, сиріч очіпок, і нову намітку, і плахту; а пан сотник Халявський пристави до їй раба і даде коня і месника, і ділателя, щоб і дрова рубав, і воду возив, і kota годував. І дала їй власть на усьому лиці земному і чаклувати, і обаяти, і глумитися цілоє врем'я і полвремени»*)
- Як М. Забрюха хотів помститися Явдосі за те горе, яке вона вчинила йому і пану писарю? (*«Закличем її, мов добрі, до себе в гості. Перш почастиєм, а далі надаєм тусанів, і щоки їй попіб'єм, і зуби останні повибиваєм»*)

«Закінченіє»

- Яким було подальше життя Олени і пана Халявського? (*«...Пан Халявський... дуже швидко перед начальством щось проциндрив, і його з сотенства звільнили. Він... Олені очіпок збив, усі патли пообривав, і очі попідбивав, а далі підрізану водив по усьому Конотопу по вулицям...»*)
- Чим Г. Квітка пояснює читачу причину усунення М. Забрюхи з посади сотенного? (*«...Щоб не здавався на писаря, а робив сам, як він є начальник, та щоб робив по правді, щоб слухав, що приказано від начальства, а то йому начальство предписує у поход іти, може, боронити народ від неприятеля, а він узявся заполіскувати жінок, бач, топити відьом, щоб вернули дощ на землю; буцімто відьми можуть проти небесної сили яку капость на світі зробити»*)
- За що був покараний писар Пістряк? (*«...Щоб не обдурював свого начальника, не пошивав його в дурні, а щоб робив і казав перед ним усю правду. Щоб, розсердившись на людей, не робив їм біди, як тут з жінками: на кого сердився, а скільки душ занастив, у воді потопив, і сирітоставив? А що найпуще, щоб не пив так цупко горілки»*)
- У чому Г. Квітка дорікає пану Халявському й Олені? (*«Зачим зараз кинулися до відьми? Зачим через чаклування та ворожіння, покинувши закон святий, собі побралися? Еге! Хоч*

і прийняли шлюб, та як не через божу волю, а через Явдоху та через її реп'яхи та кісточки сушеної жаби, так воно усе і пало прахом»)

- Про що свідчить «закінчення» повісті?
- Як ви ставитеся до ворожіння? Чи вірите у його силу?
- Які ж події, на вашу думку, є реальними, а які вигаданими?
- Чи згодні ви з вироком, який отримав кожний герой наприкінці твору? Чи співчуваєте ви їм?
- Як, на ваш погляд, чи можна вважати героїв повісті реальними людьми?

«Вільний мікрофон»: які поради ви надали б героям твору щодо їх подальшого життя? Оформіть їх за допомогою прийому «Доміно».

5. Народність твору. Робота в парах

Завдання: дослідити доречність застосування у повісті прислів'їв, приказок, влучних висловлювань, згрупувавши їх за значенням і надавши належний коментар.

- «Старі люди кажуть: тільки що ще задумаєш свататись, то й станеш зараз брехати, і що без брехні ні жоден чоловік не сватався».
- «Додому з гарбузом так і біжить, як біг до дівки, думаючи рушники брати».
- «Говоре так, що і з десятима простими головами не розжуєш».
- «Подавишся, як я тобі галушку піднесу... Підведу тебе під монастир...»
- «Війтесь собі, куди хочете, хоч на шибеницю».
- «Усяк чоловік імаєть главу, глава імаєть розум, розум імаєть волю, а сія рекома воля повеліваєть і десницею, і шуйцею, і усяким членом».
- «Лихо та ще з лихом».
- «Їв... аж за вухами лящало».
- «Пошив у дурні».
- «Гне шию і лізе у біду, як віл у ярмо».
- «Коли роззявить рот, так і лопата улізе».
- «Не дала б дьору».
- «Дметься, мов шкураток на вогні».
- «Коли, каже, не піп, то й не микайся в ризи».
- «Я після перепою химери погнав».
- «Улюбив... усім тілом і душею, і серцем, і усім животом».

- «Удавлюсь або світ за очима піду...»
- «Вижени із села, щоб його і дух не пах».
- «Аж жижки трусяться, щоб хоч би його побачити».
- «Не йде на ум ні їда, ні вода, якщо перед очима біда».
- «Піду світ за очима».
- «Вони тут ханьки мнуть».
- «Живе покину, а мертвого піду ськати».
- «Сидить, мов гарячим борщем похлинувся...»
- «Собаці собача смерть!»

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

Частина XII

1. Під час весільного обряду П. Пістряк у М. Забрюхи виконував роль:
 - а) *старшого боярина*; б) дружки; в) старости; г) цигана.
2. За що пан сотник критикував писаря, збираючись на весілля? Щоб той:
 - а) був надто повільним; б) *незрозуміло висловлювався*;
 - в) напередодні багато випив вишнівки;
 - г) не склав вірша, присвяченого Олені.
3. Що розшукували М. Забрюха і П. Пістряк у хаті напередодні весілля:
 - а) каганець; б) весільні рушники; в) *двері*; г) козацьку шаблю.
4. Яким є зміст фрази Я. Зубихи до пана сотника і писаря, що збиралися на весілля: «Вони тут ханьки мнуть»?
 - а) *Не квапляться*; б) надто поспішають;
 - в) організовують сніданок; г) сплять та вилежуються;

Частина XIII

1. Як саме відьма віддячила М. Забрюсі за бешкет, що він вчинив над нею привселюдно? Пан сотник:
 - а) був позбавлений власного майна;
 - б) *замість Олени одружився на Солосі*;
 - в) не зміг довести свою зверхність над П. Пістряком;
 - г) вимушений був постригтися в ченці.
2. Під час вінчання пан М. Забрюха обіцяв:
 - а) шанувати духовенство;
 - б) відповідати перед Богом за виконання в родині батьківських обов'язків;
 - в) *не залишати дружину аж до самої смерті*;
 - г) не принижувати гідності дружини за будь-яких обставин.

3. Яких подарунків отримала Явдоха від пана Халявського за те, що вона сприяла його одруженню на Олені хорунжівні?
 - а) Рожеву хустку і білу спідницю;
 - б) розцяцькований пояс і смугасту спідницю;
 - в) смарагдове намисто і браслет;
 - г) *червоні юхтові чоботи і кибалку.*
4. Зубиха на весіллі пана Халявського з Оленою виконувала роль:
 - а) циганки; б) світилки; в) дружки; г) *матері.*
5. Через що П. Пістряк долучився до весілля пана судденка з хорунжівною? Бо:
 - а) там була М. Зубиха;
 - б) поважав молодят;
 - в) виявив бажання покерувати святом;
 - г) *хотів смачно поїсти і напитися горілки.*
6. Хто відповідно до змісту «лепорту» був призначений сотником у Конотопі замість пана Уласовича?
 - а) Брат Олени хорунжівни; б) писар П. Пістряк;
 - в) *пан Д. Халявський;* г) козак, що приїхав з Чернігова.
7. Що змусило громаду раптово залишити весілля М. Забр'юхи? Бо:
 - а) необхідно було негайно збиратися і вирушати у військовий похід до Чернігова;
 - б) пан сотник мав дружні зв'язки з відьмою Зубихою;
 - в) *дізналася, що Микиту Уласовича усунуто з його посади;*
 - г) на Конотоп напали татари.
8. Як склалася доля Явдохи Зубихи наприкінці твору? Вона:
 - а) жила щасливо і довго;
 - б) більше не ворожила, а займалася сільським господарством;
 - в) лікувала людей, застосовуючи нетрадиційну медицину;
 - г) *померла і її як собаку було поховано.*

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на ваш погляд, Г.Квітка-Основ'яненко називає свій твір казкою? Свої міркування доведіть, посилаючись на фактичний матеріал.
2. Порівняйте умови життя Явдохи Зубихи в той час, коли Д. Халявський був конотопським сотником, а після його усунення з цієї посади. Чим це зумовлено? Наведіть переконливі аргументи.

3. Яке ворожіння здійснила відьма над М. Забрюхою і П. Пістряком напередодні вінчання сотника? Вони під впливом Семенівни:
- оп'яніли;
 - не мали можливості грамотно висловити свою думку;
 - не змогли вийти з хати, бо не знаходили двері;
 - забули, куди їм слід було йти.

Картка № 2

- Через що, на вашу думку, у козаків Конотопу постійно змінювалося керівництво? Хто ж мав бути наступним сотенним після Д. Халаявського? Відповідь обґрунтуйте.
- За допомогою яких засобів комічного Г. Квітка намагається висміяти негативне на прикладі своїх героїв? Зазначте приклади.
- Чому П. Пістряка було звільнено з посади писаря? Оскільки він:
 - намагався оббрехати Я. Зубиху;
 - відмовився писати те, що наказував пан;
 - не підтримував авторитет пана судденка;
 - висловився не зрозумілою для всіх мовою.

Картка № 3

- Як ви вважаєте, через що смерть Я. Зубихи була страшною? Яку думку щодо цього висловив сам автор повісті?
- Хто, на вашу думку, винен у тому, що доля кожного з героїв твору є нещасною? Відповідь вмотивуйте.
- Залишившись без посад, М. Забрюха і П. Пістряк:
 - вирішили присвятити себе служінню Богу;
 - стали обробляти землю; в) виїхали до Києва;
 - долучилися до горілки, яку щодня з горя вживали.

VI. Підсумок уроку

Значення Г. Квітки-Основ'яненка для розвитку української культури і духовності.

- Фундатор нової української прози (вніс у літературний вжиток не знані ще в нас жанри: повість, оповідання, фейлетон, епіграму).
- Ввів в українську літературу метод сентименталізму.
- Продовжив традиції бурлескної літератури.
- Став одним з представників натуральної школи (головні принципи школи — реалізм й народність, її засновник — М. Гоголь).
- Наочно показав великі мистецькі можливості української мови.

- У своїх творах відобразив життя майже всіх верств тогочасного суспільства — ширше, ніж у І. Котляревського.
- Правдиве змалювання життя трудового селянства — народність творчості.
- Ініціював організацію перших періодичних видань (*журналу «Український вестник», альманахів «Утренняя звезда» і «Молодик»*), першої окремої збірки українських прислів'їв і приказок.
- Вплинув своїм літературним доробком на творчість Т. Шевченка, Марка Вовчка.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Підготуватися до контрольного твору-роздуму.

Урок № 28

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ. КОНТРОЛЬНИЙ ТВІР-РОЗДУМ

Мета: вдосконалювати вміння учнів писати твори-роздуми на запропоновану тематику, яка охоплює знання учнів змісту вже вивчених програмових творів художньої літератури (І. Котляревського «Енеїди», «Наталка Полтавка»; Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся», «Конотопська відьма»); розвивати пам'ять, увагу, спостережливість, уміння грамотно викладати в письмовій формі власні думки, мотивувати свої судження, наводити переконливі аргументи, робити висновки; виховувати повагу до митців слова; прищеплювати працелюбність, сумлінне ставлення до творчої діяльності, інтерес до її наслідків.

Тип уроку: застосування знань і вмінь.

Обладнання: портрети І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, бібліотечка-виставка, фотоілюстрації до творів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Міні-круглий стіл. Обговорення питань

- Якими творами художньої літератури ви захоплюєтеся? Відповідь умотивуйте.

- Що спонукає людину писати і в результаті цього отримувати насолоду?
- У чому цінність того чи іншого учнівського твору-роздуму?
- Що необхідно враховувати під час підготовки до письмової роботи?
- Чому так важливо грамотно викладати власні думки, спостереження, своє бачення на подію, проблему, вчинки героїв тощо?
- Який твір, на ваш погляд, буде цікавим і актуальним?

III. Емоційна готовність учнів перед виконанням творчої роботи

«Мікрофон»: я бажаю всім...

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

Жити — значить працювати.

Праця є життя людини

Вольтер

*Дитина навчиться складати твір тільки в тому разі,
коли кожне слово — як готова цеглина,
якій заздалегідь приготовлене місце*
В. Сухомлинський

1. Робота «Творча майстерня учня» (розповідь учителя)

Твір — це оригінальний зв'язний текст, самостійно складений в усній чи письмовій формі за певною темою. Він надає широкі можливості для самостійного творчого виявлення зв'язного мовлення школяра, але одночасно й можливість обійти прогалини у своїх знаннях з орфографії та пунктуації.

Робота над твором, тобто вироблення навичок самостійно, у зв'язній формі, логічній послідовності викладати думки за певною темою, передбачає оволодіння такими вміннями:

- розкривати тему й основну думку;
- збирати й систематизувати матеріал, що забезпечує оптимально можливу якість твору за змістом і формою, розвиває творчу активність учнів, готує їх до складання анотацій, рефератів тощо. Збір, відбір і систематизація матеріалу безпосередньо пов'язані з умінням спостерігати навколишню дійсність, розкривати зміст картини, працювати за книгою та довідковою літературою;

- будувати твори в певній композиційній формі з урахуванням типів і стилів мовлення, способів викладання думок;
- правильно, ясно, виразно висловлювати свої думки;
- вдосконалювати написане: перший (чорновий) варіант твору, як правило, за якістю не найкращий, він не розкриває потенційних можливостей учня; цей варіант учні редагують, часом перебудовують композицію, усувають зайве, додають потрібне, виправляють неточності й помилки.

2. Особливості написання твору-роздуму

Написання твору-роздуму вимагає вміння спостерігати, аналізувати, порівнювати, аргументувати, робити відповідні висновки. До того ж твір-роздум, як і будь який інший твір, має свої правила, закони, внутрішню логіку, мовностилістичне оформлення й таку структуру:

- теза — основне твердження, чітко сформульована думка;
- докази, аргументи, що її підтверджують;
- висновок, що випливає з доказів (*узагальнення*).

Усі частини тексту взаємопов'язані.

В основі роздуму лежать причинно-наслідкові зв'язки.

Основна частина твору — це безпосереднє розкриття теми. Не слід забувати, що назва твору лейтмотивом проходить через увесь текст, логіка мислення учня повинна розвиватися від конкретної деталі до узагальнення або навпаки — від загального до конкретного.

Вступ і висновки можуть бути меншими за обсягом, але не слід скорочувати основну частину, бо тоді розкриття теми твору не буде достатнім.

3. Перелік тем, запропонованих для написання контрольного твору-роздуму

- «Енеїда» І. Котляревського — відтворення сердечного тепла, тонкого гумору і живих барв своєї батьківщини».
- «Наталка — ідеал для сучасної дівчини?» (за твором І. Котляревського «Наталка Полтавка»).
- «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка — це Малоросія з її поетичною природою, з її поетичним життям простого народу, з її поетичними звичаями».
- «Найпряміше, найблагородніше моє прагнення — показати, від чого у нас зло» (за твором Г. Квітки-Основ'яненка «Котопська відьма»).
- «Життя без любові — не життя, а існування» (за творами поетів-романтиків).

4. Написання учнями твору

Зразок творчої роботи за темою

«Наталка — ідеал для сучасної дівчини?»

(за твором І. Котляревського «Наталка Полтавка»)

Золото — не дівка!

І. Котляревський

Якою повинна бути сучасна дівчина? Привабливою, працюючою, вихованою, розумною, щирою душею — ідеальною.

Героїня твору І. Котляревського «Наталка Полтавка» є уособленням найкращих рис дівчат, стала ідеалом національного характеру, в якому гармонійно поєдналися зовнішня краса і багатий духовний світ.

Перед нами — проста українська дівчина — трудівниця, яка жила на початку ХІХ ст. Наталка — добра, ввічлива та чесна дівчина. «Золото — не дівка! — кажуть про неї.— Окрім того що красива, розсудлива, моторна і до всякого діла дотепна, яке у неї добре серце, як вона поважає матір свою... яка трудяща, себе і матір на світі держить».

Чим це не ідеал для сучасної дівчини?

Для неї, як для справжньої дівчини-українки, найбільше багатство — чесне ім'я. Коли Тетерваковський залицявся до неї, вона з гідністю відповідала: «Знайся кінь з конем, а віл з волом». Хоч возний і пан, але вона не хоче мати багатства без любові, для неї щастя — життя з коханим. «Бідність і багатство — єсть то Божа воля, з милим їх ділити — єсть щаслива доля», — висловлюється героїня.

Ніжна і щиро сором'язлива, вона впевнена в собі, це допомагає їй не занепасти духом при злиденному житті. Я захоплююсь незвичайною рішучістю і стійкістю героїні в боротьбі за своє щастя, коли доля зводить її з коханим Петром. Наталку не лякає людський осуд, вона залишається з людиною, яку кохає понад усе.

Героїня ще не одне покоління читачів буде вчити доброчинності й непорушної відданості найвищим почуттям. Вона являє собою впевнення споконвічного жіночого ідеалу моїх співвітчизників, що ґрунтувався на святинях народної моралі.

Минали десятиріччя, змінювався суспільний устрій життя, додавав нові риси до соціального обличчя жінки, проте в найістотнішому цей ідеал залишався без змін. Нам близький і дорогий образ жінки, багатой духовно, чесної, працюючої і сердечної. З плином часу такі ідеали не старіють, бо вони — загальнолюдські і вічні, актуальні для будь-якої епохи.

Саме такою має бути любляча дитина, сповнена глибокої поваги до батьків. Саме такою має бути жінка: порядною, працюючою, розумною. Саме такою має бути наречена: щиро люблячою, вірною, ладною з гідністю відстояти своє кохання. Всі ці моральні якості втілив у своїй героїні І. Котляревський, подавши їх у сукупності з рисами чарівної зовнішньої краси Наталки — ще однією характеристикою народного ідеалу для сучасних українських дівчат.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Підготуватися до уроку літератури рідного краю — опрацювати ідейно-художній зміст твору Б. Грінченка «Сонячний промінь», скласти питання до твору.

Урок № 29

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ.

Б. ГРІНЧЕНКО. «СОНЯЧНИЙ ПРОМІНЬ»

Мета: поглибити знання про життєвий і творчий шлях Б. Грінченка; опрацювати ідейно-художній зміст повісті «Сонячний промінь», з'ясувати її проблематику; охарактеризувати образи твору; розвивати культуру зв'язного мовлення, спостережливість, логічне мислення, уяву, вміння грамотно висловлювати власні думки, робити висновки; виховувати любов до рідного краю, поважне ставлення до його митців слова; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Б. Грінченка, бібліотечка-виставка його творів, учнівські малюнки до повісті, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Бесіда за питаннями

- Кого з митців художнього слова рідного краю ви знаєте? Чим вони запам'яталися читачам?

- Які проблеми вони порушували, створюючи свої шедеври?
- Чи пробували ви особисто писати літературні твори?
- Що необхідно знати, вміти, відчувати; чим слід проїнятися, аби створити шедевр мистецтва художнього слова?
- Яке значення для довкілля має сонце? Що воно символізує?
- Стисло охарактеризуйте повість як жанр художньої літератури.

2. «Мікрофон»

Я щиро вдячний вам, митці слова літератури рідного краю, за те, що...

3. Рефлексія

Установіть відповідність між письменниками рідного краю і назвами їх творів:

1. Б. Грінченко	а) «Три правди»
2. І. Сенченко	б) «Вовчєня»
3. М. Возіянов	в) «Бєзхвостий їжак»
4. Д. Нитченко-Чуб	г) «Рубін на Солом'янци»
5. К. Перелєсна	д) «Сірко»
	є) «Традиція»

Ключ: 1 — д, 2 — г, 3 — є, 4 — б, 5 — а.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Праця єдина з неволі нас вирве,
Нужо до праці, брати!*

Б. Грінченко

*Смєливість, з якою ви виступали не раз у справах,
про які ніхто не важився заговорити, вказувала в вас чоловіка,
в якому крім літературного талану був також публічний діяч.*

І. Франко

1. Життя і творчість Б. Грінченка

(матеріал для вчителя і школярів)

БОРИС ДМИТРОВИЧ ГРІНЧЕНКО

(09.11.1863 — 06.05.1910)

*Повідомлення № 1. Родина Б. Грінченка,
дитинство митця.*

Народився Б. Грінченко у дворянській родині на хуторі Вільховий Яр Харківського повіту.

Батько письменника був сухою, суворою людиною. Усе в домі він намагався поставити на «панську» ногу (хоч можливості для

цього були обмежені), а сина спрямувати на «панську» стежку. Не раз докоряв батько хлопцеві за те, що той грався з «мужиками», карав за те, що знався зі «свинопасами», товаришував із «селяками».

На все життя запам'ятав Борис ніжні руки матері, її тихий голос. Вона — росіянка, дочка полковника — над усе любила свого первістка і, як могла, оберігала сина від холодних батьківських очей. Тепло і ласку знаходив у діда Андрія, старого пасічника, та його сліпої дружини — баби Гальки. Від них перейняв рідну мову, народну пісню (хоча в сім'ї вимога була категорична: розмовляти виключно «по-благородному») і проніс любов до рідного слова через усе життя.

Ріс хлопчик лагідним, з вразливою душею, любив усе живе. Одного разу хотів навіть погладити вовка, що якось забрів на хутор.

Повідомлення № 2. Роки навчання.

Перші спроби у письменницькій діяльності

У п'ять років навчився читати і майже одночасно почав писати. Шестирічним хлопчиком складав вірші, тоді «видав» на своєму хуторі кілька журналів. З одинадцятирічного віку Бориса віддали, незважаючи на його літературний хист, до середньої реальної школи в Харкові. Тут він продовжує літературну діяльність: «видає» крім російського і український журнал, глибше знайомиться з літературою і народною творчістю.

Одного разу на канікулах, перебираючи старі книжки у батьковій скрині (батько майбутнього письменника мав непогану бібліотеку), Борис натрапив на Шевченкового «Кобзаря». Він одним духом прочитав книжку і на все життя полюбив Шевченкове слово.

Однак доля розпорядилася так, що цей єдиний навчальний заклад Б. Грінченкові не випало закінчити: за читання і розповсюдження забороненої літератури його було виключено зі школи й ув'язнено. П'ятнадцятирічному юнакові довелося пережити допити, знущання, холод і голод. Коли поліція зрозуміла, що нічого не доб'ється від хлопця, вона звернулася за допомогою до Борисового батька. Страшно було, коли батько власноруч бив сина по обличчю. Коли грубо знущався з нього рідний дядько, Борис мовчав. Після ув'язнення майбутнього письменника було звільнено на поруки батька і відправлено на хутір. Умов для продовження навчання більше не було: підірване здоров'я, матеріальні нестатки.

Повідомлення № 3. На педагогічній ниві

Б. Грінченкові вдалося підготуватися і скласти екзамен на звання народного вчителя при Харківському університеті. Він

здобуває посаду вчителя й одночасно починає активно займатися літературною діяльністю. У 1881 р. в журналі «Світ» було надруковано його перші поезії.

Усім серцем полюбив він сільських дітлахів. Навколо «убогії ниви, убогії села, убогий, обшарпаний люд». Їм присвятив усе своє життя Б. Грінченко. Майже половину свого життя Борис Дмитрович віддав школі. Навчаючи дітей рідної мови, він власноруч писав друкованими літерами тексти, відповідно оформлював їх і використовував як підручники, а також сприяв виданню книжок. Б. Грінченко написав «Граматику» української мови.

Тяжкі умови, постійні переслідування жандармів, доноси за навчання дітей рідною мовою змушують Б. Грінченка часто змінювати місце роботи. Потягнулися роки блукань від села до села. На цих тернистих шляхах зустрічає Марію Загірну, що стає йому вірною дружиною, другом, радником, соратником-помічником.

Повідомлення № 4. Громадська діяльність

У 1894 р. Грінченко переїхав до Чернігова. Тут, працюючи в губернському земстві, він організував видання бібліотечки народно-просвітніх книжок, став єдиним із керівників нелегальної «Чернігівської громади», разом із дружиною-письменницею М. Загірною упорядкував музей української старовини В. Тарнавського. З 1902 р. письменник жив у Києві. У 1905 р. він редагував першу українську щоденну газету «Громадська думка» (згодом «Рада»), наступного року — журнал «Просвіта», був одним з організаторів Української радикальної партії (УРП).

Повідомлення № 5.

Б. Грінченко — письменник, фольклорист

Усе своє свідоме життя письменник збирав приказки, прислів'я, народні дотепи та вірші, влучні вислови. Чимало зібраного матеріалу він умістив у читанці та букварі, які склав для Настусі — єдиної своєї доньки. Працюючи вчителем, Борис Дмитрович випустив кілька номерів журналу «Квітка». Під його керівництвом школярі підготували рукописний альманах «Думка», де крім фольклорних творів було вміщено перші літературні спроби дітей, а також оповідання Б. Грінченка «Кавуни».

Учительська праця дала письменнику можливість глибоко вивчити психологічні особливості дітей, що позначилося на достовірному відображенні їх характерів (оповідання «Екзамен», «Дзвоник», «Украла», «Непокірний» та ін.).

Заслугує на увагу і пейзажна лірика митця. Його вірші, в яких змальовано красу природи, пройняті любов'ю до Батьківщини,

до рідної землі. Деякі з них покладені на музику («Квітчані сльози», «Могила», «Над Дніпром» та ін.) і ввійшли до скарбниці музичної культури.

Перші друковані твори письменника з'явилися у 1881 р. Б. Грінченко наполегливо працює, пише вірші, оповідання, драми, рецензії та статті — історичні, мовознавчі, етнографічні, педагогічні, публіцистичні. З 1902 року він живе в Києві, очолює товариство «Просвіта». За дорученням журналу «Киевская старина» Б. Грінченко розпочав укладання українського словника, який було надруковано в чотирьох томах протягом 1907–1909 рр. і відзначено премією ім. М. Костомарова Російської академії.

Творча спадщина письменника досить велика: вірші, поеми, байки, віршовані казки, оповідання, повісті, драми.

Повідомлення № 6. Перекладацька діяльність.

Останні роки життя

Важливою заслугою Б. Грінченка стало видання українською мовою творів світової літератури. У колі його перекладацьких зацікавлень були Шиллер і Гейне, Пушкін і Кольцов, Гете й Байрон, Гюго і Чавчавадзе... Наприкінці 90-х рр. виходять друком у перекладі письменника також твори Г. Гауптмана, О. Мірбо, В. Сарду, А. Шніулера, С. Амічіса та інших авторів.

Після поразки революції 1905–1907 рр., з настанням реакції, посилюються переслідування Б. Грінченка властями. Письменник зазнає арешту. Жандарми доводять до смерті його дочку — мужню революціонерку Настю. Під урядову заборону потрапило і товариство «Просвіта», діяльності якого літератор віддав безмір енергії. Всі ці удари були настільки болісними, що вони фактично паралізували життєву енергію письменника та призвели до загострення набутої ще в юності хвороби.

Змучений туберкульозом, на позичені в батька гроші Б. Грінченко 1909 р. виїздить на лікування до Італії і там, тяжко переживаючи розлуку з Україною, 6 травня 1910 р. в місті Оспедалетті помирає.

Похорон письменника на Байковому кладовищі в Києві вилився в могутню демонстрацію демократичних сил проти царизму, у якій взяли участь представники багатьох національностей. На смерть Б. Грінченка широко відгукнулася вітчизняна преса; статті, присвячені йому, з'явилися в багатьох зарубіжних країнах — від Франції до Бразилії. Сповнена прямого смислу та деталь, що в труну письменника покладено було терновий вінок.

2. Робота в малих групах «Хто він, Б. Грінченко?»

Відповідь оформіть за допомогою прийому «Доміно».

Б. Грінченко (В. Чайченко, І. Перекотиполе, Б. Вільхівський, П. Вартовий, М. Грилич, Л. Яворенко) → поет → письменник → публіцист → фольклорист → етнограф → мовознавець → критик → історик → педагог → перекладач → просвітницький і громадський діяч.

3. Опрацювання твору Б. Грінченка «Сонячний промінь»

3.1. Асоціативний малюнок до повісті.

3.2. Історія написання твору.

Перший великий твір — повість «Сонячний промінь» (1890) — Б. Грінченко присвятив діяльності народолюбної інтелігенції.

Написано повість 1890 р. в с. Олексіївка Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії, де прозаїк учителював. Уперше надруковано в журналі «Зоря» — 1891 р.

Повість — документ, красномовне свідчення про обставини, в яких розвивалася тогочасна українська література, зокрема її творчість Б. Грінченка.

3.3. *Тема*: правдиве зображення праці інтелігента-культурника, небайдужого до долі власного народу; відтворення взаємин української інтелігенції із селянством, показ перших кроків до зближення представників українського національно-культурного руху кінця 80-х рр. з народом.

3.4. *Ідея*: возвеличення праці, спрямованої на просвітництво народу, розвиток культури рідної мови, щирого почуття кохання; засудження підступності, жорстокості, прагнення принизити простий люд, тримати його в рабській покорі, залежності.

3.5. *Основна думка*: «Не біймося, що нас мало. Все велике починається з малого! Ставаймо до великого діла, і воно саме заставить нас вирости, зробитися дужими і того діла достойними...»; «...щоб учити по-українському і вважати українську мову за мову, а не за покидьок».

3.6. *Жанр*: повість.

3.7. Сюжет.

Марко Кравченко, студент останнього курсу історико-філологічного факультету, віддається культурницькій роботі серед народу. Він щиро вважає, що єдиний спосіб допомогти народові — це просвіта, а найдоцільніший політичний лад — парламентаризм. Прибувши в село на запрошення поміщика Городянського як репетитор його сина, Марко Кравченко веде бесіди із селянами, вчить їх грамоти, читає їм українські твори.

Але надії Кравченка прислужитися рідному народові зазнали краху: до його культурницьких дій насторожено поставилися самі селяни; довідавшись про неблагонадійні заходи молодого вчителя, поміщик звільняє його з посади; від важкої вчительської праці гине і реальний, земний «сонячний промінь» у житті Кравченка — донька поміщика Городянського Катерина, яка зреклася свого середовища й вирішила зблизитися з народом.

3.8. Композиція.

Твір містить 10 розділів та епілог. Розповідь у повісті ведеться від третьої особи.

Експозиція: знайомство з Марком Петровичем Кравченком, його соціальним походженням.

Зав'язка: приїзд героя до села вчителювати; його намагання дослідити умови життя простого люду та віднайти з ними контакт.

Кульмінація: смерть Катерини Дмитрівни.

Розв'язка: епілог — клятва Марка на могилі Катерини щодо виконання її заповіту.

3.9. Проблематика:

- кохання і ненависть;
- соціальні та економічні умови життя;
- мова, поважне ставлення до неї; чи є вона жаргоном щоденної праці, яка б не була тягарем, а приносила насолоду, радість;
- батьки і діти;
- роль освіти у формуванні національної свідомості.

3.10. Особливості назви.

Сонячний промінь, у щирому розумінні, — символ знань, яким інтелігенти-культурники прагнуть просвітити селян для зарадження їх долі.

Від важкої вчительської праці гине невдовзі і «сонячний промінь» у житті Кравченка — його кохана і дружина Катерина, котра таки зреклася панського середовища в ім'я єднання з народом (її загибель — символ того, наскільки слабким є «сонячні промінчики» супроти царства темноти).

«Потім він (Марко) побачив, як сонячний промінь визирнув з-за краю балки і стрельнув у туман, а за ним другий, третій... І Марко подумав:

— Мій промінь уже не засвітить».

«...Сяє сонце краси, правди та добра... Ти була мені сонячним променем, що осяяв мені все життя моє і зробив мене щасливим... мета людського життя — бути людям сонячним променем і робити їх щасливими?»

3.11. Обговорення ідейно-художнього змісту повісті Б. Грінченка. Фронтальне опитування.

Розділ I

- Яке значення має опис природи на початку художнього твору?
- Хто такі Городянські? («...Багаті пани, що мали тисячів із п'ять десятин землі, жили здебільшого на селі і тільки взимку, місяців на три, приїздили до губерніяльного міста»)
- Чим зумовлений приїзд М. Кравченка до панів? («...Пан покликав його до себе на літо вчити хлопця, що не здав екзамену і восени мусив здавати його вдруге»)
- Чому справа навчати дітей була не з легких?
- Що свідчить про скрутні умови життя Марка? («...Часом доводилось не обідати, а жити самотнім чаєм»)
- В яких умовах виховувався герой?
- Чому він з повагою ставився до науки? («...Бо вона веде до кращого життя»)
- Що спонукало хлопця звичаїтися до читання? («...Читав багато, добуваючи книжки, де тільки міг. Читання... давало хоч невеличку загальну освіту, розвиток, якого не мали його товариші-гімназисти. І дедалі він читав, то все більше розсувалася перед ним завіса, що ховала від його деякі цікаві йому питання...»)
- Над чим розмірковував Марко, сидячи біля тіла батька? («У тяжкій роботі звікували свій вік мати й батько — робота їх і в труну положила. З чого ж вони могли розважатися? Нічого — тільки праця, бідність, горе. І лишалася горілка!.. Хоч би письменний батько був, а то навіть книжки не міг прочитати»)
- Якого життя боявся хлопець?
- Як читання Кобзаря вплинуло на героя? Якою він уявляв українську мову? («...Уважав він досі за простацьку гомінку, думав, що нею можуть говорити тільки неосвічені люди»)
- Чому молодий учитель з любов'ю ставився до знедолених? («Щира любов Марка до матері та до батька ще побільшилась любов'ю до їх як до нещасних, затоптаних життям людей. Цю любов він переносив потім на всіх убогих та знесилених, спрацьованих та отягчених»)
- Що змусило Марка погодитися на репетиторство з панським сином? («Важко було жити Маркові після батькової смерті. У його зосталася поганенька батькова хатина, — та й тільки ж. Тоді-то почав він жити приватними лекціями, та живе й досі»)
- Як Городницький зустрів молодого вчителя?

- Чому Іван Дмитрович не полюбляв степ, скелі? (*«Цей степ нескінченний, ці скелі страшенні, що чогось залізли серед цього степу,— примушують вас щогодини, щохвилини розуміти, що ви маленькі, мізерні»*)
- Чим зумовлено те, що І. Городинський намагався відокремити людину від природи?
- Які аргументи надав Марко Івану Дмитровичу на його незадоволення природою? (*«От ви нарікаєте на природу, а тим часом вона зовсім не винна, що вам так погано їздити: проведіть добрі дороги шосіровані, обсадіть їх деревами, поробіть добрі екіпажі і т. ін., і т. ін., то вам і буде добре їздити. Одно слово: піднесіть угору культуру людності. А се робиться широкою просвітою, самосвідомістю й самодіяльністю громадською...»*)
- Як пані Городянська намагалася виховати своїх дітей, зважаючи на своє аристократичне походження? (*«...Вона вдовольняла себе хоч тим, що свої панські погляди, свій аристократичний світогляд прищеплювала дітям»*)
- Чому між Марком та молодим паничем Іваном виявилася «обопільна неприхильність»?
- Чим вражала молодого вчителя Катерина? (*«Яка пишна врода! І жалко, що се — тільки панська цяцька!»*)

Розділ II

- Про що хотів дізнатися Марко, коли їхав на село вчителювати? (*«...Ближче придивитися до селянського життя, до народу»*)
- Чому село для героя вважалось сумним і не дуже привітним?
- Як селяни сприйняли панського вчителя? (*«Вони мов бояться мене чи гордують мною — не розбереш. Треба частіше ходити на слободу, добре зазнайомитися хоч з кількома селянами, тоді, може, й розговоримось»*)
- Що змушувало народ пиячити?
- Про які перші враження сільського життя написав у листі Марко другу Лісовському?
- Чому трапилась сутичка між паном Городянським і селянами? (*«Подумайте, п'ять десятин найкращої пшениці витолочили падлюки!»*)
- Як реагував Марко на приниження людської гідності простого люду з боку панів? (*«Кров спалахнула в Марка, як він почув цю образу, кинену на його народ»*)

- Що пропанував Іван Дмитрович задля утримання простолюдина в покорі і залежності від пана? (*«Повинна бути така адміністраційна система, що не дозволяла б мужицтву хитатися туди й сюди і в дрібницях регламентувала б масову роботу: щоб за погане хазяйнування, за пияцтво, за лайку, за мошенництво, за неходіння до церкви, за неповагу до старших і за всякі такі інші мужичі провини була зараз кара і щоб та кара завжди висіла над мужиком, не дозволяючи йому відхилитися набік»*)
- Яким чином Марко намагався довести панам здатність простих людей бути освіченими і культурними? (*«...Як може людина казати про другу людину, що її можна виховувати як коня або вола!»*)
- Кого Голубов називав українофілами? (*«...Се люди, які хочуть усіх удягти в свити, обути в дьогтем вимазані чоботи і примусити всіх розмовляти по-хохлацькому»*)
- Чому Марко пишався мужицьким походженням? (*«Мій батько... ніде ніколи не служив: він був чоботар і, поки живий був, держав мене в гімназії тим, що шив чоботи»*)

Розділ III

- Через що в непорозуміннях пана і мужика вчитель звинувачує історію? (*«...Народ у цих панах бачить тих, що недавно били його різками»*)
- У чому Кравченко вбачає своє призначення на селі?
- Яким чином простий люд перебував у залежності від Семена Олексійовича?
- Чим Марка вразила селянська школа? (*«Нефарбовані погано пороблені парти, всі порізані та пописані школярськими рукамі; кілька заялзених малюнків з сюжетами з Се[ятого] Письма по стінах, шафа — от і вся школа; хата була невеличка, низенька»*)
- У чому вбачав Кравченко роль учителя?
- Якою була наука для селянських дітей? (*«Хоч як добре школяр на екзамені знає, а на начальниках збився, — все ляснуло, а на вчителя лихо: не привчає поважать старших, вільнодумність!»*)
- Завдяки чому зблизилися Марко і Катерина?
- Унаслідок чого в героя прокинулося почуття кохання до панської дочки?

Розділ IV

- Через що полум'яна дружба між Докією і Катериною раптово припинилася?

- Яким чином відбувалося формування панської дочки як особистості?
- Що цікавого для себе дізналася Катерина від Марка? (*«В Маркових розмовах вона вперше дочулась про ідеал, про принципи моральності. Не можна сказати, щоб про се вона не чула зовсім досі, але ж ідеал завжди їй уявлявся, як щось таке, про що тільки в книжках пишуть»*)
- Які художні твори, запропоновані Марком для читання, поширювали кругозір Катерини?
- Чому Марко вирішив навчати грамоті мужицького сина? Як це характеризує вчителя?
- Чим лист Лісовського про видання книжки вразив Кравченка? (*«Думка за думкою напливала слово за словом; поспішаючись, лягала на папір, і в кожній думці, в кожному слові горіло бажання зворухнути темний народ, засвітити йому в душі світло розуміння, світло свідомості й любові до високих ідеалів,— любові, що робить дива, що може зробити все!..»*)
- Через що, на ваш погляд, батьки Корнія вирішили запросити до себе в гості вчителя?

Розділ V

- Чим Марко, на перший погляд, викликав довіру в батька Корнія?
- Якої думки про школу був господар-мужик?
- Що відчув молодий учитель після відвідування помешкання сільського учня? (*«Ся вбога, але видимо працююта, чепурна, ввічлива та розумна сім'я приворожила до себе Марка»*)
- Якою вбачав народну школу Іван Дмитрович? Чим це пояснити? (*«...Народна школа не повинна йти далі Часословця та Псалтиря»*)
- Чому виникла суперечка довкола існування і вивчення української мови, а потім між Кравченком і Голубевим?
- Як вечорниці, на думку селян, негативно впливають на виховання молоді? (*«Отам вони горілку навчаються пити, отам дівчата н'яні лежать такі, що хоч за ноги повиволікай»*)
- Що нового дізнався панський учитель про селян, зустрівшись із ними під час читання книги?
- Яких книжок читав Марко селянам? (*«Він прочитав Квітчину «Марусю», Гоголевого «Тараса Бульбу» в українському перекладі, дещо з Шевченка, з Левицького, кілька науково-популярних речей...»*)

Розділ VI

- У чому звинуватив Голубов панського вчителя? («Свої хохломанські думки тут ширить. Збира селян і чита їм хохлацькі книжки про Україну, про гетьманів. Мета, звісно, та, щоб підбурювати народ проти уряду, ваблючи його вільним гетьманством»)
- З якою метою Іван Дмитрович завітав до кімнати вчителя? Чим закінчилася їх розмова?
- Через що Марко здогадався про любовні почуття Катерини до нього?
- Що змусило молодого вчителя залишити панський маєток?
- Чому, від'їжджаючи додому, Маркові «сльози підступили... до горла і покотились по обличчю — тяжкі й пекучі»?

Розділ VII

- Якої думки дотримувався герой щодо виявлення своєї національної, власної гідності? («Годі вже нам ховатися. То страха ради іудейська, а то й просто соромлячись своєї національності, не насмілюємося ми часто казати, що ми таке є, — все ховаємося і тим примушуємо думати, що нас зовсім нема»)
- Де запропонував Семен другові заробляти на харчування?
- Які твори друкував Лісовський?
- Як висловився Школяренко щодо сутності інтелігенції? Чим вмотивований такий погляд героя? («А чи є хоч крихта солідарності серед нашої інтелігенції? Ся наша повсякчасна гризня, повсякчасна колотнеча! Тільки особисте на першому плані, тільки моє я, а начхать мені на громадське добро! Наші письменники померли б з голоду, якби не сиділи по канцеляріях, наші композитори, наші маляри, — вони марнують свій талант, свій час на біганину по приватних лекціях»)
- Кого Марко вважає борцями за соціальну справедливість?
- Про що свідчить професійна спрямованість осіб, які були присутні на зборах в Овсієнка?
- Чому герой вважає, що основною метою інтелігенції повинна бути просвітницька діяльність серед простого люду? («Ми забуваємо, що народ живе в темряві, що він денационалізується і деморалізується, що наші вороги вживають усякого способу, аби національній нашій справі пошкодити, аби нас знищити, і самі даємо ворогам у руки перевагу, гаючи дорогий час на безрезультатні, безплідні спірки про такі речі, що вони не варті того. Ми балакаємо багато, а робимо мало»)
- Через що Марко не міг забути Катерини? Чому він повсякчас згадував про неї?

Розділ VIII

- Що відчувала Катерина, повернувшись додому після побачення з Марком?
- За що панська дочка дорікала вчителю?
- Яких страждань зазнала Катерина Городянська, повсякчас згадуючи Марка?
- Що відчувала героїня під час читання «Кобзаря» Т. Шевченка? (*«Прочитала картину, дві і побачила, що дуже мало розуміє ту мову, якою написано книгу. Московська наука зробила її нетямуючою рідної мови. Вона й сама не помічала, як починала плакати там, де поет хоче викликати сльози, або несамохить корилася впливові урочистого пророчого тону, яким розмовляв кобзар»*)
- Як поезія Т. Шевченка «Мені однаково, чи буду...» вплинула на свідомість Катерини? (*«Вона зрозуміла тоді, як міг поет зрікатися свого щастя задля України»*)
- У чому героїня вбачала своє призначення? (*«...Був образ борця за рідний край, людини, що зрікається власного щастя. І той образ був перед нею тепер у надзвичайному сяєві»*)
- Яким чином під впливом «Кобзаря» Т. Шевченка Катерина по-іншому зрозуміла цінність не стільки краси зовнішньої, як душевної? (*«Зрозуміла, що ця врода зовсім не має непереможної сили, як то вона думала спершу. Мусила побачити, що є дещо вище за вроду — се краса душі, і зрозуміла, що вона мала тільки красу тіла, але не мала краси душі»*)
- Як героїня прагнула спокутувати свій гріх перед вказаною людиною? (*«Ця покута повинна була виявитися якоюсь діяльністю... Розуміла вже, що мусить віддати свою діяльність тому рідному краєві, що його згубила була і тепер знайшла»*)
- Якій діяльності Катерина вирішила присвятити своє життя? Як зреагували на це батьки?
- Чому пан Городянський не розумів прагнення дочки? Які аргументи він навів щодо складності вчительської роботи? (*«...Се праця з ранку до вечора, що після неї й ніч не підвочеш, се — мізерна плата — якихось 15–20 рублів на місяць, що їх до того ти по два, по три місяці не одержуватимеш з управи, се — тісна, брудна твоя хатина, що на неї старшина з писарем по місяцю не даватиме дров...»*)
- Що вирішили Городянські зробити задля задоволення бажання дочки присвятити себе активній діяльності на освітній ниві?

Розділ ІХ

- Як Марко сприйняв звістку про діяльність Катерини в школі?
- Чому Кравченка не задовольняло викладення своїх предметів у гімназії? (*«Робота його не зацікавлювала. Надати ж їй трохи живіший характер зовсім було неможливо: начальство гостро пильнувало, щоб ніхто з учителів не одхилявся од програми»*)
- Як учитель сприймав той факт, що в його класі серед учнів був шпигун?
- Яке питання розглядалося на педагогічній раді? Що було вирішено стосовно подальшого перебування учня в гімназії, який приніс до навчального закладу «хохлацьких книжок»?
- Через що гурт книговидавців поступово втрачав своїх членів?
- З якою виховною промовою звернувся Марко до учнів класу? Що змусило вчителя це зробити?
- Якого листа приніс Овсієнко вчителеві? Як Марко зреагував на його зміст?
- Через що захворіла Катерина Дмитрівна?
- Як героїня зустріла свого коханого?

Розділ Х

- Які зміни відбулися з дочкою Городянського після переїзду Марка?
- Чому Дмитро Іванович категорично наполягав на від'їзді коханого Катерини?
- Що вирішило щасливу долю Марка і дочки Городянського?
- Яким для себе уявляла Катерина щастя, перебуваючи поруч з коханим?
- Чим героїню вразив Крим?
- За що Катерина була вдячна Маркові? (*«Коли в мені є що добре, то хто ж мене зробив такою, як не ти, моє кохання, мій обновителю?»*)
- Про що свідчать останні дні життя героїні? Чому вона раніше не попередила коханого про ймовірну власну смерть?

Епілог

- Яких страждань зазнав Марко після смерті Катерини?
- Як зрозуміти фразу з твору: «Хоч ти і вмерла, але вмерло твоє тіло»?
- Що обіцяв виконати Кравченко, перебуваючи біля могили коханої?
- Чим закінчується твір? Чи зможе герой виконати заповіт Катерини?

3.12. «Мікрофон»: яким для себе уявляв життя Марко Кравченко?

3.13. Складання схеми «Життєвий вир М. Кравченка». Робота в малих групах.

3.14. Міні-дискусія. Обговорення питань.

- Чому сонячний промінь у творі вгасає? Що він символізує?
- За яких обставин він зможе поновити своє світло?
- Вмотивуйте, чи можемо ми спостерігати в наш час тепло і щасливе випромінювання, якого бракувало героям твору.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

Розділ I

1. З якою метою М. Кравченко їхав до Городянських?
 - а) Підготувати їх сина до вступу в гімназію;
 - б) на гучний бал; в) купити в панів дві десятини землі;
 - г) відвідати добрих знайомих.
2. Марок Петрович Кравченко — син:
 - а) коваля; б) бідного вчителя; в) дяка;
 - г) міського чоботаря.
3. Перша книга українською мовою, якою захопився герой:
 - а) казки П. Чубинського; б) легенди і міфи слов'ян;
 - в) «Кобзар» Т. Шевченка; г) поетичні твори І. Франка.
4. Пані Городянській не дуже подобалося, як її чоловік:
 - а) познайомив її з Марком;
 - б) у власній мові використовував українські слова і приказки;
 - в) поводив себе, коли пив горілку;
 - г) витрачав багато грошей на дрібниці.
5. Про кого з героїв зазначено, що він «омужичився»?
 - а) Д. Городянського; б) І. Городянського; в) М. Кравченка;
 - г) С. Лісовського.

6. Маркові панич Іван Городянський нагадував маленького бога:
а) *Зевса*; б) Перуна; в) Юпітера; г) Леля.

Розділ II

7. Перебуваючи на селі, Марко мав намір:
а) *ознайомитися з умовами його мешканців*;
б) фізично оздоровитися;
в) насолодитися свіжим повітрям і соковитими фруктами;
г) порибалити.
8. Хто з героїв повісті намагається підтримати думку Марка про те, що не можна виховувати людину «як коня або вола»?
а) Іван Дмитрович; б) *Катерина Дмитрівна*;
в) пані Городянська; г) Голубов.

Розділ III

9. Через що простий люд перебував у залежності від Семена Олексійовича? Оскільки він:
а) навчав їх дітей; б) *надавав гроші під відсотки*;
в) лікував селянську худобу; г) захищав селян у суді.

Розділ IV

10. На згадку про свою першу зустріч і знайомство Катерина подарувала Докії:
а) обручку; б) нову ляльку; в) *намисто*; г) шовкову хустину.
11. Письменник, твори якого найбільше сподобалися Катерині:
а) *В. Гюго*; б) Т. Шевченко; в) Г. Тургенєв; г) Ч. Діккенс.

Розділ V

12. З якою метою батько Корнія запросив Марка в гості під час народного свята? Щоб:
а) ближче з ним познайомитися;
б) порадитися стосовно вивчення рідної мови;
в) навчити його писати; г) почитати книжок.
13. Книжку якого автора читав М. Кравченко селянам під час свят?
а) Панаса Мирного «Хіба ревуть, як ясла повні?»;
б) *І. Нечуя-Левицького «Дві московки»*;
в) М. Вороного «Євшан-зілля»; г) Лесі Українки «Бояриня».
14. Святиною для себе Марко вважав:
а) здійснювати освіту серед простого люду;
б) писати твори українською; в) *любов до рідного краю*;
г) шанобливе ставлення до своїх батьків.

Розділ VII

15. Навчальний предмет, який М. Кравченко викладав у гімназії:

- а) математика; б) українська мова; в) *філософія*;
- г) грецька мова.

Розділ VIII

16. Під час читання «Кобзаря» Т. Шевченка Катерина:
- а) *не розуміла мову книги*;
 - б) відчула насолоду і задоволення;
 - в) з'ясувала мету свого подальшого життя на благо народу;
 - г) захопилася іншими творами, написаними українською.
17. Поезія Т. Шевченка, яка суттєво вразила панську дочку:
- а) «Минають дні, минають ночі»; б) «Чигрине, Чигрине»;
 - в) «Заповіт»; г) «*Мені однаково, чи буду...*».
18. Який образ з поетичного твору Кобзаря найбільше вразив Катерину?
- а) М. Залізник; б) Лілея; в) *І. Гонта*; г) наймичка.

Розділ IX

19. Якій справі вирішила присвятити себе панська дочка?
- а) Живопису; б) музичному мистецтву;
 - в) літературній діяльності; г) *вчителюванню*.
20. Бійчевський найбільше любляв:
- а) *слухати музику*; б) грати в шахи;
 - в) читати історичні романи; г) доглядати за квітами.

Розділ X

21. Де бажала відпочити Катерина, виїжджаючи до міста?
- а) *У Криму*; б) на узбережжі Дніпра;
 - в) в карпатських горах; г) у родині Овсієнків.
22. Образ, з яким асоціюється твір Б. Грінченка «Сонячний промінь»:
- а) залізниця; б) прірва; в) *скеля*; г) узлісся.
23. Життєва мета, яку визначав для себе Марко:
- а) одружитися з Катрею;
 - б) помститися Івану Дмитровичу;
 - в) *збагатити життя інших радістю*;
 - г) написати якомога більше українських книг.
24. У чому полягав заповіт Катерини, адресований своєму коханому?
- а) Бути людям сонячним променем;
 - б) захищати джерело щастя;
 - в) *віддати своє життя рідному краю*;
 - г) помиритися з її батьками і родичами.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

1. Доведіть або спростуйте думку Івана Дмитровича Городянського: «Цивілізована людина не може почувати ніякої прихильності до природи, а тільки до цивілізованих форм життя». Наведіть переконливі аргументи.
2. Як на ваш погляд, для чого Б. Грінченко так докладно оповідає про минуле панів Городянських? Свої міркування вмотивуйте.
3. Кого письменник у творі називає петербурзьким урядовцем?
 - а) М. Кравченка; б) *І. Городянського*; в) Я. Голубова; г) П. Карпенка.

Картка № 2

1. Чому, на ваш погляд, Марко Кравченко важливу роль приділяв художній літературі у вихованні народу? Відповідь обґрунтуйте.
2. Що мала на увазі Катерина, зазначаючи: «Мужицькою мовою не може бути літератури». Які власні роз'яснення ви надали б героїні повісті щодо цього?
3. Сонячний промінь у широкому розумінні — символ:
 - а) здоров'я; б) *знань*; в) благополуччя; г) цілеспрямованості.

Картка № 3

1. Поміркуйте, чому М. Кравченко вважає, що тільки освіта може змінити соціальне становище селян? Свої міркування доведіть, посилаючись на зміст твору.
2. Прокоментуйте фразу з твору: «Марко мав віддавати усього себе роботі для рідного краю, і віддав справі». У чому вбачав герой власне життєве кредо.
3. Приїхавши із села до міста, Марко Кравченко працює:
 - а) *вчителем у гімназії*; б) шахтарем; в) журналістом; г) канцеляристом.

VI. Підсумок уроку

Б. Грінченко працював у складну епоху. Вся його письменницька і громадська діяльність була цілеспрямованою, потребувала значної витримки і мужності. Були в митця і власні злети, були й помилки, проте він завжди дбав про людське добро і діяв на користь рідного народу, знедоленої України.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Написати міні-твір на одну з тем: «Мій улюблений учитель», «Школа — осередок освіти, добра і гармонії».

Урок № 30**ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ.****П. ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ «РИБАЛКА»,****Є. ГРЕБІНКА «УКРАЇНСЬКА МЕЛОДІЯ»,****М. КОСТОМАРОВ «СОЛОВЕЙКО»**

Мета: ознайомити учнів з літературою українського романтизму, її ідейно-художніми особливостями; охарактеризувати життя і творчість програмових поетів-романтиків, проаналізувати їх поезії; розвивати пам'ять, увагу, спостережливість, уміння аналізувати поетичні твори, надавати відповідний коментар щодо їх ідейно-тематичного спрямування, робити висновки, співвідносити події в житті письменника з його творчістю; виховувати любов до літератури, поетичного слова, почуття поваги до митців-романтиків, прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування вмінь.

Обладнання: портрети поетів-романтиків (П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, М. Костомарова), бібліотечка їх творів, ілюстрації до змісту програмових поезій, матеріал про романтизм в українській літературі, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація опорних знань****1. Літературна гра «Утвори пару» (сторінками життя і творчості Г. Квітки-Основ'яненка)**

Умови заходу: учні класу розподіляються на дві команди, обираються капітани, склад журі. Переможцями вважатимуться ті, хто впродовж 6 хв надасть найбільше правильних відповідей, тобто утворить пари.

Завдання для команди I

1. «Конотопська відьма»	1. Натуральна школа
2. Маруся і Василь	2. Висміювання нащадків колишньої козацької старшинської верхівки часів занепаду гетьманства

3. Сентименталізм	3. Подарунок Василя коханій на пам'ять про перше знайомство
4. Г. Квітка	4. Документ про усунення пана М. Забрюхи з посади
5. Прислів'я	5. Почуття
6. М. Забрюха	6. Видання за ініціативою Г. Квітки
7. М. Гоголь	7. «Собаці собача смерть»
8. «Лепорт»	8. Кохання з першого погляду
9. «Український вестник»	9. «Не йде на ум ні їда, ні вода, що перед очима біда»
10. Я. Зубиха	10. Зображення обряду поховання
11. «Маруся»	11. Фундатор нової української прози
12. Три горішки	12. «Улюбив усім тілом і душею, і серцем, і усім животом»

Ключ до відповідей

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
2	8	5	11	9	12	1	4	6	7	10	3

Завдання для команди II

1. Сажка	1. Напря́м, під впливом якого герої творів зображувалися письменниками вразливими та ідеальними
2. Солоха	2. Розвиток письменницького таланту Г. Квітки
3. Олена Йосипівна	3. Невдачі героїв повісті «Конотопська відьма»
4. Г. Сковорода	4. Зовнішність, вдача, вбрання засвідчують пильну увагу письменника до народних уявлень про красу й позитивні якості людини
5. Роман	5. Герой жартівливої казки Я. Зубихи
6. Сентименталізм	6. «Пан Халевський»
7. Василь	7. Законна дружина М. Забрюхи
8. І. Франко	8. Фантастичний прийом у «Конотопській відьмі»
9. Маруся	9. Дівка-козир
10. Причарування	10. «Хлопець гарний, русявий, чисто підголений: зуб чепурний, уси козацькі, очі веселенькі, як зірочки»
11. Я. Зубиха	11. Г. Квітка — творець чудової повісті»
12. Кінцівка	12. До кого люди вимушені були на ралець ходити?

Ключ до відповідей

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
5	7	9	2	6	1	10	11	4	8	12	3

2. Мозкова атака. Бесіда за питаннями

- Що вам відомо про пейзаж? З якою метою він використовується у творі?
- Які художні засоби допомагають митцям слова влучно відтворити красу природи? Наведіть приклади.
- Доведіть або спростуйте думку стосовно того, що пейзаж допомагає читачу глибше осмислити той чи інший образ твору, середовище, де відбуватимуться події.
- Як на вашу думку, чи можна вважати опис природи одним із композиційних елементів художнього твору? Відповідь обґрунтуйте.
- За допомогою чого автор пояснює в тексті драматичного твору про час, місце і обстановку, в якій відбувається дія. (*Ремарок*)

III. Оголошення теми, мети уроку.**Мотивація навчальної діяльності****IV. Основний зміст уроку**

*Мрія про рівність усіх людей,
устремління до справедливості,
добра, краси знайшли своє вираження
в романтичних творах.
З літературної критики*

*Буває мить якогось потрясіння:
Побачиш світ, як вперше у житті,
Звичайна хмара, сіра і осіння,
Пропише раптом барви золоті.*

Л. Костенко

1. Вступне слово вчителя. Історія виникнення романтизму в українській літературі

Романтичне зображення життя виникало паралельно з реалістичним ще в глибоку давнину. Виявилось воно у творах різних жанрів стародавніх літератур: в казках, легендах, міфах, іділіях, пригодницьких повістях і романах, пізніше — в баладах, феєріях тощо. Назва цього методу з'явилася через багато віків; походить вона від слова «романський», що вживалося спочатку на означення творів, писаних не латинською, а якоюсь із мов романської групи індоевропейської родини — французькою, італійською, іспанською, португальською, румунською. У першій половині XVIII ст. в англійській літературі в слово «романський»

почали вкладати інший зміст: це щось надприродне, незвичайне, дивне, таємниче.

2. Зв'язок романтизму із національним рухом

Під впливом французької революції 1789–1794 рр. у Європі та Америці посилилися антифеодальний і національно-визвольний рухи. До того ж ідеали революції — «свобода, рівність, братерство» в буржуазному суспільстві не були втілені в життя. Капіталізм утвердив панування «грошового мішка», нові форми експлуатації та пригнічення людини людиною, бездуховність, міщанство. Це викликало в прогресивно настроєних колах тогочасного суспільства зневіру, розчарування, неприйняття існуючих порядків. Почалися пошуки нового ідеалу. Однак, гостро заперечуючи сучасний лад, передові люди невиразно уявляли собі той державний устрій, який міг би забезпечити щасливе життя всіх громадян. Звідси — занурення у мрійний світ, створений уявою.

3. Ідейно-художні особливості романтизму

3.1. Поняття про романтизм.

Романтизм — один із провідних напрямів у літературі, науці й мистецтві, що виник наприкінці XVIII ст. у Німеччині та існував у літературі Європи й Америки в першій половині XIX ст. Романтики виступали проти нормативності класицистичного мистецтва, проти його канонів та обмежень. У художній творчості романтизм виявився в показі ідеального героя, його духовного світу та його ідеалів, заради яких він вступає в боротьбу.

Основною рисою романтизму є трагічне двоєвіття: герой усвідомлює недосконалість світу і людей, страждає від спілкування з ними і водночас бажає жити в цьому світі з цими недосконалими людьми, мріє бути ними зрозумілим і прийнятим.

У новій європейській літературі як цілком визначений, своєрідний творчий метод романтизм почав формуватися у творчості німецьких письменників (Й. В. Гете, Г. Гейне та ін.).

3.2. Ознаки напрямку:

- зображення виняткових людей у незвичайних обставинах;
- показ непересічних подій, найчастіше трагічних (таємничі вбивства, викрадання, чаклування, зрада, розлука тощо);
- наявність фантастики (фантастичні події, казкові герої, чудодійні предмети, надприродні обставини та ситуації);
- домінанта суб'єктивного над об'єктивним, прагнення не відтворити, а перетворити дійсність, потяг до висунення на перший план виняткового (в характерах і обставинах);

- ідеалізація патріархальних відносин;
- ліричний герой перебуває в гармонії з природою і природним життям;
- велика роль в усіх родах літератури національно-історичної тематики.

3.3. Тематична спрямованість:

- історичне минуле України з її демократичним укладом, козацькою вольницею;
- звитязна боротьба проти зовнішніх ворогів;
- викриття й засудження пороків суспільного ладу (захист скривдженого люду, вираження глибокого співчуття йому).

3.4. Конфлікт — між людиною і суспільством.

Відображення світу сильних почуттів героя, показ його винятковості, духовного благородства, здатності до подвигу і разом з тим викриття нікчемності, недосконалості існуючого укладу життя.

3.5. Основні герої романтичних творів — козаки, зокрема запорожці, самовіддані захисники Батьківщини, та народні співці (кобзарі, лірники, бандуристи) — виразники дум і сподівань українського народу, творці й хранителі національної культури. Поряд з образами реальних людей (козаків, гетьманів, селян, ремісників та інших) нерідко діяли міфічні — русалки, відьми, вовкулаки, упирі тощо. Усі романтичні герої високоморальні або ниці духом, надзвичайно вродливі або дуже потворні.

3.6. Романтичні пейзажі також незвичайні, нерідко страшні: дикі гори, глибокі ущелини, страхітливі хащі, безкрайні пустелі, занедбані кладовища, розбурхане море, розбійницький стан, циганський табір, бушування стихій або надприродна тиша.

3.7. Літературні роди — лірика та ліро-епос. З фольклору в літературний вжиток були перенесені такі жанри, як пісня, дума, думка, балада, легенда, казка, з інших літератур — поема, елегія, романс, мадригал тощо. Під впливом історичних пісень і дум романтики створили новий різновид поеми — історико-героїчну.

3.8. Часові межі романтичного напрямку в українському літературному процесі охоплюють кінець 20-х — 40-ві рр. XIX ст.

Першими творами, що започаткували новий напрям, були поезії П. Гулака-Артемівського «Рибалка» та Є. Гребінки «Човен». Але провідна роль належить так званій Харківській школі романтиків, — гуртку, засновником якого був професор І. Срезневський. У різний час у ньому брали участь такі викладачі та

студенти університету: Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Костомаров, О. Шпигоцький, П. Гулак-Артемівський, С. Писаревський, М. Петренко. Гуртківці писали не тільки романтичні художні твори, а й наукові розвідки з проблем історії та філології, збирали зразки фольклору, друкували їх окремими книжками, видавали журнали й альманахи.

До романтичного напряму належить творчість і таких письменників, як О. Афанасьєв-Чужбинський, В. Забіла, О. Бодянский, П. Білецький-Носенко та ін.

Найвищого розвитку романтизм досяг у ранній творчості Т. Шевченка.

4. Опрацювання життєвого і творчого шляху програмових поетів-романтиків

4.1. Петро Петрович Гулак-Артемівський. (27.01.1790–13.10.1865). Життя і творчість.

*Чудове знання українського фольклору
П. Гулаком-Артемівським надає неповторного
національного колориту поширеному сюжету
про романтичну любов юнака до русалки.*
П. Федченко

Повідомлення № 1. Дитинство, роки навчання

Народився П. Гулак-Артемівський 27 січня 1790 року в Городищі на Київщині в сім'ї священика.

З одинадцяти років хлопець вчився в бурсі, а згодом — у Київській академії, у якій пробув до 1813 року. Згадуючи про те навчання, письменник розповідав, яких злигоднів зазнавав: у вільний від уроків час бігав по базару і збирав рештки від чумацьких обідів, просив Христа ради, щоб його підвезли додому.

Академію залишив, не закінчивши навчання. Сучасники оповідали, нібито через смерть коханої дівчини. Але документи свідчать, що Петра Артемівського звільнено від духовного звання в світське, щоб він міг вибрати рід занять. Подібні «звільнення» практикувалися тоді за браком вакантних попівських місць у парафіях.

Повідомлення № 2. Вчителювання, викладацька діяльність

Чотири роки П. Гулак-Артемівський учителює в різних приватних навчальних закладах, дівочих пансіонах, родинях багатих польських магнатів на Правобережжі. У 1817 р. переїжджає до Харкова, вступає на словесний факультет Харківського університету вільним слухачем й одночасно викладає французьку мову в інституті шляхетних дівчат, а польську мову — в університеті. Через два роки йому дозволено скласти випускні

екзамени за університет, а відразу й экзамени на одержання звання магістра. Маючи великі здібності, будучи людиною начитаною, глибоко знаючи свій предмет, П. Гулак-Артемівський швидко захистив дисертацію, згодом став професором університету. Тричі обирався деканом факультету, а з 1841 по 1849 рік був ректором університету.

Повідомлення № 3. Літературна діяльність митця

З дитинства він є майбутній поет палку любов до рідного слова, повагу до простої людини. Початок літературної діяльності П. Гулака-Артемівського відноситься ще до навчання поета в Київській академії. Ранні твори він писав російською мовою, зробив кілька вільних перекладів з французької. У Харкові вперше звернувся до української мови, оскільки це місто на той час було одним з найбільших культурних осередків України.

Харківський університет на той час став одним з найбільших культурних центрів і колискою журналістики. Тут започатковано перші на Україні літературні журнали «Харьковский демократ» (1816) та «Украинский весник» (1816 — 1819). Серед співробітників журналу «Украинский весник» був П. Гулак-Артемівський.

Розпочавши свою літературну діяльність ще в Київській академії з характерних на той час вільних перекладів, П. Гулак-Артемівський став пробувати свої сили й в оригінальній творчості українською мовою. Він пише байки, балади, прозові послання, критичні статті. Перші його твори — «Пан та Собака», «Солопій та Хіря», «Тюхтій та Чванько» — викликали великий інтерес не лише в читачів, а й у літературних колах. Про молодого викладача університету заговорили тепер як про визначного українського поета. На жаль, успішно розпочата літературна діяльність митця швидко обривається. Захопившись адміністративною діяльністю, він відходить від літературної творчості. Але поет через усе життя проніс палку любов до українського слова, до старості зберіг поетичний талант, про що свідчать його послання останніх літ.

Помер П. Гулак-Артемівський 13 жовтня 1865 р. в Харкові, де його й поховано.

Найбільша заслуга П. Гулака-Артемівського в тому, що він став на захист поневоленого селянства, одним із перших утверджував в українській літературі народну мову.

4.2. Гулак-Артемівський «Рибалка».

4.2.1. Виразне читання поетичного твору в ролях.

4.2.2. Історія написання.

Літературознавці стверджують, що початок романтизму в українській літературі припадає на час публікації в журналі «Вестник

Європы» у 1827 році твору П. Гулака-Артемовського «Рибалка». Письменник указував на особливі причини, що спонукали його передати своєю рідною мовою баладу Гете «Рибалка»: «Хотів спробувати: чи не можна малоросійською мовою висловити почуття ніжні, благородні, піднесені, не змушуючи читача чи слухача сміятися, як від «Енеїди» Котляревського і від інших, з тією ж метою написаних віршів?».

Так митець-романтик з благородною невпевненістю в успіху видає свій твір «Рибалка» як просту спробу.

4.2.3. Тема: розповідь про те, як молодий Рибалка за наполегливими вмовляннями Дівчини-русалки пірнув у воду, намагаючись там продовжити своє життя.

4.2.4. Ідея: уславлення щирого почуття кохання, за допомогою якого можна звабити людину, змінити умови її життя.

4.2.5. Основна думка: кохання — зваба, що змушує людину без вагань проїнятися цим почуттям і насолоджуватися ним.

4.2.6. Жанр: малоросійська балада (за визначенням самого автора).

Балада — невеличкий віршований твір, у якому розповідається про події та персонажів героїчного, історичного або фантастичного характеру.

Особливості балади як жанру:

- зображення однієї події з життя головного героя;
- висока емоційність;
- нетривалий час події,
- невелика кількість дійових осіб;
- стислість, малий обсяг;
- віршована форма.

4.2.7. Сюжет.

Молодий парубок ловив рибку, увесь час сумуючи і спостерігаючи за поплавком. Аж ось з води виринула Дівчина-русалка. Вона почала дорікати Рибалці в тому, що він «нівечить її рід і плід». Красуня почала із захопленням розповідати юнакові про красу підводного царства, запрошуючи його залишити землю і продовжити своє життя у морі. Не довго роздумуючи, Рибалка, заворожений привабливістю русалки, залишив берег і пірнув у воду. «І більше вже ніде не бачили Рибалки!».

4.2.8. Композиція.

Балада складається з десяти куплетів по чотири рядки.

Експозиція: На березі Рибалка молоденький.

Зав'язка: Аж гульк... з води Дівчинонька пливе, / І косу зчісує, брівками моргає!

Кульмінація: Рибалка встав, Рибалка йде, / То спиниться, то вп'ять все глибшенько пірнає!

Розв'язка: І більше вже ніде не бачили Рибалки!

4.2.9. Ознаки романтизму у творі:

- перенесення в літературу фольклорного жанру балади;
- незвичайні картини природи;
- тон балади, її мелодійність, емоційна наснаженість;
- національний колорит у зображенні Рибалки і Русалки;
- наявність часто вживаних зменшувально-пестливих форм, лексика поезії.

4.2.10. Віршований розмір: ямб.

4.2.11. *Римування:* перехресне (суміжне).

4.2.12. Рима: чоловіча.

4.2.13. Художні особливості балади.

Риторичні оклики: «Вода шумить! Водя гуля!», «Ловіться, рибочки, великі і маленькі!», «Що рибка смик — то серце твоє!», «Аж ось гуде і хвиля утікає!», «Аж гульк! / І косу зчісує, і брівками моргає!», «Гей, гей!.. / На зрадний гак ні шуки, ні лина!..», «І парубоцькеє віддав би нам серденько!», «І із води на світ виходять веселенькі!», «Зо мною будеш жить, як брат живе з сестрою!», «Се дзеркало, — глянь на свою вроду!», «Щоб намовлять з води на парубка невзгоду!», «І ніженьки по кісточки займає!», «То спиниться, то вп'ять все глибшенько пірнає!», «Гульк! — приснули на синім морі скалки!.. / Рибалка хлюп!.. За ним шубовсть вона!..».

Риторичні запитання: «Чи то коханнячко?», «Нащо ти нівечиш мій рід і плід любенький?», «Чи се ж вода?».

Зменшувально-пестливі форми: «молоденький», «рибочки», «маленькі», «серденько», «рибалочка», «коханнячко», «дівчинонька», «брівки», «гарненький», «рибки», «сонечко», «червоненький», «веселенькі», «зіроньки», «ніженьки», «глибшенько».

Метафори: «Вода шумить... гуля», «рибка смик», «серце твоє», «серденько віщує», «хвиля утікає», «сонечко і місяць... хлюпочуться... виходять», «зіроньки блищать», «вода кісточки займає», «приснули скалки».

Епітети: «сонечко і місяць... веселенькі, червоненькі», «темна ніч», «зрадний гак», «парубоцькеє серденько».

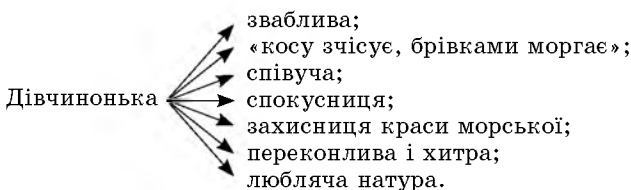
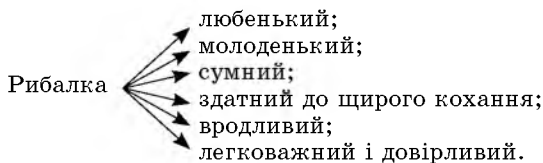
Порівняння: «вода-дзеркало», «Зо мною будеш жить, як брат живе з сестрою!».

Повтори: «Вода шумить!.. Вода гуля!.., «сумує...», «Гей, гей!».

4.2.14. Ідейно-художній аналіз поетичного твору П. Гулака-Артемівського «Рибалка». Обговорення питань:

- Що вам відомо про баладу як літературний жанр? Наведіть приклади цих творів.
 - Згадайте про русалку — ліричну істоту. Як до неї ставилися люди? Які пісні про русалку ви пам'ятаєте?
 - Для чого П. Гулак-Артемівський до своєї балади дібрав епіграф — рядки з поезії Гете?
 - З якою промовою звертався парубок до рибок? Про що вона свідчить?
 - Чому кожний рух поплавця бентежив серце юнака?
 - Чим, на ваш погляд, був викликаний сум героя під час рибалки?
 - Якою ви уявляєте Дівчиноньку? Відтворіть асоціативний малюнок.
 - За що героїня дорікає хлопцеві? («Нащо ти нівечиш мій рід і плід, любенький?»)
 - Що свідчить про віроломність і хитрість Дівчиноньки?
 - Як героїня охарактеризувала красу життя у воді? («Як сонечко і місяць червоненький, / Хлюпочуться у нас в воді на дні / І із води на світ виходять веселенькі! Ти ж бачиш сам, як в темну ніч / Блищать у нас зіроньки під водою...»)
 - Прокоментуйте звернення русалки до Рибалки: «зо мною будеш жить, як брат живе з сестрою!»
 - Чому ж герой все ж таки вирішує пірнути у воду? Чи лише через звабливість русалки?
- «Мікрофон»: яким ви уявляєте подальше життя Рибалки у воді з Дівчинонькою?

4.2.15. Робота в парах. Скласти інформаційне гроно щодо характеристики героїв балади.

Образи мрійливого рибалки й водяної красуні завдяки майстерному використанню художніх засобів народної пісенності забарвлені яскравим національним колоритом. Юний Рибалка — це справді український «парубок» із селянських низів, Русалка-спокусниця — українська «дівчинонька», що «косу зчісує і брівками моргає».

4.3. Євген Павлович Гребінка (2.02.1812–15.12.1848)

*Краща насолода, найвища радість життя —
відчувати себе потрібним і близьким людям.*

М. Горький

Повідомлення № 1. Дитинство, роки навчання

Є. П. Гребінка народився 2 лютого 1812 р. у сім'ї поміщика на хуторі Убіжище поблизу Пирятина на Полтавщині.

На рідному хуторі майбутній письменник мав можливість познайомитися з життям народу, з його побутом і звичаями, з багатющими скарбами українського фольклору. Буйну уяву хлопця живили, зокрема, захоплюючи розповіді няньки-кріпачки.

Початкову освіту здобув удома від приватних учителів, а потім учився в Ніжинській гімназії вищих наук (1825–1831). На початку 1834 року він переїздить до Петербурга, де працює чиновником комісії духовних училищ, водночас учителює в навчальних закладах.

Повідомлення № 2. Літературна діяльність

1) Журналістика. Митець у Петербурзі.

Літературна діяльність Є. Гребінки почалася під час його навчання у Ніжинській гімназії вищих наук. Значний вплив на формування митця як майбутнього письменника мала його активна участь у літературному житті гімназичної молоді. У літературному гуртку жваво обговорювалися літературні новини, твори Радищева, Пушкіна, Рилєєва, перші спроби пера гімназистів, що вміщувалися в рукописних альманахах. Один з них виходив за участю Є. Гребінки, в кожному щотижневому номері якого, за свідченням сучасників, з'являлися його твори, «переважно сатиричні». Згодом він став основним співробітником рукописного журналу «Аматузія». Після закінчення гімназії та короточасної служби в резервах 8-го Малоросійського козацького полку Є. Гребінка повертається до рідного хутора Убіжище на Полтавщині і періодично займається літературною працею (у цей час з'являються друком його окремі байки, уривки з перекладу Полтави О. Пушкіна). У 1834 р. письменник переїжджає до Петербурга, зав'язує широкі знайомства з літераторами й ді-

ячами російської культури, зокрема О. Пушкіним, І. Криловим, І. Тургенєвим, К. Брюлловим, відвідує літературні салони і влаштовує відповідні вечори в себе дома. У Петербурзі Є. Гребінка розгортає жваву літературну діяльність, систематично виступає зі своїми творами на сторінках «Современника», «Отечественных записок», «Литературной газеты», «Утренней зари».

2) Є. Гребінка і Т. Шевченко.

Велику роль відіграв Євген Павлович у житті, творчому становленні Т. Шевченка, з яким познайомився у другій половині 1836 р. Він брав безпосередню участь у викупі його з кріпацької неволі. На літературних вечорах у Є. Гребінки Тарас Григорович дізнається про новини тогочасного російського й українського літературного життя. Особлива заслуга Є. Гребінки в тому, що в 1840 р. з його допомогою побачив світ «Кобзар» Т. Шевченка. Також за участю Євгена Павловича в 1841 р. виходить альманах «Ластівка», на сторінках якого було опубліковано твори Тараса Григоровича та багатьох інших українських майстрів слова.

Повідомлення № 3. Розмаїття жанрів творів письменника:

- Українські ліричні поезії, що виникли на ґрунті народної творчості («Човен», «Українська мелодія», «Заквітчалася дівчина», «Маруся»...);
- байки, які органічно пов'язані з народними приказками і прислів'ями («Верша та Болота», «Школяр Денис»);
- російські вірші («Печаль», «Скала»);
- романс «Черные очи»;
- популярність Є. Гребінці як прозаїку принесла збірка «Рассказы пирятинца»;
- повість «Нежинский полковник Золотаренко», «Кулик»;
- роман «Чайковский», «Доктор»;
- фізіологічні нариси: «Петербургская сторона», «Провинциал в столице», «Хвастун».

Якщо твори митця 30-х — початку 40-х рр. мали загалом романтичний характер, то ряд інших повістей й оповідань цього і пізнішого часу відзначається реалістичною спрямованістю.

Повідомлення № 3. Останні роки життя

Оселившись у Петербурзі, Є. Гребінка назавжди зберіг любов до рідного краю. Майже щоліта письменник приїжджав на Україну.

В останні роки життя митець розпочав готувати до видання зібрання своїх творів. У 1847 р. виходять друком перші чотири томи,

наступного року — ще чотири. Але повністю здійснити свій задум письменникові не вдалося 15 грудня 1848 р. після тяжкої і тривалої хвороби у розквіті творчих сил він помер. Тіло його було перевезено на Україну і поховано в Мар'янівці поблизу рідного дому.

4.4. Є. Гребінка «Українська мелодія».

4.4.1. Виразне читання поезії з відповідним коментарем.

4.4.2. «Українська мелодія» — поезія, що виникла на ґрунті народної творчості.

4.4.3. *Тема*: розповідь про вболівання матері з приводу подальшого життя її дочки у шлюбі.

4.4.4. *Ідея*: возвеличення щирого почуття кохання, заради якого людина жертвує навіть власним життям.

4.4.5. *Основна думка*: шлюб з нелюбом (за бажанням матері) — самогубство молодиці: О, Боже мій милий! Що я наробила! / Дочку, як схотіла, із світа згубила.

4.4.6. *Жанр*: літературна пісня про трагедію кохання.

4.4.7. *Композиція*: діалог матері з дочкою про її майбутній щасливий шлюб.

4.4.8. Сюжет.

Мати, піклуючись про подальшу щасливу долю своєї дочки, переконує її в тому, щоб вона якомога швидше виходила заміж. Власну думку жінка мотивує тим, що вже стала старою і незабаром може померти.

Молодиця підкоряється наказу матері, погоджуючись на шлюб, і раптом чинить самогубство. Мати оплакує передчасну смерть дочки, звинувачуючи себе у трагедії, що сталася.

4.4.9. Проблематика твору:

- батьки і діти;
- що є щастя;
- життя і смерть;

4.4.10. Віршований розмір: анапест.

4.4.11. *Римування*: паралельне.

4.4.12. Художні особливості поезії:

Звертання: «Ні, мамо...», «Останешся, доню...», «О мамо, голубко...», «О, Боже мій милий!».

Риторичні оклики: «Ні, мамо не можна нелюба любити!», «Ох, тяжко, ох важко з ним річ розмовляти! / Хай лучче я буду весь вік дівувати!», «Останешся, доню, одна, сиротою!», «Ти будеш весела, одна, я заплачу!», «О, Боже мій милий! Що я наробила! / Дочку, як схотіла, із світа згубила!».

Риторичні запитання: «Хіба ж ти не бачиш, яка я стара?», «Як очі закрию, що буде з тобою?», «А в світі якеє життя сироті?».

Повтори: «сиротою... сироті», «...нелюба любить».

Епітет: «нещасная доля».

Порівняння: «стогнати... як горлиця».

Метафора: «стогнати під землею», «щастя утрачу», «хрест Божий стоїть», «...із світа згубила».

4.4.13. Обговорення ідейно-художнього змісту твору.

- Якій мелодії ви надаєте перевагу? Відповідь вмотивуйте.
- У чому виявляється популярність тієї чи іншої мелодії?
- Чим молодиця мотивує власне ставлення до нелюба? (*Ні, мамо, не можна нелюба любить! / Нещасная доля із нелюбом жить*)
- Поміркуйте і висловіть власну думку стосовно того, які могла б навести аргументи дочка своїй матері щодо нещасної долі з нелюбом.
- Чому молодиця обирає шлях вічного дівування, ніж шлюб з нелюбом?
- Чим пояснити прагнення старої якомога швидше видати заміж дочку? (*Хіба ж ти не бачиш, яка я стара? / Мені в домовину лягати пора*)
- Яким вбачає матір сирітське життя своєї дитини? (*І горе, і нужду терпітимеш ти*)
- Чому дочка поступається своїм коханням і вирішує догодити матері? Як це характеризує молодицю? (*Нехай за нелюбом я щастя утрачу; / Ти будеш весела, одна я заплачу*)
- Через що закінчення твору є трагічним?
- Як мати сприйняла самогубство дочки? Чи докоряла стара собі в душі за те, що чинила опір дитині у її коханні?
- Як ви вважаєте, для чого Є. Гребінка написав цей твір? Для кого він звернений?

4.4.14. Міні-дискусія.

- Яким ви вбачаєте життя матері без дочки? Власну думку обґрунтуйте.

4.4.15. «Мікрофон»: «любов — це...

4.4.16. Робота в малих групах. Скласти сенкан «Кохання».

Кохання.

Полум'яне, щире.

Боротися, здобувати, жертвувати.

Почуття, джерело руху.

Смисл життя.

4.5. Микола Іванович Костомаров. (16.05.1808–19.04.1869). Життя і творчість.

Видатний український і російський історик, поет-романтик, мислитель, громадський діяч.

Щира любов митця до своєї Батьківщини
може виявлятися тільки в строгій повазі до правди.

М. Костомаров

Повідомлення 1. Дитинство, юність, навчання

Походження майбутнього письменника визначало деяку двоплановість його долі. Він з'явився на світ 16(4) травня 1817 р. в с. Юрасівка Острогозького повіту Воронежської губернії на Подонні до взяття шлюбу місцевого поміщика Івана Петровича Костомарова з кріпачкою і за законами Російської імперії став кріпаком свого власного батька. Відставний військовий Іван Костомаров уже в похилому віці вибрав собі в дружину українську дівчину Тетяну Петрівну Мельникову й відправив її до Москви для навчання в приватному пансіоні — з наміром потім із нею одружитися. Обвінчалися батьки М. Костомарова у вересні 1817 р., вже після народження сина.

Раптова смерть батька (1828) поставила його родину в скрутне юридичне становище. Народжений поза шлюбом, М. Костомаров як кріпак батька у спадок переходив тепер його найближчим родичам — Ровневим, які були не проти відвести душу, знущаючись над паничем.

Коли Ровневи запропонували Тетяні Петрівні за 14 тисяч десятин родючої землі — вдовину частку — дати волю синові, вона погодилась без зволікань.

Залишившись із дуже скромними статками, мати перевела Миколу з Московського пансіону (де він, щойно почався вчитися, за блискучі здібності отримав прізвисько *enfant miraculeux* (фр. — чудесна дитина)) до пансіону у Воронежі, ближче до домівки. Навчання в ньому обходилося дешевше, але рівень викладання був дуже низький, і хлопчик ледь висиджував нудні уроки, які практично йому нічого не давали. За «витівки» він був відрахований з цього пансіону і перейшов до Воронежської гімназії. 1833 року Микола — студент Харківського університету історико-філологічного факультету.

В університеті вивчав стародавні й нові мови, цікавився античною історією, німецькою філософією і новою французькою літературою, учився грати на фортепіано, пробував писати вірші. Зближення з гуртком українських романтиків Харківського університету незабаром визначило його захоплення переважно фольклором і козацьким минулим України.

Костомаров в університетські роки дуже багато читав. Первантаження не забарилися позначитися на його здоров'ї: ще за часів студентства значно погіршився зір.

У січні 1837 р. М. Костомаров склав іспити з усіх предметів, і 8 грудня 1837 р. був затверджений у статусі кандидата.

Повідомлення № 2. Літературна діяльність

Після закінчення університету Костомаров служив у Кінбурзькому драгунському полку в Острогозьку, де був істориком.

Митець вважав, що історію треба вивчати не лише за літописами, але за народною творчістю. Для кращого знайомства з життям простого люду він, за його ж словами, почав «етнографічні екскурсії з Харкова сусідніми селами і шинками».

Великий вплив у ті роки справила на М. Костомарова європейська романтична традиція (особливо творчість Є.-Т. А. Гофмана).

Вже в харківський період життя митець почав схилитися до думки про те, що серед слов'янських народів саме українському належить особливе місце у справі визволення всіх слов'ян від імперського деспотизму і кріпосницького рабства. У віршах і поемах тих років він оспівує князівські і козацькі часи України. Свої поетичні твори Костомаров друкує в різних альманахах і видає у вигляді збірників «Українські балади» (1838), «Гілка» (1840) під псевдонімом «Ієремія Галка». Тоді ж під впливом творчості В. Шекспіра створює історичну драму «Сава Чалий» (1838) і трагедію «Переяславська ніч» (1841).

Друкувалися його вірші і в альманахах «Сніп», «Молодик», в різних журналах. Кращі епічні твори українською мовою — повість «Сорок літ», «Казка про дівку Семилітку», казка «Торба», «Лови», російською — оповідання «Черниговка», «Кудеяр», «Холоп», «Сын».

М. Костомаров був одним із перших літературних критиків. Він досліджував творчість письменників XIX ст. (І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Марка Вовчка та ін.).

Повідомлення № 3. Політична діяльність.

Останні роки життя

М. Костомаров був одним із засновників Кирило-Мефодіївського братства; разом з братчиком М. Гулаком написав програмний документ «Книга буття українського народу (Закон Божий)». Зрадник повідомив поліцію про функціонування політичної організації, в результаті цього Миколу Івановича заарештували і заслали до Саратова. Після звільнення — дослідницька робота (участь у періодичному виданні томів зібрання документів з історії України та Білорусії XIV–XVII ст.

У 1872 р. від напруженої роботи в Костомарова почали сильно боліти очі. Він говорив, що пропадає від бездіяльності. Саме тоді

в нього зародилася думка надиктувати «Руську історію» для популярного читання.

Фатально вплинули на здоров'я Костомарова дві події. Восени 1881 р. його збив ломовий візник. Наслідки травми відчувалися дуже довго. А 25 січня 1882 р. зануреного в роздуми митця знову збив екіпаж.

6 квітня 1885 р., у день пам'яті святих Кирила і Мефодія, здоров'я вченого різко погіршилося. Вранці 7 квітня він помер у своїй квартирі на Васильєвському острові у Петербурзі.

Похований 11 квітня 1885 року на Волковому цвинтарі у Петербурзі.

4.6. М. Костомаров «Соловейко».

4.6.1. Виразне читання поезії, визначення її головних мотивів.

4.6.2. *Тема*: відтворення краси весняної природи, яку доповнює сумний спів страждаючого солов'я.

4.6.3. *Ідея*: утвердження чаруючої пісні солов'я, що здатна розрушити людські серця.

4.6.4. *Основна думка*: співучий голос птаха додав жалю дівчині, яка сумувала біля могили.

4.6.5. *Жанр*: інтимна лірика, музичний твір.

4.6.6. Сюжет.

Красу весняного саду доповнював чудовий спів солов'їв, який нагадував хор. З-поміж них був той птах, який тьохкав біля могили. Він наче співчував, «розрушав серце» тій, що перебувала біля місця поховання. Могила ця, мабуть, — того, кого дівчина любила і заради якого страждала.

4.6.7. Віршований розмір: ямб.

4.6.8. *Римування*: кільцеве.

4.6.9. Художні особливості твору.

Повтори: «зелений сад», «співа співець».

Гіпербола: І в небо думкою влетів, / Між зорями співає.

Метафори: «сад вдяга весна», «могила забриніла», «соловейко затлямка, засвистить», «солов'ї ведуть танок», «соловей оплакує біди людськії», «жаль лється в серця», «соловей застогнав», «серденько... глас пташки розпізнало», «серденько пісня розрушала».

Епітети: «зелена могила», «приятні серця», «спів старинний», «самотня могила».

Порівняння: «Жаль лється в серце, як в квіти крапельки дощовії».

Риторичні оклики: «Зелена могила!», «Могила забриніла!», «Так приятно, любенько!», «А тут вони ведуть танок!», «Із миром розпростився!», / «З душі не кине квітку!».

Риторичні запитання: Хто гласи їх розлічить? / Хто передом із їх іде? / Хто зорі перелічить?

Зменшувально-пестливі форми: «любенько», «крапельки», «серденько».

4.6.10. Ідейно-художній аналіз твору. Фронтальне опитування:

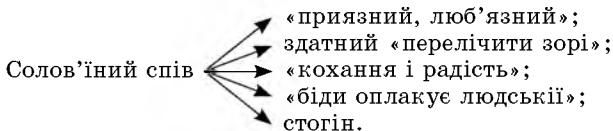
- Які враження охоплюють людину із настанням весни? Чому в цей період переважає зелений колір?
- Коли найчастіше співає соловей? Чим це пояснити?
- Чому солов'їне тьохкання приязно сприймається?
- Через що багатоголосся цих птахів нагадує танок?
- Чим викликаний самотній спів солов'я біля могили?
- Хто, на вашу думку, міг бути похованим на тому місці, де співає самотній птах?
- Про що свідчить вплив солов'їного співу на внутрішній стан людини?
- Чи можна вважати тьохкання цього птаха музикою для серця людського? Свої міркування обґрунтуйте.
- Чим пояснити різні ставлення народу до солов'їного співу?
- Поясніть, що мав на увазі автор поезії, зазначаючи: Співа співець — ніхто йому / З душі не кине квітку!
- Як, на ваш погляд, сприйняла героїня твору самотнє тьохкання солов'я над могилою, біля якої вона перебувала?
- Для чого дівчина відвідувала могилу? Відповідь вмотивуйте, висловлюючи власні припущення.
- Дослідіть, як М. Костомаров намагався у творі поєднати самотність солов'їного співу, могили, перебування героїні біля неї? Чим це зумовлено?
- Які почуття, враження, думки охопили вас під час читання цієї поезії?
- Що свідчить про сумний настрій у вірші?
- Виявіть елементи романтизму у поезії.

4.6.11. Творча робота в парах.

4.6.11.1. Прослухати солов'їний спів в аудіозаписі.

- Які почуття і враження охопили вас, коли ви чули милозвучну мелодію?
- Відтворіть їх письмово за допомогою прийому «Доміно».

4.6.11.2. Скласти інформаційне гроно «Спів солов'я у творі».

5. Теорія літератури

Романтика — це особливий стан душі, викликаний прагненням до ідеалу прекрасного, піднесеного, незвичайного; одухотвореність мрією.

Романс — невеликий за обсягом вірш переважно особистого (любовного) характеру та музичний твір сольного співу з інструментальним супроводом.

- Чим відрізняються поняття «романтизм» і «романтика»? (*Романтизм — творчий метод. Романтика — все небуденне, виняткове, незвичайне в самій природі, суспільстві, людині та її вчинках (романтика місячної ночі, романтика подвигу, романтика кохання тощо)*)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

II. Гулак-Артемовський «Рибалка»

- Епіграфом до поезії письменник дібрав слова з твору:
а) Д. Байрона; б) О. Пушкіна; в) *Й. Гете*; г) Г. Гейне.
- Парубок, сидячи на узбережжі моря з вудкою, запрошував ловитися:
а) «линька, карасика, щуку»; б) «великих, маленьких»;
в) «смаченьких і гарненьких»;
г) «молоденьких, солоденьких для милого серденька».
- Поет на початку твору зазначив, що його герой:
а) *мав сумний настрій*;
б) був задоволений результатами рибалки;
в) виявляв інтерес до підводного життя;
г) жив бідно і тому щодня рибалив, щоб прогодувати свою родину.
- Дівчинонька, що пливла морем:
а) *співала й розчісувала косу*; б) кликала на допомогу;
в) посміхалась; г) була схожою на фею.
- За що героїня дорікала Рибалці? Бо він:
а) був необачним і байдужим до всього; б) *нівечив її рід*;
в) не звертав на неї уваги; г) мав неохайний вигляд.
- На прикладі якої риби Дівчинонька намагалася продемонструвати гарне життя в морі?
а) Щуки; б) карася; в) *лина*; г) сома.
- Чого бажала отримати русалка від парубка?
а) Душу; б) розум і кмітливість; в) *серце*;
г) обдарованість і геніальність.

8. Веселенькими з води, за словами Дівчиноньки, виходили:
 - а) раки; б) зорі; в) дощові хмари; г) *сонечко і місяць*.
9. Героїня пропонує парубку:
 - а) подружитися; б) *жити як брат із сестрою*;
 - в) одружитися; г) викуп, аби він не ловив більше риби.
10. Блиск води русалка порівнює із:
 - а) льодом; б) золотом і сріблом; в) склом; г) *дзеркалом*.
11. О нічній порі під водою можна було спостерігати:
 - а) *блиск зірок*; б) хороводи риб; в) бій щук; г) полювання акул.
12. Наприкінці твору Рибалка:
 - а) не виявив бажання замінити земне життя на підводне;
 - б) *погодився на пропозицію Дівчиноньки*;
 - в) перелякався жіночої істоти з води і втік додому;
 - г) вирішив захищати мешканців моря від браконьєрів.

Є. Гребінка «Українська мелодія»

1. З приводу чого дочка чинила опір матері?
 - а) не хотіла їй допомагати обробляти городину;
 - б) *відмовлялася виходити заміж за нелюба*;
 - в) бо вимушена була щодня ходити на панщину;
 - г) оскільки не поважала її.
2. Сирітське життя мати для своєї дочки вбачає у:
 - а) приниженні гідності; б) жебракуванні;
 - в) *терпінні нужди*; г) виконанні роботи за безцінь.
3. Важким для молодиці було:
 - а) готувати обід; б) доглядати худобу;
 - в) *спілкуватися з тими, хто їй не подобається*;
 - г) працювати на полі під час жнив.
4. Аби мати була веселою, дочка ладна:
 - а) стати монахиною; б) *втратити власне щастя*;
 - в) терпіти її утиски; г) не сперечатися з нею.
5. Втративши дочку, страждаюча жінка звернулася до:
 - а) сил природи; б) коханої дитини; в) свого серця; г) *Бога*.

М. Костомаров «Соловейко»

1. Колір, який переважає в поезії:
 - а) темний; б) *зелений*; в) білий; г) синій.
2. Спів солов'їний автор характеризує як:
 - а) *приятнь і любові*; б) відвертість і красу;
 - в) духовну спустошеність і водночас гармонію душі;
 - г) здатність людини забути життєві труднощі.
3. Пісенний танок чаруючих співців здатний навіть:
 - а) засвітити райдугу; б) сприяти творчим злетам;
 - в) *перелічити зорі*; г) засвітити ранішню зорю.

4. Самотньо тьохкав той птах, який сидів на:
а) тополі; б) вербі; в) калині; г) *ялині*.
5. Літературний жанр співу солов'я:
а) панегірик; б) ода; в) *вірш*; г) поученіє.
6. Жаль серце людське проймає, наче:
а) зірки засяють на небі;
б) перше листячко з'являється на небі;
в) мороз розписує вікна;
г) *крапельки дощові потрапляють у квітку*.
7. Співчутливе тьохкання солов'я — це:
а) *стогін*; б) плач; в) квиління; г) ридання.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. З якою пропозицією зверталася Дівчинонька до Рибалки (П. Гулак-Артемівський «Рибалка»)? Вона, на ваш погляд, переслідувала особисті інтереси чи насправді дбала про покращення умов життя парубка? Свої міркування вмотивуйте.
2. Яким чином солов'їний спів з одного боку поділяє людське кохання, радість, з іншого — оплакування біди, жалю (М. Костомаров «Соловейко»)?
3. У разі якщо дівчина згодна на одруження, то вона (Є. Гребінка «Українська мелодія»):
а) випікає каравай; б) іде до церкви; в) плете весільний вінок;
г) *готує рушники*.

Картка № 2

1. Поясніть, чому Є. Гребінка називає свій твір «Українською мелодією»? Що характерно для цієї поезії?
2. Дослідіть, яке значення має пейзаж у баладі П. Гулака-Артемівського «Рибалка» для сприйняття його ідейного змісту? Наведіть переконливі обґрунтування.
3. Як люди ставляться до тривалого співу солов'я (М. Костомаров «Соловейко»)?
а) *Не звертають уваги*;
б) намагаються вщерть ним насолодитися; в) декого це дратує;
г) виявляють бажання присвятити себе мистецтву.

Картка № 3

1. Чому, на ваш погляд, щебет солов'я — спів люб'язних віршів? Відповідь обґрунтуйте (М. Костомаров «Соловейко»)?

2. Яким, на думку дівчини (Є. Гребінка «Українська мелодія»), повинно бути щасливе життя? Чим зумовлена її мрія?
3. Чого не робила русалка (П. Гулак-Артемівський «Рибалка»), виринаючи з води?
 - а) Нозчісувала косу; б) *посміхалася*;
 - в) моргала брівками; г) співала.

Картка № 4

1. Висловіть власне ставлення до Дівчиноньки, героїні балади П. Гулака-Артемівського «Рибалка». Чим вона нагадує сучасних дівчат?
2. Доведіть, що поезія «Українська мелодія» Є. Гребінки — твір романтичний. Наведіть переконливі обґрунтування.
3. Що відбулося довкола під час виходу русалки з води (П. Гулак-Артемівський «Рибалка»)?

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Вивчити на вибір поезію будь-якого письменника-романтика; дібрати матеріал про життя і творчість В. Забіли, М. Шашкевича, М. Петренка, вміти аналізувати їх програмові поезії.

Урок № 31

ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ.

В. ЗАБІЛА «СОЛОВЕЙ», М. ПЕТРЕНКО «НЕБО».

М. ШАШКЕВИЧ — ЗАЧИНАТЕЛЬ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА ЗАХІДНИХ ЗЕМЛЯХ. «ВЕСНІВКА»

Мета: продовжити ознайомлювати школярів з письменниками українського романтизму; дізнатися про М. Шашкевича — зачинателя нової української літератури на західних землях; проаналізувати програмові поетичні твори; розвивати пам'ять, культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, вміння визначати головні мотиви поезії, коментувати їх у зв'язку з художніми особливостями і народнопісенною лірикою, раціонально використовувати навчальний час; виховувати почуття пошани до засад народної моралі й етики: працелюбності, щирості, любові й поваги до батьків; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування вмінь.

Обладнання: портрети В. Забіли, М. Шашкевича, міні-виставка книжок цих письменників, підручник, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки), аудіозапис поетичних творів митців.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Міні-конкурс ораторського мистецтва. Учні декламують напам'ять улюблену поезію будь-якого програмового письменника літератури українського романтизму.

Визначення переможців.

III. Актуалізація опорних знань

1. Розподільно-цифровий диктант

«Пізнай митця-романтика»

Завдання: заповнити таблицю «Митці-романтики», вносячи у графу номер того формулювання, яке відповідає одному з трьох письменників.

1. Відбувши рік у Петропавлівській фортеці, він був засланий у Саратів.
2. Виховувався нянею-кріпачкою.
3. Син поміщика.
4. Псевдонім — Ієремія Галка.
5. Перший в українській літературі познайомив читачів з романтичним жанром балади.
6. Хвороба очей, яка перешкоджала діяльності цього поета-романтика.
7. Службова кар'єра перешкоджала подальшому розвитку творчості поета.
8. Один із засновників Кирило-Мефодіївського товариства.
9. В останні роки життя розпочав готувати до видання зібрання своїх творів.
10. Кого мав на увазі П. Федченко, зазначаючи: «Чудове знання українського фольклору забезпечує успіх принципового художнього експерименту»?
11. Предок запорожців.
12. За блискучі здібності під час навчання отримав прізвисько «чудесна дитина».

13. Мріяв створити словник української мови.
14. Брав безпосередню участь у викупі Т. Шевченка з кріпацької неволі.
15. Дослідник творчості письменників XIX ст. (І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Марка Вовчка).
16. Перекладач поеми О. Пушкіна «Полтава».
17. Сюжет твору — популярний у фольклорі багатьох народів.
18. Співробітник журналу «Украинский вестник».
19. Написав Євангеліє української національної правди.
20. За його сприяння видано «Кобзар» Т. Шевченка.
21. Автор збірки «Украинские баллады».
22. Чиновник комісії духовних училищ і водночас учитель.
23. Письменник, який увів у літературу жанр романсу, пісні, мєдитації.
24. Викладав французьку мову в Інституті шляхетних дівчат, польську — в університеті.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 0,5 бала.

Ключ до відповіді

П. Гулак-Артемовський	Є. Гребінка	М. Костомаров
5, 7, 10, 11, 13, 17, 18, 24	2, 3, 9, 14, 16, 20, 22, 23	1, 4, 6, 8, 12, 15, 19, 21

2. Рубрика «Наукова крамниця»

Завдання: доведіть або спростуйте думку:

- «Для романтизму характерне перенесення в літературу фольклорних жанрів (пісня, дума, балада, легенда, казка)».
- «Творчість поетів-романтиків, як і творчість І. Котляревського, не є продовженням традицій давньої літератури, зокрема демократичного письменства, вертепу, інтермедій, віршів «мандрівних дяків».
- Поняття «романтизм» і «романтика» тотожні.

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

...Від людини залишаються тільки лиш діла її.

М. Горький

Истинне призначення людини — жити, а не існувати.

Дж. Лондон

1. Вступне слово вчителя

Сьогодні ми продовжуємо знайомитися з митцями-романтиками, їх творчими шедеврами. Саме поезії цих письменників чарують нас своєю образністю, милозвучністю і водночас дозволяють осмислити філософізм сутності людського життя.

Тож сідаймо в романтичний човен і вирушаймо шляхами чарівного, незвіданого світу поезії, любові...

2. Опрацювання життєвого і творчого шляху письменників-романтиків

2.1. Віктор Миколайович Забіла (1808–1869). Життя і творчість.

*У розвитку української поезії В. Забіла —
найталановитіший сучасник Т. Шевченка.
І. Франко*

2.1.1. Біографія письменника.

Повідомлення № 1. Хто він, В. Забіла?

В. Забіла — видатний український поет романтизму, талановитий митець, тонкий майстер змалювання внутрішнього світу людини, її любовних переживань і почуттів. Передусім, він творив у жанрі літературної пісні, романсу, вірша-роздуму, вірша-скарги, елегії. Поет представив витончений світ закоханого юнака, мінливі настрої розчарованої людини, яка живе спогадами про свою кохану. Це дало можливість митцю повногранно розкрити душевне життя ліричного героя-романтика, відбити шляхетні настрої і переживання людини навіть у горі.

Повідомлення № 2. Дитинство, юність, роки навчання

В. М. Забіла народився у 1808 р. (день народження невідомий) на хуторі Кукуріківщина, нині — село Забілівщина Борзнянського району Чернігівської області) в сім'ї дрібного поміщика, нащадка старовинного козацько-старшинського роду.

Освіту здобув (1822–1825 рр.) у Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька, у якій навчалося чимало культурних діячів України — О. Афанасьєв-Чужбинський, М. Гоголь, Є. Гребінка, Л. Глібов та ін.

Це був середнього зросту, стрункої постави парубок зі смуглявим обличчям. (Учитель звертає увагу на портрет поета.) Проникливі й задумливі карі очі мрійника підкреслювали його душевну шляхетність і вразливість. Чорні вуса й чорний кучерявий чуб відтінювали вроду. Мав щиру, палку і дещо сентиментально-романтичну вдачу, але любив і жарти, і гумор, і соковите дотепне слово.

Бог обдарував його приємним голосом. Як згадував композитор Михайло Глінка, Віктор гарно співав і грав на бандурі,

словом, він був втіленням національного характеру українця, у якому поєдналися внутрішня і зовнішня краса.

Повідомлення № 3. Митець і Т. Шевченко

Поет-однолюб так і не одружився, писав свої вірші й музику до них. Він жив мистецькими проблемами, не звертаючи уваги на господарство, яке поступово занепадало. Зі своїми селянами жив мирно. Їх взаємини охарактеризував Т. Шевченко: «Тут не було раба і володаря, а були рівноправні люди».

Так, міцна дружба єднала В. Забілу з Т. Шевченком. Автор «Кобзаря» з повагою ставився до поета-романтика, мав у себе його рукописні поезії. У 1842 р. надіслав йому поему «Гайдамаки». Особисто вони познайомилися у 1843 р. в Качанівці в маєтку поміщика Тарновського. Дружелюбний характер стосунків поетів передається в гумористичному посланні В. Забіли «За що ти лаєшся, Тарасе...» (1844). Взимку 1847 р. Т. Шевченко відвідав його на хуторі Кукуріківщині і навіть намалював його портрет, а також склав мелодію до вірша «Човен». (Прослуховування в аудіозаписі.) Побратими часто обговорювали літературні новини, обмінювалися думками, співали народні пісні. Відомо, що В. Забіла став прототипом Віктора Олександровича в повісті «Капитанша» Шевченка.

Після смерті Т. Шевченка Віктор Михайлович супроводжував прах друга, який везли з Петербурга, від Борзи до Канева, брав участь у похороні, а згодом разом із селянами доглядав Шевченкову могилу на Чернечій горі.

Повідомлення № 4. Творча діяльність.

Останні роки життя

В. Забіла почав писати вірші в середині 30-х р. Дебютував 1841 р. в альманасі «Ластівка» за сприяння Є. Гребінки, оприлюднивши три поезії: «Голуб», «Пісня» («Повз двір, де живе мил...»), «Повіяли вітри буйні». На початку 40-х р. невеличким накладом вийшла його збірка «Співи крізь сльози». Її було знайдено в одному примірнику (без титульної сторінки і вихідних даних, у 1936 р., літературознавцем Є. Кирилюком) у Центральній науковій бібліотеці імені В. Вернадського. За життя автора побачили світ ще два вірші — «До батька» («Нащо, тату, ти покинув») і «Не щечечи, соловейку». Однак твори письменника користувалися великою популярністю, добре відомі в народі, поширювались у рукописних збірниках, виконувались як народні пісні, наприклад, «Гуде вітер вельми в полі» та «Не щечечи, соловейку» покладені на музику М. Глінкою. До своїх

віршів «Не плач, дівчино», «Голуб», «Човник» та ін. В. Забіла сам створив мелодії. Джерелом глибокого ліризму його поезії є народна пісня з її образним і мовним багатством. У багатьох віршах («Зовсім світ перевернувся», «Маруся», «Сирота» та ін.) поет порушував тему соціальної нерівності. Йому належать такі гумористичні вірші, що є обробкою народних оповідань у бурлескному стилі («Остап і чорт», «Весілля»), твори на побутову та історичну тематику, послання знайомим.

Знеможений душевними муками, В. Забіла останні роки свого життя прожив у містечку Борзна біля своєї сестри Надії. Помер поет у листопаді 1869 р.

Після смерті Віктора Миколайовича рукописи і копії його творів було зібрано і видано І. Франком.

2.1.2. В. Забіла «Соловей».

2.1.2. Виразне читання твору або прослуховування в аудіозаписі.

2.1.3. Історія написання поезії.

Життя В. Забіли нагадує життя романтичних героїв Д. Байрона і О. Пушкіна. По сусідству від його маєтку розташувався хутір Матронівка, у якому мешкала заможна поміщицька родина Белозерських. Віктор палко закохався у Любов Белозерську (яка, до речі, приходилася сестрою українській письменниці Ганні Барвінок, дружині відомого письменника П. Куліша). Дівчина відповідала йому взаємністю. І характерами вони були подібні. Роман тривав два роки. Нарешті батьки дали згоду на одруження, відбулися заручини.

Проте їм не судилося бути разом. Недалеко від Белозерських купив маєток овдовілий поміщик Боголюбцев. Побачивши вродливу дівчину, сорокарічний пан закохався в неї. Та ще й батько втрутився і присилував дочку вийти заміж за багатого...

Це драматичне кохання поселило у серці Віктора довічну журбу. Воно й обумовило написання ліричної поезії «Соловей» («Не щебечи, дсоловейку»), а згодом — низки віршів інтимного плану.

2.1.4. *Тема*: відтворення страждань ліричного героя, яке поглиблюється співом солов'я.

2.1.5. *Ідея*: возвеличення чаруючої пісні птаха, що здатний впливати на внутрішній стан людини, її почуття.

2.1.6. *Основна думка*: Ти лети, співай тим людям, / Котрі веселяться, / Вони піснею твоєю / Будуть забавляться.

2.1.7. *Жанр*: інтимна лірика.

2.1.8. Художні особливості твору.

Звертання: «не щебечи, соловейку», «ти, щасливий, спарувався».

Повтори: «не щечечи...», «сонце зійде», «не щечечи, соловейку», «малюсенький».

Зменшувально-пестливі форми: «близенько», «малюсеньких», «раненько», «соловейку».

Порівняння: «затюхкаєш, свиснеш, наче заграєш».

Метафора: «серце б'ється», «щebet... душу роздирає», «серденько замре», «лунь піде», «зійде сонце», «пісня душу роздирає», «б'ється серце», «дух завмирає», «пугач стогне».

Епітет: «темна ніч», «пісня чорна», «лиха година».

2.1.9. Ідейно-художній аналіз. Бесіда за питаннями

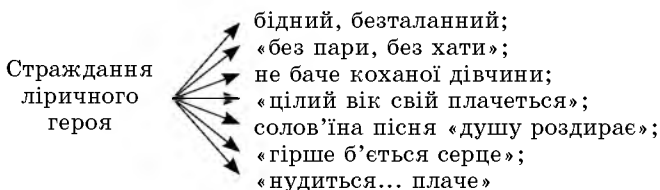
- Чому спів солов'я нагадує гру?
- Яким чином пісня цього птаха вражає душу ліричного героя поезії?
- Як у вірші зазначено про пташиного співця? («Твоя пісня дуже гарна, / Ти гарно й співаєш»)
- У чому герой твору заздрить солов'ю? («Ти, щасливий, спарувався / І гніздечко маєш»)
- Чим викликано страждання «люблячого серця»? («А я бідний, безталанний, / Без пари, без хати: / Не досталось мені в світі / Весело співати»)
- Що, на ваш погляд, є основною причиною хвилювань героя, його поневірянь? («Ти лети, співай тим людям, / Котрі веселяться; / Вони піснею твоєю / Будуть забавляться»)
- Чим викликане бажання страждаючого краще померти, ніж бути позбавленим щастя?
- Як спів солов'я перемишується з поняттям «щастя»?
- Чому стогін пугача для ліричного героя ближче, ніж солов'їне тьохкання?
- Чи відома вам подібна ситуація, яка викладена в поезії? Відповідь вмотивуйте, наводячи приклади з життя, творів художньої літератури.
- Як ви вважаєте, герой поезії — сильна чи слабка особистість? Про що це свідчить?

2.1.10. Виконання творчих завдань. Робота в малих групах.

1) З'ясуйте, у чому вбачає для себе щастя герой поезії В. Забіли «Соловей»:

- у коханій людині;
- душевній гармонії;
- достатку;
- власному помешканні;
- веселому співові солов'я.

- 2) Прокоментуйте вищезазначені позиції щодо значимості щастя в житті людини, по-можливості додаючи особисті. Зробіть висновки.
- 3) Відтворіть інформаційне гроно «Чим викликані страждання героя поезії?»

2.1.11. Характеристика образу ліричного героя поезії.

Спів солов'я відтінює світ переживань ліричного героя. Він зачарований його піснею, але вона розбуджує у його серці невимовний біль, гаму почуттів. Митець застосовує таку стилістичну фігуру, як апостроф, тобто звертання до персоніфікованих явищ природи, зокрема до соловейка: «Не щибечи, соловейку, / Під вікнами близенько, / Не щибечи, малюсенький, / На зорі раненько. / Як затьохкаєш, як свиснеш, / Неначе заграєш, / Так і б'ється в грудях серце, / Душу роздираєш».

Розгортаючи ліричний сюжет, В. Забіла зображує піснею солов'я як гімн красі, коханню, гармонійному буттю природи: «Ти, щасливий, спарувався / І гніздечко маєш!».

Тому вона відлунує у серці ліричного героя, викликає співпереживання, навіртає нещасливого закоханого до розмірковувань над своєю гіркою долею. Його ліричний монолог — скарження неволі: «А я, бідний, безталанний, / Без пари, без хати; / Недосталось мені в світі / Весело співати. / Сонце зійде — я нуджуся, / І заходить — плачу: / Котру люблю дівчиноньку, / Тієї не бачу».

Така поведінка нещасливця зумовлена тим, що лихі люди розлучили його з милою дівчиною. Романтичного героя В. Забіли охоплюють меланхолійні, тобто сумні, тужливі настрої, розчарування від нездійсненого бажання жити в парі з коханою:

«Довго й чутки вже не маю / Про милу дівчину, / Цілий вік свій усе плачусь. / На лиху годину».

Він просить соловейка «співати тим людям, котрі веселяться», але буде прислухатися до пісні — стогону пугача — символу смерті.

2.1.12. Значення творчості поета-романтика.

В. Забіла як поет посідає своєрідне місце в українському романтизмі. Він намалював яскраві картини почуттів і переживань

ліричного героя, колоритні українські пейзажі та оповів історію кохання юнака й дівчини, яких розлучила «лиха доля». Поет відтворив драматизм незгоди романтичної особистості зі світом. Характерними для нього були мотиви сирітства, самотності героя, уподібнення його долі до долі човника в бурхливому морі. Автор відобразив розчарування героя, його небуденність, прагнення до духовних вершин.

«Мікрофон»: що ви запропонували б герою цієї поезії, аби він припинив своє страждання, зробив власне життя щасливим?

2.2. Михайло Михайлович Петренко (1817–25.12.1862)

*М. Петренко — ім'я знамените і дороге серцю кожного,
хто думає, живе і борється за краще майбутнє
і робить добро людям.*

Народний артист А. Солов'яненко

2.2.1. Біографія письменника.

Вступне слово

Михайло Михайлович Петренко — представник дворянського роду Петренків, нащадки якого вже більше двох сторіч проживають у м. Слов'янську. І зараз ще можна побачити місце садиби, де народився український поет. Тепер це провулок Набережна, 1, м. Слов'янська.

Краєзнавці міста давно цікавилися історією життя і творчості цього відомого і в той же час невідомого поета, але не завжди можна було відкрито писати і говорити про нього. Залишалось ще багато «білих плям» в історії його життя і творчості. За радянських часів вірші М. Петренка стали народними, а сам він був незаслушено забутий. Тільки тепер ми можемо відкрито пишатися одним з найталановитіших синів України.

Повідомлення № 1. Дитинство, юність, роки навчання

М. Петренко народився у 1817 р. Він був старшим з трьох синів у родині Петренків. Батько Михайла займався баштанництвом і часто брав маленького сина із собою на роботу, де вони жили з весни до пізньої осені, ночуючи в курені, спостерігаючи за зірками і слухаючи спів птахів. Краса рідного краю — квітучі сади, глибоке ясне небо, українські пісні, що хвилюють душу — назавжди зачарували юне серце поета.

Хлопець, за розповідями родичів, ріс тихою і лагідною дитиною. Любив самотність. Купець Марченко порадив батькам віддати хлопця до школи. Взимку, коли снігові замети відгороджували хутір від міста, Михайло жив у Марченків. Чудова природа була тим оточенням, у якому формувалась поетична натура хлопця. Пізніше він присвятив рідному місту цикл віршів.

У 1838 по 1841 р. майбутній поет навчався у Харківському університеті.

Повідомлення № 2. Громадська, літературна діяльність

Після закінчення університету Михайло Михайлович працював у цивільному відомстві наглядачем повітового училища в місті Лебедині (тепер Сумської області).

У 1841 р. було опубліковано його перші вірші в альманасі «Сніп». У 1844 р. М. М. Петренко був затверджений у чині губерньського секретаря, з 1845 р. став виконувати обов'язки столоначальника, а з 1846 р. — столоначальника карного суду. Йому було присвоєне звання колезького секретаря. У 1847 р. київський генерал-губернатор Д. Бібіков відправив цареві доповідну записку у справі Кирило-Мефодіївського товариства, у якій серед інших значилися імена Т. Шевченка і М. Петренка. У 1848 р. вийшла друком окрема збірка віршів поета — «Думи та співи». Усього до нас дійшло 19 поетичних творів митця, опублікованих упродовж семи років (1841–1848). Є відомості, що він написав п'єсу «Панська любов», але вона не збереглась.

Михайло Михайлович був одружений на дворянці Ганні Євграфівні Миргородовій. У них було п'ять дітей: Микола, Марія, Євграф, Людмила і Варвара. Брав участь у Кримській війні, за що був нагороджений медаллю «На згадку про війну 1853–1856 рр.».

Повідомлення № 3. Поет і Т. Шевченко.

Останні роки життя

Незабутньою подією у житті М. Петренка було відвідання його в Лебедині Шевченком під час останнього приїзду того на Україну в червні 1859 р. Це була зустріч побратимів по перу, у взаємній прихильності яких не можна сумніватись.

Помер М. Петренко 25 грудня 1862 р. Його поховано у м. Лебедині. Могилу, на жаль, дотепер не відшукано. Однак лебединські дослідники точно встановили місце, де проживав поет, — це вулиця Димитрова, 12. Будинок зберігся до сьогоднішнього дня.

Навесні 2002 р. О. Добровольським і співробітником УСБУ по Донецькій області В. М. Мікушевим було видано хронікально-документальне оповідання про М. Петренка «Дивлюсь я на небо...», де були представлені зібрані ними документи, що стосуються життя і творчості поета, трагічної долі його родичів і земляків. Книгу було написано за матеріалами Управління Служби безпеки України в Донецькій області, а також за документами родини Петренків, які вдалося отримати в родичів.

2.2.2. М. Петренко «Дивлюсь я на небо...» («Небо»)

2.2.2.1. Виразне читання твору або прослуховування його в аудіо-записі.

2.2.2.2. Історична основа поезії.

Зі Слов'янськом пов'язані не лише радощі М. Петренка, але і його особисте горе. Тут він пережив гіркоту нещасливого кохання до Галі — доньки купця Марченка. Батьки одружили її з багатим і знатним нареченим, з яким вона нібито виїхала за кордон. Під впливом цього митець пише вірші про нерозділене кохання. Можливо, це і спонукало М. Петренка створити поезію «Небо».

Щодо пісні «Дивлюсь я на небо...», то, покладена на музику донькою українського поета В. Александрова Людмилою, вона швидко стала популярною на всій Україні. Пізніше була аранжована композитором В. Зарембою. Т. Шевченко цей вірш власноруч записав собі в альбом.

2.2.2.3. *Тема*: зображення прагнення ліричного героя віднайти своє місце в життєвому вирі через власну невизначеність, бідність, сирітство.

2.2.2.4. *Ідея*: висловлення співчуття хлопцем, який позбавлений батьківської ласки, піклування і приречений на довічне страждання.

2.2.2.5. *Основна думка*: Коли б мені крилля, орлячі ті крилля: / Я землю б покинув і на новосілля / Орлом бистрокрилим у небо полинув, / І в хмарах навіки од світа втону!

2.2.2.6. *Жанр*: ліричне страждання.

2.2.2.7. *Віршовий розмір*: анапест.

2.2.2.8. *Римування*: паралельне.

2.2.2.9. *Рима*: чоловіча.

2.2.2.10. Художні особливості поезії.

Риторичні запитання: «Чому я не сокіл, чому не літаю, / Чому мені, Боже, ти крилець не дав?», «Хіба ж хто кохає нерідних дітей».

Риторичні оклики: «Я б змелю покинув і в небо злітав!», «І думка далеко, високо літа!..», «І в хмарах навіки од світа втону!».

Епітети: «ясний світ», «далекее небо».

Метафори: «втопити горе», «втонути в хмарах од освіта».

Повтори: «чужий...», «чому...».

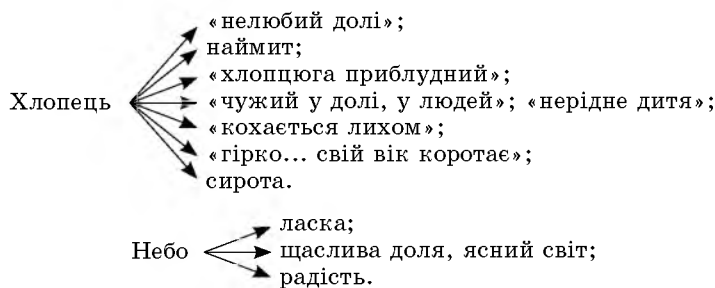
2.2.2.11. Опрацювання ідейно-художнього змісту твору. Бесіда за питаннями.

- Яке значення має епіграф до поезії для сприйняття її ідейного змісту?
- За яких обставин людина звертається до неба?

- Як герой характеризує власну долю? («*Бо долі ще змалку здаюся нелюбий... / Чужий я у долі, чужий у людей...*»)
- Через що страждав хлопець? («*Кохаюся лихом, привіту не знаю, / І гірко, і марно свій вік коротаю, / І в горі спізнав я...*»)
- Чому, на ваш погляд, світ для героя є нестерпним? Про що це свідчить?
- Чим викликано те, що хлопець нудиться світом?
- Яким ви уявляєте сирітське життя героя?
- Дослідіть, як сам М. Петренко ставиться до «хлопцюга приблудного».
- Що у творі символізує птах — чи то сокіл, чи орел?
- Чому життя на небі герой вважає кращим, ніж на землі?
- Чим пояснити популярність твору М. Петренка?

2.2.2.12. Творчі завдання. Робота в малих групах.

1) Скласти інформаційне гроно до образів твору

2) «Мікрофон»: щоб ви порадили б герою поезії, який вважає власне життя нестерпним і прагне потрапити на небо у пошуках щастя, радості?

3) Відтворіть за змістом поезії «Небо» асоціативний образ її автора. Відповідь оформіть за допомогою прийому «Доміно».

3. Нова українська література на західних землях

3.1. Вступне слово вчителя.

Національний і соціальний гніт був тяжким і в Галичині та Буковині, які входили до складу Австрії. Німецькі, польські, угорські магнати, як і українське панство, дедалі дужче визискували трудовий люд. Щоб укріпити своє панування в багатонаціональній державі, уряд прагнув посіяти розбрат між націями. Насильницькими методами онімечувалося, ополячувалося, мадьяризувалося корінне українське населення. У Східній Галичині з 1817 року за спеціальною ухвалою уряду викладання в усіх навчальних закладах проводилося тільки польською мовою. В ін-

ших регіонах Галичини українські школи були лише початкові. Русинську мову оголошено «хлопською», «здичавілою», заперечувалися її самобутність, саме право на існування.

Тому виникнення української літератури на західних землях затрималося. Українські поети писали оди та панегірики штучною книжною мовою — так званим язичієм, що являло собою мішанину слів церковнослов'янської, російської, польської мов та місцевого діалекту.

Такі твори, звичайно, були незрозумілі народові. Призначалися вони для читачів з багатих верств суспільства, відірваних від трудового люду, байдужих до його страждань і потреб.

3.2. Роль «Руської трійці» у національному духовному відродженні.

На початку 1832 року у Львові познайомилися і заприятелювали трое молодих людей: семінаристи М. Шашкевич, Я. Головацький та І. Вагилевич. Зблизили їх любов до рідного краю глибокий інтерес до життя простого люду й захоплення ідеєю національного відродження. Всі трое писали вірші, збирали фольклорні твори. Друзі всюди ходили разом, працювали в бібліотеках, відвідували університетські лекції, бували в церкві, вели між собою нескінченні бесіди рідною мовою. За це на глум прозвали їх «русською трійцею».

У тому ж 1823 році молоді люди заснували гурток «Руська трійця», який ставив собі за мету шляхом поширення в народі освіти, видання художніх творів і доступних малоосвіченому люду науково-популярних праць досягти національного відродження Галичини, вибороти громадянські права, відновити єднання з Наддніпрянською Україною.

Гуртківці «Руської трійці» збирали усну народну творчість, укладали рукописні збірки, дещо друкували в польських збірках, вивчали історію України, готувалися працювати серед народу, нести йому знання засобами рідної мови.

3.3. Альманах «Русалка Дністрова».

«Русалка Дністрова» — книжка, що вийшла у світ наприкінці 1836 року, але видання її позначено 1837 роком, який і став всіма визнаною датою народження нової української літератури в Галичині. Авторами альманаху була «русська трійця». На звороті титульної сторінки збірки наведено слова видатного чеського вченого Я. Коллара: «Не тоді, коли очі сумні, а коли руки діяльні, розквітає надія».

Тираж збірки становив усього одну тисячу примірників, але тільки двісті в той час дійшло до читачів. Решту уряд конфіс-

кував, і книга пролежала в підвалах поліції понад десять років. Лише після революції 1848 року продаж її дозволено.

Зміст альманаху.

Відкривався «Передслів'ям» (передмовою) М. Шашкевича, де автор доводив, що руська (українська) мова є не діалектом польської, а самобутньою мовою великого народу, закликав до єднання всіх частин розірваної нації, до праці на благо народу.

Багато місця відведено фольклорним творам, зібраним самими укладачами або взятими з різних збірок.

Оригінальні вірші (М. Шашкевича — 6; Я. Головацького — 1; І. Вагилевича — 2).

Оповідання М. Шашкевича «Олена», у якому відображено боротьбу народу проти поневолювачів.

Переклади зі слов'янських літератур.

«Русалку Дністрову» І. Франко назвав «явищем наскрізь революційним».

«Пиши, як чуєш, а читай, як видиш» — фонетичний правопис, яким надруковано «Русалку Дністрову».

3.4. М. Шашкевич — зачинатель нової української літератури на західних землях.

М. Шашкевич — батько нового народного галицько-руського письменства (І. Франко).

3.4.1. Маркіян Семенович Шашкевич (06.11.1811–07.06.1843).
Біографія митця.

Повідомлення № 1. Дитинство, юність, роки навчання

М. Шашкевич народився в селі Підліссі на Львівщині в сім'ї священика, побут якої був близьким до селянського. Маючи добру пам'ять, Маркіян ще в дитинстві засвоїв багато пісень, казок та інших фольклорних творів.

Початкову освіту хлопчик здобув у дяка, потім навчався в Золочівській німецькій школі, у Львівській та Бережанській гімназіях.

1829 року Маркіян вступив до Львівської духовної семінарії і водночас записався вільним слухачем на філософський відділ університету. Він одержав місце в семінарській бурсі, харчування й одяг, що було дуже важливо для нього, бо його батько мав ще шестеро менших дітей, а підліська парафія відзначалася великою вбогістю.

У семінарії були дуже суворі порядки, зокрема слухачі могли виходити з її стін лише з дозволу начальства і тільки на визначений час. Якось Маркіян загаївся і повернувся трохи пізніше

від визначеної години. Ця незначна провина спричинила сувору кару: юнака звинувачено у вільнодумстві й у лютому 1830 року виключено із семінарії. Хлопець залишився без будь-яких засобів до існування, бо його батько, розгнівавшись на «неслухняного» сина, відмовився йому допомагати, а незабаром... помер. Маркіяна прихистив рідний брат його матері, теж людина небагата.

Унаслідок тривалого клопотання перед консисторією Шашкевича в 1834 році було поновлено в семінарії. Серед семінаристів Маркіян виділявся своїм гострим розумом, талантами, освіченістю. Коли він був на останньому курсі, Перемишльський єпископ запропонував йому після закінчення семінарії залишитися при консисторії, що давало можливість досягти високих духовних чинів. Проте Маркіян Семенович волів стати простим священиком на селі, щоб вести просвітницьку роботу серед простого люду, шляхом освіти поліпшити його долю.

Закінчивши семінарію, 1838 року, Шашкевич одружився з дочкою священика Крушинського Юлією і дістав парафію в селі Гумниськи, а згодом — Новосілки.

Повідомлення № 2. Самоосвіта Маркіяна Семеновича

Крім відвідування лекцій на філософському факультеті, багато працює в університетській бібліотеці та приватній книгозбірні магната Оссолінського. Тут юнак читав праці з історії України, зокрема про Запорозьку Січ та боротьбу проти іноземних загарбників. Дуже захопившись державним подвигом Б. Хмельницького, готував до друку його біографію, хоч ім'я видатного українського гетьмана й полководця в Польщі було заборонене. Вивчав також історію і культуру інших слов'янських народів, багато приділяв уваги опануванню іноземних мов. Ці знання давали йому можливість перекладати твори польських, сербських, чеських авторів, а також із церковнослов'янських книг.

Саме в бібліотеці Оссолінського натрапив на перше видання «Енеїди» І. Котляревського, незабаром ознайомився і з граматикою О. Павловського, «Ластівкою» Є. Гребінки, двома томами творів Г. Квітки-Основ'яненка, збірками українських народних пісень, виданих на Наддніпрянщині. Переконавшись, що в Східній Україні вже започатковано літературу народною мовою, Шашкевич замислив продовжити цю справу й у Галичині, але йому не вистачало знань про побут власного народу. Він почав записувати фольклорні твори, вивчав народний побут, розшукував старі рукописи, збирав усілякі пам'ятки української старожитності.

Повідомлення № 3. Творча діяльність

Ще гімназистом почав складати вірші, присвячуючи їх родинним та релігійним святкам. Писані вони були «язичием», яке в ті часи вважалося мовою руської (української) літератури.

Художній доробок М. Шашкевича складається з ліричних віршів, історичних поем, балад, байок, оповідання «Олена». Усі ці твори мають яскраво виражений романтичний характер.

Провідні мотиви громадянської лірики — любов до Батьківщини, захист прав трудового люду, утвердження рівноправності рідної мови та культури з іншими, заклик до єднання всіх сил нації на відродження України.

Значна частина віршів поета пройнята громадянською тугою, що було цілком природним в умовах багатовікового національного й соціального гніту («Веснівка»).

Важливим чинником для пробудження в народі національної свідомості Шашкевич справедливо вважав пізнання своєї власної історії, а тому саме цій темі присвятив більшість своїх віршів і балад («Ярослав», «Хмельницького обступлення Львова», «О. Наливайку», «Згадка», «Погоня», «Споминайте, брате милі» та ін.).

Не цурався письменник і особистої (інтимної) лірики, ці вірші мають тужливий характер («Думка», «Сумрак вечірній», «Туга за милою», «Лиха доля», «Розлука» тощо).

Писав Шашкевич вірші й для дітей, вони вміщені в одному з розділів його «Читанки».

Значну частину художнього доробку письменника становлять байки, писані і прозою, і віршами. Це — реалістичні твори.

Історичний твір «Олена», названий самим автором «казкою», є першим у новій українській літературі прозовим твором романтичного характеру.

Одним із джерел збагачення та розвитку українського письменства, зокрема на стадії його становлення, були переклади з інших літератур. До нас дійшло чимало перекладів М. Шашкевича сербських народних пісень, творів сербських, чеських, польських поетів, ритмічною прозою він переклав «Слово о полку Ігоревім».

Повідомлення № 4. Творча спадщина.

Наукові праці. Останні роки життя

За життя М. Шашкевича з його художніх творів було надруковано близько десяти. Пізніше, вже після смерті письменника, коли хвиля боротьби за вільний розвиток української культури

піднеслася значно вище, його літературна спадщина стала дуже популярною, а тому окремі твори часто з'являлися в альманахах, збірках, в журналах та газетах.

Велике значення для національного відродження мали й наукові праці Маркіяна Семеновича. Одну з них — «Передслів'я» — вміщено в «Русалці Дністровій». Ще в стінах семінарії написано полемічну працю «Азбука і abecadlo», яка 1836 року вийшла в Перемишлі польською мовою. Вона була спрямована проти настирливого прагнення польської шляхти й католицьких клериків упровадити латинський правопис у видання українських книг. Митець твердив: «Письменство у кожного народу — це образ його життя, його способу думати, відображення його душі, воно повинно сформуватися і вирости з глибин рідного народу й розквітнути на його ж таки ниві...».

Постійні нестатки, напружена праця, гострі сутички з начальством згубно позначилися на слабенькому здоров'ї М. Шашкевича. В останні місяці життя він осліп й оглух, дуже страждав від надсадного кашлю, болю в грудях та задухи. 7 червня 1843 р., на 32-му році його життя обірвалось. Похований він був у селі Новосілках, а в 1893 році — в 50-ті роковини з дня смерті — останки вірного сина України перенесено на Личаківське кладовище у Львові, на якому здавна ховають видатних людей.

3.4.2. М. Шашкевич «Веснівка» (1835–1836).

3.4.2.1. Виразне читання поезії в ролях.

3.4.2.2. *Тема:* звернення квітки до весни з проханням «згорнути весь світ до себе».

3.4.2.3. *Ідея:* висловлення співчуття весни до квітки з приводу можливої загибелі через імовірний мороз, вихор, бурю.

3.4.2.4. *Основна думка:* возвеличення краси, яка прагне протистояти лиху.

3.4.2.5. *Жанр:* літературна веснянка (М. Шашкевич започаткував цю традицію в українській літературі).

3.4.2.6. *Композиція:* діалог між квіткою і весною.

3.4.2.7. *Алегорична спрямованість твору.*

Квітка просить весну дати їй таку долю, щоб вона «зацвіла, весь луг скрасила», щоб була, «як сонце, ясна, як зоря, красна...»

Звичайно ж, веснівка алегорична. В ясній долі М. Шашкевич уявляв майбутнє України. У долі нашої країни поет передбачає і вихор, і мороз, і бурю. Пророцтво Шашкевича повністю збулося: мороз притиснув — «і краса змарніла». Україна втратила свій національний колорит, стала безликою під пресом тоталітарного режиму.

Веснівка письменника завершується сумно: «Жаль серцю буде». Цей сум і досі проймає наші серця.

3.4.2.8. Художні особливості твору.

Звертання: «Нене рідная!», «Доню, голубко!».

Риторичні оклики: «Нене рідная!», «Доню, голубко!», «Весь світ до себе!».

Порівняння: «була, як сонце, ясна, як зоря, красна».

Зменшувально-пестливі слова: «ненька», «раненько», «любко», «личко», «голівонька», «листоньки».

Метафори: «вихор свисне», «мороз потисне», «буря загуде», «краса змарніє», «личко зчорніє».

3.4.2.9. Ідейно-художній аналіз поезії. Бесіда за питаннями:

- З чим у вас асоціюється весняна пора року?
- Чому весна — це відродження всього нового, доброго?
- Які погодні умови притаманні ранній весні? Що про це зазначено у творі?
- Чому М. Шашкевич називає весну матінкою?
- З яким проханням квітка звернулася до нені?
- Від чого застерігала весна красуню?
- Про що свідчить закінчення поезії?
- Яким настроєм пройнята «Веснівка»? Музикою якого характеру можна передати зміст твору?
- Визначте особливості романтизму в поезії, наводячи переконливі обґрунтування.
- З якою метою М. Шашкевич написав «Веснівку»?

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

В. Забіла «Соловей»

1. Ліричний герой поезії звертається до солов'я з проханням, щоб птах:
 - а) підбадьорив його; б) *не додав жалю*; в) оспівав красу земну;
 - г) ошчаслилював тих, кому не поталанило в житті.
2. Поезія В. Забіли нагадує:
 - а) трагедію; б) *музичний твір*; в) пейзажну картину;
 - г) роман у віршах.
3. Солов'їний спів у творі порівнюється із:
 - а) *грою*; б) щебетанням чарівного птаха;
 - в) хлюпанням води у річці; г) шелестінням дібров.
4. Коли птах співає голосно, то:
 - а) починає сходити сонце;
 - б) «любляче серце» прагне палкого кохання;

- в) він додає страждань герою поезії;
г) це свідчить про зміни погодних умов.
5. Ліричний герой заздрить солов'єві, бо птах:
а) здатний весело співати;
б) не переймається будь-яким стражданням;
в) може полетіти високо у небо; г) має собі пару.
6. «Страждаюче серце» через те є бідним, оскільки не має:
а) грошей; б) любові до себе; в) друзів;
г) можливості збагатитися духовно.
7. Щастя для ліричного героя — це:
а) мати поруч із собою кохану людину;
б) коли все довколо квітне і співає;
в) сяяння сонця і гармонія в душі;
г) здатність протистояти лиху.
8. Вірш «Соловей» став народною піснею, музику до якої написав:
а) М. Лисенко; б) М. Вербицький; в) М. Васильєв;
г) М. Глінка.
9. Пугач у поезії символізує для ліричного героя:
а) розчарування від нездійсненності бажання бути поруч з коханою;
б) його душевну муку; в) *смерть*;
г) тимчасовість страждання.
10. Спів солов'я — це:
а) ода любові; б) панегірик вірності;
в) невимовний біль у серці; г) *гімн красі*.
11. Кого звинувачує ліричний герой у своєму нещасті?
а) Солов'я; б) пугача; в) *лихих людей*;
г) тих, хто ніколи не насолоджувався почуттям кохання.

М. Петренко «Небо»

1. Епіграф до твору містить поетичні рядки:
а) О. Пушкіна; б) О. Блока; в) В. Маяковського;
г) *М. Лермонтова*.
2. Дивлячись на небо, ліричний герой:
а) *розмірковував*; б) сумував; в) мріяв;
г) насолоджувався його красою.
3. Злетівши до хмар, герой прагне:
а) *вирушити в пошуках долі*;
б) зустрітися з Богом і висповідатися перед ним;
в) дістати зірку — власне щастя;
г) здобути собі волю.

4. Хвилювання хлопця пов'язане з:
 - а) неможливістю самоствердитися;
 - б) *пошуками власної долі*;
 - в) погіршенням власного стану здоров'я;
 - г) роздратованістю, що викликана неувагою до себе коханої.
5. «Хлопцюга приبلудний» — наймит у:
 - а) неба; б) сонця і зірок; в) *долі*; г) хмар.
6. Птах, на якого прагнув перетворитися герой, щоб злетіти до неба:
 - а) голуб; б) ворон; в) жайворонок; г) *сокіл*.
7. Далекее небо для хлопця є:
 - а) *відрадою і своєю стороною*;
 - б) можливістю поспілкуватися з Богом;
 - в) простором для думок;
 - г) гарантією вічного спокою.
8. Герой у світі відчуває самотність через:
 - а) непорозуміння з родиною; б) *власне сирітство*;
 - в) розлучення з коханою; г) переслідування владою.

М. Шашкевич «Веснівка»

1. Поезія написана у формі:
 - а) монологу; б) *діалогу*; в) полілогу; г) медитації.
2. У творі М. Шашкевич намагався відобразити:
 - а) красу весняної природи; б) *алегоричні образи*;
 - в) погодні умови, які характерні для ранньої весни;
 - г) взаємостосунки між батьками і дітьми.
3. Характеризуючи квітку, митець зазначив про неї, що вона:
 - а) розкішна; б) красива;
 - в) здатна протистояти будь-якому лиху; г) *дрібна*.
4. Своїм квітом героїня «Веснівки» бажає:
 - а) подолати весняні заморозки; б) розвеселити подруг;
 - в) *скрасити луг*; г) збагатити природне довкілля.
5. За яких умов героїня «згорне весь світ до себе»? Якщо:
 - а) *буде схожою на сонце*;
 - б) стане улюбленою квіткою всіх жінок;
 - в) зачарує будь-кого своїми пахощами;
 - г) знатиме чарівне слово.
6. Сила природи, яка не загрожує життю квітки:
 - а) *рясний дощ*; б) вихор; в) мороз; г) буря.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть, що свідчить у поезії М. Шашкевича «Веснівка» про вираження громадянської туги, породженої багатовіковим національним і соціальним гнобленням. Наведіть переконливі аргументи.
2. Що свідчить про нестерпне життя героя поезії «Небо» М. Петренка? Яким чином хлопець прагне його полегшити?
3. Спів солов'я протистоїть (В. Забіла «Соловей»):
 - а) шуму вітру; б) дощовій погоді; в) хмарному небу; г) пугачеві.

Картка № 2

1. Яким чином, на ваш погляд солов'їний спів поглиблює жаль ліричного героя (В. Забіла «Соловей»)? Відповідаючи, посилайтеся на приклади з твору.
2. Як ви вважаєте, чому небо — єдине місце, де хлопець-сирота відчуватиме себе щасливим (М. Петренко «Небо»)? Свої міркування обґрунтуйте.
3. «Веснівка» належить до значної частини поезій М. Шашкевича, які:
 - а) пробуджували в народі національну свідомість;
 - б) *проняті громадянською тугою в умовах національного і соціального гніту;*
 - в) відображали негативні явища сучасної йому дійсності;
 - г) відтворювали факти історичного минулого рідного краю.

Картка № 3

1. Що, на ваш погляд, символізують образи поезій М. Шашкевича «Веснівка»? Свої припущення вмотивуйте.
2. Доведіть, що щастя для ліричного героя поезії В. Забіли «Соловей» — коли поруч з ним є його кохана. Як ця думка простежується у творі? Відповідь обґрунтуйте.
3. Хлопець прагне, злетівши до неба (М. Петренко «Небо»):
 - а) насолодитися теплом сонячних променів;
 - б) *потонути в хмарах;* в) стати зіркою;
 - г) здобути щастя всім, хто страждає.

VII. Підсумок уроку

У чому полягало значення діяльності всіх романтиків?

- В умовах жорстокого національного й соціального гноблення сміливо піднесли голос за право українського народу на свою мову, культуру, на саме існування нашої нації серед інших націй світу.

- Зробили значний внесок у лексичний фонд літературної мови, розширили систему зображувально-виражальних засобів.
- Відобразили національний побут у багатьох його виявах, безправність трудового люду, деякі сторінки громадського життя, історичне минуле України.
- Увели в літературу нові жанри.
- Багато сил і уваги приділяли збиранню та публікації фольклорних творів, що дало змогу уберегти від забуття перлини народної поезії.

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності

IX. Домашнє завдання

Підготуватися до тематичної контрольної роботи № 2.

Урок № 32

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 2.

НОВА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА:

І. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ, Г. КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО, ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

Мета: за допомогою запропонованих завдань виявити в учнів рівень знань, умінь та навичок із вивченої теми, закріпити їх; розвивати увагу, пам'ять, спритність, рішучість, кмітливість, уміння акумулювати отриманні знання і застосовувати їх під час виконання завдань; виховувати працьовитість, наполегливість, старанність, силу волі, пунктуальність, інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: контролю, корекцію знань та вмінь.

Обладнання: тестові завдання і питання для самоконтролю за темою у трьох варіантах із різними рівнями навчальних досягнень школярів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

III. Пояснення вчителем питань, які стосуються проведення тематичної контрольної роботи

IV. Завдання до тематичної контрольної роботи**Варіант I****Початковий рівень (3 б.)**

Виберіть одну правильну відповідь:

1. Укажіть автора твору «Веснівка»:
 - а) В. Забіла;
 - б) П. Гулак-Артемівський;
 - в) М. Шашкевич;
 - г) М. Костомаров.
2. Матер'ю для Енея була (І. Котляревський «Енеїда»):
 - а) Сівілла;
 - б) *Венера*;
 - в) Юнона;
 - г) Амата.
3. Хто з митців слова так охарактеризував Г. Квітку-Основ'яненка: Тебе люде поважають, / Добрий голос маеш, / Співай же ім, мій голубе?
 - а) М. Костомаров;
 - б) Є. Гребінка;
 - в) В. Забіла;
 - г) Т. Шевченко.

Середній рівень (3 б.)

Укажіть одну, дві і більше правильних відповідей.

4. Герої яких творів були сиротами?
 - а) «Хлопцюга приблудний» (М. Петренко «Небо»);
 - б) *Василь* (Г. Квітка-Основ'яненко «Маруся»);
 - в) *Олена Йосипівна* (Г. Квітка-Основ'яненко «Конотопська відьма»);
 - г) дівчина (Є. Гребінка «Українська мелодія»);
 - д) *Петро* (І. Котляревський «Наталка Полтавка»).
5. Визначте основні риси, характерні для сентименталізму як літературного напрямку:
 - а) збереження класицистичної тенденції поділу героїв на позитивних і негативних;
 - б) збереження виняткових людей у незвичайних обставинах;
 - в) намагання показати особистість у рухах, думках, почуттях, прагненнях;
 - г) культ почуття, культ природи;
 - д) утвердження багатства духовного світу представників нижчих станів.

6. Укажіть характеристики героїв твору Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся»:

- а) «Вона дівка-козир, чи одежею, чи на виду собі, так зовсім дівка, а худоби і грошей до ката...» (Г. Квітка-Основ'яненко «Конотопська відьма»);
- б) «...*Був парень на усе село, де жив. Батькові і матері слухняний, старшим себе покірний, між товариством друзяка, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не вживавсь*» (Наум Дрот);
- в) «...*Хлопець гарний, русявий, чисто підголений; чуб чепурний, уси козацькі, очі веселенькі, як зірочки; на виду рум'яний, моторний, звичайний...*» (Василь);
- г) «*Та що ж то за дівка була! Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці, як тернові ягідки, брівоньки, як на шнурочку, личком червона, як панська рожа, що у саду цвіте...*» (Маруся);
- д) «...Дванадцять год учився у дяка в школі; у год вчистив граматику, два годи вчив часословець, півчварта года сидів над Псалтирем і з молитвами зовсім вивчив, та півп'ята года вчився писати, а цілісінький год вчився на щотах» (Прокіп Пістряк);
- е) «*Їх турбувало лише те, що не було дітей, і не знали вони, кому дістанеться їх добро після смерті. А в них було й воликів пар з п'ять, була й шкапа, були й батраки...*» (Наум і Настя).

Достатній рівень (3 б.)

Завдання на встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник, позначений буквою.

7. Установіть відповідність між жанром пісень та їх назвами, які використав І. Котляревський у творі «Наталка Полтавка»:

- 1) Сатирична
- 2) Гумористична
- 3) Лірична
- 4) Бурлацька
- а) «Де згода в сімействі»
- б) «Та йшов козак з Дону»
- в) «Дід рудий, баба руда»
- г) «Всякому городу нрав і права»
- д) «Чого вода каламутна»

Ключ: 1 — г, 2 — в, 3 — д, 4 — б.

8. Установіть відповідність між назвою пісні і її виконавцем (І. Котляревський «Наталка Полтавка»):

- 1) «Всякому городу нрав і права»
- 2) «Що за того Петруся біла мене матуся»
- 3) «Ой під вишнею, під черешнею»
- 4) Видно шляхи полтавській»

- а) Терпилиха
- б) Возний Тетерваковський
- в) Наталка
- г) Микола
- д) Виборний Макогоненко

Ключ: 1 — б, 2 — г, 3 — д, 4 — в.

9. Установіть відповідність між героєм поеми «Енеїда» І. Котляревського і його характеристикою:

1. Нептун
2. Евріал
3. Турн
4. Цірцея

- а) Він іздавна був дряпичка, / Почув Енеїв голосок, / Шатнувся зараз із запічка. (*Нептун*)
- б) Був молоденький, / Так годів з дев'ятнадцять мав; / Та був Одвага і завзятий. (*Евріал*)
- в) Бабище старая, / Крива, горбатая, сухая, / Запліснявіла, вся в шрамах; / І як в намисті, вся в жовнах. (*Сівіла*)
- г) Не в шутку молодець був жвавий, / Товстий, високий, кучерявий, / Обточений, як огірок. (*Турн*)
- д) Люта чарівниця / І дуже злая на людей, / Які лиш не остережуться, / Тих переверне на звірей. (*Цірцея*)

Ключ: 1 — а, 2 — б, 3 — г, 4 — д.

Високий рівень (3 б.)

10. Напишіть міні-твір-роздум на одну із запропонованих тем:

- а) «У нас хоть трохи хто тямущий, / Уміє жить по правді сущій, / То той, хто з батька, та здере» (за творами І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка);
- б) «Кохання, яке змушує людину страждати» (за творами поетів-романтиків);
- в) «Щастя в розумінні героїв твору «Наталка Полтавка» І. Котляревського»;
- г) «Всяка сатира, яка кусається, багата на мораль» (за твором Г. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма».

Варіант II**Початковий рівень (3 б.)**

Визначте одну правильну відповідь:

1. Герой якого твору вирішив продовжити власне життя у водах морських?
 - а) Сирота (М. Петренко «Небо»);
 - б) Нелюб (Є. Гребінка «Українська мелодія»);
 - в) *Рибалка* (П. Гулак-Артемівський «Рибалка»);
 - г) Еней (І. Котляревський «Енеїда»).
2. Кого із зазначених нижче письменників названо батьком української прози:
 - а) *Г. Квітку-Основ'яненка*; б) П. Гулака-Артемівського;
 - в) М. Петренка; г) І. Котляревського.
3. Кому із письменників належать поетичні рядки, адресовані І. Котляревському: «Ті вічні пісні, ті єдині спадки / Взяли собі друзі поети-нащадки / І батьківським шляхом пішли?»
 - а) *Лесі Українці*; б) Панасу Мирному; в) Т. Шевченку;
 - г) Г. Сковороді.

Середній рівень (3 б.)

Укажіть одну, дві і більше правильних відповідей.

4. Вилучіть імена героїв, які не діють у творі Г. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма»:
 - а) *Левко Цьомкало*; б) *Горпина Терпилиха*;
 - в) Талимін Левурда; г) *Олена Кубраківна*; д) *Наум Дрот*.
5. Укажіть основні риси, характерні для романтизму як літературного напрямку:
 - а) *ідеалізація патріархальних відносин*;
 - б) *наявність фантастики*;
 - в) *прагнення не відтворити, а перетворити дійсність*;
 - г) домінування чіткої ієрархії морально-етичних цінностей;
 - д) *показ непересічних подій, найчастіше трагічних*.
6. Укажіть, які з наведених нижче висловлювань належать Наталці, героїні п'єси «Наталка Полтавка» І. Котляревського:
 - а) *«Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому і кусок черствого хліба смачніший од м'якої булки, неправдою нажитої»*;
 - б) *«В городі вистроений великий будинок. Туда ввечері з'їжджаються пани і сходяться всякі люди, хто заплатити може, і дивляться на комедію»*;

- в) «Ніхто не віда, хто як обіда»;
- г) «Ат, живемо і маємося, як горох при дорозі: хто не схоче, той не вскубне»;
- д) «Хто ж єсть на світі, щоб був без гріха»;
- е) «Знайся кінь з конем, а віл з волом».

Достатній рівень (3 б.)

Завдання на встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник, позначений буквою.

7. Установіть відповідність між особливостями походження пісень та їх назвою, які використав І. Котляревський у творі «Наталка Полтака»:

- 1) Авторські
- 2) Фольклорні в обробці письменника
- 3) Літературні в обробці письменника
- 4) Народні
- а) «Ой я дівчина полтавка»
- в) «Чого являєшся мені у сні?»
- б) «Ой під вишнею, під черешнею»
- г) «Ворскла, річка невеличка»
- д) «От юних літ».

Ключ: 1 — а, 2 — г, 3 — д, 4 — б.

8. Установіть відповідність між назвою пісні та її виконавцем (за п'єсою І. Котляревського «Наталка Полтавка»).

- 1) «Віють вітри, віють буйні».
- 2) «Гомін, гомін по діброві»
- 3) «У сусіда хата біла»
- 4) «От юних літ не знав любові»
- а) Возний Тетерваковський
- б) Виборний Макогоненко
- в) Микола
- г) Наталка
- д) Петро

Ключ: 1 — г, 2 — в, 3 — д, 4 — а.

9. Установіть відповідність між героєм «Енеїди» І. Котляревського і його характеристикою:

- 1) Тібр
- 2) Венера
- 3) Латин
- 4) Тезіфона
- а) «Без того ж завжди був тихенький, / Як всякий дід старий слабенський, / В чужее діло не мішавсь». (Латин)

- б) «Старий дідище, / Обшитий весь очеретом; / Він був собі ковтунований, / Сідий, в космах і пелехатий». (*Тібр*)
- в) «Прибігла фурія із пекла, / Єхидніша од всіх відьом, / Зла, хитра, злобная, запекла, / Робила з себе скрізь содом». (*Тезіфона*)
- г) «Білолика, красна, / Курносенька, очима ясна / І вся, як з кров'ю молоко; / Духи од себе іспускала. (*Венера*)
- д) «Що матір'ю була богів; / Измолоду була не промах, / Коли ж як стала без зубів, / То тільки на печі сиділа. (*Цибелла*)

Ключ: 1 — б, 2 — г, 3 — а, 4 — в.

Високий рівень (3 б.)

10. Напишіть міні-твір-роздум на одну із запропонованих тем:
- а) «Любов к отчизні де героїть, там сила вража не устоїть» (за твором І. Котляревського «Енеїда»);
 - б) «Нев'януца краса дівчини Полтавки» (за п'єсою І. Котляревського «Наталка Полтавка»);
 - в) «“Конотопська відьма” Г. Квітки-Основ'яненка — казка чи життєва реалія?»;
 - г) «Кохання — це насолода чи страждання?» (за творчістю поетів-романтиків).

Варіант III

Початковий рівень

Визначте одну правильну відповідь

1. Ідеальний образ бідняка:
 - а) *Петро* (І. Котляревський «Наталка Полтавка»);
 - б) *Низ* (І. Котляревський «Енеїда»);
 - в) ліричний герой (М. Петренко «Небо»);
 - г) *Левко Цьомкало* (Г. Квітка-Основ'яненко «Маруся»).
2. Жанр твору П. Гулака-Артемівського «Рибалка»:
 - а) притча;
 - б) поезія-казка;
 - в) *балада*;
 - г) романс.
3. Кого І. Франко назвав «батьком народного галицько-руського письменства»?
 - а) Я. Головацького;
 - б) І. Вагилевича;
 - в) *М. Шашкевича*;
 - г) В. Забілу.

Середній рівень (3 б.)

Укажіть одну, дві і більше правильних відповідей.

4. Художні засоби, які містить поезія В. Забіли «Соловей»:
 - а) *метафора*;
 - б) *метонімія*;
 - в) *епітет*;
 - г) *порівняння*;
 - д) *риторичний оклик*.
5. Основні риси, характерні для реалізму як літературного напрямку:
 - а) *тяжіння до зображення людини в її взаємодії із середовищем*;
 - б) *відтворення життя «у формах самого життя»*;
 - в) *провідний критерій художності — вірність дійсності*;
 - г) *ліричний герой перебуває в гармонії з природою і природним життям*;
 - д) *Велика увага приділяється соціально-побутовому фонові часу*.
6. Які з наведених цитат характеризують Явдоху Зубиху (Г. Квітка-Основ'яненко «Конотопська відьма»)?
 - а) *«Вона як удень, то і стара, а як сонце заходить, так вона і молодіє, а у саму глуху північ стане молоденькою дівчинкою»*;
 - б) *«Природжена відьма, що і в воді з каменюками не тоне, і дощі з неба краде, і мару на людей насила»*;
 - в) *«Східна прелюта, похитила дождєвіє каплі і скрила у себе у чванці або у іншому місцеві»*;
 - г) *«Нікуди її по-людськи ховати, виволокли за село, зарили ниць у яму, прибили осиковим кілком та зверху і заплішили, щоб ще не скочила»*;
 - д) *«Змолоду давила зінське щеня, зніма остуду, переполох вилива, злизує від уроків, соняшниці заварує»*.

Достатній рівень (3 б.)

Завдання на встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник, позначений буквою.

7. Установіть відповідність між жанром пісень та їх назвою (за твором І. Котляревського «Наталка Полтавка»):
 - 1) Історична
 - 2) Лірична
 - 3) Гумористична
 - 4) Сатирична
 - а) «Всякому городу нрав і права»
 - б) «Ворскло, річка невеличка»

- в) «Віють вітри, віють буйні»
- г) «Ой під вишнею, під черешнею»
- д) «Гомін, гомін по дуброві».

Ключ: 1 — д, 2 — в, 3 — г, 4 — а.

8. Установіть відповідність між назвою пісні та її виконавцем (за п'єсою І. Котляревського «Наталка Полтавка»):

- 1) Петро
- 2) Виборний Макогоненко
- 3) Наталка
- 4) Терпелиха
- а) «Чи я тобі, дочко, добра не желаю»
- б) «Вітер віє горою»
- в) «Та йшов козак з Дону, та з Дону додому»
- г) «Дід рудий, баба руда»
- д) «Начинаймо веселиться»

Ключ: 1 — В, 2 — Г, 3 — Б, 4 — А.

9. Установіть відповідність між героєм «Енеїди» і його характеристикою:

- 1) Дідона
- 2) Венера
- 3) Ремул
- 4) Плутон
- а) От я так чисто сиротина / Росту, як при шляху горох; / Без нені, без отця дитина, / Еней — отець, а неня — бог. (*Низ*)
- б) ...Рутольської породи, / Троюрідний був Турну сват, / Хвастун і дурень од природи, / Що не робив, то все не в лад. (*Ремул*)
- в) Пекельний, гаспидський коханець, / Іще себе там не нагрів? / У світі нашими бідами / Не погорює ні на час. (*Плутон*)
- г) Розумна пані і моторна, / Для неї трохи син імен; / Трудяща, дуже працювата, / Бідняжка — що була вдова. (*Дідона*)
- д) Фурцює добре, навісна. / То для когось уже свашкує, / Для сього тяжко поспішна. (*Венера*)

Ключ: 1 — г, 2 — д, 3 — б, 4 — в.

Високий рівень (3 б.)

10. Напишіть міні-твір-роздум на одну із запропонованих тем:
- а) «Не розглядивши, кажуть, броду, не лізь протогом першим в воду, бо щоб не насмішив людей» (за програмовими творами І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка);

- б) «Роль пісні у самохарактеристиці героїв п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка»;
- в) «“Конотопська відьма» Г. Квітки-Основ'яненка — сміх крізь сльози»;
- г) «Життя без любові схоже на сухе дерево» (а творами поетів-романтиків»).

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Підготувати інформацію за темою «М. Гоголь — український письменник», знати ідейний зміст його оповідання «Вечір проти Івана Купала».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандура О. Вивчення роману П. Куліша «Чорна рада» // Дивослово.— 1992.— № 11–12.
2. Бібліографія українського народознавства: У 3 т.— Т. 1: Фольклористика / Збір. і впоряд. М. Мороз.— Л., 1999.
3. Білоус Б. «Повість минулих літ»: історія чи література? // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях та колегіумах.— 2004.— № 2.
4. Весілля: У 2 кн. / Упоряд. О. Правдюк.— К., 1970.
5. Весільні пісні: У 2 кн. / Упоряд. М. Шубравська.— К., 1988.
6. Генік-Березовська З. Грані культур: Бароко. Романтизм.: Дніпро, 1989.
7. Гончар О. Зачарований небом: Романтичний світ М. Петренка — поема XIX ст. // Слово і час.— 1997.— № 11–12.
8. Гончар О. Марко Вовчок // Історія української літератури XIX століття: У 3 кн.— К., 1996.— Кн. 2.
9. Грабович Г. Гоголь і міф України // Сучасність.— 1994.— № 9.
10. Грицай М. Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література.— К., 1989.
11. Гром'як Р. «Енеїда» І. Котляревського і час (із спостережень над естетичною оцінкою поеми) // Гром'як Р. Давне і сучасне.— Тернопіль, 1992.
12. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX — поч. XX ст.— Л., 1999.
13. Діалектика художнього пошуку. Літературний процес 60–80-х років.— К., 1985.
14. Доля В. Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах.— К., 1993.
15. Єфремов С. Історія українського письменства.— К., 1995.
16. Жулинський М. Із забуття — в безсмертя: Сторінки призабутої спадщини.— К., 1991.
17. Жулинський М. Квітка-Основ'яненко // Слово і доля.— К., 2007.
18. Боровська Н. Психологія і літературознавство.— К., 2003.
19. Історія української літератури XIX ст.: У 3 кн. / За ред. М. Яценка.— К., 1995.— Кн. 1, 2.
20. Історія української літератури: У 2 т.— К.: Наукова думка, 1987.
21. Кирилюк Є. Іван Котляревський. Життя і творчість.— К., 1981.
22. Ключек Г. Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація.— К., 1998.
23. Ключек Г. Романи Івана Багряного «Тигролови» і «Сад Гетсиманський»: Навчальний посібник.— Кіровоград, 1998.
24. Ковальчук О. Гоголь: буття і страх.— Ніжин, 2002.

25. *Лепкий Б.* Про життя і творчість Тараса Шевченка.— К., 1994.
26. *Літературознавчий словник-довідник.*— К., 1997.
27. *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш // Історія української літератури XIX століття: У 3 кн.— К., 1998.— Кн. 2.
28. *Пасічник Є.* Українська література в школі.— К., 1983.
29. *Петра О.* «Руська трійця». М. Пашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький та їхні літературні послідовники.— К., 1986.
30. *Петров В.* Романи Куліша // Вітчизна.— 1991.— № 4–6.
31. *Пільгук І.* Поетична творчість П. Куліша // Куліш П. Поезії.— К., 1970.— С. 3–48.
32. *Погрібний А.* Життя і творчість Б. Грінченка // Дивослово.— 1994.— 2000.
33. *Сверстюк Є.* Іван Котляревський сміється // Україна.— 1991.— Вип. 25.
34. *Сверстюк Є.* Шевченко і час.— К., 1998.
35. *Сокирко Л., М. П.* Старицький: Критично-біографічний нарис.— К., 1960.
36. *Степанишин Б.* Література — вчитель — учень.— К., 1998.
37. *Ткаченко А.* Мистецтво слова. Вступ до літературознавства.— К., 1998.
38. *Українська література XV–XVI ст.*— К., 1988.
39. *Українська література XVII ст.*— К., 1987.
40. *Українська література XVIII ст.*— К., 1983.
41. *Українська література у портретах і довідках: Давня література — література XIX ст.*— К., 2000.
42. *Українська література. Хрестоматія нововведених творів.*— К., 2002, 2004.
43. *Федченко П.* Петро Гулак-Артемівський, Євген Гребінка // Гулак-Артемівський П., Гребінка. Поетичні твори. Повісті та оповідання.— К., 1984.
44. *Федченко П.* Тарас Григорович Шевченко.— К., 1985.
45. *Хрестоматія давньої літератури / Упоряд. М. Сулима.*— К., 1993.
46. *Чижевський Д.* Українське літературне бароко.— К., 2004.
47. *Яценко М.* Українська романтична поезія 20–60-х років XIX ст. // Українські поети-романтики: Поетичні твори.— К., 1987.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Чупринін Олексій Олексійович,

учитель-методист, учитель української мови та літератури вищої категорії ЗОШ I–III ступенів № 167, м. Харків.

